

Львівський національний університет імені Івана Франка
Жешівський державний університет
Міжнародна Дослідницька Група
*“Спільна спадщина. Польська та українська історіографія
у Львові в XIX і XX ст.”*

*Історія та історики
у Львівському університеті:
традиції та сучасність
(до 75-ліття створення історичного факультету)*

За редакцією
Леоніда Зашкільняка та Павла Серженти

Львів
ПАІС
Видавництво Львів
2015

ББК Т1(4Ук331-2.Львів)4/6-8
УДК 930.1+94(092):378.4(477.83-25)“16/20”
I 907

*Рекомендовано Вченою радою історичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
30 червня 2015 р., протокол № 10*

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор *Костянтин Кондратюк*
доктор історичних наук, професор *Володимир Трофимович*

Видання здійснено за підтримки Жешівського державного університету
і ТОВ “АБМ-Експорт” (м. Радехів Львівської області)

I 907 Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету): колективна монографія / за редакцією Леоніда Зашкільняка та Павла Серженги. – Львів : ПАІС, 2015. – 412 с.

ISBN 978-617-7065-40-0

У книзі опубліковано наукові розвідки українських і польських дослідників, в яких розкрито сторінки запровадження історичних знань, навчання й дослідження історії в стінах Львівського університету від часу його заснування (1661 р.) до сучасності. Вміщені в книзі нариси і матеріали частково були апробовані на Міжнародній науковій конференції «Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність», що проходила 2–3 жовтня 2014 року, і після доопрацювання авторами включені до цього видання. Книга показує тривалий і складний шлях професіоналізації історичної науки в одному з найдавніших університетів Центрально-Східної Європи – Львівському. У формуванні історичної думки та історичного знання взяли участь вчені багатьох європейських країн і народів, що забезпечило високий авторитет цього університету та його вихованців, нерозривно пов'язало з європейською наукою і культурою.

Призначено для науковців, студентської молоді, широкої громадськості.

ББК Т1(4Ук331-2.Львів)4/6-8
УДК 930.1+94(092):378.4(477.83-25)“16/20”

ISBN 978-617-7065-40-0 © Леонід Зашкільняк, Павел Серженга, 2015
© ПАІС, 2015

Зміст

Передмова (Л. Зашкільняк)	7
---------------------------	---

Частина I. Історія та історіографія в минулому і сьогодні

Перші кафедри у Львівському університеті. 1784-1805 рр. (В. Качмар)	25
Сучасне історіописання в Україні: візії і напрями (О. Сухий)	43
Університетська історіографія в Україні: ретроспективи та перспективи (І. Колесник)	55
Михайло Грушевський та польська професорська корпорація Львівського університету: між співпрацею та конфліктами (В. Тельвак, В. Педич)	62
Польські історичні школи у Львові з перспективи дидактики: рефлексії та дослідницькі постулати (М. Гошовська) (Polskie szkoły historyczne we Lwowie w perspektywie dydaktycznej: refleksje i postulaty badawcze (М. Hozzowska)	70

Частина II. Провідні напрями і школи

“Історіографія ерудитів” та її вплив на палеографічні студії у Львівському університеті (1784–1848 рр.) (М. Ільків-Свидницький)	82
Історія України у Львівському університеті в ХІХ столітті (Л. Зашкільняк)	91
Збірний портрет викладачів нової історії у Львівському університеті (1871/72 – 1917/18) (Є. Матерніцкі) (Portret zbiorowy wykładowców historii nowożytnej w Uniwersytecie Lwowskim (1871/72 – 1917/18) (J. Maternicki)	109
Стародавня історія в Університеті Яна Казимира у Львові в міжвоєнний період (К. Крульчик) (Historia starożytna na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w okresie międzywojennym (K. Królczyk)	122
Історія культури в Університеті Яна Казимира і способи її викладання (Ян Птаśник, Станіслав Лемпїцкі, Владислав Подляха) (Й. Кольбушевська) (Historia kultury na UJK i sposoby jej uprawiania (Jan Ptaśnik, Stanisław Lempicki, Władysław Podlacha) (J. Kolbuszewska)	132

Допоміжні / спеціальні історичні дисципліни у Львівському університеті: історіографія питання та перспективи подальшого дослідження (<i>Р. Шуст, О. Целуйко</i>)	141
Регіональна та локальна історія у Львівському університеті в 1918–1939 роках (<i>А. Степник</i>) (<i>Historia regionalna i lokalna na Uniwersytecie Lwowskim w latach 1918–1939</i> (<i>А. Stepnik</i>))	154
Етнологічний інститут Львівського університету (1924–1939) як основа формування наукової школи Адама Фішера (<i>Р. Тарнавський</i>)	167
Ян Лецеєвські (приватний доцент Львівського університету) як дослідник рун і рунічних слов'янських пам'яток. Студія з історії польської рунології (<i>К. М. Ковальські</i>) (<i>Jan Leciejewski (docent prywatny Uniwersytetu Lwowskiego) jako badacz run i runicznych pomników słowiańskich. Studium z historii runologii polskiej</i> (<i>К. М. Kowalski</i>))	174
Співпраця редакції часопису “Кwartalnik Historyczny” з Львівським університетом (1887–1914 рр.) (<i>Л. Лазурко</i>)	185
Історичні дослідження Інституту суспільних наук Львівського державного університету ім. І. Франка (1963-1969 рр.) (<i>О. Луцький</i>)	193
Дослідження історії Галицько-Волинського князівства на історичному факультеті Львівського університету (<i>О. Щодра</i>)	204

Частина III. Історики та їхній творчий доробок

Історико-культурні дослідження Ігнаца Яна Гануша (<i>М. Криль</i>)	214
Ксаверій Ліске та його діяльність щодо професіоналізації історичних досліджень у Львівському університеті (<i>В. Юльковска</i>) (<i>Ksawery Liske i jego działania na rzecz profesjonalizacji badań historycznych na Uniwersytecie Lwowskim</i> (<i>V. Julkowska</i>))	221
Ксаверій Ліске (1838–1891) та його внесок у видання історичних джерел, з особливою увагою до дипломатики (<i>М. А. Дутковска</i>) (<i>Ksawery Liske (1838–1891) i jego wkład w edytorstwo źródeł historycznych, ze szczególnym uwzględnieniem dyplomatyki</i> (<i>М. А. Dutkowska</i>))	232
Педагогічна діяльність Освальда Бальцера (1858–1933) у Львівському університеті (<i>О. Руда</i>)	239
Перший професор львівської археології Кароль Гадачек і його наукова пасія (<i>Н. Булик</i>)	246

Що було би, якби... Гелена Полячківна (1881–1942) габлітувалася у Львівському університеті? (<i>С. Цяра</i>) (Co byłoby gdyby... Helena Polackówna (1881–1942) habilitowała się na Uniwersytecie Lwowskim? (<i>S. Ciara</i>))	257
Луція Харевічова і Ян Птасьнік: взаємини учня і вчителя (<i>О. Гуль</i>)	265
Дослідження з політичної історії Австро-Угорщини в науковій спадщині Степана Томашівського (<i>Н. Халак</i>)	275
Маврицій Горн: штрихи до наукової біографії (<i>М. Хомяк</i>)	285
Микола Андрусак та Університет Яна Казимира у Львові (<i>М. Чебан</i>)	295
Наукова та педагогічна діяльність Михайла Скорика у 1944–1947 роках (<i>І. Гілевич</i>)	302
Григорій Гербільський – історик і викладач Львівського університету: повоєнні роки (1946–1953) (<i>О. Перелигіна</i>)	311
Ігор Свешніков (1915–1995) та його діяльність у Львівському університеті (<i>К. Юхимчук</i>)	322
Історики Львівського університету випуску 1960 року: життєві долі і наукові здобутки (<i>О. Франко</i>)	333

Частина IV. Навчання історії

Історичні семінари у Львівському університеті: правові підстави і організація (1852–1918) (<i>А. Кавалець</i>) (Seminaria historyczne na Uniwersytecie Lwowskim: podstawy prawne i organizacja (1852-1918) (<i>A. Kawalec</i>))	342
Історичний семінар як форма фахового вишколу істориків у Львівському університеті в другій половині XIX ст. (<i>І. Глушик</i>)	354
Навчання історії в Університеті Яна Казимира. Програми студій 1918–1939) (<i>Й. Пісулінська</i>) (Studia historyczne na UJK. Oferta programowa w latach 1918–1939 (<i>J. Pisulińska</i>))	363
Педагогічна підготовка кандидатів у вчителі історії середніх шкіл на гуманістичному факультеті Університету Яна Казимира (<i>П. Серженга</i>) (Studium Pedagogiczne dla kandydatów na nauczycieli historii szkół średnich na Wydziale Humanistycznym UJK (<i>P. Sierżęga</i>))	373
З досвіду викладання історії Центрально-Східної Європи у Львівському університеті (1992–2014 рр.) (<i>Н. Лешкович</i>)	382
Summaries	397
Авторський колектив тому	410

*“Сім вільних мистецтв” (граматика, діалектика, риторика, арифметика, музика, геометрія, астрологія).
Гравюра фламандського художника Корнелія Шута (Cornelius Schut), 1635 р.*

Передмова

Університет як освітній і науковий заклад за визначенням покликаний готувати високоосвічені кадри для забезпечення поступу людських знань і вмінь, поширювати ці знання у суспільстві й брати безпосередню участь у піднесенні матеріального і культурного рівня життя людей. Досвід функціонування університету від середньовіччя до сучасності переконує у необхідності автономної діяльності інтелектуального середовища, що його творить, від інших форм суспільності з метою розвитку і вдосконалення наукових знань, котрі повинні забезпечувати неупереджений і нелімітований соціально-культурними традиціями пошук раціональних відповідей на запитання про сутність і форми буття матеріального і духовного світу. Водночас, наука є соціально-культурною діяльністю і, як така, залежить від стану розвитку суспільних відносин, які можуть сприяти або гальмувати (забороняти) прагнення раціонального осмислення буття.

Сучасні уявлення про роль науки й університетів сформувались лише у XVIII ст., коли раціональне мислення взяло гору над міфологічно-провіденційним, а наукове осмислення буття в теоретичних конструкціях здобуло практичне втілення у технічному, соціальному та гуманітарному поступі, і виникли методологічні підстави класичної науки, заснованої на просвітницьких ідеалах. В її рамках наукове пізнання було спрямоване на пошук і відкриття особливих “регулярностей” (“законів”) функціонування і взаємодії природних та духовних чинників, які дозволяють розуміти і використовувати наукові (теоретичні) знання з метою забезпечення кращих умов організації життя суспільства.

Історична думка та історичне знання, що від давнини розвивались і утверджувались як обов’язковий елемент обґрунтування суспільної організації з позицій тих чи інших представників суспільних структур, у часи Просвітництва поступово перетворилась з особливого жанру письменства на одну зі сфер наукового пізнання світу, набувши у XIX ст. статус “справжньої науки”, що здатна відкривати “закони” історичного розвитку. Просвітництво сприяло становленню науково-дослідного, критичного пізнання навколишнього світу і, разом з тим, піднесенню суспільного престижу науки як такої. Завдяки просвітницьким ідеям історія поступово “онаучнювалася”, спираючись на критичний аналіз джерел і залучення філософських доктрин. Не випадково, один з творців французької “Енциклопедії” (1751 р.) Жан Лерон д’Аламбер (1717–1783) писав про історію, що вона є “наукою про Людину, про її дії та її знання”. А вже невдовзі, у першій третині XIX ст., видатний французький історик Жак Ніколя Огюстен Тьєррі (1795–1856) стверджував,

що так само як XVIII століття було “віком філософії”, так XIX століття стане “віком історії”¹.

У XIX ст. під впливом німецької класичної філософії, романтизму та позитивізму історіографія в європейських країнах професіоналізувалася та інституалізувалася, перетворюючись на одну з важливих академічних наук про людину і суспільство. Ці процеси не могли не заторкнути Галичини, яка після першого поділу Речі Посполитої у 1772 р. входила до складу імперії Габсбургів і розвивалась як одна з її провінцій. Львівський університет, що розташовувався на західних рубежах розселення русько-української людності з достатньо давніми історичними традиціями, не міг залишатися нейтральним по відношенню до націєтворчих процесів, які охопили русько-українське населення Галичини від кінця XVIII і у XIX ст. Особливість суспільно-політичної ситуації в Галичині полягала в тому, що достатньо сильні позиції в господарському, соціальному і культурному житті цієї провінції посідали представники польського народу, передусім аристократично-шляхетського стану, котрі також плекали наміри творення новочасної польської нації і відбудови знищеної агресивними сусідами польської державності.

Названі, а також інші чинники, пов’язані з процесами модернізації суспільного життя провінції, визначали й еволюцію Львівського університету до 1918 р. Формування української та польської новочасних націй, яке знайшло відображення у феномені “національного відродження”, втілювалось у життя в справжній гонитві за освітою і наукою, котрі, на думку тогочасних інтелектуалів, повинні були стати основою для виживання і розвитку націй та їх входження в цивілізаційний простір світу, що невпинно модернізувався. У Галичині з центром у Львові ці процеси набули форми “змагання” на-самперед двох національних таборів – польського та українського – за провідні позиції і впливи на суспільне життя в провінції (краю). Польська громадськість в цих прагненнях мала значні переваги перед українською за рахунок збереження потужного стану шляхти та аристократії, який володів розлогою земельною власністю, інтелектуальним доробком, мав вагомі політичні впливи. Українці змушені були домагатися рівноправності з поляками у всіх сферах тогочасного життя.

Важливим моментом історії Львівського університету залишається той факт, що на середину XVII ст. найбільшим навчальним закладом у Львові була українська школа Свято-Успенського ставропігійського братства, яка, відповідно до Гадацького трактату гетьмана І.Виговського 1658 р., мала шанс стати основою університету і втілити в життя концепцію “семи вільних мистецтв”, що відкривало вихованцям шлях до духовної та політичної

¹ Див.: Л. Зашкільняк, *Сучасна світова історіографія. Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів*, Львів 2007, с. 25-26; E. Breisach, *Historyography. Ancient, Medieval and Modern*, Chicago & London 1983, p. 199-261.

кар'єри й продовження наукових студій. Проте університетський проект втілювався у життя на базі школи Єзуїтського колегіуму, створеного 1608 р. у Львові членами ордену, які в другій половині XVI ст. розгорнули тут активну діяльність². Безпосереднім приводом для реорганізації Львівської єзуїтської школи стало прагнення єзуїтів запобігти відкриттю української академії у Львові, що було передбачено згаданим раніше Гадяцьким трактатом. Єзуїти використали весь свій вплив на короля Яна II Казимира – в минулому вихованця ордену, щоб не допустити зміцнення у Львові православного шкільництва. 20 січня 1661 р. польський король видав привілей, яким школі було надано “гідність Академії і титул Університету” з правом встановлення “генеральних студій на кожному з дозволених факультетів, тобто, теології як схоластичної, так і моральної, філософії, математики і обох прав, медицини і вільних мистецтв”, а також надання наукових ступенів³. Однак розвиток Університету постійно гальмувався різними політичними та католицькими угрупованнями Речі Посполитої, котрі намагалися не допустити піднесення Університету, запроваджуючи всілякі обмеження. Всупереч спротиву львівська академія успішно розвивалась понад століття, аж поки папа римський 21 липня 1773 р. спеціальним бреве не припинив діяльність Товариства Ісуса та всіх освітніх установ, заснованих єзуїтами.

Серед дисциплін, що викладалися в університеті на той час, історії як окремого предмету не було. Відповідно до приписів освітнього статуту ордену “Ratio Studiorum”, який був ухвалений 1599 р. і залишався головним документом, на основі якого діяв Львівський єзуїтський університет до 1773 р., система навчання у середній (нижчій) школі формувалася на основі п'ятикласної граматично-риторичної підготовки (інфіма, граматика, синтаксис, поетика, риторика). Головними навчальними посібниками були видання Еразма Роттердамського, Лоренцо Валли, Квінтіліана, Філіпа Мелангтона. На другому році – у граматичному класі – студенти поглиблювали знання мови, проходили курс “засвоєння”, опанувавши головні правила. На цьому році читали тексти Вергілія, Овідія, Катулла, Салюстія, Плінія, Цезаря та ін. Третій клас, синтаксису, мав забезпечити досконале опанування латини, уміння вільно говорити і писати. Продовжувалося вивчення класичних авторів – Вергілія, Тібулла, Проперція. У контексті мовних студій студенти опановували також певний обсяг знань з історії, географії, античної міфології. Вчителі спілкувалися з учнями латинською мовою і стежили за тим, щоб і вихованці не переходили на рідну. Починаючи від класу інфіми,

² *Енциклопедія. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 т., видавнича рада Вакарчук І. О. (голова), Лозинський М. В. (заступник голови), Шуст Р. М. (заступник голови), Качмар В. М. (відповідальний секретар) та ін., Львів 2011, т. I: А–К, с. 23-24.*

³ Там само, с. 27-28.

студенти паралельно вивчали також грецьку мову. Окрім читання античних авторів – Демосфена, Платона, Софокла та ін., зосереджувалася увага на текстах Святого письма, творах Святих Отців, зокрема св. Іоанна Золотоустого. У класі поезики студенти опановували поетичну стилістику класичних мов, вивчаючи теорію за працями Юлія Скалігера чи Кіпріано Соареза. У цьому ж класі студенти починали писати власні твори, промови. Клас риторики завершував перший етап навчання в єзуїтській школі і давав можливість опанувати теоретичні і практичні засади як античного греко-римського, так і біблійного юдео-християнського мистецтва слова⁴.

Вищий рівень навчання передбачав опанування дво-, або трирічного філософського курсу і теології. Збільшення терміну навчання пов'язувалося і з формальним контекстом – процесом відбору кандидатів для вступу та служіння в ордені.

Підходи та трактування історичних дисциплін були закладені у визначальних статутних документах Товариства Ісуса. Гуманітарні студії були побудовані на основі критики та коментування античних авторів, і сам канон “гуманістики” передбачав окрім граматики – риторику, поезику та історію: “Sub Humanioribus praeter Grammaticam intelligatur quod ad Rhetoricam, Poesim et Historiam pertinet”⁵. Таким чином, історія була трактована як частина риторики та важливий засіб виховання у молоді християнської моралі. Виокремлення риторики із загальної теорії та наближення до логіки визначало й практичні кроки викладачів риторики, які й були першими “істориками” у Львівському єзуїтському університеті, а їхня діяльність була спрямована на пошук моделі тлумачення знання про минуле та актуальну політичну дійсність. Незважаючи на формальну відсутність предмета у програмах єзуїтських шкіл, історія була серед виразних пріоритетів шляхетської молоді, що навчалася в єзуїтів у XVII ст. – більшість батьківських інструкцій молоді наголошували на важливості історичних знань⁶.

У відновленому 1784 р. австрійським імператором Йосифом II Львівському університеті під впливом ідей Просвітництва було вперше створено дві кафедри історичного спрямування: кафедру допоміжних історичних наук і кафедру загальної історії. Проте, впродовж тривалого часу, аж до другої

⁴ Т. Шевченко, *Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст.*, Львів 2005, с. 57-71; В. Кметь, Львівський єзуїтський університет (1661-1773), в: *Encyclopaedia. Львівський національний університет імені Івана Франка* : в 2 т., т. I: А-К, с. 31-32.

⁵ *Institutum Societatis Jesu. T. 2: Examen et Constitutiones. Decreta congregationum generalium. Formulae congregationum*, Florentiae 1893, Constitutiones, part IV, cap. 12.

⁶ J. Freylichówna, *Ideal wychowawczy szlachty polskiej w XVI i początku XVII wieku*, Warszawa 1938, s. 103-110.

половини XIX ст. ці кафедри, як й інші, очолювали представники австрійської та німецької науки, виконуючи завдання підготовки і виховання лояльного до імперії громадянина. Водночас у суспільствах трьох панівних у тогочасній Європі імперій – Росії, Австрії та Пруссії – відбувалися процеси кристалізації національних рухів і програм поневолених народів. Русини-українці, як і поляки, були поділені між трьома імперіями, але це не перешкодило ви-зріванню національних ідей. Своєрідністю українського національного відродження у XIX ст. стало звернення небагатьох інтелектуалів підросійської України до ранньослов'янської історії та минулого Київської Русі в пошуках коренів русинів-українців. Якщо в Росії українська історична думка, представлена працями Д. Бантиш-Каменського, М. Маркевича, М. Максимовича, М. Костомарова та інших, була змушена відстоювати історичну самостійність і тяглість українського етносу у полеміці з російською історіографією, то в Галичині перші українські слов'янознавці зіткнулися з потужною протидією польських учених. Обидва табори представників “історичних націй” – російської і польської – з однаковою наполегливістю заперечували окремішність українського народу, включаючи його в історичну ретроспективу (“великий наратив”) своїх великодержавних історій – російської і польської⁷.

За задумом австрійської влади Львівський університет був призначений не тільки для контролю за лояльністю освічених верств, а й повинен був задовольняти певні культурні потреби місцевого населення. У цьому річизні створення та діяльність у 1787–1809 рр. т. зв. “*Studium Ruthenum*” (“Руського інституту”) – відділення, в якому на двох факультетах (філософському і богословському) окремі предмети викладали українською мовою, мало непересічне значення для “пробудження” національного духу русинів-українців. Відновлюючи 7 серпня 1817 р. Львівський університет (у 1805–1817 роках він діяв як лицей), імператор Франц I своїм розпорядженням визначив базою до нього першу Львівську (руську) гімназію, що вказувало на врахування в майбутньому культурних потреб українців. Однак через різні причини українська мова так і не зазвучала в стінах відновленого Львівського університету, натомість монополію мала латинська, а з 1848 р. – німецька. Але це не перешкодило професорам-українцям обіймати високі посади в університетській ієрархії. До кінця XIX ст. 15 українців обиралися ректорами у 20-річних каденціях (перший раз – Антін Ангелович в 1796/1797 навчальному році; останній раз – о. Йосиф Комарницький в 1896/1897 н. р.).

Фактично до 30-х років XIX ст. української історичної думки в Галичині не існувало. Культурне відродження русинів-українців розпочалося з тяжкої боротьби за руську мову і початкову освіту, які на початок XIX ст.

⁷ З. Когут, *Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України*, Київ 2004, с. 187-194.

перебували в повному занепаді. Греко-католицьке духовенство – єдиний інтелігентний шар української спільноти – поступово полонізувався. Тільки окремі особи докладали зусиль, щоб повернути руську мову й освіту народним масам і запобігти полонізації⁸. Певною мірою першим галицьким істориком можна вважати каноніка Михайла Гарасевича (1763–1836), який у 1809 р. написав латиною книгу “*Annales Ecclesiae Ruthenae*”, що була видана лише 1862 р. і змальовувала історію української церкви на противагу католицькій⁹. Інтелектуальне життя галицьких русинів замикалося в рамках греко-католицької церкви, яка, хоча й виступала в обороні культурно-релігійної самобутності руського народу, але дуже слабо реагувала на нові ідеї, була оплотом консерватизму і австрофільського монархізму.

Єдиною українською релігійно-просвітницькою організацією в цей час залишався Ставропігійський інститут у Львові, створений 1788 р. на базі Успенського ставропігійського братства, реорганізованого австрійською владою. Проте, він був вузькою елітарною церковною організацією, яка проявляла малу активність на громадському полі, хоча і була покликана слугувати зразком доброчинності, релігійності та моральності для своїх єдиновірців, виступати провідником руського народу¹⁰. Просвітницька роль Ставропігії була вкрай мізерною: маючи в своєму розпорядженні друкарню, вона обмежувалася поодинокими виданнями переважно релігійної літератури, та й то церковнослов'янською мовою, що була малозрозумілою народу.

Проте, в першій половині XIX ст. основні події розвивалися поза стінами Львівського університету і Ставропігії. Молоде покоління галицьких русинів в 30–40-х роках захопилося мовно-літературними, етнографічними та історичними студіями (зокрема й під впливом польського національного руху) та прагнуло науково обґрунтувати самостійність єдиного русько-українського народу, що веде свої традиції від Київської Русі. Першими представниками нового покоління українців стали діячі “Руської трійці” М. Шашкевич, Я. Головацький та І. Вагилевич. На діяльність і погляди молодих патріотів значний вплив вчинила не тільки тогочасна ідея слов'янської спільності, що набирала сили внаслідок творчості чеських, сербських та російських учених та літераторів, а й її розвиток на галицькому ґрунті групою впливових місцевих дослідників. Серед них чи не найпомітнішу роль у той час відіграв історик

⁸ Див. докл.: О. Маковей, *З історії нашої фільольогії: Три галицькі граматики (Іван Могильницький, Йосиф Левицький і Йосиф Лозинський)*, “Записки Наукового товариства ім. Шевченка”, Львів 1903, т. 51, кн. 1, с. 1-51; М. Возняк, *Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії*, Львів 1924, с. 11-33 та ін.

⁹ К. Студинський, *Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835-49*, Львів 1909, с. II.

¹⁰ О. Орлевич, *Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і роки XIX ст.)*, Львів 2001, с. 98-99.

Денис Зубрицький (1777–1862), який від початку 30-х років активно діяв в Ставропільському інституті. Д. Зубрицький проводив ідею єдиного “руського народу” з його “галицькою гілкою”, апелюючи до минулого Давньої Русі як великої і єдиної держави, котра мусить бути відновлена під скіпетром “правильних” монархів, тобто російських царів. Його творчість сприяла подальшому поділу українських інтелектуалів на два табори – “русифілів” (у крайній формі – москвофілів) і “народовців” (прибічників української ідеї). Цей поділ створював сприятливі можливості для втручання царської Росії у справи Галичини, а для її ідеологів – заперечення існування українського етносу.

Поштовхом до початку виступів українців за свої права у Львівському університеті стала “Весна народів” в Австрії, яка створила умови для активізації суспільно-політичного життя Східної Галичини. З появою організованого українського руху під час революції 1848–1849 рр. (постала Головна Руська Рада та місцеві руські ради) виникла і проблема українського університету. У червні 1848 р. українська делегація на Слов’янському конгресі в Празі заперечила домагання польських делегатів стосовно запровадження польської мови у Львівському університеті. Голова української делегації Іван Борискевич підкреслював, що для заспокоєння культурних потреб поляків у Галичині існує Краківський університет, а Львівський мусить стати українським. Визнаючи справедливість цієї вимоги, австрійський імператор Франц Йосиф своїм розпорядженням від 13 вересня 1848 р. заснував у Львівському університеті кафедру “руської словесності” (філології). Згідно з розпорядженням міністра віровизнань і освіти від 19 грудня 1848 р., професором цієї кафедри став відомий діяч українського національного відродження Яків Головацький. З його приходом до Львівського університету в стінах академії вперше українською мовою було репрезентовано розроблену на той час схему історії Русі-України, що була окреслена в його лекціях з історії руської мови і літератури.

Свій погляд на національне призначення Львівського університету віденський уряд продемонстрував розпорядженням від 27 грудня 1848 р. про мову викладання в гімназіях і вищих навчальних закладах в українській частині Галичини. У його шостому пункті наголошено: “Щодо наук університетських, то приймається так само (як і в гімназіях. – *Л. З.*) за підставу, що виклади мають відбуватися в краєвій мові, а тепер професори, що не знають тої мови, остаються на своїх місцях”. Те, що під краєвою мовою в Східній Галичині уряд розумів українську, свідчило відкриття 1849 р. на теологічному факультеті трьох кафедр з українською мовою викладання (поляки мали на той час лише одну кафедру польської мови та літератури, засновану ще 1820 р.).

1848 рік став також рубежем у справі творення інституційних підстав української науки в Галичині. 16 червня цього року за рішенням ГРР було створено товариство “Галицько-руська матиця”, яке повинно було опіку-

ватися виданням корисних для народу книг з метою поширення знань і виховання. Проте вузьке коло осіб, що вступили до товариства, не змогло нічого запропонувати, окрім видання трьох релігійних книжок (!). Тому в жовтні цього ж року за ініціативою ГРР у Львові зібрався з'їзд українських учених ("Собор учених"), в якому взяли участь 118 діячів, переважно з числа греко-католицького духовенства. Одним з його завдань, окрім консолідації національних наукових сил, було створення "інституту народного" за взірцем "Матиці чеської", який би проводив дослідження, видавав праці, збирав "пам'ятки історические роду нашего и языка", щоб був "органом взаємности всеславянской, отношения нашего з учеными всех инных щепов словянских"¹¹. Одною з дев'яти секцій з'їзду була секція історії і географії. В результаті обговорення назрілих проблем була сформована програма наукової діяльності, яка, крім іншого, передбачала створення історичного товариства, видання популярного підручника з історії України тощо. На з'їзді було проголошено створення "Товариства народної освіти" на зразок "академії", яке повинно було діяти в рамках Матиці¹². Проте, для наукового товариства виявилось недостатньо сил і надалі функціонувала тільки Матиця.

Подальші суспільно-політичні події ускладнили розвиток українського національно-культурного життя в Галичині, відбилися на розвитку науки. У 50–60-ті роки ХІХ ст. намітився союз правлячих кіл імперії з польською аристократією, який супроводжувався обмеженням національно-культурних прав українців (політика намісника А. Голуховського). Зневіра української галицької інтелігенції у можливостях національного поступу створила сприятливий ґрунт для поширення впливів російського панславізму, який прийшов на зміну ідеям слов'янської єдності. Панславізм, пропагований російськими слов'янофілами (М. Погодін, М. Катков, І. Аксаков, О. Пипін та ін.) у їх стосунках з галицькими діячами, зокрема членами Ставропігійського інституту, поширював думки про вищість російської цивілізації над західною і про її месіанську роль серед слов'янських народів¹³. Своєю чергою, росіяни демонстрували інтерес до наукової діяльності кола вчених, що гуртувалися навколо Ставропігії, підтримували їх у протистоянні з польським табором. У 60–70-х роках русофіли і москвофіли здобули певні переваги в суспільному русі галицьких українців.

¹¹ "Зоря Галицка", 1848, 5 вересня, число 17.

¹² "Зоря Галицка", 1848, 31 жовтня, число 25. Ф. І. Стеблій, М. М. Криль, *Галицкая матица во Львовѣ*, в: *Славянские матицы XIX век. Часть первая*, Москва 1996, с. 200-203.

¹³ О. Киричук, *Ідеологія діячів Ставропігійського інституту у Львові в 1848-1869 роках*, в: *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля*, Львів 2001, випуск 9, с. 308.

З новою силою питання “націоналізації” Львівського університету постало у період конституційних реформ в Австрійській монархії в 60-ті роки XIX ст. Націоналізуючи Краківський університет для поляків, австрійський уряд, очевидно, вважав за доцільне “організувати” Львівський університет для русинів-українців. 4 лютого 1861 р. запроваджено, хоч з певними обмеженнями, польську мову викладання в Краківському університеті, а вже 23 березня 1862 р. цісарською постановою заведено на юридичному факультеті Львівського університету дві надзвичайні кафедри з руською мовою викладання. Кафедру цивільного процесу обійняв доктор Омелян Лопушанський, кафедру кримінального права і процесу – доктор Володислав Сроковський. У розпорядженні з цього приводу уряд підкреслював свій “намір дати руській мові на правничім відділі відповідне поле до наукового розвою і виобрання”. Головним критерієм обсади цих кафедр у подальшому називали володіння кандидатом українською мовою. Заснування нових українських кафедр у Львівському університеті Відень ставив у залежність тільки від наявності кандидатів на викладацькі посади. У 1864 р. уряд прихильно поставився й до створення третьої української кафедри – цивільного права, але за браком кандидата відмовився від цього наміру. А в 1873 р. престижну кафедру австрійської історії очолив українець Ісидор Шараневич. Практично одночасно, у 1863–1866 рр., уряд відмовляв проханням окремих польських науковців дозволити викладати польською мовою.

З приходом до університету низки українських професорів розширився й обсяг репрезентації знань з історії українців та українських земель, насамперед Галичини, як спадкоємиці Київської та Галицької Русі. Здавалося, що перспективи розвитку української науки й освіти у Львівському університеті виглядали оптимістично. Проте, опанування польськими аристократами і шляхтою політичної влади в Галичині внаслідок конституційного компромісу 1867 р. змінило стан справ. За ініціативою польських адміністративних і громадських сил поляки поступово збільшили кількість кафедр з польською мовою викладання, витісняючи з них австрійців і німців. У той час, попри численні законодавчі ініціативи намісника і галицького крайового сейму про запровадження польських кафедр і викладової мови в Університеті, поляки, однак, ще не почувалися повноправними господарями Університету й погоджувалися визнавати рівноправність української мови. Вони висловлювалися за збереження українських кафедр і збільшення їхньої кількості “в міру спроможності і потреби”. 23 жовтня 1869 р. віце-маршалок крайового сейму Ю. Лаврівський представив внесок про надання українській і польській мовам статусу урядових мов у Галичині, і вони мали стати рівноправними викладовими мовами у Львівському університеті. 1870 р. спеціальна угодова комісія, складена з семи українців і семи поляків під керуванням графа Владислава Бадені, одногolosно ухвалила, що “на Львівським університеті мають відбуватися виклади в языках польським і руським”.

Стверджувалось також, що найближчим часом буде засновано й українські кафедри для всіх предметів на юридичному факультеті й для окремих предметів на філософському і теологічному. Вирішальним кроком до націоналізації Львівського університету була імператорська постанова від 4 липня 1871 р., яка встановила утравквістичний (двомовний – польський і український) характер викладання в цьому навчальному закладі. Ця постанова формально діяла аж до розпаду Австро-Угорської імперії 1918 р.¹⁴

Усупереч встановленим правилам польські політичні та інтелектуальні кола здійснювали кроки з метою перетворення університету на виключно польський. Українські політики, науковці та активні члени української громадськості намагалися чинити опір таким тенденціям.

Разом з тим, польська історіографія у цей час зробила серйозний поступ вперед у професіоналізації історичної науки. Це стало помітно після приходу до Університету історика з Познанщини Ксаверія Ліске, який посів кафедру загальної історії, а також відкриттям 1882 р. кафедри польської історії на чолі з Тадеушем Войцеховським і 1887 р. – кафедри історії польського права на чолі з Освальдом Бальцером. Майже до кінця XIX ст. ці три особи, а ще Людвік Фінкель (1858–1930), який у 1892 р. змінив І. Шараневича на посаді професора кафедри австрійської історії, визначали характер і зміст викладання історії Польщі та пов'язаних з нею питань минулого Центрально-Східної Європи.

Ксаверій Ліске вважається засновником “львівської історично-дидактичної школи”, яка вирізнялась особливо скрупульозною роботою з історичними джерелами в дусі позитивізму. Він багато зробив для видання історичних джерел, формування кадрів фахових істориків і організаційного розвитку історичних досліджень. Уся дидактична діяльність історика як викладача університету була побудована на основі ідеї служіння науці, саме на ній базувався його авторитет як науковця. “Студіювання ради хліба, а не науки – це було гасло тодішнього Львівського університету, може, крім єдиного винятку, – історика проф. Ліске” – писав український мислитель Іван Франко, який розпочав навчання на філософському факультеті у 1875 р. Поза історичним семінаром учений викладав у Львівському університеті найрізноманітніші курси із всесвітньої історії, переважно античності, середньовічної Європи, Французької революції кінця XVIII ст., а також спеціальних історичних дисциплін (дипломатика, палеографія). Питань історії України в своїх особистих дослідженнях Ліске, наскільки відомо, не торкався, так само уникав і оціночних висловлювань щодо проблем історії

¹⁴ В. Качмар, *За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець XIX – початок XX ст.)*, Львів 1999, с. 35-86 та ін.

Польщі. Але українська тематика звучала на керованому ним історичному семінарі.

У роботі історичного семінару К. Ліске брали участь поляки та українці і часто виникали питання політичного характеру, які Ліске намагався приглушити, а дискусію переводив у винятково наукову площину аналізу джерел. Дуже добре це передав учасник історичного семінару українець Омелян Калитовський¹⁵, який писав: “З коренем він (Ліске – Л. З.) виривав у нас звичайний порох молодих писателів, поверховість і ще частійший крадіж. В тих случаях реагував беззвзглядно, брутально”. О. Калитовський відзначав, що К. Ліске був не дуже глибоким знавцем всесвітньої історії і лектором, але підкреслював його чудові дидактичні якості¹⁶.

В історичному семінарі К. Ліске брали участь у різний період часу понад 50 студентів – майбутніх знаних польських та українських істориків, літераторів і громадських діячів, в тому числі й українців, серед яких були О. Калитовський, Корнило Заклинський (1857–1884), Михайло Вагилевич (1851–1912), Володимир Коцовський (1860–1921). Це свідчить, що українська історична тематика звучала на семінарі К. Ліске. Наприклад, К. Заклинський працював над темою “Зношення козаків з шведами і з князем Юрієм Ракочим II” і викладав її зміст на семінарі.

Однак переломове значення для розвитку української науки і освіти в Галичині мало відкриття 1894 р. на філософському факультеті Львівського університету “Кафедри всесвітньої історії з особливим оглядом щодо Східної Європи і руською мовою викладання”, що стала фактично першою взагалі Кафедрою історії України. Особливе значення це мало для осучаснення знань про історію України, підготовки кадрів фахових істориків і утвердження української національної ідеї. Її очолив талановитий та енергійний молодий історик з Києва Михайло Грушевський, учень відомого київського історика Володимира Антоновича. Грушевський розгорнув в Галичині надзвичайно

¹⁵ Омелян Калитовський (1855-1924) – історик, літератор, педагог. Народився у сім'ї пароха с. Бутини на Сокальщині. Навчався на філософському факультеті Львівського університету, брав участь в історичному семінарі К. Ліске. У 1877-1882 рр. – заступник вчителя німецької гімназії у Львові, з 1882 р. – вчитель Академічної гімназії там же, у 1901–1905 рр. – директор української гімназії у Тернополі. У 1905 р. переведений на посаду директора польської гімназії у Жешові, яку займав до свого виходу на пенсію у 1913 р. Під час Першої світової війни перебував у Відні, де в 1915-1916 рр. організував гімназійні курси для української молоді. Основна частина творчої спадщини О. Калитовського – читанки з німецької мови й перший український підручник з географії.

¹⁶ І. Чорновол, *Робітня Францішка Ксаверія Ліске у спогадах Омеляна Калитовського* (матеріали зі “Словника Івана Левицького”), в: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, pod redakcją J. Maternickiego i Leonida Zaskilniaka, Rzeszów 2007, t. V, s. 205-208.

активну наукову, організаційну та громадську діяльність. Її наслідком стало рішуче збільшення наукової та педагогічної продукції (внаслідок діяльності Наукового Товариства ім. Шевченка і десятків інших українських науково-культурних і освітньо-мистецьких товариств та організацій), формування і підготовка молодого покоління свідомих своєї наукової і громадсько-політичної місії українських наукових кадрів, котрі відіграли провідну роль в розвитку українського національного руху. Наслідком такої активізації стало різке підвищення рівня національної свідомості й організованості української громади Галичини та її впливу на українське населення в складі інших тогочасних імперій. Ця подія поклала початок формуванню загальноукраїнської спільноти істориків Галичини у ширшому розумінні й історичної школи М. Грушевського – у вужчому¹⁷.

Затвердження професором Львівського університету українця, що не був підданим Австрії, збільшувало надії народовського табору на подальше зростання українських кафедр у Львівському університеті, завдяки запрошенню в Галичину найкращих наукових сил з Наддніпрянської України. Зокрема, обговорювали плани створення ще однієї кафедри української мови й літератури (для професора Михайла Дашкевича з Києва і Агатангела Кримського з Москви), кафедри медицини (для доктора Івана Черняхівського). Проте, цим планам не судилося збутися. Про здобуття посади приват-доцента на кафедрі української мови і літератури Львівського університету клопотав видатний український вчений, громадський діяч і письменник Іван Франко. Але високі австрійські чиновники на чолі з графом К. Бадені зробили все для того, щоб не допустити І. Франка до викладання у Львівському університеті: після успішного складання колоквіумів та прочитання габілітаційної лекції у стінах Львівського університету 22 березня 1895 р. йому так і не вдалося отримати посаду на кафедрі після смерті Омеляна Огоновського. Лише 1900 р. за сприяння маршалка Галицького сейму Станіслава Бадені було створено другу кафедру української мови і літератури (“з особливою увагою на старослов’янську мову і літературу”) для приват-доцента Ягеллонського університету Кирила Студинського.

У 1908–1918 рр. українці домоглися доцентури географії на філософському факультеті (доктор Степан Рудницький, 1908 р.), слов’янської літератури (доктор Іларіон Свенціцький), історії Австрії (доктор Степан Томашівський, 1912 р.). Слід мати на увазі, що з 1890-х років на тому самому факультеті як позаштатний лектор української мови для поляків безперервно викладав директор Львівської української гімназії Ілля Кокорудз. Отже, стан посідання українців на трьох факультетах Львівського університету був

¹⁷ Див.: В. Педич, *Історична школа Михайла Грушевського у Львові*, Івано-Франківськ 1997.

таким: 1900 р. – 6 професорських кафедр і 1 доцентура, 1914 р. – 8 кафедр і 4 доцентури, 1918 р. – 8 кафедр і 5 доцентур.

Афери академічного сенату з українськими кафедрами, неодноразові шовіністичні заяви ректорів польською мовою, що “Львівський університет існує для нашого (себто польського – Л. З.) народу”, відмова факультетських властей приймати “вписи” (вступні документи – Л. З.) і провадити документацію українською мовою викликали обурення української громади і студентів. 19 травня 1898 р. на урочистих зборах з нагоди 100-ї річниці українського національного відродження студентське товариство “Академічна громада” постановило розпочати цілеспрямовану боротьбу й безперервну акцію в стінах Львівського університету, найближчою метою якої оголосили створення нових кафедр з українською викладовою мовою. Стратегічною метою студентського руху стало створення українського національного університету. Конфронтація в середовищі студентів відбивала загострення стосунків між українською і польською громадами в Галичині, яке виливалось у демонстрації, сутички і навіть замах на намісника А. Потоцького, який загинув від кулі українського студента Мирослава Січинського 12 квітня 1908 р. Ця конфронтація досягла свого апогею під час польсько-української війни 1918–1919 рр. за Галичину і Львів.

Після Першої світової війни та інкорпорації Галичини до складу відновленої Польської держави Львівський університет був повністю полонізований, а всі українські кафедри закриті. У відповідь на такі кроки українська громада і молодь утворили Український Таємний Університет у Львові, який всупереч заборонам польської влади певний час (1921–1925 рр.) на досить високому рівні готував студентів з багатьох спеціальностей, в тому числі з історії. Українська громада в умовах конфронтації з польською владою творила відособлене національно-культурне життя в Польщі, спираючись значною мірою на освічені кадри, що вийшли зі стін Львівського університету у довоєнний період. Українська історіографія в цей час зробила значні кроки вперед як у підготовці численних синтезів та монографічних праць з історії України, так і у репрезентації доробку на міжнародній арені¹⁸.

Політика двох тоталітарних держав – Німеччини та СРСР – спричинила у вересні 1939 р. напад на Польщу і початок Другої світової війни. Для Галичини і Львівського університету це вилилось у встановлення більшовицького контролю над всіма сферами життя і в перспективі глибоку їх реорганізацію за радянським зразком. Перетворення формально прикрива-

¹⁸ Докл. див.: Л. Зашкільняк, *Українська історіографія в міжвоєнній Польщі: шляхи легітимізації національної історії*, в: *Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи / Ukraine on the Historiographic Map of Interwar Europe: Матеріали міжнародної наукової конференції (Мюнхен, Німеччина, 1-3 липня 2012 р.)*, Київ 2014, с. 149-166.

лися допомогою “братньому українському народові у його визволенні з-під польського панського панування”, а насправді мали на меті повне викорінення всіх національно-українських ознак і традицій. Хоча робилося це поступово і під гаслом забезпечення “розквіту українського народу в братній сім’ї народів СРСР”, а університет навіть отримав ім’я видатного українського мислителя Івана Франка. До університету були прийняті на роботу провідні українські науковці, зокрема, історики Іван Крип’якевич, Омелян Терлецький, Ярослав Пастернак, створено окремий історичний факультет (у радянській політиці історії надавалось важливе інструментальне значення у вихованні “людини нового комуністичного суспільства”). Війна, однак, перервала будівництво радянського університету.

Під час німецько-радянської війни Львівський університет було закрито. Водночас поляки-професори організували роботу таємного Університету Яна Казимира, прагнучи зберегти спадкоємність традицій польської академії. Ще до закінчення війни восени 1944 р. роботу радянського Львівського університету було відновлено. Але вже невдовзі сталися глибокі зрушення в його розвитку. Внаслідок фактично примусового переселення поляків та українців у зв’язку із встановленням нових післявоєнних кордонів Польщі і СРСР більшість польських професорів університету залишила Львів та університет. На їх місце прибула група викладачів і співробітників з інших регіонів Радянського Союзу, зокрема з Москви, Ленінграда, а також східно-українських земель. Серед них були як партійні функціонери, покликані забезпечувати “комуністичне виховання” студентів і викладачів, так і деякі справді фахові вчені¹⁹. Серед останніх були історики Дмитро Похилевич (1897–1974), Іван Вейцьківський (1900–1977), Григорій Гербільський (1904–1991) та ін. Наприкінці 1940-х років в університеті почалися “чистки” та репресії викладачів і студентів, яких звинувачували у “буржуазному націоналізмі” і “приналежності до школи Грушевського”.

З кінцем сталінізму відбулося певне послаблення репресій і переслідувань, але розпочалася активна робота над формуванням “нової людини” соціалістичного суспільства. Історики відігравали помітну роль в постачанні кадрів комуністичних агітаторів і пропагандистів. Тому історична освіта і наука були під посиленням контролем партійних органів. Тим не менше, за роки радянської влади вдалося розбудувати систему кафедр і науково-дослідних установ історичного факультету, сформувавши кілька помітних напрямів історичних студій, зокрема історії західноукраїнських земель, історичного слов’янознавства, археології Прикарпатського регіону. Було видано чимало монографій і статей, які мали пізнавальне значення, незважаючи на “марксистсько-ленінську” фразеологію таких публікацій. А головним здо-

¹⁹ *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка, в 2-х т., т. I: А-К, с. 83-96.*

бутком стала підготовка сотень фахових істориків, які в умовах радянського ідеологічного контролю часто намагалися зберігати повагу та інтерес до української минувшини, за що часом розплачувалися звільненням з роботи або позбавленням свободи. Історики Львівського університету стали жертвами голосних репресій проти “українських буржуазних націоналістів”, що були здійснені органами КДБ в 1972–1973 рр.

Здобуття Україною незалежності в 1991 р. докорінно змінило статус і спрямування роботи колективу Львівського університету. Сильні національні традиції, які постійно залишалися у цьому виші, забезпечили швидкий перехід істориків на національно-державні позиції. Науковці і викладачі звільнилися від диктату комуністичної ідеології і спрямували зусилля на дослідження “білих плям” минулого України, очищення історичних знань від комуністичних та імперських фальсифікацій. Однак виявилось, що завдання перебудови української історичної науки й освіти вимагають нових теоретичних знань, опрацювання великого обсягу невідомих документальних матеріалів, а головне – підготовки якісно нових фахівців-істориків, здатних самостійно і творчо мислити, орієнтуватись в складних меандрах історичного пізнання, а також протистояти застарілим й упередженим підходам до минулого. Такі завдання неможливо вирішити в один день – вони на міру одного-двох нових поколінь істориків, які зобов’язані піднести українську історичну освіту і науку на рівень європейських стандартів²⁰. Але міцною підставою для оптимістичного погляду в майбутнє є заслуги попередніх поколінь учених й істориків зокрема, які впродовж існування Університету творили європейські традиції наукового знання. Для української історіографії це мало і продовжує мати першорядне значення.

Львівський університет виник в багатонаціональному суспільному середовищі, пройшов в своєму розвитку періоди піднесення і занепадів, приналежності до різних державних утворень. З бігом часу академія з її непересічними традиціями стала самостійним і оригінальним феноменом не тільки сучасної України, а й цілого регіону Центрально-Східної Європи, регіону від давнини сповненого перетинанням і перетіканням культурних та інтелектуальних цінностей. Ці цінності в українській ретроспективі забезпечили сприятливі і, напевно, більш вигідні та плідні умови історичного осмислення минулого окремої людини, спільноти, держави. На перетині вітрів краще відчувається смак життя!

²⁰ Р. Шуст, Р. Тарнавський, *Історична наука у Львівському університеті: 350 років розвитку*, «Вісник Львівського університету. Серія історична» / Ювілейне видання з нагоди 350-річчя Львівського університету / За редакцією Олексія Сухого, Львів 2013, спеціальний випуск 49, с. 33-41.

Історія та історики посідали і посідатимуть помітне місце в житті кожного народу, оскільки вони є творцями його біографії. Це покладає на них особливу відповідальність перед суспільством: сьогодення і майбутнє завжди вимагає переоцінки минулого і відповіді на складні і неоднозначні питання – якого минулого потребує і сьогодення, і майбутнє? Багато поколінь дослідників минувшини намагалися дати на нього відповідь, схиляючись часом до крайнощів – від здобуття “об’єктивної правди” до повного заперечення можливостей пізнання попередніх епох. Навряд чи нині можна дати однозначну відповідь на це питання. Однак у кожного наступного покоління істориків з’являються все нові і нові можливості проникнення в минуле, повнішого і кращого розуміння природи і стимулів людської суспільної діяльності в конкретних умовах, що складаються. Автори цієї колективної монографії не дають готових відповідей і порад щодо розуміння та пояснення минулого. Але на прикладі розвитку і примноження історичних знань в одному з відомих і суспільно значущих академічних закладів, що розвинув свою діяльність майже в центрі Європи – на перетині різних культурних, етнічних та інтелектуальних впливів – Львівському університеті, намагаються показати звивисті шляхи творення і рецепції історичних конструкцій, покликаних дати відповіді на поставлені вище питання. Ці відповіді – неоднозначні і багатовимірні, як і суспільство в цій частині континенту з найдавніших часів і до сьогодення.

Після звільнення з-під російсько-радянської залежності в українських і польських істориків з’явилися реальні можливості наукового вивчення еволюції історичної думки, зокрема і у Львівському університеті. Ще у 2002 р. за ініціативою польських істориків Жешівського університету розпочалось спільне вивчення розвитку історичної науки та думки у львівському історичному середовищі як одному з найбільш розвинутих у Центрально-Східній Європі у XIX–XX ст. Сформувалась група істориків історіографії з України і Польщі, яку очолили як співголови Леонід Зашкільняк (Львівський університет) і Єжи Матерніцький (Жешівський університет). Було утворено Міжнародну Дослідницьку Групу (МДГ) “Спільна спадщина. Польська та українська історіографія у Львові в XIX і XX ст.”, до якої увійшли українські, польські, австрійські та німецькі історики. Результатом п’ятирічного співробітництва вчених стало 5 томів колективних монографій “Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX–XX століттях” (2002–2006), а також 2 томи “Золотої книги львівської історіографії” (видання 2007 і 2013 рр.).

Налагоджені контакти і співробітництво вчених у вивченні львівського історичного середовища дозволило членам МДГ продовжити плідне наукове співробітництво з ширшим гроном дослідників України і Польщі у вивченні проблем модернізації суспільної свідомості українців і поляків в період формування новочасних націй в XIX і XX століттях. У 2008 р. МДГ роз-

почала дослідження нової тематики: “Історія – ментальність – ідентичність. Місце і роль історії та істориків в житті українського і польського народів в XIX-XX століттях”. Її реалізація ознаменувалась появою ще однієї серії колективних монографій під загальною назвою “Історія – ментальність – ідентичність”, (5 томів, 2009-2013 рр.).

Немає сумніву в тому, що центром історіографічної практики в Галичині під владою Габсбургів у XIX і частково XX ст. залишався Львівський університет. У 2011–2015 рр. згадана вище МДГ під керівництвом Єжи Матерніцького і Леоніда Зашкільняка розпочала дослідницький проект “Історія у Львівському університеті: дослідження і навчання (до 1939 р.)”. У 2015 р. завершується виконання цього проекту за участі українських, польських та австрійських учених, а його підсумки заплановано підбити у двох міжнародних наукових виданнях: двох колективних монографіях – одної за підсумками Міжнародної наукової конференції “Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (на відзначення 75-річчя історичного факультету)”, яка нині презентується читачеві, а також спільної монографії “Історія у Львівському університеті: дослідження і навчання”.

Певним проміжним підсумком виконання вказаного вище проекту стала Міжнародна наукова конференція «Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (на відзначення 75-річчя історичного факультету)», яку організували і провели 2–3 жовтня 2014 р. історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка спільно з істориками Жешівського державного університету і Міжнародної Дослідницької Групи “Спільна спадщина. Польська та українська історіографія у Львові в XIX і XX ст.”.

У роботі львівської конференції взяли участь понад 50 учених-істориків з України, Польщі, Білорусі (не змогли приїхати австрійські та німецькі вчені), в тому числі 22 провідних дослідники історіографічної проблематики з Польщі (з різних наукових осередків Варшави, Кракова, Жешова, Люблін, Познані, Лодзі, Торуні, Кельц). За результатами досліджень, оприєвнених в доповідях і дискусіях на конференції, вирішено підготувати колективно монографію, яка репрезентує сучасний стан досліджень окресленої тематики. Автори текстів цілком усвідомлюють незавершеність своїх досліджень і невичерпність піднесених питань. Але на сьогодні можемо говорити, і про це свідчать публіковані тексти, що вивчення проблематики історії та історіографії у Львівському університеті значно просунулось вперед.

Уміщені в книзі праці українських і польських вчених відбивають результати їхньої наукової та громадської співпраці. Сподіваємось, що вони сприятимуть зміцненню і поглибленню творчих й товариських стосунків учених та принесуть подальші позитивні здобутки.

Монографія, яка є результатом доконаної роботи, не є простими матеріалами згаданої вище львівської Міжнародної наукової конференції 2014 р.

Передмова

Автори уміщених у книзі нарисів провели додаткову дослідницьку роботу і запропонували читачам цілком нову версію опису людей і подій, яка збагачує наші знання про Львівський університет і вклад його працівників різних національностей у розвиток європейської та національних історіографій. У чомусь цей історичний досвід є унікальним, а в чомусь – загальноєвропейський. Важливо, щоб здобуті знання добре прислужилися як нинішнім, так і прийдешнім поколінням, не втративши свого неповторного колориту і привабливості.

Частина I.

Історія та історіографія в минулому і сьогодні

Перші кафедри у Львівському університеті 1784-1805 рр.

Володимир Качмар

21 жовтня 1784 р. австрійський імператор Йосиф II (1780–1790) відновив вищу школу у Львові. Однак ця дата – 230-та річниця з часу надання Університету статусу державного¹, на жаль, не викликала пошвавлення ані суспільного, ані наукового, врешті як і серед дослідників історії Університету. Водночас, власне з 1784 р. Університет стає не лише світською установою, а й важливим осередком освіти і науки Австрійської монархії, за виразом професора Станіслава Дністрянського – “взірцем нових ідей, університетом в західноєвропейському розумінні”². А відтак – з відповідними європейськими традиціями, створенням нових факультетів, кафедр, інституцій нового зразка, конкурсним відбором на заміщення кафедр, правом захисту ліценціатських, магістерських та докторських праць³.

Ще в 40-х роках XVIII ст. імператриця Марія Терезія (1740–1780) доручила Гергардові ван Цвіттенові підготувати проект університетської реформи. Останній отримав посаду голови Надвірної комісії освіти, а разом з тим завдання, згідно з яким в Австрії мали б функціонувати три університети – у Відні, Празі та Львові. Комісія опрацювала спеціальні інструкції, які регламентували порядок заповнення штатного розпису університетів. Інструкції передбачали, що заміщення кафедр у вищих навчальних закладах мало відбуватися шляхом конкурсу. До участі допускалися кандидати без різниці національності та віровизнання. Приміром, у Віденському університеті від 1778 р. до навчання та отримання наукових ступенів допускалися протестанти, а від 1782 р. – євреї. Конкурсне випробування відбувалося за встановленою процедурою. Як професори-члени комісії, так і претенденти на вакантну посаду в Університеті посідали визначені місця в залі. Директор факультету відкривав конверт і оголошував тему письмового завдання. Впродовж трьох годин кандидат працював над висвітленням проблеми. Далі

¹ *Статут Львівського національного університету імені Івана Франка*, Львів 2002, с. 2.

² S. Dnistrianskyj, *Eine selbstständige Ruthenische Universität in Lemberg*, Wien 1902, 22 s.

³ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894, cz. 1, s. 45-154. Це одне з перших та найбільш скрупульозних досліджень з історії Університету. “Йосифінський університет”, під такою назвою автор подає другий розділ частини першої свого дослідження, яке міститься за вказаними сторінками та охоплює хронологічно 1784–1805 рр.).

– проходив усний іспит. Окрім того кожен кандидат (якщо їх було кілька) почергово читав лекцію на запропоновану тему. По завершенні усного іспиту претендентам виставляли оцінки. Складені протоколи надсилали до Придворної комісії освіти. Відповідно до її рішень імператор іменував (призначав) професорів університету⁴. Лише відомі науковці та професори інших університетів, які були запрошені для викладання, оминали конкурсний відбір.

Для реалізації свого задуму імператор доручив освітянській комісії залучити до відновленого університету відомих професорів з ліквідованих навчальних закладів Інсбрука, Брно та ін. На погляд імператора, престижність того чи іншого університету залежала від наявності у ньому знаних професорів, які б забезпечували їхній авторитет. Запроваджена Йосифом II та його помічниками система в царині освіти на загал зберігалася до 1848 р.⁵ Відповідні інструкції імператора передбачали перевагу німецької мови у викладанні всіх університетських дисциплін. Як виняток, залишалися академічна гімназія та теологічний факультет, де й надалі викладали латиною. Указом від 7 червня 1784 р. Йосиф II визначив персональний склад професорів, їх платню та інші видатки на університет. Оплата праці працівників була відмінною на різних факультетах. Для професорів медицини і права вона становила 1200, для філософського факультету – 1000 гульденів на рік⁶. Жоден університет не міг функціонувати без бібліотеки. Книгозбірня Львівського університету сьогодні є найстарішою і однією з найбільших університетських бібліотек в Україні. Створена вона була ще при Львівському Єзуїтському колегіумі (*Bibliotheca Collegii Societatis Jesu*) у 1608 р. Від часу, коли університет почав діяти як світський навчальний заклад, йому передали обладнання і книги колишньої єзуїтської академії. До них долучили частину фондів Віденської Терезіанської академії, зокрема, книгозбірню придворного лікаря і бібліофіла Пія Гареллі, що налічувала 11 тисяч томів⁷. Додатково її поповнено фондами бібліотек 147 монастирів Галичини та Буковини, які закрила нова влада.

Згідно з дипломом імператора Йосифа II від 21 жовтня 1784 р. про відкриття у Львові університету, до його складу входили теологічний, юридичний, медичний і філософський факультети, а також гімназія⁸. Як бачимо, уні-

⁴ М. Пристай, *Львівська греко-католицька духовна семінарія. 1783-1945*, Львів; Рудно 2003, с. 112-113.

⁵ В. Качмар, *Львівський національний університет імені Івана Франка. Історичний нарис*, в: *Львівський національний університет імені Івана Франка. Літопис випускників*, Київ 2010, с. 13-14.

⁶ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia uniwersytetu Lwowskiego*, cz. 1, s. 62-63.

⁷ В. Кметь, *Наукова бібліотека у перспективі 400-річчя*, “Вісник Львівського університету. Серія книгознавство”, Львів 2008, вип. 3, с. 4-5.

⁸ *Сторінки історії Львівського університету за матеріалами німецькомовних документів: навчально-методичний посібник* / упоряд. В. М. Качмар, М. С. Смолій, Львів 2014, с. 16-17.

верситет зрівнювався в правах з іншими університетами Австрійської монархії, йому надавалося право захисту докторських, ліценціатських та магістерських праць. За своїм підпорядкуванням владі провінції – крайовій губернії, за змістом програм трьох факультетів університет мав світський характер, що було значним кроком уперед на шляху секуляризації навчання і науки⁹.

Згідно зі статутом Львівського університету, вибори ректора відбувалися щороку. З 1784 по 1848 р. ректорську посаду обіймало 58 осіб. Більшість із них – німецького походження, за винятком 9 поляків та 8 українців. Зазвичай ректор на наступний навчальний рік ставав проректором. Першим ректором відновленого Львівського університету став чеський релігійний діяч, католицький єпископ Перемишльський Антоні Вацлав Бетанський¹⁰. Завдяки своїм впливам А. В. Бетанський сприяв залученню до Львівського університету найкращих тогочасних фахівців, допомагав їм матеріально. Управління університетом здійснював сенат (консисторія), до якого входили ректор, декани та сеньйори (найстарші за віком і стажем професори), всього дев'ять осіб¹¹. Сеньйором вважався професор, який найдовше працював на відповідній кафедрі факультету.

На навчання до університету записували осіб, які закінчили “нормальну” школу, а далі п'ятирічну гімназію. Для зарахування в університет претенденту мало виповнитися не менше сімнадцяти років. Наявність при університеті гімназії дозволяла факультетам бути забезпеченими необхідною кількістю студентів. Гімназія була заснована разом з університетом у 1784 р. і знаходилася в тій же будівлі, що й університет. У перший рік існування гімназії у її класах навчалось 427 учнів. Вихованці гімназії переходили для навчання на філософський факультет¹².

Філософський факультет Львівського університету був заснований ще 1661 р. Він мав характер підготовчого. Після закінчення гімназії студенти Львівського університету три роки навчалися на філософському факультеті. Потім мали право перейти на один з інших факультетів. На початках йосифінського університету навчання на філософському факультеті тривало два роки. Через рік було введено і третій рік навчання. На факультеті викладали такі предмети як фізика, математика, логіка, метафізика, моральна філософія, натуральна філософія (природознавство), географія, історія, мови, література. Після закінчення філософського факультету студенти могли продовжити там навчання, або переходили на інші 3 факультети, де навчання тривало ще 4 роки. Як правило, навчання на всіх факультетах провадилося латинською мовою. Однак поступово окремі дисципліни почали викладати німецькою. У структурі філо-

⁹ F. Jaworski, *Uniwersytet Lwowski. Wspomnienie jubileuszowe*, Lwów 1912, s. 58-59.

¹⁰ І. Крип'якевич, *Історичні проходи по Львову*, Львів 1991, с. 70-71.

¹¹ G. Wolf, *Geschichte der Lemberger Universität von ihrer Grundung bis 1848*, Wien 1902, s. 5-7.

¹² *Звідомлення дирекції академічної гімназії у Львові за рік шкільний 1900-1901*, Львів 1901, с. 14.

софського факультету Львівського університету після його відновлення в 1784 р. існувало дев'ять кафедр, а саме: філософії, фізики, математики, геометрії, загальної історії, допоміжних історичних наук, філології та естетики¹³.

Першим деканом і директором філософського факультету був фізик Ігнацій Мартинович (1755–1795). Від 1784 по 1791 р. він був звичайним професором фізики і механіки у Львівському університеті, очолював філософський факультет (1785–1786). Викладав курс фізики за власним підручником. Член багатьох наукових товариств. Сприяв збільшенню збірки приладів фізичного кабінету університету, зокрема, придбав електричну машину. Колеги по університету за його вільнодумство вважали його атеїстом. У 1795 р. ув'язнений і прилюдно страчений у м. Буда за участь в якобінських організаціях. Залишив близько 20 наукових праць, серед яких “Хімічне дослідження галицької ропи”, що мала чималу вагу для вивчення корисних природних ресурсів Галичини¹⁴.

На першому році філософського факультету логіку, метафізику і моральну філософію читав Віт Вреха, який прибув до Львова з Відня. В університеті працював до 1809 р. Лекції читав, дотримуючись ідей представника новоєвропейської метафізики Готфріда Вільгельма Ляйбніца і вченого-енциклопедиста Християна фон Вольфа. Його наукові праці нам невідомі. Неодноразово обирався деканом філософського факультету. У 1787/88 рр. – обраний ректором Львівського університету. Помер 23 січня 1809 р.

Одним з перших професорів математики в університеті був Ігнацій фон Райн (1736–1807). З його біографії відомо, що на початку 70-х років XVIII ст. він працював у Віденському університеті як професор практичної астрономії, префект астрономічної обсерваторії, тоді (від 1772 р.) – професор математики у Лінці. У Львові обійняв посаду професора чистої та прикладної математики, але працював тільки до 1785 р. Виконував картографічні роботи в Галичині¹⁵. Його наступником став Францішек Кодеш.

Ф. Кодеш (1761–1831) походив з Чехії, де закінчив Празький університет, вивчав математику та астрономію. У Львові працював з 1787 р. професором чистої та прикладної математики, очолюючи кафедру математики до 1804 р. Обирався деканом філософського факультету і ректором університету (1804 та 1815 рр.). Лекції читав за Вольфом та Кестнером, а з 1817 р. – за власним підручником. Згодом перейшов до Ягеллонського університету в Кракові, де

¹³ М. Крикун, *Львівський університет австрійського періоду (1784–1918)*, в: *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 томах*, видавнича рада: І. О. Вакарчук (голова), М. В. Лозинський (заст. голови), Р. М. Шуст (заст. голови), В. М. Качмар (відп. секретар) та ін., Львів 2011, т. I: А–К, с. 39-40.

¹⁴ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia uniwersytetu Lwowskiego*, cz. 1, s. 62-63.

¹⁵ R. Duda, *Matematyka na Uniwersytecie Lwowskim do usunięcia Polaków ze Lwowa*, w: *Universitati Leopoliensi trecentesimo quinquagesimo anniversarium suae fundationis celebranti in memoriam*, Kraków 2011, s. 296.

також обирався ректором (1808 р.). Сферою його наукових інтересів були геометрія, вимірювання, астрономія. Помер у Львові 11 червня 1831 р.

Від 1784 р. ми можемо говорити і про розвиток історичної освіти та науки у Львівському університеті в межах спеціалізованих структурних підрозділів. У структурі філософського факультету було засновано дві кафедри історичного спрямування: кафедра допоміжних історичних наук, яка функціонувала впродовж 1784–1818 рр., і кафедра загальної історії, діяльність якої окреслюється 1784–1920 рр.¹⁶

Початки вивчення загальної історії у Львівському університеті сягають 1784 р., коли на філософський факультет було запрошено професора Людвіга Едварда Ценмарка (1753–1814)¹⁷. Його бачення історії відповідало духові того часу. За свідченням сучасників, Л. Ценмарк був більше літератором, ніж істориком, а історію сприймав як своєрідне мистецтво, завдання якого – слугувати опорою релігії і підставою моральності. Його лекційні курси із загальної історії були розроблені у відповідності до санкціонованого цензурою тритомного підручника професора каролінського колегіуму в Брауншвейзі Юліуса Августа Ремера. Для студентів першого року філософії австрійські власті дозволили професору використовувати його власний підручник з допоміжних історичних дисциплін (*“Leitfaden der Vorlesungen über die historischen Wissenschaften”*, Львів 1796). Наступником Ценмарка на кафедрі загальної історії у 1811 р. став Йозеф Маусс.

Першим професором допоміжних історичних дисциплін був Готтфрід Уліх (1743–1794). Походив з Нижньої Австрії. Працював у різних австрійських навчальних закладах, зокрема читав курс риторики у Віденському колегіумі св. Йосифа. У Львівському університеті від 1784 р. був професором нумізматики, геральдики та дипломатики. Опікувався нумізматычним зібранням, переданим з Терезіанської академії у складі бібліотеки Гареллі, займався складанням каталогу університетської бібліотеки, організував у Львові публічну читальню періодики, куди надходили німецькі і французькі часописи (32 видання). За період викладання в університеті підготував підручник з дипломатики та нумізматики. Залишив після себе низку наукових праць, що вийшли у Відні, Празі, Львові (зокрема, *“Österreichische Geschichte zum Gebrauche des studierenden Jugend: in 2 Bd.”*, Wien 1783–84; *“Praelectiones numismatae”*, Львів 1785)¹⁸.

Класичну філологію у відновленому Йосифом II університеті викладав популярний серед студентської молоді Вацлав Ганн (1763–1816), який також

¹⁶ Р. Шуст, Р. Тарнавський, *Історична наука у Львівському Університеті: 350 років розвитку*, “Вісник Львівського університету. Серія історична”, Львів 2013, спец. вип. 49 (Ювілейне видання з нагоди 350-річчя Львівського університету, за редакцією Олексія Сухого), с. 12-13.

¹⁷ В. Wöller, *Ludwig Zehnmark (1751-1814)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, pod redakcją naukową J. Maternickiego, P. Sierżęgi, L. Zaskilniaka, Rzeszów 2014, t. 2, s. 15-16.

¹⁸ Р. Шуст, Р. Тарнавський, *Історична наука у Львівському Університеті*, s. 13.

походив з Австрії і був випускником Віденського університету, де здобув ступінь доктора філософії. Ганн вирізнявся освіченістю та ерудицією, знав багато мов, писав поетичні твори, перекладав німецькою літературні твори з грецької, латинської, французької та англійської мов. Обирався деканом, ректором університету, а також почесним громадянином Львова (1811 р.)¹⁹.

Натуральну історію на філософському факультеті з 1784 по 1792 роки викладав Антоній Гільтенбрандт (Hilttenbrand) (1721–1798). Він народився у Відні, працював у Віденському університеті, де викладав філософію, натуральну історію та фізичну географію. У 1792 р. А. Гільтенбрандт очолив кафедру фізики у Львівському університеті. З 1793 р. – звичайний професор фізики Львівського університету²⁰. Відомий як автор праць “Historia phisica” (Wien 1780); “Versuch eines Katechismus der natülichen Religion” (Wien 1784); “Oesterreichischer Weinbaukatechismus oder kurzer Unterricht vom Weinbaue in Oesterreich” (Wien 1796).

Серед відомих професорів-фізиків, які працювали на філософському факультеті Львівського університету, а разом з тим і викладали в “Studium Ruthenum” (“Руський Інститут”), був професор Іван Земанчик (1759–1825)²¹. Походив із Закарпаття, кар’єру робив в Будапештській вищій школі. Впродовж 1787–1794 рр. працював викладачем, а з 1794 р. по 1805 р. – професором фізики з латинською та руською (українською) мовами викладання. Земанчик, який прийшов на заміну професору А. Гільтенбрандту, організував чудовий фізичний кабінет, за що отримав урядову відзнаку, обирався деканом філософського факультету і ректором університету. Після закриття університету у Львові з 1805 р. по 1809 р. був професором фізики Краківського університету, а в 1813–1822 рр. – професором фізики і механіки Віденського університету.

Німецьку мову і літературу у відновленому університеті викладав Леопольд Умляуф (1758–1807). З 1784 по 1803 рр. у Львівському університеті читав лекції і проводив заняття з історії німецької літератури, став тут засновником германістики²². У 1805 р. Умляуф був запрошений на посаду професора кафедри класичних мов Харківського університету. З того часу і до початку 50-х років ХІХ ст. посада професора кафедри німецької літератури у Львові залишалася вакантною.

¹⁹ М. Кріль, *Ганн (Hann) Вацлав*, в: *Encyclopedія. Львівський національний університет імені Івана Франка* : в 2 т., Львів 2011, т. І, с. 325.

²⁰ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), фонд 26, опис 5 (“Особові й пенсійні справи проф.-викл. складу й службовців університету”), справа 424.

²¹ Ф. Стеблій, *Початки українського національного руху в Галичині*, “Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність”, Львів 1995, вип. 2, с. 62-65.

²² В. Сулим, *Іноземні мови у Львівському університеті*, “Вісник Львівського університету. Серія історична”, Львів 2013, спец. вип. 49 (Ювілейне видання з нагоди 350-річчя Львівського університету, за редакцією Олексія Сухого), с. 295-296.

Юридичний факультет як окремий структурний підрозділ Львівського університету бере свій початок від 1784 р. З цього часу, на відміну від інших факультетів, він не припиняв своєї діяльності. Навчальна програма юридичного факультету передбачала вивчення природного права, історії римського права та адміністрації (на першому році), цивільного та кримінального права (на другому), церковного права (на третьому), політичних наук (на четвертому). Ще у 1784 р. під час створення юридичного факультету у його структурі виникли такі кафедри: природного права, права народів та інституцій (згодом – кафедра природного права, права народів і кримінального права; кафедра кримінального права, філософії та енциклопедії права); цивільного права, пандекти та кримінального права (згодом – кафедра римського та цивільного права; кафедра цивільного права); церковного права (згодом – кафедра церковного та римського права, окремі кафедри церковного права та римського права); політичних умінь і австрійського законодавства та ін. (згодом – кафедра політичних умінь і статистики)²³.

Як вже зазначалося, назва кафедри ототожнювалася зі спеціалізацією професора, який її уособлював, і в основному відповідала курсам, які він викладав. Тому спеціалізації кафедр у межах факультету часто повторювалися. На першому курсі факультету натуральне право та історію римського права читав професор Атон Пфлегер, рицар фон Вертенау (1748–1820). Упродовж 1784–1799 рр. він очолював кафедру природного права, права народів та інституцій. Родом був зі Словенії, закінчив Люблянський та Віденський університети. Світогляд Пфлегера формувався під впливом ідей Жан-Жака Руссо та філософських поглядів Іммануїла Канта.

У 1799 р. кафедру природного права, права народів та інституцій перетворено на кафедру природного права, права народів і кримінального права. У розглядуваний період її очолювали австрійські професори Ігнацій Церголь (1799–1801) та Карл Аппельтауер (1801–1806). І. Церголь був фаховим юристом, автором праці “Über die charakteristischen Unterscheidungs-merkmale des Sitten und der Rechtsgesetzes”, яка вийшла друком у Львові в 1800 р. К. Аппельтауер народився у Відні 31 січня 1767 р. Будучи доктором права, він отримав пропозицію очолити кафедру у Львівському університеті. На посаді пропрацював п’ять років, згодом переїхав до Кракова, а далі в Грац. Про науковий доробок ученого відомо мало. Загалом, методика викладання юридичних дисциплін К. Аппельтауера повторювала манеру його попередника І. Церголя²⁴.

У 1784–1797 рр. на юридичному факультеті діяла кафедра цивільного права, пандектів і кримінального права. Її очолював перший декан юридичного факультету Львівського університету Бальтазар Борзага (1745–1806).

²³ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia uniwersytetu Lwowskiego*, cz. 1, s. 95-97.

²⁴ A. Redzik, *Nauki prawnicze na Uniwersytecie Lwowskim*, w: *Universitati Leopoliensi trecentesimo quinquagesimum anniversarium suae fundationis celebranti in memoriam*, Kraków 2011, s. 146-147.

Він народився у Тиролі, закінчив юридичний факультет Віденського університету. У Відні Б. Борзага розпочав викладати право у Терезіанській академії, а надалі і на юридичному факультеті університету. На посаді професора кафедри цивільного права, пандектів і кримінального права Львівського університету Б. Борзага викладав цивільне, римське та кримінальне право. Він також читав сучасне римське право (так звані пандекти). Борзага був насамперед юристом-практиком, а не науковцем. Відтак вагомого наукового доробку не залишив. Втім, він знаний як один з розробників австрійського Цивільного кодексу 1792 р. У 1793–1795 рр. – перший декан факультету, а в 1801/1802 н. р. очолював Львівський університет²⁵.

У 1797 р. кафедру цивільного права, пандектів і кримінального права перейменували на кафедру римського та цивільного права. Під такою назвою, очолена Францом Марксом (1759–1809), вона існувала до 1805 р. Про її керівника відомо лише те, що він народився в австрійському місті Гмунден, а помер у 1809 р. у Львові. Після того як Львівський університет у 1805 р. був перетворений на ліцей, Ф. Маркс переїхав до Ягеллонського університету, де обійняв посаду професора.

У структурі юридичного факультету від 1784 р. функціонувала також кафедра церковного права. З 1784 по 1806 рр. її очолював Ян Амброс фон Рехтенберг (1744–1815). У 1810 р. ця кафедра була перетворена на кафедру церковного та римського права. Рехтенберг, чех за походженням, навчався на юридичному факультеті Віденського університету, де здобув докторський титул з права. З 1784 р. він викладав на новоствореному юридичному факультеті Львівського університету церковне та кримінальне право, неодноразово обирався деканом юридичного факультету і ректором (1789/1790, 1805/1806)²⁶.

У 1784 р. на юридичному факультеті університету було утворено кафедру політичних умінь і австрійського законодавства. З такою назвою вона діяла до початку XIX ст. Упродовж існування цієї кафедри нею керували Домінік Кьофіль (1784–1798), Йозеф Беєр (1798–1801), Г. Готч (1801–1806) та ін. Домінік Зігфрід фон Кьофіль був випускником Віденського університету. У 1784 р. Д. Кьофілю доручили очолити новостворену кафедру політичних умінь і австрійського законодавства, яка мала важливе прикладне значення, зокрема для підготовки керівних кадрів для новоствореної австрійської провінції. На кафедрі Д. Кьофіль викладав стиль управління та статистику, будучи водночас губернським радником. Д. Кьофіль став автором однієї з перших праць з історії держави та права Галичини, яка побачила світ у Львові в 1791 р., – “Systematischer Auszug aus dem für Gallizien bestehenden politischen Gesetze und Verordnungen” (Lemberg 1791). На 1793/1794 н. р. його було обрано ректором Львівського університету. У 1798 р. залишену Д. Кьофілем

²⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 145.

²⁶ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 18.

кафедру очолив юрист Й. Беєр. У 1806 р. кафедра політичних умінь і австрійського законодавства змінила свою назву на кафедру політичних умінь і статистики²⁷.

Таким чином, від 1784 р. у Львівському університеті успішно функціонував юридичний факультет. На його кафедрах працювали досвідчені та знані професори, котрі за тривалий час виховали плеяду фахових державних чиновників, суддів, адвокатів, а також вчених-правників.

Організація теологічної освіти у Львові бере свій початок ще від Єзуїтського колегіуму, створеного 1608 р. Згідно з імператорським декретом від 22 серпня 1775 р., навчання теології мало відбуватися в одній з давніх монастирських будівель Львова. Для забезпечення навчального процесу було заплановано відкрити три кафедри: Святого Письма та історії Церкви, догматичної теології, моральної і пасторальної теології. Про їх утворення було повідомлено цісарським декретом від 31 травня 1776 р. Кафедру догматичної теології очолив о. професор Вінцентій Діханич. Отець професор Маріан Хусл читав лекції з моральної теології. Після його смерті, з 1779 р., лекції читав професор Бернард Домославський. Заняття з вивчення єврейської мови проводив єзуїтський священик, професор Йосип Скобера. Оплата праці на теологічних студіях була вдвічі меншою, ніж оплата, для прикладу, професора права чи медицини. Вона становила 500 злотих на рік. Заняття відбувалися в будинку колишньої єзуїтської школи. Нову програму для теологічних студій розробив абат о. Стефан Франц Раутенштраух (1734–1785). Офіційно програма була затверджена владою у 1774 р. Згідно з нею студенти навчалися 5 років. Через деякий час, враховуючи, що кількість бажаючих вчитися зменшилася, з 1788 р. тривалість навчання скоротили до 3-х років. На студіях здобували освіту лише студенти римо-католицької віри.

Директором теологічних студій було призначено отця професора В. Діханича. Він був домініканцем, доктором теології з 1775 р. Прибув до Львова у 1776 р. з Кракова і посів посаду директора теологічних студій домініканського монастиря. У 1784–1788 рр. очолив кафедру догматичної теології, згодом – кафедру моральної теології Львівського університету. Звільнений з посади у результаті місцевих інтриг²⁸.

Радикальні зміни в структурі, методах і спрямуванні теологічних студій відбулися в результаті реформаторської діяльності імператора Йосифа II. Йосифінські реформи були класичним проявом філософських та політичних ідей епохи Просвітництва, які схвалювали лише те, що відповідало критеріям раціональності й корисності, а отже, певних антиклерикальних настроїв.

²⁷ A. Redzik, *Stanislaw Starzyński (1853-1935) a rozwój polskiej nauki prawa konstytucyjnego*, Warszawa, Krakow 2012, s. 37-38.

²⁸ О. Дух, *Догматики (Догматики і полеміки; Спеціальної догматики і фундаментальної теології; Догматичної теології) кафедра*, в: *Encyclopedія. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 т.*, т. I: А–К, с. 451-452.

У політичному плані Просвітництво було пов'язано з освіченим абсолютизмом. На думку цісаря, духовенство, зі свого боку, мало насамперед пильнувати законслухняність віруючих чинній світській владі. Реформуючи організаційну структуру теологічних студій для потреб нового університету у Львові, австрійські чиновники робили ставку, насамперед, на тих професорів-теологів, котрі схвалювали реформаторський курс Йосифа II. У такий спосіб лояльність до влади була продемонстрована лише двома з колишніх викладачів теологічних студій: о. Вінцентієм Діханичем (догматична теологія) та священником-професором Бернардом Домославським (моральна теологія). Вони і залишилися працювати на новоутвореному теологічному факультеті відновленого 1784 р. Львівського університету.

Францішек Бернард Домославський (1734–1821) народився у Варшаві, був викладачем домініканських монастирських студій у Перемишлі, Самборі. У 1787 р. очолив кафедру моральної теології і догматики Львівського університету. У навчальному процесі відійшов від рекомендованих владою урядових австрійських посібників. Від 1800 р. був пріором домініканського монастиря у Янувi Подляському. Залишив по собі наукові праці: “*Mędrek lingwista czyli zdanie o szacunku i nabuciu potrzebnym uczonych języków*” (Sambor 1786); “*Annotationes ad libellium patronorum regni Poloniae et Suaciae brevuario Ordinis Praedicatorum adiunctum*” (Sandomierz 1798).

Обидва отці-домініканці – професори Ф. Домославський та В. Діханич, які залишалися вірними своїм усталеним поглядам на провідну роль католицької церкви в суспільстві, завершили свою кар'єру на теологічному факультеті Львівського університету в 1788 р. Першого на кафедрі замінив професор А. Павлович, другого – професор Й. Віммер. Відомо, що професор А. Павлович народився 1763 р. на Закарпатті, закінчив Генеральну греко-католицьку духовну семінарію у м. Егер (Угорщина) та таку ж ГКДС у Львові. У 1787–1788 рр. був професором кафедри фізики “*Studium Ruthenum*”, а тоді до 1795 р. – професором кафедри моральної теології Львівського університету²⁹. Й. Віммер до часу приходу в університет служив каноніком у м. Оломоуц (Чехія). У 1788 р. замінив на посаді професора Діханича і до 1792 р. викладав догматику на теологічному факультеті. Обирався ректором Львівського університету³⁰.

Першим деканом теологічного факультету відновленого університету було обрано професора Яна Баптиста Фінзінгера. До переїзду у Львів він виконував обов'язки каноніка в Петіні. У 1784–1791 рр. працював професором церковної історії. У 1786 р. він відмовився від посади ректора Львівського університету, залишившись помічником та радником ректора В. Бетанського. Серед його відомого наукового доробку лише праця “*Primae Linedae*

²⁹ М. Пристай, *Львівська греко-католицька духовна семінарія 1783-1945*, Львів, Рудно 2003, с. 118-119.

³⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 580.

Encyclopediae theologiae” (Leopoli 1787)³¹. Його університетська кар’єра завершилася разом зі смертю Йосифа II.

Наступниками Яна Фінзінгера на посаді декана теологічного факультету були професори: Й. Віммер, Йозеф Роттер, Микола Скородинський, Ян Антоній Потоцький, Михайло Гарасевич, Арсеній Радкевич, Мацей Шанковський, Модест Гриневецький, Францішек Ксаверій Захаріяевич, Бенедикт Левицький.

Кафедру єврейської мови і герменевтики Старого Заповіту очолювали професори Ігнацій Інокентій Фесслер (1784–1788 рр.) та Арсеній Радкевич (1796–1821 рр.). Кафедрою історії Церкви керували професори Ян Баптиста Фінзінгер (1784–1790 рр.), Андрій Білецький (1792–1799 рр.), Ф. К. Захаріяевич (1800–1815 рр.).

Андрій Білецький продовжив читати церковну історію після Я. Фінзінгера. Він народився в с. Біличі Самбірського циркулу (тепер Старосамбірський район Львівської області). У 1790 р. завершив навчання в Греко-католицькій духовній семінарії Львова. З 1791 по 1799 рр. – професор кафедри історії Церкви (Studii latini та Studii rutheni) теологічного факультету Львівського університету. У 1797 р. занедужав і перебрався у рідне село. З 1800 р. – парох у с. Біличі. Помер після 1820 р.³²

Наступником А. Білецького став відомий теолог професор К. Захаріяевич (1770–1845). Народився в Станіславові. Закінчив місцеву гімназію. З 1795 р. – вікарій при вірменському кафедральному соборі у Львові. У 1799–1802 рр. – директор відділу теологічних студій латиною. Від 1797 р. почав викладати. Впродовж 1800–1802 рр. надзвичайний, а з 1802 по 1815 рр. – звичайний професор історії Церкви. Викладав також світське право³³. У 1826/1827 н. р. обирався ректором Львівського університету. Від 1835 р. – єпископ Тарнувський, 1840–1845 рр. – єпископ Перемиський. Автор низки наукових праць, зокрема про вірмен: “Wiadomość o Ormianach w Polsce” (Lwów 1842); “Vitae episcoporum Praemisliensium” (Vien 1844) та ін.

Великою повагою та авторитетом в університеті користувався теолог, русин Микола Скородинський (1757–1805), перший завідувач кафедри пасторальної теології. Народився у м. Зборів у сім’ї пароха й декана Михайла Скородинського. Впродовж 1775–1780 рр. студював богословські студії у Відні в Генеральній духовній семінарії св. Варвари (т. зв. Barbareum). Був призначений ректором і працював на посаді професора морального та пастирського богослов’я при єпархіальній греко-католицькій духовній семінарії у Львові, був її ректором. Упродовж 1784–1786 рр. очолював кафедру пасто-

³¹ Г. Матвієнко, *Церковна історія у Львівському університеті: загальний огляд проблеми*, “Вісник Львівського університету. Серія історична”, Львів 2013, вип. 49 (Ювілейне видання з нагоди 350-річчя Львівського університету), с. 181-182.

³² Я. Глистюк, *Білецький Андрій*, в: *Encyclopediia. Львівський національний університет імені Івана Франка* : в 2 т., Т. I : А–К, с. 204.

³³ М. Пристай, *Львівська греко-католицька духовна семінарія 1783-1945*, с. 96-97.

рального богослов'я з латинською мовою викладання. У період з 1786 по 1787 роки пастирське богослов'я читав польською мовою. Обирався деканом теологічного факультету і ректором Львівського університету³⁴.

Ще одна цікава постать в історії Львівського університету – представник богословської науки, котрий перебрав кафедру у М. Скородинського, а також декан теологічного факультету Ян Антоній Потоцький (1759–1832). Освіту здобув у папській колегії для вірмен та українців-уніатів у Львові впродовж 1780–1784 рр., а також Генеральній римо-католицькій семінарії у Львові й теологічному факультеті Львівського університету. У 1787 р. очолив там кафедру пасторальної теології з латинською мовою викладання. Обіймав посади декана факультету і ректора університету.

Михайло Гарасевич (1763–1836) продовжив добрі традиції, закладені на кафедрі пасторальної теології М. Скородинським. Походив зі с. Яхторів Золочівського циркулу. Закінчив школу піярів у Золочеві. Як більшість відомих того часу українців-теологів, вчився у 1784 р. у Відні в Барбареумі. Закінчив Генеральну латинську духовну семінарію та Генеральну греко-католицьку духовну семінарію у Львові, а також теологію Львівського університету. У період з 1792 по 1800 роки очолював кафедру в “*Studium Ruthenum*”. Брав активну участь у справі відновлення галицької греко-католицької митрополії. У 1810 р. був нагороджений Командорським Хрестом Леопольда, в наступного року отримав титул барона де Нойштерн. Від 1813 р. – архіпресвітер відновленої Галицької греко-католицької митрополії, але 1819 р. усунений від управління митрополією, продовжив займатися історією церкви. Залишив по собі наукові праці: “*Annales Ecclesiae Ruthenae gratiam et communionem cum S. Sede Romana habentis, ritumque graeco-slavicum observantis, cum singulari respectu ad dioeceses ruthenas Leopoliensem, Premisliensem et Chelmensem*” (Leopoli 1863); “*Berichtigung der Umrisse zu einer Geschichte der Ruthenen*” (Wien 1835).

Обов'язки по кафедрі у професора Гарасевича перейняв Міхал Домбровський. У 1797 р. він захистив докторат з теології. З 1795 по 1798 роки був керівником кафедри грецької мови і герменевтики. У 1797 р. її перейменовано на кафедру Нового Заповіту та грецької мови. У період з 1797 по 1798 роки – звичайний професор латинської теології Львівського університету. У 1798 р. отримав парафію в с. Потилічі (нині – с. Потеличі Жовківського району Львівської області). Грецьку мову і герменевтику викладав українською (“руською”) мовою.

Одним з яскравих представників нової генерації професорів-теологів періоду йосифінських реформ католицької церкви був Ігнацій (Інокентій Аурелій) Фесслер (1755–1839). Він походив з Австрії, навчався в єзуїтській колегії, Віденському університеті (тут став доктором теології). В університеті

³⁴ А. Андрохівич, *Історія гр.-кат. генеральної Духовної Семінарії у Львові (1783–1810)*, в: *Праці Греко-Католицької Богословської Академії у Львові*, Львів 1939, т. 3, частина 2.

Львова очолив кафедру єврейської мови і герменевтики Старого Заповіту. У 1785 р. йому доручили цензуру всіх єврейських книг у Королівстві Галичини і Лодомерії. У Львові вступив до місцевої масонської ложі “Фенікс до Круглого Столу”, але згодом вийшов з її складу, заснував разом із Е. Кортумом нову ложу “Щиросердної Людини”. Підтримував дружні взаємини з греко-католицьким єпископом Петром Білянським, а також іншими українськими релігійними діячами та педагогами – М. Скородинським і А. Ангеловичем. Учнями І. Фесслера були вихідці із Закарпаття, які навчалися тоді у Львові – Петро Лодій, Іван Орлай, Василь Кукольник. 1788 р. переїхав до Бреслау (тепер Вроцлав) на територію Пруссії. Далі – Саратов, Петербург, де він і закінчив своє життя.

Упродовж короткого часу, від 1784 по 1785 рр. професором кафедри теологічної літератури і патрології Львівського університету працював Раймунд Пельц. Про нього збереглося мало відомостей. Зокрема, після 1785 р. він завідував Кафедрою моральної теології в університеті Фрібура (Швейцарія).

Треба згадати про створення і функціонування у Львівському університеті такої інституції як “*Studium Ruthenum*” (“Руський інститут”). Тут студентирусини мали можливість слухати лекції українською мовою. Його офіційна назва була “Провізоричний науковий інститут з руською мовою”. Це була тимчасова навчальна установа, яка існувала при Львівському університеті в 1787–1809 рр. з метою підвищення рівня підготовки греко-католицьких священників і русинів для використання їх у церковних та адміністративних справах³⁵. Навчання в Інституті проводилося українською (церковно-слов'янською мовою). У його складі було два відділи – філософський (термін навчання 2 роки) і богословський (5 років). На філософському відділі вивчали такі предмети: логіка, етика і метафізика, математика, фізика. Богословський відділ мав у своєму складі 6 кафедр: церковної історії, єврейської мови і герменевтики Старого Заповіту, грецької мови і герменевтики Нового Заповіту, догматики, морального богослов'я, церковного права. Інститут мав свою бібліотеку, основу якої склали твори з богослов'я та педагогіки, частина з яких надійшла з університетської бібліотеки³⁶. У “*Studium Ruthenum*” одночасно навчалось 168 вихованців із двох дієцезій – Перемиської і Львівської. За весь час існування закладу в ньому здобули освіту 470 студентів. Заняття на двох відділах – філософському та богословському – проводили: Теодор Захаріясеви́ч (історія церкви), Арсен Радкевич (єврейська і грецька мови), Андрей Павлович (моральна теологія), Антін Ангелович (церковне право), Іван Земанчик (чиста і прикладна математика), Петро Лодій (теоретична і прикладна філософія), Іван Лаврівський (логіка, метафізика, етика) та ін. Організаційно Інститут був підпорядкований декану теологічного факультету. Незважаючи на

³⁵ А. Андрохович, *Львівське “Studium Ruthenum”*, “Записки НТШ”, Львів 1921, т. 131, с. 123-195.

³⁶ М. Пристай, *Львівська греко-католицька духовна семінарія 1783-1945*, с. 116-123.

те, що інститут мав провізоричний характер, йому випала вагома роль у підвищенні загальноосвітнього рівня тогочасного греко-католицького духовенства, що, зі свого боку, впливало на піднесення культури українського населення Галичини. Збільшення кількості українців, які знали латинську мову і могли вчитися на теологічному факультеті Львівського університету, спричинило його поступове закриття протягом 1808/1809 н. р.³⁷

Важливу роль у заснуванні Інституту відіграв Антін Ангелович (1756–1814). Він походив зі с. Гринева Бережанського циркулу Бібрецького повіту (тепер с. Гринів Пустомитівського р-ну Львівської обл.). Закінчив Єзуїтську академію у Львові. Впродовж 1775–1781 рр. навчався у Генеральній духовній семінарії св. Варвари у Відні (Barbareum). У 1779–1781 рр. викладав грецьку мову в семінарії у Відні. У 1783/1784 н. р. та впродовж 1787–1796 рр. був ректором новоутвореної Генеральної греко-католицької духовної семінарії у Львові. У 1784–1786 рр. очолював кафедру догматики Львівського університету. Був одним з організаторів “*Studium Ruthenum*”. У 1796/1797 н. р. став першим українцем на посаді ректора Львівського університету. Від 1796 р. був єпископом у Перемишлі. У 1808 р. його було обрано митрополитом Галицької митрополії. Залишив кілька праць (“*Kto jest powodem do wojny, Austrja czy Francja?*”, Lwów 1805; “*Observations d’un patriot Austrichien sur divers articles inserés dans les gazettes estrangères*”, Leopoldis 1809 та ін.).

Одним із відомих професорів в історії “*Studium Ruthenum*” був Петро Лодій (1764–1829). Він народився в с. Збій на Закарпатті, закінчив о ГКДС у Львові. Від 1787 р. очолював кафедру логіки, метафізики та моральної філософії “*Studium Ruthenum*”, обирався деканом філософського факультету³⁸. Викладав математику та нумізматику. У 1801 р. Лодія було запрошено до Краківського університету, де до 1803 р. він працював професором кафедри метафізики, логіки та етики. З 1803 р. по 1819 р. він вже професор Петербурзького педагогічного інституту, де читав курси логіки, метафізики та моральної філософії. Впродовж 1819–1825 рр. працював деканом факультету філософії і права Петербурзького університету, де читав курс теорії загального права. Автор знаних на той час наукових праць “*Логические наставления, руководящие к познанию и различению истинного от ложного*” (Санкт-Петербург 1828); “*Теория общих прав, содержащая в себе философское учение о естественном всеобщем праве*” (Санкт-Петербург 1828). Написав невидані підручники “*Метафізика*” і “*Логічні настанови*”, рукописи яких зберігаються в бібліотеках Львова.

Видатним знавцем східних мов був Арсеній (Антін) Радкевич (1759–1821). Він походив зі с. Волиця Комарівська Сокальського повіту (тепер Сокальський район Львівської області). Закінчив гімназію отців-піярів у Варязі. До 1781 р. вивчав філософські й богословські науки при василіянських мона-

³⁷ М. Возняк, *Наші університетські традиції у Львові*, “Ілюстрована Україна”, 1913, № 2.

³⁸ А. Андрохович, *Львівське “Studium Ruthenum”*, с. 124-195.

стирях Замостя і Львова. Від 1784 р. навчався на теологічному факультеті відновленого університету у Львові. У 1787 р. очолив кафедру єврейської мови і герменевтики Старого Завіту “*Studium Ruthenum*”, згодом – теологічного факультету університету, неодноразово обирався деканом факультету³⁹.

Якщо основним завданням перших трьох факультетів була підготовка освічених державних службовців для австрійської держави, то відкриття теологічного факультету мало на меті виховання лояльних до влади священиків, які б втілювали імперські реформи Габсбургів в царині релігії та освіти.

Серед реформ, що проводили австрійські імператори Марія-Терезія та Йосиф II, значне місце відводилося і реформуванню медичної освіти на території Австрійської монархії. Відомий представник австрійського просвітництва, лейб-медик та довірений радник імператриці Герард ван Світен, окрім реформування освіти загалом, чимало уваги присвятив медичній. Впровадження у життя концепції медичної освіти на теренах Галичини австрійський уряд доручив випускнику медичного факультету Віденського університету Андреасу Крупінському (1744–1783). Ще 9 січня 1772 р., після того як закінчив навчання у Відні і здобув ступінь доктора медицини, його призначили “протомедиком” Галичини. Він очолив Медичний колегіум, заснований 1773 р., а також організував підготовку медичних працівників за новим австрійським законодавством. За 12 років діяльності Медичного колегіуму було підготовано 60 хірургів та акушерок. За його участі була також проведена підготовча робота для відкриття у Львові медичного факультету Львівського університету⁴⁰.

На першому курсі медичного факультету викладали анатомію, на другому – фізіологію та хірургію, на третьому – фармакогнозію та акушерство, на четвертому проводилися клінічні заняття. Виробничою базою факультету були хірургічна та акушерська школи. Крім того, студенти-медики слухали натуральну історію та, здебільшого, хімію. На п'ятому курсі вивчали лікарські засоби (“*Materiae medicae*”, що відповідає сучасній фармакології та фармакогнозії), патологію та акушерство. Протягом шостого року студенти проходили лікарську практику. Завершувалась медична освіта захистом інавгураційної дисертаційної праці. Шостий рік навчання, захист дисертації та видача дипломів були прерогативою столичного Віденського університету, який у такий спосіб виконував функції Вищої Атестації та контролю якості підготовки докторів медицини для цілої імперії.

Упродовж першого двадцятиріччя існування медичного факультету (1784–1805) викладання дисциплін провадилось латинською і частково німецькою

³⁹ І. Кревецький, *Неоправдані докори (До історії т. зв. Руського Інституту (Studium Ruthenum) на Львівському університеті)*, “Записки НТШ”, 1911, т. 102, с. 116-126.

⁴⁰ W. Wojtkiewicz-Rok, *Medycyna lwowska w dziesięciu odsłonach*, w: *Universitati Leopoliensi trecentessimum quinquagesimum anniversarium...*, s. 377-379.

мовами. Власне латинською мовою були написані дисертаційні праці перших професорів медичного факультету.

У 1784–1848 рр. медичний факультет посідав переобладнані приміщення монастиря ордену Тринітаріїв, розміщені на території між нинішніми вулицями Театральною та Краківською у Львові. Для навчання студентів медичного факультету було створено великий анатомічний музей, хімічну лабораторію. Клінічною базою тодішнього медичного факультету служив шпиталь Святого Лазаря по сучасній вулиці Коперніка⁴¹.

Вважається, що першим хіміком у Львівському університеті був професор фізики Ігнацій Юзеф Мартинович (1755–1795). Він досліджував хімічний склад галицької нафти, написав перший у Львівському університеті підручник з хімії. Водночас в галузі хімії працював також різнобічно ерудований професор Бальтазар Гакет (1740–1815). Він провадив аналізи подільських кремнеземів, карпатських залізних руд, мінеральних вод і солей. У 1784–1805 рр. хімію та ботаніку для студентів медичного факультету у Львівському університеті викладав латинською мовою організатор і керівник хімічної лабораторії доктор медицини Б. Шіверек. Лише в 1851 р. виникла окрема кафедра хімії.

Бургарду Свібергу Шівереку (1742–1806) було доручено організувати хімічну лабораторію, а також Ботанічний сад. Він походив з Німеччини, навчався на філософських студіях у Вюрцбурзі, тоді у Віденському університеті, де вивчав медицину. У 1775–1777 рр. був доктором медицини Віденського університету, потім професором ботаніки і хімії університету в Інсбруку, де обирався ректором, а вже наступного року Б. Шіверек переїхав до Львова, де обладнав лабораторії і Ботанічний сад при колишньому монастирі домініканок на вулиці Коперніка. З часу відновлення університету і до його тимчасового закриття очолював кафедру хімії і ботаніки, обирався деканом медичного факультету. У 1805 р. переїхав до Кракова, де очолив Ботанічний сад Ягеллонського університету і працював професором кафедри патології та медицини. Ф. Краттер у своїх листах називає Шіверек найкращим хіміком і ботаніком, невтомним дослідником природи⁴². Б. Шіверек не залишив після себе наукових праць, проте його іменем названо рід Шіверекія з родини хрестоцвітих.

Анатомію на медичному факультеті викладали Антон Маргерр, Яків Костжевський і Томаш Седей. Австрієць Антон Йозеф Маргерр упродовж 1784–1804 рр. працював професором Львівського університету, очолював кафедри анатомії, згодом – загальної патології. Залишив підручник “Praelectiones physiologicae”.

Томаш Франц Седей (1757–1818) народився у Люблянці (Словенія). Закінчив медичний факультет Віденського університету. У 1791 р. він очолив ка-

⁴¹ О. Рузанов, *Львівське медичне училище*, Львів 1993, с. 12-13.

⁴² Ф. Краттер, *Листи про сучасний стан Галичини. Матеріал для статистики і пізнання людей*, Лейпціг 1786, с. 31-33.

федру фізіології та анатомії Львівського університету. Але 1805 р. переїхав до Кракова, де посів однойменну кафедру Ягеллонського університету. У 1802 р. у Львові була заснована безкоштовна клініка зі щеплення проти віспи. Одним з її організаторів був професор Седей.

Клінікою медичного факультету від 1784 р. керував австрієць Алоїз Капуано (1743–1791), випускник Віденського університету. Згодом був деканом медичного факультету і ректором університету.

Практичну фізіологію та фізичну патологію на факультеті медицини викладав ще один випускник Віденського університету Августин Крігль (1755–1787). Його робота в університеті і в шпиталі св. Лазаря тривала недовго через передчасну смерть професора.

Відомими спеціалістами з хірургії в університеті були Ян Фрітш та Франц Мазох⁴³. Ян Фрітш (1748–1793) закінчив медичний факультет Віденського університету, стажувався з хірургії в Парижі, Страсбурзі, Брюсселі, Лондоні, Берліні. Працював військовим хірургом, ординатором Львівського шпиталю. Впродовж 1788–1793 рр. очолював університетську кафедру хірургії.

Особливо відомим у Львові був Франц Мазох (1763–1845): львів'яни за його заслуги присвоїли йому титул почесного громадянина міста. Мазох вивчав філософію в Трнавському і Карловому університетах в Чехії, а також медицину у Віденському університеті. Від 1793 до 1805 рр. очолював кафедру хірургії Львівського університету, обирався деканом медичного факультету і ректором Львівського університету⁴⁴. Спільно з П. Краузнкером та Т. Седеєм організував у Львові безкоштовне щеплення від віспи.

Чех Ян Махан (Machan) (1762–1825) після закінчення Віденського університету теж працював професором хірургії й акушерства у Львові. Спочатку він очолював кафедру акушерства, а згодом – кафедру спеціальної патології та хірургії і, нарешті, – кафедру акушерства Медико-хірургічного інституту університету (1815–1824 рр.).

Від часу відновлення університету в ньому формувався ще один напрям медицини – фармацевтичний. Кафедра фармакології була створена на медичному факультеті в 1784 р. Для студентів викладали курс “*Materiae medicae*” (речовини лікарського призначення). Лекції з нього читали Я. Костжевський (1784–1786 рр.), А. Маргерр (1792–1801), В. Жердзінський (1808–1847).

Історія медичного факультету відновленого університету у Львові складалася не просто. У перший рік існування факультету на здобуття вищої медичної освіти записалися лише 8 студентів, а на хірургію й акушерство – 56. Відтак, у 1787 р. були скасовані вибори декана, а справами факультету завідував старший лікар Вавжинец Прессен, у минулому військовий. У 1788–1793 рр. він був обраний деканом медичного факультету. Впродовж двох

⁴³ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia uniwersytetu Lwowskiego*, cz. 1, s. 111.

⁴⁴ “Gazeta Lwowska”, 1845, nr 35.

каденцій 1794/1795 та 1806/1807 н. рр. обирався ректором Львівського університету. Водночас в 1785–1805 рр. був протомедиком Галичини⁴⁵.

У 1788 р. постало питання про ліквідацію вищих медичних студій і збереження лише нижчого рівня навчання, на якому готували хірургів та акушерів. Для викладання збережених навчальних дисциплін закритого медичного факультету серед інших був залучений талановитий вчений, професор спеціальної натуральної історії Бальтазар Гакет (Аке) (1739–1815). Він закінчив філософський факультет Єзуїтського колегіуму в Понт-а-Мюссоне, медицину вивчав у Монпельє і Парижі. Як лікар-хірург австрійської армії брав участь у Семирічній війні. У 1787 р. очолив кафедру натуральної історії медичного факультету Львівського університету. Б. Гакет був людиною розлогих знань, володів багатьма мовами, у тому числі й слов'янськими. Використовував свої канікули для наукових подорожей та екскурсій, при чому здійснював їх пішки. Зібрав велику колекцію бурштину та інших мінералів для Львівського університету, що стала початком Мінералогічного музею. У 1806 р. його перевели до Кракова, де працював професором кафедри натуральної історії, викладав хімію і ботаніку⁴⁶.

В університеті продовжували працювати знавці хірургії та акушерства. У школі викладали знані вчені медико-хірургічної науки. Відтак Львівська акушерська школа і надалі відзначалася високим науковим потенціалом. Поряд з подібними школами у Відні, Празі, Кракові вона по праву вважалася однією з провідних акушерських навчальних закладів Європи.

До Львова прибували відомі професори медицини, зокрема Йоганн Валентин фон Гільтенбранд, львів'янин за походженням, який здобув вищу медичну освіту у Віденському університеті. Значна заслуга в організації анатомічного кабінету (музею) належала доктору медицини, анатому Пітеру Крауснекеру. Він керував кафедрою з 1791 по 1803 рр., здобув загальне визнання колег та був нагороджений титулом заслуженого професора університету. Завдяки йому та його колегам було відновлено вищу медичну освіту і в 1791–1805 рр. диплом доктора медицини у Львівському університеті здобули 5 випускників, дипломи магістрів хірургії – 28, аптекарів – 13, ветеринарних лікарів – 28 випускників.

Таким чином, із відновленням у 1784 р. Львівського університету Йосифом II як світського, державного навчального закладу Австрії, на його новоутворених чотирьох факультетах функціонували типові для університетів класичні кафедри. Їх очолювали досвідчені професори, яких запрошували (і скеровували) з різних університетів Австрійської монархії. За

⁴⁵ Б. С. Зіменковський, М. Р. Гжегоцький, О. Д. Луцик, *Професори Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького: 1784-2009*. Вид. 2-ге, Львів 2009.

⁴⁶ І. Ровенчак, *Бальтазар Гакет як географ України*, "Історія української географії", Тернопіль 2000, вип. 2, с. 56-62.

період їх діяльності Львівська академія перетворилась на один зі знаних вищих навчальних закладів держави. Світоглядне значення Львівського “йосифінського” університету та визначальна роль його професорсько-викладацького складу полягали, насамперед, в ознайомленні його вихованців з кращими надбаннями європейської наукової думки, підготовці фахових кадрів не лише для навчальних закладів та інших установ Львова й Галичини, а й для інших освітніх та наукових осередків Австрії та Європи. Врешті, не можна заперечити величезний вплив університету на загальний поступ галицької громади в суспільних, господарських, культурних справах, на модернізаційні процеси в цій частині континенту.

Сучасне історіописання в Україні: візії і напрями

Олексій Сухий

Розвиток української історичної науки у незалежній національній державі відбувається в умовах, коли вперше в національному дискурсі стала можливою свобода історичної думки, створилися політичні умови для переосмислення усього її контексту історіописання і, що найважливіше, – визначилися перспективи творення сучасних історичних концептів.

У кінці 1980-х – на початку 1990-х років політико-ідеологічні зміни на теренах Радянського Союзу посилили суспільно-громадський інтерес до історичного минулого, передовсім вітчизняної історії ХХ ст. Саме зміни “горбачовської епохи” штовхали дослідників до відкриття нових тем, які були пов’язані з оцінками становлення радянського режиму, сталінської колективізації та модернізації, періодом репресій передвоєнного часу, хрущовської відлиги та формуванням радянського тоталітаризму. Історичний пошук дослідників спирався на нові архівні матеріали, які поволі починали бути доступними вже у радянський час. Український варіант тодішнього наукового пошуку був означений і широкою палітрою досліджень української діаспори, які з’явилися під завісу падіння радянської імперії і стали доброю основою чи, в окремих випадках, зразком для дослідників в Україні того часу.

Поруч з інформативним наповненням історичних праць, підставовою річчю для дослідників в Україні вже на рубежі кінця 1980-х – початку 1990-х років стало питання методології досліджень. Якщо окремі групи істориків стверджували про прагнення осмислити історичні реалії у відповідності з рівнем розуміння явищ суспільного життя та згідно зі світоглядом, де рівень осягнення істинності історичних подій обмежувався ідеологічною засадою, якою була єдина тодішня марксистсько-ленінська методологія⁴⁷, то новий

⁴⁷ М. І. Марченко, *Українська історіографія (з давніх часів до середини ХІХ ст.)*, Київ 1959.

історичний етап асоціювався для грона дослідників із кризою методології та пошуком нових методологічних підстав.

Чимало істориків почали говорити про кризу в сучасній історіографії. Як головна причина цього стану розглядалася криза історичного пізнання, обумовлена відсутністю глибинних прозрінь і проривів у теоретичній сфері, ігнорування евристичних методологічних прийомів, гіпотез та історіософських побудов⁴⁸.

Інші дослідники причини низької наукової цінності багатьох історичних праць пов'язували з недостатнім фаховим рівнем досліджень, що, своєю чергою, було зумовлено ступенем історичної ерудиції їх авторів.

На ще один аспект творення сучасних історичних творів звернули увагу учасники Всеукраїнської наради деканів-істориків, які у своєму зверненні до науковців та громадськості зазначали: “На хвилі ейфорії від нарешті отриманої національної державності з’явилася численна кількість “аматорів-дилетантів” від історії, які, користуючись егоїстичними амбіціями при відсутності будь-якої прозорості методології, наживають скандальний капітал сумнівними “виробами” з політичної історії. Сьогодні зрозуміло, що Україні потрібні фахівці-науковці, які здатні ретельно аналізувати не тільки політичні, а й економічні, культурні, міжнародні, краєзнавчі контексти національної історії. Час нагромадження знань, а з ним і написання “авантюрних романів” замість аналітичних праць, закінчився”⁴⁹.

Проблеми розвитку національної історіографії пов’язані не лише з рівнем оволодіння “світовим досвідом”, а й з кадровим потенціалом, який повинен би цей досвід реалізувати на практиці. Свого часу, оцінюючи нинішні наукові історичні кадри в Україні, знаний український дослідник Ярослав Дашкевич виділив спершу генерацію українських істориків, які починали навчатися у сталінський період, середню, що сформувалася в період застою, молодшу генерацію – “дітей перебудови”, що активно входить до української і зарубіжної науки, та “сучасні міфотворці”, які ідеологічно закомплексовані чи то в душі націоналізму, чи комунізму, чи клерикалізму⁵⁰.

Аналогічний аналіз “кадрової проблеми” зробив Ярослав Грицак, який на основі типології праць українських істориків 1990-х років виокремив чотири відмінні групи дослідників: старших істориків радянського періоду, які сприйняли нові “правила гри”, істориків позитивістського плану, істориків, які зорієнтувалися на західну історіографію, і молодих дослідників, які здобули освіту за кордоном. Серед фахових істориків, на його думку, на етапі 1990-х років тон задавала перша група названих істориків. Тоді ж в

⁴⁸ О. П. Реєнт, *Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу*, “Український історичний журнал” (далі – “УІЖ”) Київ 1999, № 3, с. 16.

⁴⁹ О. В. Стяжкіна, І. М. Гридїна, *Історична наука у вузах. I Всеукраїнська нарада деканів історичних факультетів державних навчальних закладів*, “УІЖ”, 2002, № 3, с. 153.

⁵⁰ Я. Р. Дашкевич, *Дорогами української Кліо. Про становище історичної науки в Україні*, “Україна в минулому”, Київ, Львів 1996, вип. 8, с. 56.

українській історіографії фактично запанували дві основні парадигми – національна, заснована на схемі М. Грушевського, і постпозитивістська.

Тому прикметною рисою сучасного історіографічного процесу стала персоніфікація подій і явищ минулого. Багато постатей української історії повернулися на її сторінки та гідно поцінуються, а місце і роль інших – переосмислюється, чимало ще не отримало визначених оцінок. У цьому контексті важливим є вивчення особистісного чинника у суспільних процесах⁵¹. Вважається, що сила цього впливу залежить від місця тієї чи іншої особи в суспільно-політичній ієрархії, особливостей характеру, мислення, таланту, від виховання та умов життя. На жаль, неупередженого сприйняття історії майже не буває. Для дослідників складність полягає у тому, щоби не вдатися до характеристики переважно історичного тла або особистих якостей того чи іншого діяча, а зберегти пропорції між висвітленням суспільних процесів і показом впливу на них політиків⁵².

Сучасний етап історіописання пов'язаний також з появою “інтелектуальних біографій”, де “інтелектуальні образи” представлені не лише біографічним життєписом, а й аналізом текстів створених ними творів, оскільки ці “тексти не тільки відображали свій час, а й боролися з ним”⁵³.

Визначальною рисою історіописання вже на початку 1990-х років став його національний напрям. Однак національний аспект в українській історіографії, на думку західних дослідників та й окремих істориків в Україні, “відкидає її від кращих зразків світового наукового досвіду”, який вже пройшов “національний” етап і оперує “понаднаціональними” категоріями. Скажімо, австрійський дослідник Андреас Каппелер стверджує, що нині ще дуже рано очікувати засвоєння національної перспективи. Подібну позицію відстоює також американський вчений Марк фон Гаген. Ще один американський дослідник української історії Орест Субтельний зазначає, що не тільки в Україні, а й для середовища представників діаспорної української історіографії характерною є їхня прив'язаність до традиційних позитивістських підходів.

Особливе місце у висвітленні теоретичних проблем сучасної історіографічної науки посіла Міжнародна наукова конференція у Львові “Виклики сучасної історіографії: світовий та український контекст”, яка відбулася у листопаді 2001 р. Центральною для учасників конференції, напевно, стала проблема національної української історії. Йшлося про те, що переважна

⁵¹ Сучасна історіографія представлена, зокрема, публікаціями: Л. В. Кондратенко, Л. М. Хойнацька, *До 100-річчя від дня народження М. О. Бурмистенка*, “УІЖ”, 2002, № 6, с. 152-154; Ю. І. Шаповал, *Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії*, Київ 2001, 559 с.

⁵² В. М. Литвин, А. Г. Слюсаренко, *На політичній арені України (30-ті рр.). Роздуми істориків*, “УІЖ”, 1994, № 1, с. 10.

⁵³ А. Портнов, *Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття*, Київ 2011, 238 с.

більшість учасників дискусії підтримала думку, що сама по собі національна парадигма історіописання “відділяє історичну інтерпретацію від багатоманітності і різнобарвності реального минулого”. Щоб уникнути однобічності, кон’юнктурності й політичної заангажованості, історикові слід завжди пам’ятати про широкий контекст висвітлення об’єкта дослідження – сусіди, регіон, континент (Альфред Рібер), а також альтернативні моменти, що містяться в кожній історичній ситуації (Ян Поморський)⁵⁴.

Відмінну від двох зазначених вчених позицію зайняв український історик Федір Турченко. Він вважає, що на сучасному етапі український вчений повинен акцентувати увагу на потребі створення насамперед “власного обличчя” історії України, а вже тоді переходити до багатоманітності представлення історичної інформації (йшлося передусім про видання підручників для вузів та шкіл)⁵⁵.

Американський учасник дискусії Марк Бейкер ствердив, що в українській історіографії помітні позитивні зрушення щодо тематики досліджень, методологічної багатоманітності проведення дискусій. Однак М. Бейкер зазначив, що переорієнтація багатьох істориків з марксистсько-ленінської на національну парадигму історіописання призводить до заміни одних міфів іншими (міф Леніна-Сталіна замінений міфом Грушевського-Петлюри)⁵⁶.

У контексті з’ясування місця національної історії в історичному процесі нестандартними є дослідження київської вченої Ірини Колесник, яка вважає, що національні координати лише опукліше підкреслюють константні риси зв’язків “наука-культура”, “історіографія-культура”, “історична наука-культура”. Посередником між наукою та даним типом культури виступають історико-наукові дослідження. У випадку “історична наука та культура” посередницьку функцію виконує історіографія⁵⁷.

І. Колесник зазначає, що впадає у вічі той факт, що на фактографічному рівні, феноменологічно описуючи культуру, культурний процес, культурні події та факти, дослідники використовують звичайну мову, “робочу” лексику, а під час теоретичних узагальнень вони дедалі частіше звертаються до термінів психології (“національний характер”, “національний темперамент”, “душа народу”), на заключному етапі абстрактні культурологічні характеристики постають у термінах психіатрії (“інтровертна”, “екстравертна культура”, “невроз невизнання”, “соціальний аутизм”, “хутірський комплекс”, “некрофілія культури” тощо).

⁵⁴ Л. О. Зашкільняк, Р. Б. Сирота, *Міжнародна наукова конференція у Львові “Виклики сучасної історіографії: світовий та український контексти”*, “УІЖ”, 2002, № 2, с. 149-150.

⁵⁵ Там само, с. 150.

⁵⁶ Там само, с. 152.

⁵⁷ І. І. Колесник, *Українська культура та історіографія: історія ментальностей*, “УІЖ”, 2002, № 1, с. 27. Окремі положення автор ілюструє на прикладі рецепції образу М. Гоголя у професійній та масовій свідомості українців, див.: І. І. Колесник, *Гоголь у культурно-інтелектуальній історії України: міфи та стереотипи (до 200-річчя Миколи Гоголя)*, “УІЖ”, 2009, № 2, с. 135-160.

Водночас, І. Колесник вважає, що нинішню національну історіографію пронизують дві концептуальні ідеї: 1) наукові форми української історіографії виникають у XVIII ст., що співпало із становленням нового класичного типу науки (йдеться про виникнення проблемної історіографії як складової частини загальноросійської науки на Лівобережній Україні: цей період характеризувався поширенням захоплення збиранням старовини серед частини освічених українських кіл); 2) для перетворення української історіографії з проблемної російської на національну історіографічну науку вирішальне значення мало українське національне відродження кінця XVIII – початку XIX ст. (стверджується, що національне відродження сприяло самостійній структуризації української історіографії і відокремленню її від російської, польської чи німецької історичної науки; на думку І. Колесник, українське національне відродження виконує методологічну функцію щодо вивчення української історіографії: з'ясовується увесь комплекс обставин і умов розвитку історичних знань і, водночас, виступає засобом усвідомлення тих процесів і подій, які відбуваються у духовній сфері українців)⁵⁸.

Особливо важливими залишаються нині проблеми входження української історіографії у світовий контекст. У сучасних умовах не лише для української, а й для європейської історичної науки кардинальними залишаються питання інтеграції історичного процесу, методології та методики досліджень. Про це йшлося на XIX Міжнародному конгресі істориків в Осло (Норвегія), який відбувся у серпні 2000 р. Там розглядалася концепція загальносвітової історії, необхідність конструювання її таким чином, щоб охопити багатоманітність та оригінальність внеску до світової цивілізації націй, континентів, регіонів. Російський історик Сергій Журавльов, який виступав у руслі загальної теми “Корисність історії і зловживання нею, відповідальність історика в минулому і тепер”, зупинився на утвердженні в 30-х роках сталінської моделі російської історії. В обговоренні його доповіді український дослідник Ярослав Ісаєвич відзначив, що доповідач, на жаль, не згадав одного з найважливіших аспектів радянської історичної концепції – обов’язковість ідеалізації російської імперської ідеології, насадження, особливо під час війни і в післявоєнні роки, панславістських міфологем⁵⁹.

У розгляді іншої теми, яка обговорювалася на конгресі (“Кордони і зміни національних територій у Центрально-Східній Європі: на прикладі чотирьох сусідніх країн – Білорусі, Литви, Польщі, України”) Я. Ісаєвич зупинився на принципово різних підходах до питань національної території. Він ствердив, що ті народи, яким доводилося відстоювати своє право на існування, як правило, національну територію визначали в етнічних межах. Натомість

⁵⁸ І. І. Колесник, *Українська історіографія (XVIII – початок XX століття)*, Київ 2000, с. 7.

⁵⁹ Я. Д. Ісаєвич, *XIX Міжнародний конгрес істориків в Осло*, “УІЖ”, 2001, № 1, с. 159.

народи, які мали привілейовану позицію в багатонаціональних державах, вважали законним т. зв. “історичні права” на завойовані в давнину землі⁶⁰.

Участь українських вчених у Міжнародних конгресах істориків повинна сприяти “входженню” української історії у світовий контекст. З цього приводу український вчений Володимир Потульницький зазначав, що лише належне і доказове погодження перспектив всесвітньої історії з особливим врахуванням історії України сприятиме знаходженню згоди щодо трактування останньої як самими українськими дослідниками, так і зарубіжними вченими⁶¹. На його думку, становлення національної свідомості та онтологізація її у цій історичній спільності відбувається на основі самовимірювання у двох векторах – векторі власної історії (її цілісного усвідомлення) та векторі співвідношення, зіставлення з іншими народами та державами світу. Цей підхід, тобто становлення національної свідомості на основі самовимірювання у двох зазначених векторах, можна повною мірою, – стверджує В. Потульницький – застосувати і до України. Він зазначає: “Саме другий вектор в Україні поки що не є втіленим у життя. Створення всіх національних історій виявилось замало для повноцінного входження української історії у світову, оскільки ніхто з авторів синтетичних курсів не охоплював національної історії в обох вимірах, у взаємному дзеркалі синхронного і діахронного вивчення обох історій, а лише у контрверзі з російською схемою, як, наприклад, Грушевський. Майбутнє виведення наукового поняття історії України і має здійснюватися саме у таких двох векторах одночасно”⁶².

У цій цитованій нами публікації В. Потульницький висловлює тезу, що в різні часи наша історія зв’язувала нас з різними імперіями і різними народами. Заслуга ж попередніх істориків у тому, що В. Антонович “відсепарував” її від польської, а М. Грушевський – від російської. На даному етапі, – вважає В. Потульницький, – наша історія так і залишилася “на рівні сепарації”, замість того, щоб вступити у більш зрілу фазу – погодження із всесвітньою історією.

Підсумовуючи стан історичних досліджень в Україні, В. Потульницький зазначає: “На сьогодні ж українська історична наука ще не має власної науково-дослідницької версії історії України в її національно-державному вимірі, котра би знаходилась у відповідності зі світовою історією. Маємо в наявності російську, польську, єврейську та інші схеми історії України, котрі перебувають у протиріччі і не відповідають одна одній, оскільки, що цілком зрозуміло, не враховують й ігнорують або ж представляють у міфологічному обрамленні специфіку українського історичного процесу в контексті історії Східної Європи і світу. Саме схеми домінуючих націй без врахування української схеми покладені в основу вивчення східноєвропейської історії у

⁶⁰ Там само, с. 160.

⁶¹ Див.: В. А. Потульницький, *Українська та світова історична наука: рефлексії на межі століть*, “УІЖ”, 2000, № 1, с. 3.

⁶² В. А. Потульницький, *Українська та світова історична наука: рефлексії на межі століть*, “УІЖ”, 2000, № 1, с. 16.

переважній більшості країн світу. Тому історія України має зайняти належне і атрактивне місце в уже практично поділеному світі всесвітньої історії, яка в значній своїй частині побудована на міфах домінуючих націй щодо України і щодо себе і яка досі ігнорує українську історію”⁶³.

Аналіз конференційної проблематики українських істориків засвідчує актуальність для національного історіографічного процесу питання перспектив історичної науки в Україні у XXI столітті⁶⁴, завдання за напрямками діяльності Українського історичного товариства⁶⁵, періодизації історії та історіографічного процесу (означення понять – “українська історіографія”, “історіографія історії України”, “історіографія в Україні”) та ін.⁶⁶ Окремі теоретичні положення були піднесені на Першому міжнародному науковому конгресі Українського історичного товариства “Українська історична наука на порозі XXI століття”, де, зокрема, історик Юрій Макар зазначив: “За роки розвитку самостійної незалежної Української держави докорінно змінилися завдання Українського історичного товариства. Можна з радістю стверджувати, що наука більше не поділяється на вітчизняну і діаспорну, а переростає в єдину українську історичну науку, якою їй і належить бути”⁶⁷.

Нині ж завдання історіографії як науки обумовлене також необхідністю вироблення сучасних підходів щодо українських історичних праць XIX – початку XX ст., що постали як на підросійській Україні, так і в західно-українських землях, введенням у науковий обіг усього комплексу знань діаспорної україністики і досягнень західних дослідників української історії.

Виходячи з існуючих наукових підходів, що визначились серед українських дослідників стосовно місця України в минулому й сьогодні, деякі вчені залишають поза увагою той факт, що окремі її регіони розвивалися в різних умовах: східні перебували під впливом Росії, західні – Литви, Польщі й Австро-Угорщини, а південно-західні – Туреччини, бо саме ця історія створила мозаїчну етносоціальну, економічну й політичну картину, сформувала неоднорідну ментальність населення України. Нині більшість істориків стверджують, що українська історична наука не повинна захоплюватися надмірною орієнтацією на російську історичну модель, як не повинна водночас бути в полоні модерної вестернізації⁶⁸.

⁶³ В. А. Потульницький, *Українська та світова історична наука...*, с. 16.

⁶⁴ *Проблеми української історіографії. Матеріали Всеукр. наукової конференції, присвяченої 30-річчю Українського історичного товариства і журналу “Український історик”, 2 березня 1996 р.*, Мукачеве 1996, с. 6.

⁶⁵ К. В. Кентій, *Джерелознавчі й історіографічні питання в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка*, “УІЖ”, 2001, № 2, с. 151-152.

⁶⁶ *Проблеми періодизації історії та історіографічного процесу*, “Харківський історіографічний збірник”, Харків 2002, № 5, с. 17.

⁶⁷ В. Бурдяк, *Міжнародний науковий конгрес “Українська історична наука на порозі XXI століття”*, “УІЖ”, 2000, № 6, с. 151.

⁶⁸ О. П. Реєнт, *Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу*, с. 16-19.

Найбільш плідним для сучасного історіописання має бути системний конвергентний підхід, який передбачає симбіоз різнобічних впливів на генезу державотворення, на соціально-економічні умови розвитку українського народу впродовж віків. Такий підхід обумовлений тим, що позаяк минуле українського народу не співпадає з історичними процесами західноєвропейської цивілізації, як, водночас, за рядом параметрів виходить за межі російської євразійської моделі. Історик Олександр Реєнт вважає, що специфічно українськими рисами історичного процесу є: "...1) аграрна домінанта у становленні виробничої інфраструктури і похідні та супутні цьому ознаки: переважно селянський світогляд українців, відсутність міцного прошарку українців серед міської буржуазії, релігійність, традиції індивідуального господарювання тощо; 2) проблема політичної еліти, що простежується на різних етапах вітчизняної історії; 3) провінціалізм, брак волі до консолідації і державотворення, порівняно пізні (на відміну від ідейно-теоретичного) оформлення корінних інтересів нації, аморфність політичних партій, відсутність традицій політичної, парламентської боротьби, дріб'язковий характер протистояння між українськими національними партіями на рубежі XIX–XX ст.; 4) перенесення центру ваги націотворчої діяльності за кордон, у середовище української еміграції"⁶⁹.

Сучасний етап, на думку вчених, залишає пріоритетними питання, пов'язані з етногенезом, формуванням станів та верств українського суспільства, особливостями соціально-економічних відносин, національно-визвольними рухами, державотворчими процесами. У центрі уваги дослідників залишаються етнополітичні, міжнаціональні, міжконфесійні відносини в Україні, стосунки між церквою та державою⁷⁰.

Традиційно у дослідницькому фокусі перебувають періоди, насичені історичними катаклізмами, кризами, революціями, військовими конфліктами, реформаціями, оскільки перехідні етапи історії завжди приховують в собі невичерпні пізнавальні можливості, а також дають підґрунтя для теоретичних узагальнень і концептуальних побудов. Ось чому нині актуальними залишаються питання історії суспільно-політичної думки і політичних вчень в Україні, виникнення та діяльності національних політичних партій, інших громадських організацій. Інтеграція історичної науки з іншими дисциплінами створює нові можливості для вивчення явищ соціокультурного життя народу України. Сталим напрямом дослідження залишаються також міжнародні та міждержавні зв'язки України.

У середині 1990-х років в українській історіографії визначилася група істориків, які намагались впровадити в історичні дослідження нові методологічні підходи. До цієї групи істориків відносять Ярослава Грицака, Віталія Підгаєцького, Олексія Толочка, Наталію Яковенко та ін. Вони представляють в

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Див.: К. К. Кондратюк, О. М. Сухий *Сучасна національна історіографія новітньої історії України (1914–2009 рр.)*. Навчальний посібник, Львів 2010, 262 с.

історіографії течію, яку умовно називають “постмодернізмом” або “ситуацією постмодернізму” у філософії. Філософ С. Терно зазначає, що позиція В. Підгасцького, Н. Яковенко та групи інших дослідників минулого утверджує “українське формулювання проблеми епістемологічної безвиході в історичній науці”, при якому “історик ніколи не дано пізнати об’єктивно те, що він вивчає”, а “все, що історик говорить, – це тільки те, що виникає у нього тут і не є фактографією об’єктивної дійсності”⁷¹.

Водночас, історик історіографії Лідія Таран у дискусії навколо “модернізму” чи “постмодернізму” у сучасній національній школі історіописання зазначає, що “позитивізм” і надалі утримуватиме свої позиції в українській історіографії. Проте у нинішній час, “коли руйнуються традиційні уявлення про історичний рух як прогресивний і закономірний”, слід звернути увагу на “особистісний фактор в історії, зосередитися на людині, її світогляді, ментальних характеристиках”⁷². Дослідниця нагадує, що першу спробу застосувати модерністські підходи до аналізу історії України ще в 1970-х роках зробив академік Я. Ісаєвич, тобто тоді, коли це здійснювала і світова наука. Вона вважає, що сучасна українська історіографія потребує методологічної перебудови (це зумовить новий запитальник, з яким історики звертатимуться до документів), напрацювання, з урахуванням світового досвіду, нових підходів і концепцій, засвоєння сучасної наукової мови, понять і категорій, вироблених світовою історіографією у ХХ ст., а також підвищення професіоналізму вітчизняних істориків⁷³.

Тому в сучасних умовах актуальним залишається пошук історичного факту чи фактів та відповідне їх наукове прочитання. Н. Яковенко підкреслювала, що поняття “факт” класична історіографія ХІХ ст. розглядала як те, “що колись реально сталося”, а у ХХ ст. “цю прозорість було скаламучено” і далі: “Оскільки істориком не дано особисто споглядати перебіг описуваного ним “факту”, то й сам цей “факт” постає лише як витвір пізнавальної процедури – отже, перетворюється з реального (“твердого”) на уявний. Це, звісно, не означає, що “твердих фактів” не було взагалі”⁷⁴.

Порівняння модернізму і постмодернізму, або як він сам зазначає “максімізація”, провів В. Підгасцький, проаналізувавши їх теоретико-методологічне і методичне наповнення у руслі “модернізм, або історія як культура” та “постмодернізм, або історія як література”⁷⁵. У порівняльному контексті

⁷¹ С. Терно, *Вони грають зовсім не так, або Постмодернізм у сучасній українській історіографії*, “Генега”, Київ 2004, № 1(9), с. 92.

⁷² Л. В. Таран, *Проблеми епістемології історії: від позитивізму до постмодернізму (на прикладі французької, російської, української історіографії)*, “УГЖ”, 2007, № 2, с. 185-196.

⁷³ Там само, с. 195.

⁷⁴ Н. Яковенко, *Вступ до історії*, Київ 2007, 376 с.

⁷⁵ В. Підгасцький, *Модернізм і постмодернізм: уявне минуле чи інваріантне майбутнє?* “Україна модерна”, Львів 2000, число 4-5, с. 289-318. Треба зауважити, що

наведемо ці положення з його статті: 1) модернізм – історія як мультидетермінована сукупність (система) проблем у минулому і минулого в людині; постмодернізм – історія як проблеми змісту наратива; 2) модернізм – прагнення до отримання “позитивного” (“справжнього”) знання про минуле; постмодернізм – визнання неможливості отримання “позитивного” знання; тобто неможливості з’ясування того, що насправді було колись з людиною; 3) модернізм – орієнтація на моделі побудови і проведення наукового дослідження, прийняті у точних і природознавчих науках, на загальнонауковий досвід; постмодернізм – орієнтація на провідну роль літературно-лінгвістичних методів дослідження “історичних” наративів, на імперативну роль мови у цих дослідженнях, абсолютизація її “непрозорості”; 4) модернізм – є сукупність різноманітних напрямків і течій: структуралізму, кліометрики, “школи Анналів” тощо; постмодернізм – має інваріантний прояв – філолого-лінгвістичні дослідження; 5) модернізм – у центрі уваги минуле звичайних людей, а не “театр вождів”, а також здебільшого масові процеси, а не винятки; постмодернізм – у центрі уваги – не минуле людей, а текст як паралельна реальність, або як паралельне минуле і гіперболізація невідповідності між сучасною мовою, з допомогою якої ми намагаємося вивчити минуле, і самим минулим; 6) модернізм – відкритість для “проникнення” і залучення до історичних досліджень загальнонаукових теорій, методології і методів; постмодернізм – методологічна і методична замкненість на філологію і лінгвістику як претензія на самодостатність і універсальність “новітньої герменевтики”, як її спроба відіграти роль теоретико-методологічної парадигми історичних досліджень; 7) модернізм – історія як культура, окрім власних методологій і методів, використовує і загальнонаукові; постмодернізм – історія як література “підкоряється законам і нормам” літературного дослідження; 8) модернізм – те, що було у минулому, тобто те, що прийнято позначати терміном “факти”, передує інформації, але залежить від неї; постмодернізм – інтерпретація передує фактам і створює їх; 9) модернізм – і мова слів, і мова цифр (статистика) можуть системно й ізоморфно відображати інформацію про минуле, але для того, щоб стати знаннями про минуле, вони (ці мови) вимагають переробки, структуризації; постмодернізм – мова не може бути репрезентантом реальності, а є замкненою і самодостатньою системою знаків, значення (сенса, зміст) яких виявляється і визначається “ставленням” одного знака до іншого, їхніми “взаєминами”; 10) модернізм – джерела про минуле, це і наративи, і статистика, і речі, і люди, й унікальні історичні джерела тощо; постмодернізм – єдине джерело “про минуле” – наратив⁷⁶.

У сучасних дослідженнях особливе місце посідає “інтелектуальна історія”, яка, на відміну від традиційної історії, звертає пильну увагу дослідників на

деякі визначення, подані у цій роботі В. Підгаєцьким (1951-2004), який, на жаль, рано відійшов у вічність, сьогодні піддаються критиці (*прим. ред.*).

⁷⁶ Там само, с. 291.

істориків другого чи третього плану, чий твір не мають особливої цінності з погляду сучасних історіографічних та інтелектуальних стандартів, але з огляду на формування суспільної думки можуть бути так само важливими, або навіть і більш важливими, аніж праці визнаних нині великих дослідників. Важливими також стають питання дослідження з позицій мікроісторії. При цьому українськими дослідниками уважно вивчається західний досвід цього напрямку, де окремі дослідники старовини розглядають “мікроісторію” і як засіб вивчення окремих історико-географічних регіонів зі складними етнографічними складовими.

Серед сучасних стилів історіописання у самостійний напрям виокремлюється історія повсякденності, де головним об’єктом дослідження стає людина в усьому її розмаїтті⁷⁷. У цьому контексті цікавими є висновки Леоніда Зашкільняка про те, що тільки з відтворенням способу життя людей – їх праці і побуту, радощів і негараздів – можна подолати суттєвий розрив між тим, як відображається суспільство у працях дослідників і як у них представлена людина, а також як “кожна особа, соціальна, зокрема й етнічна спільнота, виходячи із власної світоглядної системи, конструює “своє бачення історії” та своє місце у ній і в якому беззаперечно “свій суб’єкт” ідеалізується у порівнянні з іншими подібними суб’єктами, котрі розділяються на “свої” та “чужі”, “прихильні” й неприхильні”, “дружні” і “ворожі”. Із часом формуються індивідуальні й колективні стереотипи, які виступають елементом “незаперечної” історичної істини в оцінці “інших” та “інакших”⁷⁸.

Дослідники Валерій Смолій та Юрій Левенець звертають увагу ще на один сучасний аспект сприйняття історії, що обумовлений кризою довіри до політико-історичних конструкцій, яка призвела до змін взаємин професійного наукового знання й масової історичної свідомості. Вони зазначають, що висмикування історичних фактів з контексту провокує омани й підсилює міфологізацію масової історичної свідомості, створює можливості для маніпулювання образами минулого і сьогодення; веде до того, що Україна, не пройшовши етапу інформаційного суспільства, переходить до його маніпуляційного різновиду. Ще один вагомий висновок цитованих авторів полягає у твердженні, що професійне історичне знання не встигає за потребами українського соціуму, а консолідація в суспільстві йде не на основі загальної історичної пам’яті, а на основі створення якихось групових емоцій за схемою “свій-чужий” і творить у масовій свідомості щонайменше дві “політичні історії України ХХ століття”, які будуються на історичній пам’яті мешканців

⁷⁷ О. А. Коляструк, *Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці*, “УІЖ”, 2007, № 1, с. 174.

⁷⁸ Л. О. Зашкільняк, *Україна між Польщею та Росією: історіографія та суспільна свідомість*, “УІЖ”, 2005, № 5, с. 93.

різних регіонів України⁷⁹. Ця тенденція є небезпечною для історії та історіографії в цілому, тому що вона свідчить про, по-перше, неподоланність старих стереотипів про Україну та українців, по-друге, відсутність об'єктного трактування України та її історії, по-третє – проникнення політики в сферу науки.

З приводу політичної мапи України дослідник Георгій Касьянов наводить такий приклад: “Україна з її сучасною історією в цьому сенсі є одним із найпоказовіших прикладів – це країна, де в селянській хаті з побутовим укладом XVIII ст. можна побачити телевизор “Панасонік”, де поряд із підприємством із упровадженням біотехнологій існує натуральне господарство, де біля міських багатоповерхівок можна побачити городи. Саме тут можна знайти суспільні шари, які в культурному сенсі одночасно перебувають у декількох часових вимірах, а ментальна карта представляє надзвичайне розмаїття соціально-психологічних укладів і “часових зон”. Змагання метафор про “дві” чи “двадцять дві” України (...) є лише першим наближенням до теми, яка потребує глибокого та всебічного вивчення”⁸⁰.

Сучасна українська історіографія повинна стати інструментом створення новітньої концепції історії України. Щодо її витворення і побудови, то, безумовно, вона повинна б спиратися на існуючий досвід вивчення історичного минулого, акумулюючи і новітні ідеї та теоретичні підходи, сучасний дослідницький інструментарій наукового пошуку, який повинен включати в себе усю сукупність існуючих дослідницьких методів.

⁷⁹ В. Смолій, Ю. Левенець, *Парадокси історичного пізнання (замість передмови)*, в: *Україна: політична історія: XX – початок XXI ст.*, ред. рада: В. М. Литвин (голова) та ін. Ред. кол.: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець (співголова та ін.), Київ 2007, с. 14.

⁸⁰ Г. В. Касьянов, *Сучасна історія України: проблеми, версії, міркування*, “УІЖ”, 2006, № 4, с. 5.

Університетська історіографія в Україні: ретроспективи та перспективи

Ірина Колесник

Концепт “університетська історіографія” (або концепт-означення “українська університетська історіографія”) має різні смисли та конотації. По-перше, можна припустити, що йдеться про курси з історіографії, що викладалися в українських вишах, по-друге, про кафедри та осередки організації історіографічної праці, по-третє, – комплекс підручників з української історіографії, по-четверте, як репрезентацію низки яскравих особистостей, університетських професорів, котрі уклали курси з історіографії – Д. Багалій, Д. Дорошенко, І. Крип’якевич, Н. Полонська-Василенко, М. Марченко, Л. Коваленко, Я. Калакура, Л. Зашкільняк тощо. По-п’яте, як на мене, концепт “університетська історіографія” пов’язаний здебільшого з проблемами концептуального синтезу та викладання загальних курсів української історіографії.

“Університетська історіографія” як даність репрезентована такими сегментами: університетська традиція, університетська історіографія за радянських часів, університетська історіографія в українській діаспорі, університетська історіографія в сучасній Україні.

Університетська традиція. Відомо, історіографія як галузь знання починає витворюватися в російських університетах з другої половини XIX ст. у вигляді вступних лекцій до загальних курсів з історії Росії, у яких подавався огляд літератури та джерел з предмету: у Московському університеті (С. Соловйов, П. Мілюков), Петербурзькому (К. Бестужев-Рюмін), Київському (В. Іконников, М. Довнар-Запольський, В. Антонович), Харківському (Д. Багалій), Варшавському (Д. Цветаєв), Львівському (І. Крип’якевич). У таких університетських курсах з історіографії матеріал був структурований за авторами, течіями, проблемами. Проте, домінував у викладах біографічний принцип, адже історіографія сприймалась здебільшого як сукупність біографій та праць істориків. Окремі історіографічні розвідки на українському ґрунті цілком вписувалися в існуючу університетську традицію: О. Лазаревський “Прежние изыскатели малорусской старины” (1894), Н. Василенко “К истории малорусской историографии и малорусского общественного строя” (1894), В. Біднов “Що читати по історії України (коротенька історіографія України)” (1920).

“Університетська історіографія” радянських часів. Формування цього сегменту університетської історіографії відбувалося на засадах марксистської ідеології. Перша спроба пов’язана з Н. Рубінштейном (до речі, випускником Новоросійського університету) з його курсом “Русская историография” (Москва 1941). Історія науки конструювалася автором з класово-політичної, партійно-ідеологічної точки зору, як боротьба ідейних течій: дворянської, буржуазно-ліберальної та революційно-демократичної. Перебіг історичної науки набував телеологічного змісту, наче невпинний рух історичної думки до

матеріалістичного розуміння історії. З 1930-х років унаслідок розгрому української академічної науки з обігу зникає сам термін “українська історіографія”, а відповідником стають конструкції “історіографія історії УРСР”, “історіографія України”. У лексиконі українсько-радянських істориків побутує репресивна лексика на кшталт “дворянський націоналізм”, “феодално-старшинська історіографія”, “дворянські історики-націоналісти” (Д. Бантиш-Каменський, М. Маркевич), “буржуазно-націоналістична історіографія України” (“оголтелый реакционер” П. Куліш, “либерал-соглашатель” М. Костомаров). Щоправда, за часів відлиги М. Марченко, котрий викладав курс української історіографії в Київському університеті, повертає до вжитку термін “українська історіографія”, а його монографія “Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.)” (Київ 1959) використовується як підручник аж понині. Прикметно, що за часів “застою” навчальний посібник Л. Коваленка “Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції” (Київ 1983), не зважаючи на всі ознаки офіціозу, в ситуації ідейно-адміністративного тиску на все українське слугував своєрідним компромісом, засобом вивчення та популяризації української історії в культурній свідомості та освіті.

“Університетська історіографія” в українській діаспорі. Курси з історіографії українські історики викладали в університетах Європи та США. Так, Д. Дорошенко з 1921 р. розпочав виклади української історіографії в Українському вільному університеті, а згодом видав перший підручник “Огляд української історіографії” (Прага 1923), в якому подав українську історіографію як історію національно-історичної думки. Цей “Огляд” користується популярністю й понині. Д. Дорошенко також викладав історіографічні курси в Українському науковому інституті в Берліні (1926–1931), на яких виховувалися майбутні історики, зокрема Б. Крупницький.

“Огляд” Д. Дорошенка мав величезний вплив на О. Оглоблина, ставши його справжньою “настільною книгою”. Адже від початку своєї кар’єри історика Оглоблин цілеспрямовано цікавився вітчизняною історіографією й викладав відповідні курси у вишах Києва та Харкова. На замовлення Всеукраїнського заочного інституту народної освіти він уклав короткий огляд української історіографії (починаючи від “Історії Русів”) у вигляді конспекту лекцій, виданому згодом у Харкові. Пізніше цей курс було перероблено, й остання його частина була присвячена “марксистській історичній школі”. У 1939–1940 рр. О. Оглоблин викладав курс нової української історіографії XVIII–XIX ст. (до М. Грушевського), який він планував видати, проте рукопис обсягом 15 др. арк. так і залишився в Києві. На еміграції в другій половині 1940-х років О. Оглоблин підготував повний курс з української історіографії у мюнхенському Українському вільному університеті. Своім завданням він уважав збереження історіографічної спадщини 1920-х – початку 1930-х років та відтворення генеалогії сучасної української історіографії. У Празі в 1945 р. надрукував розвідку “Як більшовики руйнували

українську історичну науку”, котру згодом перевидав під назвою “Українська історична наука під советами в 1920–1930-х рр.” У США ним були надруковані праці “Українська історіографія 1917–1956” у 1957р. (передрук у 2003) та “Думки про сучасну советську історіографію” (1963). Саме О. Оглоблін сформулював “принцип природної компенсації” української історіографії, згідно з яким дві гілки української історичної науки – радянська та зарубіжна – доповнювали одна одну (коли занепадала радянська, на Заході піднімалася й перебирала ідейний провід діаспорна гілка й навпаки), за цим принципом виявлялось, що українські історики – “брати по науці”. О. Оглобліну належить вислів, що має стати настановою для кожного свідомого дослідника: “Праця історика над історіографічними проблемами ніколи не може припинятися”.

Професор Н. Полонська-Василенко впродовж 1965–1971 рр. викладала курси й вела семінари з української історіографії для докторантів і магістрів філософського факультету Українського вільного університету в Мюнхені, деканом якого вона була. У 1971 р. в Мюнхені видані її лекції “у формі скрипту” під назвою “Українська історіографія” (цей скрипт переписували й оформляли В. Дідович та Б. Кузь). Це був посібник для вчителів, що слугував “синтезою” її попередніх праць з історії України. Предмет курсу подавав перебіг української історичної думки від літописів до праць XIX–XX ст., йшлося також про діяльність школи Антоновича, ВУАН, істориків на еміграції в Празі, Варшаві, Берліні, Відні, в США та Канаді. Матеріал курсу з української історіографії був структурований за принципами та лімітами державницької ідеології:

I. Княжа доба (літописи, життя святих, проповіді, юридичні пам’ятки, графіті, билини);

II. Литовське-руське князівство (літописи, юридичні пам’ятки, полемічна література);

III. Сусіди України (Новгород – літописи, Ростово-Суздальське, Московське князівство – літописи);

IV. Козацько-гетьманська доба (літописи та історичні праці; спомини, мемуари, щоденники, життя святих, проповіді, юридичні пам’ятки, економічні пам’ятки);

V. Історіографія XIX ст.;

VI. Історіографія XX ст.;

VII. Українська історія на еміграції;

VIII. Історична наука під Советами після Другої світової війни.

Цінність історіографічних зведень, запропонованих діаспорними істориками, котрі викладали курси в університетах Європи та Північної Америки, полягала в накопиченні багатого фактографічного матеріалу та аналітичних напрацювань, творенні історіографічних образів, репутацій, формул. Автори їх були безпосередніми учасниками історіографічного процесу, а відтак зберігали численні імена та факти, незаслужено забуті або стерті з історіографічної пам’яті українців, зокрема обставини погрому академічної науки в СРСР. Звісно, синтетичні курси з української історіографії укладалися за

різними критеріями: хронологічним (Д. Дорошенко), ідеологічним (Н. Полонська-Василенко), територіальним (О. Оглоблин в “Українській історіографії 1917–1956” виокремлював “українську історіографію в Наддніпрянській Україні; українську історіографію в Галичині; історіографію Карпатської України; українську історіографію за межами України”). М. Чубатий у розвідці “Українська історична наука (її розвиток та досягнення)” (Філадельфія 1971) запропонував свою схему української історіографії за принципом зміни поколінь, себто від Тараса Шевченка до сучасності (1970-х) змінилися 5 поколінь українських інтелектуалів. Для діаспорних істориків цілком природним залишався інтерес до окремих періодів та напрямів в українській історіографії, наприклад, Б. Крупницький “Українська історична наука під Советами” (Мюнхен 1957), його ж “Trends in Modern Ukrainian Historiography” (“The Ukrainian Quarterly”, 1950, vol. VI, № 1). Отже, можемо констатувати, що на відміну від радянської університетської історіографії, котра являла собою партійно-ідеологічний моноліт, діаспорна думка здавалася гнучкішою у спробах історіографічного синтезу й мала різні форми репрезентації.

Університетська історіографія в сучасній Україні. Після краху тоталітарного режиму, набуття Україною незалежності, кризи марксистської ідеології центр інтелектуального тяжіння з анклавів діаспорної історіографії почав переміщуватися в Україну, що не могло не відбитися на стані університетської історіографії. В українському інтелектуальному середовищі розпочалися процеси теоретизації та концептуалізації історіографії, що впливало на зміст і статус університетських курсів, котрі з додатку до загальних курсів з історіографії історії СРСР стали перетворюватися на повноцінні лектури з української історіографії зі своїми програмами, планами, іспитами, семінарами, кваліфікаційними роботами. Процеси реформування університетської історіографії в нинішній Україні тривають, тому можемо спробувати лишень окреслити основні напрями та тенденції цих змін.

Показовою вважаю тенденцію до теоретизації історіографічної думки. Так, у роботах львівського історика Л. Зашкільняка “Вступ до методології історії” (Львів 1996) та “Методологія історії від давнини до сучасності” (Львів 1999) проблеми методології історичного пізнання висвітлюються на матеріалах загальної історії історичної науки з переконливими українськими акцентами. У російськомовному виданні одеської дослідниці Т. Попової “Историкография в лицах, проблемах, дисциплинах. Из истории Новороссийского университета” (Одеса 2007) найскладніші теоретичні питання, як-то інституалізація історіографії, її дисциплінарна історія, категорії “історіографічний процес”, “історіографічні моделі” верифікуються на матеріалах інтелектуальної історії Новоросійського університету, зокрема діяльності цілої плеяди його блискучих представників, як-то А. Маркевич, П. Біцилли, Є. Щепкін, В. Крусман та інші.

Продуктивною видається тенденція щодо концептуалізації української історіографії. Як викладач курсів історіографії в Дніпропетровському універ-

ситеті з багаторічним стажем мушу зазначити, що виклади саме з української історіографії зазнали суттєвих змін. Це означало, що минуле української історичної думки та науки сприймалось не як боротьба ідейних течій чи сукупність біографій істориків, а як історія ідей, схем, методів, наукових програм у широкому соціокультурному контексті. Йдеться про культурно-інтелектуальну концепцію української історіографії, запропоновану нами у навчальному університетському посібнику “Українська історіографія (XVIII – початок XX століття)” (Київ 2000). Сенс цієї концепції полягає в тому, що перебіг історичної думки, розвиток науки історії зумовлюється зміною стилів мислення, світоглядних настанов дослідника минулого: просвітницький раціоналізм, національно орієнтований романтизм, позитивізм (у формах народництва та обласництва), методологічний плюралізм (у вигляді національно-державницького проекту М. Грушевського та теорії еліт В. Липинського). У даному посібнику подані теоретичні характеристики історіографії: гносеологічна природа, функції (конструктивна і парадигмальна), її місце в системі історичної науки, соціокультурні передумови розвитку наукових форм українського історіописання в духовно-інтелектуальному контексті різних епох та часів.

На сьогодні поширеною залишається національно-історична схема української історіографії, розгорнута у навчальному посібнику для університетського викладання професора Я. Калакури “Українська історіографія: Курс лекцій”, (Київ 2004; 2-е видання 2012). Автором окреслені вісім періодів у розвитку української історичної думки і науки від княжої доби до часів незалежності й відродження традицій національної історіографії.

Третя тенденція, що репрезентує нинішній стан університетської історіографії в Україні, – це різноманітні форми її проблематизації й ресемантизації. Мовиться про наявність великого масиву популярних видань, різного формату й гатунку рімейків попередніх історіографічних видань: К. Кондратюка “Українська історіографія XIX – початку XX століть: Основні напрями і концепції” (Львів 2002), О. Бобіна “Історіографія історії України. Навчальний посібник” (Миколаїв 2002), О. Бойка та Є. Луняк “Історіографія історії України. Навчально-методичний посібник для студентів денної форми навчання” (Ніжин 2003); К. Кондратюка та О. Сухого “Сучасна національна історіографія новітньої історії України (1914–2009)” (Львів 2010). Чимало популярних видань не лише спрощували розуміння українського історіографічного процесу, а й використовували застарілі радянські формули-штампи на зразок “історіографія історії України”.

Новий образ університетської історіографії нині формується, уточнюється, доповнюється під впливом останніх досліджень з ключових питань вітчизняного історіописання. Звісно, у центрі уваги перебувають окремі періоди та епохи у розвитку вітчизняної історіографії. В низці праць Д. Вирського реконструйовано “річпосполитський період” української історіографії, який надавав їй ознак нелінійності. На зміну традиційній тріаді: давньокиївське літописання – козацьке літописання – академічна українська історіографія

приходить нове, нестандартне розуміння місця і ролі у вітчизняному історіографічному процесі “річпосполитської доби”, котра репрезентована українкою в межах річпосполитського історієписання XVI–XVII ст. (“Річпосполитська історіографія України (XVI – середини XVII ст.)”). У 2 ч. Київ 2007-2008; “Роксолани серед Сарматів: річпосполитська історіографія України (кінець XV ст. – 1659)”, Київ 2013). Період розвитку українського історієписання на межі XVIII–XIX ст. висвітлений у відомій монографії В. Кравченка “Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.)” (Харків 1996). Наступну добу в українській історіографії репрезентує дослідження С. Стельмаха “Історична думка в Україні XIX – початку XX ст.” (Київ 1997).

Узагальнювальний характер має двотомне дослідження О. Яся “Історик і стиль. Визначні постаті українського історієписання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.)” (Київ 2014). Автор аналізує два поняття: “стиль” та “стиль мислення”. Перше має амбівалентну природу, тобто постає як авторська манера і, водночас, означає структури наукового пізнання. Концепт “стиль мислення” тлумачиться автором дослідження в трьох аспектах: 1) як канон, нормативи, програма побутування науки; 2) сукупність ціннісних та світоглядних орієнтирів науковця, історика; 3) як мовний протокол, себто мовна репрезентація минувшини. Українське історієписання XIX–XX ст. подається з перспективи взаємодії стилю і культурних епох. В авторській інтерпретації українська історіографія сприймається як зміна стилів мислення, стильових трансформацій в контексті культурних епох, якот: пізнє просвітництво; романтизм; позитивізм (“перший” та “критичний”); неоромантизм; т. зв. “масова історія”, “масова людина” або історія “знизу” чи-то масових процесів (колективне й індивідуальне, “колективний чоловік”, клас і нація, “антропологічний поворот”); реформізм та нонконформізм (український історик vs офіційний радянський канон). Прикметно, що зі стилем мислення О. Ясь пов’язує типи істориків і пропонує оригінальну їх типологію: історик-чиновник (Д. Бантиш-Каменський), перехідний тип вченого, “щирого малоросіянина”, поміщика-культурника з помітним пластом антикварного мислення (М. Маркевич), історик-критик (М. Максимович), історик-художник (М. Костомаров), вчений-аматор (П. Куліш), історик-професіонал (М. Драгоманов, В. Антонович), історик-енциклопедист (М. Грушевський), тип “приватного вченого з блискучим університетським вишколом” (В. Липинський), тип гуманітарія-культурника (С. Томашівський), тип інтелектуала-державника з домінуванням інтуїтивного способу мислення (Б. Крупицький), історик-реформіст (Ф. Шевченко, О. Компан) (див.: Ясь О. В. “Українські історики у світлі культурних епох і стилів мислення початку XIX – 80-х років XX ст.”. Автореф. дис. ... д. і. н., Київ 2014).

Стан української історичної науки в межах радянського канону, офіційної версії марксизму розкрито у дослідженнях В. Яремчука “Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби” (Острог 2009), “Історія Укра-

їни в історичній науці УРСР середини 1950 – середини 1980-х рр.” (Острог 2009). Досягнення й перспективи сучасного історієписання знайшли відображення у колективній монографії за редакцією Л. Зашкільняка “Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми” (Львів 2004) та есеї Я. Грицака “Ukrainian Historiography 1991–2001” (Österreichische Osthefte. Wien, 2002).

У рамках університетської історіографії певних трансформацій та ресемантизації зазнав біографічний жанр, щоправда, втративши структуроутворюючі функції в університетських викладах. Утім, він підсилював культурно-антропологічну та художню складові цих викладів, адже безлюдна історія ідей та напрямів в історичній науці наповнювалися відомими чи несправедливо забутими іменами істориків, подіями й драмою їх творчого життя, перипетіями наукової кар’єри, віхами інтелектуальної діяльності. Щодо фактографічного наповнення університетських курсів з радянської історіографії та історії історичної науки в українській діаспорі може прислужитися монографічна серія біографій першого покоління українсько-радянських істориків професора І. Верби: “Олександр Оглоблин. Життя і праця в Україні. До 100-річчя з дня народження” (Київ 1999), “Життя і творчість Наталії Полонської-Василенко (1884–1973)” (Київ 2008), “Історик Кость Штепа: людина, вчений, педагог” (Київ 2010, у співавт.).

Останнім часом біографічний жанр в історіографії зазнав суттєвих теоретичних новацій і методологічних змін. Так, з перспективи психоісторії та наративної психології до реконструкції творчої біографії видатного українського історика звертається В. Ващенко в монографії “Від самопрезентації до методології: психобіоісторіографічний вимір простору історіописання М. Грушевського” (Дніпропетровськ 2007). На нашу думку, продуктивним для сучасної університетської історіографії в Україні було використання таких конструкцій як “інтелектуальна біографія”, “біографія інтелектуала”. Саме ці конструкції верифікує В. Андреев в монографії “Віктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого” (Дніпропетровськ 2012). Відмінність інтелектуальної біографії від жанру традиційної біографії науковця, як доводить автор, полягає в тому, що традиційна біографістика вивчає особистість у соціальних контекстах, а інтелектуальна біографія зосереджена на соціокультурному соціумі, котрий і сприймається крізь біографію інтелектуала.

Уважаю, що університетська історіографія в Україні нині переживає фазу вирішальних змін. Статус історіографії змінюється, зі спеціальної дисципліни вона перетворюється нині на теорію та історію історичної науки. В умовах інформаційного суспільства, що зумовлене потоками інформації та комунікацій, знання стає динамічним, версіальним, система знань змінюється кожні 5-7 років, а інформація стає дедалі агресивнішою. Історіографія, продукуючи ідеї та методи отримання нового знання, може стати інструментом структуризації потоків інформації та масивів знання, що цілком

корелюється з ідеєю університету, з університетською освітою, скерованою не на сукупність знань, а методи володіння ними.

Михайло Грушевський та польська професорська корпорація Львівського університету: між співпрацею та конфліктами

Віталій Тельвак, Василь Педич

В грушевськознавчій літературі протягом останнього століття доволі повно вивчено низку питань, пов'язаних з перебуванням Михайла Грушевського у Львівському університеті. Особливо докладно при цьому реконструйовано обставини потрапляння молодого тоді вченого на університетську кафедру, формування ним львівської історичної школи, а також дидактичну працю українського професора. При зверненні ж до проблеми взаємин М. Грушевського з польськими колегами домінує переконання про постійно зростаючу конфліктність, відгомони якої нерідко виливалися на шпальти місцевої преси і ставали надбанням широких кіл громадськості⁸¹. Не заперечуючи наявності згаданих у літературі численних проблем комунікативного характеру, спробуємо разом з тим відмовитися від усталеної конфліктної парадигми і проаналізувати питання не тільки кризь призму голосних конфліктів, а й реконструювати щоденність спілкування М. Грушевського з польськими колегами.

До Львова М. Грушевський приїхав наприкінці вересня 1894 р. Невдовзі по приїзді відбулася його інавгураційна лекція у Львівському університеті. Молодого науковця прийшли послухати не тільки студенти всіх чотирьох факультетів університету, а й чимало професорів та місцевих знаменитостей, серед яких були як українці, так і поляки. Відзначимо, що останні не менш тепло та оптимістично за своїх українських колег зустріли М. Грушевського. До певної міри це пояснюється, можливо, не так фактом наукових здобутків ученого, що на той час ще не були настільки значними, як тією обставиною, що М. Грушевський приїхав у Галичину як прихильник політики польсько-українського порозуміння – “нової ери”.

Перші кроки українського історика у Львівському університеті зовсім не заповідали хронічного конфлікту у майбутньому. Інавгураційна лекція послужила М. Грушевському зручною нагодою познайомитися з університетськими професорами та адміністрацією. В той же день, 30 вересня, молодий викладач був представлений ректору університету К. Войцеховському, відвідав професорів І. Шараневича і А. Каліну, а також віце-президента Красвої Шкільної Ради М. Бобжинського. Під час усіх цих зустрічей учень В. Анто-

⁸¹ Див. напр.: Ł. Adamski, *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*, Warszawa 2011, s. 74-89.

новича розмовляв лише українською мовою. Коли ж М. Бобжинський висловив побажання, аби він намагався говорити польською, М. Грушевський відповів, що для дотримання принципу рівноправності польські колеги повинні володіти українською мовою. Сам молодий професор у листі до О. Барвінського зізнавався, що “перша зустріч моя з Бобжинським не була досить щасливою”, а польські колеги зустріли його “ласкаво, хоч з резервою деякою”⁸².

Постійно використовуючи українську мову в повсякденному спілкуванні в університеті, М. Грушевський зовсім не прагнув конфронтації з польськими колами, навпаки, він всіляко уникав її, деякий час залишаючись прихильником політичного курсу “нової ери”. Так, невдовзі після приїзду у листі до згаданого О. Барвінського він писав: “Стараюся виступати якнайобережніше, хоч як на перших [порах] часом нікого раптом не одпихать і не зразити. Буде[те] в Львові, то спостережете, о скільки се вдалось мені”⁸³.

Втім, такі зусилля вченого виявилися марними, адже польська професорська колегія Львівського університету, позірно залишаючись прихильною українцям, всіма силами стримувала поширення української присутності в університеті. В “Автобіографії” М. Грушевський із прикрістю відзначав, “що ті надії на прихильні обставини для українського культурного і спеціально наукового розвою, на прихильність до національної української ідеї зі сторони правительства й поляків, з якими я йшов до Галичини, покладаючися на запевненне ліпше обізнаних з галицькими обставинами киян старшої генерації, – опираються на фальшивих запевненнях зі сторони поляків, які дорогою “угоди”, ціною деяких подачок на культурно-національним полі хотіли задавити всякий опозиційний, свободолюбивий рух серед галицьких русинів. Скоро прийшлося переконатися, що мої київські приятелі глибоко помилялися в своїх симпатіях до “угоди” й “угодовців”, що поляки нічим не хочуть поступитися в своїм пануванню й не розуміють інших відносин до русинів як відносин пануючої народності до служебної (...) З другого боку, відносини до польської університетської колегії, які хотіли мати в мені покійного сателіта польського панування, скоро зіпсувалися вповні й давали чимало прикростей”⁸⁴.

Критична оцінка М. Грушевським реалій польсько-українських взаємин, нерідко поширювана ним на сторінках галицької періодики, а також загальне загострення міжнаціональних відносин як у Львові, так і в стінах університету доволі швидко зіпсували ставлення польських професорів до свого колеги. Університетська влада, котра належала полякам, починає всіляко

⁸² “Не маю іншого, більшого інтересу ніж добро свого народу”. *Листи М. Грушевського до О. Барвінського* / Передмова, публікація та примітки Леоніда Зашкільняка, “Пам’ять століть”, Київ 1996, № 2, с. 80.

⁸³ Там само, с. 80.

⁸⁴ М. С. Грушевський, *Автобіографія, 1906*, в: *Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського*, Київ 1992, с. 201.

контролювати заняття М. Грушевського, побоюючись, що він займається політичною агітацією молоді. Так, ще в 1895 р. декан історичного факультету К. Войцеховський, відвідавши семінари М. Грушевського, назвав його наукові аргументи на користь власного розуміння ключових моментів української історії “політичними”⁸⁵.

Але найбільше клопотів виникало тоді, коли М. Грушевському, який принципово виступав на засіданнях факультету українською мовою, оскільки на університеті формально були рівноправні дві так звані крайові мови – українська і польська, забороняли виступати “по-хлопському”. В таких випадках він, як правило, залишав засідання зі скандалом. Найбільш гучне з’ясування стосунків М. Грушевського з польською адміністрацією факультету, яке вилилося на шпальти львівської преси, відбулося в липні 1901 р., коли на вимогу декана К. Твардовського виступати польською мовою на засіданні ради факультету український учений відмовився, на знак протесту залишивши зібрання⁸⁶.

Згаданий скандал не переконав жодну зі сторін поступитися у своєму баченні ситуації, зробивши проблему уживання української мови у діловодстві причиною хронічних конфліктів. Тож подібні зауваження від керівництва факультету за використання української мови в офіційному діловодстві М. Грушевський отримував доволі регулярно. Але він вже не тільки не робив з цього публічної справи, а й намагався не звертати уваги на них. Наприклад, у щоденнику вченого є характерний запис, датований 1 березня 1905 р.: “Від декана дістав “замечание” (начхательно!), в досить аrogантським тоні, за руську картку, котрою вимо[ви]вся від промоції”⁸⁷.

Цікаво, що деякі з польських професорів з антипатії до М. Грушевського йшли подекуди задалеко і, всупереч його суспільно-політичній практиці, підозрювали українського колегу у тісній співпраці з російським урядом. Прикладом тут може слугувати лист Шимона Аскеназі до Людвіка Фінкеля від 22 грудня 1911 р., написаний з Петербурга. Перебуваючи водночас з М. Грушевським у російській столиці, польський професор писав до свого кореспондента: “Я випадково дізнався, що водночас зі мною в Петербурзі перебував Грушевський; знаю, що опікується виданням своєї популярної російської історії України; що поза тим надалі є активний. Кому він властиво служить, Бог його радше знає”⁸⁸.

Постійні конфлікти з польськими колегами на ґрунті правового статусу української мови знеохочували українського вченого відвідувати засідання ради

⁸⁵ В. Расевич, *Еволюція поглядів Михайла Грушевського в перший рік після прибуття до Львова*, в: *Михайло Грушевський і Львівська історична школа. Матеріали конференції*, Нью-Йорк, Львів 1995, с. 107-113.

⁸⁶ *Лист проф. Грушевського до декана Твардовського зараз по інциденті з дня 11 сього місяця*, “Діло”, Львів 1901, число 260–261.

⁸⁷ М. Грушевський, *Щоденник*, “Український історик”, 2006-2007, № 4 / 1-2, с. 43.

⁸⁸ M. Hoszowska, *Szymon Askenazy i jego korespondencja z Ludwikiem Finklem*, Rzeszów 2013, s. 251.

факультету. Так, унаслідок студентських заворушень під час ректорства Я. Фіялка, коли польська сторона безпідставно їх ініціатором зробила саме українського історика, він, як свідчить щоденник, не відвідував засідання ради факультету протягом півтора року. І лише погроза з боку декана поінформувати про цей факт віденське міністерство освіти змусила його піти на засідання ради⁸⁹.

Утім, найбільш гостра криза у взаєминах М. Грушевського з польськими колегами виникла на ґрунті намагань українських студентів та професорів поглибити український характер Львівського університету або створити для українців свій вищий навчальний заклад у столиці Східної Галичини. При цьому український історик доволі активно заангажувався в цю нервову боротьбу. Системно та найбільш докладно свої погляди на формування вищої національної школи в Галичині М. Грушевський виклав у статті “Справа українського університету у Львові”, де доводив, що створенням українського університету в Східній Галичині уряд вирішив би багато проблем, пов’язаних з національними непорозуміннями між поляками та українцями.

З огляду на відверту підтримку М. Грушевським вимог української молоді, польське керівництво університету зовсім несправедливо вбачало саме у ньому чи не найголовнішого ідеолога та організатора численних студентських акцій. Про це промовисто свідчить лист українського професора К. Студинського. Ось як він описував участь М. Грушевського у заспокоєнні студентів під час протестів 1901 р. “Додам також, – писав він, – що поляки вказують на Грушевського, яко провокатора (Войцехівський сказав се публично, при Колесі), хоть Грушевський як найбільше був противний сецесії молодіжи. Прошу се евентуально вияснити міністрови, бо тут раді би вижерти Грушевського”⁹⁰. Уявлення про те, наскільки далеко зайшло протистояння між поляками та українцями в стінах Львівського університету, дає згадка М. Грушевського у щоденнику, що він певний час “викладав з револьвером у кишені”⁹¹.

Конфлікти у стінах університету вплинули на неприхильне ставлення М. Грушевського до співпраці з польськими науковими товариствами і періодичними виданнями. Як відомо, український історик з перших років перебування у Львові вступив до складу львівського Історичного Товариства, а також був обраний членом-кореспондентом краківської Академії Знань. Утім, наслідком конфліктів стало його демонстративне нехтування пропозиціями співпраці. Про це свідчить, наприклад, його відмова проханню А. Прохазки опублікувати результати своїх археографічних подорожей до Варшави на сторінках часопису “Kwartalnik Historyczny”. Згадуючи про цей факт, М. Грушевський у листі до М. Біляшівського писав: “Прохаска, почувши від

⁸⁹ М. Грушевський, *Щоденник*, с. 36.

⁹⁰ Цит. за: В. Расевич, *Еволюція поглядів Михайла Грушевського в перший рік після прибуття до Львова*, с. 113.

⁹¹ *Щоденники М. С. Грушевського (1904–1910 рр.)*, “Київська старовина”, Київ 1995, № 1, с. 21.

мене про Ваш архів, став просити аби я їм щось хоч коротенько про се написав. Я, не будши охочим служити чужим богам, відмовився...”⁹². Подібну нехить до співпраці з польськими колегами український професор культивував й у своїх учнях. Промовистим прикладом тут є його слова з листа до М. Кордуби: “Видів Вашу рецензію в *Kwartalniku*; на що Ви туди пишете?”⁹³.

Проте, попри щойно згадані конфліктні ситуації, буденне спілкування М. Грушевського з польськими колегами не було виключно прикрим для обох сторін. Це, врешті, цілком зрозуміло, адже слід було вирішувати численні поточні проблеми: відкриття нових кафедр, їх заповнення фахівцями, призначення студентам стипендій, представлення на вчені ступені своїх учнів тощо. І тут, як бачимо з листів М. Грушевського і його щоденника, в українського вченого склалися цілком нормальні ділові відносини з польськими колегами, яких він підтримував з більшості обговорюваних на раді факультету фахових питань. З деякими з польських колег він навіть підтримував ближчі контакти. Серед таких насамперед треба назвати професора Броніслава Дембінського, часто згадуваного на сторінках щоденника М. Грушевського.

Загалом, на той час на філософському факультеті під національним оглядом було дві партії – численна польська та значно менша кількісно українська. До останньої належали історики М. Грушевський, І. Шараневич (невдовзі після приїзду М. Грушевського пішов на пенсію), філологи К. Студинський та О. Колесса. При цьому відзначимо, що саме Грушевський уважався найбільш опозиційним до адміністрації факультету. Українські філологи нерідко навіть виступали посередниками під час дискусій, що виникали на засіданнях. Так, вони нерідко перекладали українські виступи М. Грушевського польською мовою колегам, коли ті оголошували, що не розуміють сказане. Одну з таких кумедних ситуацій М. Грушевський змалював у щоденнику: “Мав засідання факультета, на котре таки пішов, по довгих ваганнях (...) Була курйозна ситуація, коли О. Колесса ходив до вікна мене запитувати від факультету”⁹⁴.

На засіданнях ради факультету, коли виникали спірні питання, М. Грушевський нерідко ставав на позицію свого приятеля Б. Дембінського. Так було, наприклад, під час обговорення кандидатури професора на кафедрі всесвітньої історії нового часу, яку після скандальних виборів у непростій боротьбі зі Станіславом Закшевським (саме його підтримували Б. Дембінський і М. Грушевський) посів Шимон Аскеназі⁹⁵. Відчуття несмаку від скандальної ситуації, що склалась на згаданому засіданні ради, М. Грушев-

⁹² *Листування Михайла Грушевського*, Київ, Нью-Йорк, Париж, Львів, Торонто 2001, т. II, с. 35.

⁹³ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. Відділ рукописів, фонд 61, опис II, справа 79, аркуш 110 зв.

⁹⁴ М. Грушевський, *Щоденник*, с. 51-52.

⁹⁵ М. Hoszowska, *Szymon Askenazy i jego korespondencja z Ludwikiem Finklem*, s. 42.

ський передав у щоденнику: “Було засідання факультету преінтересне – в справі обсади катедри польської історії (хибні цитати, метода і помпа, конфесати, сіонізм – Войцеховський); втік зараз по сій точці”.

У щоденнику М. Грушевського найбільше йдеться про реакцію польських колег на його численні прохання про наукові відрядження. Польські науковці, чудово розуміючи необхідність археографічних подорожей для якісної реалізації наукових планів, загалом із розумінням ставилися до подань українського колеги. Поряд із підтримкою клопотань українського колеги про надання відряджень, члени ради факультету не могли вплинути на те, щоб ці подорожі були оплачувані з бюджету університету чи міністерства. Не завжди отримуючи бажане, тобто оплачувану відпустку, М. Грушевський не зовсім обґрунтовано ображався на польських професорів: “А урльоп міні прийшов, хоч і без підмоги – панове колеги бодай тим зробили собі сатисфакцію”⁹⁶.

М. Грушевський також неодноразово контактував з польськими колегами у справах докторизування його студентів. Загалом, під керівництвом українського вченого стали докторами сім молодих українських істориків, а С. Томашівський встиг також габілітуватися. І тут, як свідчить листування та щоденники автора “Історії України-Руси”, ситуація загалом перебувала у руслі професійного вирішення питань. Екзаменуючи учнів М. Грушевського, польські колеги ставили їм доволі високі оцінки. При цьому, щоправда, дорікали самому українському вченому, що його учні, за тодішньою модою, не прослухали курси на котромусь з більших західних університетів. Відзначимо також, що жоден з молодих українських істориків ніколи не нарікав на упередженість польських професорів.

Поглибленню співпраці польських та українських істориків сприяв також той факт, що студенти Львівського університету відвідували наукові семінари як польських, так і українських професорів, де мали можливість врівноважити власне національне бачення минулого земель Речі Посполитої альтернативним поглядом. Так, знаний польський дослідник давньоруської літератури О. Брюкнер був учнем відомого українського мовознавця Омеляна Огоновського. Представники української інтелектуальної еліти С. Томашівський, С. Рудницький, Є. Барвінський відвідували семінар зі всесвітньої історії професора Б. Дембінського, у семінарі з австрійської історії професора Л. Фінкеля займались Є. Барвінський, Б. Барвінський, О. Сушко, П. Грабик. Семінар з історії права та устрою професора О. Бальцера закінчили С. Томашівський і Б. Барвінський (1901–1902)⁹⁷. Однак напередодні світової війни українська та польська молодь вважали за краще навчатися в семінарах “своїх” професорів. Тож українські студенти зазвичай спеціалізувались на

⁹⁶ М. Грушевський, *Щоденник*, с. 110.

⁹⁷ *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1899, t. I, s. 206, 209; *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów, 1912, t. II, s. 317–318, 514.

семінарі М. Грушевського. Обидві історіографічні спільноти, не пориваючи зв'язків, все ж повільно дистанціювалися одна від одної.

У 1910-х роках М. Грушевський відчутно втомився боротися на два фронти – з польськими діячами, котрі розпочали проти нього голосну кампанію на шпальтах місцевої преси і у Відні, а також проти діячів національно-демократичної партії, котрі шукали шляхів порозуміння з польськими очільниками краю. У цей час він дедалі триваліше затримується на Наддніпрянській Україні та все частіше згадує про свій намір вийти на пенсію в 1914 р., коли минеться двадцять років його перебування на університетській кафедрі. Однак, цим планам, як відомо, перешкодила Перша світова війна і М. Грушевський вимушено залишив Львів. У роки війни проти українського вченого було розпочато дисциплінарне слідство. Йому закидали, зокрема, самовільне залишення посадових обов'язків. За характеристикою на М. Грушевського військова комендатура Львова, котра провадила слідство, звернулася до ректора Львівського університету, а той, своєю чергою, переадресував запит на факультет. До честі університетської корпорації, львівська професура не знайшла чогось злочинного у діях колишнього колеги⁹⁸.

Відзначимо, що хоча з того часу М. Грушевський більше ніколи не відвідував Львів, у нього й надалі збереглися добрі людські взаємини з деякими польськими колегами. Доказом цього є широке святкування шістдесятиліття від дня народження М. Грушевського в 1926 р. Серед численних вітальних адрес бачимо й декілька щирих побажань, надісланих зі Львова. Так, від Польського Історичного Товариства та редакції журналу “Kwartalnik Historyczny” “найліпші бажання з приводу ювілею” висловили С. Закшевський, Я. Пtasьнік та К. Тишковський. У привітання від правління Наукового Товариства у Львові, підписаного його керівниками О. Бальцером і П. Домбковським, стверджувалось про визнання “настільки ретельних його [М. Грушевського] заслуг для науки, найліпші з тої okazji побажання”⁹⁹.

Відгукнулися колишні львівські колеги й на сумну звістку про передчасну смерть М. Грушевського в листопаді 1934 р. у Кисловодську. Незважаючи на шовіністичні вибрики газети “Kurjer Lwowski”¹⁰⁰, польські вчені солідарно відзначили величезну і незамінну втрату для української науки, що, за словами редакції журналу “Kwartalnik Historyczny”, “осиротіла” з відходом ученого у вічність¹⁰¹. Усвідомлюючи значення постаті дослідника в історії

⁹⁸ Я. Малик, *Кримінальні переслідування Михайла Грушевського (1914–1934)*, в: *Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського*, Львів 1994, с. 419.

⁹⁹ *Ювілей академіка М. С. Грушевського. 1866–1926. I. Ювілейні засідання. II. Привітання*, Київ 1927, с. 136.

¹⁰⁰ *Michał Hruszewski*, “Kurjer Lwowski”, Lwów 1934, № 328, s. 3.

¹⁰¹ T. E. Modelski, *Mychajło Hruszewskyj*, “Kwartalnik Historyczny”, Lwów 1934, rocznik 48, s. 1023–1024.

східноєвропейської культури, професор Львівського університету П. Домбковський писав: “Була то видатна постать, а для українців перед війною та в період революції 1917–1918 рр. – незаперечний авторитет”¹⁰². Останній також надіслав свої вирази співчуття до канцелярії ВУАН та АН СРСР, членами яких був покійний¹⁰³.

У підсумку відзначимо, що відносини М. Грушевського з польськими вченими можна назагал вважати типовими для взаємин інтелігентських середовищ панівної та підкореної націй, коли перші хочуть будь-якою ціною зберегти статус-кво, апелюючи до традиції, тоді як другі у бажанні збільшити свій вплив звертаються до загальнолюдських цінностей і прав. Звідси, власне, походить і практика протистояння – голосні, із залученням якомога ширшої аудиторії, взаємні звинувачення у руйнуванні усталеного порядку, з одного боку, та небажання достосуватися до гуманітарних вимог початку ХХ ст. – з іншого. Поза тим, бачимо цілком солідарну працю всередині університетського цеху і товариські прояви поведінки в конкретних життєвих ситуаціях. Останнє й не дивно, адже консервативність наукового співтовариства є загально визнаною, тому людина науки, без різниці її національної приналежності, просто вимушена діяти у сформованому полі фахових традицій. Сказане, на нашу думку, актуалізує подальше вивчення польсько-української наукової співпраці, що врешті дозволить відмовитися від поширеного стереотипного погляду про тотальне міжнаціональне протистояння у всіх сферах життя.

¹⁰² P. Dąbkowski, *Wspomnienia pozgonne. Michał Hruszewski*, “Przewodnik historyczno-prawny. Czasopismo kwartalne”, Lwów 1937, rocznik 5, s. 138.

¹⁰³ Архив Российской академии наук. Санкт-Петербургский филиал, фонд 2, опись 17, единица хранения 167, листы 48-49.

Polskie szkoły historyczne we Lwowie w perspektywie dydaktycznej: refleksje i postulaty badawcze

Mariola Hoszowska

Przed dziesięciu laty, w związku z badaniami nad wielokulturowym środowiskiem historycznym Lwowa, zwrócono uwagę na potrzebę poszerzenia i pogłębienia refleksji nad powstałymi w tym ośrodku naukowym szkołami¹⁰⁴. Przy kontrowersjach wokół pojęcia “szkoła”, obrosłego już sporą literaturą, panuje w zasadzie zgoda co do jednego, tj., że szkoły były i są zjawiskiem niezmiernie wartościowym w rozwoju nauki. Prawie 30 lat temu Jerzy Serczyk pisał: “Gdyby nawet jedyną zasługą tej czy innej szkoły pozostawało na trwałe tylko to, że wystąpiła z koncepcją, którą następnie rozdarto na sztuki i unicestwiono, to i tak byłaby to zasługa wystarczająca”¹⁰⁵. Toruński uczony uznał za najważniejszy atut “szkół” podtrzymywanie przez nie kluczowego dla uprawiania nauki ożywczego ruchu umysłowego. Podobnie wysoko oceniał ich zalety Henryk Olszewski¹⁰⁶.

Niniejsze rozważania mają na celu postawienie problemu i określenie możliwych kierunków badań nad dydaktycznymi aspektami pracy szkół, przez wskazanie tego co i w oparciu o jakie źródła warto byłoby zbadać. Przedmiotem

¹⁰⁴ Zob. J. Maternicki, *Polskie szkoły historyczne we Lwowie w XIX w.*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa*, pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka, Rzeszów 2005, t. 3, s. 23-60; T. Pawelec, *Szkoła czy środowisko? (Lwów i lwowscy historycy – uwagi metodologiczne)*, w: tamże, s. 46-60. Kilka lat wcześniej także Mirosław Filipowicz, w odniesieniu do szkoły Szymona Askenazego, podniósł potrzebę dalszych badań na jej formowaniu (Tegoż, *Wobec Rosji. Studia z dziejów historiografii polskiej od końca XIX wieku po II wojnę światową*, Lublin 2000, s. 147-186).

¹⁰⁵ J. Serczyk, *Wokół pojęcia szkoły historycznej*, „Historyka”, Poznań 1983, t. 13, s. 136. W samej definicji “szkoły historycznej” wyodrębnił takie elementy ją konstytuujące jak: wspólna orientacja, odnosząca się do metodologii badań, interpretacji wydarzeń i koncepcji procesu dziejowego, bądź do ideologii o charakterze politycznym czy religijnym (Tamże, s. 134-13). Autor dystansował się od rozumienia “szkoły” jako grupy badaczy wywodzących się od wspólnego mistrza, lecz uprawiających – nawet przy pomocy podobnych metod – badania w sposób indywidualny.

¹⁰⁶ Zdaniem H. Olszewskiego szkoły “zawsze przyczyniały się do pogłębienia refleksji nad stanem badań, zwracały się przeciwko dogmatyzmowi i formalizmowi, wskazywały na nowe pola badania, umożliwiały stawianie nowych badawczych pytań. Wnosiły one do nauki niepowtarzalny klimat fermentu intelektualnego, ideowej polemiki, ścierania się poglądów i dyskusji, który stanowi niezbędny warunek rozwoju każdej dyscypliny nauki” (Tegoż, *Rozważania o szkołach historiograficznych*, „Historyka” t. 14 (1984), s. 138-139. Wśród elementów konstytuujących “szkołę” wyróżnił: konceptualizację przeszłości i odmienny od dotychczasowych punkt widzenia rzeczywistości dziejowej, wspólne metody badawcze i praktyczne zastosowanie deklarowanych założeń w indywidualnej praktyce badawczej “z własnymi wątkami preferencyjnymi, z własnymi polami badania oraz własnymi swoistymi elementami syntezy” (Tamże, s. 137).

zainteresowania są szkoły typu dydaktycznego, rozumiane jako: krąg uczniów skupionych wokół wybitnej indywidualności, zdolnej wyrzec silny wpływ na zainteresowanie określoną problematyką oraz sposób uprawiania badań, posiadających zbliżony pogląd na badane zjawiska i związanych przy heterogeniczności postaw ideologicznych i poglądów politycznych metodyką postępowania badawczego¹⁰⁷. W celu zwrócenia uwagi na pewne potrzeby badawcze, odwołano się do wybranych szkół typu dydaktycznego działających we Lwowie w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku.

Oddziaływania dydaktyczne a formowanie się szkół historycznych. Zasadniczo każdy z profesorów uniwersyteckich podejmował i podejmuje wysiłki mające na celu stworzenie własnej szkoły. Jednak udaje się to tylko nielicznym. Dlaczego? Nie jest łatwo odpowiedzieć na to pytanie, mimo, że staje ono dosyć często przed historykami historiografii badającymi dorobek określonych dziejopisów. Z reguły częścią odpowiedzi na nie jest ocena ilościowa i jakościowa prac doktorskich i seminaryjnych, które wyszły spod ręki twórcy danej szkoły oraz utrwalona pamięć uczniów, przybliżających we wspomnieniach metody pracy mistrza. Wszystko, co do tej pory powiedziano na temat działalności dydaktycznej badaczy dziejów, może stanowić dogodny punkt wyjścia do bliższego przyjrzenia się procesowi nauczania prowadzonemu w szkołach typu “dydaktycznego”¹⁰⁸. Ostatnie były na ogół liczniejsze od szkół “historiozoficznych”¹⁰⁹, cechowała je mniejsza elitarność i większe zróżnicowanie tkwiącego w uczniach potencjału. Władysław Smoleński o Ksawerym Liske pisał, że: “nie gardził umysłami słabszymi”, ale potrafił dla każdego znaleźć odpowiednie zajęcie¹¹⁰.

Co decyduje o efektywności dydaktycznej szkół historycznych? W biografjach historyków niemal zawsze podkreśla się – jako wielką umiejętność – zdolność skupiania wokół siebie młodych adeptów Klio. Dopracowanie się licznego zastępu uczniów, w dodatku wybitnych, stanowi powszechnie stosowaną miarę talentu dydaktycznego uczonych. W dotychczasowych badaniach odnoszących się do szkół historycznych, skupiano uwagę na pracach naukowych, jako podstawowym

¹⁰⁷ Pojęcie szkoły typu “dydaktycznego” zawdzięczamy J. Maternickiemu. Szerzej zob.: Tegoż, *Polskie szkoły historyczne we Lwowie w XIX w.*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa*, t. 3, s. 24-28. Podobnie ujmował szkołę, tj. w kontekście grupy uczniów skupionych wokół mistrza (Askenazego), Józef Dutkiewicz. Zob.: Tegoż, *Szymon Askenazy i jego szkoła*, Warszawa 1958, s. 186.

¹⁰⁸ Przyjmuję tu zasadniczo propozycję podziału “szkół” sformułowaną przez J. Maternickiego, rozgraniczającego szkoły typu “historiozoficznego” i “dydaktycznego”. – Tegoż, *Polskie szkoły historyczne we Lwowie*, s. 23-45.

¹⁰⁹ Szkoły “historiozoficzne” były też bardziej wyrównane pod względem potencjału twórczego aniżeli szkoły typu “dydaktycznego”. Mirosław Franćić nazwał je “szkołami mistrzów”. Ich członków, przy niejednokrotnie dużych różnicach indywidualnych (np. szkoła krakowska), spajały wspólne przekonania ideologiczno-polityczne.

¹¹⁰ T. Smoleński, *Szkoły historyczne w Polsce (Główne kierunki poglądów na przeszłość)*. Przedmową poprzedził Andrzej F. Grabski, Warszawa 1986, s. 82-83.

wyznaczniku przynależności do określonej wspólnoty badaczy¹¹¹. W znacznie mniejszym stopniu interesowano się procesem formowania polskich szkół historycznych: ich powstawaniem, rozwojem, kryzysami, dojrzewaniem, regresem, renesansem zainteresowań i ich transformacją w kolejnych pokoleniach. Szkoły, jako wspólnoty zaufania¹¹², co bynajmniej nie wyklucza przejawów okresowej nieufności a nawet wrogości, nie były przedmiotem pogłębionych analiz. Tymczasem działania dydaktyczne podejmowane w określonej wspólnocie gromadzącej się wokół wybitnej indywidualności twórczej, mogą być rozważane na wielu płaszczyznach.

Zasadniczo występują tu dwa podmioty interakcji o charakterze dydaktycznym: mistrz i uczniowie. Te strony muszą się spotkać, w sensie nawiązania relacji o

¹¹¹ Pojęcie „szkoły historycznej”, rozmaicie zresztą rozumiane, ma już dosyć obszerną literaturę. Szerzej zob.: W. Smoleński, *Szkoły historyczne w Polsce*, Warszawa 1886 [1887]; A. F. Grabski, „Podpalacze” przeciw „lidze brandmajstrów”. *Z dziejów walki z krakowską szkołą historyczną*, w: Tegoż, *Perspektywy przeszłości*, Lublin 1983, s. 341-412; Tegoż, *Pojęcie szkoły w historii historiografii*, w: *Z dziejów humanistycznych i matematycznych szkół historycznych*, pod red. M. Zgórzaka, Warszawa 1993, s. 13-34; *Spór o historyczną szkołę krakowską*, Kraków 1972; K. Śreniowska, *W sprawie kryteriów podziału szkół historycznych doby pozytywizmu na ziemiach polskich*, „Historyka” t. 7 (1977), s. 93-98; H. Olszewski, *Rozważania o szkołach historiograficznych*, „Historyka” t. 14 (1984), s. 129-140; M. Frančič, „Szkoła historyczna” – zjawisko realne czy zwyczaj językowy?, „Historyka” t. 15 (1985), s. 121-133; H. Słoczyński, *Z dziejów czarnej legendy krakowskiej historiografii konserwatywnej. Józef Szujski w opiniach współczesnych i potomnych*, „Kwartalnik Historyczny”, 1995, t. 102, z. 3-4, s. 209-243; A. Wierzbicki, *Wokół „czarnej legendy” historiografii krakowskich konserwatystów*, „Kwartalnik Historyczny”, 1997, t. 104, z. 2, s. 63-87. Niezależnie od kontrowersji związanych z pojęciem „szkoły”, stało się ono częścią refleksji i praktyki badawczej polskich historyków historiografii. Próbą odejścia od jego „elitarnego” charakteru były badania nad środowiskami historycznymi, podjęte przez Jerzego Maternickiego. W odniesieniu do Lwowa jako ośrodka badawczego, zarówno J. Maternicki jak i Tomasz Pawelec widzą większą zasadność używania pojęcia „środowisko” aniżeli „szkoła”. Ostatni postuluje badania wielkich seminariów historycznych, z naciskiem na „niedoceniany psychologiczny składnik uwarunkowań istnienia środowiska twórczego” (Zob.: Tegoż, *Szkoła czy środowisko? (Lwów i lwowscy historycy – uwagi metodologiczne)*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. 3, s. 46-60. Mirosław Filipowicz, w odniesieniu do szkoły Szymona Askenazego, także podniósł potrzebę kontynuowania nad nią badań. Tegoż, *Wobec Rosji. Studia z dziejów historiografii polskiej od końca XIX wieku po II wojnę światową*, Lublin 2000, s. 147-186.

¹¹² T. Pawelec wskazał na koncepcję psychohistoryka Petera Loewenberga, akcentującego znaczenie zaufania i bezpieczeństwa emocjonalnego, jako przestrzeni, w której następuje oddawanie innym „częstki siebie”. – T. Pawelec, *Szkoła czy środowisko?*, s. 56-59. Podstawą zaufania jest dialog, przy czym w przestrzeni edukacji uniwersyteckiej występują trzy rodzaje dialogu: prawdziwy, techniczny oraz tzw. zamaskowany monolog. Szerzej zob. J. Danilewska, *Zaufanie w relacjach nauczyciel akademicki – student*, w: *W poszukiwaniu modelu dydaktyki akademickiej*, pod red. D. Skulicz, Kraków 2004, s. 59-65. O filozofii dialogu pisał m.in. współtwórca tego nurtu filozoficznego, austriacki badacz Martin Buber w książce „Ich und Du” (1923, przekład polski „Ja i Ty”, 1992).

różnych odcieniach i stopniach, aby współpraca była owocna. Cykliczne spotkania profesora ze studentami są w istocie rozłożonym w czasie procesem kształtującym obie strony. Na złożoność relacji mistrz-uczeń zwracano niejednokrotnie uwagę. Marcin Kula podnosił wagę charakteru mistrza, ale i wskazywał na ambiwalencję uczniowskich uczuć wobec „autorytarnych wielkości”¹¹³. H. Olszewski konstatował, że choć szkoła nie zaistnieje bez wybitnej indywidualności, jej rozwój może postępować niezależnie czy nawet wbrew wskazaniom mistrza. Uczniowie często bowiem tylko deklaratywnie dochowują wierności naukom twórców szkół, a zwykle – pisał – „idą dalej, czuli na tętno przemian czasu, na poglądy przeciwników, na rezultat badań innych nauczycieli i sukcesy innych nauk”¹¹⁴. Szkoły historyczne formują się w określonym klimacie kulturowym i społeczno-politycznym. Czerpią z niego żywotne soki a ich działalność jest niejednokrotnie odpowiedzią na aktualne potrzeby społeczeństwa, narodu, państwa. Mozaika poglądów politycznych w obrębie szkoły, stanowi jeden z kanałów komunikacji, budujących mniejsze grupy i wyznaczających linie wewnętrznych podziałów.

Z uwagi na osobę mistrza – bez którego szkoła nie zaistnieje¹¹⁵ – warto postawić pytania o: 1) osobowość, cechy charakterologiczne przyciągające studentów, ale widziane na tle oddziaływań innych badaczy pracujących w danym środowisku i czasie; 2) wpływy dydaktyczne, którym mistrz podlegał, a następnie przynosił, także modyfikując, na kolejne pokolenie miłośników Klio, w powiązaniu z panującymi w danym okresie naukowymi standardami i środowiskowymi obyczajami; 3) etykę mistrza, jej podstawowe elementy, stopień spójności i stosowalność (weryfikowalność); 4) metody kształtowania umiejętności warsztatowych i kultury historycznej młodych badaczy oraz formowania ich nastawień wobec obowiązków naukowych, ale i społecznych, narodowych, państwowych; 5) przejrzystość kryteriów budowania „hierarchiczności” (wyznaczania kręgów) w obrębie uczniowskiej wspólnoty, w tym sposoby rozładowywania napięć i rozwiązywania konfliktów; 6) różnice w poczynaniach dydak-

¹¹³ M. Kula, „Szkoła” – ideal – rzeczywistość, „Historyka” t. 13 (1983), s. 139-140. Autor zdystansował się wobec jednowymiarowego wizerunku mistrza, łączącego w sobie ideały wybitnego uczonego i znakomitego człowieka. Wskazał na istniejące napięcie pomiędzy byciem uczonym, w co wpisane jest powątpiewanie, refleksyjność, tolerancyjność, a skłonnością do dominacji.

¹¹⁴ H. Olszewski, *Rozważania o szkołach*, s. 138. Autor podkreślał też znaczenie więzi emocjonalnej między członkami szkoły, co rodzi solidarność uczniów w obronie jej osiągnięć, wpływając na temperaturę polemik z przeciwnikami. Nie zapobiega też sporom naukowym wewnątrz samej szkoły, jakie podejmują obrońcy czystości „doktryny” przeciwko osobom próbującym przekroczyć jej pierwotne ramy.

¹¹⁵ M. Frančić pisał: „Nie każda z niezliczonych katedr uniwersyteckich historii na świecie tworzy własną szkołę naukową. Sytuacja taka istnieje tylko w odniesieniu do bardzo nielicznych. I tu nieuchronnie zbliżamy się do zagadnienia „mistrza-nauczyciela”, bez którego „szkoły” po prostu nie ma”. Zwrócił też uwagę, że przyszłe badania powinny odpowiedzieć na pytanie, jakie czynniki mają wpływ na powstawanie „wielkich” i „małych” szkół. – Tegoż, „*Szkoła historyczna*”... s. 131.

tycznych mistrza na różnych etapach jego profesorskiej kariery, ich uwarunkowania oraz autorefleksję.

Powyższe pytania pozwalają ocenić rozmiary pomocy udzielanej uczniom przez mistrza oraz wyodrębnić jej szczegółowe formy, obejmujące m.in. takie sprawy jak wybór tematu, dyskutowanie uczniowskich prac, ich poprawianie, starania o stypendia dla uczniów, ułatwianie dostępu do archiwów, zabieganie o druk prac seminarzystów, osobiste wsparcie finansowe. Składają się one na dążenie mistrza do zapewnienia odpowiednich warunków rozwoju naukowego, co niejednokrotnie ważyło, obok samego talentu, na osiągnięciach. Mieszczą się tu także pytania o sposób postępowania na poszczególnych etapach procesu dydaktycznego: wykładach, ćwiczeniach i seminariach, a także w ramach dalszej, formalnej i nieformalnej współpracy.

Z kolei biorąc pod uwagę perspektywę uczniów, istotne wydają się takie sprawy jak: 1) kryteria wyboru seminariów (uwzględniające m. in. dorobek twórczy profesora i jego umocowanie w środowiskach, instytucjach i towarzystwach naukowych, preferowane metody pracy, zakres podejmowanych tematów, stawiane wymagania, przeświadczenie o przynależności do elitarniej grupy w łonie uniwersyteckiego środowiska, utożsamianie się z rzeczywistymi bądź domniemanymi poglądami społecznymi i politycznymi promotora); 2) odbiór osoby mistrza na różnych etapach zawodowej kariery uczniów oraz artykułowane wobec niego oczekiwania i stopień ich zaspokajania; 3) relacje między uczniami (lojalność i przejawy nielojalności, przyjaźnie, antypatie, konflikty i odejścia); 4) przejawy rywalizacji i współpracy, sposoby godzenia priorytetów osobistych i grupowych; 5) ewolucja w myśleniu o szkole i jej osiągnięciach (dojrzewanie i rewizja zapatrywań).

Szkołom dydaktycznym można się przyglądać pod różnym kątem: podejmowanej problematyki, wykorzystywanych źródeł, stosowanych metod badawczych, inspiracji czerpanych z pokrewnych nauk, upowszechniania wyników badań, przekonań światopoglądowych, społecznych i politycznych. Nie sposób pomijać trendów intelektualnych kształtujących określone generacje, rzutujących na horyzont zainteresowań i podejście do przeszłości¹¹⁶. Takie wielokierunkowe penetrowanie działalności szkół „dydaktycznych”, otwiera też drogę badaniom porównawczym o charakterze regionalnym (w obrębie środowisk historycznych), ogólnokrajowym, europejskim.

W badaniach nad szkołami możliwe jest wykorzystywanie ustaleń innych nauk. Jerzy Brzeziński nawiązując do teorii rozwoju psychospołecznego Erika H. Eriksona¹¹⁷, zaproponował fazy dojrzewania naukowego badacza oraz wskazał na sposoby pokonywania kryzysów, pozwalających osiągnąć wyższy poziom naukowej dojrzałości. Wykorzystał przy tym klasyfikację Leszka Nowaka, który wyróżnił typy prac naukowych i powiązanych z nimi „pełnych” i „cząstkowych” osobowości badawczych: twórczych, korekcyjnych, aplikacyjnych¹¹⁸, oraz pod-

¹¹⁶ Y. M. Hilaire, *Co to jest szkoła historyczna*, „Historyka”, t. 16 (1986), s. 99-104.

¹¹⁷ E.E. Erikson, *Identity and the Life Cycle*, New York 1959; przekład polski *Tożsamość a cykl życia*, Kraków 2004.

¹¹⁸ L. Nowak, *The Personality of Researchers and the Necessity of Schools on Science*, w: *The Idea of the University*, eds. J. Brzezinski, L. Nowak (“Poznan Studies in the Philosophy of the Sciences and the Humanities” vol. 50, pp. 191-197), Amsterdam, Atlanta 1997.

kreślił rolę mistrza w płynnym przechodzeniu uczniów do kolejnych etapów rozwoju¹¹⁹. Przydatne mogą być ustalenia Zbigniewa Pietrasińskiego dotyczące rozwoju ludzi dorosłych i autorefleksji, jako drogi formowania umysłów głębokich¹²⁰. Wskazuje się też na potrzebę rewizji spojrzenia na relacje mistrz-uczeń w kierunku dostrzegania nie tylko pozytywnych – co często proponowała normatywna pedeutologia¹²¹ – ale i negatywnych stron tego rodzaju więzi¹²². Zwraca się również uwagę, że uznanie podmiotowości ucznia bynajmniej nie wyklucza jego uprzedmiotowienia¹²³. Możliwe wydaje się spojrzenie na XIX i XX-wieczne szkoły historyczne w pryzmacie określonych paradygmatów dydaktycznych: funkcjonalistyczno-behawiorystycznego i związanej z nim koncepcji człowieka sterowanego z zewnątrz, humanistyczno-adaptacyjnego i modelu człowieka autonomicznego, konstruktywistyczno-psychologicznego i idei edukacji wspierającej rozwój¹²⁴.

Polski model studiów uniwersyteckich, w jego dziewiętnastowiecznych tradycjach, uznaje się za najbardziej zbliżony do modelu niemieckiego, wypływającego z idei uniwersytetu Friedricha Wilhelma von Humboldta¹²⁵. Historycy zetknęli się

¹¹⁹ J. Brzeziński, *Rozwój naukowy badacza a rozwój psychiczny człowieka. Próba analogii*, w: *Nauka. Humanistyka. Człowiek. Prace dedykowane Profesor Krystynie Zamiarze w czterdziestolecie pracy naukowej*, red. B. Kotowa, J. Sojka, s. 33-43. Autor zauważa, że „dojrzałe wejście w fazę dorosłości naukowej charakteryzuje się tym, że badacza cechuje nie tylko zdolność tworzenia oryginalnych teorii naukowych oraz zdolność ich rozwijania (korygowania) i znajdowania dla nich aplikacji, ale – o co wcale nie jest łatwo w świecie indywidualności – zdolność zarażania innych pasją pracy naukowej oraz zdolność (i umiejętność) przekazywania tej wiedzy następnym pokoleniom”. – Tamże, s. 43. O teorii Eriksona zob. także: L. Witkowski, *Rozwój tożsamości w cyklu życia. Studium koncepcji E.H. Eriksona*, Toruń 2000.

¹²⁰ Z. Pietrasiński, *Rozwój człowieka dorosłego*, Warszawa 1990; Tegoż, *Mądrość czyli świetne wyposażenie umysłów*, Warszawa 2001; Tegoż, *Jakość życia a jakość osób*, „Psychologia Jakości Życia”, t. 2 (2003), nr 2, s.2155-166; Tegoż, *Ekspansja pięknych umysłów. Nowy renesans i ożywcza autokreacja*, Warszawa 2008.

¹²¹ H. Kwiatkowska, *Pedeutologia*, Warszawa 2008, s. 29-34.

¹²² S. Rodziński, *Relacja Mistrz-Uczeń. Anachronizm czy nowa szansa*, w: *W poszukiwaniu modelu dydaktyki akademickiej*, pod red. D. Skulicz, Kraków 2004, s. 67-71; M.J. Szymański, *Szanse i problemy edukacji w Polsce*, Kraków 2008, s. 158; L. Witkowski, *Mistrz jako obosieczna zasada komunikacji (dylematy pedagogiczne)*, w: Tegoż, *Między pedagogiką, filozofią i kulturą. Studia, eseje, szkice*, Warszawa 2007, t. 3, s. 266-277; A. Nalaskowski, *Promotorzy i doktoranci (andragogiczna galeria typów)*, w: Tegoż, *Widnokregi edukacji*, Kraków 2002, s. 425-431.

¹²³ A. Folkierska, *Pytanie o pedagogikę*, Warszawa 1990, s. 239; H. Kwiatkowska, *Tożsamość nauczycieli – dylematyczność relacji podmiotowość-przedmiotowość*, w: *Nauczyciel – tożsamość – rozwój*, pod red. R. Kwiecińskiej, S. Kowal, M. Szymańskiego, Kraków 2007, s. 65-72.

¹²⁴ A. Sajdak, *Paradygmaty kształcenia studentów*, s. 303-427.

¹²⁵ We współczesnej literaturze podkreśla się humanistyczny potencjał niemieckiej dydaktyki uniwersyteckiej, wyrosły z pism Humboldta. W. Brenner, *Wilhelm von Humboldts Bildungstheorie. Eine problemgeschichtliche Studie zum Begründungszusammenhang neuzeitlicher Bildungsreform*, Weinchem und München 1995; Ch. Burtscheidt, *Humboldts*

z nim na szerszą skalę dopiero w drugiej połowie XIX w., by następnie skutecznie upowszechnić na ziemiach polskich niemieckie rozwiązania dydaktyczne, czego przykładem we Lwowie była szkoła Ksawerego Liskego. Przyczyniło się to do profesjonalizacji polskiej historiografii. Zwrócenie większej uwagi na problem sposobów aplikowania, dostosowywania, rozwijania nie tylko niemieckich¹²⁶, ale i francuskich, angielskich, włoskich, rosyjskich wzorów uprawiania dydaktyki uniwersyteckiej, oddziałujących na polskich badaczy przeszłości, jest niezmiernie potrzebne. Pozwala bowiem na wyważone oceny stopnia receptywności i oryginalności polskich rozwiązań dydaktycznych w obrębie funkcjonujących w XIX-XX wieku w Europie szkół historycznych.

Podstawa źródłowa badań nad szkołami historycznymi. W badaniach nad kształtowaniem się polskich szkół historycznych, podstawowe znaczenie mają zgromadzone w spuściznach historyków: notatki wybitnych profesorów z lat studiów w uniwersytetach krajowych i zagranicznych, spisy uczestników prowadzonych zajęć, prace seminaryjne uczniów, wszelkie materiały autobiograficzne, w tym korespondencja z uczniami, ale i uczonymi w sprawach uniwersyteckiej dydaktyki. Ponadto publikowane i niepublikowane wspomnienia uczniów. Istotne są drukowane rokrocznie spisy uniwersyteckich wykładów i innych zajęć. Działalność dydaktyczną wybitnych uczonych potwierdza dokumentacja wytwarzana przez uniwersytety i ich wydziały: wpisy do ksiąg immatrykulacji, katalogi dziekańskie zawierające adnotacje o trybie studiowania i wybieranych przez studentów wykładach oraz uzyskiwanych stypendiach, księgi recenzowanych prac doktorskich i egzaminów rygorystycznych. Teczki osobowe profesorów także dokumentują ich sukcesy dydaktyczne. Warto zainteresować się wymianą korespondencji z ministerstwem w sprawach uniwersyteckiej dydaktyki. Nie mniej ważne są protokoły posiedzeń akademickich kół naukowych oraz związane z ich działalnością okolicznościowe wydawnictwa. Ponadto kroniki uniwersytetów i opracowania naukowe im poświęcone. Ma znaczenie aktywność w ramach powszechnych wykładów uniwersyteckich, której oddawali się niejednokrotnie wybitni uczeni, a na prowincji także ich uczniowie. Nie sposób pominąć roli instytucji pozauniwersyteckich, dających studentom możliwość zatrudnienia, ale i rozwijania umiejętności warsztatowych, takich jak archiwa i biblioteki. Podobnie dokumentów wytworzonych przez towarzystwa naukowe, w gremiach których zasiadali wybitni historycy, zabiegający o wystąpienia uczniów na posiedzeniach, członkostwo, a z czasem ich wchodzenie do organów statutowych.

falsche Erben. Eine Bilanz der deutschen Hochschulreform, Frankfurt 2010; E. M. Kowalska, *Wilhelm von Humboldt. Życie, dzieło, mit*, Rzeszów 2006.

¹²⁶ G. Berg, *Leopold von Ranke als Akademischer Lehrer. Studien zu seinen Vorlesungen und seinem Geschichtsdenken*, Göttingen 1968; H. Boockmann, *Wiesen und Widerstand. Geschichte der deutschen Universität*, Berlin 1999; K. R. Eskildsen, *Leopold von Ranke, la passion de la critique et la séminaire d'histoire, Lieux de savoir. Espaces et communautés*, ed. Christian Jacob, Paris 2007, vol. 1, p. 462-482.

Potrzebna jest wreszcie analiza dorobku uczniów i ocena, na ile pozostawali oni wierni nauce mistrza, a w jakiej mierze od niej odstępowali, na którym etapie życia i co o tym przesądzało. Trudno nie wspomnieć o publicznych wypowiedziach członków określonych szkół: tak o działalności mentora jak i pracach kolegów i koleżanek, budujących określony przekaz o znaczeniu podejmowanej przez daną wspólnotę aktywności naukowej. W tym kontekście istotne są także wzmianki o szkołach i związanych z nimi badaczach w prasie zagranicznej, świadczące o szerszym dostrzeganiu osiągniętych wyników.

Badania nad lwowskimi szkołami „dydaktycznymi” wiążą się także z przenikającymi naukowe zespoły napięciami na tle narodowościowym. Ważne byłoby ustalenie, jakie podejście było właściwe dla poszczególnych szkół w przypadku tego rodzaju konfliktów, i na ile zmieniało się ono w czasie.

Bliższy ogląd szkół „dydaktycznych”, szczególnie pod kątem kształtujących je relacji mistrz-uczniowie i uczniowie-uczniowie, pozwoli być może odpowiedzieć na pytanie: w jakiej mierze określone style i metody pracy dydaktycznej, właściwe dla wybitnych historyków, przyczyniały się do podtrzymywania ożywczego ruchu umysłowego w poszczególnych środowiskach. Jest to w istocie pytanie o rolę i walory szkół „dydaktycznych” w środowiskach historycznych XIX i XX wieku.

Potrzeby badawcze w zakresie wybranych szkół „dydaktycznych” działających na Uniwersytecie Lwowskim. Pierwszą szkołą typu dydaktycznego powstałą we Lwowie była szkoła Ksawerego Liskego. Nie znamy jej pełnego składu: udało się ustalić nazwiska 41 seminarzystów¹²⁷. Wiemy, że istniały w jej obrębie różne kręgi, co miało związek nie tylko z walorami umysłowymi uczniów i ich umiejętnościami, ale i intensywnością bezpośrednich kontaktów z mistrzem. Wspólna praca od 1878 r. z niektórymi z nich (Antoni Prochaska, Saturnin Kwiatkowski, Bohdan Mardyrosiewicz, Bronisław Gorczak, Henryk Biegeleisen, Ludwik Finkel)¹²⁸ w Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich we Lwowie, którego Liske był dyrektorem, dawała zrazu większe możliwości poznania i zacieśnienia więzów z promotorem. Szkoła Liskego posiadała swoje wybitności, do których należał m. in. przedwcześnie zmarły Stanisław Lukas¹²⁹, błyskotliwy Oswald Balzer (doktorat na UJ), wnikliwy krytyk Bronisław Czarnik, pracowity wrażliwiec Lud-

¹²⁷ Lista ta powstała dzięki Antoniemu Knotowi, Jerzemu Maternickiemu i Violetcie Julkowskiej: A. Knot, *Franciszek Ksawery Liske, pseud. Poznańczyk (1838-1891)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 17 (1972), s. 464; J. Maternicki, *Polskie szkoły historyczne we Lwowie*, s. 40-41; V. Julkowska, *Ksawery Liske (1838-1891)*, w: *Złota księga historii lwowskiej XIX i XX wieku*, [t. 1], pod red. J. Maternickiego przy współpracy L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007, s. 197-198.

¹²⁸ M. Hoszowska, *Ludwik Finkel i Akademia Umiejętności. Z dziejów współpracy naukowej Lwowa i Krakowa na przełomie XIX i XX wieku*, Rzeszów 2011, s. 17-25. Istotne znaczenie ma wgląd w stosunki panujące między uczniami w samym archiwum, gdzie stanowisko adiunkta objął Antoni Prochaska.

¹²⁹ M. Chyliński, *Stanisław Lukas*, Kraków 1882.

wik Finkel. We wspomnieniach pośmiertnych podnoszono, że Liske nigdy nie stosował wobec seminarzystów taryfy ulgowej, choć z korespondencji wynika, że bywały takie przypadki, kiedy mimo słabej pracy (Finkel)¹³⁰, stawał murem za uczniem, zachęcając do składania podania o dopuszczenie do habilitacji. Liske uczynił to prawdopodobnie z uwagi na dostrzegany potencjał ucznia. Owa wyrozumiałość, chyba jednak dosyć rzadka, stawała się poniekąd długiem do spłacenia, zobowiązaniem ze strony ucznia, które ważyło na jego późniejszych decyzjach, także względem własnych uczniów¹³¹.

Działalność dydaktyczna Liskego zdumiewała współczesnych i budziła nader powszechne uznanie. Władysław Smoleński zauważał, że lwowski profesor “nie gardził umysłami słabszymi”, potrafił dostosować zadania do posiadanych przez studentów możliwości intelektualnych¹³². Warszawski badacz zarzucał przy tym pracom wychodzącym spod ręki Liskego wąski zakres chronologiczny i nadmierne przywiązanie do detali.

J. Maternicki zwrócił uwagę, że większość z uczniów lwowskiego historyka była nauczycielami, co poważnie ograniczało możliwości pracy naukowej¹³³, mniej liczni archiwistami i bibliotekarzami, kilku sięgnęło po katedry i wzorem mistrza realizowało się w działalności naukowo-organizacyjnej. Podejmowali oni badania w różnych dziedzinach, a w niektórych mieli wybitne osiągnięcia (historia prawa, bibliografia historyczna)¹³⁴. Mówiąc o szkole Liskego, warto zwrócić uwagę na wpojone uczniom i łączące ich także po śmierci mistrza przekonanie, że naukowe

¹³⁰ M. Hoszowska, *Ludwik Finkel i Akademia*, s. 42.

¹³¹ 27 lat po śmierci Liskego, Finkel zajął w stosunku do własnego ucznia, Kazimierza Hartleba, podobną postawę, rekomendując dzieło niedopracowane, jako zasługujące na dopuszczenie do habilitacji. – M. Hoszowska, *Kazimierz Hartleb (1886-1951)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, pod red. J. Maternickiego, P. Sierzęgi, L. Zaskilniaka, Rzeszów 2014, t. 2, s. 393-394.

¹³² Smoleński pisał o uczniach Liskego: “Ograniczali się słabsi na umiejętności czytania i robienia kwerend, na układaniu itinerariów lub rejestrowaniu dyplomatów; lotniejsi uprawiali subtelną analizę pomników [kronik], wnikali w treść rzeczy, dochodzili do uogólnień i wniosków”. – T. Smoleński, *Szkoły historyczne w Polsce*, s. 82-83.

¹³³ Jak bardzo obowiązki nauczycielskie absorbowwały byłych uczniów, świadczy przypadek Ferdynanda Bostla, który poproszony przez redakcję „Kwartalnika Historycznego” o napisanie wspomnienia po śmierci Liskego, odmówił z braku czasu. – Biblioteka Narodowa w Warszawie (dalej BN w Warszawie), Korespondencja redakcji i administracji Kwartalnika Historycznego we Lwowie w szczególności red. Oswalda Balzera i red. Ludwika Finkla w latach 1890-1891, Rps BN 2808, List F. Bostla. Lwów 19 marca 1891 r., k. 12. Wspomnienie o Liskem pióra Bostla ukazało się na łamach innego pisma i nie odbiegało od tonu wspomnień zbiorowych w „Kwartalniku”.

¹³⁴ J. Maternicki, *Polskie szkoły historyczne we Lwowie*, s. 41-44. Autor ocenia, że w latach 70. i 80. XIX w. szkoła Liskego zdecydowanie górowała nad innymi istniejącymi na ziemiach polskich szkołami typu dydaktycznego. – Tegoż, *Oferta dydaktyczna lwowskiego studium historycznego wobec nowych tendencji metodologicznych historiografii europejskiej przełomu XIX i XX wieku* [w druku].

przedsięwzięcia, powstałe dzięki wspólnemu wysiłkowi we Lwowie, wymagają stałej troski, decydującej o trwałości dzieła. To poczucie uczestnictwa w realizacji testamentu mistrza, dochodziło mocno do głosu po jego śmierci w 1891 r.¹³⁵

Jeśli chodzi o szkołę typu dydaktycznego Finkla, również nie mamy pełnego wykazu studentów, którzy przewinęli się przez jego seminarium¹³⁶. Tymczasem był to jeden z tych uczonych, który w świetle pozostawionych wspomnień przejawiał ogromną troskę o rozwój naukowy uczniów¹³⁷.

Jednak nie brakowało w tym przypadku i zastanawiających kroków dydaktycznych, jak mało pochlebna opinia wystawiona jednemu z wybitniejszych uczniów, tj. Ludwikowi Kolankowskiemu, który zachowując krytyczny dystans, potrafił z czasem przekroczyć granice horyzontów mistrza i zdobyć się na napisanie naukowej syntezy¹³⁸. Jest też coś wymownego w późniejszej przyjaźni Kolankowskiego i wspieraniu Kazimierza Hartleba (uczeń Finkla), który jako badacz młodej, krystalizującej się dopiero subdyscypliny (historii kultury), doświadczał niezrozumienia ze strony przedstawicieli starszych dziedzin badań historycznych¹³⁹. Sposoby pracy z seminarzystami i etyka Finkla jako dydaktyka, z pewnością zasługują na przybliżenie. W jego osobie idealizm łączył się z pragmatyzmem. W pamięci uczniów zapisała się nie tylko nieprzeciętna finkłowska czynność, ale i tytaniczna pracowitość. „Wierny do grobu zasadom swoim, – pisał Modelski –

¹³⁵ BN w Warszawie, Rps 2808, List W. Czermarka. Rzym 2 kwietnia 1891 r., k. 25-29. Wiktor Czermak, jeden z najmłodszych uczniów Liskego, pisał do seminaryjnego kolegi, że trzeba „okazać czynami, że „Kwartalnik nie zginie, póki my żyjemy!”. – Tamże, k. 28.

¹³⁶ Nie podał takiego zestawienia uczeń Finkla, Teofil Emil Modelski, autor opublikowanego po śmierci mistrza zarysu biograficznego. Zaznaczył w nim jednak, że „uczniów tych miał [Finkel] długie szeregi”. Zob.: Tegoż, *Ludwik Finkel 20 III 1858-24 X 1930. Zarys biograficzny*, „Kwartalnik Historyczny” 1932, z. 1-2, s. 98-147. Nie opracowali całościowego wykazu uczniów autorzy późniejszych rozpraw i biogramów, ograniczając się do wymieniania najwybitniejszych seminarzystów Finkla, którzy zajmowali później katedry uniwersyteckie lub eksponowane stanowiska w pokrewnych instytucjach naukowych. Np. autorka ogłoszonego w ostatnich latach biogramu Finkla, wymieniła wśród jego uczniów T.E. Modelskiego, Ludwika Kolankowskiego, Marię Polackównę, Eugeniusza Barwińskiego, Adriana Kopystiańskiego i Stefana Tomaszewskiego. – Zob. K. Błachowska, *Ludwik Finkel (1858-1930)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej*, [t. 1], s. 297.

¹³⁷ Stanisław Lam pisał o Finklu, że prace seminarzystów traktował on tak, „jakby każda z nich miała być premiowana, a uczniom-autorom poświęcał wiele czasu, jakby każdy z nich miał zostać uczonym”. – S. Lam, *Życie wśród wielu*, Warszawa 1968, s. 35. Podobnie wypowiadał się Stanisław Wasylewski, nazywając Finkla urodzonym nauczycielem i jednym z najsympatyczniejszych profesorów, człowiekiem o wielkiej kulturze umysłowej i życzliwości. Pisał: „Nie na własną działalność naukową kładł pierwszy nacisk, za najważniejsze uważał szkolenie przyszłych historyków”. Zob. S. Wasylewski, *Do ostatniego tchu*, w: Tegoż, *Czterdzieści lat powodzenia*, Wrocław 1959, s. 318-320.

¹³⁸ M. Hoszowska, *Ludwik Finkel i Akademia Umiejętności*, s. 130, 136, 141-145.

¹³⁹ Tejże, *Kazimierz Hartleb (1886-1951)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. 2, s. 389-410.

surowy był dla siebie i bezwzględny i od siebie wymagał najwięcej. Na pracy ciągłej i ustawicznej zbiegło mu życie i do ostatniego dnia pracował bez wytchnienia¹⁴⁰. Wśród korespondencji pochodzącej od uczniów, zwracają uwagę liczne listy kobiet, co nie było przypadkowe, bowiem Finkel należał wśród lwowskich profesorów do tych, którzy sprzyjali otwarciu przed nimi lwowskiej wszechnicy¹⁴¹. Chętnie promował i recenzował kobiece doktoraty¹⁴².

O Szymonie Askenazym i jego uczniach napisano już wiele¹⁴³, ale nasza wiedza o formowaniu się szkoły tego przybysza z Królestwa Polskiego, który zdołał z grupą lwowskich uczniów pchnąć zaniedbane badania nad nowożytną i najnowszą historią Polski, jest fragmentaryczna. Tymczasem charyzmatyczna osobowość Aske-

¹⁴⁰ T. E. Modelski, *Ludwik Finkel*, s. 143.

¹⁴¹ Tamże, s. 115. Jak podaje Modelski to Finkel w 1896 r. rzucił myśl uruchomienia "Towarzystwa kursów akademickich dla kobiet" i brał w nich czynny udział. W 1899 r. zostały one przekształcone w "Powszechnie wykłady uniwersyteckie".

¹⁴² Za celującą Finkel uznał rozprawę Herminy Fischówny pt. "Józef Zaliwski i jego partyzantka 1833 r.", o której pisał m.in.: "Autorka powyższej, obszernej rozprawy, opracowała po raz pierwszy wyprawę Zaliwskiego na podstawie olbrzymiego, rzecz można, materiału archiwalnego, jakiego dostarczyły akta sądowe procesu Zaliwskiego i jego towarzyszy, złożone niedawno w Archiwum Krajowym we Lwowie i korespondencja głównych kierowników (wśród nich J. Lelewela) i działaczy, znajdująca się w Muzeum Rapperswilskiem, a nadto Archiwum Namiestnictwa i zbiory bibliotek we Lwowie i Krakowie (...) ze stosu aktów sądowych umiała wydobyć rzeczy istotne i pewne, zająć krytyczne stanowisko zarówno wobec enuncjacji jak zeznań głównego aktora sprawy, a chociaż zbyt powściągliwa w wyrażaniu swojego poglądu, dała obraz wierny i pełny, skreślony przejrzyście i z talentem literackim". – DALO, f. 21, op. 15, spr. 727, Recenzja rozprawy doktorskiej Herminy Fischówny, napisana 15 czerwca 1911 r., k. 114. Recenzent, Bronisław Dembiński zaznaczył, że zgadza się z opinią promotora.

¹⁴³ Zob. m.in.: E. Kipa, *Prawda o Askenazym*, w: Tegoż, *Studia i szkice historyczne*, Warszawa 1959, s. 183-197; J. Dutkiewicz, *Szymon Askenazy i jego szkoła*, dz. cyt.; J. Myśliński, *W sprawie katedry dla Szymona Askenazego we Lwowie*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, 1962, z. 14, s. 209-214; J. Woliński, *Warszawskie lata uniwersyteckie Szymona Askenazego*, „Rocznik Warszawski” t. 10 (1971), s. 143-158; H. Barycz, *Szymon Askenazy wśród przeciwieństw i niepowodzeń życiowych i naukowych*, w: Tegoż, *Na przelomie dwóch stuleci. Z dziejów polskiej humanistyki w dobie Młodej Polski*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 238-318; A. Zahorski, *Szymon Askenazy (1867-1935)*, w: *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci*, red. A. Gieysztor, J. Maternicki, H. Samsonowicz, Warszawa 1986, s. 181-197; K. K. Daszyk, *Szymona Askenazego neoromantyczna apoteoza czynu*, „Studia Historyczne”, r. 38 (1995), s. 225-242; M. Filipowicz, *Wobec Rosji...*, dz. cyt.; R. Szerbakiewicz, „Sprytny dostawca optymizmu narodowego”(?), w: *Kwestia żydowska w XIX wieku. Spory o tożsamość Polaków*, Warszawa 2004, s. 331-342; M. Nurowski, *Szymon Askenazy. Wielki Polak wyznania mojżeszowego*, Warszawa 2005; J. Maternicki, *Szymon Askenazy 1867-1935*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej*, [t. 1], s. 321-342; Tegoż, *Historyk i historia. Szymon Askenazy (1865-1935)*, w: Tegoż, *Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w.*, Rzeszów 2009, s. 375-403; P. Wandycz, *Szymon Askenazy a polityka historyczna*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny”, 2010, nr 4, s. 27-34; M. Hoszowska, *Szymon Askenazy i jego korespondencja z Ludwikiem Finklem*, Rzeszów 2013. Przywołano tu także inne prace poświęcone Askenazemu.

nazego była silnym magnesem przyciągającym do niego studentów, w dodatku zdolniejszych. We Lwowie uczony prowadził wykłady przez 16 lat: od wiosny 1898 r. jako docent prywatny, 1902 r. profesor nadzwyczajny i 1907 profesor zwyczajny oraz kierownik katedry historii nowożytnej Polski. W tym czasie zdołał – jak sam pisał – objąć nimi 150 lat dziejów ojczystych¹⁴⁴ i wydać przy tym 17 tomów prac uczniów w uruchomionej specjalnie na ich potrzeby i dotowanej przez Kasę Mianowskiego serii wydawniczej „Monografie w zakresie dziejów nowożytnych Polski” (1902–1919). Ogromna popularność dzieł Askenazego wśród szerszych kręgów społeczeństwa¹⁴⁵, ukazywanie w atrakcyjnej literacko formie immanentnych związków przeszłości z teraźniejszością, zwłaszcza europejskiego wymiaru sprawy polskiej, ułatwiały naukowy start uczniom. Rozsyłanie seminarzystów po najważniejszych europejskich archiwach, polecanie wybitnym uczonym, zabieganie o dostęp do zbiorów prywatnych, wspieranie własnymi środkami finansowymi sprawiało, że uczniowie mieli poczucie przynależności do elitarniej grupy studentów. Choć nie brakowało w niej konfliktów i to burzliwych (Władysław Konopczyński¹⁴⁶), część uczniów potrafiła – mimo różnych sympatii politycznych – zachować do końca życia silne więzy przyjaźni. Wynikało to z wszczepionego im przez Askenazego przekonania o obowiązkach względem nauki, społeczeństwa, narodu i państwa.

Bliższy ogląd szkół „dydaktycznych”, liczniejszych we Lwowie niż te, o których wyżej wspomniano, szczególnie pod kątem kształtujących je relacji mistrz-uczniowie i uczniowie-uczniowie, pozwoli być może odpowiedzieć na pytanie: w jakiej mierze określone style i metody pracy dydaktycznej, właściwe dla wybitnych indywidualności twórczych, przyczyniały się do podtrzymywania ożywczego ruchu umysłowego w miejscowym środowisku historycznym. Jest to w istocie pytanie o rolę i walory szkół historycznych typu dydaktycznego w XIX i XX wieku. Odpowiedź na nie może być także przyczynkiem do dyskusji nad kondycją współczesnego uniwersytetu i samych studiów historycznych.

¹⁴⁴ M. Horszowska, *Szymon Askenazy*, s. 350.

¹⁴⁵ A. Hinc, *Z dziejów recepcji literatury historycznej w Polsce: fenomen „Księcia Józefa Poniatowskiego” Szymona Askenazego*, w: *Dzieje polityczne, kultura, biografistyka. Studia z historii XIX i XX wieku ofiarowane prof. Zbigniewowi Dworeckiemu*, pod red. L. Trzeciakowskiego i P. Matusika, Poznań 2002, s. 165-180.

¹⁴⁶ P. Biliński, *Spór Władysława Konopczyńskiego z Szymonem Askenazym*, w: *Władysław Konopczyński jako badacz XVIII wieku*, pod red. Z. Zielińskiej, W. Kriegseisena, Warszawa 2014, s. 191-217; Z. Zielińska, „Temat zastępczy”. *Polemika Szymona Askenazego z Władysławem Konopczyńskim*, w: tamże, s. 219-247.

Частина II. Провідні напрями і школи

“Історіографія ерудитів” та її вплив на палеографічні студії у Львівському університеті (1784–1848 рр.)

Микола Ільків-Свидницький

Спеціальні історичні науки (далі – СІН¹) мають свою історію й понад 240-літню традицію в науковому і дидактичному дискурсі Львівського університету. Від 1963 р. веде свій відлік історіографія вивчення історії, специфіки розвитку та розробки проблематики СІН у стінах відомого в Україні та поза її межами вишу. Так склалося, що окремого дослідження дочекалася лише нумізматика², а інші складові СІН розглядалися в комплексі за певний період та мали нарисовий характер³. На це є як свої об’єктивні причини, так і суб’єктивні фактори.

* * *

Палеографія як науково осмислена сума знань про латинське й грецьке письмо виникла під час так званих “bella diplomatica” (“дипломатичних воєн”), коли вчені єзуїти (так звані “болландисти”) і бенедиктинці (“мавристи”) вели гостру дискусію про автентичність ранніх документів варварських королівств. Так, у Європі було започатковано “історіографію ерудитів”⁴, яка викристалізувала спеціальні техніки атрибуції історичних джерел. Відтак, палеографія як наукова дисципліна виникла одночасно з дипломатикою – 1681 року, коли побачила світ монументальна праця “*De re diplomatica libri sex*” (“Дипломатика в шести книгах”)⁵. Її автор – Жан

¹ У сучасній українській історіографії переважно вживають термін “спеціальні історичні дисципліни”, які більш коректно називати спеціальні історичні науки, див.: М. Ільків-Свидницький, *Формування нового канону спеціальних історичних дисциплін в Україні? (Деякі критичні міркування з приводу видання: Спеціальні історичні дисципліни. Довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І. Н. Войцехівська (керівник авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін., Київ: “Либідь”, 2008. 520 с.), “Вісник Львівського університету. Серія історична”, Львів 2010, вип. 45, с. 709.*

² Р. Шуст. *Нумізматична наука у Львівському університеті (кінець XVIII–XIX ст.)*, в: *Львів: місто–суспільство–культура*, Львів 1999, т 3, с. 249-257.

³ Р. Шуст, О. Целуйко, *Допоміжні / спеціальні історичні дисципліни у Львівському університеті імені Івана Франка (1939–2008)*, “Наукові зошити історичного факультету Львівського університету”, Львів 2009, вип. 10, с. 188-198.

⁴ Н. Яковенко, *Вступ до історії*, Київ 2007, с. 95.

⁵ У 1999 р. знаний фахівець у сфері СІН Юзеф Шиманський стверджував, що у жодній польській бібліотеці немає оригінального видання Ж. Мабільйона 1681 р., див.:

Мабільйон (1632–1707), монах ордену св. Бенедикта, залучив велику кількість матеріалу з історії письма, подав першу класифікацію типів письма раннього середньовіччя, прив'язавши їх до окремих варварських королівств – франків, лангобардів, вестготів. Фактично, його праця була відповіддю фламандському єзуїту-болландисту, агіографу Даніелеві ван Папebroху (Папebroху) (1628–1714), який у вступі “*Propylaeum antiquarium circa veri ac falsi discrimen in vetustis membranis*” до другого тому “*Acta Sanctorum*” (1675 р.) вказував на фальшивість документів абатства Сен-Дені⁶, які виводилися від меровінзьких королів. За висловлюванням Марка Блока, єзуїтові Папebroху читання “житій святих” вселяло величезну недовіру до всієї спадщини раннього середньовіччя⁷. Своє ж повноцінне оформлення палеографія дійсно набула в праці іншого бенедиктинця-історика Бернара де Монфокона (1655–1741) “*Palaeographia graeca sive de ortu et progressu literarum*” (“Грецька палеографія або про походження і розвиток літер”), яка вийшла друком у Парижі 1708 р. і була присвячена грецькому візантійському письму.

Б. Монфокон вперше розробив метод палеографічного дослідження, розглянувши рукописи під кутом зору певних ознак у хронологічному порядку. Він прослідкував еволюцію літер і визначив етапи розвитку візантійського письма, визначив його типи⁸. Під впливом Б. Монфокона палеографія почала проникати до каталогів грецьких рукописів, прикладом чого стала перша частина каталогу Мадридської королівської бібліотеки, опублікованої іспанським філологом Хуаном Іріарте (1702–1771)⁹. Праці обох бенедиктинців-мавристів спровокували сплеск наукових зацікавлень дипломатикою, принципами історичної критики давніх документів, кодексів у монастирських та університетських осередках Західної Європи. Це вилилось у низку праць і дисертацій, що вийшли друком упродовж першої половини XVIII ст.¹⁰ Ні-

J. Szymański, *Sto lat przemian metodologicznych nauk pomocniczych historii w Polsce*, w: *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii*, Kraków 1995, s. 36.

⁶ Matthias Schnettger, *Pape Broch [Papebrochius, Pape Brock, van Papenbroeck] Daniel, Bollandist*, in: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexicon*, Herzberg 2001, Bd. XVII, col. 1113-1118.

⁷ М. Блок, *Апология истории или ремесло историка* / изд. 2-е, допол., Москва 1986, с. 48.

⁸ Ж. Иригуэн, *Бернар де Монфокон и “Palaeographia Graeca”*, в: Монфокон, *Исследования по палеографии, кодикологии и дипломатике*, Москва, Санкт-Петербург 2007, с. 9, 13.

⁹ Г. А. Тюрина, *Каталогизация греческих рукописей в Европе в XVIII – начале XIX в.*, в: *Палеография и кодикология: 300 лет после Монфокона: Материалы междунар. науч. конф. Москва, 14-16 мая 2008 г.* / Б. Л. Фонкич (отв. ред.), Москва 2008, с. 208.

¹⁰ Див. бібліографію у примітках до вступної частини королівського секретаря Гьоттінгенського університету Йогана Генріха Юнга у книзі: *Ioanni Ludolphi Waltheri*,

мецький юрист Христіан Генріх Екхард (1716–1751)¹¹ видав дві праці, присвячені дипломатиці, а разом й елементам палеографічної критики документів: “*Introductio in rem diplomaticam, precipue Germanicam*” (Єна, 1742)¹², “*De interrogationibus in iure apud Germanos commentatio*” (Єна, 1745)¹³. У своєму дослідницькому арсеналі він використовував напрацювання як попередників, так і сучасників, зокрема відомого італійського палеографа Шипіоне Маффеї¹⁴.

У першому десятилітті другої половини XVIII ст. з’явилося друком капітальне підсумкове видання з дипломатики – “*Nouveau traité de diplomatique*” (1750–1765 pp.), автори якого Рене-Проспер Тассен (1697–1777)¹⁵ і Шарль-Франсуа Тустен (1700–1754)¹⁶ були також бенедиктинцями-маврисктами. Їхні праці судилося стати своєрідним підсумком усього накопиченого знання з дипломатики та палеографії до другої половини XVIII ст.

Справу Тустана й Тассена у вивченні дипломатики, аналізу особливостей письма продовжив Йоганн Крістоф Гаттерер (1727–1799)¹⁷ – німецький історик, професор Геттінгенського університету. Особливе захоплення Гаттерера викликав табличний матеріал “Нового трактату з дипломатики” згаданих авторів, де наведені приклади різновидів форм літер. У межах курсу “*Elementa artis diplomaticae universalis*” (“Засади мистецтва загальної дипломатики”, 1765) він ставив собі за мету класифікувати письмо за допомогою історичних критеріїв, але спроба ввести їх у природничу схему шведського

Lexicon diplomaticum, abbreviationes syllabarum et vocum in diplomatibus et codicibus a seculo VIII ad XVI usque occurrentes exponens, iunctis alphabetis et scripturae specimenibus integris, Gottingae 1752.

¹¹ E. J. H. Steffenhagen, *Eckhard Christian*, in: *Allgemeine Deutsche Biographie*, München, Leipzig 1877, Bd. 5, s. 615; F. A. Huch, *Versuch einer Litteratur der Diplomatie*, Erlangen 1792, pp. 112-116.

¹² Друге видання, див.: Ch. H. Eckhard, *Introductio in rem diplomaticam, precipue Germanicam...*, Iena 1753.

¹³ Ch. H. Eckhard, *De interrogationibus in iure apud Germanos commentatio ex antiquis Germaniae monumentis, chartis ac diplomatibus eruta...*, Iena 1745.

¹⁴ J. Szymański, *Pierwsza katedra nauk pomocniczych historii na ziemiach polskich*, w: *Personae, colligationes, facta*, Toruń 1991, s. 322.

¹⁵ Тассен, в: *Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона*, Санкт-Петербург 1901, т. 32А (64): Тай-Термиты, с. 662.

¹⁶ Löffler Klemens, *Toussaint Charles-Francois*, in: *Catholic Encyclopedia*, 1913, vol. 15.

¹⁷ Див. подібні інші праці Гаттерера “*Oratio de artis diplomaticae difficultate*” (Nuremberg 1757), “*Epitome artis diplomaticae*” (Göttingen 1773), “*Abriß der Diplomatie*” (Göttingen 1798). – Lothar Graf Dohna, *Gatterer, Johann Christoph*, in: *Neue Deutsche Biographie*, 6 (1964), s. 89-91; Selle, Götz von, *Die Georg-August-Universität zu Göttingen, 1737-1937*, Göttingen 1937, pp. 132-135; F. X Wegele von, *Geschichte der Deutsches Historiographie, seit dem Auftreten des Humanismus*, Munich; Leipzig 1885, pp. 757-766, 786-791.

вченого Карла Ліннея (1707–1778) за взірцем ботаніки¹⁸ не мала успіху. Й. Гаттерер виступив також як організатор спеціального семінару з палеографії в Геттінгенському університеті¹⁹.

Титульний аркуш підручника Йоганна Крістофа Гаттерера "Elementa artis diplomaticae universalis" ("Засади мистецтва загальної дипломатики", Геттінген 1765 р.).

Справу викладання дипломатики та в її межах палеографії у XVIII ст. акцентували ордени єзуїтів та піарів, які конкурували за здійснення освітніх послуг за часів Речі Посполитої. У Віденському університеті працював піар, архівіст Грегор Максиміліан Грубер (1739–1799), який від 1783 р. очолював кафедру "дипломатики та геральдики"²⁰. Його лекційний курс, поряд з аналогічними

Гаттерера і К. Шьонеманна, належав до кола перших університетських підручників, які здобули визнання читачів²¹.

Перша, на теренах українських і польських земель у складі Австрійської імперії, надзвичайна кафедра "допоміжних історичних наук" (далі – ДІН) розпочала свою роботу в 1784 р. у стінах відновленого Львівського університету²². В існуючій науковій літературі зустрічаємо три варіанти назви кафедри ДІН: 1) "геральдики і нумізматики"²³, "дипломатики, геральдики та хронології"²⁴, "дипломатики, геральдики і нумізматики"²⁵. Керівництво ка-

¹⁸ B. Kürbisówna, *Scriptura Latina libraria a seculo primo usque ad finem medii aevi LXXVII imaginibus illustrate cura Joachimi Kirchner, Monachii 1955*, w: *Studia Źródloznawcze. Commentationes*, Poznań 1958, t. III, s. 276; F.-J. De Lasala, *Compendio di storia della scrittura latina. Paleografia Latina*, Roma 2010, s. 12.

¹⁹ Я.П. Кісь, *Палеографія. Навчальний посібник*, Львів, 1975, с. 9.

²⁰ L. Wachler, *Geschichte der Historischen Forschung und Kunst: seit der Wiederherstellung der Litterarischen cultur in Europa*, Goettingen 1818, p. 866.

²¹ J. Szymański, *Sto lat przemian metodologicznych nauk pomocniczych historii*, s. 36.

²² Я. Кісь, *До історії розвитку допоміжних історичних дисциплін у Львівському університеті*, "Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР", 1963, № 4, с. 37.

²³ J. Szymański, *Pierwsza katedra nauk pomocniczych historii*, s. 320.

²⁴ Знаний львівський славіст Михайло Кріль наводить дві відмінні назви кафедри, див.: М. Кріль, *Історична наука у Львові (кінець XVIII – початок XIX ст.)*, w: *Wielokulturowe historyczne środowisko Lwowa w XIX i XX w.*, pod red. J. Maternickiego,

федрою обійняв австрійський ерудит, піар Готфрід Уліх (1743–1794)²⁶, який читав курси з дипломатики, геральдики та нумізматики (“...Diplomaticae et Numismaticae in Universitate Leopolitana Professor”). Протягом усього життєвого шляху Г. Уліх провадив бурхливу наукову діяльність, компілюючи наукові й дидактичні тексти на різні теми та з різним ступенем оригінальності. Мабуть, саме його запальний і рухливий характер спричинився до того, що він змінив багато навчальних закладів, був нетерпеливим і постійно перебував у пошуку; така гарячковість допровадила його до ув’язнення за надто категоричне відстоювання власних поглядів, а також спалення його записів і книг²⁷. Очевидно, ДІН не були його справжньою науковою “пасією”, бо вже у 1791 р. він клопотався про кафедру класичних літератур, яку йому так і не судилося здобути.

Серед багатьох праць Уліха лише одна відображає заявлену тему дослідження²⁸. Це його праця “*Praelectiones diplomaticae*” (дослівно “Пояснення дипломатики”, тобто “вступ до дипломатики”) була видана друком у друкарні львівських видавців Піллерів вже через рік (1785) після призначення на посаду професора²⁹. В назві книги є вказівка, що він є професором дипломатики і нумізматики. Виклади Уліха користувалися популярністю у

L. Zaszkiłniaka, Rzeszów 2005, t. III, s. 87; Його ж, *Кафедра дипломатики, геральдики і хронології у Львівському університеті (кінець XVIII перша чверть XIX ст.)*, “Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка”, Львів, 1999, вип. 2, с. 73.

²⁵ S. Ciara, *Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Lwowskim do 1918 r.*, w: *Wielokulturowe historyczne środowisko Lwowa w XIX i XX w.*, pod red. J. Maternickiego, L. Zaszkiłniaka, Rzeszów 2005, t. III, s. 199.

²⁶ Докладніше про Г. Уліха та його праці див.: А. Horányi, *Scriptores Piarum Scholarum liberaliumque atrium magistri quorum ingenii monumenta exhibet Alexius Horányi Budensis eiusdem Instituti plurimumque Societatum eruditarum membrum*, Budae 1809; G. Meusel, *Lexikon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen Teutschen Schriftsteller*, Leipzig 1815, bd. 14, s. 182.

²⁷ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894, część I, s. 72.

²⁸ Літературно-науковий доробок Г. Уліха подають: L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, s. 72; Я. Запаско, Я. Ісаєвич, *Каталог стародруків, виданих на Україні, Книга друга, частина друга (1765–1800)*, Львів 1984, с. 55.

²⁹ Godefridus Uhlich, *Praelectiones Diplomaticae, quas in usum auditorum suorum ex Gatterero, Eckhardo et Grubero adornavit Godefridus Uhlich e Scholis Piiis Diplomaticae et Numismaticae in Universitate Leopolitana Professor*, Leopoli 1785. У наявній науковій літературі подекуди неточно і з помилками цитують латинські слова в назві підручника, наприклад: “guas” “quas”, “auditorium” “auditorium”, “Lwow” “Leopoli”; невірно вказується кількість сторінок – 76, а має бути 94 з 2-ма таблицями. Див.: Я. Кісь, *До історії розвитку допоміжних історичних дисциплін*, с. 37; значно більше помилок у В. Бездрабко, *Основні історичні етапи та новітні лінії розвитку дипломатики в Україні*, в: *Волинські історичні записки*, Житомир 2009, т. 2.

середовищі студентів. Примірник його “Вступу до дипломатики”, який зберігається у Науковій бібліотеці Львівського університету, містить записи власника. На форзацному аркуші верхньої кришки оправи прочитується ім’я з датою одного з учасників його семінару: “...Crysos[tomi] 1798”, а згори першого аркуша рукописний екслібрис – “Ex libris Ioannis Cicimirski manu propria Auditoriis in [...] I^{ma} Philosophiae [...]”³⁰.

Титульний аркуш підручника Готфріда Уліха “*Praelectiones diplomaticae...*” (“Вступ до дипломатики”, Львів 1785 р.)

Аналіз цієї праці Г. Уліха вказує наслідування термінологічних та класифікаційних устремлень Й. Гаттерера. Перша частина його підручника мала наступну назву: “Про графіку або первинна теорія дипломатики, частина мистецтва дипломатики, яка опирається на три науки: графіка, семіотика і мистецтво формуляра (*arte Formulari*)”³¹. Термін палеографія в книзі відсутній, натомість Г. Уліх використовує поняття “*Graphica*”. Під графікою він розумів “не тільки знаряддя письма, як пергамент (*charta*)³², чорнило (*atramentum*), калам, стиль, а також і саме письмо та його класи, групи, походження та особливості розвитку”³³. За переконаннями Уліха, графіка поділяється на п’ять частин: 1) відомості про інструменти письма; 2) граматиологія; 3) орфографія; 4) стигмеологія (*stigmatologia*); 5) брахиграфія. Відповідно до такого поділу перший розділ називається “Про знаряддя письма”, другий – “Граматиологія або наука про письмо (*Doctrina Litterarum*)”. Власне у другому розділі Г. Уліх умістив короткий огляд історії латинського письма та його періодизацію, починаючи від капітального з унціальним і завершуючи гуманістичним³⁴. Окремо класифікував готичне і гуманістичне письмо. Останнє він називає відновленим римським

³⁰ Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка, відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка, 279868 I, Godefridus Uhlich, *Praelectiones Diplomaticae, quas in usum auditorum suorum ex Gatterero, Eckhardo et Grubero adornavit Godefridus Uhlich...*

³¹ Godefridus Uhlich, *Praelectiones Diplomaticae*, p. 11.

³² Термін “*charta*” вживався на позначення папірису, пергаменту, паперу; в Г. Уліха вжито у значенні пергаменту.

³³ Godefridus Uhlich, *Praelectiones Diplomaticae*, p. 12.

³⁴ *Ibid.*, p. 19-21.

письмом. Натомість про готичне письмо говорить, як про зіпсоване римське або ж неоготику і чернече, або схоластичне. На його думку, родовід готики слід виводити від римсько-варварського або німецького (Teutonica)³⁵.

У четвертому розділі пояснюється термін “стигмеологія” – наука про інтерпункцію³⁶, тобто поділ тексту на окремі слова за допомогою спеціальних знаків, що не слід ототожнювати з класичною пунктуацією. В Уліха їх не розрізнено. Розділ п’ятий присвячено брахиграфії – науці про скорочення. Усі скорочення він звів до трьох головних груп: 1) власне абрєвіатури; 2) сиглі словесні та числівникові; 3) “Notae iuris”, тобто скорочення у правничих текстах³⁷. Слушну оцінку цьому підручнику дав Ярослав Кісь, вказавши, що недоліком першої, палеографічної, частини є надмірне теоретизування й мала кількість наочних прикладів³⁸. Цитована праця Г. Уліха цікава, передовсім, як пам’ятка історіографії, що відображає рівень розвитку палеографічних знань станом на 80-ті роки XVIII ст.

У 1794 р. після смерті Г. Уліха і до кінця навчального року загальний курс ДІН читав знаний ерудит, професор філософського факультету Людвіг Едвард Ценмарк (1753–1814)³⁹. Цей курс вийшов друком у 1796 р. Щоправда, палеографії там немає. За необхідності він заступав професора ДІН, навіть після реорганізації університету в ліцей у 1805 р. Вже у Львівському ліцеї він читав цей курс на безоплатній основі від 1809 до виходу на пенсію в 1811 р.⁴⁰

Наступником Г. Уліха на кафедрі дипломатики, геральдики й нумізматики з перервами до 1818 р. став хорват за походженням Тома Вучич (1768–1818). У науковій літературі існують дві протилежні оцінки його професійних та інтелектуальних якостей. Так, учений-архівознавець Стефан Цяра обстоює думку, що після смерті Уліха в науковому та дидактичному сенсах рівень допоміжних наук суттєво понизився через повну некомпетентність Т. Вучича⁴¹. Натомість, М. Кріль відзначає старанність Т. Вучича у викладанні предмету⁴². Однак, слід погодитися з Ю. Шиманським, що сам Т. Вучич нічого не написав, хоча й очолював кафедру, а ДІН зникли з університету після виходу

³⁵ Ibid., p. 21.

³⁶ Ibid., p. 24.

³⁷ Ibid., p. 27-28.

³⁸ Я. Кісь. *До історії розвитку допоміжних історичних дисциплін...*, с. 38.

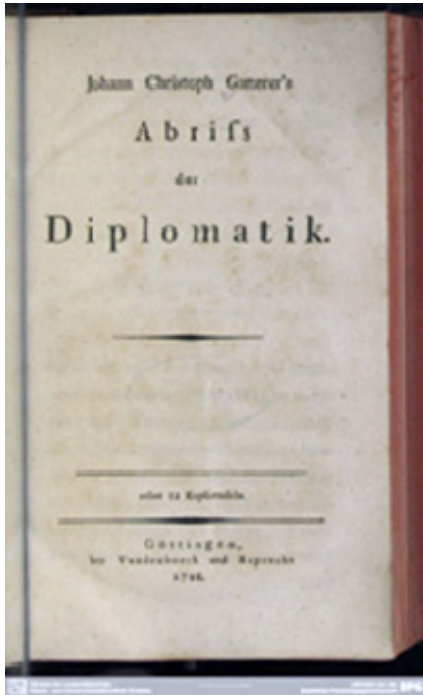
³⁹ Детальніше про Л. Е. Ценмарка див.: М. Кріль, *Історична наука у Львові (кінець XVIII – початок XIX ст.)*, с. 84-85; Його ж, *Історичні дисципліни у Львівському університеті (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)*, в: *Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні*, Львів 1999, вип. 2 (1995–1997 рр.), с. 224-226, 230.

⁴⁰ М. Кріль, *Історичні дисципліни у Львівському університеті...*, с. 231.

⁴¹ S. Ciaga, *Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Lwowskim do 1918 r.*, s. 200.

⁴² М. Кріль, *Кафедра дипломатики, геральдики і хронології у Львівському університеті*, с. 74; Його ж, *Історичні дисципліни у Львівському університеті...*, с. 231.

на пенсію Л. Ценмарка⁴³. Хоча Т. Вучич і повернувся у 1812 р. до Львова, але право викладати дипломатику й геральдику здобув щойно у 1817 р., коли було відновлено Львівський університет.

Титульний аркуш підручника Йоганна Крістофа Гаттерера "Abriss der Diplomatie" ("Короткий курс дипломатики", Геттінген, 1798) – основа лекційного курсу Томи Вучича.

З програми навчальних дисциплін університету за 1818 р. ми можемо скласти уявлення, на чому будував свої виклади Т. Вучич. Його лекційний курс з дипломатики і геральдики повністю був побудований на нарисі Й. Гаттерера про дипломатику ("Abriss der Diplomatie", Геттінген 1798), з окремою увагою щодо польського джерельного матеріалу⁴⁴. Елементи палеографічного нарративу не виходили за межі, окреслені у праці Й. Гаттерера⁴⁵ та охоплювали різні ділянки палеографії й історії письма в цілому, зокрема, використання принципів так званого *ліннеїзму* до класифікації різних форм писемності.

Зі смертю Т. Вучича ДІН на філософському факультеті не викладалися близько двох років. Кафедру обійняв Йозеф Маусс (1778–1856) – спочатку як заступник, а потім як повноцінний завідувач⁴⁶. Після Л. Ценмарка він викладав загальну історію⁴⁷, а від 1820 р. дипломатику з геральдикою в другому семестрі, окремо виділяючи польську дипломатику й геральдику⁴⁸. В 1821 р. декретом австрійського імператора надзвичайна кафедра ДІН була віднов-

⁴³ J. Szymański, *Pierwsza katedra nauk pomocniczych historii...*, s. 324, 325.

⁴⁴ *Ordnung der öffentlichen Vorlesungen welche an der Gr. K. k. Maiestat Franz I höchsten Namen führenden Universität zu Lemberg im Schuljahre 1818*, Lemberg 1818, p. 18.

⁴⁵ J. Ch. Gatterer, *Abriss der Diplomatie*, Göttingen 1798, p. 5-63.

⁴⁶ Докладний і водночас узагальнений біографічний нарис про Й. Маусса з нотками романтизації, див.: A. Mannówna, *Józef Mauss, profesor Uniwersytetu Lwowskiego (w 80-tą rocznicę śmierci)*, "Ziemia Czerwieńska", Lwów, 1936, R. II, s. 292.

⁴⁷ *Ordnung der öffentlichen Vorlesungen welche am K. K. Lycaem zu Lemberg im Schuljahre 1812*, p. 8.

⁴⁸ *Ordnung der öffentlichen Vorlesungen...1820*, p. 16; 1821, p. 19.

лена. Й. Мауссу пощастило виграти конкурс на заміщення посади професора⁴⁹. У 1823 р. згадано про дипломатику й геральдику в загальному, без згадки про польські джерела. Відомо, що це був його авторський курс⁵⁰. Мабуть, він мав ширше історіографічне й джерельне оперття у порівнянні з Г. Уліхом. З великою долею ймовірності можна припустити, що він творчо поєднав провідні історіографічні напрацювання ерудитів XVII–XVIII ст. – Ж. Мабільйона, Б. Монфокона, Ш. Маффеї, Й. Гаттерера, Г. Уліха. Цей перелік міг би бути повнішим, якщо б збереглися хоча б нотатки його курсу.

Своєрідним ключем у розумінні джерел тогочасних палеографічних знань може бути лектура, яку використовував гімназійний професор Матій Чоп (1797–1835), що провадив курси Маусса у 1825/1826 навчальному році у зв'язку з хворобою останнього. Для набуття необхідних навичок у читанні рукописів в провідних європейських бібліотеках М. Чоп студював у бібліотеці праці знаних нам ерудитів, зокрема Ж. Мабільйона і Б. Монфокона⁵¹. Таким чином, саме з особистістю Й. Маусса пов'язується чи не останнє серйозне продовження доробку європейських ерудитів у сфері палеографії, яка не мислилася тоді окремо від дипломатики. У стінах Львівського університету “історіографія ерудитів”, їхня спадщина у вивченні допоміжних наук історії завершується з виходом Й. Маусса на пенсію. Для другої половини XIX ст. є характерний принципово інший виток студій з дипломатики та палеографії.

⁴⁹ М. Кріль, *Кафедра дипломатики, геральдики і хронології у Львівському університеті*, с. 75.

⁵⁰ *Ordnung der öffentlichen Vorlesungen...1822*, р. 20.

⁵¹ Михайло Кріль, *Історична наука у Львові (кінець XVIII – початок XIX ст.)*, с. 88.

Історія України у Львівському університеті в ХІХ столітті

Леонід Зашкільняк

У цьому нарисі йдеться про появу і присутність знань з історії України у навчанні студентів і науковій роботі викладачів Львівського університету наприкінці ХVІІІ і впродовж ХІХ століття (до 1894 р., коли в академії було відкрито кафедру всесвітньої історії з особливим оглядом Східної Європи і “руською” мовою викладання, яку посів видатний український історик М. Грушевський). Фактично йдеться про понад столітній період становлення і модернізації Львівського університету (від часу відновлення його діяльності у 1784 р. імператором Йосифом ІІ). Відомо, що це був час, з одного боку, глибоких суспільних змін в напрямі демократизації соціальних і політичних стосунків, формування новочасних націй та національних рухів. Львівський університет разом із багатонаціональним населенням коронного краю “Галичини і Лодомерії з Великим князівством Краківським та князівствами Освенцімським і Заторським” в складі монархії Габсбургів розвивався під впливом тих суспільних змін, які охопили весь європейський континент⁵².

У сучасній науці достатньо докладно вивчено інтелектуальні й ширше – свідомісні зміни, котрі відбувалися у вказаний період, а також еволюцію історичної думки та шляхи професіоналізації історії як наукової дисципліни в українських і польських землях⁵³. Львівський університет здавна привертав увагу дослідників, котрі намагались фіксувати його діяльність⁵⁴. Останнім часом з’явилися нові роботи, які надолужують прогалини попередніх дослідників у вивченні історії університету⁵⁵. Проте, у вивченні минулого

⁵² Докладніше див.: Я. Грицак, *Нариси з історії України: формування української модерної нації ХІХ-ХХ ст.*, Київ 1996, розділ І; Л. Зашкільняк, М. Крикун, *Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів*, Львів 2002, с. 256-282.

⁵³ Подамо тільки окремі узагальнюючі праці з української історіографії: Д. І. Дорошенко, *Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право*, Київ 1996; М. І. Марченко, *Українська історіографія (з давніх часів до середини ХІХ ст.)*, Київ 1959; А. F. Grabski, *Dzieje historiografii*, Poznań 2003; І. І. Колесник, *Українська історіографія ХVІІІ – початок ХХ століття*, Київ 2000; Я. Калакура, *Українська історіографія*, Київ 2004; С. Стельмах, *Історична наука в Україні епохи класичного історизму ХІХ – початок ХХ століття*, Київ 2005; І. Куций, *Українська науково-історична думка Галичини (1830–1894 рр.): рецепція національної історії*, Тернопіль, 2006; J. Maternicki, *Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich ХІХ i ХХ wieku*, Rzeszów 2009 та ін.

⁵⁴ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894, cz. 1-2.

⁵⁵ *Encyclopedія. Львівський національний університет імені Івана Франка. В 2 т.*, Львів 2011, т. 1: А-Кб т. ІІ: Л-Я (Львів 2014); “Вісник Львівського університету. Серія історична”. Ювілейне видання з нагоди 350-річчя Львівського університету, Львів 2013, спеціальний випуск 49.

Львівського університету залишається ще чимало “білих плям” і недосліджених явищ. Тому в цьому нарисі прагнемо реконструювати “присутність” української історії у Львівському університеті в період модернізації у ХІХ ст.

Враховуючи нагромаджені донині знання, можемо поділити весь період, що розглядається (1784–1894 рр.), на три виразні етапи, які характеризують як суспільно-політичний і культурний розвиток, так і еволюцію історичної думки та історіографії. Перший етап: кінець ХVІІІ – 30-ті роки ХІХ ст. Він характеризувався поширенням впливів ідей Просвітництва і раціоналізму на розвиток наукової думки, протіканням таких інтелектуальних процесів, які формували підвалини новочасних націй, а у Центральній та Східній Європі отримали метафоричну назву “національного відродження”. Другий етап охоплює час від 30-х років до кінця 60-х років ХІХ ст. В масовій свідомості населення європейських країн, зокрема і східної частини континенту, поширились індивідуалістичні романтичні ідеї, зав’язані на ідеалізацію минулого і пошук особливих рис “народного життя” в сивій давнині. В історіописанні романтизм зродив широкий інтерес до пошуків коренів самобутнього розвитку народних спільнот і спричинив виникнення національної свідомості та національного руху. Важливий вплив на становище населення Галичини та інших європейських країн вчинили революційні події 30 – 40-х років ХІХ ст., потужні національно-визвольні рухи, зокрема польський. Третій етап охоплює останню чверть ХІХ ст., коли під впливом демократизації суспільств, наукових і технологічних відкриттів особливого поширення набули ідеї позитивізму і точного знання; на цьому етапі відбулася професіоналізація науки, в тому числі й історичної.

Вказані етапи дозволяють предметно розглянути появу і прослідкувати еволюцію історичних знань про Україну-Русь у стінах Львівського університету. Але перед цим необхідно зробити певні пояснення. На кінець ХVІІІ ст. русько-українське населення як спадкоємець мови, традицій і звичаїв давньої Київської Русі було поділене між кількома державами, пройшовши складний шлях розвитку. Після татарської навали середини ХІІІ ст. давньоруські землі опинились у складі Великого князівства Литовського і Королівства Польщі, які у 1569 р. об’єднались у Річ Посполиту “двох народів”, а наприкінці ХVІІІ ст. внаслідок поділів останньої опинились в складі Російської та Австрійської імперій. Упродовж багатьох століть русини були змушені чинити опір різним державним організаціям, сформували особливий стан козацтва і навіть протодержавне утворення – Гетьманщину, але були поглинуті могутнішими імперіями. В результаті таких несприятливих суспільно-політичних умов, підсилених ще й “крадіжкою” народного імені – “русини”, здійсненої московськими правителями з метою історичного обґрунтування своїх претензій на спадок Київської Русі, русько-українське населення як під владою Росії, так і династії Габсбургів на кінець ХVІІІ ст.

втратило свою інтелектуальну еліту і державотворчі стремління. Проте, процеси модернізації, які розпочалися під впливом ідей Просвітництва, активізували діяльність й представників нечисленного прошарку русько-українських інтелектуалів та гетьманської старшини, котрі зберігали пам'ять, насамперед, про часи козаччини. Просвітники високо піднесли та обґрунтували роль простого народу в житті суспільств і держав, а трохи згодом романтики показали самотній “національний” характер кожної етнокультурної спільноти та її право на рівноправне трактування іншими народами.

В національних рухах поневолених народів Центральної та Східної Європи відбилися значні відмінності їх історичної долі: народи з давніми і великодержавними традиціями апелювали до свого славного “державного” минулого в надії його відбудувати (німці, чехи, поляки, угорці), в той час як народи із “призабутою” державною традицією покликалися на незгасимий “народний дух” і прагнули відновлення самостійної державності, спираючись на “пригадування минулого” (українці, словаки, хорвати, серби та ін.). Важливим елементом “відродження” національних і державницьких устремлінь у Центральній та Східній Європі стала ідея “слов'янського” відродження, що визріла в середовищі ідеологів поневолених слов'янських народів, насамперед Балкан, де вони відчували наслідки поневолення турками-османами, а згодом і Центральної Європи, де від середньовіччя поширювалась експансія німецьких держав.

У відбудованому 1784 р. Львівському університеті було відновлено традиційні чотири факультети (філософія, право, медицина, теологія), запроваджено світське навчання і право надавати ліценціатські, магістерські й докторські титули. Система організації навчання, як і в інших австрійських університетах, була повністю регламентована і бюрократизована, викладання всіх предметів провадилося спочатку виключно латиною, а з 1825 р. – частково німецькою і польською. Така система зберігалася майже без змін до 1848 р.⁵⁶ Викладачі університету призначались на свої посади Віднем, переважно з німців, австрійців, а також онімечених представників інших народів імперії. Їх завдання полягало у вихованні лояльних до монархії громадян без обов'язкової наукової роботи.

До 1739 р. історія не викладалась як окремий предмет, а з цього часу її почали викладати в річищі загальної (всесвітньої) історії з наголосом на античній. У 1784 р. вперше було створено дві кафедри історії – загальної історії та “допоміжних історичних дисциплін” (існувала до 1818 р.). У 1812 р. за декретом імператора постала кафедра австрійської історії, яка невдовзі була ліквідована і відновлена тільки у 1869 р. Фактично, всю першу половину

⁵⁶ *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка*, т. I, с. 38-45.

XIX ст. провідні історичні дисципліни викладали професори кафедри загальної історії⁵⁷.

Історію як окремий предмет викладали на філософському факультеті. Першим професором кафедри загальної історії став Людовик Ценмарк (Zehnmark) (1751–1814) – німець з Моравії, який був фахівцем з історії світової літератури і до призначення у Львів встиг попрацювати в університетах Оломоуца і Брно. Крім викладацької діяльності у Львові він “засвітився”, хоча й не дуже вдало, як письменник і драматург⁵⁸, а до своїх викладацьких обов’язків ставився не дуже сумлінно, за що неодноразово притягався до дисциплінарної відповідальності ректором університету. Згідно тодішніх вимог Ценмарк читав лекції латиною по німецьких підручниках загальної історії з наголосом на античному періоді та минулому німецьких держав. За весь час роботи у Львові він видав тільки одну книжку, яка відбивала його лекції та орієнтації в історії – “Leitfaden der Vorlesungen über die historischen Hülfswissenschaften” (“Курс лекцій з допоміжних історичних дисциплін”, 1784)⁵⁹. Очевидно, що історія русинів чи Русі його зовсім не цікавила.

На посаді професора кафедри загальної історії Ценмарка змінив інший німець – Йозеф Маусс (1778–1856), який до Львівського університету працював у Любляні, Відні і навіть був вихователем наступника престолу ерцгерцога Йосифа Франца (помер 1808 р.). Маючи за собою високі кабінети і авторитет, Й. Маусс пропрацював у львівській академії до 1852 р., неодноразово займаючи посади ректора і декана. Вславився своїми ліберальними поглядами та поведінкою і прихильністю до польської культури. За час тривалої праці у Львові Маусс викладав різні курси – загальної та австрійської історії, допоміжних історичних дисциплін, археології. Проявляв інтерес до історії Галичини і навіть почав писати книгу про її минуле, але завершити її не зміг і тому його погляди на місцеву історію залишились незнаними⁶⁰.

⁵⁷ Р. Шуст, В. Кметь, *Історична наука у Львівському університеті: 350 років розвитку*, “Вісник Львівського університету. Серія історична”. Ювілейне видання з нагоди 350-річчя Львівського університету, с. 11-13.

⁵⁸ Прикметно, що під час урочистостей з нагоди відкриття університету у Львові в листопаді 1784 р. відбулась прем’єра трагедії “Два приятелі” (“Die zween Freunde”), написаної Л. Ценмарком, що на загал публікою було сприйнято без ентузіазму. – В. Wöller, *Ludwig Zehnmark (1751-1814)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, pod redakcją J. Maternickiego, P. Sierzęgi, L. Zaskilniaka, Rzeszów 2014, t. II, s. 17.

⁵⁹ В. Wöller, *Ludwig Zehnmark (1751-1814)*, s. 11-20.

⁶⁰ М. Кріль, *Педагогічна і наукова діяльність Йозефа Маусса*, в: *Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях*, за редакцією Л. Зашкільняка і Є. Матерницького, Львів; Жешув 2006, т. IV, с. 93-106; В. Wöller, *Joseph Mauss (1778-*

Відомо тільки, що у своїх курсах із загальної та австрійської історії він велику увагу приділяв польській проблематиці, зокрема останнім десятиліттям існування Речі Посполитої та її поділам, польсько-турецьким відносинам у XV–XVI ст., співчутливо ставився до польського визвольного руху. Руська проблематика його не цікавила. Жоден з німецьких професорів, наскільки можна судити, не був обізнаний, а тим більше не пропагував серед студентів одну з найкращих тогочасних дослідницьких праць з історії України німецькою мовою “Історія України та українських козаків” авторства угорсько-німецького історика і просвітника Йогана-Христіана Енгеля (1770–1814), яка з’явилася друком 1796 р. і в якій високо оцінювалася “Козацька республіка” Б. Хмельницького та її роль у європейському світі⁶¹.

Проте, в суспільному житті Галичини кінця XVIII і першої третини XIX ст. з’явилися паростки русько-українського самоусвідомлення, які поширювалися окремими представниками освіченого греко-католицького духовенства. Зокрема, цьому сприяла і політика монархії, спрямована на піднесення рівня освіченості серед русинського населення Галичини, відкриття і робота т.зв. “Руського Інституту” (“*Studium Ruthenum*” при Львівському університеті (діяв у 1787–1808 рр.), що готував греко-католицьких священників з метою їхнього впливу на русько-українське селянство Галичини в дусі державного лоялізму. З другого боку, австрійська влада мала на меті підготувати кадри греко-католицьких священників, котрі б могли, як сказано в указі імператора від 9 березня 1787 р., освоїти латинську мову, щоб нею навчатися⁶². Тим не менше, створення і діяльність “Руського Інституту” сприяли активізації руського духовенства і його зверненню до старовини. Підготовка в інституті проходила церковнослов’янською мовою, а протиставлення її польській та німецькій повинно було призвести (і згодом призвело) до постановки питань про походження і носіїв цієї мови. Ідеї “слов’янської єдності”, що поширилися в Європі в першій половині XIX ст. під впливом романтизму, спонукали й представників інших народів шукати свої історичні корені. Русини Галичини в цей період тільки розпочинали рух за рідну мову та її права⁶³.

1856), w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, pod redakcją J. Maternickiego, P. Sierzęgi, L. Zaszkiłniaka, t. II, s. 23-30.

⁶¹ Див.: Й.-Х. Енгель, *Історія України та українських козаків*, в: *Схід–Захід. Історико-культурний збірник*, Харків 1998, вип. 1; 1999, вип. 2; 2001, вип. 3; 2002, вип. 5; 2004, вип. 6.

⁶² Т. Марискевич, “*Studium Ruthenum*” у Львівському університеті, в: *Матеріали науково-технічної конференції науково-педагогічних працівників Національного університету “Львівська політехніка” Інституту підприємництва та інформаційних технологій*, Львів 2012, с. 238.

⁶³ Див.: І. Райківський, *Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття*, Івано-Франківськ 2012, с. 211-247.

Проте, вони усвідомлювали відмінність “руської народної” свідомості і пам’яті від російської (“русской”, “московської”), яка помислами своїх імперських ідеологів і прихильників, в тому числі й в Галичині (пізніші “москвофіли”), намагалась “привласнити” собі мову, традиції і звичаї Київської Русі.

Серед перших викладачів, а згодом професорів Руського Інституту були греко-католицькі священики, які пізніше відіграли помітну роль в русько-українському відродженні, а учнями – студенти-русини Львівської та Перемиської єпархій греко-католиків (разом освіту у РІ здобули близько 470 студентів). У Руському Інституті було створено два відділення – філософське і богословське, на яких студенти послідовно засвоювали знання – спочатку на філософському (2 роки), тоді богословському (5 років), а також шість кафедр, котрі провадили навчання. Немає документів, які б дозволили точно свідчити про зміст навчання. Однак можна припустити, що під час викладання історії церкви професори не могли не заторкувати питань історії Русі в контексті церковної історії. Про це свідчать і пізніші твори професорів РІ, які стояли біля початків відродження, а також спогади сучасників.

Зокрема, серед перших викладачів РІ був Теодор Захаріясеви́ч (1759–1808), який викладав історію церкви і очолював однойменну кафедру. Зміст його лекцій невідомий: знаємо тільки, що він переклав руською мовою книгу німецького теолога М. Данненмаєра “Настанови церковної історії” (1790), яка не мала відношення до історії Русі. Але пізніші автори стверджували, що Захаріясеви́ч, а також його колеги по “*Studium Ruthenum*” підносили патріотичні почуття русинів-українців, апелювали до старовини і мови. Зокрема, згадуються імена таких професорів – Андрій Білецький (1769–1820), Арсеній Радкевич (1787–1821), Михайло Гарасевич (1763–1838)⁶⁴, Модест Гриневецький (1758–1823)⁶⁵, Михайло Левицький (1774–1858), Іван Лаврівський (1773–1846).

Серед “будителів” “руського патріотизму” в Галичині з ухилом на Росію найвпливовішу роль відіграв історик Денис Зубрицький (1777–1862), який від початку 30-х років XIX ст. активно діяв в Ставропігійському інституті. Ще раніше, перебуваючи в лавах польського патріотичного руху, він захопився ідеями слов’янофільства, які привели його в табір прибічників російського

⁶⁴ М. Гарасевич упродовж всього життя займався вивченням історії Галичини та історією греко-католицької церкви, підготував документальне видання «*Annales Ecclesiae Ruthene*» (1863), в якій навів також факти з історії Галичини. – *Енциклопедія історії України*, Київ 2004, т. 2: Г-Д, с. 688.

⁶⁵ Василіанин Модест Мелетій Гриневецький спочатку працював в Руському Інституті, а потім на теологічному факультеті Львівського університету, обирався його ректором (1822); збирав кириличні стародруки, написав передмову до «Хроніки Львова» Б. Зиморовича, відстоював етнічну і культурну єдність українців Галичини і Наддніпрянщини. – *Енциклопедія історії України*, Київ 2004, т. 2: Г-Д, с. 688.

панславізму⁶⁶. Від того часу в своїй історичній творчості Д. Зубрицький проводив ідею єдиного “руського народу” з його “галицькою гілкою”, апелюючи до минулого Давньої Русі як великої і єдиної держави, котра мусить бути відновлена під скіпетром “правильних” монархів, тобто російських царів. З цих позицій він писав свої численні твори, що торкалися історії Галичини – частки “великоруського” спадку, відторгнутого Польщею в XIV ст. Д. Зубрицькому вдалося під егідою Ставропігії створити історичну школу, яка чинила значний вплив на історичну свідомість галицьких українців майже до кінця XIX ст. і проводила ідеї культурного та політичного русофільства і його крайніх форм – москвофільства. До грона її adeptів тою чи іншою мірою належали майже всі провідні галицькі історики XIX ст. – Я. Головацький, І. Шараневич, А. Петрушевич, Б. Дідицький, І. Гушалевиц та інші, основна діяльність яких розгорнулася в 60–90-х роках XIX ст., а також низка істориків наступної генерації, що прийшли в науку по їхніх слідах⁶⁷.

У 30 – 40-х роках XIX ст. русько-український чинник став помітним у суспільному житті Галичини завдяки літературній і громадській діяльності діячів відомої “Руської трійці” (М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич) та низки священиків-просвітників (І. Могильницький, І. Лаврівський та ін.) і окремих любителів історії (Д. Зубрицький). Натомість в університеті продовжувала панувати застаріла австрійська система навчання, яка мало приваблювала студентів. Згадуючи своє навчання на філософському факультеті у 1831–1839 рр., діяч “Руської трійці” Яків Головацький зазначав, що лекції відбувались нецікаво і нудно, можна було на них не вчати, а якщо й ходили, то на них читали книжки або займались іншими приватними справами. Складати іспити було складніше, але й тут була можливість відтермінувати або переносити зустріч з професором на інший час. Зокрема, давню грецьку історію він успішно склав у професора Й. Маусса, а Закон Божий – у єдиного руського професора, майбутнього митрополита Григорія Яхимовича. На той час Головацький і його колеги з головою поринули у вивчення української “народної” мови, історії та етнографії, яким присвячували більше уваги, ніж навчанню в університеті⁶⁸.

Переломне значення у формуванні русько-українського національного руху мали події “весни народів” 1848 р. У той час було створено представ-

⁶⁶ І. Орлевич, *Денис Зубрицький: штрихи до портрета історика і громадського діяча*, в: *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля*, Львів 2001, випуск 9, с. 283.

⁶⁷ О. Киричук, *Історичні дослідження діячів Ставропігійського інституту у Львові (1864-1890 роки)*, в: *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник на пошану професора Юрія Сливки*, Львів 2000, випуск 7, с. 141-149.

⁶⁸ Я. Головацький, *Пережитое и перестраданное*, в: *Письменники Західної України 30 – 50-х років XIX ст.*, Київ 1965, с. 229-245.

ницький орган руського населення Галичини Головну Руську Раду, проведено “З’їзд руських учених” (“Собор учених”), засновано науково-культурний центр – “Галицько-руську матицю”⁶⁹. Однак невдовзі, внаслідок утисків українського табору в суспільно-політичному житті Галичини в його авангарді опинились русофіли, які шукали ідейної та політичної опори у відстоюванні прав українського населення Галичини з допомогою Росії (такий парадокс історії!). Віденський уряд мусів рахуватися з лояльною і навіть прогабсбурзькою позицією українського політикуму в роки революції і піти на певні поступки галицьким русинам. Створився складний вузол внутрішньоукраїнських і внутрішньогалицьких суперечностей між українцями, поляками і австрійською адміністрацією, але, насамперед, між українським і польським національними таборами, який формував у краї вибухонебезпечну атмосферу.

Після революцій 1848–1849 рр. у вищій освіті були проведені певні зміни: збільшено кількість кафедр, філософський факультет став самостійним, а не підготовчим, запроваджено семінари і практичні заняття, а також надано більшу свободу професорам у викладанні навчальних предметів, поступово наукова робота викладачів ставала їх прямим обов’язком.

Одним із здобутків революції для галицьких українців стало створення кафедри української мови та літератури (“руської мови і словесности”), керувати якою було призначено випускника Львівського університету і громадського діяча Якова Головацького (1814–1888). На початку 1849 р. (18-25 січня) у стінах Львівського університету фактично вперше прозвучали лекції з історії України, виголошені Я. Головацьким. Хоча офіційно його лекції мали філологічне спрямування (“Три вступні лекції про руську словесність”), але на ділі у них він виклав загальну схему історії України в її романтичному забарвленні. Головні її положення полягали в наступному: кожний народ має свої фізичні і духовні особливості, серед яких мова і звичаї мають важливу роль; носієм цих культурних рис є “народ”, а не окремі його представники; народне життя відбувається під Божественним покровительством в трьох “стихіях” – науці, громадському житті і мистецтві; руський народ, як один зі слов’янських народів, здавна проявив свої культурні здібності, залишивши видатні пам’ятки мови і писемності; історія українського народу є історією окремого народу, який в своїй еволюції пройшов три періоди: від прийняття християнства до середини XIV ст., тоді – до кінця XVIII ст., а далі до сучасності; Київська Русь була великою і могутньою європейською дер-

⁶⁹ Докл. див.: Л. Зашкільняк, *Формування новочасної української історіографії в Галичині у XIX столітті*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, pod red. Jerzego Maternickiego i Leonida Zaszkiłniaka, Rzeszów 2007, t. V, s. 42-53.

жавою середньовіччя, яка впала під ударами татар, але продовжувала зберігати свою народну окремішність в складі Литовської і Польської держав, зродивши, зокрема, козаччину, яка, однак, зазнала поразки в “народно-релігійній війні” (під проводом Б. Хмельницького); нарешті, після поділів Речі Посполитої в рамках Австрії русини Галичини і Наддніпрянщини почали “пробуджуватись” від сну і стриміти до європейської просвіти і культури⁷⁰.

Викладений Головацьким матеріал, який він неодноразово повторював в своїх лекціях в університеті до 1867 р., окреслював філологічні, історичні та етнографічні підстави окремішності розвитку русинів-українців в минулому і майбутньому, апелював до патріотизму русинів-українців, поєднуючи їх з українцями (“малорусинами”) під владою Росії. І хоча згодом Головацький все більше схилявся до москвофільства, а після 1867 р. виїхав назавжди до Росії, однак посіяні ним зерна українського “духу” дали невдовзі добрі паростки. Його перу належить багато філологічних, історичних, джерелознавчих та етнографічних розвідок з історії “южноруського” народу, відмінного від північного “великоруського” племені.

Після 1848 р. більшість предметів в університеті вже викладалися німецькою, а деякі – польською та українською (вірніше “язичієм”) мовами. Але кількість професорів не-німців поступово почала зростати, насамперед за рахунок поляків. Зокрема, кафедру загальної історії очолив сполонізований німець Антоні Вахгольц (1814–1873), випускник Львівського університету. Після нього тривалий час (1863–1871) цією кафедрою керував відомий австрійський історик професор Генріх Ріттер фон Цайсберг (Zeissberg) (1839–1899), який посів її у віці 24 років.

Діяльність Г. Цайсберга принесла у стіни Львівського університету нові європейські тенденції у трактуванні наукової та педагогічної роботи. Учений отримав добру освіту у Віденському університеті, спеціалізуючись з класичної філології, права і австрійській історії й переймаючи досвід знаних австрійських та німецьких дослідників, котрі виступали за науковий характер історичних знань, здобутих на підставі скрупульозного і критичного вивчення джерел та усунення політичних впливів на їх інтерпретацію. Фактично, Цайсберг приніс в стіни львівської академії “вітер” позитивізму і новаторство у викладанні з університетської кафедри. Не дивно, що вже згадуваний вище український студент Олександр Барвінський, який в 60-х роках здобував освіту на філософському факультеті, дуже добре відгукувався про наукову і викладацьку практику Г. Цайсберга: він писав, що австрійський історик викладав загальну і австрійську історію “гарно і займаво”, не читав

⁷⁰ Я. Головацький, *Три вступительні преподавания о русской словесности*, Львов 1849, с. 1-28.

листки, а вільно розповідав матеріал, історичний семінар сформував з добрих кандидатів і провадив його “розумно і вміло”⁷¹.

В університеті Г. Цайсберг читав лекції і провадив семінар переважно з історії античності і середньовічної Європи (зокрема, про часи Карла Великого) з яскравим нахилом на ознайомлення і роботу з історичними джерелами (викладав німецькою). Наприклад, у 1868–1869 навчальному році протягом двох семестрів він викладав такі курси: “всесвітня історія в XVI-XVII ст.”, “австрійська історія” і керував “історичним семінаром”. Наступного року він викладав “давню історію” і провадив “практичні заняття з давньої історії”⁷². Залишаючись переконаним прихильником австрійської монархії, історик, тим не менше, сприяв науковій і громадській кар’єрі здібних польських та українських студентів, зокрема, таких українських істориків, як О. Барвінський, О. Партицький, Ю. Целевич, П. Свистун, М. Кордуба, котрі займались у його семінарі або отримували наукові консультації. У науковому плані він цікавився переважно австрійською історією, але під час перебування у Львові зайнявся сюжетами польського минулого, зокрема початками Польської держави та польської історіографії, опублікував низку праць з цієї тематики німецькою мовою в австрійських виданнях. Проте, з початком колонізації Львівського університету (1869) вирішив залишити роботу у Львові і перебрався до Інсбрука, а тоді Відня, де досягнув високих наукових і адміністративних посад.

Поряд з польськими викладачами університету у 50 – 60-х роках дещо зміцнилися позиції українців, хоча вони далі всіляко усувалися на другий і третій план в житті академії. Зокрема, на теологічний факультет прийшли викладати доктор Франц Костек (1828–1883), який читав курс “Пастирське богослов’є” руською мовою, майбутній греко-католицький митрополит Сильвестр Сембратович (1836–1898) – релігійну догматику (латиною), а також доктор Йосиф Делькевич (1822–1912), який провадив лекції з історії церкви (латиною)⁷³. Треба зазначити, що лекції з історії церкви, які читав Й. Делькевич у Львівському університеті, невдовзі були ним опубліковані латиною (“Praelectionis ex historia ecclesiastica...”, Leopoli 1870) і викликали гостру реакцію польських патріотів. Вони надрукували спеціальну рецензійну брошуру, в якій звинуватили автора у багатьох “помилках” і “неточностях”, але, що найголовніше, стверджували, що “більшу частину лекцій Делькевич при-

⁷¹ О. Барвінський, *Спомини з мого життя. Частина перша і друга*, Нью-Йорк; Київ 2004, с. 104-105.

⁷² Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), фонд 26, опис 7, одиниця зберігання 110, аркуш 13; одиниця зберігання 134, аркуш 33-34.

⁷³ Див.: *Akademische Behörden an der k.k. Univrsität zu Lemberg sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Winter-Semester des Studien-Jahres 1868/69 (vom 1. October 1868 bis 20. März 1869)*, Lemberg 1868, s. 17-23.

святитв Польщі і Руси” й “схизматичній” церкві (православній), що нібито свідчило про його “схизматичні прагнення”. І далі автор рецензії закидав Делькевичу спробу поєднати “Малу Русь” з іншими “Русями” – Червоною, Чорною і Україною, з чого можна зробити висновок, що український автор розумів єдність земель з українським населенням і, водночас, протиставляв Малу Русь Великій Русі. У висновку критик наголошував, що Делькевич подав у лекціях не “історію церкви”, а історію Малої і Великої Русі та навіть розділи назвав “історично” – “заснування Руської імперії”, “Конспект політики Руси за Ярослава І”, “Конспект політики Галицької Руси” тощо. За таких умов, підсумовував критик, в лекціях подано “всю історію Руси і [вона] є не необхідним додатком до історії церкви, [навпаки] історія церкви є тільки причинком до політичної історії Руси...”⁷⁴.

Наведений факт свідчить про те, що при будь-якій нагоді українські діячі намагались використовувати трибуну університету для поширення серед студентської молоді “непольських” і “неавстрійських” історичних знань, в яких історія України-Русі розглядалась як самостійний суб’єкт міжнародних відносин. Не дивно, що певні моменти такого переказу спирались на доробок російської офіційної історіографії, котра на той час мала вже розроблену і широко пропаговану концепцію імперської історії Росії, в основі якої лежала ідея “перетікання давньої Київської державності в Московську і Російську”.

Найбільш глибокі і далекосяжні зміни в розвитку Львівського університету сталися на зламі 60 і 70-х років XIX ст., коли з’явилися реальні наслідки “ери автономізації” дуалістичної імперії Габсбургів, а у Львівському університеті почався процес полонізації. Поступово німецькі професори покинули його стіни, а на їх місце прийшли вчені-поляки з різних куточків поділених польських земель. Ідея перетворення Галичини на “польський П’ємонт” (центр об’єднання за прикладом Італії) захопила більшість польських політиків та громадських діячів і втілювалася в життя в результаті опанування всіх вогнищ офіційної влади в краї польськими представниками – партією консерваторів. Львівський університет поступово перетворився на потужний інтелектуальний і культурний центр польського національного руху в Галичині, а сама Галичина – осередок плекання “польських мрій” про відбудову Польської держави з допомогою Австрії.

Проте, на перешкоді намірам польської громадськості перетворити Галичину на виключно польський анклав у складі конституційної Австро-Угорщини стала зростаюча потуга українського національного руху, який наприкінці XIX ст. вже виступив з політичною програмою об’єднання всіх українських земель в єдиній самостійній Українській державі. У працях відомих галицьких українських інтелігентів і політиків, зокрема таких як Ю. Ба-

⁷⁴ [В. а.] *Wykłady historii kościelnej na Wszechnicy Lwowskiej przez x. Dra Delkiewicza (przedruk z Przeglądu Lwowskiego)*, Lwów 1873, s. 35-48.

чинський та І. Франко, в останньому десятилітті XIX ст. було постульовано ідею незалежної об'єднаної держави української нації⁷⁵. Відчуваючи нерівноправне становище українців в Галичині, українські політичні партії і громадські організації, що склали кістяк національного руху, розпочали активну парламентську і громадську боротьбу за зрівняння прав поляків і українців і, зокрема, утравкізацію Львівського університету. Остання вимога була особливо актуальною наприкінці XIX ст., оскільки українці на той час мали лише п'ять кафедр з "руською мовою викладання" в університеті⁷⁶. Дискримінація українців проявлялась в усіх галузях життя університету – вживанні мови, адмініструванні, приниженні українських студентів тощо. Достатньо навести приклад про те, що у 1877–1917 рр. з 263 захищених в університеті докторських дисертацій за всіма спеціальностями тільки 12 були підготовлені українцями⁷⁷. Наслідком таких обставин стало загострення стосунків між українцями і поляками в Галичині.

Для університетських учених остання третина XIX ст. стала часом прискореної професіоналізації наукового знання, модернізації методів навчання, зміцнення кадрової бази. Історична наука в умовах суспільного і технологічного поступу потребувала більш точного і "доказового" знання про минуле на основі критичного аналізу різноманітних джерел, дистанціювання від політичних та ідеологічних впливів. Однак політична ситуація, що склалася в Галичині і в Європі загалом, не дуже сприяла "об'єктивізації" історії: історичне знання за давньою традицією продовжувало відігравати важливу роль в реалізації суспільно-політичних прагнень відповідних соціальних спільнот. Важливими віхами розвитку університетської історіографії стали, зокрема, запровадження польської мови у викладання і адміністрування, заснування нових історичних кафедр, приплив польських істориків з інших країн. У 1882 р. було відкрито кафедру польської історії, яку очолив професор Тадеуш Войцеховський (1838–1918), 1887 р. – кафедру історії польського права на чолі з професором Освальдом Бальцером (1858–1933), 1894 р. – кафедру "всесвітньої історії з особливим оглядом Східної Європи і руською мовою викладання", на яку було запрошено Михайла Грушевського (1866–1934). Особливе значення для розвитку історичної науки мав прихід на кафедру загальної історії видатного польського історика, організатора "львівської польської історичної школи" Ксаверія Ліске (1838–1891), з ім'ям якого пов'я-

⁷⁵ І. Райківський, *Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття*, с. 780-781.

⁷⁶ Див. докл.: В. Качмар, *За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець XIX – початок XX ст.)*, Львів 1999.

⁷⁷ Підрахунок зроблено на основі "Списку докторських дисертацій, захищених у 1877-1917 рр. (створений Т. Кучкевічем)". – ДАЛО, ф. 26, оп.15, од. зб. 1336, арк. 19-26.

зано також розгортання фундаментальних археографічних праць, творення Історичного Товариства, привнесення в історичні дослідження скрупкульозних джерелознавчих методів⁷⁸.

Для української науки першочергове значення мало призначення на посаду професора кафедри австрійської історії (повторно відкрита у 1869 р.) українця Ісидора Шараневича (1829–1901), яку він очолював до 1899 р. Нового імпульсу зазнала кафедра української (руської) мови і літератури, яку після відходу Я. Головацького очолив Омелян Огоновський (1833–1894), а невдовзі (1882 р.) його брат Олександр Огоновський (1848–1891) став на чолі кафедри австрійського приватного права і першим почав провадити заняття на правничому факультеті українською мовою; Іван Добрянський (1842–1919) став приват-доцентом на правничому факультеті і викладав австрійське кримінальне право.

Найвагоміший внесок у поширення історичних знань про Україну у Львівському університеті до появи в ньому Грушевського зробив І. Шараневич. Він походив з традиційної для Галичини родини греко-католицьких священників, але після закінчення Віденського і Львівського університетів почав працювати вчителем, захопився вивченням історії рідного краю. Після успішної габілітації у Львівському університеті (1871 р.) посів у ньому кафедру австрійської історії, паралельно з роботою в університеті брав активну участь у розбудові і діяльності українських громадських й просвітницьких організацій, зокрема Товариства “Просвіта”, Ставропігійського інституту та ін. Відчуваючи свою приналежність до української інтелігенції краю, він багато зробив для поширення історичних знань про давньоруський період історії Галичини, провадив археологічні розкопки, організовував виставки і музеї з метою показати постійну присутність українців та української культури в Галичині⁷⁹.

В університеті лекційні курси вчений читав українською і польською мовами. Серед великої кількості найрізноманітніших курсів, які викладав Шараневич, більшість торкалася історії Галичини у порівнянні з іншими австрійськими землями, історичної географії, провадив історичний семінар. Для прикладу можна навести назви курсів І. Шараневича у 1875–1876 н. р.: “Австро-угорська історія за панування Марії Терезії” (польською мовою), “Нова історія Угорщини” (польською мовою), “Нариси порівняльної географії в за-

⁷⁸ Докл. див.: V. Julkowska, *Ksawery Liske (1838-1891)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, pod redakcją J. Maternickiego, przy współpracy L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007, t. I, s. 181-200.

⁷⁹ Див.: R. Ławrecki, *Isydor Szaranewicz (1829-1901)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. I, s. 131-138.; С. Гелей, *Наукова та громадська діяльність Ісидора Шараневича*, в: *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць*, Львів 2001, вип. 9, с. 320-332.

стосуванні до картографії” (польською мовою), “Історія Червоної Русі” (українською мовою)⁸⁰. А ось перелік курсів І. Шараневича у 1880–1881 н. р.: “Історія австро-угорської монархії від битви на Білій горі (1620) до смерті Йосифа I (1711)”, “Нарис порівняльної географії і головні правила картографії в застосуванні до географічно-історичного опису австро-угорської монархії”, “Історія Галицько-Володимирської Русі від р. 1586 – 1647”⁸¹.

Уявлення про зміст лекцій І. Шараневича дають публікації історика, в яких відображено його наукові зацікавлення і педагогічні наміри. Найбільшою працею історика була монографія “Історія Галицько-Володимирської Русі від найдавніших часів до 1453 р.”, опублікована ще до його приходу в університет застарілим на той час “язичієм”⁸². Робота ґрунтувалася на літописних джерелах і літературі, переважно російській, але критичний їх розбір було виконано ще на рівні до певної міри романтичному і навіть передромантичному. Провідною ідеєю твору було доведення існування Галицько-Волинського князівства як самостійної держави у XII – XIV ст.

У центрі уваги автора перебували переважно політичні стосунки, правителі і міжнародні відносини; тільки зрідка заторкувались питання соціальні, економічні та культурні. Книга поділялась на дві частини: самостійна Галицько-Володимирська держава і боротьба між Польщею і Литвою за її завоювання. Спираючись на давньоруські літописи і збережені твори, Шараневич докладно описав виникнення і розвиток Київської Русі, продовженням якої, як вважав учений, були дві держави, що розвивалися на відмінних основах – Галицько-Волинська на південному заході її кордонів і Володимиро-Суздальська на північному сході. Щодо Галицько-Володимирської Русі (ГВР), то її розвиток, на думку історика, проходив оригінально й у тісному зв’язку з іншими європейськими країнами, звідки надходили політичні і культурні імпульси. Це спричинило специфіку устрою ГВР, яка остаточно сформувалась в часи правління короля Данила Романовича і була представлена всіма тогочасними суспільними станами – князем з радою, боярами, духовенством, “горожанами”, “хлопами”. Розглядаючи обставини занепаду галицько-волинської держави, автор підкреслював, що це було пов’язано з тривалою міждинастичною боротьбою між руськими, польськими, литовськими й угорськими династіями, в якій у підсумку верх здобули польські і литовські, котрі й поділили територію ГВР між собою. Але руський люд залишився вірний своїм традиціям, релігії, мові і культурі. Шараневич не

⁸⁰ *Wykaz wykładów odbywać się mających w c.k. Uniwersytecie imienia cesarza Franciszka we Lwowie w letnim półroczu roku 1875/76*, Lwów 1876, s. 8.

⁸¹ *Program wykładów w c. k. Uniwersytecie imienia cesarza Franciszka I we Lwowie w letnim półroczu roku 1880/1 odbywać się mających*, Lwów, 1881, s. 7.

⁸² И. Шараневич, *История Галицко-Володимирской Руси от найдавніших времен до року 1453*, Львов 1863, 462 с.

приховував призначення свого твору: поширити серед русинів Галичини любов до власної мови та історії, яка засвідчує як розквіт давньої державності, так і з'ясовує причини її занепаду.

В інших своїх роботах, які постали на основі його лекцій в університеті, І. Шараневич докладно розглядав додержавний період слов'янських народів, спираючись на археологічні, топонімічні та античні писемні джерела. Зокрема, стверджував, що Карпатські гори і прилеглі землі були тим тереном, де слов'янські племена активно контактували з іншими етносами, а термін "Україна" був найпоширенішим у всіх слов'ян щодо земель, де вони "граничили" з іншими народами⁸³. Історично-географічні курси вченого концентрувалися навколо Галичини та сусідніх країн, передусім комунікацій, котрі з'єднували її з поляками, угорцями і народами Балкан. При цьому дослідник виокремлював ті назви комунікацій та населених пунктів, котрі були пов'язані насамперед з русько-українським населенням⁸⁴. Можна стверджувати, що лекції і твори І. Шараневича були просякнуті українським патріотизмом, прагненням перервати тривале замовчування окремішності історичної еволюції русинів-українців, яких сусідні народи вважали "недостатньо цивілізованими".

І. Шараневич був не єдиним, хто пропагував "руську історію" у стінах Львівського університету. Активно висвітлював також історичну тематику довголітній професор кафедри "руської мови і словесности" Омелян Огоновський, який посів її після Я. Головацького. Він закінчив теологічний факультет Львівського університету (1865), а потім і Віденського (1870), що дало йому добрі наукові підстави для роботи з літературними пам'ятками. У львівській академії він викладав переважно історію української літератури у широкому суспільному контексті та порівняльний аналіз руської мови з іншими слов'янськими. Усі заняття на філософському факультеті (напрямок "філологія") проводив українською мовою і впродовж своєї діяльності в університеті постійно розширював спектр розгляду давньоруських і давньоукраїнських текстів, а також хронологічні рамки літератури. Так, у 1869–1870 н. р., ще не будучи професором, Огоновський викладав такі курси: "Історія руської літератури, другий період, від церковної унії до кінця XVIII ст.", "Порівняльна граматики старослов'янської та руської мов" (йдеться про церковнослов'янську та давньоукраїнську – Л. З.), "Оцінка літературної діяльності Тараса Шевченка і пояснення його "Неофітів"⁸⁵. А у 1880–1881 н. р. він викладав такі дисципліни: "Пояснення деяких розділів Волинсько-галицького

⁸³ Див.: І. Шараневич, *Слов'янські начатки у склонів Карпат*, Львов 1870, с. 113-123.

⁸⁴ І. Шараневич, *Изследование на поля Отчественной географии и истории*, Львов 1869, 94 с.

⁸⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, од. зб. 134, арк. 17.

літопису”, “Загальний погляд на всі три періоди руської літератури”⁸⁶. Крім того, в своїх курсах він займався розбором літопису Нестора, “Руської Правди”, інших пам’яток давньоруського письменства, а також аналізом української літератури всіх епох, в тому числі кінця ХІХ ст.

Про зміст його лекцій в університеті дають уявлення численні публікації, а також розлога публіцистична і белетристична діяльність. Найбільшим його науковим здобутком стала фундаментальна “Історія літератури руської” (читай – української) в шести книгах, яка побачила світ у 1887–1893 рр. накладом Товариства імені Шевченка (з 1892 р. – Наукове товариство імені Шевченка)⁸⁷. Цю роботу автор розпочав із констатації, що літературу має тільки той народ, в “якого є історія, свій питомий світогляд и своя мова”. Руський народ все це має, і він є окремим народом, який рішуче відрізняється від російського і тому повинен мати назву “русько-українського”, а “русини-українці є чужий для Росії народ”⁸⁸. Учений підкреслював головну рису історії української культури і літератури – українська література не завжди була “народною”, тобто такою, що відбиває традиції і душу українців; справді народною вона стає тільки у сучасний авторові період, оскільки в давні часи вона була під покровом грецької культури і штучної церковнослов’янської мови, потім латини і польської та російської, і тільки тоді, коли вчені і письменники звернулись до народної “криниці” – усної народної творчості (пісні, думи, перекази), став зрозумілий справжній культурний первень народу – його мова, звичаї, традиції. Усе це вимагає повернення із забуття давньої “руської” культури, яка в новітній час стала називатись “українською”.

Твір О. Огоновського (нараховував близько 3100 сторінок) був із ентузіазмом зустрітий галицькими українцями, а також українськими громадами в Росії, оскільки нічого подібного на той час ще не публікувалось. Фактично львівський професор на підставі докладного вивчення історичних пам’яток і творчості наступних поколінь культурних діячів обґрунтовував існування окремого українського народу, який зберіг свою ідентичність і вніс важливий вклад в розвиток світової цивілізації.

Проте, на книги Огоновського з’явилися і критичні рецензії та відгуки, зокрема з боку російських вчених, які не вважали українську літературу і культуру окремою, незалежною від російської. Так, гострий критичний відгук опублікував відомий російський ліберальний історик літератури О. Пипін. Він закинув Огоновському штучне відокремлення української літератури

⁸⁶ *Program wykładów w c. k. Uniwersytecie imienia cesarza Franciszka I we Lwowie w letnim półroczu roku 1880/1 odbywać się mających*, Lwów 1881, s. 8.

⁸⁷ Ом. Огоновській, *Исторія литературы руской*, часть 1, Львов 1887; часть II, Львов 1889; часть II, відділ 2, Львов 1889; часть III, відділ 1, Львов 1891; часть III, відділ II, Львов 1893; часть IV, Львов 1894.

⁸⁸ Ом. Огоновській, *Исторія литературы руской*, часть 1, с. V-X.

від “общерусской”, яка, нібито, розвивалась в річищі останньої. Галицький вчений дав розлогу відповідь критикові, закидаючи відмову ігнорування відомих фактів про відмінні шляхи розвитку українського і майбутнього російського народів, штучне поєднання історії Києва і Москви в один ланцюг при відмінностях мови, звичаїв і традицій народів цих держав. “Піпін похилив своє чоло супроти кормиги московського панславізму”, – підсумовував О. Огоновський⁸⁹.

Крім згаданої історії української літератури, О. Огоновський опублікував багато праць про окремих діячів української культури і громадського життя, роблячи наголос на їх творчості (монографії про Т. Шевченка, М. Шашкевича тощо). Свою наукову і педагогічну роботу вчений поєднував з енергійною громадською діяльністю в українських просвітницьких та наукових організаціях, включно з НТШ.

Важливо зазначити, що українська тематика у XIX ст. користувалась такою увагою польських істориків, які не могли пройти осторонь піднесення русько-українського руху та його спочатку культурницьких, а згодом й політичних вимог, особливо після того, як у 1848 р. українська громадськість виступила з вимогою поділу Галичини на дві частини – українську і польську. Хоча тоді цю ідею реалізувати не вдалося, але вона чимраз активніше підносилась українським політикумом наприкінці XIX ст. Польська історіографія в Галичині була представлена потужними інтелектуальними силами, котрі перебували як в стінах університету, так і поза ним, але чинили поважний вплив на суспільну свідомість населення. До Січневого повстання 1863–1864 рр. у Королівстві Польському, що перебувало під владою Росії, в польській історичній думці переважали романтичні тенденції, спрямовані на “реабілітацію” польського народу, який зазнав поразки і прагнув “відродитися” у всіх сферах суспільного життя. Характерною рисою тогочасної польської історіографії було посилення пов’язання історії з політикою: історичні аргументи перетворювались на постулати політичної ідеології, а та, своєю чергою, творила придатну візію національної історії – зазначає сучасний польський дослідник Є. Матерніцький⁹⁰. Наслідком цього був відчутний полоноцентризм польської історіографії, яка прагнула переінтерпретувати просвітницьку “державницьку” версію національного минулого на нову “народницьку” з помітним акцентом на польській “політичній нації”⁹¹. Серед її провідних ідей були постулати про спільне походження поляків і українців

⁸⁹ Ом. Огоновський, *Моєму критикові. Відповідь А. Пупинову на его статью «Особая история русской литературы»*, Львов 1890, с. 47.

⁹⁰ J. Maternicki, *Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX wieku*, s. 86.

⁹¹ Докл. див.: А. Stepnik, *Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795-1918*, Lublin 1998, s. 81.

від стародавніх слов'ян, ягеллонський міф як реалізація особливої місії польської державності і культури в українських землях, які знаходилися під загрозою азійщини, особливий характер політичної нації Речі Посполитої, що вирізнялася демократизмом і толерантністю та деякі інші⁹².

В останній чверті XIX ст. після початку полонізації Львівського університету польська історична думка намагалася “онаучнити” історію на засадах європейського позитивізму. Особливо до цього причинився згадуваний історик з Познанщини К. Ліске, який посів кафедру загальної історії. Він створив впливову “історично-дидактичну львівську школу”, серед учасників якої були також українці⁹³. Але цей сюжет вимагав би окремої розмови.

Таким чином, різноманітні питання історії України розглядалися в стінах Львівського університету наприкінці XVIII і в XIX ст. в умовах, які визначались політичними обставинами перебування в імперії Габсбургів, станом суспільної свідомості та поширеними уявленнями про історію та історичне знання. Після відновлення Львівського університету у 1784 р. і поширення просвітницьких ідей система навчання в ньому базувалась на консервативних традиціях і провадилась латиною та німецькою; історичне знання торкалося майже виключно часів античності і середньовіччя. Проте, запровадження викладання руською мовою на теологічному факультеті університету (“*Studium Ruthenum*”) спричинило пробудження інтересу до призабутої історії Київської Русі і початки звернення до минулого галицьких русинів. Тільки після революційних подій 1848 р. і освітніх реформ в стінах академії вперше на повний голос були проголошені ідеї окремої історії Русі-України. Це сталося в лекціях і публікаціях історика, філолога і етнографа професора Я. Головацького. На них відбилися впливи романтизму, спрямовані на ідеалізацію минулого Русі і використання історичних знань з метою підсилення формування окремої русько-української національної свідомості населення Галичини. В останній третині XIX ст. українську історію пропагували в своїх лекціях і публікаціях професори-українці І. Шараневич і О. Огоновський, які спирались переважно на романтичну версію минулого Русі-України, доповнюючи її залученням нових історичних джерел. Вони підготували інтелектуальний ґрунт для трактування минулого України як окремого суб'єкта історичного процесу. Польські історики у Львівському університеті в останній третині XIX ст. сприйняли нові ідеї позитивізму і працювали над підвищенням “науковості” історичного знання. У своїх лекціях і публікаціях вони переважно включали минуле України в історію Польщі. Однак українська історична тематика все ж несміливо пробивалася у викладанні і

⁹² Ibidem. S. 84-89.

⁹³ J. Maternicki, *Polskie szoify historyczne we Lwowie w XIX w.*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, pod red. J. Maternickiego i L. Zaskilniaka, Rzeszów 2005, t. III, s. 23-45.

навчанні студентів Львівського університету, зокрема під час роботи історичних семінарів, написанні рефератів і дисертацій. Якісно новий період в розвитку української історичної думки у Львівському університеті настав після створення у ньому т. зв. “кафедри історії України”, яку очолив М. Грушевський (1894 р.).

Portret zbiorowy wykładowców historii nowożytnej w Uniwersytecie Lwowskim (1871/72 – 1917/18)

Jerzy Maternicki

Spolonizowane w latach 1869–1871 lwowskie studium historyczne kładło nacisk na historię nowożytną⁹⁴ W latach 1871/872–1917/1818 zdominowała ona pozostałe subdyscypliny historyczne, tak w zakresie dydaktyki, jak i badań. Jej nauczaniem na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego zajmowało się w tym czasie 14 profesorów i docentów prywatnych; stanowili oni 82,35 % całego składu osobowego ówczesnego studium historycznego Ulw.⁹⁵

Oczywiście, nie dla wszystkich z nich historia nowożytna była głównym przedmiotem badań. Tak było w przypadku 5 historyków, tj. Ksawerego Liskego (1838–1891)⁹⁶, Aleksandra Hirschberga (1847–1907)⁹⁷, Bronisława Dembińskiego

⁹⁴ Dzieje studium historycznego Uniwersytetu Lwowskiego nie doczekały się jeszcze monograficznego opracowania. Stosunkowo najwięcej uwagi problematyce tej poświęcili: P. Lundgreen, *Uniwersytet Lwowski i jego historycy (1784-1914): perspektywa porównawcza niemieckiego i austriackiego rozwoju*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* red. J. Maternicki, Rzeszów 2004, t. I, s. 101-125; K. Stopka, *Nauki historyczne na Uniwersytecie Lwowskim*, w: *Universitati Leopoliensi trecentesimo quinquagesimo anniversarium suae foundationis celebranti in memoriam*, red. tomu W. Lohman, Kraków 2011, s. 226-266; A. Toczek, *Lwowskie środowisko historyczne i jego wkład w kulturę książki i prasy (1860-1918)*, Kraków 2013, s. 72-84; J. Maternicki, *Od Ksawerego Liskego do Adama Szelałagowskiego. Historia nowożytna w Uniwersytecie Lwowskim (1871/72–1913/14)* (w druku).

⁹⁵ W latach 1871/72–1917/18 przedmioty historyczne na Wydziale Filozoficznym ULw. wykładało 17 osób. Tylko 3 z nich nie zajmowało się nauczaniem historii nowożytnej.

⁹⁶ Por. O. Balzer, W. Zakrzewski, L. Finkel, L. Ćwikliński, H. Sawczyński, Z. Horodyński, *Ksawery Liske. Zarys biograficzny*. „Kwartalnik Historyczny”, Lwów 1891, s. 465-539; A. Knot, *Ksawery Liske, pseud. Poznańczyk (1838-1891)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, 1972, t. 17, s. 462-465; T. Kondracki, *Ksawery Liske i początki Polskiego Towarzystwa Historycznego*, w: *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886-1986*, red. S. K. Kuczyński, Wrocław 1990, s. 77-84; J. Maternicki, *Historycy lwowscy a szkoły historyczne w Polsce (do*

(1858–1939)⁹⁸, Ludwika Finkla (1858–1930)⁹⁹ i Adama Szelałowskiego (1873–1961)¹⁰⁰. Trzech historyków mniej więcej równo rozkładało swoje zainteresowania naukowe na historię nowożytną i średniowieczną. Tak czynili: Wincenty Zakrzewski (1844–1918)¹⁰¹, Michał Hruszewski (1866–1934)¹⁰² i Stefan Tomaszewski

1918 roku), w: Tegoż, *Historia i historycy*, Rzeszów 2005, s. 144-149; V. Julkowska, *Ksawery Liske (1838-1891)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007, [t. I], s. 181-200; I. Czornowół, *Pracownia Ksawerego Liskego we wspomnieniach Omelana Kołytowskiego (Materiały ze „Słownika Iwana Lewiçkoho”)* (w języku ukraińskim), w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2007, t. V, s. 199-210.

⁹⁷ Por. K. Lewicki, *Hirschberg Aleksander (1847-1907)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, 1960-1961, t. 9, s. 527-528; A. Kawalec, *Aleksander Hirschberg (1847-1907)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, P. Sierżęga i L. Zaskilniak, Rzeszów 2014, t. II, s. 149-166.

⁹⁸ Por. M. Serwański, *Bronisław Dembiński*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy*, Poznań 1989, s. 172-181; *Bronisław Dembiński (1858-1939). Wybitny historyk, polityk i działacz społeczny*, red. W. Jastrzębski, Toruń 2004; T. Pawelec, *Bronisław Dembiński (1858-1939)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej ...*, [t. I], s. 269-284.

⁹⁹ Por. T. E. Modelski, *Ludwik Finkel (20.III.1858–23.X.1930). Zarys biograficzny*. „Kwartalnik Historyczny”, 1932, s. 98-147; O. Halecki, *Ludwik Finkel jako historyk ostatnich Jagiellonów*, „Kwartalnik Historyczny”, 1931, s. 235-253; K. Błachowska, *Ludwik Finkel (1858-1930)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej ...*, [t. I], s. 285-308; A. Nowak, *Złote lata bibliografii polskiej. Ludwik Finkel i jego dzieło*, Warszawa 2007; M. Hoszowska, *Ludwik Finkel i Akademia Umiejętności*, Rzeszów 2011.

¹⁰⁰ Por. W. Czapliński, H. Wereszycki, *Dorobek naukowy Adama Szelałowskiego*. „Kwartalnik Historyczny”, 1962, nr 3, s. 629-634; J. Maternicki, *Adam Szelałowski – ostatni polski polihistor*, w: Tegoż, *Historia jako dialog*, Rzeszów 1996, s. 70-137; Tenże, *Poglądy metodologiczne Adama Szelałowskiego*, tamże, s. 138-161; Tenże, *Trudna profesura. Adam Szelałowski wobec przeciwności i niepowodzeń życiowych we Lwowie w latach 1909-1939*, w: Tegoż, *Historia i historycy*, Rzeszów 2005, s. 174-203; Tenże, *Adam Szelałowski (1873-1961)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej...*, (t. I), s. 359-376; Tenże, *Adam Szelałowski wobec idei historii socjologicznej*, w: Tegoż, *Historia i życie narodu*, Rzeszów 2009, s. 418-437; Tenże, *Szelałowski Adam Wiktor (1873-1961)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, 2011, t. 47, s. 616-619.

¹⁰¹ Por. L. Boratyński, *Wincenty Zakrzewski*. „Kwartalnik Historyczny”, 1918, s. 393-407; S. Szczur, *Wincenty Zakrzewski (1844-1918)*, w: *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydziału Historycznego*, red. J. Dybiec, Kraków 2000, s. 79-85. Bierzemy tu jedynie pod uwagę okres, w którym W. Zakrzewski związany był z ULw., później – jak wiadomo – historia nowożytna stała się dla niego subdyscypliną podstawową.

¹⁰² Por. W. Telwak, W. Telwak, *Mychajło Hruszewśkyj jak doslidnyk ukrajinśkoji istoriohrafiji*, Kyjiw, Drohobycz 2005; W. Telwak, *Mychajło Hruszewśkyj (1866-1934)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej ...*, (t. I), s. 343-358; W. Telwak, R. Nowacki, *Mychajło Hruszewśkyj na tli doby, persza czastyna*, Drohobycz, Opole 2008; W. Telwak, *Tworczą*

(Tomaszowski) (1875–1930)¹⁰³. Dwóch historyków w równej mierze zajmowało się (w omawianym tu okresie) historią nowożytną i najnowszą (XIX w.) Byli to Szymon Askenazy (1865–1935)¹⁰⁴ i jego uczeń Adam Mieczysław Skalkowski (1877–1951)¹⁰⁵.

Dla 4 pozostałych wykładowców historia nowożytna była dziedziną “drugiego planu”. Nieco uwagi w swych badaniach poświęcali jej jeszcze: Izydor Szaraniewicz (1829–1901)¹⁰⁶ i Tadeusz Wojciechowski (1838–1919)¹⁰⁷, dla dwu pozostałych historyków, tj. Aleksandra Semkowicza (1850–1923)¹⁰⁸ i Stanisława

spadczyna Mychajła Hruszewskoho w ocinkach suczasnykiw (kineć XIX – 30-ti roky XX stolittia), Kyjiv, Drohobycz 2008; R. Nowacki, W. Telwak *Biograficzni narysy wydatnych predstavnykiw jewropejskoji kultury. Mychajło Hruszewskij (1866-1934)*, Opole 2007; Ł. Adamski, *Nacjonalista postępowy. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*, Warszawa 1911.

¹⁰³ Por. O. Suchyj, *Stefan Tomaszowski (1873-1930)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej...*, (t. I), s. 441-452.

¹⁰⁴ Por. J. Dutkiewicz, *Szymon Askenazy i jego szkoła*, Warszawa 1958; A. Zahorski, *Szymon Askenazy i jego dzieło*, w: S. Askenazy, *Książę Józef Poniatowski 1763-1813*, Warszawa 1974, s. 5-34; H. Barycz, *Szymon Askenazy wśród przeciwieństw i niepowodzeń życiowych i naukowych*, w: Tegoż, *Na przełomie dwóch stuleci. Z dziejów polskiej humanistyki w dobie Młodej Polski*, Wrocław 1977, s. 237-318; M. Filipowicz, *Wobec Rosji*, Lublin 2000, rozdz. III-IV, s. 237-318; J. Maternicki, *Szkoła Szymona Askenazego*, „Annales Academie Pedagogica Cracoviensis”. T. I: *Studia Institutionem ad Educationem Pertinentia I*, red. J. Krukowski, Kraków 2005, s. 96-109; Tenże, *Historyk i historia. Szymon Askenazy (1865-1935)*, w: Tegoż, *Historia i życie narodu*, s. 375-403; M. Hoszowska, *Szymon Askenazy i jego korespondencja z Ludwikiem Finklem*, Rzeszów 2013.

¹⁰⁵ Por. K. Olejnik, *Adam Skalkowski*, w: *Wybitni historycy wielkopolscy*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1989, s. 223-236; D. Łukasiewicz, *Skalkowski Adam Mieczysław ... (1877-1951)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, 1997, t. 37, s. 649-653; B. Klasa, *Adam Mieczysław Skalkowski (1877-1951)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej...* t. II, s. 283-300.

¹⁰⁶ Por. R. Ławrecki, *Isydor Szaranewicz (1829-1901)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej ...*, t. I, s. 131-138; S. Stepien, *Szaranewicz Isydor (Szaranewicz Isydor, Sydor) (1829-1901)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, 2010, t. 47, s. 66-70.

¹⁰⁷ Por. S. Zakrzewski, *Charakterystyka naukowej działalności Tadeusza Wojciechowskiego*, w: Tegoż, *Zagadnienia historyczne*. Lwów 1936, t. I, s. 277-321; H. Barycz, *Tadeusz Wojciechowski, odnowiciel polskiej mediewistyki*, w: Tegoż, *Wśród gawędziarzy, pamiętnikarzy i uczonych galicyjskich*, Kraków 1963, t. II, s. 147-176 i 324-329; A. Gieysztor, *Wstęp*, w: T. Wojciechowski, *Szkice historyczne XI wieku*, Warszawa 1970, s. 5-36; K. Olejnik, *Tadeusz Wojciechowski (1838-1919)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej ...*, [t. I], 201-214.

¹⁰⁸ Por. W. Bieńkowski, *Semkowicz Aleksander (1850-1923)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, 1995, t. 36, s. 231-232; J. Kolbuszewska, *Aleksander Semkowicz (1850-1923)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej ...*, t. II, s. 165-178.

Zakrzewskiego (1873–1936)¹⁰⁹ był to już raczej margines ich dociekań twórczych, zorientowanych głównie na średniowiecze i nauki pomocnicze historii.

Studium historyczne ULw. było w omawianym tu okresie zdominowane przez Polaków. Oni też głównie zajmowali się nauczaniem historii nowożytnej. Zadanie to realizowało jednak także trzech historyków ukraińskich: I. Szaraniewicz, M. Hruszewski i S. Tomaszewski. Pierwszy wykładał po polsku i w języku ruskim (ukraińskim), dwaj pozostali tylko po ukraińsku.

Nauczaniem historii nowożytnej w latach 1871/72–1917/18 zajmowały się na ULw. trzy generacje historyków. Pierwszą, najstarszą stanowili wykładowcy urodzeni jeszcze w pierwszej połowie XIX w.: I. Szaraniewicz (1829), K. Liske (1838), T. Wojciechowski (1838), W. Zakrzewski (1844), A. Hirschberg (1847) i A. Semkowicz (1850). Średnią generację reprezentowali urodzeni w latach 1851–1870: B. Dembiński (1858), L. Finkel (1858), S. Askenazy (1865) i M. Hruszewski (1866), najmłodszą zaś, tj. urodzonych po 1870 r. – A. Szelałowski (1873), S. Zakrzewski (1873), S. Tomaszewski (1875) i A.M. Skałkowski (1877).

Każda z tych generacji dojrzewała intelektualnie w odmiennych warunkach społeczno-politycznych i kulturowych, podlegała oddziaływaniu różnych prądów ideowych i metodologicznych. Żadna nie była jednak monolitem; każda składała się z osobowości twórczych znacznie nieraz różniących się od siebie, nie tylko w zakresie zainteresowań badawczych, ale także pojmowania przedmiotu, zadań i metod historii, jak również jej związków z życiem społecznym.

Kim byli wykładowcy historii nowożytnej na Wydziale Filozoficznym ULw.? Zwrócimy najpierw uwagę na ich pochodzenie terytorialne¹¹⁰. Stosunkowo niewielu z nich, bo tylko 3, było rodowitymi lwowianami. Byli to A. Hirschberg, A. Semkowicz i A.M. Skałkowski. Z innych ośrodków galicyjskich pochodzili: L. Finkel. I. Szaraniewicz, S. Tomaszewski i T. Wojciechowski. Stosunkowo liczną grupę stanowili historycy pochodzący z Królestwa Polskiego: S. Askenazy, M. Hruszewski, A. Szelałowski, S. Zakrzewski i W. Zakrzewski. Nie powinno to specjalnie dziwić. Młodzi “Królewiaczy”, zainteresowani historią, zdobywali z reguły wykształcenie uniwersyteckie w Galicji i za granicą, i praktycznie aż do

¹⁰⁹ Por. T. E. Modelski, *Działalność naukowa śp. Stanisława Zakrzewskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 1936, s. 193-221; B. Włodarski, *Zarys biograficzny*, w: S. Zakrzewski, *Zagadnienia historyczne*. Lwów 1936, t. I, s. VII-XVI; S. Zajączkowski, *Działalność pedagogiczna śp. Stanisława Zakrzewskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 1936, s. 229-234; K. Śreniowska, *Stanisław Zakrzewski. Przyczynek do charakterystyki prądów ideologicznych w historiografii polskiej 1893-1936*, Łódź 1956; J. Tyszkiewicz, *Stanisław Zakrzewski był nie tylko mediewistą*, w: *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej*. Cz. 3, red. J. Maternicki, Warszawa 1989, s. 119-131; K. Błachowska, *Stanisław Zakrzewski (1873-1936)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej ...*, [t. I], s. 377-398.

¹¹⁰ Jako jego wyznacznik przyjęliśmy miejsce urodzenia i uzyskania matury przez danego historyka.

1915 r., to jest do odrodzenia uniwersytetu polskiego w Warszawie, nie mieli żadnych szans na objęcie jakichkolwiek stanowisk naukowych w swej macierzystej dzielnicy. Musieli szukać tych stanowisk w Galicji i tak też czynili. Do Lwowa docierali nierzadko przez Kraków, zdobywając tam wiedzę i pierwsze doświadczenia badawcze. W zespole nowożytników lwowskich nie brakowało też Wielkopolan, których reprezentowali tak zasłużeni dla Uniwersytetu Lwowskiego badacze, jak K. Liske i jego następca na katedrze – B. Dembiński.

Fakt, iż połowa wykładowców historii nowożytnej pochodziła spoza Galicji, powodował, iż lwowskie studium historyczne nie miało wyłącznie charakteru dzielnicowego, ale także ogólnopolski.

Jeśli chodzi o pochodzenie społeczne historyków, to połowa z nich (7) pochodziła z rodzin inteligenckich. Ojcami przyszłych wykładowców historii nowożytnej byli prawnicy (w przypadku L. Finkla, A. Semkowicza, A.M. Skałkowskiego), nauczyciele (M. Hruszewski, T. Wojciechowski), a także funkcjonariusz policji (A. Hirschberg) i duchowny greckokatolicki (I. Szaraniewicz). Ze środowisk ziemiańskich wywodzili się: B. Dembiński, K. Liske i W. Zakrzewski. Ojciec S. Askenazego był zamożnym kupcem, którego zaliczyć można do bogatego mieszczaństwa (burżuazji). Trzy osoby wywodziły się z warstw plebejskich: ojcem A. Szelałgowskiego był kominiarz, S. Zakrzewskiego – stolarz, zaś S. Tomaszewskiego – chłop. Tak więc wykładowcy historii nowożytnej na Wydziale Filozoficznym ULw. rekrutowali się niemal ze wszystkich warstw społecznych. Było to pod tym względem środowisko mocno zróżnicowane.

Duży wpływ na pracę badawczą i dydaktyczną nowożytników lwowskich miały ich studia uniwersyteckie. Większość przyszłych wykładowców studiowało nie na jednym, ale na dwóch, trzech lub nawet pięciu uniwersytetach. W omawianym tu przez nas okresie nie było to zjawisko wyjątkowe, raczej dość typowe. Na jednym uniwersytecie studiowało tylko 3 historyków (A. Hirschberg, M. Hruszewski i S. Tomaszewski), na dwu – 6 (S. Askenazy, B. Dembiński, A. Semkowicz, A.M. Skałkowski, I. Szaraniewicz i T. Wojciechowski), na trzech i więcej – 5 (L. Finkel, K. Liske, A. Szelałgowski, S. Zakrzewski i W. Zakrzewski).

Studiowanie na kilku uczelniach wpływało korzystnie na rozwój intelektualny przyszłych historyków, wzbogacało ich warsztat badawczy i kulturę metodologiczną. Ważne było i to, że tylko 2 historyków (A. Hirschberg i S. Tomaszewski) miało za sobą jedynie studia krajowe¹¹¹; pozostali studiowali bądź to tylko za granicą (4 przypadki: B. Dembiński, M. Hruszewski, K. Liske i W. Zakrzewski), bądź też zarówno w kraju, jak i za granicą (8 przypadków: S. Askenazy, L. Finkel,

¹¹¹ Rozumiem przez to studia odbywane w Krakowie, Lwowie i Warszawie. Warto tu wszakże przypomnieć, że uniwersytety działające w tych miastach nie zawsze miały charakter polski. Uniwersytet Jagielloński został zrepolonizowany ok. 1869 r., Uniwersytet Lwowski zaś w 1871. Uniwersytet Warszawski (powołany w 1869 r. na miejsce działającej tu wcześniej Szkoły Głównej) aż do 1914 r. był uczelnią rosyjską.

A. Semkowicz, A. M. Skalkowski, I. Szaraniewicz, A. Szelągowski, T. Wojciechowski i S. Zakrzewski).

Gdzie studiowali nasi historycy? Jeżeli chodzi o ośrodki krajowe, to głównie był to Lwów, w którym krócej lub dłużej studiowało 7 przyszłych historyków: L. Finkel, A. Hirschberg, A. Semkowicz, A. M. Skalkowski, I. Szaraniewicz, A. Szelągowski i S. Tomaszewski. Na drugim miejscu znalazł się Kraków (3 studiujących: A. Szelągowski, T. Wojciechowski i S. Zakrzewski), na trzecim, ostatnim – Warszawa (S. Askenazy).

W grupie ośrodków zagranicznych prym wiodły uniwersytety niemieckie: w Berlinie studiowało 6 osób: B. Dembiński, L. Finkel, K. Liske, A. Szelągowski, S. Zakrzewski, W. Zakrzewski, w Getyndze 3 osoby: S. Askenazy, A. Semkowicz, A. M. Skalkowski, we Wrocławiu także 3: B. Dembiński, K. Liske, W. Zakrzewski, w Lipsku 2: K. Liske i W. Zakrzewski, w Heidelbergu 1: W. Zakrzewski. Stosunkowo niewielu historyków studiowało w Austrii; było ich zaledwie 3 (I. Szaraniewicz, T. Wojciechowski i S. Zakrzewski). W pojedynczych przypadkach przyszli historycy zdobywali wiedzę i umiejętności w takich ośrodkach, jak Kijów (M. Hruszewski), Petersburg (W. Zakrzewski), Rzym (S. Zakrzewski) i Paryż (L. Finkel).

Warto tu zwrócić uwagę na fakt, iż bardzo rzadko studia te miały charakter jednokierunkowy, tzn. obejmowały tylko i wyłącznie historię. Najczęściej miały charakter dwu- lub nawet trzykierunkowy. Najczęściej były kojarzone z filozofią (tak było m.in. w przypadku B. Dembińskiego, A. Hirschberga, I. Szaraniewicza, T. Wojciechowskiego i K. Liskego) i geografią (m.in. A. Szelągowski, S. Tomaszewski i in.). Kilku przyszłych historyków krócej lub dłużej studiowało prawo. Tak było m.in. w przypadku S. Askenazego (ukończył prawo na cesarskim UW), A. M. Skalkowskiego i T. Wojciechowskiego. I. Szaraniewicz studiował najpierw teologię, a dopiero później historię. S. Zakrzewski zaczynał od matematyki, później dodatkowo studiował ekonomię. Tą ostatnią dziedziną interesował się także w toku studiów A. Szelągowski. K. Liske przejściowo studiował medycynę, słuchał również, jak wielu innych (m.in. L. Finkel) wykładów filologicznych.

Szeroki profil kształcenia wpływał korzystnie na formowanie się osobowości twórczych przyszłych nowożytników, umożliwiając im pełniejsze wykorzystanie w badaniach historycznych zdobyczy innych nauk. Nie wszyscy wprawdzie byli w jednakowej mierze otwarci na te zdobycze, ale niektórzy potrafili je twórczo spożytkować.

Przypatrzmy się teraz temu, gdzie interesujący nas tu historycy zdobywali doktoraty. W połowie przypadków stało się to na Uniwersytecie Lwowskim (L. Finkel, A. Hirschberg, A. Semkowicz, A. M. Skalkowski, I. Szaraniewicz, A. Szelągowski, S. Tomaszewski). Na Uniwersytecie Jagiellońskim przeprowadzono 2 przewody (T. Wojciechowski, S. Zakrzewski), za granicą zaś – 5. W Getyndze uzyskał doktorat S. Askenazy, w Lipsku – K. Liske i W. Zakrzewski, we Wrocławiu zaś

B. Dembiński. M. Hruszewski swój stopień “magistra historii rosyjskiej”, równoznaczny z niemieckimi doktoratami, zdobył w Kijowie.

Warto też zwrócić uwagę na promotorów rozpraw doktorskich napisanych przez interesujących nas tu historyków. W 3 przypadkach nie udało się ich ustalić. I. Szaraniewicz, T. Wojciechowski i W. Zakrzewski uzyskali doktoraty w okresie, w którym instytucja promotora dopiero zaczynała się u nas kształtować. W latach 60. XIX w. dominowało przekonanie, iż autor rozprawy doktorskiej może i powinien napisać swoje dzieło całkowicie samodzielnie. W latach 70. XIX w. niemal wszyscy “doktoranci” mieli już swoich opiekunów naukowych. Wcześniej zwyczaj ten, upowszechnił się jedynie w Niemczech.

Promotorami 6 rozpraw doktorskich byli wybitni historycy galicyjscy, głównie lwowscy. I tak A. Hirschberg napisał swoją rozprawę pod kierunkiem H. Zeissberga. K. Liske był promotorem prac doktorskich A. Semkowicza (1875) i L. Finkla (1882), ten ostatni zaś był mistrzem A. Szelałowskiego (1900). S. Askenazy był opiekunem naukowym A. M. Skałkowskiego (1906), zaś M. Hruszewski – S. Tomaszewskiego. Promotorami rozprawy doktorskiej S. Zakrzewskiego byli natomiast dwaj historycy krakowscy: Stanisław Smolka i Stanisław Krzyżanowski¹¹².

5 prac doktorskich miało promotorów zagranicznych. Byli to na ogół uczeni wysoko cenieni w nauce europejskiej: 3 Niemców i 1 Ukrainiec. Promotorem rozprawy S. Askenazego był wybitny nowożytnik, jeden z czołowych przedstawicieli liberalnego nurtu w historiografii niemieckiej przełomu XIX i XX w. – Max Lehmann (1845–1929). Jako zwolennik neorankizmu w sposób zdecydowany opowiadał się on za ideą historii obiektywnej, dystansującej się od polityki, dążącej jedynie do poznania prawdy historycznej.

Znaną postacią w historiografii niemieckiej był też mistrz B. Dembińskiego – Jakob Caro (1836–1904), zasłużony badacz średniowiecznych i wczesnonowożytnych dziejów Polski. Dysponował on świetnym warsztatem naukowym i – podobnie jak M. Lehmann – z dużą życzliwością odnosił się do Polaków. Wielu z nich zawdzięczało mu, jako profesorowi Uniwersytetu Wrocławskiego, dobre przygotowanie do pracy badawczej.

Znaczącą pozycję w historiografii niemieckiej zajmował również profesor Uniwersytetu Lipskiego, wybitny nowożytnik, badacz dziejów Prus krzyżackich – Georg Ludwig Voigt (1827–1891). On także, znając dobrze arkana nowoczesnego warsztatu historycznego, potrafił wtajemniczyć w nie również swoich uczniów. Jednym z nich był K. Liske, a być może także i W. Zakrzewski¹¹³.

¹¹² Wymieniamy tu nazwiska promotorów rzeczywistych. Pod ich nieobecność rolę promotorów formalnych powierzano niekiedy innym profesorom, nie zawsze nawet historykom.

¹¹³ Uzyskał on doktorat w Lipsku w tym samym roku (1867), co K. Liske.

Wspomniany wyżej Ukrainiec, to mistrz M. Hruszewskiego – Władimir Antonowycz (1834–1908), profesor uniwersytetu w Kijowie, jeden z twórców naukowej historiografii ukraińskiej. Reprezentował w niej tzw. kierunek narodowy, kładący nacisk na odrębność kulturową Ukrainy i samodzielność jej rozwoju (niezależność od takich ośrodków jak Nowogród i Moskwa).

Uniwersyteckimi nauczycielami nowożytników lwowskich było także wiele innych znakomitości historiografii europejskiej. Studiujący w Berlinie (K. Liske, B. Dembiński, L. Finkel) mogli słuchać, nierzadko również pracować na seminariach takich historyków, jak Leopold Ranke (wykładał w latach 1825–1871), Johan Gustaw Droysen (1808–1884), Teodor Mommsen (1861–1884) czy Philipp Jaffé (1862–1870). A. Szelągowski i S. Zakrzewski, w czasie swego pobytu w Berlinie, uczestniczyli m.in. w zajęciach jednego z głównych twórców nowoczesnej historii gospodarczej – Gustawa Schmollera (1838–1917). S. Zakrzewski pracował też na seminarium historycznym Dietricha Schäfera (1845–1929), brał również udział w zajęciach z nauk pomocniczych historii prowadzonych przez Michaela Tangla (1861–1921). L. Finkel w czasie swego pobytu w Paryżu uczęszczał na wykłady takich sław historiografii francuskiej, jak Numa Denis Fustel de Coulanges (1830–1889), Alfred Nicolas Rambaud (1842–1905), Ernest Lavisse (1842–1922) czy Charles Seignobos (1854–1942). To tylko niektóre przykłady zdobywania kwalifikacji naukowych za granicą. Zdecydowana większość lwowskich wykładowców historii nowożytnej krócej lub dłużej kształciła się w Niemczech. W sumie było ich 9. Z Niemiec czerpano wzory badawcze, stamtąd też przenoszono na grunt lwowski wysokie standardy dydaktyki uniwersyteckiej.

Historycy lwowscy, podobnie zresztą jak krakowscy, przeprowadzali swoje habilitacje w uniwersytetach krajowych, bo tylko w nich mogli liczyć na karierę naukową. Habilitacja nie zapewniała wprawdzie stanowiska profesorskiego, ale otwierała drogę do jego uzyskania w przyszłości. Nie była jednak warunkiem niezbędnym. Zdarzało się, że czasami powoływano na katedry uniwersyteckie osoby nie mające habilitacji. Tak było najpierw w przypadku Tadeusza Wojciechowskiego, a później Michała Hruszewskiego. Pierwszy, jak wiadomo, jeszcze przed przybyciem do Lwowa usiłował habilitować się w Krakowie na UJ, ale poniósł tu całkowitą porażkę. Później już tych starań nie ponawiał; w 1883 r. objął na ULw. katedrę historii polskiej bez wcześniejszej habilitacji. Zdecydował o tym dorobek naukowy tego wybitnego mediewisty. Podobnie było w przypadku M. Hruszewskiego, powołanego w 1894 r. na stanowisko profesora historii powszechnej z ruskim (ukraińskim) językiem nauczania.

Spośród 14 wykładowców historii nowożytnej w ULw., habilitację posiadało 12. 10 z nich przeprowadziło ją na Uniwersytecie Lwowskim. W kolejności chronologicznej byli to: K. Liske (1869), I. Szaraniewicz (1871), W. Zakrzewski (1872), A. Hirschberg (1875), A. Semkowicz (1884), L. Finkel (1886), S. Askenazy (1897), A. Szelągowski (1902), S. Tomaszewski (1911) i A. M. Skałkowski (1913). Dwóch historyków – B. Dembiński i S. Zakrzewski – habilitowało się na

UJ, pierwszy w 1886 r., drugi – w 1903. S. Zakrzewski w 1905 formalnie przeniósł swoją habilitację na ULw.

Staż pracy dydaktycznej wymienionych wyżej wykładowców był na ULw. mocno zróżnicowany. Bardzo krótko, bo tylko przez 1 semestr (letni 1871/72) wykładał na ULw. W. Zakrzewski, który później przeniósł się na UJ, gdzie otrzymał profesurę historii powszechnej. Najdłuższy staż pracy dydaktycznej na ULw. miał L. Finkel, który wykładał na nim przez blisko 32 lata (od sem. zimowego 1886/87 do sem. zimowego 1917/18), z przerwą spowodowaną działaniami wojennymi w r. akad. 1914/15. 20 lat i więcej na ULw. wykładali: I. Szaraniewicz – formalnie blisko 30 lat, faktycznie 28 (od sem. zimowego 1871/72 do sem. letniego 1898/99), B. Dembiński – formalnie 27 lat, faktycznie 24 (od 1891/92 do 1915/16)¹¹⁴, K. Liske – 22 lata (od sem. zimowego 1869/90 do 1900/91), T. Wojciechowski – także 22 lata (od sem. letniego 1882/83 do sem. zimowego 1905/06) i M. Hruszewski – 20 lat (od sem. zimowego 1894/95 do letniego 1913/14). Formalnie dość długo swoją działalnością dydaktyczną związany był również z ULw. A. Hirschberg (od sem. letniego 1875 do sem. letniego 1901/02), jednakże prowadził ją nieraz z dużymi przerwami (faktycznie wykładał na ULw. 11 lat).

Oprócz wyżej wymienionych, powyżej 10 lat na ULw. wykładali: S. Askenazy – formalnie 20 lat, faktycznie niespełna 16 (od sem. letniego 1897/98 do końca 1913/14)¹¹⁵ i S. Zakrzewski – 13 lat (od sem. zimowego 1905/06 do sem. letniego 1917/18)¹¹⁶. Sporym stażem pracy dydaktycznej mógł się również wykazać A. Szelałowski – formalnie było to 14 lat, faktycznie 10 (od sem. zimowego 1904/05 do sem. letniego 1913/14)¹¹⁷. Poniżej 10 lat zajęcia dydaktyczne na ULw. prowadzili: A. Semkowicz – 7 lat (od 1885/86 do 1891/92), S. Tomaszewski – 6 lat (od sem. letniego 1911/12 do sem. zimowego 1917/18, z pewnymi przerwami) i A. M. Skałkowski – 5 lat (od 1913/14 do 1917/18, z przerwą w r. akad. 1914/15).

Dla wielu wymienionych wyżej wykładowców nauczanie historii nowożytnej szło w parze z wykładami (czasami także ćwiczeniami) dotyczącymi innych dziedzin, np. nauk pomocniczych historii, historii starożytnej, średniowiecznej czy najnowszej (XIX w.).

Wkład poszczególnych profesorów i docentów w nauczaniu historii nowożytnej był zróżnicowany. W pierwszym, wydzielonym przez nas okresie, to jest w latach 1871/72–1891/92, wykłady i ćwiczenia z historii nowożytnej prowadziło – oczy-

¹¹⁴ Formalnie zrezygnował z Katedry na ULw. dopiero w 1919 r.

¹¹⁵ S. Askenazy zrezygnował z Katedry na ULw. w 1919 r.

¹¹⁶ Bierzymy tu jedynie pod uwagę okres do 1918 r. S. Zakrzewski działalność dydaktyczną na ULw. prowadził także i później, aż do swojej śmierci w 1936 r.

¹¹⁷ W okresie I wojny światowej przebywał poza Lwowem, a w 1916 r. z powodów politycznych został nawet usunięty ze składu Uniwersytetu, co anulowano w 1918 r. A. Szelałowski formalnie wznowił swoją działalność dydaktyczną na ULw. w 1919 r., faktycznie nawet nieco później, bo w 1920 r. W 1938 r. przeszedł na emeryturę.

wiście w różnym czasie – 7 osób. Najbardziej aktywny dydaktycznie w tym okresie był I. Szaraniewicz. W publikowanych co semestr “Programach wykładów” doliczyliśmy się 25 jego wykładów i ćwiczeń dotyczących historii nowożytnej¹¹⁸. K. Liske i A. Hirschberg poświęcili tej epoce po 16 wykładów¹¹⁹, zaś T. Wojciechowski – 10. Wkład pozostałych wykładowców w nauczanie historii nowożytnej był w tym czasie (1871/72–1891/92) wyraźnie mniejszy. A. Semkowicz wygłosił wówczas z tego zakresu 6 wykładów, L. Finkel – 5, zaś B. Dembiński – 2. W sumie w latach 1871/72–1891/92 zapowiedziano w “Programach wykładów” co najmniej 80 prelekcji i ćwiczeń z zakresu historii nowożytnej¹²⁰.

W drugim okresie, obejmującym lata 1892/1893–1917/1918, zapowiedziano 179 wykładów i ćwiczeń z tej dziedziny. W liczbie tej mieszczą się także niektóre wykłady i ćwiczenia, poświęcone źródłom do historii nowożytnej. Jeżeli je pominiemy, to pozostanie nam 173 “typowych” wykładów i ćwiczeń z zakresu historii nowożytnej. Największą liczbę tego typu prelekcji zapowiedział w programach lat 1892/1893–1917/1918 B. Dembiński; w sumie było ich 50. Bardzo aktywny w tej dziedzinie był również M. Hruszewski (44 wykłady). Drugą grupę wykładowców stanowili ci, którzy zgłosili z zakresu historii nowożytnej od 10 do 20 wykładów. Byli to: L. Finkel (18), S. Askenazy (13), kończący swoją działalność dydaktyczną I. Szaraniewicz (12) i A. Szelański (11). Mniejszy udział w nauczaniu historii nowożytnej mieli: S. Zakrzewski (7 wykładów), T. Wojciechowski (6), A. M. Skałkowski (3) oraz A. Hirschberg i S. Tomaszewski (po 2 wykłady). W tej grupie znaleźli się zarówno ci, którzy kończyli już swoją działalność dydaktyczną (A. Hirschberg i T. Wojciechowski), jak również ci, którzy dopiero ją zaczynali (S. Tomaszewski i A. M. Skałkowski). W przypadku S. Zakrzewskiego mała liczba wykładów z historii nowożytnej związana była z tym, że podobnie jak wcześniej T. Wojciechowski, zasadniczą wagę w swojej działalności dydaktycznej przywiązywał on do nauk pomocniczych historii i historii średniowiecznej. Tak więc dla niektórych wykładowców historia nowożytna stanowiła jedynie uboczny nurt ich działalności dydaktycznej. Główny ciężar jej nauczania w latach 1892/93–1913/14¹²¹ spoczywał na barkach B. Dembińskiego i M. Hruszewskiego, w mniejszym stopniu – L. Finkla. Ten ostatni, zainteresowanie swą koroną dziedziną

¹¹⁸ Nie jest to liczba ostateczna, gdyż nie udało się nam dotrzeć do “Programów wykładów” w czterech semestrach: letnim 1871/1872, zimowym 1872/1873, zimowym 1873/1874 i letnim 1879/1880.

¹¹⁹ Także i w tym przypadku nie są to liczby ostateczne, z powodu o którym była mowa w przyp. 25.

¹²⁰ Są to wszystko dane niepełne ze względu na niedostępność wykazów dotyczących czterech semestrów. Por. przyp. 25.

¹²¹ Po wybuchu I wojny światowej lwowskie studium historyczne znalazło się w bardzo trudnej sytuacji, a nawet przeżywało głęboki kryzys. Dotyczyło to także nauczania historii nowożytnej.

łączył często z wykładami obejmującymi inne okresy, a także historię historiografii i metodologię historii.

Warto tu jeszcze zwrócić uwagę na prowadzone przez nowożytników lwowskich seminaria historyczne. Początkowo było tylko jedno z dwoma oddziałami: historii powszechnej i historii austriackiej. Faktycznie funkcjonowały one niezależnie od siebie. Seminarium historii powszechnej kierowali: K. Liske (do 1891 r.) i B. Dembiński (od 1892 r.)¹²². W obu przypadkach przytłaczająca większość prac naukowych, wykonywanych na tym seminarium, dotyczyła historii nowożytnej¹²³.

Seminarium historii austriackiej, poczynając od r. 1871/1872 aż do emerytury w 1899 r., prowadził I. Szaraniewicz. Przez długi czas miało ono charakter bardziej pedagogiczny, niż naukowy. I. Szaraniewicz starał się przede wszystkim przygotować swoich podopiecznych do nauczania historii austriackiej w szkołach galicyjskich, dopiero na drugim miejscu stawiał ich wdrażanie do pracy naukowej. Wyjaśnienia wymaga jeszcze sprawa, w jakim zakresie jego uczniowie zajmowali się historią nowożytną.

Nie mamy tych wątpliwości, jeżeli chodzi o następcę I. Szaraniewicza na katedrze historii austriackiej – L. Finkla¹²⁴. Przytłaczająca większość tematów, opracowywanych na jego seminarium, dotyczyła właśnie historii nowożytnej¹²⁵.

Najpóźniej, bo dopiero pod koniec pierwszego dziesięciolecia XX w. pojawiło się we Lwowie seminarium historii Polski. Jego twórcą był S. Zakrzewski, który już od r. akad. 1907/1908 prowadził “ćwiczenia historyczne” z tego zakresu, będące w rzeczywistości nieformalnym seminarium. Oficjalnie “Seminarium historii Polski” zostało wymienione po raz pierwszy w “Programie wykładów” sem. letniego 1909/1910, ale jego status nie był jeszcze wówczas całkowicie ugruntowany, bowiem w “Programie wykładów” sem. zimowego 1910/11 mowa jest ponownie nie o seminarium, ale o “ćwiczeniach historycznych” S. Zakrzewskiego. Poczynając jednak od semestru letniego tego roku stosowano już konsekwentnie nazwę “Seminarium historii Polski”. S. Zakrzewski, zgodnie ze swoimi kompetencjami naukowymi, dawał swoim uczniom tematy głównie z historii

¹²² Przez krótki czas, między zgonem K. Liskego a powołaniem na katedrę B. Dembińskiego, funkcję kierownika tego seminarium pełnił T. Wojciechowski. Por. L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego. Cz. II: Historia Uniwersytetu Lwowskiego 1869-1894*, napisał S. Starzyński, Lwów 1894, s. 392.

¹²³ Por. L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego. Cz. II*, s. 191 i n.; *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego. I. 1894/95–1897/98*, Lwów 1899, s. 206; W. Hahn, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego. II. (1898/99–1909/10)*, Lwów 1912, s. 503.

¹²⁴ Nominację na stanowisko profesora historii austriackiej otrzymał on dopiero w marcu 1892 r. Prowadził m. in. ćwiczenia seminaryjne, a po przejściu I. Szaraniewicza na emeryturę objął seminarium historii austriackiej.

¹²⁵ Por. *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego. I.*, s. 209. W. Hahn, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego. II.*, s. 514.

średniowiecznej i nauk pomocniczych historii; historia nowożytna była u niego wyraźnie na dalszym planie¹²⁶.

Preferował ją natomiast, obok historii XIX w., S. Askenazy, który oficjalnie, oprócz wykładów, prowadził również (od 1907 r.) “ćwiczenia historyczne”. W rzeczywistości były to zajęcia typu seminaryjnego. Niezależnie od tego, S. Askenazy prowadził (poczynając bodajże od 1902 r.) nie ujęte w oficjalnym “Programie wykładów”, seminarium prywatne, poświęcone historii Polski XVIII i XIX w.; odbywało się ono wprawdzie nieregularnie, ale było nie mniej owocne, niż wcześniejsze seminarium K. Liskego¹²⁷.

W tym kontekście wspomnieć też trzeba o “ćwiczeniach historycznych” M. Hruszewskiego, które w rzeczywistości były nieformalnymi seminariami. Pod kierunkiem M. Hruszewskiego powstało wiele wartościowych monografii historycznych; conajmniej połowa z nich dotyczyła czasów nowożytnych¹²⁸.

Działalność dydaktyczna nowożytników lwowskich obejmowała więc oba szczeble ówczesnego kształcenia uniwersyteckiego, zarówno ten podstawowy, kończący się absolutorium, jak ten wyższy, prowadzący do doktoratu. Duże osiągnięcia Uniwersytetu Lwowskiego w tej dziedzinie powodowały, że z czasem stał się on nie tylko w pełni zdolny do reprodukcji własnej kadry naukowej, ale również do zasilania swoimi wychowankami innych ośrodków naukowych (początkowo Krakowa, a później także Warszawy, Poznania i Wilna).

Historia nowożytna reprezentowana była na Uniwersytecie Lwowskim przez wiele wybitnych indywidualności naukowych, takich jak K. Liske, B. Dembiński, L. Finkel, M. Hruszewski, S. Askenazy czy A. Szelański. Nie wchodząc tu bliżej w ocenę ich dorobku twórczego¹²⁹, ograniczymy się do stwierdzenia, że – generalnie rzecz biorąc – nie ustępował on wówczas w niczym osiągnięciom nowożytników krakowskich, a nawet – w niektórych dziedzinach – je wyraźnie przewyższał (badania nad polityką zagraniczną Polski w epoce ostatnich Jagiellonów, historia polityczna XVIII w.).

Początkowo we Lwowie mało interesowano się problematyką metodologiczną; w latach 70. i 80. XIX w. przywiązywano do niej mniejszą uwagę niż w

¹²⁶ Por. W. Hahn, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego. II.*, s. 568.

¹²⁷ Tamże, s. 542. O seminariach K. Liskego i S. Askenazego pisali m.in. O. Balzer, W. Zakrzewski, L. Finkel, L. Ćwikliński, H. Sawczyński, Z. Horodyński, *Ksawery Liske*, passim; J. Maternicki, *Historycy lwowscy a szkoły historyczne w Polsce (do 1918 roku)*, w: Tegoż, *Historia i historycy*, Rzeszów 2005, s. 144-149, 157-171; M. Hoszowska, *Szymon Askenazy i jego korespondencja z Ludwikiem Finklem*, s. 179 i n.

¹²⁸ O działalności dydaktycznej M. Hruszewskiego podstawowe dane znaleźć można w opracowaniach wymienionych w przyp. 9.

¹²⁹ Zajmujemy się tym bliżej w pracy “Od Ksawerego Liskego do Adama Szelańskiego” (w druku). Tam też omawiamy poglądy nowożytników lwowskich na dzieje Polski, a także ich stosunek do szkoły krakowskiej i warszawskiej.

Krakowie¹³⁰. W epoce K. Liskego (1871/72–1891/92) uwaga Lwowian skupiała się głównie na sprawach warsztatowych.

K. Liske, przeszczepiając na grunt polski niemieckie wzory badawcze, walnie przyczynił się do profesjonalizacji badań nowożytniczych we Lwowie i nadania im ściśle analitycznego charakteru. Zaniedbania w tej dziedzinie były ogromne, starano się je więc możliwie szybko usunąć. Postęp, jakiego na tym polu dokonano w latach 70. i 80. XIX w., umożliwił później historykom lwowskim podejmowanie zadań bardziej ambitnych, m.in. aktywny udział w ogólnoeuropejskim procesie poszukiwania dla historii nowych dróg rozwoju.

W latach 90. XIX w., a zwłaszcza na początku XX w., obserwujemy we Lwowie wyraźny wzrost zainteresowań problematyką metodologiczną. Stosunkowo najwięcej uwagi poświęcili jej B. Dembiński, L. Finkel, A. Szelański i S. Zakrzewski. Ich poglądy metodologiczne nie zawsze były w pełni skryształizowane, konsekwentne i wewnętrznie spójne, generalnie jednak rzecz biorąc dobrze wpiły się w żywy wówczas ruch odnowy historii.

W środowisku lwowskim, podobnie jak w całej historiografii polskiej i w ogóle europejskiej, ścierały się wówczas dwie zasadnicze koncepcje historii: „socjologizująca” i „historyzująca”. Rzadko przybierały one postać radykalną. Historycy lwowscy, sprzyjając jednej czy drugiej opcji, z reguły unikali rozwiązań skrajnych. Stosunkowo najwięcej zrozumienia dla potrzeby „socjologicznego traktowania dziejów” wykazywał A. Szelański. On też, w sposób jednoznaczny opowiedział się za ideą historii pełnej, ogarniającej wszystkie sfery życia ludzi, kładącej nacisk na powiązania polityki z gospodarką, sprawami społecznymi czy kulturą. W podobnym kierunku zmierzała refleksja metodologiczna M. Hruszewskiego. Obaj ci historycy nie tylko głosili ideę historii integralnej, ale także – w jakiejś mierze – starali się ją realizować w swej własnej praktyce badawczej i dydaktycznej.

Bardziej ostrożne stanowisko zajmowali w tej sprawie B. Dembiński i L. Finkel, ale i oni – bardziej jednak w teorii niż w praktyce – opowiadali się za szerokim pojmowaniem przedmiotu badań i zachowaniem umiaru w eksponowaniu roli wybitnych jednostek.

Zwolennicy historii „historyzującej”, tacy jak S. Askenazy czy S. Zakrzewski, kładli nacisk na „indywidualny” charakter badanych przez historyka zjawisk, na to, co jest w nich szczególne i niepowtarzalne. W centrum swojej uwagi stawiali

¹³⁰ Czołowym metodologiem historii w epoce K. Liskego był we Lwowie T. Wojciechowski, autor rozprawy „Co to jest historia i po co się jej uczymy”, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, 1883, t. 9, s. 577-608 i odb., Lwów 1883. Przedruk w: M.H. Serejski (wyd.), *Historycy o historii. Od Adama Naruszewicza do Stanisława Kętrzyńskiego 1775-1918*, Warszawa 1963. Szerzej na temat jego poglądów, a także zapatrywań metodologicznych innych historyków lwowskich piszemy w pracach „Historia i życie narodu3, s. 250-271 oraz „Od Ksawerego Liskego do Adama Szelańskiego” (w druku).

wydarzenia polityczne i działalność wybitnych jednostek. Do nowych tendencji metodologicznych odnosili się oni z niechęcią, nieraz wręcz z dezaprobatą.

Jednych i drugich, zarówno “nowatorów” jak i “tradycjonalistów”, łączyło przekonanie o potrzebie zacieśnienia związków historii z życiem. Według historyków lwowskich przełomu XIX i XX w. historia powinna być rzetelna i w swych sądach obiektywna, ale jednocześnie, – jak to ujął S. Zakrzewski – winna służyć “dobru publicznemu”. Najczęściej rozumiano to, jako służbę własnemu narodowi. Odżegnano się jednak od podporządkowywania historii doraźnym celom politycznym, w szczególności wikłania jej w walkę stronnictw politycznych.

Najogólniej rzecz biorąc, poglądy metodologiczne historyków lwowskich nie odbiegały od ówczesnych standardów europejskich. Nie byli oni wprawdzie twórcami nowych idei i koncepcji metodologicznych, ale przeszczepiając je na grunt polski, przyczynili się w jakiejś mierze do odnowy historiografii polskiej, do nadania jej bardziej nowoczesnego kształtu metodologicznego.

Historia starożytna na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w okresie międzywojennym¹³¹

Krzysztof Królczyk

Studia nad *antiquitates*, tj. nad szeroko rozumianą starożytnością, pod którym to pojęciem rozumie się przeważnie historię starożytną, jak również filologię klasyczną, archeologię klasyczną, asyriologię i historię sztuki starożytnej, miały we Lwowie długą tradycję. Ich początki datuje się zwykle na lata 70. XIX w. Wówczas to nad Pełtwią pojawili się Zygmunt Węclewski (1824–1887)¹³² i Ludwik Ćwikliński (1853–1942)¹³³, wybitni znawcy czasów starożytnych, którzy objęli dwie katedry filologii klasycznej funkcjonujące na Uniwersytecie Lwowskim.

¹³¹ Niniejsze rozważania są skróconą i zmienioną wersją tekstu poświęconego badaniom nad starożytnością na uniwersytecie we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej i w II Rzeczypospolitej, przygotowywanego dla pracy zbiorowej “Historia na Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie”, która ukaże się w 2015 r.

¹³² J. Smereka, *Pierwszy filolog-Polak w Uniwersytecie Jana Kazimierza – Zygmunt Węclewski. W 50-tą rocznicę śmierci*, „Eos”, Lwów 1938, z. 2, s. 217-238.

¹³³ Por. ostatnio: K. Królczyk, *Pomiędzy Lwowem, Wiedniem i Poznaniem – Ludwik Ćwikliński (1853-1942) i jego badania nad światem starożytnym*, w: L. Mrozewicz, K. Balbuza (red.), *Świat starożytny, jego polscy badacze i kult panującego*, Poznań 2011, s. 141-172 (z dalszą literaturą przedmiotu).

Schylek XIX w. i pierwsze lata wieku XX były okresem szczególnie pomyślnego rozwoju badań starożytnych we Lwowie¹³⁴.

I wojna światowa spowolniła badania prowadzone na Uniwersytecie Lwowskim, a wybuch polsko-ukraińskich walk o Lwów i Galicję Wschodnią doprowadził do ich całkowitego zaprzestania. Działalność uczelni została wznowiona dopiero w połowie 1919 r., już w ramach odrodzonego państwa polskiego. Nowy okres w dziejach lwowskiej wszechnicy – w kontekście prowadzonych badań nad czasami starożytnymi – przyniósł zasadniczą zmianę: na Uniwersytecie Jana Kazimierza (nazwa obowiązująca od 1919 r.) powstała odrębna katedra historii starożytnej. Był to zresztą element szerszego procesu, zachodzącego w całej ówczesnej Polsce: podobne katedry zostały utworzone również na uniwersytetach w Poznaniu i Lublinie (1919 r.) oraz w Warszawie i Krakowie (1922 r.)¹³⁵.

Projekt powołania nowej katedry we Lwowie pojawił się wiosną 1919 r., bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych. *Terminus ante quem* wyznacza list Konstantego Chylińskiego (1881–1939), późniejszego wieloletniego profesora historii starożytnej na UJK, do nieznanego nam dziś adresata, datowany na 25 lipca 1919 r. Z jego treści wynika, że K. Chylińskiemu, od niedawna profesorowi Uniwersytetu Lubelskiego, zaproponowano objęcie katedry historii starożytnej, która wkrótce miała powstać we Lwowie. Uczony zrazu odmówił, tłumacząc się swoimi zobowiązaniami podjętymi wobec młodej uczelni lubelskiej¹³⁶.

Pomimo braku zgody Konstantego Chylińskiego na przyjazd do Lwowa, nie zaniechano prac nad tworzeniem katedry. Ostatecznie powstała ona wiosną 1920 r., jako trzecia w Polsce (po Poznaniu i Lublinie, ale przed Warszawą i Krakowem). Reskrypt Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, datowany na 2 maja 1920 r., sankcjonował utworzenie zwyczajnej katedry historii starożytnej w miejsce dotychczas funkcjonującej “katedry wschodu Europy z językiem wykładowym ruskim”¹³⁷. Miesiąc później katedrę czasowo (na jeden rok) powierzono Stanisławowi Witkowskiemu (1866–1950)¹³⁸. Witkowski, zatrudniony na Uniwersytecie Lwowskim od 1905 r., był wybitnym filologiem klasycznym o renomie międzynarodowej, który w swoich badaniach i prowadzonych zajęciach dydaktycznych bardzo często wchodził na pole historii starożytnej. Nadal trwały jednak

¹³⁴ Zob. K. Królczyk, *Polscy badacze starożytności na Uniwersytecie Lwowskim (1873-1939) – szkic do portretu*, w: P. Berdowski, B. Błahaczek (red.), *Haec mihi in animis vestris templa. Studia Classica in Memory of Professor Lesław Morawiecki*, Rzeszów 2007, s. 23-32.

¹³⁵ L. Piotrowicz, *Badania nad historią starożytną w Polsce w okresie 50-lecia 1887-1937*, Lwów 1937, s. 6.

¹³⁶ Державний архів Львівської області (dalej DALO), f. 26, op. 5, spr. 2016, k. 2-3.

¹³⁷ Ibid., f. 26, op. 7, spr. 775, k. 113.

¹³⁸ Ibid., f. 26, op. 7, spr. 775, k. 135. Na temat S. Witkowskiego zob.: J. Żuławska, *Stanisław Witkowski 1866-1950*, „Meander”, 1955, 10 (z. 5), s. 273-276; K. Królczyk, *Polscy badacze*, s. 29-31.

rozmowy z K. Chylińskim, by ten zdecydował się na zmianę swojego stanowiska i przyjął przedłożoną mu propozycję. Negocjacje te zakończyły się ostatecznie sukcesem. Uczony przeniósł się do Lwowa, a dnia 3 listopada 1921 r. został mianowany zwyczajnym profesorem historii starożytnej na Uniwersytecie Jana Kazimierza¹³⁹.

Konstanty Chyliński¹⁴⁰ studiował w latach 1889–1903 w Petersburgu pod opieką takich sław historii starożytnej i filologii klasycznej, jak Michaił Rostowcew (1870–1952) i Tadeusz Zieliński (1859–1944). Po zakończeniu studiów został docentem na Uniwersytecie Petersburskim. W okresie tym napisał szereg prac naukowych, głównie w języku rosyjskim, poświęconych przede wszystkim różnym aspektom historii starożytnej i archeologii¹⁴¹. W 1919 r. przyjechał na stałe do Polski, po czym objął stanowisko profesora historii starożytnej na nowo utworzonym uniwersytecie w Lublinie, w którego powstaniu zresztą współuczestniczył. Z Lublina ostatecznie przeniósł się na katedrę historii starożytnej na UJK, o czym była już wyżej mowa. Warto zresztą w tym miejscu zaznaczyć, że nie tylko lwowska *Alma Mater* starała się o pozyskanie uczonego. Podobne zabiegi zamierzały uczynić bądź właśnie czyniły jeszcze dwie inne polskie uczelnie: Uniwersytet Poznański (w każdym bądź razie uczonego był brany pod uwagę przy ewentualnym obsadzeniu katedry)¹⁴² i Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie¹⁴³. Nie umniejszając w niczym postaci Konstantego Chylińskiego stwierdzić trzeba, że przyczyną takiego stanu rzeczy była niewielka jeszcze wówczas liczba profesjonalistów w zakresie historii starożytnej na gruncie polskim¹⁴⁴.

Możemy założyć, że Uniwersytet Jana Kazimierza wiązał spore nadzieje z powstaniem nowej katedry i generalnie z rozwojem badań nad starożytnością we

¹³⁹ DALO, f. 26, op. 5, spr. 2016, k. 11. Zob. także: R.V. Lavrećkyj, *Istorična osvita ta nauka u L'vivskomu Uniwersyteti v 1918-1939 rokah*, Diss. Lviv 2000, s. 60-61; Tenże, *Studiji z davnjoji istoriji u L'vivskomu Uniwersyteti (1920-1939)*, „Naukovi Zošyty Istoričnogo Fakultetu L'vivškoho Uniwersytetu” 2005, wyp. 7, s. 274-275; J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918-1939)*, Rzeszów 2012, s. 56-57.

¹⁴⁰ Na temat K. Chylińskiego: K. Królczyk, *Konstanty Chyliński (1881-1939)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, P. Sierzęga, L. Zaskilniak, Rzeszów 2014, t. 2, s. 343-364; wersja biogramu z aparatem krytycznym ukazała się w języku rosyjskim: *Konstantin Hilinskij (1881-1939) – pol'skij issledovatel' antičnosti*, „Mnemon”, Sankt Petersburg 2014, nr 14, s. 419-442.

¹⁴¹ Ich wykaz: K. Królczyk, *Konstanty Chyliński*, s. 363.

¹⁴² L. Mrozwicz, *Ludwik Piotrowicz, Poznań i kult panującego*, w: L. Piotrowicz, *Kult panującego w starożytności*, wyd. 2, Poznań 2006, s. 18.

¹⁴³ DALO, f. 26, op. 5, spr. 2016, k. 19.

¹⁴⁴ Na ten temat zob. J. Kolendo, *Historycy świata antycznego 1918-1939*, w: *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej. Materiały konferencji naukowej w Krynicy w 1989 roku*, red. J. Maternicki, Warszawa 1990, s. 201.

Lwowie. Świadczyć o tym może m.in. wyróżnienie, jakie spotkało profesora K. Chylińskiego już na samym początku jego pobytu nad Pełtwią. Uczonemu powierzono bowiem wygłoszenie wykładu inauguracyjnego roku akademicki 1922/1923¹⁴⁵. Wygłosił wówczas odczyt o rozwoju idei narodowej w starożytnej Grecji, który następnie został opublikowany¹⁴⁶. Wspomniane przed chwilą nadzieje zostały zresztą – przynajmniej do pewnego stopnia – spełnione, gdyż historia starożytna, tak jako przedmiot badań naukowych, jak i przedmiot dydaktyki uniwersyteckiej, na dobre zdomowała się w murach lwowskiej uczelni.

Konstanty Chyliński na czele powierzonej mu katedry historii starożytnej stał praktycznie przez cały okres międzywojenny, aż do swej śmierci w lutym 1939 r. Krótka przerwa miała miejsce w latach 1934–1935, kiedy to uczony pełnił funkcję podsekretarza stanu w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a następnie kierownika tegoż ministerstwa. Jednak i wówczas K. Chyliński dojeżdżał w weekendy do Lwowa, by prowadzić seminaria na UJK¹⁴⁷.

Wykłady uniwersyteckie Konstantego Chylińskiego, o niezwykle zróżnicowanej tematyce, obejmującej różne aspekty dziejów antycznych państw greckich, imperium rzymskiego, a także cywilizacji starożytnego Bliskiego Wschodu, jak również prowadzone przez niego ćwiczenia seminaryjne, cieszyły się olbrzymią popularnością wśród studentów¹⁴⁸. Tak pisał o nich Kazimierz Zakrzewski: “Na wykłady i ćwiczenia prof. Chylińskiego cisnęły się liczne tłumy słuchaczy. Ciągnęła ich łagodność i wyrozumiałość profesora, jego niezmierna uczynność i przystępność. Popularność jego wśród młodzieży lwowskiej trudno opisać. Mając w licznych zastępach swoich słuchaczy przedstawicieli trzech wyznań i narodowości, Polaków, Żydów, Ukraińców i Starorusinów, swym obiektywizmem i poczuciem sprawiedliwości, oraz tolerancją, właściwą prawdziwemu humaniście, zaskarbił sobie przywiązanie i szacunek wszystkich odłamów młodzieży”¹⁴⁹. Studenci nazywali swojego profesora “królem asyryjskim”¹⁵⁰, a to z uwagi na tematykę, którą poruszał na wykładach, jak i – przede wszystkim – z powodu jego zewnętrznej aparycji, w której dominowała i przykuwała uwagę długa, czarna “asyryjska” broda.

¹⁴⁵ DALO, f. 26, op. 5, spr. 2016, k. 78.

¹⁴⁶ K. Chyliński, *Idea narodowa w starożytnej Grecji*, „Kwartalnik Historyczny” 1923, r. 37, s. 24-37.

¹⁴⁷ DALO, f. 26, op. 5, spr. 2016, k. 206.

¹⁴⁸ Informacje o tematyce wykładów i seminariów K. Chylińskiego przynoszą cykliczne spisy zajęć mających się odbyć na UJK; por. także: K. Królczyk, *Konstanty Chyliński*, s. 353-354.

¹⁴⁹ K. Zakrzewski, *Śp. Konstanty Chyliński*, „Kwartalnik Historyczny” 1939-1945, r. 53, s. 376.

¹⁵⁰ Informacja uzyskana od prof. Jerzego Linderskiego (Chapel Hill, USA), urodzonego we Lwowie.

Z pewnym żalem musimy jednak w tym miejscu skonstatować, że w okresie lwowskim Konstanty Chyliński opublikował jedynie niewielką liczbą prac naukowych. Znanych jest w sumie tylko pięć artykułów jego autorstwa (w tym jeden o charakterze popularnym), w dodatku niezbyt obszernych, z których ostatni ukazał się w 1929 r.¹⁵¹ Uczonemu nie udało się ogłosić drukiem większej monografii poświęconej dziejom politycznym świata greckiego i relacjom grecko-perskim od bitwy pod Salaminą (480 r. przed Chr.) do czasów Aleksandra Wielkiego, której zasadnicze zręby powstały jeszcze w Petersburgu. Nie zrealizował również powziętego zamiaru napisania obszerniejszej pracy na temat rzymskiej tradycji historycznej w odniesieniu do pierwszych wieków Republiki, jak również podręcznika historii starożytnej przeznaczonego dla słuchaczy polskich uniwersytetów¹⁵². Było to zapewne rezultatem ogromnego zaangażowania K. Chylińskiego w życie naukowe i organizacyjne na Uniwersytecie Jana Kazimierza, aktywnej działalności w towarzystwach naukowych Lwowa i ogólnopolskich, wreszcie włączenia się w działalność polityczną na szczeblu lokalnym i centralnym¹⁵³. Wszystko to pozostawiało niewiele czasu i sił na pisanie. Taki stan rzeczy spowodował, że choć Konstanty Chyliński był niezwykle ceniony w gronie polskich starożytników okresu międzywojennego i szerzej – ówczesnych polskich uczonych, to jednak nie zdołał mocniej zaznaczyć się swą twórczością i działalnością naukową w pamięci potomnych. W rezultacie dziś, po wielu latach, jego postać wydaje się nieco zapomniana.

Siedziba katedry historii starożytnej znajdowała się pierwotnie w starym gmachu uniwersyteckim przy ul. Św. Mikołaja 4 (dziś вул. Грушевського). W roku akademickim 1923/1924 profesor Chyliński przeniósł się do budynku posejmowego, pod adres Mickiewicza 5 (dziś вул. Листопадового Чину). Ostatecznie od roku akademickiego 1926/1927 katedra, a także funkcjonujące przy niej Seminarium Historii Starożytnej (do roku 1929/1930), później przekształcone w Instytut Historii Starożytnej (do 1932/1933 r.) i ostatecznie w Zakład Historii Starożytnej, zajęły pomieszczenia na ul. Kościuszki 9 (dziś вул. Костюшка), na tyłach głównego gmachu uniwersyteckiego, na drugim piętrze.

Niewątpliwie wielką zasługą Konstantego Chylińskiego, chyba największą, było zorganizowanie, praktycznie od podstaw, ośrodka badań nad historią starożytną *sensu stricto* na Uniwersytecie Jana Kazimierza. Trzeba bowiem pamiętać, że choć w okresie autonomii galicyjskiej Lwów był silnym ośrodkiem badań nad

¹⁵¹ Lista tych prac: K. Królczyk, *Konstanty Chyliński*, s. 363.

¹⁵² Informacje o planach K. Chylińskiego odnośnie do wydania publikacji książkowych: DALO, f. 26, op. 5, spr. 2016, k. 2-3, 15, 20; K. Chyliński, *O powstaniu urzędów cenzorów*, w: *Pamiętnik IV. Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6-8 grudnia 1925*, t. 1: *Referaty*, Lwów 1925, s. 2.

¹⁵³ Na temat aktywności K. Chylińskiego na UJK i poza uczelnią zob.: K. Królczyk, *Konstanty Chyliński*, s. 358-361.

starożytnością, co zostało już wyżej podkreślone, to jednak były one prowadzone przede wszystkim przez filologów klasycznych. Usilnym staraniom i zabiegom K. Chylińskiego należy zawdzięczać, że katedra historii starożytnej przetrwała pierwsze lata swojego istnienia i znakomicie się rozwinęła¹⁵⁴.

Zasługą K. Chylińskiego było także wypromowanie wielu uczniów, z których część stała się później uznanymi badaczami świata starożytnego. Niewątpliwie najwybitniejszym z nich był Kazimierz Zakrzewski (1900–1941)¹⁵⁵, specjalista od historii późnego antyku, który doktoryzował się na UJK w 1923 r. Jego dysertacja, poświęcona samorządowi miast rzymskiej Achai, ukazała się drukiem dwa lata później. W 1925 r. K. Zakrzewski został zatrudniony przy katedrze historii starożytnej, zrazu jako asystent młodszy, a od 1927 r. jako asystent starszy. W roku akademickim 1926/27 młody uczyony wyjechał do Paryża, uzyskawszy prestiżowe stypendium rządu francuskiego. Miał wówczas okazję studiować pod kierunkiem tamtejszych wybitnych uczonych, w tym zwłaszcza prof. Pierre'a Jougueta (1869 – 1949). W stolicy Francji zapoznał się z nowymi prądami naukowymi w dziedzinie historii starożytnej i nauk pokrewnych, przygotował również zasadniczy zrąb pracy poświęconej czasom cesarza Arkadiusza (panował we wschodnim Cesarstwie Rzymskim w latach 395–408), która po powrocie do Polski stała się podstawą jego habilitacji, przeprowadzonej u schyłku 1927 r. Jeszcze przed formalnym uzyskaniem habilitacji K. Zakrzewski podjął próbę przeniesienia się do Poznania, gdzie zamierzał objąć wakującą katedrę historii starożytnej na tamtejszym uniwersytecie. Próba ta, z uwagi na negatywne stanowisko rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Poznańskiego, zakończyła się jednak niepowodzeniem.

Po powrocie do Lwowa znalazł K. Zakrzewski zatrudnienie jako asystent przy katedrze archeologii klasycznej (od 1929 r.). Podjął zarazem wykłady z historii starożytnej (tematycznie związane najczęściej z epoką późnego antyku), jak również ćwiczenia z tego przedmiotu. Dużo publikował, a część z jego prac ukazała się w języku francuskim, co umożliwiło uczonemu zaistnienie na arenie międzynarodowej.

Pod koniec 1933 r. z inicjatywy Konstantego Chylińskiego oraz archeologa Edmunda Bulandy, Rada Wydziału Humanistycznego UJK powzięła uchwałę o powołaniu na uczelni odrębnej katedry historii Bizancjum. Na jej kierownika przewidywano doc. Kazimierza Zakrzewskiego. Inicjatorzy przedsięwzięcia argumentowali, że powstanie takiej katedry w Polsce byłoby niezwykle pożądane, a Lwów – będący jedynym polskim ośrodkiem akademickim położonym w obrębie dawnej kultury bizantyńskiej – był z założenia predysponowany to tego, by stać się

¹⁵⁴ Nie musiało to być wcale oczywiste: wszak pierwsza katedra historii starożytnej w Polsce, powołana do życia w 1919 r. na Uniwersytecie Poznańskim, została zawieszona już w 1922 r., z chwilą wyjazdu prof. Ludwika Piotrowicza do Krakowa.

¹⁵⁵ Najnowszy biogram Kazimierza Zakrzewskiego: K. Królczyk, *Kazimierz Zakrzewski (1900-1941)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej*, t. 2, s. 551-564.

centrum polskich badań nad dziejami Bizancjum. Zwrócono przy tym uwagę, że powstanie takiej katedry mogłoby się również przyczynić do przyciągnięcia młodzieży ukraińskiej do “twórczej współpracy z nauką polską”. Niestety ministerstwo nie uwzględniło powyższego wniosku i w rezultacie nowa katedra nie powstała¹⁵⁶. Tymczasem w 1935 r. utworzono katedrę historii Bizancjum na Uniwersytecie Warszawskim, pierwszą w Polsce. Jej kierownictwo powierzono Kazimierzowi Zakrzewskiemu, który zdecydował się przyjąć przedstawioną mu ofertę. Uczony opuścił zatem Lwów, co niewątpliwie było sporą stratą dla Uniwersytetu Jana Kazimierza.

Uczniem Konstantego Chylińskiego był również Jerzy Kulczycki (1898–1974), wychowanek Uniwersytetu Jana Kazimierza oraz Uniwersytetu Poznańskiego, a także – co ciekawe – Akademii Weterynaryjnej we Lwowie, od 1922 r. asystent młodszy przy katedrze archeologii klasycznej. W 1927 r. Kulczycki pod kierunkiem K. Chylińskiego napisał i obronił doktorat poświęcony analizie form meblarstwa greckiego, którego fragmenty zostały następnie opublikowane w języku niemieckim na łamach lwowskiego periodyku “Eos” w 1931 r., a także jako osobna nadbitka. W październiku 1928 r. został zatrudniony w charakterze asystenta starszego przy katedrze historii starożytnej. Z zajmowanego stanowiska ustąpił we wrześniu 1934 r. z powodu – jak lakonicznie podaje oficjalny dokument – “upływu ograniczonego obowiązującymi przepisami (...) czasokresu nominacyjnego i powołania na to stanowisko (...) nowego kandydata”. Później wyjechał za granicę, uzyskawszy stypendium rady Wydziału Humanistycznego UJK. Po powrocie do Lwowa, z uwagi na stan zdrowia, nie wrócił już na uczelnię¹⁵⁷.

Wspomnianym powyżej “nowym kandydatem” był Tadeusz Lewicki (1906–1992), asystent przy katedrze orientalistyki, który w 1931 r. napisał doktorat pod kierunkiem Zygmunta Smogorzewskiego. Gdy pod koniec 1931 r. profesor Smogorzewski zmarł, a katedra orientalistyki została zlikwidowana, młody uczony znalazł się w bardzo trudnej sytuacji. Pomógł mu wówczas prof. Chyliński. Dzięki jego staraniom T. Lewicki wyjechał na dwuletnie stypendium do Francji (lata 1932–1934). Po powrocie do Polski, w 1934 r., został zatrudniony w Zakładzie Historii Starożytnej jako starszy asystent¹⁵⁸. Trzeba jednak wyraźnie zaznaczyć, że publikacje naukowe Tadeusza Lewickiego z tego okresu, poświęcone przede wszystkim średniowiecznym źródłom arabskim, nie miały tematycznie nic wspólnego ze starożytnością.

¹⁵⁶ Szerzej na ten temat: DALO, f. 26, op. 7, spr. 1311, k. 155-165, 167 i 154. Por. także R. Lavrečkyj, *Istorična osvita*, s. 63-64.

¹⁵⁷ DALO, f. 26, op. 7, spr. 1006, k. 14; 30; 35; 66. Por. też: O. Sytnyk, *Arheolohična nauka u L'vovi. Perša polovyna XX stolittja*, Lviv, Žešiv 2012, s. 107; J. Lech, *Z badań polsko-ukraińskich związków w archeologii do II wojny światowej*, „Przegląd Archeologiczny”, 2006, r. 54, s. 42.

¹⁵⁸ A. Małecka, *Profesor Tadeusz. Wspomnienie o Profesorze Tadeuszu Lewickim (1906-1992)*. Dostęp do zasobów elektronicznych: <http://www.lwow.com.pl/lewicki.html>

Najmłodszym z asystentów prof. Chylińskiego był Tadeusz Siuta (1913–1978), który na UJK studiował historię (jak sam napisał w *curriculum vitae* – “przeważnie starożytną”) i filologię klasyczną, a studia ukończył w 1936 r., uzyskawszy stopień magistra historii. W roku akademickim 1936/1937 mgr T. Siuta przebywał w Italii na stypendium rządu włoskiego, a po powrocie do Polski został od 1 października 1937 r. asystentem starszym wolontariuszem w zakładzie historii starożytnej¹⁵⁹. Był on autorem większej pracy na temat buntu satrapy perskiego Datamesa, która jednak nie zdążyła się ukazać przed wybuchem II wojny światowej¹⁶⁰.

Uczniem Konstantego Chylińskiego był również lwowski archeolog Kazimierz Majewski (1903–1981), asystent prof. Edmunda Bulandy w Instytucie Archeologii Klasycznej UJK. W 1932 r. uzyskał on magisterium z historii starożytnej na podstawie pracy poświęconej chrześcijanom w Cesarstwie Rzymskim¹⁶¹. Spośród pozostałych uczniów K. Chylińskiego wspomnieć jeszcze powinniśmy hetytologa Stefana Przeworskiego (1900–1940), od 1931 r. profesora Uniwersytetu Warszawskiego, oraz prawnika i filologa Wacława Osuchowskiego, który w 1937 r. objął katedrę prawa rzymskiego na UJK. W sumie Konstanty Chyliński wypromował na Uniwersytecie Jana Kazimierza 26 doktorów, co jest liczbą znaczną i świadczy o dużej popularności, jaką uczony cieszył się wśród lwowskich studentów. Inna sprawa, że przyczyny tej popularności mogły również tkwić w łagodności, z jaką oceniał prace swoich podopiecznych¹⁶².

Konstanty Chyliński zmarł po długiej chorobie dnia 5 lutego 1939 r. Propozycję objęcia katedry historii starożytnej otrzymał wówczas Kazimierz Zakrzewski, najwybitniejszy z byłych uczniów profesora. Nie zdecydował się jednak na powrót z Warszawy do Lwowa. Prowadzenie wykładów z historii starożytnej zlecono zatem Stanisławowi Witkowskiemu, emerytowanemu profesorowi filologii klasycznej, oraz Edmundowi Bulandzie. Ten ostatni miał też z początkiem roku akademickiego 1939/40 objąć kierownictwo nad Zakładem Historii Starożytnej¹⁶³. Jak można się łatwo domyśleć, plany te pokrzyżował wybuch II wojny światowej. Warto ponadto w tym miejscu nadmienić, choć wychodzi to poza ramy chronologiczne moich rozważań, że późną jesienią 1939 r. (a więc już w okresie okupacji radzieckiej) w Zakładzie Historii Starożytnej został zatrudniony Zdzisław Zmigrzyder-Konopka (1897–1939), docent historii starożytnej z Warszawy (m.in.

¹⁵⁹ DALO, f. 26, op. 5, spr. 1849, k. 10 (życiorys) i 5 (mianowanie na asystenta).

¹⁶⁰ Jej rękopis zachował się w zbiorach rodziny T. Siuty; za informację na jej temat dziękuję Panu Michałowi Rybickiemu.

¹⁶¹ Zob. zwłaszcza: J. Kolendo, *Kazimierz Majewski we Lwowie – okres kształtowania się osobowości naukowej badacza*, w: *Profesor Leon Kozłowski*, red. S. K. Kozłowski, O. Sytnyk, Lwów, Warszawa 2010, s. 526-540.

¹⁶² J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza 1918-1939*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. J. Maternicki, Rzeszów 2004, t. 1, s. 238-239.

¹⁶³ DALO, f. 26, op. 5, spr. 174, k. 196.

badacz historii ustroju rzymskiego), który we Lwowie szukał schronienia przed wkraczającymi do Polski Niemcami. Rozpoczął on wykłady dla lwowskich studentów, jednak los okazał się dla niego wyjątkowo niełaskawy. Zasnął 4 listopada 1939 r., podczas prowadzonego przez siebie wykładu na Uniwersytecie. Zmarł jeszcze tego samego dnia¹⁶⁴.

Badania nad starożytnością na Uniwersytecie Jana Kazimierza oczywiście były prowadzone nie tylko w obrębie katedry historii starożytnej. Podejmowali je również przedstawiciele innych dyscyplin naukowych, w tym przede wszystkim filologowie klasycyści i archeologowie. Szczupłe ramy niniejszego tekstu nie pozwalają niestety na szczegółowe omówienie tego zagadnienia, a jedynie na krótkie przedstawienie sylwetek uczonych, którzy w okresie tym wnieśli duży wkład w rozwój badań starożytnych we Lwowie¹⁶⁵.

Jeśli chodzi o filologów klasycznych¹⁶⁶, to wspomnieć powinniśmy przede wszystkim Stanisława Witkowskiego, który do 1935 r. zawiadywał pierwszą katedrą filologii klasycznej i publikował ważne prace naukowe, w tym także z dziedziny historii starożytnej. Drugą katedrę filologii klasycznej objął Jerzy Kowalski (1893–1948), znawca antycznej retoryki, a trzecią – nazwaną później Zakładem Kultury Starożytnej – Ryszard Ganszyniec (1888–1958), niewątpliwie najszerszym badaczem antyku we Lwowie w okresie międzywojennym. Z grona filologów, czynnych wówczas na Uniwersytecie Jana Kazimierza, trzeba ponadto wspomnieć Jana Smerekę (1883–1943), Jerzego Manteuffla (1900–1954), Franciszka Smolkę (1882–1942) i Bronisława Bilińskiego (1913–1996).

Ważny wkład w badania nad czasami starożytnymi wnosili również lwowscy archeologowie¹⁶⁷. W okresie Polski niepodległej katedra archeologii, utworzona przez Karola Hadaczka (1873–1914), została podzielona na dwie odrębne jednostki: katedrę archeologii klasycznej i katedrę prahistorii. Pierwszą z wymienionych objął wspomniany już wyżej Edmund Bulanda (1882–1951), specjalista od malarstwa wazowego, starożytnej glyptyki, rzeźby (przede wszystkim greckiej), twórczości wybitnych rzeźbiarzy antycznych oraz wreszcie etruskologii, autor ważnej monografii poświęconej starożytnej Etrurii i Etruskom (1934). W Zakładzie Archeologii Klasycznej asystentami byli tacy uczeni, jak wspomniani powyżej

¹⁶⁴ I. Biezuńska-Małowist, *Zdzisław Zmigryder-Konopka 1897-1939*, w: *W kręgu wielkich humanistów. Kultura antyczna w Uniwersytecie Warszawskim po I wojnie światowej*, red. I. Biezuńska-Małowist, Warszawa 1991, s. 150.

¹⁶⁵ Zagadnienie to zostanie szerzej przedstawione w przygotowywanym przez autora tych słów większym tekście, poświęconym badaniom nad starożytnością we Lwowie (zob. przyp. 1).

¹⁶⁶ Zob. m. in. S. Hammer, *Historia filologii klasycznej w Polsce*, Kraków 1948, s. 22-25, 61-63, 66-69.

¹⁶⁷ Na temat archeologii na Uniwersytecie Jana Kazimierza (klasycznej i pradziejowej): J. Lech, *Z badań polsko-ukraińskich związków w archeologii*, s. 38-46; O. Sytnyk, *Archeolohična nauka u L'vovi*, s. 101-147.

Jerzy Kulczycki i Kazimierz Majewski, dalej Janina Oroszówna (1895–1972), Kazimierz Michałowski (1901–1981) – w późniejszym okresie jeden z najbardziej uznanych polskich archeologów klasycznych w ogóle, rzeczywisty twórca polskiej szkoły archeologicznej śródziemnomorskiej, wreszcie Jan (Iwan) Starczuk – uczonego narodowości ukraińskiej (1894–1950).

Drugą katedrą archeologiczną na Uniwersytecie Jana Kazimierza w okresie międzywojennym była katedra prahistorii. W 1920 r. objął ją Leon Kozłowski (1892–1944), który w okresie lwowskim napisał szereg prac naukowych, w tym kilka większych monografii, m.in. zarys historii starożytnej ziem południowo-wschodniej Polski (1939). Współpracownikami L. Kozłowskiego byli Jan Bryk (1899–1940), Tadeusz Sulimirski (1898–1983) i Marcjjan (Markian) Smiszko (1900–1981), uczonego narodowości ukraińskiej. Z grupy tej T. Sulimirski interesował się zagadnieniami z pogranicza historii starożytnej, zajmując się dziejami ludów barbarzyńskich Scytów, Sarmatów i Traków, które niejednokrotnie wchodziły w kontakty z Cesarstwem Rzymskim.

Do grona uczonych zajmujących się badawczo czasami starożytnymi powinniśmy również zaliczyć prawnika Kazimierza Mosinga (1907–1942), autora pracy o prawodawstwie starożytnej Grecji, oraz asyriologa Mojżesza Schorra (1874–1941)¹⁶⁸, od 1910 r. docenta języków semickich i historii starosemickiego Wschodu na Uniwersytecie Lwowskim. Po zakończeniu I wojny światowej pozostał on na Uniwersytecie Jana Kazimierza, jednak tylko do 1923 r., kiedy to przeniósł się do Warszawy. We Lwowie zdołał jeszcze opublikować pracę poświęconą ustawodawstwu asyryjskiemu z okresu średniego państwa, jak również przygotować wybór źródeł do dziejów Babilonii i Asyrii (ukazał się w roku 1924).

Podsumowując powyższe rozważania należy podkreślić, że historia starożytna i szerzej rzecz ujmując – studia nad czasami starożytnymi – były niewątpliwie jednymi z wiodących dyscyplin naukowych uprawianych w okresie międzywojennym na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Ówczesne środowisko badaczy starożytności było niezwykle prężne i mocno zróżnicowane. Należeli doń przedstawiciele wszystkich dyscyplin naukowych, zaliczanych do szeroko rozumianej *Altertumswissenschaft*. Na lwowskiej *Alma Mater* była obecna przede wszystkim historia starożytna, a także asyriologia, filologia klasyczna, papirologia, archeologia klasyczna, historia sztuki antycznej, wreszcie prahistoria i prawo rzymskie. Uczeni publikowali liczne prace naukowe (z wyjątkiem K. Chylińskiego) różnego typu (monografie, artykuły, recenzje oraz edycje źródeł historycznych), które ukazywały się w Polsce i poza jej granicami, często w językach obcych. Umożliwiała im to zaistnienie na arenie międzynarodowej. Lwowscy starożytnicy utrzymywali kontakty z uczonymi z uniwersytetów krajowych i

¹⁶⁸ W. Wierzbieniec, *Mojżesz Schorr (1874-1941)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007, s. 399-420.

zagranicznych. Wielu z nich podnosiło także swe kwalifikacje na uczelniach za granicą, a po powrocie do kraju wykorzystywało we własnych badaniach zdobyte tam doświadczenia i nowo poznane metody badawcze.

Grono badaczy czasów starożytnych ze Lwowa było bardzo aktywne. Brali oni udział w licznych kongresach, międzynarodowych i krajowych. We Lwowie z ich inicjatywy ukazywały się liczne czasopisma naukowe i serie wydawnicze, z których „Eos” posiadał (i posiada po dziś dzień) rangę międzynarodową. Lwów wciąż pozostawał główną siedzibą Polskiego Towarzystwa Filologicznego, najważniejszej w okresie międzywojennym organizacji grupującej badaczy antyku, a ponadto Polskiego Towarzystwa Historycznego, do którego również należeli starożytnicy. Sporo czyniono także dla popularyzacji wiedzy o czasach starożytnych; nieoceniona była tu zwłaszcza działalność Ryszarda Ganszyńca.

Trzeba także pamiętać o tym, że lwowscy starożytnicy pozostawili po sobie liczne grono uczniów, którzy niejednokrotnie kontynuowali działalność swych uniwersyteckich mistrzów i sami stawali się założycielami własnych szkół historycznych, by wymienić Kazimierza Zakrzewskiego, twórcę bizantynistyki w Warszawie (i później – pośrednio – w Łodzi), czy Kazimierza Michałowskiego, twórcę polskiej szkoły archeologii śródziemnomorskiej.

Z pełnym przekonaniem można postawić tezę, że w okresie międzywojennym lwowskie środowisko uczonych, zajmujących się badawczo czasami starożytnymi, było – jeśli chodzi o dokonania naukowe i aktywność pozanaukową – jednym z najlepszych w całej ówczesnej Polsce, porównywalnym jedynie z Warszawą i Krakowem (a być może nawet przewyższającym oba te ośrodki naukowe), natomiast mocno dystansującym pozostałe polskie uniwersytety.

Historia kultury na UJK i sposoby jej uprawiania (Jan Ptaśnik, Stanisław Łempicki, Władysław Podlacha)

Jolanta Kolbuszewska

Jak słusznie stwierdzili Kazimierz Hartleb i Stanisław Łempicki, historia kultury “w wielkiej rodzinie nauk historycznych w Polsce zaliczała się do najmłodszych”¹⁶⁹. Problematyka historyczno-kulturowa podejmowana była u nas już wprawdzie w połowie XIX stulecia, jednakże znaczącym krokiem na drodze usamodzielnienia się wspomnianej subdyscypliny był dopiero IV Powszechny

¹⁶⁹ K. Hartleb, K. Łempicki, *Historia kultury*, „Kwartalnik Historyczny”, 1937, r. 51, s. 435.

Zjazd Historyków Polskich w Poznaniu w 1925 roku¹⁷⁰. Podczas jego obrad ogłoszono kilkanaście referatów, w których gruntownej rewizji poddano stosunek historii kultury do innych dyscyplin. Starano się ustalić “relację zagadnień kulturalnych czy kulturoznawczych do socjologii, etnologii, pedagogiki i filozofii (...) Nie wymagano już od historyka kultury, by był równocześnie historykiem sztuk plastycznych, literatury, muzyki czy poszczególnych nauk”¹⁷¹. Dopiero na tym oficjalnym forum polskiej nauki historycznej podjęto próby ustalenia przedmiotu badań historii kultury, określenia jej metod i języka opisu¹⁷². Zabierający podczas Zjazdu głos uczeni zgadzali się co do tego, iż nowa subdyscyplina winna objąć badaniami całokształt życia materialnego i duchowego konkretnych epok dziejowych. Naiwnością byłoby jednak oczekiwać od obradujących w Poznaniu by rozstrzygnęli wszystkie wątpliwości i ustalili jedno niezmiennie i akceptowane przez ogół stanowisko. Historia kultury jako młoda subdyscyplina wciąż ewoluowała, była rozmaicie rozumiana i uprawiana na wiele sposobów.

Międzywojnie sprzyjało jej rozkwitowi – “nowy układ spraw zwolnił historyków od roli głosu sumienia narodu, obowiązku szukania i wskazywania winy za utratę politycznego bytu (...) Skierowana więc została uwaga na zagadnienia kulturalne, społeczne i gospodarcze”, zgodnie z przekonaniem, iż “historia objąć musi całokształt życia, nie tylko jego polityczne przejawy, najczęściej zresztą związane z innymi dziedzinami i z nich wypływające”¹⁷³. Po odzyskaniu niepodległości historia kultury zyskiwała coraz większą popularność i znaczenie. Upowszechniano rezultaty badań podejmowanych u schyłku wieków XIX i na początku XX. W większości publikacji nadal dominował fenomenalistyczny opis zespołu materialnych i duchowych wytworów ludzkiej aktywności.

¹⁷⁰ Szerzej na ten temat znaczenia IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich zob. J. Kolbuszewska, *Mutacja modernistyczna w historiografii polskiej (przełom XIX i XX wieku)*, Łódź 2005.

¹⁷¹ K. Hartleb, S. Łempicki, *Historia kultury...*, s. 436.

¹⁷² Problematykę metod i sposobów ujmowania zjawisk kultury podjął w swym zjazdowym referacie m.in. S. Łempicki, który zwrócił uwagę na dwa sposoby ich rozpatrywania: genetyczny i opisowy. Będące dziedzictwem Oświecenia, genetyczne ujmowanie zjawisk kultury stanowiło jego zdaniem “nieodzowną podwalinę wszelkiej solidnej pracy naukowej”, nie wyczerpywało jednak złożoności przedmiotu. Podobnie rzecz się miała z opisowym ujmowaniem omawianych zjawisk: “nie wystarczy bowiem wyjaśnić jak coś powstało i opisać jakim jest co do swej istoty, ale trzeba też przedstawić, jak oddziałują i jakie wywiera skutki”. Przy rozpatrywaniu zjawisk kulturowych chodziło o uchwycenie ich dynamizmu i uwzględnianie powstania, form obecnych w różnych systemach kultury oraz sposobów reagowania na jej wytwory. Takie ujęcie pozwalało na jednoczesne rozpatrywanie zjawisk kultury w kategoriach przyczyn i skutków. – S. Łempicki, *Formy historycznego ujęcia zjawisk kultury*, w: *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6-8 grudnia 1925*, Lwów 1927, t. I: Referaty, s. 3-8.

¹⁷³ Ł. Charewiczowa, *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*, Lwów 1938, s. 134-135.

Jednymi z nielicznych, którzy wyszli poza ten schemat i podjęli we Lwowie próby charakteryzowania określonych epok pod względem kulturalnym, byli nawiązujący do różnych tradycji badawczych, Jan Ptaśnik, Stanisław Łempicki i Władysław Podlacha. Pierwszy ukształtowany w duchu scjentyistycznej nauki, kładący nacisk na związki genetyczne, próbował opisać interesujące go zjawiska z zakresu dziejów kultury miejskiej. Ważnym problemem była dla niego również religia i relacje kulturalne Polski z sąsiadami. Stanisław Łempicki historyk literatury, oświaty i badacz kultury polskiego renesansu koncentrował się na prezentacji prądów kulturowych, dążył do tworzenia obrazu ducha wybranej epoki uwzględniając tło europejskie. Trzeci spośród tego grona, Władysław Podlacha, historyk sztuki mający duży wkład w proces jej usamodzielnienia się, postulował uprawianie owej subdyscypliny z uwzględnieniem szerokiego kontekstu historyczno- kulturowego.

We Lwowie historia kultury nie miała początkowo zbyt silnych tradycji¹⁷⁴. Właściwy jej rozwój nastąpił za sprawą sprowadzonego w 1920 roku z Krakowa, **Jana Ptaśnika**. Dzięki jego wysiłkowi i zaangażowaniu w życie naukowo-dydaktyczne, Uniwersytet Jana Kazimierza stosunkowo szybko zyskał pozycję znaczącego ośrodka badań historyczno- kulturalnych.

Ptaśnik kierował we Lwowie Katedrą Historii Powszechnej Średniowiecznej i Nauk Pomocniczych Historii. Na jego bogaty dorobek naukowy składały się publikacje z zakresu dziejów miast i mieszczaństwa, życia obyczajowego i religijnego. Badał również stosunki gospodarcze i narodowościowe oraz wpływ obcych wzorców kulturowych na polskie życie duchowe. Jego uniwersyteckie wykłady dotyczyły przede wszystkim życia politycznego, prywatnego, religijnego czasów średniowiecza i wczesnego odrodzenia¹⁷⁵.

Przechodząc do prezentacji badań Ptaśnika, należy podkreślić, iż charakteryzowały się one podejściem analityczno-opisowym¹⁷⁶. Historię kultury definiował

¹⁷⁴ J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918-1939)*, Rzeszów 2012, s. 220.

¹⁷⁵ Tamże, s. 54.

¹⁷⁶ O życiu i naukowej działalności J. Ptaśnika pisali m.in.: F. Bujak, *Życiorys Jana Ptaśnika*, „Kwartalnik Historyczny”, 1930, r. 44, t. 1, s. X-XLV; Ł. Charewiczowa, *Jan Ptaśnik (1876-1930)*, „Przegląd Humanistyczny”, 1930, r. V, s. 242-250. Informacje o dokonaniach naukowych naszego bohatera odnajdziemy również w: *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław, Warszawa, Kraków 1986, t. 29, s. 303-308 oraz *Biogramy uczonych polskich., Cz. I: Nauki społeczne*, z. 3, opr. A. Śródka, P. Szczawiński, Wrocław 1985, s. 149-152; J. Kolbuszewska, *Historia kultury jako samodzielna dziedzina badawcza a lwowskie prace Jana Ptaśnika*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2005, t. III, s. 430-440; Tejże, *Jan Ptaśnik (1876-1930)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, pod red. J. Maternickiego, Rzeszów 2007, s. 467-482; Tejże, *Historia kultury jako alternatywa wobec dziejów po-*

jako badania nad rezultatem rozwoju duchowego i materialnego życia narodu. W zgłębianiu przeszłości należało jego zdaniem dążyć do uchwycenia procesu rozwoju, pokazywać przemiany zachodzące w obiekcie badań pod wpływem różnego rodzaju czynników. W sposób “równomierny” prezentować wszystkie strony minionego życia; obyczaje, stosunki religijne, polityczne, narodowe i prawne, sztukę, literaturę, przemysł i handel. Przytoczona wyżej definicja mimo prób wyjścia poza ograniczenia wyczerpującego się już wówczas pozytywistycznego wzorca badań historycznych, świadczy o silnym zakorzenieniu refleksji Ptaśnika w tym modelu.

Dysponując ogromną wiedzą w zakresie paleografii i dyplomatyki, interesujący się historią sztuki i archeologią¹⁷⁷, nasz bohater był w sensie merytorycznym doskonale przygotowany do studiów nad kulturą. Pod względem chronologicznym objął badaniami okres od wieku X do końca epoki staropolskiej. Poruszał zagadnienia związane z obyczajowością, stosunkami społeczno-gospodarczymi, życiem religijnym, życiem artystycznym oraz problematykę obcych wpływów kulturowych. Łącznikiem wiążącym te badania było miasto, na którego tle omawiał różne zjawiska¹⁷⁸. Miejskiej kulturze Ptaśnik przypisywał ważną rolę w kształtowaniu przeszłości narodu polskiego. Zrozumienie jej pożytywał za najważniejszy cel swojej działalności naukowej. “Kultura miejska z różnych powodów zasługuje na poświęcenie jej głębszych studiów, urzędzenia w miastach, zarówno polityczne, jak bezpieczeństwa publicznego, opieki społecznej i fiskalne, wyprzedzały zwykle urzędzenia ogólnopństwowe i były dla nich wzorem” – przekonywał podczas IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich¹⁷⁹. Jego zdaniem kultura miast wkraczała “w ogólną kulturę państwową i narodową, ta ostatnia bez pierwszej nie dawała się nawet pomyśleć”¹⁸⁰. Zwieńczeniem wieloletnich badań Ptaśnika nad kulturą miejską była wydana pośmiertnie praca “Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce” (Kraków 1934)¹⁸¹.

litycznych w polskiej historiografii dwudziestolecia międzywojennego, w: *Świat z historią*, red. P. Witek, M. Woźniak, Lublin 2010, s. 59-63.

¹⁷⁷ W 1904 roku Ptaśnik podjął studia uzupełniające z historii sztuki i archeologii w niemieckim Instytucie Archeologicznym pod kierunkiem Ch. Hülsena.

¹⁷⁸ K. Dobrowolski, *Badania J. Ptaśnika z zakresu historii kultury*, „Kwartalnik Historyczny”, 1930, r. 44, s. LXVI.

¹⁷⁹ J. Ptaśnik, *W sprawie kilku postulatów w polskiej historii kultury*, w: *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich...*, t. I: Referaty..., s. 2.

¹⁸⁰ Tamże, s. 3.

¹⁸¹ Jak podkreślił Franciszek Bujak publikacja ta była “pierwszym wszechstronnym obrazem rozwoju miast polskich od w. XIII do końca dawnej Rzeczypospolitej, skreślonym piórem najlepszego znawcy, stanowiącym syntezę jego 30-letniej pracy naukowej i najdojrzalszy owoc jego myśli badawczej”. Zob. F. Bujak, *Przedmowa*, w: J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, 1934, s. I. O badaniach Ptaśnika nad dziejami miast

Ważnym obszarem badań lwowskiego historyka była również wiara, religijność polskiego społeczeństwa, przesady ludowe. Problematyka ta znalazła odzwierciedlenie w pracy „Kultura wieków średnich. Życie religijne i społeczne” (Lwów 1925). Autora interesował tam stosunek oficjalnych instytucji kościelnych do pogańskich wierzeń, alchemii, astrologii. Ptaśnik badał też społeczną funkcję kultu świętych, pisał o cudach i relikwiach. Poruszał kwestie związane ze wzorcami osobowymi. W oparciu o prezentowane zagadnienia pragnął w przyszłości pokazać tzw. system średniowieczny i jego upadek.

Na tle polskich badań z zakresu historii kultury, nasz bohater wyróżniał się szerokością zainteresowań i zdolnością do ujęć porównawczych. Powszechnie doceniano nieprzemijającą wartość jego prac, które “dzięki swej źródłowości, niezwykłej rzeczowości i prostemu, jasnemu wykładowi”, nabierały charakteru ponadczasowego¹⁸². Ważne było również odchodzenie od kwestii polskich i przenoszenie punktu ciężkości na zagadnienia uniwersalne. Uznanie wzbudzało wykazanie przez Ptaśnika trwałej łączności kultury polskiej z zachodnioeuropejską. Łucja Charewiczowa podkreślała, iż “Ptaśnik dowiódł, że kultura polska stała nie tylko pod wpływem germańskim ale i romańskim, iż był to nie tylko twór pałaców, dworów i klasztorów, warstwy możnowładczej, szlacheckiej i duchownej, lecz, że stanowiła ona także produkt pracy rzemieślniczej i zabiegów handlowych mieszczan, którzy z dalekich wędrówek i rozległych dróg światowego handlu przeszczepiali również na teren rodzimy zdobycze cywilizacji i prądy duchowe”¹⁸³. Pod tym względem dzieła lwowskiego uczonego stanowiły uzupełnienie prac Kazimierza Morawskiego czy Aleksandra Brücknera.

Głównym orężem Ptaśnika była analiza, słabym punktem zaś ujęcia syntetyczne. Większość jego prac charakteryzuje się obfitym cytowaniem źródeł, kosztem odautorskiego komentarza. Wzorem tradycyjnej, pozytywistycznej historiografii nasz uczyony przede wszystkim “pozwalał źródłom mówić”. Dość duży nacisk kładł na ustalenie chronologii i genezy opisywanych zjawisk. Większość jego publikacji nosiła charakter wykładu erudycyjnego. Obcowanie z ogromem źródeł, konieczne ze względu na działalność edytorską, niekorzystnie wpłynęło na konstrukcję jego

polskich pisał także K. Kaczmarczyk, *Studia nad dziejami miast polskich*, „Kwartalnik Historyczny”, 1930, r. 44, s. LXVI-LXXIII.

¹⁸² S. Lempicki, K. Hartleb, *Historia kultury...*, s. 442. O aktualności ustaleń Ptaśnika świadczyły również powojenne wznowienia najważniejszych jego prac. W 1949 roku Stanisław Arnold we wstępie do drugiego wydania „Miast i mieszczaństwa w dawnej Polsce” pisał, iż “książka Ptaśnika (...) zawiera olbrzymi materiał informacyjny, zestawia - w sposób jasny i wyczerpujący - szereg najistotniejszych zagadnień występujących w toku rozwoju miast polskich”. – S. Arnold, *Wstęp*, w: J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1949, s. V. Po wojnie wznowiono także “Kulturę włoską wieków średnich w Polsce” (Warszawa 1959) oraz “Kulturę wieków średnich” ze wstępem i posłowiem B. Kürbisówny (Warszawa 1959).

¹⁸³ Ł. Charewiczowa, *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*, s. 135.

prac. Odbijało się również na narracji, obejmującej mnóstwo szczegółów, drobiazgowo opisy i “przeładowanie” informacjami, co lekturę jego publikacji czyniło dość nużącą.

Drugim, wybitnym przedstawicielem historii kultury we Lwowie, któremu warto się przyjrzeć, był **Stanisław Łempicki**, kierujący powołaną na UJK w 1924 roku Katedrą Historii Oświaty i Szkolnictwa. Cechą charakterystyczną jego podejścia badawczego było wskazywanie w całokształcie uwarunkowań rozwoju kultury oraz przejawach życia umysłowego, zarówno świeckich jak i religijnych pierwiastków. W praktyce badawczej stosował “krzyżowanie się różnych metod”, typowych dla historii literatury i kultury.

Cechowała go wnikliwość, intuicja i zmysł krytyczny. Analizował typ i charakter minionych epok, pokazywał szereg charakterystycznych dla danego czasu postaw i wartości. Akcentował elementy wspólne i typowe tworzące ideał człowieka określonej epoki. Interesował się ciągłością i trwałością zjawisk kultury. Dążył do wskazania dróg jej rozwoju z uwzględnieniem zmian jakie zachodziły w poszczególnych okresach. Porównując go z Jakubem Burckhardtem, podkreślono, iż podobnie jak on, odczuwał więź z przeszłością, świadomie do niej nawiązywał i poszukiwał wzorców dla kultury czasów w których żył. Jego stosunek do przeszłości i jej przedstawienie rzutowały na rozumienie współczesności a nawet wizję silnego w sensie bogatych zasobów kultury materialnej i duchowej, państwa polskiego¹⁸⁴.

Podobieństwo do Burkhardta polegać również miało na ujmowaniu historii kultury przez pryzmat osiągnięć jej wybitnych reprezentantów. Dla Łempickiego istotny był aktywny podmiot, pozostawiający swój ślad u genezy zjawisk kulturowych. Lwowski badacz przedstawił wiele wybitnych postaci reprezentujących w obrębie kultury europejskiej zjawiska typowo polskie. Biografie wybitnych twórców, dostarczały mu materiału do rozważań na temat właściwości umysłowych kształtujących oblicze narodów i epok.

Podstawowymi kategoriami rozważań Łempickiego były: człowiek, czas i zmiana. Twierdził, iż “człowieka trzeba zawsze oceniać na tle tego wycinka epoki, w którym żyje, którego wypadki, koniunktury, okoliczności, ludzie i interesy warunkują”¹⁸⁵. Jego syntezy dziejowe były mocno osadzone w realiach historycznych. Zawsze interesowało go to z czego ludzie żyli, jak wyglądała ich egzystencja. Historię kultury ujmował jako “historię prądów z których wyrastało życie duchowe i materialne pewnej epoki i historię tego właśnie życia wewnętrznego w różnych jego dziedzinach, historię jego ruchu i atmosfery”¹⁸⁶.

¹⁸⁴ E. Brodacka-Adamowicz, *Stanisław Łempicki (1886-1946) – Człowiek i historyk*, Toruń 2003, s. 79.

¹⁸⁵ S. Łempicki, *Wspomnienie ossolińskie*, Wrocław 1948, s. 173.

¹⁸⁶ K. Hartelb, S. Łempicki, *Historia kultury...*, s. 4.

Ceniąc potencjał źródłowy literatury, interpretował ją w kategoriach socjologicznych. Większą wartość dla niego miała analiza jej społecznego oddziaływania niż rozważanie funkcji ideowej¹⁸⁷. Jego publikacje dość często miały charakter popularnonaukowy. Lwowski historyk uważał, iż badacze powinni pisać w taki sposób, aby ich teksty trafiały do jak najszerszego grona odbiorców. Na uczonego nakładał obowiązek utrzymywania “karmicielskiego związku, jaki winien istnieć między nauką, solą i chlebem narodu, a tym narodem samym”¹⁸⁸.

W literaturze przedmiotu znajdziemy dość zgodną typologię zainteresowań i obszarów badawczych Łempickiego. Komentatorzy jego twórczości zwracają uwagę na: dzieje szkolnictwa wyższego, polskie tradycje wychowawcze na przestrzeni wieków, którym poświęcił m.in. prace: “O ideale wychowania” (1929) czy “Polskie tradycje wychowawcze” (1936). Kolejny obszar badawczy to dzieje kultury umysłowej i mecenatu kulturalnego (“Mecenat kulturalny w Polsce. Problemy i postulaty”, 1928; “Medyceusz Polski XVI wieku (Rzecz o mecenacie kulturowym Zamoyskiego”, 1929), “Opiekunowie kultury w Polsce”, 1938). Łempicki zgłębiał również związki kultury polskiej z europejską (“Manucjusze weneccy a Polska. Karta z dziejów humanizmu w Polsce”, 1926; “Erazm z Rotterdamu i jego stosunki z Polską”, 1936; “Dante i kultura włoska w Polsce, 1930), oraz znaczenie kulturowe ziem wschodniej Rzeczypospolitej”¹⁸⁹.

Stanisław Grzybowski dostrzegał związek pomiędzy studiami Łempickiego, Szujskiego i Morawskiego¹⁹⁰. Wymienionych historyków miało łączyć zamiłowanie do renesansu i próba poszukiwania w tej epoce wzorców dla współczesności oraz dążenie do syntetycznego ujmowania zjawisk przeszłości. Zarówno Łempicki jak i Morawski, interesowali się problemem mecenatu, kontaktami kulturalnymi Polski z zagranicą. Morawski i Szujski sławili Kraków i rolę jaką odegrać miał w kształtowaniu rodzimej kultury. Łempicki popularyzował zaś osiągnięcia Lwowa. Bogactwo kulturalne miasta nad Pełtwią pokazywał poprzez życie wybitnych jednostek: Tadeusza Rutkowskiego, Ludwika Finkła, Stanisława Tarnowskiego, Kazimierza Twardowskiego i wielu innych. Sporo pisał również o udziale ziem południowo-wschodnich Rzeczypospolitej w rozwoju piśmiennictwa, nauki, sztuki.

Dorobek Łempickiego z okresu międzywojnia był imponujący, obejmował 234 publikacje. Sporo miejsca zajmowała w nim biografistyka. Liczne były biogramy w PSB, utrwalające wybitnych nauczycieli, działaczy oświatowych, twórców

¹⁸⁷ S. Grzybowski, *Stanisław Łempicki. Historyk-wychowawca*, w: S. Łempicki, *Mecenat wielkiego kanclerza*, Warszawa 1980, s. 20.

¹⁸⁸ Cyt. za: W. Szulakiewicz, *Stanisław Łempicki (1886-1947)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku...*, [t. 1], s. 566.

¹⁸⁹ Łempicki był autorem wnikliwych syntetycznych odczytów na temat roli kulturowej, artystycznej i literackiej Lwowa oraz szkiców biograficznych wybitnych postaci związanych z regionem: “Piotr Skarga na Ziemi Czerwieńskiej” (1937), “Szymon Szymonowicz i jego czasy” (1929).

¹⁹⁰ S. Grzybowski, *Wstęp*, w: Stanisław Łempicki, *Mecenat wielkiego kanclerza...*, s. 30.

kultury¹⁹¹. Łempicki był również autorem analiz i ujęć syntetycznych, pisał teksty programowe. Był mistrzem krótkich form pisarskich.

Trzecim spośród lwowskich badaczy, który w specyficzny sposób postrzegał i uprawiał historię kultury, był **Władysław Podlacha**. Historyk sztuki, reflektujący również w obszarze teorii nauki. Od 1924 roku kierował na UJK Zakładem Historii Sztuki Polskiej i Wschodnio-Europejskiej, przekształconym w 1925 roku w Instytut, a od roku 1933 – Zakład Historii Sztuki Nowożytnej Polskiej i Wschodnio-Europejskiej¹⁹².

Jego zainteresowania badawcze skupiały się na malarstwie średniowiecznym, od 1916 roku podejmował również zagadnienia teoretyczne i metodologiczne próbując stworzyć teoretyczne podstawy nowej dyscypliny naukowej¹⁹³. Podlacha pracował nad organizacją studiów uniwersyteckich w zakresie historii sztuki. U progu niepodległości sprzeciwiał się charakterystycznemu dla szkoły wiedeńskiej postrzeganiu dzieła sztuki jedynie jako ogniwa w łańcuchu rozwojowym problemów artystycznych. Wskazywał na konieczność szerszego spojrzenia: “Każde dzieło sztuki winno być zbadane na tle tej kultury duchowej, która spowodowała jego powstanie”¹⁹⁴. Podobnie jak Łempicki w odniesieniu do literatury, akcentował społeczny aspekt twórczości artystycznej w okresie średniowiecza. Traktował ją jako wytwór kultury mieszczańskiej i licznych jej powiązań z życiem duchowym epoki.

Podczas Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu zaprotestował przeciwko twierdzeniu, iż historia sztuki jest zaledwie częścią historii kultury. Bronił samodzielności reprezentowanej przez siebie dyscypliny twierdząc, iż różnice między wspomnianymi naukami leżą nie tyle w przedmiocie badań, co metodach i sposobach ujmowania zjawisk artystycznych. Próby ściślejszego wiązania historii kultury z historią sztuki odnajdował już w XIX stuleciu (Karol Schnaase miał jego zdaniem, widzieć w sztuce zwierciadło odbijające duszę narodu; jego subtelne i niepowtarzalne rysy duchowe). Sztuka ujmowana była jako duch czasu przemieniony w formę i barwę. Podlacha protestując przeciwko odmaławianiu historii sztuki swoistości twierdził, że “sztuka jako jeden z przejawów życia duchowego, jako czynnik tworzący kulturę, należy oczywiście do historii kultury, jednakowoż bywa ona tam rozpatrywana głównie ze względu na swoją

¹⁹¹ Zob. J. Hulewicz, *Stanisław Łempicki (25.VI.1886 – 2.XII.1947)*, Kraków 1948, s. 12 i nast.

¹⁹² L. Kalinowski, *Podlacha Władysław*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław, Warszawa, Kraków 1983, t. 27, s. 113-115.

¹⁹³ Niezwykle istotną w tym okresie okazała się napisana przez Podlachę recenzja z pracy H. Tietzego “O metodzie historii sztuki”. Zob.: W. Podlacha, *Niektóre zagadnienia nowoczesnej historii sztuki*, „Kwartalnik Historyczny”, 1915, r. 29, s. 208-223. Autor sformułował w niej szereg trafnych i oryginalnych myśli, które świadczyły o doskonałym opanowaniu wiedzy o kierunkach rozwoju historii sztuki i humanistyki.

¹⁹⁴ W. Podlacha, *O przyszłości historii sztuki*, „Nauka Polska”, 1919, t. II, s. 18.

treść i traktowana jako źródło historyczne. Problem plastyczny, który tkwi u podstawy każdego dzieła sztuki, nie stanowi dla historii kultury celu badania – pragnie ona wydobyć z utworu sztuki podobnie jak z innych źródeł treść życia człowieka danej epoki w całym jego zachowaniu się na arenie życia publicznego i w komnacie domowej, nie wdając się w dociekania co za motywy skłoniły artystę do wypowiedzenia się właśnie w takich formach, jakie narzucają się oczom obserwatora¹⁹⁵. Wedle Podlacha historia sztuki zmierza do ujęcia dzieła sztuki uwzględniając zarówno historyczne jak i psychologiczne uwarunkowania. Główna linia badania “idzie w kierunku formułowania problemów artystycznych i ustalenia założeń duchowych sztuki, a nie w kierunku ustalania wpływu warunków kulturalnych na sztukę”¹⁹⁶. Historyk sztuki bada te strony dzieła, które biorą początek w zdolności kształtowania formy¹⁹⁷. Koncentruje uwagę na wartości plastycznej. Nasz badacz podkreślał, iż “należy przy każdej sposobności akcentować, że cele historii sztuki są różne od celów historii kultury, że historyk sztuki, jakkolwiek musi być obeznany z całością życia duchowego badanej przez siebie epoki, winien skierować swe usiłowania ku wytworzeniu takiego systemu pracy, który by uwzględniał istotne znamiona i duchowe źródła sztuki, i wyszedłszy poza heurystykę, opartą o źródła archiwalne i zabytkowe, zmierzał do pojęciowego przetrzymania tych znamion”¹⁹⁸. Oczywiście historia kultury daje badającemu sztukę szerokie tło, ułatwia klasyfikacje. Ujmowana jako synteza przejawów życia duchowego danego czasu, ułatwiać może wgląd w duszę artysty. Ukazuje bowiem obszar sądów, wierzeń, wartości wpływających na wyobraźnię artystyczną, prądów które mogły przyspieszyć rozwiązanie konkretnych problemów artystycznych itp. Dalej jednak historyk sztuki podąża drogą odrębną, koncentrując się na problemach plastycznych, strukturze i formie dzieła.

Lwowski historyk twierdził, iż historia sztuki nie uchyla się od jej rozpatrywania w kategoriach społecznych, religijnych czy etnicznych. Chodzi o to, by pokazać w jaki sposób prądy kulturowe pewnej epoki “załamywały się” w duszy artysty i pojawiały w formach plastycznych. Badacz winien koncentrować się na analizie psychologicznej, przedmiotem, której będzie dusza artysty, jego dzieło, wreszcie stosunek do duszy zbiorowej. Podlacha poszukiwał psychologicznych podstaw twórczości. Nie zadowalał się opisem. Uważał, iż historia sztuki nie może poprzestawać na inwentaryzowaniu dzieł, lecz musi uwzględniać ich pogłębioną analizę.

¹⁹⁵ Tegoż, *Historia sztuki a historia kultury*, w: *Historycy o historii*, red. M.H. Serejski, Warszawa 1966, t. II, s. 318-319 (pierwodruk: “Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich”, t. I, s. 1-13).

¹⁹⁶ Tamże, s. 320.

¹⁹⁷ Tamże, s. 323.

¹⁹⁸ Tamże, s. 325.

Reasumując, wydaje się, iż Podlacha koncentrując się na badaniu dziejów sztuki nie bagatelizował historii kultury. Twierdził, iż związek wspomnianych dyscyplin jest jak najbardziej naturalny, oddają sobie bowiem niekwestionowane przysługi. Inaczej sytuował je jednak względem siebie. Historia sztuki nie mogła być traktowana służebnie wobec historii kultury. Skłaniał się raczej ku równoprawnemu traktowaniu obu dziedzin z akcentem na specyfikę i odrębność ich badań. Mimo, iż najbliższa była mu historia sztuki, ze względu na szerokość ujęć i specyficzny sposób definiowania jej zainteresowań, z perspektywy czasu można go uznać również za historyka kultury. Granice między subdyscyplinami badawczymi w obrębie historii były wówczas dość płynne.

Wszyscy trzej badacze włożyli niebagatelny wkład w rozwój historii kultury w okresie międzywojnia. Ptaśnik kładł nacisk na opis i analizę zjawisk kultury. Poszukiwał ich genezy, akcentował ewolucję i przemiany. Koncentrował się na urządzeniach, instytucjach, kulturze materialnej. Lempicki posiłkując się metodami z zakresu historii literatury badał prądy kulturowe, starał się pokazywać ciągłość, trwałość i typowość zjawisk obecnych w polskiej kulturze. Istotnym dla niego był również związek teraźniejszości z przeszłością. Natomiast Władysław Podlacha koncentrując się na historii sztuki odchodził od XIX wiecznych wzorców jej uprawiania. Sztuka była dlań czynnikiem tworzącym kulturę. Szukał inspiracji w psychologii, posiłkował się ustaleniami historii w celu oddania “duchowych założeń sztuki”.

Deklaracje teoretyczne i praktyka badawcza naszych trzech bohaterów doskonale ilustrują zróżnicowanie polskiej refleksji historyczno-kulturowej. Pokazują, iż była to dziedzina dynamiczna, szukająca inspiracji i wzorców uprawiania w ówczesnej humanistyce. Lwowskie propozycje i osiągnięcia w tym zakresie wydają się istotne i warte pogłębionej analizy.

Допоміжні / спеціальні історичні дисципліни у Львівському університеті: історіографія питання та перспективи подальшого дослідження

Роман Шуст, Олександр Целуйко

Львівський університет не лише найдавніший вищий навчальний заклад, що був створений в українських землях, але й інституція, де у 1784 р. було відкрито першу в Україні кафедру допоміжних історичних дисциплін – кафедру нумізматики і геральдики. Відтоді впродовж понад 240 років цей університет залишається одним з найбільш потужних центрів вивчення та викладання згаданих дисциплін. Тут свого часу працювали відомі вчені-

фахівці з окремих спеціальних історичних дисциплін Готфрід Уліх, Фома Вучич, Францішек Ксаверій Ліске, Михайло Грушевський, Ян Птасьнік, Мар'ян Гайсіг, Іван Крип'якевич, Іван Шпитковський, Володимир Зварич, Ярослав Кісь та ін. Всі вони внесли значний вклад у розвиток нумізматики, геральдики, палеографії, дипломатики, хронології, епіграфіки, генеалогії та інших дисциплін згаданого комплексу. Їхній доробок збагатив австрійську, польську та українську історіографії. Саме тому наукова та викладацька діяльність цих вчених стала об'єктом низки відповідних студій. Без аналізу їх доробку не обходяться й ґрунтовні наукові праці, й навчальні посібники та науково-популярні видання.

Одним з перших, хто звернув свою увагу на вивчення питання про становлення допоміжних / спеціальних історичних дисциплін у Львівському університеті, був професор кафедри австрійської історії Людвік Фінкель (1858–1930), котрий у 1894 р. підготував разом із С. Стажиньським історію Львівського університету у двох томах¹⁹⁹. Її вихід був приурочений до відновлення медичного факультету та відкриття Крайової виставки у Львові, а сама праця мала стати, у тому числі, подарунком для високих гостей (йшлося, насамперед, про імператора Франца Йосифа I). Саме тому перший історичний нарис Львівського університету мав дещо парадний характер. Л. Фінкелю у цьому тандемі довелось взятись за дослідження найдавнішого – т. зв. Йосифінського університету (1784–1805), Львівського ліцею (1805–1817 рр.) та першого періоду діяльності університету Франца I (1817–1869). Учений підійшов до свого завдання відповідально, використавши всі доступні йому матеріали з архівосховища університету. При цьому 1894 р. за пропозицією проф. Л. Фінкеля було створено архів Львівського університету, а також інших державних установ Львова. Своім завданням він бачив створення загальної картини розвитку освітнього простору у місті від найдавніших часів (фактично з XV ст.) до середини XIX ст., а тому часто виходив у своєму історичному наративі поза рамки університетських стін. Він чітко окреслив мету та завдання, які ставились перед створеними австрійською владою вищими навчальними закладами, окреслив сферу компетенції та повноважень університетських органів самоуправління, розповів про участь викладачів та студентів у суспільно-політичному та культурному житті краю, зрештою, очевидно, для того, щоб зробити працю більш жвавою, подав у посторінкових посиланнях цікаві біографічні факти, а часом і анекдотичні історії з життя та побуту викладачів і студентів.

До рівня університетської науки та освіти кінця XVIII – початку XIX ст. Л. Фінкель ставився доволі скептично, наголошуючи, що самі університети в той час розглядались як кузня кадрів чиновників, а не вчених чи мислителів,

¹⁹⁹ *Historya Uniwersytetu Lwowskiego. Napisali Dr. L. Finkel i Dr. Stanislaw Starzyński*, Lwów 1894, część I, XVI+351 s.; część II, 442 s.

а навчальний процес нерідко мав схоластичний характер, оскільки у своїх лекціях професори були зобов'язані неухильно дотримуватись приписаних урядом інструкцій і лише переповідати зміст підручників²⁰⁰. Професор Л. Фінкель уперше проаналізував діяльність перших кафедр філософського факультету, у тому числі “надзвичайної кафедри допоміжних історичних наук”, подав відомості про курси, які читались в той час та були підготовлені професорами Г. Уліхом (1743–1794) та Л. Ценмарком (1753–1814) і втілені у підручниках (однак без їх аналізу!), зрештою подав нам короткі відомості до історії формування університетської нумізматичної колекції²⁰¹. Ця інформація була викладена досить побіжно, що можна пояснити тією характеристикою, яку він дав вищеназваним професорам, назвавши їх більше літераторами, аніж “людьми науки”²⁰². Розвиток допоміжних історичних дисциплін у першій половині XIX ст. залишився практично повністю поза увагою Л. Фінкеля: нічого не було сказано про їх викладання в університеті Й. Мауссом (1778–1856)²⁰³, натомість подано цікаву інформацію щодо нереалізованого плану відкриття у відновленому 1817 р. університеті кафедри археології і нумізматичної та кафедри старослов'янської дипломатики і геральдики²⁰⁴. Кілька разів автор коротко згадав про долю нумізматичної колекції та пертурбації, пов'язані з нею²⁰⁵.

Друга частина “Історії Львівського університету” авторства С. Стажиньського також не містила цілісної картини розвитку згаданих дисциплін у стінах університету. Це були переважно короткі нариси історії окремих факультетів (відділів) та кафедр, загальна інформація про наукову, навчальну, археографічну роботу професорів, які на них працювали, бібліографія їх наукового доробку. З огляду на це, цікавими були відповідні ґрунтовні довідки про відомих вчених Антонія Малецького (1821–1913), Францішека Ксаверія Ліске (1838–1891), Освальда Бальцера (1858–1933), Ісидора Шараневича (1829–1901), Тадеуша Войцеховського (1838–1919), Людвіка Фінкеля та ін.²⁰⁶ Окремі відомості щодо нумізматичної колекції знаходимо у розділі про університетську бібліотеку, інтегральною частиною якої ця збірка була від 1822 р.

Як не дивно, наступну спробу комплексного аналізу розвитку згаданих дисциплін у Львівському університеті довелось чекати більше ніж півстоліття. Хоча у міжвоєнний період у семінарах професорів гуманітарного

²⁰⁰ *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. I, s. 45, 46, 60.

²⁰¹ *Ibid.*, s. 50, 60, 68-72, 154 *passim*.

²⁰² *Ibid.*, s. 68.

²⁰³ Самому Й. Мауссу у праці було відведено кілька сторінок, але з огляду на його іншу викладацьку та наукову роботу. Див.: *Ibid.*, s. 217-221.

²⁰⁴ *Ibid.*, s. 199.

²⁰⁵ *Ibid.*, s. 200, 203, 279, 292 *passim*.

²⁰⁶ *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. II, s. 134-144, 205-208, 236-240, 267-268, 279-281.

факультету виконувалися роботи, що стосувались вивчення розвитку історичних студій (наприклад, робота М. Ласкавської “Вивчення історії у Львівському університеті до половини XIX ст.”), однак у науковий обіг їх результати запроваджені не були, та й питання розвитку допоміжних дисциплін було заторкнено лише побіжно²⁰⁷. У 1937 р. вийшла підсумкова праця вихованця цього університету В. Семковича “Rozwój nauk pomocniczych historii w latach 1886–1936”, у якій Львів, разом із Краковом та Познанню, було названо одним з трьох центрів розвитку допоміжних історичних дисциплін у Польщі, перераховано головні центри дослідження цих дисциплін у місті, проаналізовано діяльність окремих львівських учених. Однак сам університет, можливо через відсутність окремої спеціалізованої кафедри чи то через тематичну спрямованість даної публікації (йшлося про досягнення польських учених з окремих дисциплін), на сторінках видання був представлений побіжно²⁰⁸. Відзначимо і той факт, що саму історію становлення допоміжних історичних дисциплін у Польщі В. Семкович пропонував починати від робіт Й. Лелевеля, праці якого заклали підвалини у їх подальший розвиток²⁰⁹. Тим самим історик відмовився від “йосифінської” університетської спадщини, залишивши осторонь діяльність згаданої кафедри. Чи причиною цього був вузьконаціональний підхід до історіографії питання і спроба вивищення Кракова та пов’язаних з ним інституцій (Академії Знань (Akademia Umiejętności), Ягеллонського університету, чи на його поглядах відобразилась скептична оцінка діяльності та наукового доробку професорів львівської кафедри Л. Фінкелем, – можна лише здогадуватись.

Лише після Другої світової війни цим питанням зацікавився український історик Ярослав Кісь (1918–1986). 31 січня 1959 р. в Інституті суспільних наук АН УРСР у Львові відбулася нарада, на якій обговорено стан та перспективи розвитку допоміжних історичних дисциплін в Україні²¹⁰. Участь у ній взяли кілька десятків осіб – працівників зазначеного Інституту, вчених та дослідників Львівського державного університету ім. І. Франка, місцевих

²⁰⁷ Р. Шуст, *Нумізматична наука у Львівському університеті (кінець XVIII – XIX ст.)*, в: *Львів: місто–суспільство–культура / Збірник наукових праць за ред. М. Мудрого*, Львів 1999, т. 3, с. 249.

²⁰⁸ Wł. Semkowicz, *Rozwój nauk pomocniczych historii w latach 1886–1936*, Lwów 1937, 33 s.

²⁰⁹ Ibid., s. 3.

²¹⁰ Стенограма засідання: Архів Інституту українознавства ім. І. П. Крип’якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 301, арк. 1-62. Вона опублікована та супроводжена необхідним коментарем у: О. Целуйко, *Нарада у відділі історії України Інституту суспільних наук АН УРСР “Про стан і завдання розвитку допоміжних історичних дисциплін”*, “Вісник Львівського університету. Серія історична”, Львів 2014, вип. 50, с. 469-517.

архівів, музеїв, наукових бібліотек. Виступ Я. Кіся стосувався, головню, значення допоміжних історичних дисциплін у підготовці майбутніх істориків до наукової роботи. Така тематика доповідача була закономірною, оскільки сам Ярослав Кісь – на той момент доцент, а в подальшому професор кафедри історії УРСР Львівського університету²¹¹ – чи не найбільше з присутніх доклався до професійної підготовки студентів історичного факультету: ще починаючи з кінця 1940-х років він викладав курс палеографії (як зазначалось у документах, це була латинська, слов'янська, російська чи то східно-слов'янська палеографія)²¹². Для студентів кафедральної спеціалізації він читав курси “Методика вивчення історичних джерел”, “Історична географія УРСР” та ін.²¹³ У 1975 р. він став автором єдиного на той час україномовного навчального посібника з палеографії²¹⁴ та уклав машинописний варіант навчальних посібників з хронології та метрології²¹⁵. Саме Я. Кісь не раз наголошував на необхідності якомога повнішого вивчення комплексу спеціальних / допоміжних історичних дисциплін студентами-істориками та навіть виступив з цього приводу на Другій республіканській науковій конференції з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін у Києві²¹⁶.

У виступі на нараді в Інституті суспільних наук учений не лише вибудував своєрідну схему / модель, за якою повинно було б проходити викладання студентам згаданих дисциплін та окреслив навчальну базу для цього, а й коротко охарактеризував історію їх викладання та вивчення у Львівському університеті в минулому та в зазначений час²¹⁷. Я. Кісь вказав на час створення першої кафедри допоміжних історичних дисциплін в університеті, назвав її перших очільників²¹⁸, наголосив на формуванні у той час потужної нумізматичної колекції. Продовжувачем традицій викладання допоміжних історичних дисциплін у першій половині XIX ст. Кісь вважав професора

²¹¹ Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – Архів ЛНУ), ф. Р-119, оп. 2/Ос, спр. 10827, арк. 3-4, 5-6, 64.

²¹² Там само, арк. 36, 51, 53.

²¹³ Там само, арк. 88.

²¹⁴ Я. П. Кісь, *Палеографія. Навчальний посібник*, Львів 1975.

²¹⁵ Архів ЛНУ, спр. 10827, арк. 123.

²¹⁶ Я. Кісь, *Значення допоміжних (спеціальних) історичних дисциплін у підготовці наукових працівників*, в: *Друга республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін*, Київ 1965, с. 193-202.

²¹⁷ У подальшому Я. Кісь опублікував окрему статтю з цього питання: Я. Кісь, *До історії розвитку допоміжних історичних дисциплін у Львівському університеті*, “Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР”, Київ 1963, № 4, с. 37-40.

²¹⁸ Щоправда, у стенограмі вони помилково названі “Ульріхом” та “Ленгмарком”. Можливо, маємо справу з опискою секретаря, який він стенограму.

Й. Маусса, який читав курс сфрагістики, нумізматики і дипломатики. Було відзначено, що після смерті останнього допоміжні історичні дисципліни у Львові, попри доволі бурхливий їх розвиток у Європі, дещо занепав, а нову хвилю зацікавлення ними вчений пов'язував з діяльністю в останній чверті XIX – на початку XX ст. Ф. К. Ліске, Л. Фінкеля, С. Закшевського (1873–1936) і В. Семковича (1878–1949). Особливо було наголошено на тому факті, що до розвитку згаданих дисциплін долучились знані українські вчені Омелян Огоновський (1833–1894) та І. Шараневич. Вказувалось, що курс східнослов'янської палеографії читав Михайло Грушевський (1866–1934). Наведений вище короткий виклад традицій викладання допоміжних історичних дисциплін, а також інформація про сфрагістичну колекцію, що перебувала в той час у віданні Івана Шпитковського (1880–1969), палеографічні альбоми та таблиці, інші матеріали, на думку Я. Кіся, давали підстави для створення у Львівському університеті якщо не кафедри, то хоча б кабінету допоміжних історичних дисциплін.

Змальована у виступі на нараді схема розвитку допоміжних історичних дисциплін у Львівському університеті у розширеному вигляді була оформлена у вигляді статті, що вийшла 1963 р. на сторінках одного з небагатьох загальноукраїнських історичних видань, в якому в цей час побачили світ публікації низки львівських дослідників з допоміжних історичних дисциплін – “Науково-інформаційного бюлетеня Архівного управління УРСР”²¹⁹. Розпочавши із короткого огляду становлення допоміжних історичних дисциплін в Європі в ранньомодерний час, автор далі безпосередньо перейшов до їх розвитку та становлення у стінах Львівського університету. При цьому Я. Кісь виділив декілька періодів: а) створення та функціонування першої кафедри допоміжних історичних дисциплін й діяльність її завідувачів Г. Уліха, Ф. Вучича (1784–1805); б) перша половина XIX ст., коли згадані дисципліни у ліцеї, а потім університеті викладали Л. Ценмарк та Й. Маусс (1805–1848); в) занепад викладання та вивчення допоміжних історичних дисциплін у середині XIX ст. та їх поступове відродження з 1870-х років, діяльність Ф. К. Ліске; г) розвиток допоміжних історичних дисциплін за “розквіту буржуазної історичної науки у Львівському університеті” кінця XIX – початку XX ст.; д) міжвоєнний період (1918–1939) та, зрештою, е) період існування радянського університету у Львові (1944 – початок 1960-х років).

Працюючи над вивченням становища спеціальних історичних дисциплін у Львівському університеті, вчений провів у тексті аналіз підручників Г. Уліха, а також висвітлив діяльність професора Й. Маусса та дослідників, які працювали у час між двома світовими війнами. У працях Я. Кіся спостерігалось

²¹⁹ Я. Кісь, *До історії розвитку допоміжних історичних дисциплін у Львівському університеті*, с. 37-40.

намагання визначити та виокремити досягнення у цій царині українських учених, насамперед Михайла Грушевського та Іларіона Свенціцького. Цікавою є також подана дослідником інформація про склад та стан опрацювання сфрагістичної і нумізматичної колекцій університету.

Ще раз до питання розвитку допоміжних історичних дисциплін у Львові і, зокрема, Львівському університеті Я. Кісь повернувся у виступі на теоретичному семінарі з джерелознавства та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, що діяв у Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові. Цей семінар був створений за ініціативою його директора Надії Врадій та академіка Івана Крип'якевича²²⁰. Стенограма цього виступу²²¹ засвідчує, що в його основу було покладено раніше опубліковану статтю із вкрапленнями нової інформації щодо періоду 1960-х років.

Окремі питання викладання та вивчення сфрагістики вченими Львівського університету були викладені у монографії Віталія Гавриленка²²². Однак, докладніше зупинившись на предметі свого дослідження – сфрагістиці та Львівському університеті, загальну історію викладання допоміжних історичних дисциплін він базує на роботах Л. Фінкеля та Я. Кіся²²³, фактично не вийшовши за рамки схеми останнього. Монографія В. Гавриленка цікава з іншої точки зору: вперше історія розвитку допоміжних історичних дисциплін у Львівському університеті була вписана у ширший загальноукраїнський контекст. Увесь доробок професорів інституції розглядався як інтегральна частина загальноукраїнського історіографічного дискурсу і оцінювався саме з цієї точки зору. Така тенденція особливо стала помітною у подальші роки, коли і польські, і українські дослідники розглядали діяльність учених Львівського університету періоду 1784–1939 рр. як частину власної національної історіографії.

Знову до історії вивчення згаданих дисциплін у Львівському університеті дослідники звертаються у 1990-х роках. Першість тут належала польському вченому, автору знаного підручника зі спеціальних історичних дисциплін, професора Університету Марії Кюрі-Склодовської у Любліні Юзефу Шиманському. У повідомленні, котре вийшло на сторінках ювілейного видання, при-

²²⁰ Про сам семінар дивись: В. Бездрабко, *Семінар з архівознавства та допоміжних історичних дисциплін ЦДА України у Львові: науковий феномен*, “Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника”. Зб. наук. праць, Львів 2008, вип. 1 (16), с. 546-579; Її ж, *Документознавство в Україні: інституціоналізація та сучасний розвиток*, Київ 2009, с. 139-170.

²²¹ Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. Р-1, оп. 1, спр. 415, арк. 113-115. Доповідь мала назву “Розвиток допоміжних історичних дисциплін у Львові”.

²²² В. О. Гавриленко, *Українська сфрагістика: питання предмета та історіографії*, Київ 1977, 168 с.

²²³ Там само, с. 36-37, 68, 118, 120, 143.

свяченого професору Казимирові Ясіньському²²⁴, запропонував переглянути панівну після В. Семковича думку про те, що початок розвитку допоміжних історичних дисциплін слід пов'язувати із творчістю Й. Лелевеля та, натомість, пропонував розглядати діяльність кафедри Г. Уліха та його послідовників як нову точку відліку на цьому шляху – “першу кафедру допоміжних історичних наук на польських землях”. На його думку, той факт, що саме у Львові (яке вчений бачив польським містом) у цій царині були виголошені перші університетські лекції, до яких, хоч і “вузьким струмком”, потрапив польський джерельний матеріал, та той факт, що більшість слухачів цих дисциплін становили поляки. Вчений поновно оглянув науковий та навчальний доробок Г. Уліха, порівнявши його з діяльністю інших тогочасних викладачів, зокрема, німецьких та чеських професорів, та, на відміну від Л. Фінкеля, позитивно оцінив підготовлені ним підручники, особливо відзначивши посібник з дипломатики. Ю. Шиманський прийшов до думки, що хоча Г. Уліх не був першовідкривачем у сфері допоміжних історичних дисциплін, а радше старанним компілятором, однак саме він створив добрі передумови для подальшого становлення та розвитку цих наук у Львові, дав шанс, який, щоправда, так і не був оцінений середовищем²²⁵.

Свою оцінку діяльності Г. Уліха та його кафедри відомий польський історик дав у ще одній своїй публікації²²⁶, підкресливши, зокрема, той факт, що “опрацьовані ним (Г. Уліхом – Р. Ш., О. Ц.) підручники для студентів добре свідчать про ознайомленість із тогочасним станом досліджень, і то в європейському масштабі”²²⁷. Названі публікації Ю. Шиманського хоча і не внесли чогось нового у плані джерельних напрацювань, однак вперше наголошували на необхідності включення спадщини Г. Уліха та його послідовників на чолі кафедри до лона польської історичної науки, подовжували принаймні ще на 30-40 років вглиб традицію їх вивчення та викладання на теренах колишньої Речі Посполитої.

У 1999 р. вийшла стаття львівського історика Михайла Кріля “Кафедра дипломатики, геральдики і хронології у Львівському університеті (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)”²²⁸. У ній він розглянув навчальну ді-

²²⁴ J. Szymański, *Pierwsza katedra nauk pomocniczych historii na ziemiach polskich*, w: *Personae, colligationes, facta. Profesorowi Kazimierzowi Jasińskiemu w 70 rocznicę urodzin przyjaciele, koledzy, uczniowie*, Toruń 1991, s. 318-326.

²²⁵ *Ibid.*, s. 324.

²²⁶ J. Szymański, *Sto lat przemian metodologicznych nauk pomocniczych historii w Polsce*, w: *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych w Polsce*, Kraków 1996, s. 35-47.

²²⁷ *Ibid.*, s. 36.

²²⁸ М. Кріль, *Кафедра дипломатики, геральдики і хронології у Львівському університеті (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)*, в: *Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка. Зб. наук. праць*, Львів 1999, вип. 2, с. 73-75.

яльність Г. Уліха, Ф. Вучича, Й. Маусса та Л. Ценмарка, у тому числі вперше подав коротку анотацію підручника останнього “Нарис викладу допоміжних історичних дисциплін” (“Leitfaden der Vorlesungen über historische Hilfswissenschaften”, Lemberg 1796). До важливих уточнень, які зробив М. Кріль, віднесемо інформацію про те, що у 1820-х роках, на час хвороби Й. Маусса, курс допоміжних історичних дисциплін в університеті читав професор львівської гімназії отців-домініканців, словенець за походженням Матій Чоп (1797–1835)²²⁹. Дискусійною є, щоправда, позиція автора щодо назви кафедри: традиційно її прийнято називати кафедрою допоміжних історичних дисциплін (у Фінкеля – *Nauk pomocniczych historii*²³⁰), хоча сам Г. Уліх дійсно обіймав посаду надзвичайного професора геральдики і нумізматики²³¹.

Останні два десятиріччя ознаменувались активізацією українсько-польської наукової співпраці у рамках дослідження минулого Львова та Галичини в цілому та Львівського університету зокрема. Особливо плідними були контакти, налагодженні вченими Львівського університету з Краківською вищою педагогічною школою (нині Педагогічний університет у Кракові). У 1992 р. були започатковані спільні конференції під загальною назвою “Львів: місто–суспільство–культура”, результатом роботи яких стали декілька однойменних збірок публікацій під аналогічною назвою, що видаються по чергово в Україні та Польщі. Не менш важливими стали і започатковані львівськими та жешівськими істориками студії над багатокультурним історичним середовищем Львова XIX–XX ст. (до 1939 р.), наслідком чого стали ряд конференцій, кілька томів матеріалів та два томи біографічних нарисів українських, польських, єврейських, австрійських вчених під редакцією Є. Матерніцького, Л. Зашкільняка та П. Серженги²³². До роботи було залучено і дослідників з-поза меж Львова, Кракова чи Жешова. Такий підхід виявився доволі плідним, а на сторінках згаданих видань було опубліковано кілька матеріалів до історії допоміжних історичних дисциплін у Львівському університеті.

Питанням розвитку нумізматичної науки та нумізматичних зацікавлень у Львові займається львівський історик Р. Шуст. У його публікаціях звернуто увагу дослідників на здобутки та результати роботи Г. Уліха, Ф. Вучича та Л. Ценмарка²³³. Вперше їх навчальна та наукова спадщина були розглянуті у

²²⁹ Там само, с. 75.

²³⁰ *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, cz. I, s. 72-73, 350.

²³¹ *Ibid.*, s. 50.

²³² *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, Rzeszów 2007, [t. I]; *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, Rzeszów 2014, t. II.

²³³ Р. Шуст, *Нумізматична наука у Львівському університеті (кінець XVIII – XIX ст.)*, с. 249-257; Його ж, *Нумізматичні зацікавлення у Львові (кінець XVIII – початок XX ст.)*, w: *Lwów: miasto–społeczność–kultura*, red. K. Karolczak, Kraków 2002, t. IV, s. 187-208. У дещо доповненому варіанті вона була перевидана як: Р. Шуст, *Львів*

широкому аспекті загального становлення нумізматичної науки в країнах Європи та проаналізовано конкретну роботу з опрацювання, впорядкування та каталогізації університетської збірки монет і медалей упродовж зазначеного періоду. Друга публікація вводить вивчення нумізматики у Львівському університеті у ширший загальноміський контекст.

Найбільш повними на сьогоднішній день оглядами історії викладання допоміжних історичних дисциплін у Львівському університеті до 1939 р. є низка статей історика Варшавського університету Стефана Цяри, у яких він, слідом за Ю. Шиманським, розглядає їх вивчення та викладання у руслі польського історіографічного дискурсу. У першій з них²³⁴ автор наголосив на тому факті, що у Львівському університеті вперше “на польських історичних землях” було створено кафедру дипломатики, геральдики і нумізматики, однак докладної історії цієї кафедри Цяра не подав, обмежившись лише короткою історичною довідкою з цього приводу. Натомість головну свою увагу дослідник приділив часам “найбільшого розвитку польської історіографії за часів автономії Галичини”, тобто, власне періоду другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Свою увагу він зосередив на діяльності таких вчених та педагогів як Ф. К. Ліске, С. Закжевський, Т. Войцеховський та В. Семкович. Причиною активізації розвитку допоміжних історичних дисциплін в цей час С. Цяра вважає інтенсифікацію видання джерельних матеріалів у рамках таких великих проєктів, як “Monumenta Poloniae Historica” та “Akta grodzkie i ziemskie”²³⁵. Відповідно, й головну свою увагу у дидактичній роботі згадані викладачі приділяли дипломатиці, палеографії і хронології.

Важливе місце у згаданій роботі С. Цяри посідає й питання відкриття окремої кафедри допоміжних історичних дисциплін у Львівському університеті, яке регулярно підносилось від початку ХХ ст., однак так і не було вирішено позитивно австрійською владою через фінансові причини. Не допоміг у цій справі і той факт, що у 1909 р. В. Семкович отримав другу серед польських вчених габілітацію у ділянці допоміжних дисциплін, а сам історик з часом перейшов на роботу до Ягеллонського університету в Кракові. С. Цяра аналізує методичну та дидактичну діяльність львівських учених, подає відомості, які фрагментарно характеризують навчальний процес. Окремо розглянув заходи В. Семковича щодо купівлі університетом сфрагістичної колекції інженера Подчашинського. Роль професорів-українців у розвит-

нумізматичний: історичні нариси, “Львівські нумізматичні записки”, Львів 2004, № 1, с. 34-39; 2005, № 2, с. 30-39.

²³⁴ S. Ciara, *Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Lwowskim do 1918 r.*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka, Rzeszów 2005, t. III, s. 199-211.

²³⁵ *Ibid.*, s. 201.

ку зазначених дисциплін розглянуто побіжно²³⁶, натомість згадано, що зазначені історичні дисципліни розвивались у Львові й в інших наукових осередках, таких як Інститут Оссолінських, Крайовий архів гродських і земських актів, Архів давніх актів м. Львова. Назагал високо оцінюючи доробок львівського осередку допоміжних історичних дисциплін, С. Цяра вказує, що він все ж знаходився у тіні Ягеллонського університету²³⁷.

Інша публікація С. Цяри логічно продовжує попередню та стосується періоду університету Яна Казимира (1919–1939)²³⁸. Саме у цей період, підкреслює дослідник, завершилися успіхом зусилля істориків Львівського університету в справі інституалізації окремої кафедри допоміжних історичних дисциплін (властиво, кафедри всесвітньої середньовічної історії та допоміжних історичних дисциплін), яку очолювали професори Ян Птаський (1876–1930) та Теофіль Модельський (1881–1967). Доволі скромно оцінивши науковий вклад згаданих осіб в опрацювання згаданих дисциплін, головною їх заслугою автор вважає організацію відповідного навчального процесу. Підкреслюється той факт, що тоді в університеті провадилися дослідження й відбувалися заняття з усього комплексу допоміжних дисциплін, а активна міжнародна співпраця університетських працівників на цій ниві є свідченням високого рівня їхніх наукових робіт²³⁹. Відзначено наукові здобутки учнів та співпрацівників Я. Птаського та Т. Модельського Гелени Полячківни (1881–1942), Кароля Малечинського, Луції Харевічової (1897–1943) та Мар'яна Гайсіга (1908–1996). Окремі аспекти розвитку допоміжних історичних дисциплін були розглянуті С. Цярою в інших його публікаціях²⁴⁰.

На зламі другого і третього тисячоліть активізувалась історіографічна робота й українських дослідників. У 2000 р. у зв'язку з відзначенням 60-річчя історичного факультету Львівського університету вийшла друком ювілейна книга-довідник²⁴¹, у якій було вміщено, зокрема, коротку історію кафедр, що існували в 1939–2000 рр., та біобібліографічний словник викладачів і співробітників. Робота над нею дозволила повернутись до розробки історії ви-

²³⁶ Ibid., s. 207-208.

²³⁷ S. Ciara, *Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Lwowskim do 1918 r.*, s. 199.

²³⁸ S. Ciara, *Nauki pomocnicze historii na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w dobie II Rzeczypospolitej*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007, t. V, s. 395-408.

²³⁹ Ibid., s. 406-407.

²⁴⁰ S. Ciara, *Archiwa a uniwersytety w Krakowie i Lwowie w latach 1877/78–1918*, Warszawa 2002; Ejusd., *Zbiory Biblioteki Uniwersztetu Lwowskiego przed pierwszą wojną światową jako warsztat naukowy i dydaktyczny dla nauk pomocniczych historii*, w: *Miscellanea historico-archivista*, Warszawa 2000, t. 11, s. 25-33.

²⁴¹ *Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Ювілейна книга* / Упоряд. О. Вінниченко, О. Целуйко, Львів 2000.

кладання та вивчення допоміжних історичних дисциплін у т. зв. радянський період, організації кабінету допоміжних історичних дисциплін (1959), виявити ряд інших цікавих фактів, зокрема віднайти відомості про нереалізований проект створення в 1939–1941 та 1944 рр. в університеті Івана Франка відповідної кафедри під керівництвом Т. Модельського²⁴².

Робота у цьому напрямку була продовжена під час підготовки статей до двотомної “Енциклопедії Львівського Університету”, а одним з результатів стала спільна стаття Р. Шуста та О. Целуйка про розвиток допоміжних історичних дисциплін у повоєнний час²⁴³. Авторами було вперше коротко проаналізовано навчальну та наукову діяльність Івана Шпитковського, Я. Кіся, Володимира Зварича (1919–1998), котрі викладали у 1940–1980-х роках для студентів відповідних спеціалізацій такі дисципліни з розглядуваного комплексу: нумізматики, сфрагістики, геральдики, палеографія, історична географія. Вони були авторами підручників та довідкових видань, які отримали науковий відгук не лише в Україні, а й поза її межами. Необхідно підкреслити, що традиція викладання допоміжних історичних дисциплін у радянський період не була перервана. У 1995 р. було створено кафедру давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін, а в наступному році відновлено роботу кабінету спеціальних історичних дисциплін; на історичному факультеті розпочалася підготовка фахівців з нумізматики, генеалогії, палеографії.

Підсумовуючи, зауважимо, що історія викладання та вивчення спеціальних / допоміжних історичних дисциплін у стінах Львівського університету нараховує понад 240 років. За цей час тут створено відповідну базу для підготовки навчальних підручників та посібників. Роботи Р. Шуста та М. Кріля про створення і діяльність кафедри, яку очолював Г. Уліх, С. Цяри – про відновлення вивчення та викладання спеціальних історичних дисциплін в останній чверті XIX ст. і до 1939 р., О. Целуйка та Р. Шуста – про повоєнний період дозволяють створити цілісну картину розвитку зазначених дисциплін у Львівському університеті. Ситуація виглядатиме ще краще, якщо згадаємо про наявність низки серйозних біографічних публікацій (самостійних праць чи більших або менших статей на сторінках таких видань як Польський Біографічний Словник, “Золота книга львівської історіографії XIX і XX ст.”, “Енциклопедія Львівського університету” тощо), присвячених історикам Львівського університету. Зрештою, почали з’являтися й дослідження, де діяльність цих істориків, у тому числі й тих, які відзначились на полі спеціаль-

²⁴² Її керівником мав бути Т. Модельський. Див.: *Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000)*, с. 135.

²⁴³ Р. Шуст, О. Целуйко, *Допоміжні / спеціальні історичні дисципліни у Львівському університеті імені Івана Франка (1939–2008)*, “Наукові зошити історичного факультету Львівського університету”, Львів 2009, вип. 10, с. 188-198.

них / допоміжних історичних наук, розглядається у більш широкому контексті розвитку історичної науки у місті²⁴⁴.

Водночас виділимо й ті питання, які потребують подальшого вивчення. Так, ми поки що доволі слабо уявляємо собі сам дидактичний процес викладання зазначених дисциплін й те, яким чином використовувались при цьому наявні в університеті навчальні засоби та речові пам'ятки, як співпрацювали окремі університетські інституції. Для української історіографії вкрай важливим було б докладніше вивчення діяльності на ниві викладання окремих допоміжних історичних дисциплін таких учених, як М. Грушевський та І. Шараневич. Не менш цікаво було б простежити вплив університетської школи допоміжних історичних дисциплін на формування грона українських дослідників, котрі в австрійській та міжвоєнний періоди працювали у сфері археографії, дипломатики, геральдики, нумізматики тощо, зокрема, Богдана Барвінського (1880–1958), І. Крип'якевича (1886–1967), І. Шпитковського. На подальшу увагу заслугове діяльність на згаданій ниві дослідників т. зв. радянського періоду, методологічні засади їх роботи, їхня співпраця у рамках як загальноукраїнських, так і місцевих, львівських проектів, як, наприклад, у діяльності згаданого вище теоретичного семінару при Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові. Немає ще повноцінної історії про діяльність кабінету допоміжних історичних дисциплін на чолі з І. Шпитковським та В. Зваричем й університетської нумізматичної колекції. Зрештою, за відсутності в Україні повноцінної історії розвитку спеціальних / допоміжних історичних дисциплін та підручника належного рівня, слід визначити, яке місце на їх сторінках у майбутньому повинні зайняти здобутки львівських університетських працівників. Напевно, не раз буде підноситись й питання, наскільки правомірно доробок тих чи інших учених можна віднести до національних – польської та української – історіографій.

²⁴⁴ J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Rzeszów 2012, s. 234-237.

Historia regionalna i lokalna na Uniwersytecie Lwowskim w latach 1918–1939

Andrzej Stępnik

Historię regionalną i lokalną można definiować i systematyzować różnie. Jeśli cechą dystynktywną danego opracowania uczynimy terytorialny zakres badań, to możemy mówić o historii globalnej, powszechnej, narodowej (państwowej), regionalnej i lokalnej. Jest to chyba najbardziej powszechna, czytelna i zwarta typologia. Nie znaczy to, że nie posiada ona swoich słabości, ale jest to temat na oddzielną rozprawę.

W zakresie tak rozumianej regionalistyki dawny Lwów miał długą tradycję i poważne osiągnięcia²⁴⁵. W okresie międzywojnia na terenie Lwowa działało ok. stu towarzystw o charakterze społecznym, zawodowym literackim, artystycznym, kulturalno-oświatowym oraz naukowym. Najważniejszą instytucją życia naukowego był oczywiście Uniwersytet Lwowski (od 1919 r. Uniwersytet Jana Kazimierza). Według obliczeń Joanny Pisulińskiej w latach 1918–1939 działało tu 372 historyków²⁴⁶. Większość z nich (278 osób, tj. 74,7 % ogółu) zajmowało się głównie lub częściowo historią narodową, 112 (32 %) historią powszechną, a 75 (20,2 %) głównie lub w sposób znaczący historią regionalną i lokalną²⁴⁷.

Historiografia regionalna i lokalna we Lwowie okresu II Rzeczypospolitej miała dotychczas wielu badaczy. Pisał na ten temat szerzej Józef Skoczek²⁴⁸, Lucja Charewiczowa²⁴⁹, Halina Winnicka²⁵⁰, J. Pisulińska²⁵¹, Jan Wnęk²⁵², Paweł Sierżęga²⁵³ i in. Nie ma więc głębszego sensu kolejne katalogowanie i systematyzowanie tego dorobku. Przy istniejącym stanie badań można sobie pozwolić na postawienie pytań bardziej szczegółowych. Można się zastanowić naprzykład, na

²⁴⁵ J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918-1939)*, Rzeszów 2012, s. 14.

²⁴⁶ Ibidem, s. 122.

²⁴⁷ Ibidem, s. 177.

²⁴⁸ J. Skoczek, *Dotychczasowy stan badań nad historią Lwowa*, „Kwartalnik Historyczny”, Lwów 1925, r. 39, nr 2, s. 336-350 i nast.

²⁴⁹ Ł. Charewiczowa, *Dziesięciolecie badań nad dziejami miasta Lwowa*, „Kwartalnik Historyczny”, 1929, r. 43, t. II, s. 115-136.

²⁵⁰ H. Winnicka, *Lwowskie środowisko historyczne 1918-1939*, w: *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej*, red. J. Maternicki, Warszawa 1990, cz. V, s. 121-137.

²⁵¹ J. Pisulińska, *op.cit.*, s. 189-192.

²⁵² J. Wnęk, *Rozwój badań nad historią regionalną Galicji*, w: *Galicja 1772-1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań*, red. A. Kawalec, W. Wierzbieniec, L. Zaszkiłniak, Rzeszów 2011, t. 1, s. 75-99.

²⁵³ P. Sierżęga, *Kazimierz Tyszkowski (1894-1940). Z dziejów nauki polskiej w międzywojennym Lwowie*, Rzeszów 2011.

ile lwowska regionalistyka była związana z ogólnymi tendencjami w historiografii polskiej? Czy wносиła do niej jakieś innowacje? Czy była punktem odniesienia dla innych historyków? Czy wpisywała się w dokonujące się przeobrażenia kulturowe? Próba odpowiedzi na te pytania jest celem autora niniejszego artykułu.

Analizując dotychczasowe opracowania oraz materiał źródłowy można zauważyć, że lwowskie środowisko badaczy regionalistów, przynajmniej w grupie swych liderów, było grupą poszukującą i starającą się wykorzystywać nowe możliwości poznania historii i opowiadania o niej. Grunt dla takich postaw tworzyły sprzyjające warunki pracy naukowej w Galicji przed I wojną światową i tuż po niej. Sprawily one, że w środowisku lwowskim w XX stuleciu nie patrzono na regionalistykę jako “młodszą siostrę historii narodowej” czy “bezpieczną przystań dla hobbystów”²⁵⁴. Reprezentujący ją autorzy z reguły sami nie nazywali się “regionalistami” lecz na ogół badaczami wsi, miast czy Galicji.

Do tworzenia nowej aury wokół regionalistyki przyczynił się Jan Ptaśnik – doświadczony badacz dziejów kultury i autor kilku wartościowych prac o przeszłości Lwowa²⁵⁵. Dzięki takiemu wsparciu badacze Lwowa i Galicji zaczęli traktować regionalistykę jako samodzielną dyscyplinę (subdyscyplinę) naukową. Bez kompleksu prowincji zaczęli się angażować w nowatorskie wówczas projekty i nurty badań historycznych. Sami też stali się autorami pewnych innowacji w historiografii. Przyczynily się one do rozwoju badań lub sposobów prezentowania ich wyników w zakresie: 1) nowej historii społeczno-gospodarczej, 2) historii kobiet, 3) historii historiografii i 4) historii stosowanej (to pojęcie było wówczas nieznanne). Wychodzący one poza kanon uprawianych w tych czasach specjalności i kierunków. Ramę interpretacyjną dla tych tendencji stworzyli Franciszek Bujak, Łucja Charewiczowa i Aleksander Czołowski, związany z życiem Uniwersytetu lecz nie będący formalnie jego pracownikiem. Przyjrzyjmy się im uważniej.

Franciszek Bujak (1875–1953) był człowiekiem mocno “zrośniętym” ze Lwowem, choć dużą część życia związał z Krakowem i Warszawą. Urodził się w Galicji (wieś Maszkienice, powiat brzeski). Na uniwersytecie we Lwowie pracował w latach 1921–1941 czyli prawie przez cały interesujący nas okres. Tu znalazł oparcie organizacyjne dla swych koncepcji badawczych, najwierniejszych uczniów

²⁵⁴ Por. A. Stępnik, *Trzy modele historii regionalnej w nauczaniu szkolnym*, w: *Historia. Społeczeństwo. Wychowanie*, red. J. Maternicki, M. Hoszowska, P. Sierżęga, Rzeszów 2003, s. 61-70.

²⁵⁵ Por. J. Kolbuszewska, *Historia kultury jako samodzielna dziedzina badawcza a lwowskie prace Jana Ptaśnika*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. J. Maternicki, L. Zaszkiłniak, Rzeszów 2005, t. III, s. 431; Ejusd., *Historyczno-kulturowa refleksja Jana Ptaśnika na tle polskiej historiografii dwudziestolecia międzywojennego*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. L. Zaszkiłniak, J. Maternicki, Rzeszów 2006, t. IV, s. 412.

oraz zostawił niemałą część swego dorobku²⁵⁶. Dzięki Bujakowi i jego współpracownikom Uniwersytet Jana Kazimierza stał się jednym z cenionych w Europie ośrodków naukowych. W wielu miejscach kojarzono go ze szkołą Franciszka Bujaka. Badacza tego trudno byłoby nazwać regionalistą w klasycznym rozumieniu tego słowa. Zazwyczaj klasyfikujemy go jako znawcę problematyki społeczno-gospodarczej i organizatora nowych projektów dydaktyczno-naukowych. To on jednak zauważył nowy potencjał tkwiący w źródłach dotyczących mniejszych i większych miejscowości oraz skonstruował nowatorską metodologię ich wykorzystania. Stworzył obiecujące możliwości dla młodych badaczy Galicji i Lwowa.

Osiągnięcia F. Bujaka i jego uczniów były głęboko osadzone w oryginalnej koncepcji nauki historycznej. Dojrzała ona od początku XX w. do schyłku życia historyka. Przynosiła "owoce" w lwowskim okresie jego aktywności naukowej, kiedy wokół niego zaczęło się tworzyć środowisko badaczy nowej historii społeczno-gospodarczej. Koncepcja ta wyrastała z ducha pozytywizmu, choć sam autor powoli ewoluował w stronę jej krytyki. Twórca "Galicji" widział ją jako dziedzinę utylitarną, humanistyczną, empiryczną, nomotetyczną i racjonalistyczną (antyapriorystyczną)²⁵⁷. Wiedzy historycznej, pod względem użyteczności, nie przeciwstawiał innym naukom społecznym. Traktował je jako komplementarne w stosunku do siebie. Uważał, że zadaniem historii powinno być głównie formułowanie podstawy zrozumienia świata, rozwijanie postawy ("instynktu") społecznej, kształtowanie racjonalnych motywacji w działaniu, poczucia własnej roli i godności w społeczeństwie. Misję realizowania tych funkcji wyznaczał nie tylko historykom i szkołom wszystkich szczebli, ale także ośrodkom prowincjonalnym, muzeom i czasopismom regionalnym²⁵⁸.

Zasługi Bujaka dla historiografii regionalnej i lokalnej polegają na unaukowieniu badań w zakresie historii rodzin, wsi, miasteczek i całej Galicji. Swe pierwsze prace odwołujące się do dziejów wsi galicyjskich nazywał "monografiami naukowymi" odróżniając je od opisów, w jego opinii, dyletanckich będących dziełem ludzi pozbawionych przygotowania fachowego. Bardzo twórczy, choć nie do końca zrealizowany był jego pomysł na badanie wsi. Plan ten

²⁵⁶ Bibliografia prac: H. Madurowicz-Urbańska, *Bibliografia prac Franciszka Bujaka*, w: F. Bujak, *Wybór pism*, red. H. Madurowicz-Urbańska, Warszawa 1976, t. 1, s. 179-216.

²⁵⁷ Wątek ten rozwija H. Madurowicz-Urbańska, *Franciszek Bujak – o nowy kształt historii*, w: F. Bujak, *Wybór pism*, s. 12-19.

²⁵⁸ Por. F. Bujak, *O nauczaniu historii, zwłaszcza w szkołach zawodowych*, w: *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 28 XI – 4 XII r.*, Lwów 1930, s. 625-632 i nast.; Ejusd., *O pracy naukowej na prowincji nad zagadnieniami gospodarczymi*, „Nauka Polska”, Warszawa 1923, t. IV, s. 237-243; Ejusd., *Dział historii gospodarczej*, w: *Muzea regionalne ich cele i zadania, książka zbiorowa*, Warszawa 1928, s. 204-217.

obejmował oznaczenie i monograficzne opracowanie ok. 60 wsi galicyjskich²⁵⁹. Nawiązywał w nim do doświadczeń nauki francuskiej i niemieckiej. W tamtym okresie nazywano je “monografiami socjograficznymi”. Terminem tym określa się kilka prekursorskich prac Bujaka, “które formalnie były wprawdzie monografiami miejscowości, ale w odróżnieniu od tradycyjnych wydawnictw tego rodzaju tylko w części można je uznać za historyczne, a prawie wcale etnograficzne. Różnił je nie tylko zakres podejmowanych zagadnień (głównie ekonomicznych, w tym z dziedziny stosunków własności, sposobów uprawiania roli, form i źródeł zarobkowania mieszkańców, funkcjonowania kredytu), ale także nowatorskie podejście do metod badawczych i źródeł gromadzenia informacji. Bujak pozyskiwał je nie tylko na drodze klasycznej kwerendy archiwalnej i bibliotecznej, ale przede wszystkim przez badania terenowe i wywiady z mieszkańcami miejscowości”²⁶⁰.

W tym duchu na początku XX stulecia powstały monografie wsi i miasteczek galicyjskich: Maszkienic, Żmiącej i Limanowej²⁶¹. Były one studiami z zakresu kultury materialnej, zawierały dokładny rejestr codziennych zajęć mieszkańców oraz ich opłacalności. Stanowiły grunt dla wskazań czy działań praktycznych. Podsumowaniem doświadczeń na gruncie socjografii było studium “Wieś zachodniogalicyjska u schyłku XIX w.”²⁶², a potem dwutomowa monografia “Galicja”²⁶³. “Opis gospodarczy to nie naiwne i zbyt częste powtarzanie rzeczy powszechnie znanych, ale pożyteczne zbieranie i uprzyśtępnianie materiału naukowego” – pisał²⁶⁴. Uważał, że historyk uczony powinien zbliżyć się do modelu wypracowanego na gruncie przyrodoznawstwa. Powszechny dotychczas idiografizm powinien być zastąpiony zasadą reprezentacji i integralności ujęcia całej jednostki osadniczej. Później koncepcja ujęcia socjograficznego ustąpiła koncepcji monografii historycznej (z wykorzystaniem mikroanalizy) małych układów społecznych.

W rozumowaniu Bujaka pojęcie regionu było jedną z ważniejszych kategorii badawczych. Sądził on, że badania nad regionami powinny poprzedzić nową

²⁵⁹ J. Wnęk, *op.cit.*, s. 84.

²⁶⁰ Z. Budzyński, *Franciszek Bujak (1875-1953)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaskilniaka, [t. I], Rzeszów 2007, s. 426.

²⁶¹ F. Bujak, *Maszkienice. Wieś powiatu brzeskiego. Stosunki gospodarcze i społeczne*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny”, seria 2, t. XVI, Kraków 1901, s. 76-184 i nadb.; Ejusd., *Żmiąca. Wieś powiatu limanowskiego. Stosunki gospodarcze i społeczne*, Kraków 1903; Ejusd., *Limanowa. Miasteczko powiatowe w zachodniej Galicyi. Stan społeczny i gospodarczy*, Kraków 1902.

²⁶² F. Bujak, *Wieś zachodniogalicyjska u schyłku XIX w.*, „Przegląd Prawa i Administracji”, Lwów 1904, r. 29, s. 365-385, 418-433, 502-523 i nadb.

²⁶³ F. Bujak, *Galicja*, Lwów 1908-1910, t. I-II.

²⁶⁴ F. Bujak, *O pracy naukowej na prowincji nad zagadnieniami gospodarczymi*, „Nauka Polska”, Warszawa 1923, t. IV, s. 241.

syntezę dziejów Polski. W r. 1938 pisał: "Poznanie i stwierdzenie charakteru regionu, czyli tworzenie jego syntezy, wymaga nie tylko szczegółowego badania jego fizjografii, antropogeografii i ludoznawstwa (...) jak i piękna dzieł myśli i ręki jego mieszkańców (...) Aby to badanie i poznanie było integralne, spełniało swoje zadanie, nie może się ono ograniczać do stosunków dzisiejszych, ale musi się rozciągnąć na całą przestrzeń regionu"²⁶⁵. Swego adwersarza miał Bujak w Janie Rutkowskim z Poznania, który uważał, że małą przestrzeń należy badać nie integralnie lecz problemowo. Jest to jednak zagadnienie wykraczające poza ramy niniejszego artykułu. W drugiej dekadzie XX w. aktywność naukowo-badawcza F. Bujaka osłabła. Nie ucierpiał jednak jego autorytet jako mistrza w środowisku lwowskim. Historyk poświęcił się wówczas pracy na uniwersytecie, działalności społeczno-politycznej i konstruowaniu wielkich projektów badawczych skupiających młodszych pracowników i studentów. Zalecał im "opracowywanie tematów dotyczących dziejów Lwowa, co w dużej mierze było uwarunkowane dostępnością źródeł dotyczących tej problematyki"²⁶⁶. Nie bez znaczenia były jego zobowiązania wobec miasta, o którym mowa. Bujak był niestrudzonym organizatorem ruchu wydawniczego. Do jego sukcesów należy zaliczyć uruchomienie w 1925 r. nowej serii pn. "Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych". Miała ona na celu ustalanie, rejestrowanie źródeł, które stały by się w przyszłości podstawą nowej syntezy²⁶⁷. Podobny cel przyświecał uruchomieniu w 1926 r. serii "Prac Społeczno-Gospodarczych" publikowanych w Bibliotece Puławskiej. Działalność organizacyjno-wydawnicza przyniosła też efekt w postaci "Roczników Dziejów Społeczno-Gospodarczych" (wydawanych od 1931 r. wraz z J. Rutkowskim) oraz wydawanej od 1932 r. "Biblioteki Dziejów i Kultury Wsi". Dobrze zapowiadającym się był pomysł na nową historię Lwowa, jednak nie doczekał się on realizacji²⁶⁸.

Można zaryzykować twierdzenie, że w okresie międzywojnia działania praktyczne zaczęły wyprzedzać refleksję teoretyczną tego uczonego. Mimo to, na drodze w pewnym stopniu eksperymentalnej, w latach dwudziestych ukształtował się wizerunek lwowskiej szkoły historii społeczno-gospodarczej, wyróżniającej się określonym profilem badawczym, oryginalną metodologią i narzędziami badawczymi. Stawiała ona na nowe rodzaje źródeł masowych, niedocenianych przez

²⁶⁵ F. Bujak, *List do Redakcji „Gronie”*, Żywiec 1938.

²⁶⁶ J. Pisulińska, *op.cit.*, s. 190-191.

²⁶⁷ Por. S. Inglot, *Franciszek Bujak. Działalność naukowa i pedagogiczna. Referat wygłoszony na posiedzeniu żalobnym Wydziału Historyczno-Filozoficznego dnia 6 maja 1953 roku*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, Wrocław 1953, t. 8, dodatek 3, s. 12-13.

²⁶⁸ H. Madurowicz-Urbańska, *Stan badań nad historia Lwowa w latach 1772-1918*, „Rocznik Naukowo Dydaktyczny” WSP w Krakowie. Prace historyczne XIII: *Studia z dziejów Małopolski w XIX i XX wieku*, red. L. Mroczo, Kraków 1992, s. 39.

ówczesną historiografię. Znaczną rolę w rozwoju dziejowym przypisywała ekonomii. Bujak wprawdzie rozumiał, że stosunki ekonomiczne nie wypełniają głównej treści życia narodów i ludzkości, twierdził, że są jednak ich bardzo istotnym elementem²⁶⁹. Uważał, że rzutują one szczególnie na kondycję mniejszych wspólnot, jak i pojedynczych ludzi i stanowią ważną motywację do codziennych działań. Stąd brała się pochwała metody statystycznej, której Bujak zawsze bronił. Postulował nawet przejście od metod statystyki opisowej do metod statystyki historycznej, uwzględniające elementy rachunku prawdopodobieństwa. Sądził, że w ten sposób można mierzyć pewne zjawiska historyczne, a zwłaszcza czas ich trwania i zasięg oddziaływania. Dzięki temu możliwe jest konstruowanie bardziej ścisłych wniosków i odejście od spekulacji. Twierdził, że od ekonomii i metod statystycznych dystansują się ci, którzy jej nie rozumieją. Pod koniec lat dwudziestych Bujak zaczął podkreślać związek nauki historycznej z socjologią. “Przygodne informacje od wypadku do wypadku już nie wystarczają – pisał, – potrzeba posiadać cały system tych pojęć. Bez nich stanowisko naukowe historii jest bardzo słabe, bo one stanowią jej fundament”²⁷⁰. Swój konsekwencji dowiódł tworząc i realizując w latach trzydziestych własny program akademicki na UJK, który przybrał charakter studium pomocniczego dla studentów historii. Obejmował on elementy geografii historycznej z kartografią, antropogeografii, prawa politycznego, ekonomii społecznej, statystyki, demografii, socjologii ogólnej oraz podstaw analizy artystycznej i dziejów kultury. Poglądy naukowe Bujaka były inspiracją dla innych historyków zajmujących się zagadnieniami lokalnymi.

Sam Bujak przyszłość badań historycznych widział w pracy zespołowej. “Praca młodych “bujakowców” organizowana była według sprawdzonego schematu. Pierwszy tom cyklu przynosił koncepcję opracowania, którą naśladowano w kolejnych studiach. Walawender torował drogę swoim kolegom przygotowującym następne roczniki klęsk elementarnych, Hoszowski tym seminarzystom, którzy zajmowali się cenami (...) Bujak, kładł nacisk przede wszystkim na pilne wyszukiwanie i rejestrowanie źródeł, na sumienne stwierdzanie i porządkowanie faktów oraz na ich sumowanie, czyli wstępne opracowanie. Synteza i konstruowanie obrazu przeszłości miało z natury leżeć na dalszym planie, bo uważano za właściwe, aby początkujący uczniowie pozostawiali syntezę bardziej doświadczonym badaczom”. Bujak zapewniał swoim uczniom druk wszystkich zasługujących na to prac”²⁷¹.

²⁶⁹ A.F. Grabski, *Franciszek Bujak i historia gospodarcza (uwagi o metodologicznych poglądach uczonego)*, „Historyka”. Studia Metodologiczne, Poznań 1979, t. IX, s. 113.

²⁷⁰ F. Bujak, *Reforma studiów historycznych na Uniwersytecie z punktu widzenia przygotowania do zawodu nauczycielskiego*, „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne”, Warszawa 1933, z. 1, s. 12.

²⁷¹ A. Janeczek, *Franciszek Bujak: historyk w nurcie życia*, w: F. Bujak, *Studia nad osadnictwem Małopolski*, posł. A. Janeczek, Poznań 2001, s. 226.

Efektom tak organizowanej pracy był cykl publikacji dotyczący cen Lwowa i innych miejscowości. Był on znakiem rozpoznawczym szkoły Bujaka. W zamierzeniu inicjatora tego pomysłu „ceny” miały być „środkiem pomocniczym” dla potrzeb historyków społeczno-gospodarczych²⁷². Pierwszym wydawnictwem z tego cyklu były „Ceny we Lwowie” Stanisława Hoszowskiego, w których autor podał notowania kursowe w latach 1501–1914²⁷³. W przedmowie do tego tomu Bujak napisał: „Studia nad cenami są niewątpliwie pierwszorzędym zadaniem historii gospodarczej i stanowią jej podwalinę. Stan i ruch cen jest kamieniem probierczym dla wszystkich badań historyczno-gospodarczych; stanowi realną podstawę dla szeregu zjawisk gospodarczych, ożywia je i uzmysławia, ułatwiając nam wytworzenie sobie wyobrażenia o ich wadze, rozmiarach i możliwych skutkach”²⁷⁴. Uważał, że opracowania te mogą służyć przedstawicielom wielu innych dyscyplin naukowych. W ciągu 15 lat powstało 11 monografii (opartych na podobnych założeniach metodycznych i edytorskich) poświęconych tej problematyce. Obejmowały one materiał źródłowy od początku XV do początku XIX stulecia. Lwowska monografia była punktem odniesienia dla pozostałych autorów. Inaczej była skonstruowana praca „Mennica lwowska w latach 1656–1657” Rudolfa Mękickiego z 1932 r.²⁷⁵ Miała ona inny charakter, ale była inspirowana dorobkiem „bujakowców”²⁷⁶.

W środowisku lwowskim z dużym zainteresowaniem traktowano też klęski elementarne, które wpisywano w życie gospodarcze. Bujak oceniając potrzeby badawcze w tym zakresie, pożary, powodzie, susze i epidemie wymieniał na pierwszym miejscu²⁷⁷. W tym celu powstała „Kronika klęsk elementarnych”, w ramach której opublikowano cztery tomy²⁷⁸. Dość krytyczny wobec „szkoły bujakowskiej” Zdzisław Budzyński uważa, że rzeczywiście były one wizytówką

²⁷² S. Hoszowski, *Klęski elementarne i ceny w działalności Profesora Franciszka Bujaka*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, 1974, r. 29, seria A, Dodatek, s. 129 [19]. Badania nad cenami we Lwowie rozpoczęły się w 1924 r.

²⁷³ S. Hoszowski, *Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1928 („Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 4).

²⁷⁴ F. Bujak, *Przedmowa*, w: S. Hoszowski, *Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1928, s. III.

²⁷⁵ R. Męcki, *Mennica lwowska w latach 1656–1657*, Lwów 1932 („Biblioteka Lwowska”, t. 31).

²⁷⁶ Por. H. Winnicka, *op.cit.*, s. 130.

²⁷⁷ F. Bujak, *Uwagi o potrzebach historii gospodarczej*, „Nauka Polska”, Warszawa 1918, t. I, s. 275–286.

²⁷⁸ A. Walawender, *Badanie klęsk elementarnych. Metoda i znaczenie*, Lwów 1931; Ejuds., *Kronika klęsk elementarnych w Polsce i krajach sąsiednich w latach 1430–1586*, Lwów 1932 („Seria Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, nr 6).

tego środowiska²⁷⁹. Problematyką tą interesowali się najlepsi uczniowie Bujaka: S. Hoszowski i Stefan Inglot²⁸⁰. Pewnym uzupełnieniem tej serii były “Klęski zaraz w dawnym Lwowie” Ł. Charewiczowej (1930).

Innym pomysłem Bujaka, z okresu lwowskiego, był projekt przygotowania cyklu monografii przedsiębiorstw w gałęzi przemysłu. Nie spotkał się on z odzewem w tym środowisku. Na marginesie projektu powstało kilka monografii ziemskich jednostek majątkowych, w innych jednak ośrodkach akademickich²⁸¹.

Ocenie dorobku F. Bujaka i jego szkoły towarzyszą różne oceny, rozciągające się od zachwyty do poważnej krytyki. Dla Heleny Madurowicz-Urbańskiej Bujak i jego szkoła to kwiat nauki polskiej. Witold Kula uważał ich publikacje za usystematyzowane, ale jednak tylko surowy materiał źródłowy. Zdzisław Budzyński metodologiczne pomysły Bujaka uznał za “mało oryginalne i zborne”, gdyż w tym przypadku “rozwój praktyki badań historyczno-gospodarczych wyraźnie wyprzedzał kładzenie fundamentów teoretycznych”²⁸². Odkryciom źródłowym nie zawsze towarzyszyła wystarczająco pogłębiona warstwa interpretacyjna. Historyk rzeszowski za kontrowersyjne uznał przyjęcie przez lwowian “przelicznika kruszcowego”²⁸³. Nie zmienia to faktu, że Bujak stworzył nową ramę interpretacyjną dla wielu zagadnień odnoszących się do Galicji i samego Lwowa. Żaden z późniejszych historyków nie mógł przejść obok jego osiągnięć obojętnie.

Ważną postacią wśród lwowskich badaczy regionalistów była Ł. Charewiczowa (1897–1943). Lwów nie był jej miastem rodzinnym, ale związała z nim właściwie całe życie zawodowe i naukowe. Do 1930 r. pracowała ona jako asystentka na uniwersytecie, od 1931 r. jako kustosz w Muzeum Miasta Lwowa. Była uczennicą i asystentką J. Ptaśnika. Krótko (w r. akad. 1922/23) uczestniczyła w seminarium Historii Społecznej i Gospodarczej F. Bujaka. Często powoływała się na poglądy

²⁷⁹ Z. Budzyński, *Szkoła historii społeczno-gospodarczej Franciszka Bujaka na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, w: *Wielokulturowe środowisko Lwowa...*, Rzeszów 2004, [t. I], s. 323.

²⁸⁰ Por. S. Hoszowski, *Ceny we Lwowie w XVI i XVII wieku*, przedm. F. Bujak, Lwów 1928 (“Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, z. 4); Ejustd., *Ceny we Lwowie w latach 1701–1914*, Lwów 1934 (“Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, z. 13); Ejustd., *Ekonomiczny rozwój Lwowa w latach 1772–1914*, Lwów 1935. S. Inglot badał ceny na Pomorzu i Dolnym Śląsku. Po II wojnie światowej obaj zostali profesorami historii gospodarczej. Kontynuowali tradycje szkoły Bujaka.

²⁸¹ Z. Budzyński, *Szkoła...*, s. 322.

²⁸² Z. Budzyński, *Franciszek Bujak (1875-1953)*, w: *Złota księga...* Rzeszów 2007, [t. I], s. 438.

²⁸³ Bujak “uznawał cenę nominalną oznaczonego towaru lub usługi (płaca) za pozorną i względną, przyjął więc jako podstawę wskaźnika cen jej równoważnik przeliczany w gramach kruszcu (...) mimo krytycznego stanowiska J. Rutkowskiego, który już w 1935 r. postulował wprowadzenie równoległego do indeksu kruszcowego, złotego i srebrnego, indeksu nominalnego”. Cyt. za Z. Budzyński, *Szkoła...*, s. 323-324.

naukowe obu profesorów. Obydwaj mistrzowie także cenili sobie osiągnięcia swojej uczennicy. Przypomnijmy, że Bujak był wnioskodawcą wnoszącym, by w 1937 r. przyjąć habilitację młodej badaczki bez potrzeby wygłaszania wykładu, a Ptaśnik w „Kwartalniku Historycznym” ogłosił jej „Dzieje Złoczowa” za wzór monografii miejskiej²⁸⁴.

Łucja Charewiczowa swemu miastu poświęciła większość swoich prac, nadając pewnym tematom prekursorski kierunek. Wszystkie z nich umiała zaprezentować w sposób fachowy lecz przystępny. W okresie międzywojennym zaliczano ją do czołówki polskich „historyków-urbanistów”²⁸⁵. W środowisku tym miasta traktowano jako samodzielny przedmiot badań, choć zauważano fakt, że „w Polsce XVII i XVIII stulecia miasta ulegały agraryzacji, a w XIX wieku procesy zaczęły się odwracać, w wieku XX zaś całkowicie się odwróciły”. To nie wieś, jak kiedyś, „podbijała” miasto, to miasto „podbijało wieś”²⁸⁶.

W sumie Charewiczowa napisała około 100 większych i mniejszych tekstów. Koncentrowały się one wokół przeszłości Lwowa, a zwłaszcza jego społeczeństwa i kultury materialnej. Miasto to przedstawiała jako strukturę społeczną, żywą, zmienną i zróżnicowaną, kumulującą w sobie wpływy Wschodu, Zachodu i Południa (szlak czarnomorsko-bałtycki)²⁸⁷. Swe zainteresowania tą tematyką wyniosła z seminarium J. Ptaśnika. Zwykł on mawiać swoim uczniom, że badania historyczne trzeba zaczynać od terytorium, z którym jest się osobiście związanych.

Łucję Charewiczową można uznać za jedną z orędowniczek i prekursorok badań nad dziejami kobiet²⁸⁸. Problematyka kobieca pojawia się właściwie w większości prac tej autorki. Nawiązywała do niej analizując obyczaje, zagadnienie pracy, zarobkowania, zajęcia ludności jako źródła rozwoju gospodarczego. Dostregała pozycję kobiet w cechach rzemieślniczych.

W latach trzydziestych Charewiczowa zaczęła interesować się historią kobiet w sposób systematyczny. Doszła do wniosku, że jest to problematyka z wielką przyszłością, potrzebna zarówno samym kobietom, jaki modernizującemu się społeczeństwu. Wierzyła, że jej ustalenia pomogą zrozumieć pojęcie „kobiety no-

²⁸⁴ „Kwartalnik Historyczny”, 1929, r. 43, s. 589.

²⁸⁵ M. Friedberg, *Łucja Charewiczowa (1897-1943)*, „Kwartalnik Historyczny”, 1939–1945, r. 46, z. 3-4, s. 436-440.

²⁸⁶ A. Chwalba, *O nowy kształt historycznych badań regionalnych – uwagi do tekstu Roberta Traby*, w: *O nowy model...*, s. 89.

²⁸⁷ Por. H. Madurowicz-Urbańska, *Łucja Charewiczowa i jej Lwów*, w: *Kraków – Małopolska w Europie Środka. Studia ku czci profesora Jana M. Małeckiego w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. K. Broński, J. Purchla, J. Szpak, Kraków 1996, s. 190.

²⁸⁸ J. Pisulińska, *op.cit.*, s. 55; por. A. Kusiak, *Łucja Charewiczowa – inicjatorka badań nad przeszłością kobiet polskich*, w: *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim*, red. A. Żarnowska, A. SzwareWarszawa 1996, t. IV, s. 99-103.

woczesnej” i pokazać długą jej drogę do emancypacji. Zainteresowania te ukształtowały się zapewne na marginesie badań nad miastami i kultury. “Możliwe, – pisze Alicja Kusiak, – że inspiracje feministyczne wiązały się z okresem paryskich studiów. Najbardziej jednak prawdopodobnym wytłumaczeniem wydaje się być społeczne zaangażowanie Charewiczowej w działalność organizacji kobiecych”²⁸⁹. Trudno powiedzieć, które z tych motywacji były najsilniejsze.

Wiemy na pewno, że na VII Międzynarodowym Kongresie Nauk Historycznych w Warszawie (1933) zaprezentowała referat pt. “Est-il fondé d’écrire une histoire spéciale de la femme” (“Czy należy napisać odrębną historię kobiet?”). Trudno go uznać za artykuł programowy. Autorka nie formułowała w nim konkretnych dyrektyw badawczych. Wyrażała jedynie przekonanie, że historię kobiet da się napisać i zastanawiała się nad wyborem źródeł i rodzaju narracji. Chciała zmienić obraz, w którym eksponowana była tylko “rozrodcza rola kobiety”, błahostki ze świata mody i przepisów kulinarnych. “Aż do tego momentu – pisała w swym referacie, – eksponowano wyłącznie cechy kobiet w wąskich ramach życia rodzinnego, umniejszając tym samym jej człowieczeństwo, jej instynkt społeczny. Praca dla rodziny jest obowiązkiem wrodzonym i naturalnym dla obu płci (...) Tym, czego trzeba szukać i podkreślać, są wartości elementów, istotnie esencjonalnie kobiecych i ich wpływ na życie społeczne”²⁹⁰.

Analizując różne wypowiedzi Charewiczowej Dorota Malczewska-Pawelec uznała, że “historia kobiet w ujęciu Charewiczowej to osadzone na szerokim tle społeczno-kulturowo-gospodarczym danej epoki pogłębione źródłowo studia”, które ukazywałyby kobiety z przeszłości “w całej rzeczywistości życia ich płci, sposobu myślenia i bytu”. Koncentrować by się miały zwłaszcza na ich wychowaniu, edukacji, pozycjach społecznych, obszarach aktywności, wyznawanych wartościach. Ważnym ich elementem powinno być odsłanianie indywidualnych rysów poszczególnych bohaterek a także przybliżanie sfery ich przeżyć, doznań i emocji. Historia kobiet w wersji Charewiczowej miała unikać idealizowania obiektu badań. Postaci kobiece należało ukazywać wielostronnie i wielowymiarowo. Słabości i wady były równie istotne jak zalety, osiągnięcia czy sukcesy”²⁹¹. W ich badaniu pomocna miała być analiza psychologiczna oraz obserwacja życia zbiorowego i indywidualnego²⁹². Można w tym upatrywać inspiracji myślą historyczną F. Bujaka.

²⁸⁹ A. Kusiak, *op.cit.*, s. 101.

²⁹⁰ Ł. Charewiczowa, *Est-il fondé d’écrire une histoire speciale de la femme?* Warszawa 1933, s. 1-2 (wolne tłumaczenie – A. Kusiak, *op.cit.*, s. 102).

²⁹¹ D. Malczewska-Pawelec, *Łucja Charewiczowa (1897–1943)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. naukową J. Maternickiego, P. Sierżęgi, L. Zaszkiłniaka, Rzeszów 2014, t. II, s. 528.

²⁹² Ł. Charewiczowa, *Est-il fondé d’écrire une histoire spéciale de la femme*, s. 4.

W orbicie zainteresowań Charewiczowej znalazły się takie zagadnienia jak: rola kobiety w rodzinie, handlu, rzemiośle, mecenacie i kulturze artystycznej Lwowa. Kobiety prezentowane były jako wytwór epoki. W taki sposób autorka próbowała konstruować biografie bohaterek swoich opracowań. Na ogół były to zwykle mieszczańki, żyjące daleko od świata wielkich wydarzeń, zasługujące dopiero na odkrycie przez historię. W 1935 r. ukazały się prace „Mieszczka lwowska XVI w. Zofia Hanłowa”²⁹³ i „Z przeszłości Lwowianek”²⁹⁴. Problematykę tę badaczka popularyzowała też na łamach prasy. W rękopisie pozostała duża praca dotycząca historii kobiet. Zagineła ona podczas wojny, kiedy jej autorka trafiła do Auschwitz. Pozostał po niej jedynie popularny szkic pt. „Kobieta w dawnej Polsce do okresu rozbiorów” (1938). Dotyczył on tylko ziemianek. Marginalizował chłopki i mieszczańki. Ciekawą pracą była broszura „Ukraiński ruch kobiecy”²⁹⁵. Prace te niektórzy traktują jako początki historiografii kobiecej. Uwieńczeniem prac nad problematyką kobiecą była książka *Kobieta w dawnej Polsce do okresu rozbiorów*²⁹⁶. Zainaugurowała ona serię wydawniczą „Kultura polska i obca” pod redakcją Kazimierza Hartleba. Przedstawiła w niej w sposób barwny dzieje kobiet do XVIII wieku w trzech płaszczyznach: życia obyczajowego, społecznego i umysłowego. Wskazała na ich bierność, co tłumaczyła uwarunkowaniami kulturowymi. Niektórzy współcześni badacze historiografii upatrują w tym ślady antropologicznej perspektywy²⁹⁷.

Odrębną kartę w dorobku Charewiczowej stanowi praca „Historiografia i miłośnictwo Lwowa”²⁹⁸. W opracowaniu tym lwowska badaczka zajęła się autorami i publikacjami odnoszącymi się do dziejów miasta (od XVII do XX w.). Żadne z polskich miast nie mogło się wówczas poszczycić takim opracowaniem. Jak słusznie zauważyła D. Malczewska-Pawelec „rozprawa ta wpisuje się na listę pierwszych prac budujących nową subdyscyplinę badań historycznych – historię historiografii”²⁹⁹. Marian Friedberg napisał o niej: „Piękna ta książka, jedyna tego rodzaju w literaturze miast dawnej Polski, z naukową dokładnością, a zarazem owianym poezją sentymentem wylicza długie pokolenie historiografów i piewców przeszłości Lwowa, od w. XVII aż po czasy ostatnie”³⁰⁰. Intencją autorki było tu stworzenie prezentacji, która ukazywałaby kierunki badań i główne postacie, ważne dla historiografii Lwowa. Autorzy ci, według Charewiczowej byli „wytwo-

²⁹³ Ł. Charewiczowa, *Mieszczka lwowska XVI w. Zofia Hanłowa*, „Ziemia Czerwieńska”, Lwów 1935, z. 1, s. 26-66 i nadb.

²⁹⁴ Ł. Charewiczowa, *Z przeszłości Lwowianek*, Warszawa 1935.

²⁹⁵ C. Mikułowska [Ł. Charewiczowa], *Ukraiński ruch kobiecy*, Lwów 1937.

²⁹⁶ Ł. Charewiczowa, *Kobieta w dawnej Polsce do okresu rozbiorów*, Lwów 1938.

²⁹⁷ D. Malczewska-Pawelec, *Łucja Charewiczowa jako badaczka i propagatorka historii regionalnej*, „Wieki Stare i Nowe”, w druku.

²⁹⁸ Ł. Charewiczowa, *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*, Lwów 1938.

²⁹⁹ D. Malczewska-Pawelec, *Łucja Charewiczowa (1897–1943)...*, s. 526.

³⁰⁰ M. Friedberg, *op.cit.*, s. 436.

rami atmosfery historycznej Lwowa”, który mocno wpływał na wrażliwość i postawy mieszkańców oraz ludzi, którzy się z nim zetknęli. Co ciekawe, uznała, że osobą, która wyprowadziła historiografię lwowską spoza opłotków dyletantyzmu był Ksawery Liske³⁰¹. To on uczynił Lwów ośrodkiem naukowym.

W tym nurcie mieścił się też zamieszczony w 1929 r. w „Kwartalniku Historycznym” tekst tej samej autorki pt. „Dziesięciolecie badań nad dziejami Lwowa”, który był próbą bilansu dorobku historiografii lokalnej w latach 1919–1929³⁰². Stanowił on też apel do władz miasta o wspieranie tego typu badań. W pracy ta młoda badaczka zwracała uwagę na niedostatek naukowych opracowań i dominujący w tym okresie dyletantyzm. Wyrażała przekonanie, że w popularyzacji regionu też konieczna jest znajomość reguł naukowych. Dorobek lwowskich dziejopisarzy pokazywała na szerszym tle, które zostało zarysowane w krytycznym referacie „Stan badań nad dziejami miast polskich”³⁰³. Podniosła w nim potrzebę rozwijania badań lokalnych i zainteresowania się przeszłością niższych stanów społecznych, jak rzemieślnicy i kupcy. O dużej wrażliwości historiograficznej świadczyć mogą też prace: „Dzieje miast w polskiej literaturze historiograficznej” oraz „Stan badań nad dziejami miast Polski”, a także artykuł „Przegląd nowszych monografii miast polskich”. Artykuły te ukazały się w „Kwartalniku Historycznym”. Lwów zajmował w nich poczesne miejsce. Prace te korespondowały z publikacją J. Skoczka, choć nie wchodziły z nią w polemikę³⁰⁴.

Główną domeną zainteresowań Charewiczowej była historia miast, w szczególności Lwowa. Dotyczyła ona szerokiego przedziału czasowego: od XV do XX w. W latach 1924–1938 opublikowała 28 prac dotyczących tej problematyki. Ok. 70 % z nich odnosiło się do Lwowa. W tej dziedzinie nie była wielką prekursorką, ale, jak pisał J. Ptaśnik, w dziejach urbanistyki polskiej miała „swe dobre zasłużone imię, to przez ostatnie publikacje wysunęła się na czoło badaczy w tej gałęzi nauk historycznych”³⁰⁵.

W czołówce badaczy dziejów Galicji i Lwowa warto też zauważyć postać ciekawego historyka, muzealnika, archiwisty i konserwatora zabytków Aleksandra Czołowskiego (1865–1944)³⁰⁶. Nie był on akademikiem (przez co został nieco

³⁰¹ Por. A. Toczek, *Środowisko historyków lwowskich w latach 1860-1918*, „Prace Komisji Historii Nauki”. Polska Akademia Umiejętności, t. VI, Kraków 2004, s. 123-165.

³⁰² Ł. Charewiczowa, *Dziesięciolecie badań...*, s. 115-136.

³⁰³ „Przegląd Historyczny”, Warszawa 1928, t. 27, s. 139-152.

³⁰⁴ J. Skoczek, *op.cit.*

³⁰⁵ J. Ptaśnik, [rec.] Charewiczowa Łucja „Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski przedrozbiorowej”, *Lwów 1929*, s. 1-191, i „Dzieje miasta Złoczowa”, *Złoczów 1929*, s. 1-220, „Kwartalnik Historyczny”, 1929, r. 43, t. 1, s. 587-589.

³⁰⁶ I. Zima, *Aleksander Czołowski 1865–1944. Luminarz lwowskiej kultury*, Gdynia 2011; bibliografia prac w: E. Laszak, *Działalność naukowa Aleksandra Czołowskiego (1865–1944)*, Łódź 2004, s. 149-161.

zapomniany), ale pozostawał z uniwersytetem i jego pracownikami w rozlicznych relacjach. Ograniczenia wydawnicze nie pozwalają szerzej się do nich odnieść.

Zasygnalizujmy więc tylko, że pasje zawodowe i prywatne ukształtowały jego wyjątkową wrażliwość, sposób myślenia o historii, a także charakterystyczny sposób opowiadania o niej. Za tym szły pomysły na nowe formy popularyzacji dziejów w postaci książek, albumów, przewodników, artykułów, wystaw, obchodów, odczytów, wykładów a nawet audycji radiowych. Dziś moglibyśmy traktować je jako prekursorskie formy public history czy “historii stosowanej” polegające na “czytaniu krajobrazu kulturowego” łączącego kontekst poznawczy i edukacyjny. Jego popularny Lwów w obrazach był odpowiednikiem dzisiejszych *pocket books*³⁰⁷. Składał się z krótkich ciekawostek skonstruowanych według, dziś powiedzielibyśmy, klucza lwowskich miejsc pamięci. Nowatorstwo Czołowskiego w środowisku lwowskim polegało też na tym, że zaczął on traktować dzieła sztuki i zabytki jako istotne źródła historyczne i jednocześnie środki perswazji. Prace tego historyka wyróżniały się innowacyjną narracją odkrywającą przeszłość w teraźniejszości, bogatą szatą graficzną, nietypowym formatem jego publikacji. Czołowski nie zdobył się nigdy na pełną syntezę, choć dziwili się temu współcześni mu historycy. Nie tak bowiem definiował swoje zadania jako historyk.

Podsumujmy powyższe uwagi. Dziś syntetycy dziejów historiografii dość rzadko poszukują materiału do swych badań i wniosków w pracach o charakterze historyczno-regionalnym. Traktują je jako materiał pozostający echem istniejących lub przemijających nawet tendencji w historiografii zdominowanej przez standardy akademickie. W sposób często nieuzasadniony kojarzą go z aktywnością antykwarystyczno-zbieracką, “miłośniczą” czy też amatorską. Z tego względu badacze regionalistów w najlepszym wypadku mogą liczyć na wzmiankę na końcu prac bilansujących osiągnięcia historiografii jakiegoś okresu, przy czym nawet to nie jest regułą.

Tego rodzaju podejście do regionalistyki nie jest uprawnione. Zwrócił na to uwagę ponad ćwierć wieku temu Henryk Samsonowicz zauważając, że praca naukowa nad historią regionalną stworzyła praktykę korzystania z lekceważonych przez naukę źródeł i otworzyła nowe perspektywy rozwojowe historiografii³⁰⁸. Przedstawieni w niniejszym artykule badacze pozostawali w służbie Klio prawie 100 lat temu. Z oczywistego względu nie mogą konkurować z dzisiejszymi badaczami regionów, miast czy wsi. W swoich czasach mogli się jednak zaliczyć do grona nowatorów lub przynajmniej do grupy, która do modernizacji historii się przyczyniła.

³⁰⁷ A. Czołowski, *Lwów w obrazach. Przeszłość i teraźniejszość*, [cz. I], *Historia Lwowa od założenia – do roku 1600*, Lwów 1925; Ejusd., *Lwów w obrazach. Przeszłość i teraźniejszość*, [cz. II], *Historia Lwowa od roku 1600 – do roku 1772*, Lwów 1927.

³⁰⁸ Por. H. Samsonowicz, *Historiografia regionalna w Polsce po II wojnie światowej*, „Kwartalnik Historyczny”, 1987, nr 1, s. 279-292.

Етнологічний інститут Львівського університету (1924–1939) як основа формування наукової школи Адама Фішера

Роман Тарнавський

Комплексне дослідження минулого людства, що є загальною метою історії як широкої галузі наукових знань, неможливе без низки окремих дисциплін історичного профілю. Однією з них є етнологія – наука, об'єктом дослідження якої є народи, а предметний засяг охоплює тематику від етногенезу та історії народної культури до різноманітних етнічних процесів та проявів елементів традиційної культури у сьогоденні.

Упродовж першої половини ХХ ст. одним з головних етнологічних центрів Центрально-Східної Європи був Львівський університет. Першу кафедру етнології у навчальному закладі засновано 1910 р. (завідувач – польський етнолог та мовознавець Станіслав Цішевський). Згодом тут діяли кафедри антропології та етнології (антропології) (1913–1941, 1944; завідувач – польський антрополог та етнолог Ян Чекановський), етнології (1924–1939; завідувач – польський етнолог Адам Фішер), фольклору й етнографії (1939–1941, 1944–1947; завідувач – український фольклорист та етномузиколог Філарет Колесса). На жаль, наприкінці 1940-х років через політику радянської влади комплексні етнологічні дослідження та викладання народознавчих дисциплін були припинені на понад чотири десятиліття. Лише у 1988 р., зусиллями професора Степана Макарчука, тодішнього декана історичного факультету, у Львівському університеті створили кафедру історії та етнографії України. У 1995 р. внаслідок її поділу на факультеті заснували окрему кафедру етнології, яка діє понині. Тож маємо, фактично, повернення до історичної традиції.

Водночас не можна не згадати й про 90-річчя від заснування в університеті кафедри етнології під керівництвом Адама Фішера (1889–1943). При кафедрі впродовж усіх років її існування (1924–1939) діяв потужний науково-навчальний підрозділ – Етнологічний інститут (заклад), також очолюваний А. Фішером. Упродовж більше як 15-літньої діяльності Етнологічного інституту цей професор зумів сформувати на його базі наукову школу.

На час створення Етнологічний інститут розмістили у ХІІІ залі старої будівлі Львівського університету на вулиці св. Миколая, 4 (нині М. Грушевського, 4), проте, практично одразу ж перемістили до університетської будівлі на вулиці Длугоша, 8 (нині – Кирила і Мефодія, 8). Принаймні з

1930 р. (до 1939 р.) підрозділ розміщався на другому поверсі університетської будівлі на вулиці Костюшка, 9 (не змінювала назви)³⁰⁹.

Намагаючись перетворити Етнологічний інститут у потужний науково-навчальний центр, А. Фішер постійно дбав про його забезпечення необхідним технічним обладнанням, науковою та навчальною літературою, різного роду наочністю (придбано друкарську машинку, низку приладів для виготовлення рисунків, фотоапарат і проектор, обладнано спеціальне темне приміщення для виготовлення фотографій, розпочато формування бібліотеки та збірки етнографічних експонатів). У підрозділі формували й архів польових етнографічних матеріалів, який постійно поповнювали польовими записами з теренів усієї Другої Речіпосполитої (включаючи й Західну Україну), а також фотографіями, рисунками, діафільмами³¹⁰.

Серед народознавців, які у той чи інший час працювали в Етнологічному інституті на штатних асистентських посадах (заступника асистента, молодшого та старшого асистента), були Альфред Бахман (роки праці в інституті – 1925–1931)³¹¹, Ян Фальковський (1931–1939)³¹², Александр Яворчак (1933–1934)³¹³, Леон Попель (1933–1936)³¹⁴, Казімеж Журовський (1936–1938)³¹⁵, Владислав Ягелло (1937–1939)³¹⁶, Генрик Мушинський (1939)³¹⁷. Окрім них, у підрозділі працювали й асистенти-волонтери Михайло Івашків, Гіза Френкель, Іван (Ян) Кухта, Кароль Кораний, Юзеф Гаєк, Ксаверій Півоцький, Володи-

³⁰⁹ J. Falkowski, *Działalność Zakładu Etnologicznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie (1924–1934)*, w: “Lud”, Lwów 1933, t. 32, s. 183; *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Skład Uniwersytetu w latach akademickich 1923/1924 i 1924/1925*, Lwów 1924, s. 41.

³¹⁰ J. Falkowski, *Działalność Zakładu Etnologicznego...*, s. 184.

³¹¹ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), фонд 26, опис 5, справа 76 (Личное дело ассистента Бахмана Альфреда), аркуши 1-2, 8-11, 14, 17, 21-23, 25, 28-29, 32.

³¹² ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1939 (Личное дело доцента Фальковского Яна), арк. 3-4, 6-8, 11, 13, 17, 18 зв.-20, 22-23, 29-33 зв., 35, 36, 39, 45, 46, 79, 49, 53, 63, 67, 69-71, 131 зв., 135.

³¹³ J. Falkowski, *Działalność Zakładu Etnologicznego...*, s. 183; Р. Тарнавський, *Ян Фальковський: життєвий шлях та науково-педагогічна діяльність*, “Вісник Львівського університету. Серія історична”, Львів 2013, вип. 48, с. 411-413.

³¹⁴ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1538 (Личное дело ассистента Попеля Леона), арк. 1, 2, 4-7, 10-13, 20-21, 23-25, 30-32.

³¹⁵ *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Skład Uniwersytetu w latach akademickich 1936/37 i 1937/38*, Lwów 1937, s. 76.

³¹⁶ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 2225 (Личное дело ассистента Ягелло Владыслава), арк. 1-22.

³¹⁷ Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – Архів ЛНУ), фонд Р-119, опис 1, справа 539 а (Личный листок по учёту кадров и автобиография ассистента Мушинского Генрика Яновича), арк. 1-4.

мир Марків, Еустахій Васильковський, Вільгельм Табор та інші³¹⁸. Бібліотекарем підрозділу впродовж 1926–1930 рр. був Генрик (Генах) Перльс³¹⁹. У студентські роки (1932–1937) з Етнологічним інститутом тісно співпрацювала й відома у майбутньому українська дослідниця Катерина Матейко: за дорученням А. Фішера вона збирала матеріали до “Словника слов’янських вірувань і звичаїв” (“Słownik wierzeń i zwyczajów słowiańskich”), брала участь у багатьох польових етнографічних експедиціях на західно-українські землі, організованих підрозділом (ними керував Я. Фальковський)³²⁰. Останнє стосується і Романа Гарасимчука – випускника кафедри етнології, який у другій половині 1930-х років збирав польові етнографічні матеріали для своєї докторської роботи про гуцульські народні танці³²¹.

Працівниками Етнологічного інституту ставали головно студенти та випускники спеціалізації “Антропологія, етнологія, праісторія” гуманітарного факультету Львівського університету (наприклад, А. Бахман – її випускник 1925 р., Я. Фальковський та Ю. Гаєк – 1930 р., Л. Попель – 1932 р., Г. Мушинський – 1937 р., К. Журовський та В. Ягелло – 1938 р.). Лекції та практичні заняття проводили викладачі цієї спеціалізації: професор А. Фішер (етнологічні дисципліни), професор Ян Чекановський, доцент, згодом – професор Болеслав Росінський, доцент Станіслав Клімек (антропологія, етнографія народів Африки, Америки та ін.), професор Леон Козловський та доцент Тадеуш Сулімірський (доісторична археологія та первісна історія слов’янських етносів), професор Зигмунт Черни (фольклор)³²². Заняття дозволяли студентам здобути ґрунтовну народознавчу підготовку, яка полягала в інтегро-

³¹⁸ J. Falkowski, *Działalność Zakładu Etnologicznego...*, s. 185-189; І. Дмитрук, *Матеріальна культура гуцулів у польських етнографічних дослідженнях другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.*, “Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність”, Львів 2008, вип. 17, с. 529; С. Павлюк, Р. Кирчів, *Унікальне дослідження і його автор*, в: Р. Гарасимчук, *Народні танці українців Карпат*, Львів 2008, кн. 1, с. 9.

³¹⁹ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1, спр. 555 (Личное дело лаборанта Перльса Генриха Ионовича), арк. 2.

³²⁰ К. Матейко, *Автобіографія*, “Народознавчі зошити”, Львів 2000, № 6, с. 1112-1113; О. Никорак, *Наукова спадщина Катерини Матейко в українському народознавстві (до 100-ліття від дня народження)*, “Народознавчі зошити”, 2011, № 4, с. 577-578.

³²¹ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 4276 (Личное дело Герасимчука Романа Петровича), арк. 5-5 зв; М. Моздир, *Вчений-народознавець*, “Народознавчі зошити”, 2000, № 6, с. 1114.

³²² О. Бондар, Р. Тарнавський, *Тематика історичних дисциплін у Львівському університеті*, “Вісник Львівського університету. Серія історична”, 2014, вип. 50: До 75-річчя історичного факультету, с. 395-417.

ваному вивченні наук, котрі стосувалися дописемного періоду історії – етнології, антропології, праісторії (первісної історії).

Наголосимо, що А. Фішер як директор інституту великої ваги надавав й залученню до роботи у підрозділі працівників, які були випускниками інших спеціалізацій, але їхні наукові зацікавлення перебували у сфері народознавства. Наприклад, К. Кораний був випускником юридичного факультету³²³, а Ф. Півозький – спеціалізації “Історія та теорія мистецтва” гуманітарного факультету (згодом під керівництвом мистецтвознавця Владислава Подляхи він захистив докторат, присвячений польському народному деревориту)³²⁴. Відзначимо й те, що низка працівників Етнологічного інституту – магістрів етнографії й етнології, паралельно були магістрами й у галузі інших наук: польської філології (Г. Перльс, Ю. Гаск), педагогіки та психології (І. Кухта, К. Матейко)³²⁵. Це дозволяло успішно проводити дослідження на стику наук (етнології та права, етнології та мовознавства, етнології та психології), що приносило плідні результати. Наприклад, юридична освіта допомогла К. Коранію ґрунтовно дослідити різноманітні аспекти звичаєвого права європейських народів, результатом чого стала низка праць, зокрема, “Заклинання у судочинстві (Юридично-етнологічний нарис)”³²⁶, “Заклинання та чаклунство перед церковними судами у Польщі в XV та першій половині XVI ст.”³²⁷ та ін.

В Етнологічному інституті Львівського університету працювали також випускники й інших вищих навчальних закладів, зокрема, Віденського (Г. Френкель) та Ягеллонського (І. Кухта) університетів³²⁸.

Упродовж усіх років свого існування Етнологічний інститут Львівського університету мав надзвичайно тісні контакти з Народознавчим товариством у Львові – однією з тодішніх провідних народознавчих установ Центрально-

³²³ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 735 (Личное дело профессора Корания Карла Вильгельма), арк. 2-4.

³²⁴ J. Oledzki, *Ksawery Piwocki (1901–1974)*, “Etnografia Polska”, 1976, t. XX, zes. 1.

³²⁵ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1, спр. 555 (Личное дело лаборанта Перльса Генриха Ионасовича), арк. 7; Z. Kłodnicki, A. Kowalska-Lewicka, *Józef Ludwik Franciszek Gajek*, w: *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, Kraków 2002, t. 1, s. 106; Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 708 (Личное дело Кухты И. А.), арк. 7; К. Матейко, *Автобіографія...*, с. 1112-1113; О. Никорак, *Наукова спадщина Катерини Матейко...*, с. 577-578.

³²⁶ K. Koranyi, *Czary w postępowaniu sądowym (Szkic prawno-etnologiczny)*, “Lud”, 1926, t. XXV, s. 7-18.

³²⁷ K. Koranyi, *Czary i gusła przed sądami kościelnymi w Polsce w XV i w pierwszej połowie XVI wieku*, “Lud”, 1927, t. 26, s. 1-25.

³²⁸ O. Goldberg-Mulkiewicz, *Giza (Gizela) Frenkel (Frankel, Fränklowa, Fraenklowa)*, w: *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, t. 1, s. 104-105; Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 708 (Личное дело Кухты И. А.), арк. 4.

Східної Європи. Від 1910/1911 рр. А. Фішер обіймав посаду секретаря Народознавчого товариства у Львові та редактора його друкованого органу “Lud”: секретаріат товариства та редакція часопису перебували у приміщенні Етнологічного інституту. У 1925 р. (остаточно – 1926 р.) підрозділу у “вічний депозит” передали бібліотеку Народознавчого товариства у Львові³²⁹. Таким чином, можна говорити про певне об’єднання у 1920–1930-х роках (навколо постаті А. Фішера) Етнологічного інституту Львівського університету та Народознавчого товариства у Львові.

Однією з найважливіших ділянок співпраці двох установ було формування та редагування номерів наукового часопису “Lud”. Саме асистенти Етнологічного інституту відповідали за більшість рубрик цього журналу, зокрема, за рецензії та повідомлення, хроніку найважливіших подій у галузі народознавства, а також за укладання бібліографій народознавчих праць, які час від часу друкували у часописі.

У цьому контексті важливе те, що в Етнологічному інституті працювали представники різних національностей: поляки, українці, євреї. Так, українець М. Івашків писав рецензії переважно на праці українських народознавців (у т. ч. Ксенофонта Сосенка, а також філолога-україніста Яна Янува)³³⁰, а єврейка Г. Френкель – на праці про традиційну культуру євреїв³³¹. Адже вони краще, ніж народознавці-поляки, розуміли (як у мовному плані, так й у плані фактажу) усі нюанси рецензованих праць, відповідно, українських та єврейських авторів.

Щодо написання бібліографій народознавчих праць для часопису “Lud”, то у другій половині 1920 – на початку 1930-х років за цю ділянку роботи

³²⁹ Historia Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Режим доступу: http://www.ptl.info.pl/?page_id=102; J. Falkowski, *Działalność Zakładu Etnologicznego...*, s. 184.

³³⁰ M. Iwaszków, *Ksenofont Sosenko: Pro mistyku hajitok – studija z ukrajińskoj hlybyny*, str. 23. Wyd. “Dobra Knyżka” – Lwów 1922, “Lud”, 1926, t. 25, s. 116-117; Ejustdem, *Ksenofont Sosenko: Pražerelo ukrajińskoho religijnoho svitohladu. Lwów 1923. Str. 80 + 4 tabl. Wyd. “Žyvi hrody”, “Lud”, 1927, t. 26, s. 113-114; Ejustdem, Jan Janów: Gwara maloruska Moszkowic i Siwki naddniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych. – Lwów 1926. Wyd. Tow. Naukowego, “Lud”, 1926, t. 25, s. 117-120.*

³³¹ G. Fränklowa, *Mitteilungen zur Jüdischen volkskunde*, wyd. Dr. M. Grunwald, rocznik 29-ty, Wiedeń 1926, (jako 10-ty numer “Menorah, jüdisches Familienblatt für Wissenschaft, Kunst und Literatur” Wien– Frankfurt a. M.) “Der böse Blick” von Dr. Adolf Löwinger, “Lud”, 1926, t. 25, s. 132-135; Ejustdem, Regina Lilientalowa: *Dziecko żydowskie. Kraków 1927. Nakład Akademji Umiej. (Prace komisji etnograficznej. nr. 3). 80 str. 97 + 3 tabl., “Lud”, 1927, t. 26, s. 106-109; Ejustdem, “Rosinkess mit Maundlen”. Aus der Volksliteratur der Ostjuden. Schwänke, Erzählungen, Sprichwörter und Rätsel. gesammelt von Dr. Immanuel Plsvanger. 2-te völlig veränderte und vermehrte Auflage. Basel 1931. Verlag der Schweizerischen Gesellschaft für Volkskunde, “Lud”, 1934–1935, t. 33, s. 142-143.*

відповідав А. Бахман, який на основі опрацювання різноманітних видань з етнології, етнографії, фольклористики, народного мистецтва та суміжних з ними дисциплін уклав бібліографії за 1925–1934 рр.³³²

Науково-дослідницька робота Етнологічного інституту розгорталася у двох напрямках, які можна окреслити як етнографічний (збір польових етнографічних матеріалів шляхом експедицій або надсилання спеціальних запитальників до представників сільської інтелігенції та написання на їх основі “етнографічних монографій”) та етнологічний (дослідження різноманітних елементів традиційної культури слов’янських етносів, з акцентом на їхніх історичних джерелах – “палеоетнологічних проблемах та на світовому поширенні досліджуваних елементів”³³³).

Саме аналіз цих двох напрямів діяльності Етнологічного інституту дозволяє виокремити головні методологічні засади наукової школи А. Фішера. Об’єктом дослідження переважної більшості її представників були слов’янські етноси (головно українці та поляки), а предметом – їхня народна культура з акцентом на історичних джерелах її елементів. Вирішити останнє завдання дослідники намагалися, спираючись на методи польових етнографічних досліджень, ареального картографування (тому у багатьох їхніх працях присутні мапи поширення тих чи інших явищ народної культури українців чи поляків³³⁴) та ретроспективний метод (метод «пережитків»), застосування якого характерне для етнологів-позитивістів.

Польові етнографічні експедиції, організовані Етнологічним інститутом, поділялися на практики студентів та особисті виїзди викладачів, студентів та випускників, які працювали над магістерськими чи докторськими дослідженнями. Географія виїздів охоплювала, здебільшого, терени Західної України (насамперед, Бойківщини, Лемківщини, Гуцульщини, Західного Поділля) та Північної Польщі (особливо Помор’я). Результати польових експедицій публікували як окремі праці описового характеру – “етнографічні монографії” (нині вони мають характер історичних джерел). Серед них відзначимо дослідження Я. Фальковського³³⁵, Ю. Гаєка³³⁶, А. Яворчака³³⁷.

³³² A. Bachmann, *Bibliografia ludoznawcza za rok 1925*, “Lud”, 1926, t. 25, s. 140-144; Ejusdem, *Bibliografia ludoznawcza za lata 1925–1927*, “Lud”, 1927, t. 26, s. 140-155; Ejusdem, *Bibliografia ludoznawcza za lata 1925–1928*, “Lud”, 1928, t. 27, s. 161-175; Ejusdem, *Bibliografia ludoznawcza za rok 1929*, “Lud”, 1932, t. 31, s. 163-175; Ejusdem, *Bibliografia ludoznawcza za rok 1930*, “Lud”, 1934–1935, t. 33, s. 147-159; Ejusdem, *Bibliografia ludoznawcza za lata 1931 i 1932*, “Lud”, 1936, t. 34, s. 291-303; Ejusdem, *Bibliografia ludoznawcza za lata 1933 i 1934*, “Lud”, 1937, t. 35, s. 172-189.

³³³ J. Falkowski, *Działalność Zakładu Etnologicznego...*, s. 190-191.

³³⁴ Ibid, s. 190.

³³⁵ J. Falkowski, B. Pasznyi, *Na pograniczu lemkowski-bojkowskim. Zarys etnograficzny*, Lwów 1935, 125 s.; J. Falkowski, *Zachodnie pogranicze Huculszczyzny. Dolinamy Prutu, Bystrzycy Nadwórniańskiej, Bystrzycy Sołotwieńskiej i Lomnicy*, Lwów 1937, 170 s.; J. Falkowski, *Północno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny*, Lwów 1938, 112 s.

Натомість дослідження генези певних явищ народної культури слов'янських етносів працівниками Етнологічного інституту найкраще ілюструють такі дослідження, як “Сільськогосподарські знаряддя орного типу. Палео-етнологічне дослідження” Я. Фальковського³³⁸, “Дах у слов'янському народному будівництві” А. Бахмана³³⁹, “Півень у народних віруваннях” Ю. Гаєка³⁴⁰, “Вуж у віруваннях польського народу” Г. Перльса³⁴¹.

Таким чином, у формуванні наукової школи А. Фішера, основу якої склали працівники Етнологічного інституту Львівського університету, можна виділити наступні важливі моменти.

Більшість працівників Етнологічного інституту мали ґрунтовну народознавчу підготовку, здобуту на спеціалізації “Антропология, етнологія та праісторія”. А. Фішер залучав до роботи у підрозділі як її випускників, так і власне студентів, які мали схильність до етнологічних досліджень. При цьому він не мав упереджень щодо їхньої національності: наукова школа А. Фішера об'єднувала поляків, українців, євреїв. Професор також сприяв тому, щоб в інституті працювали не лише народознавці, а й представники інших спеціальностей (юристи, мистецтвознавці, філологи та ін.) задля розвитку досліджень на стику етнології з іншими науками.

Для наукової школи А. Фішера характерні акцент на слов'янській етнографії та етнології, опертя під час наукових досліджень на матеріали польових етнографічних експедицій та метод “пережитків”, застосування новітнього на той час методу ареального картографування. Її представників цікавило, насамперед, встановлення історичних джерел різноманітних явищ народної культури, для чого необхідно було підготувати значну джерельну базу у вигляді “етнографічних монографій”. Тож можна стверджувати, що представники наукової школи А. Фішера зробили значний вплив на розвиток такої субдисципліни етнології, як історія народної культури.

³³⁶ J. Gajek, *Zarys etnograficzny zachodniej części Podola. Kultura materialna*, Lublin 1947, 130 s.

³³⁷ A. Jaworzak, *Wieś Dąbrówki. Powiat Łańcut*, Lwów 1936, 160 s.

³³⁸ J. Falkowski, *Narzędzia rolnicze typu rylcowego. Studium paleo-etnologiczne*, Lwów 1931, 132 s.

³³⁹ A. Bachmann, *Dach w słowiańskim budownictwie ludowym*, Lwów 1929, 205 s.

³⁴⁰ J. Gajek, *Kogut w wierzeniach ludowych*, Lwów, Kraków 1934, 172 s.

³⁴¹ H. Perls, *Wąż w wierzeniach ludu polskiego*, Lwów 1937, 117 s.

**Jan Leciejewski (docent prywatny Uniwersytetu Lwowskiego)
jako badacz run i runicznych pomników słowiańskich.
Studium z historii runologii polskiej**

Krzysztof Maciej Kowalski

Celem niniejszego referatu jest zaprezentowanie postaci Jana Leciejewskiego, docenta prywatnego Uniwersytetu Lwowskiego jako badacza run i runicznych pomników słowiańskich. Owocem tych zainteresowań stała się napisana przez niego książka zatytułowana „Runy i runiczne pomniki słowiańskie”, wydana we Lwowie w 1906 roku, ilustrowana 46 rycinami (ryc. 1)³⁴². Na 210 stronach tej publikacji możemy się zapoznać z całokształtem ówczesnego stanu badań polskiej runologii. Książka J. Leciejewskiego znalazła się w zbiorach autora ponad 35 lat temu, należała niegdyś do zbiorów (świadczy o tym piękny ekslibris) profesora Uniwersytetu Kijowskiego i Uniwersytetu Warszawskiego, Iwana Ogienki (Ohijenki), Metropolity Ilariona. Zaprezentowany obecnie referat powstał na podstawie materiałów, który posłużyły autorowi prawie dwadzieścia lat temu do przedstawienia problematyki podejmowanej w studiach badaczy polskich nad runologią słowiańską na International Conference on Medieval Epigraphy the Insular World and Europe “Roman, Runes and Ogham. Medieval Inscriptions in the Insular World and on the Continent” (St. Hilda’s College, Oxford, 28–31.03.1996), w referacie, opublikowanym później pod zmienionym tytułem “The Fascination with Runes in Nineteenth- and Early Twentieth-Century Poland”³⁴³.

Polskie zainteresowania pismem runicznym należą do bardziej interesujących problemów w polskim źródłoznawstwie epigraficznym przełomu XIX i XX wieku. Jakkolwiek dyskusja nad tzw. runologią słowiańską nie jest już dziś tak żywa, jak przed stu laty, warto przypomnieć losy fascynacji pomnikami z inskrypcjami runicznymi, tak bardzo rozległej, że prowadziła ona do aktów falsyfikacji takich obiektów. Do dziś właściwie nie wiemy, co leżało u podłoża tych fałszerstw, dlatego historycy byli tak często łatwowierni i bezkrytyczni oraz dlatego wysnuwali oni różnorodne fantastyczne koncepcje na temat domniemanego pochodzenia obiektów średniowiecznych i sfalsyfikowanych³⁴⁴.

³⁴² J. Leciejewski, *Runy i runiczne pomniki słowiańskie*, Lwów 1906.

³⁴³ K. M. Kowalski, *The Fascination with Runes in Nineteenth- and Early Twentieth-Century Poland*, in: *Roman, Runes and Ogham. Medieval Inscriptions in the Insular World and on the Continent*. Edited by John Higgitt, Katherine Forsyth and David Parsons, Donington 2002, s. 134-147, fig. 33-39, tabl. 3-6.

³⁴⁴ T. Wolański, *Schriftdenkmäler der Slaven vor Christi Geburt*, Gnesen 1850–1852; J. Łepkowski, *Obecny stan nauki o runach słowiańskich i napisach*, Poznań 1860; W. Cybulski, *Obecny stan nauki o runach słowiańskich*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu”, 1860, s. 32-64; B. Erzepki, *Znaleziska ze wsi Grunówko pod Lesznem*, „Zapiski Archeologiczne Poznańskie”, vol. I, s. 38, tabl. XVII, fig. 1, 2, 3; K. Estreicher, *Runy*

Ryc. 1. Strona tytułowa dzieła J. Leciejewskiego

Książka J. Leciejewskiego “Runy i runiczne pomniki słowiańskie” jest pierwszym i właściwie ostatnim w literaturze polskiej dziełem zawierającym wstęp do runologii ogólnej. Pierwszy rozdział tej publikacji stanowi obszerne podsumowanie europejskiej wiedzy runologicznej z przełomu XIX i XX wieku. Zespół artefaktów z napisami runicznymi poddawany był przez polskich badaczy dziewiętnastowiecznych różnym podziałom i klasyfikacjom. Najczęściej wyróżniano grupę obiektów autentycznych pochodzących ze średniowiecza oraz grupę falsyfikatów. Zdawano więc sobie sprawę z fałszowania przedmiotów z inskrypcjami runicznymi, chociaż ich zakwalifikowanie było podyktowane różnymi względami. Można nawet powiedzieć, że następowało bezkrytyczne zaliczenie obiektów do grupy zabytków wykonanych w średniowieczu. Nie przeprowadzono analizy materiałowo-technologicznej, odnieszono się raczej do tekstów inskrypcji runicznych, uzasadniając przeważnie autentyczność zabytków na podstawie sensu treści napisu.

Ukoronowaniem propozycji klasyfikacyjnych w krytyce źródłoznawczej polskiej epigrafiki XIX wieku była klasyfikacja runicznych pomników słowiańskich przeprowadzona przez Jana Leciejewskiego, wyeksponowana bardzo szeroko w drugim rozdziale jego książki. Runiczne pomniki słowiańskie zostały podzielone na pięć następujących kategorii; 1. pomniki uznane mylnie za runiczne, 2. falsyfikaty, 3. pomniki runiczne mylnie uważane za słowiańskie, 4. pomniki runiczne wątpliwego pochodzenia i 5. rzeczywiste pomniki słowiańskie. Klasyfikacja ta w przemyślany sposób podsumowuje obserwacje i ustalenia poprzedników badacza, jak i osiągnięcia dorobku J. Leciejewskiego. Wskazuje ona także na poziom ówczesnej metodologii badań epigraficznych, wymagających przecież i dzisiaj tego typu operacji porządkujących zachowane i zaginione obiekty inskrypcyjne. Warto

słowiańskie, „Józefa Ungra Kalendarz Ilustrowany na Rok Zwyczajny 1873”, Warszawa 1872, s. 92-97; A. H. Kirkor., *O runach słowiańskich*, „Przegląd Literacki”, Kraków 1872, s. 400-403; Flieger, *Runensteine in der Provinz Posen*, „Mitteilungen der antropologischen Gesellschaft in Wien”, vol. VIII, 1878; W. Surowiecki, *O charakterach pisma runicznego*, Warszawa 1882; R. Zawiliński, *Kwestya run słowiańskich ze stanowiska lingwistycznego*, Kraków 1883; R. Zawiliński, *O tak zwanych runach słowiańskich*, „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce”, 1886, 5, s. 191-209; V. Jagič, *Zur slavischen Runenfrage*, „Archiv für slavische Philologie”, 1886 V.; L. Wimmer, *Die Runenschrift*, Berlin 1887.

przyjrzeć się kilku najważniejszym egzemplifikacjom wyeksponowanym przez Leciejewskiego.

W pierwszej kategorii obiektów mieściły się zabytki mylnie uważane przez badaczy XIX w. za runiczne. Starano się więc wykluczyć z zespołu słowiańskich pomników runicznych (w kolejności nadanej przez Leciejewskiego) dwa hełmy styryjskie zawierające jednak napisy etruskie, lwa umieszczonego przy schodach w Bambergu, którego rzekome runy zostały zidentyfikowane jako przypadkowe wgłębienia w kamieniu niszczone pod wpływem powietrza, urny z Gdańska i Bieganina, pokryte na brzuścach tajemniczymi znakami, a w końcu uznanymi jedynie za dekoracje, wreszcie złotą czarę z Szent-Miklos w Siedmiogrodzie, której napis prawie po stu latach od chwili odkrycia został zidentyfikowany jako inskrypcja grecka.

Ryc. 2. Grot z Kowla

Druga kategoria wypełniona była falsyfikatami, do których zaliczano w polskiej literaturze schyłku XIX wieku, podsumowanej przez Leciejewskiego przede wszystkim dwa liczne zespoły przedmiotów związane rzekomo ze słowiańskim plemieniem Obotrytów, mianowicie tzw. bałwanki prylwickie oraz kamienie z Neu-Strelitz. W sprawie autentyczności zabytków w dorobku archeologii słowiańskiej a także niemieckiej powstało wiele prac polemicznych (ponad 30 autorów). Ostatecznie opowiedziano się za wykonaniem tych obiektów przez fałszerzy: Gedeona Sponholza i Neumanna, wzorujących się na inskrypcjach zamieszczonych w dziełach T. Arnkiela i Clüvera³⁴⁵. Dzisiejszego badacza dawnej runologii słowiańskiej może głównie zainteresować dokładnie wyeksponowana przez Leciejewskiego, próba mistyfikacji polegającej na stworzeniu wymyślnego panteonu bóstw słowiańskich, do którego zakwalifikowano obok Radegasta, także Wotana, Thora, Sybillę a nawet Mitrę.

W trzeciej kategorii określonej przez Leciejewskiego jako pomniki mylnie uważane za słowiańskie znalazło się kilka rozmaitych przedmiotów: chorągiew zabrana niegdyś Prusom przez Krzyżaków, monety, wśród których jedna litewska była opatrzona napisem runicznym wymieniającym imię Mendoga, a druga odnaleziona w Czechach jako import skandynawski, pieczęcie oraz słynny grot odkryty w Kowlu (ryc. 2) – jeden z ważniejszych zabytków

³⁴⁵ T. Arnkiel, *Cimbrische-Heyden Religion*, Hamburg 1691; Clüver, *Beschreibung des Herzogtums Mecklenburg*, Hamburg 1757.

skandynawskich odkrytych na ziemiach słowiańskich (uwzględniany do chwili obecnej we wszystkich ważnych publikacjach runologicznych). Ta kategoria obiektów łączyła więc w sobie głównie artefakty skandynawskie, identyfikowane jako przedmioty wytwarzane w miejscach odnalezienia i stanowiące nierzadko argumenty do wysuwania koncepcji o znajomości i stosowaniu pisma runicznego na terytoriach słowiańskich.

Czwarta kategoria – pomniki runiczne wątpliwego pochodzenia – była nieco myląca, w rozumieniu badaczy dotyczyła ona niewiadomego pochodzenia tych obiektów, nie dającego się jednoznacznie ustalić. Leciejewski uwzględnił w tej kategorii takie obiekty, jak groty i nóż z Grunówka pod Leszmem, siekierka żelazna z Biez-drowa koło Szamotuł czy urna z miejscowości Kobielice. Inskrypcje na tych zabytkach były przeważnie nie odczytane lub doczekały się, tak jak w wypadku urny z Kobielic wielu różnych odwzorowań i odczytów, jak się wydaje zupełnie bezsensownych, np. *Belbog kleal kaja* lub niedorzecznych np. *eva gamna ksansoa*, czyli: *oto jama (grób) księcia*. Pomniki zaliczane do tej kategorii były także przedmiotami pochodzenia skandynawskiego, z braku możliwości interpretacyjnych nie wiązanych już z taką mocą z runologią słowiańską.

Ambicją polskich badaczy XIX i początku XX wieku było zakwalifikowanie poszczególnych obiektów do piątej kategorii – rzeczywistych pomników słowiańskich.

Fig. 29. Brakteat z wapna.

Ryc. 3. Złoty brakteat z Wapna

Jednocześnie wiele publikowanych relacji o znajdowanych w ziemi artefaktach oraz umieszczonych na nich inskrypcjach i wizerunkach było bardzo nieprecyzyjnych. Spowodowane to było niewątpliwie niezbyt bogatą wiedzą o runologii skandynawskiej. Zakładano także dość pochopnie, że pewna liczba nierozpoznanych zabytków należała do pomników runicznych. Postawa J. Leciejewskiego z pewnością godna jest uwagi, ponieważ dążył on raczej do ograniczenia liczby obiektów. Nie rościł sobie pretensji do kompletnego opracowania katalogu słowiańskich inskrypcji runicznych, miał jednak nadzieję, że te które zestawiał zasługują na wiarygodność. “Rzeczywiste” zabytki słowiańskie były przez niego podzielone według kryterium terytorialnego na pomniki polskie, czeskie, słowackie, rosyjskie i ruskie. Do polskich zabytków zaliczył badacz brakteat z Wapna, medal przechowywany w Krakowie, figurkę z Lednicy oraz słynne kamienie z Mikorzyna.

Brakteat znaleziony w 1852 roku w miejscowości Wapno identyfikowany był jako jedyny słowiański brakteat runiczny (ryc. 3). W pracy Leciejewskiego wyczuwa się jakąś szczególną ambicję autora w doprowadzeniu poprzez analizę i inter-

pretację tekstu tego brakteatu do konkluzji, że i Polacy mogą się tego typu zabytkiem poszczycić. Złoty brakteat, niewątpliwie wytwór skandynawski, zawierał według Leciejewskiego napis “S a b a w” (Zabaw), oznaczający polskie imię własne rodzaju męskiego, od dawna nie używane, o którego istnieniu świadczyła jednak herbowa proklamacja imienna: *Zabawa*. Porównanie z innymi brakteatami skłoniło autora do datowania zabytku na lata 850–875. W rezultacie brakteat został określony jako najstarszy zabytek w języku polskim, najstarszy polski okaz numizmatyczny, wreszcie jako jeden ze starszych dokumentów historycznych potwierdzający zaproponowaną przez Franciszka Piekosińskiego koncepcję bardzo dawnej metryki herbów i proklamacji rycerskich. Przy chęci zrozumienia wszystkich intencji Leciejewskiego trudno obecnie przyznać mu rację w powyższej identyfikacji brakteatu jako tak wczesnego świadectwa średniowiecznej kultury polskiej. Warto podkreślić, że próba interpretacji onomastycznej, jakkolwiek tutaj zbyt fantastyczna, byłaby o wiele bardziej prawdopodobna w dociekaniach nad obiektami późniejszych wieków.

Ryc. 4. Medal z Krakowa (Mieszko I)

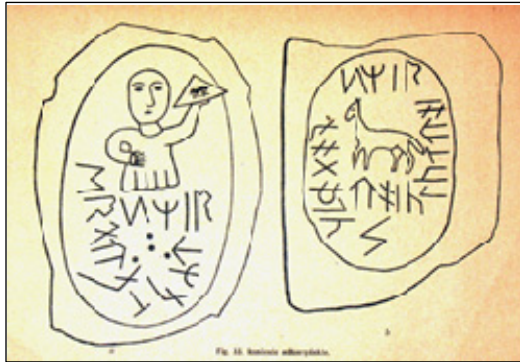
Badacze polscy duże znaczenie przypisywali medalowi krakowskiemu ze zbiorów krakowskiego uczonego i bibliofila Józefa Friedleina. Runolodzy skandynawscy nie umieli odczytać jego napisu, a Leciejewski na podstawie fantastycznych odczytów doszedł do wniosku, że na medalu wyobrażono Dziewicę Marię i księcia Mieszka I, pierwszego władcę Polski (ryc. 4). Ponadto medal ten był jakoby pamiątką chrztu polski w 966 roku, a napis na nim umieszczony w języku polskim, wyrażony za pomocą pisma runicznego, którym rzekomo posługiwano się w kancelarii książęcej.

Z kolei drewniana figurka o kształcie zbliżonym do kozła z wyspy Ostrów Lednicki, zawierała jakoby napis “F i g u r o u z d r ó w” i była identyfikowana przez J. Leciejewskiego jako jedyny polski amulet runiczny.

Najbardziej głośnymi zabytkami słowiańskiej runologii były bez wątpienia dwa słynne tzw. kamienie z Mikorzyna (ryc. 5). Rzekomo odkryte w latach 1855 i 1856 były oryginalnymi żarnowymi kamieniami, które nieznanemu autor (prawdopodobnie Piotr Droszewski) pokrył napisami runicznymi i prymitywnymi rysunkami. To najpoważniejsze fałszerstwo pomników runicznych – i, kto wie czy nie największa mistyfikacja źródeł historycznych w dziejach Polski – wywołała długotrwałą dyskusję. W 1872 r. niemal powszechnie uznano te przedmioty za fałszyfikaty, głównie dzięki ustaleniom znanego bibliografa Karola Estreichera i językoznawcy Jana Niecisława Badouin de Courtenay’a, którzy w odczytanych przedtem napi-

sach nie dopatrzili się ani form językowych, ani prawideł gramatycznych, ani wreszcie sensu. A jednak jeszcze później pojawiły się prace F. Piekosińskiego i J. Leciejewskiego z niezwykle szerokimi wywodami o wiarygodności i wartości zabytków stanowiących niezbite argumenty na istnienie znajomości pisma runicznego w średniowiecznym świecie słowiańskim. Wszyscy polscy, a także ukraińscy, badacze identyfikowali napisy kamieni mikorzyńskich jako runiczne, ale uwieczniające tekst staropolski³⁴⁶.

Ryc. 5. Kamienie z Mikorzyńa

Na kamieniu z figurą ludzką doszukiwano się tekstów związanych z postacią boga słowiańskiego Prowe'go. Leciejewski zwrócił uwagę na to, że jego poprzednicy nie znali pisma runicznego i posługiwali się ponadto nie wizerunkami rzeczywistych pomników tylko alfabetami publikowanymi przez dawnych auto-

rów. Zauważył że runologia skandynawska stała się w końcu XIX wieku bardziej udoskonalona a jej osiągnięcia umożliwiły polskim badaczom bardziej trafną analizę i interpretację obiektów runicznych. Wobec tego zaproponował odczyt, który po przełożeniu na tekst polski brzmiałby *SMIR ŽIRETWAN LEDŽYT*, co w dzisiejszym języku znaczy *Smir żertwa (ofiara) leży (Smir leży jako ofiara)*. Inskrypcja odnosiła się więc do nagrobnej funkcji kamienia.

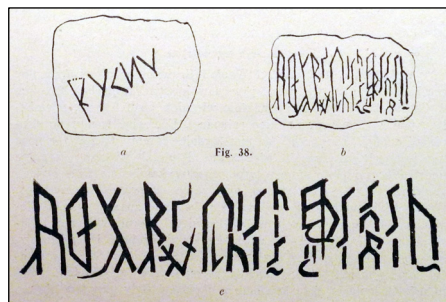
Na kamieniu z figurą konia identyfikowano podobne fantastyczne teksty w języku polskim określające bliżej nieokreślone zdarzenia dotyczące wojny, pokoju lub inwokacji do Boga. Natomiast Leciejewski odczytał napis, w języku polskim o treści następującej: *Smirnogo oćec lutewoi s(ynowi)*. Zwracając uwagę na analogie z pomnikami skandynawskimi Leciejewski tłumaczy, że chodzi tu o tekst, który we

³⁴⁶ J. Przyborowski, *Prowe Wielkopolski*, „Gazeta Warszawska”, 1856, nr 182; P. Droszewski, *Mikorzyńskie kamienie runiczne*, „Czas”, 1858, nr 242; K. Estreicher, *Runów słowiańskich w Mikorzyńie falszerstwo*, „Unger. Kalendarz Warszawski”, 1869, s. 73; A. Małecki, *Co rozumieć o runach słowiańskich i autentyczności napisów na kamieniach mikorzyńskich*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu”, 1872, vol. VII, s. 226-246; A. Kohn, *Die mikorzyner Runensteine*, „Zeitschrift für Ethnologie”, 1876, vol. VIII; K. Szulc, *Autentyczność kamieni mikorzyńskich zbadana na miejscu*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu”, 1876, vol. IX, s. 71-222; Zenkteler, *Ein Beitrag zu den Ausgrabungen in der Provinz Posen*, Ostrów 1886, F. Piekosiński, *Kamienie mikorzyńskie*, Kraków 1897.

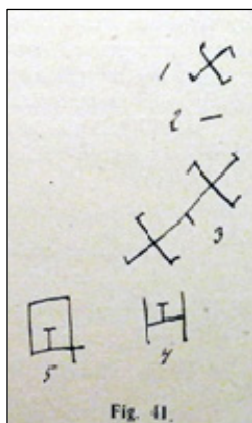
współczesnym języku znaczyłby: *Ojciec Smira Lutewoj s(ynowi)*, (w domyśle: *ten nagrobek kazał ukuć*).

Ryc. 6. Nagrobek ze Skalska (Czechy)

Po omówieniu polskich zabytków zajął się Leciejewski obiektami z innych terytoriów słowiańskich. Nagrobek ze Skalska (Czechy) (ryc. 6), składający się z dwóch kamieni, został odkryty w 1852 roku. Interpretowany on był początkowo jako kamień z tekstem wyliczającym bóstwa głównie słowiańskie, takie jak Radegast, Nisz, Jamar i Živ. Leciejewski odrzuca oczywiście powyższe odczyty jako błędne. Połączywszy oba kamienie w jedną całość proponuje następujący odczyt: *KNEŽE RADEK OBA KAM(E)NY UKUĚ SI VE S(LAVU) BRATRUŠI SVEMU SY(NO)VI* (*Książę Radek oba kamienie wykuł na chwałę [?] Bratrusowi, swemu synowi*). Kamienie ze Skalska, datowane na X wiek, zostały przez Leciejewskiego jako obiekt podobny do nagrobnych kamieni z Mikorzyna.

Ryc. 7. Kamień graniczny z Bodin (Słowacja)

Jako wyjątkowo ważny zabytek został określony kamień graniczny z miejscowości Bodin (Słowacja), na którym w 1896 roku odkryto tajemnicze znaki. Analiza granicznego kamienia (datowanego na IX wiek) jest najbardziej interesująca w ujęciu Leciejewskiego w partii dotyczącej identyfikacji znaków runicznych jako liczb (ryc. 7).

Dochodzi on do oznaczenia wartości liczbowej run drogą porównania z futharkiem skandynawskim. Według wyrytych run na drugiej powierzchni, Leciejewski próbuje przekonać czytelnika o otrzymanej w sumie liczbie 200977. W swoim fantazjowaniu doszedł on także do identyfikacji na pierwszej powierzchni bliżej nieokreślonego wymiaru 77 A 76, a na trzeciej do bezapelacyjnego odczytu UT jako liczby 2000. Leciejewski był przekonany, że porządek alfabetyczny znaków runicznych był zarazem porządkiem numerycznym, podobnie jak alfabet grecki czy łaciński. Na zakończenie tych nader fantastycznych rozważań zadaje sobie pytanie, czy podane liczby przedstawiają rzeczywistą wartość run użytych na kamieniu runicznym i dochodzi do wniosku, że nie ma tu ostatecznej pewności, ponieważ nie ma dostatecznego dowodu na tożsamość futharku słowiańskiego ze skandynawskim. Wyraża jednak nadzieję, że Słowianie przyjmując futhark skandynawski zachowali jego porządek. Podkreśla waż-

ność tego zabytku, wskazując na jego specjalny słowiański charakter – wręcz unikatowego obiektu runicznego. Wysuwa ponadto wniosek, że obiekt mógłby być niezwykle istotny dla rozpoznania liczb w runologii skandynawskiej.

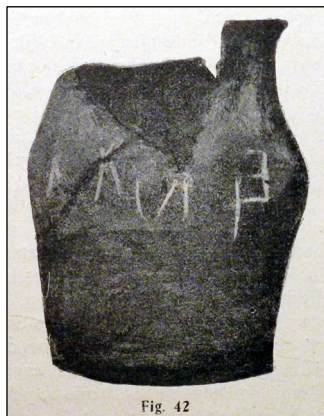

Fig. 42

Ryc. 8. Urna ze wsi Alekanowo

Do rosyjskich pomników runicznych zostały przez Leciejewskiego zaliczone urny i ich fragmenty. Najważniejszą z nich była urna znaleziona we wsi Alekanowo (ryc. 8). Napis na urnie został zidentyfikowany jako *UM . MALU . STAVIH . NUŽ[D]AJA*, czyli *UMERŚEMU MALU STAVIH NUŽDAJA* (*Umarłemu małemu (synkowi) postawił zmartwiony (ojciec)* [sic !]. W tej samej miejscowości odkryto także skorupy urn, pochodzących zapewne z XI wieku, na których umieszczono runy oznaczające tekst *LAV*, będący końcówką jakiegoś imienia typu Bolesław

czy Wojśław, a na drugiej ligatura znaku runicznego, mogąca oznaczać w różnych wariantach oznaczać *ta*, *at*, *ln*, lub *nl*. We wsi Czechy odnaleziono pomnik ruski z runą gałązkową, zidentyfikowaną jako litera *l*. Najważniejszym wnioskiem Leciejewskiego wypływającym z analizy urn ruskich jest fakt występowania tego typu przedmiotów z pismem runicznym wyłącznie na terytoriach słowiańskich. Pozwala to według niego na wyrażenie przypuszczenia, że wszyscy Słowianie używali urn z napisami runicznymi.

W trzecim rozdziale książki J. Leciejewski już na wstępie wyraził dobitnie przekonanie o pozytywnym rozstrzygnięciu kwestii run słowiańskich. O tym, że liczba obiektów runicznych musiała być na ziemiach polskich znaczna w czasach wczesnego średniowiecza świadczy według niego różnorodność rodzajów pomników i materiałów, z których je wykonywano (kamień, metal, glina i drewno). Leciejewski był również przekonany o bardzo precyzyjnym systemie słowiańskich znaków runicznych i uważał, że w tych runach każdy dźwięk ma swój jeden własny odrębny znak, a przez małą zmianę pokrewnej runy północnej umiano wyrazić każdorazowy dźwięk słowiański w sposób umietyjny i wymaganiom grafiki naukowej odpowiedni. Dodał przy tym, że grafika pisma jemu współczesnego jest gorsza od runicznej z X wieku. Oprócz znaków dla dźwięków czysto słowiańskich w napisach odkrytych na terytoriach słowiańskich znajdowały się znaki nie znane futhorkom, ani angielskim, ani skandynawskim, ani niemieckim i były specjalną własnością futhorku (takiego terminu używał konsekwentnie Leciejewski, obecnie w języku polskim futharku) słowiańskiego.

Leciejewski stawia także pytanie o rozpowszechnienie pisma runicznego u Słowian. Dochodzi do przekonania, nawet do pewności, na podstawie zachowanych pomników, że alfabet runiczny stosowany był przez Polaków, Czechów,

Słowaków i Rusinów, a także Słowian nadbałtyckich. Lektura dzieł dawnych kronikarzy prowadziła także do wniosku, że południowi Słowianie również znali pismo runiczne. Bardzo prawdopodobne wydaje się Leciejewskiemu używanie pisma runicznego przez Słowian nad Łabą, którzy byli być może pośrednikami w przeniesieniu run znad Bałtyku do Czech. Oczywiście jest także dla Leciejewskiego i jego poprzedników stosowanie run przez Słowian Wschodnich na Rusi, którzy poznali runy bezpośrednio od Normanów, bądź za pośrednictwem Polaków i Litwinów.

Bardzo interesujące są dla współczesnego runologa uwagi związane z systematyką run słowiańskich. Leciejewski sporządził nawet specjalną tabelę tutaj zaprezentowaną, która jest zestawieniem wszystkich znaków na pomnikach runicznych słowiańskich uporządkowanych według alfabetu polskiego. Dla oznaczenia dźwięków czysto słowiańskich, nie istniejących w językach germańskich radzono sobie według Leciejewskiego w dwojaki sposób: 1. Specjalizowano różne znaki północne, służące do oznaczenia tego samego głosu, to znaczy, że obierano jeden znak, zwykle najbardziej używany dla wspólnego dźwięku germańskiego i słowiańskiego, a istniejącym odmianom nadawano znaczenie odmienne; 2. Zmieniano nieco znak pierwotny przez dodanie kreski, bądź przez odwrócenie.

Bardzo istotnym momentem w kwestii run słowiańskich jest okoliczność wyrażania przez Słowian liczb za pomocą run. Ze wspomnianego wyżej przypadku kamienia granicznego z Bodin, Leciejewski wnioskuje, że Słowianie używali systemu dziesiętnego, bo tylko dziesięć run wchodzi w system liczbowy.

Leciejewski poświęcił osobny podrozdział runom wiązanim (tak określał ligatury), które stosunkowo często występowały na omówionym pomnikach. Zaprezentowana przez niego tabela pokazuje 24 przykłady ligatur zastosowanych na pomnikach słowiańskich.

Interesujące, że Leciejewski zidentyfikował także skrócenia polskich wyrazów. Sporządził też specjalną tabelę z sześcioma specjalnymi, runicznymi znakami abrewiacyjnymi. Jednocześnie wskazał tylko jeden przypadek połączenia dwóch wyrazów: *smirnogoćec* = *smirnogo oćec*, i to na jednym z falsyfikatów mikrozyńskich. Zdaniem badacza można było odnaleźć na pomnikach słowiańskich bardzo mało znaków diakrytycznych. Warto było zwrócić uwagę na pismo odwrotne, które umieszczono na brakteacie z Wapna i urnie z Alekanowa. Na medalu z Krakowa, znalazły się według Leciejewskiego dwie odwrócone runy, natomiast inne należy czytać od prawej do lewej. Wyróżnił on też znaki symboliczne, pogańskie (m. in. swastykę (symbol Thora) i chrześcijańskie (m.in. Słońce)).

Leciejewski zadał sobie także pytanie o pochodzenie run słowiańskich, czy są one oryginalnym wynalazkiem, czy zostały przyjęte skądinąd? I odpowiada na to, że porównanie run słowiańskich ze skandynawskimi przemawia jednak za przejęciem przez Słowian pisma runicznego od Skandynawów. Tak bowiem forma, jak i treść pomników słowiańskich wykazuje zupełne podobieństwo do run i pomników skandynawskich. Dźwięki wspólne mają te same znaki runiczne, nawet dźwięki

czysto słowiańskie zastępowano odmianami run używanymi w Skandynawii, sposób wiązania run jest ten sam u Skandynawów i u Słowian, Słowianie nie mogli być wynalazcami pisma runicznego, bo najstarszy ich pomnik pochodzi z końca ósmego wieku, a pomniki runiczne w Skandynawii sięgają wieku piątego. Podkreśla również Leciejewski, że przejęte przez Słowian pismo runiczne nie wystarczało potrzebom grafiki słowiańskiej i dlatego kształcono je tak długo, aż zdołano wyrazić nim wszystkie dźwięki słowiańskie.

Następne pytanie stawiane przez Leciejewskiego dotyczy początków używania przez Słowian pisma runicznego. Zbyt mała liczba pomników nie pozwala na ścisłe określenie tej daty. Nie wyklucza się możliwości, że pewne ludy słowiańskie wcale nie przyjęły run. Przytacza Leciejewski Słoweńców, którzy mogli wcześniej przyjmując od Rzymian pismo łacińskie. Dla Polski został przyjęty ósmy wiek, jako czas przyjęcia run. Najstarszy polski zabytek pochodzi wprawdzie z pierwszej połowy IX wieku, ale według Leciejewskiego należy poznanie run cofnąć o kilkadziesiąt lat, ponieważ między poznaniem czegoś a jego rozpowszechnieniem upływał zawsze jakiś czas. Dziwnym trafem wszystkie znane pomniki runiczne pochodzą z Wielkopolski (*Polonia Maior*). Leciejewski widzi ten sam przebieg rozwoju run polskich, co w Skandynawii. Analizę porównawczą oparł on głównie na znakach odpowiadających runie *a*.

Czas przyjęcia run przez Słowian nadbałtyckich należy według opinii badacza przesunąć na początek wieku VIII, albo na koniec wieku VII, z tego względu, że mieszkańcy wybrzeża Bałtyku stykali się wcześniej z Germanami północnymi. Pismo runiczne nie mogło przyjść na polskie terytoria z północy bez pośrednictwa krajów nadbałtyckich. Tak wczesny czas poznania run należy przyjąć wśród Słowian połabskich z powodu bliskich kontaktów z Duńczykami. Dzięki tym Słowianom zachodnim runy przyjęli również Czesi, Morawianie i Słowacy, prawdopodobnie w wieku ósmym.

Interesujące są uwagi Leciejewskiego na temat przyjęcia run przez Słowian południowych, którzy przejęli runy od ludów zamieszkujących uprzednio ich terytoria. Znalezione bowiem w nowszych czasach zabytki, takie jak grot z Kowla, które można nazwać pomnikami południowo-germańskimi. O istnieniu run na południu Europy świadczyły także słowa Wenancjusza Fortunata (Venantius Fortunatus): *Barbara fraxineis pingatur runa tabellis* (pochodzący z Włoch biskup Poitiers nie mógł znać run skandynawskich). Leciejewski opowiadał się za przykładami L. Wimmera, dowodzącymi, że cała rodzina szczepów germańskich posiadała kiedyś wspólny alfabet runiczny.

Ostatnim pytaniem stawianym przez Leciejewskiego jest kwestia określenia czasu, w którym Słowianie przestali używać pisma runicznego. Odpowiedź na to pytanie wydaje się Leciejewskiemu stosunkowo łatwa, łączy on bowiem upadek słowiańskiego pisma runicznego z wprowadzeniem chrześcijaństwa. Nie zostało ono jednak wyparte natychmiastowo. Dowodzą tego kamienie z Mikorzyna i nagrobek ze Skalska, pochodzące z czasów chrześcijańskich. Według Leciejew-

skiego, Słowianie południowi zaprzestali pisma runicznego w wieku IX, Czesi w połowie XI wieku, Polacy w końcu XI wieku, a najpóźniej Słowianie nadbałtyccy, zapewne dopiero na początku XII stulecia.

Badania i projekty Jana Leciejewskiego nie znalazły już poważniejszych kontynuatorów. Ustalenia i propozycje tego autora spotkały się jeszcze z krytyką językoznawców, takich jak Henryk Ułaszyn, który w 1909 roku opublikował studium o runach słowiańskich³⁴⁷. Było to już jednak ostatnie szersze studium runologiczne. Dyskusja między zwolennikami i przeciwnikami run polskich i słowiańskich przycichła. W okresie międzywojennym i po II wojnie światowej nie odnotowujemy już osobnych publikacji na ten temat (poza artykułem Wojciecha Krawczuka z UJ). W ostatnich latach wzmożło się w Polsce zainteresowanie runologią, widoczne jednak wyłącznie w publikacjach z dziedziny magii i wróżbiarstwa. W polskiej, a także rosyjskiej i angielskiej literaturze naukowej: archeologicznej i epigraficznej można zaobserwować tylko trochę wzmianek o problemach pisma runicznego i to przede wszystkim w zakresie dziejów pomników skandynawskich. Runologia słowiańska właściwie nie została zaakceptowana przez współczesną społeczność historyków i językoznawców w Polsce³⁴⁸.

Dzieje dyskusji nad słowiańskimi pomnikami runicznymi stanowią jednak nadal interesujący epizod w polskim źródłoznawstwie XIX i początku XX wieku. To szczególnie zainteresowanie pismem runicznym zostało tak obszernie wyeksponowane w książce Jana Leciejewskiego. Zaskakujące odczyty autentycznych średniowiecznych i sfalsyfikowanych w XIX wieku, sporządzonych rzekomo w polskim lub w innych słowiańskich językach oraz fantastyczne hipotezy mogą nas obecnie dziwić. Jednak w dobie romantyzmu i w warunkach utraty niepodległości, polscy historycy i archeolodzy pragnęli uzasadnić koncepcję o bardzo wczesnych związkach Polski z cywilizacją zachodnioeuropejską poprzez udowodnienie tak silnej recepcji pisma runicznego, że doprowadziła ona do stworzenia najstarszych pomników piśmiennictwa polskiego.

³⁴⁷ H. Ułaszyn, *Runy słowiańskie*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, 1909, vol. IV, s. 41-71.

³⁴⁸ J. Kostrzewski, *Dzieje polskich badań prehistorycznych*, Poznań 1949; A. Szumowski, *Grot z runicznym napisem z Suszyczna*, „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa 1976, III, s. 49-62; A. Abramowicz, *Historia archeologii polskiej. XIX i XX wiek*, Warszawa; Łódź 1991; E. A. Mielnikowa, *Skandynawskie runiczeskije nadpisi. Teksty, pierewod, komentarii*, Moskwa 1977; R. I. Page, *Pismo runiczne*, Warszawa 1998; E.A. Mielnikowa, *Skandynawskie runiczeskije nadpisi*, Moskwa 2001; W. Krawczuk, *Inskrypcje runiczne w Polsce*, „Studia Epigraficzne”, (2008), t. 3 s. 57-64; P. Horbowicz, G. Kreutzer, W. Maciejewski, D. Skrzypek, *Runy*, Warszawa 2011 (Acta Sueco-Polonica, Monografie 2).

Співпраця редакції часопису “Kwartalnik Historyczny” з Львівським університетом (1887–1914 рр.)

Лідія Лазурко

Процес професіоналізації історичних студій, що тривав у Європі протягом другої половини XIX ст., виявлявся у творенні наукових товариств та супроводжувався постановням періодичних видань, що були рупором дослідницьких здобутків осередків, забезпечували координування наукових пошуків, ставали ареною теоретико-методологічних дискусій, інформували про перебіг науково-пізнавального процесу. Для дослідників минулого країн, що не мали власної держави, наукові часописи ставали ще й органом національно-орієнтованої історичної думки. Останнє добре прослідковується на прикладі створення 1886 р. у Львові “Towarzystwa Historycznego” (“Історичного товариства”), що згуртувало переважно дослідників польської національної старовини та зумовило постановня друкованого органу організації – часопису “Kwartalnik Historyczny” (“Історичний кварталник”).

Чільна роль у цьому процесі належала львівському історіографічному середовищу останньої третини XIX ст. Як зазначає сучасний дослідник Є. Матерніцький, переломним моментом для його становлення була полонізація Львівського університету, у якому активно розвивались історичні студії³⁴⁹. У місті були також великі зібрання документів і літератури, як от: Бібліотека Львівського університету, Заклад імені Оссолінських, книжкові колекції Дзедушицьких, Баворовських, Павліковських, Крайовий архів актів гродських і земських та ін. Завдяки цим обставинам у Львові наприкінці XIX ст. зосередилася велика кількість польських дослідників історії (майже 85% від загального числа польських дослідників старовини)³⁵⁰, діяли такі наукові осередки, як університетське Академічне коло чи Археологічне товариство та видавалися фахові періодичні видання, зміст яких частково був пов'язаний з питаннями історії³⁵¹. У Львові, зокрема, помітним явищем було періодичне видання “Przewodnik Naukowy i Literacki” (“Науково-літературний провідник”, 1872–1918 рр.), який за багатьма критеріями визнають найважливішим тогочасним польським криптоісторичним часописом.

³⁴⁹ J. Maternicki, *Polskie szkoły historyczne we Lwowie w XIX w.*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka, Rzeszów 2005, t. III, s. 28.

³⁵⁰ J. Maternicki, *Miejsce i rola „Kwartalnika Historycznego” w dziejach historiografii polskiej*, w: *EjUSD., Historia jako dialog*, Rzeszów 1996, s. 279.

³⁵¹ S. Brzozowski, *Warunki rozwoju nauki polskiej w kraju (1860–1918)*, w: *Życie naukowe w Polsce w drugiej połowie XIX i w XX wieku (Organizacje i instytucje)*, pod red. B. Jacewskiego, Wrocław 1987, s. 53.

Подальшим кроком у розвитку історіографічної наукової періодики була поява спеціалізованих видань, переважно з царини археології та допоміжних історичних дисциплін. Ними стали варшавські “Wiadomości Archeologiczne” (від 1873 р.), львівський “Przegląd Archeologiczny” (від 1876 р.), краківські “Zapiski Numizmatyczne” (від 1884 р.) тощо³⁵². Усе це створювало професійний ландшафт історичної науки і сприяло формуванню уявлень про історичну науку не лише як дослідницьку процедуру, а й важливий комунікативний процес, без якого пізнавальний поступ значно уповільнюється. І саме діяльність багатьох істориків, зосереджених навколо згаданих вище установ та видавничих проєктів, спричинила створення Історичного товариства (ІТ), яке на середину 90-х років XIX ст. вже нараховувало понад три сотні членів, а його наукове видання стало неофіційною трибуною усієї польської історіографії.

Постання Товариства та його видавничого проєкту було якнайтісніше пов’язано з Львівським університетом, співпрацівники якого стали своєрідним інтелектуальним ядром організації. А приміщення університету стали місцем проведення засідань львівської організації істориків і забезпечили дахом редакцію часопису “Kwartalnik Historyczny”.

Власне все розпочалося з установчих зборів ІТ, які відбулися після закінчення літніх канікул в університеті – 14 жовтня 1886 р. Як згадують учасники тих подій, створення Товариства не супроводжувалося якимись гучними урочистостями. Усе відбулось у доволі камерній обстановці. Було обрано правління, до якого увійшли К. Ліске як голова Товариства та Т. Войцеховський як його заступник. Редакцію часопису, який, за попередньою домовленістю мав називатися “Przegląd Historyczny” (і навіть було виготовлено печатку з такою назвою), очолив К. Ліске. До складу першого Правління ІТ увійшли О. Бальцер (секретар), Л. Фінкель (секретар редакційного комітету), а А. Прохаска, Ф. Папе, Р. Пілат, А. Семкович, С. Квятковський, В. Кентжинський стали членами Правління і редакційного комітету. Відзначимо, що діяльність цих науковців, окрім хіба що багатолітнього директора Оссолінеуму В. Кетжинського, колишнього учня К. Ліске С. Квятковського та працівника Крайового архіву актів гродських і земських А. Прохаски, була безпосередньо пов’язана з університетом. А К. Ліске, Т. Войцеховський та Р. Пілат у різні роки займали посаду його ректора.

Ще наприкінці 1886 р., відразу ж після створення ІТ, серед його членів розпочалися жваві дискусії з приводу бачення форми і змісту майбутнього часопису. “КН”, як і багато інших тогочасних польських часописів, наслідував західноєвропейські зразки. Зрештою, ще на інавгураційному зібранні 14 жовтня 1886 р. майбутній багатолітній редактор часопису “КН” А. Сем-

³⁵² А. Toczek, *Czasopiśmiennictwo historyczne we Lwowie (1867–1918)*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. III, s. 175.

кович, апелюючи до досвіду німецьких дослідників старовини, підкреслював високий рівень розвитку історичної періодики в Німеччині, де на той час виходило 111 видань такого роду. Посилання на німецький досвід є зрозумілим ще й через те, що науковий шлях багатьох істориків останньої третини XIX ст., в тому числі й львівських, традиційно пролягав через навчання в Німеччині. Взірцем для “КН” став “Historische Zeitschrift”, який з 1859 р. видавав Генріх фон Зібель і з яким майже два десятиліття співпрацював К. Ліске.

Іншим зразком для створення “КН” називають “Критичний огляд” (“Przegląd Krytyczny”), що виходив у Кракові у 1874–1877 рр. за редакцією В. Закшевського і якому також симпатизував К. Ліске³⁵³. Але якщо В. Закшевський основним завданням редагованого ним часопису вважав пробудження критичного руху на всьому просторі польської наукової літератури, де історія в поєднанні з географією та етнографією була лише одним з розділів, то в намірах К. Ліске щодо львівського часопису було оперативне подання інформації про всю наукову продукцію, що стосувалася історії Польщі. Саме на цьому акцентував увагу секретар Товариства Л. Фінкель у зверненні 1888 р. до Крайового Сейму з проханням надати субвенцію на видання часопису³⁵⁴. Якщо характерною рисою європейської наукової періодики доби позитивізму було проголошення боротьби проти політичної заангажованості в науці через різке протиставлення науки і публіцистики, то “КН” був створений для боротьби з дилетантизмом у царині історії. Хоча часопис був дітищем львівських істориків – борців за чистоту методу, він через певні обставини не міг уникнути політичних впливів.

Варто також зазначити, що попри зорієнтованість “КН” на широке коло проблем у галузі польської і всесвітньої історичної науки, його специфічною рисою була виразна регіональна спрямованість: адже часопис був друкованим органом ІТ, зорієнтованість якого на дослідження Галичини визначалася статутом організації³⁵⁵. Визначальною у питанні регіоналізації досліджень була також позиція його першого головного редактора – К. Ліске, який у рефераті, підготовленому до Другого з’їзду польських істориків у Львові (1890 р.), зауважував: “Без пробудження наукового життя у провінції ми ніколи не зможемо отримати результатів на ниві гуманітарних досліджень (...) Пізнаємо історію Речі Посполитої, але не пізнаємо її провінційної, локальної історії, а хіба можна пізнати цілість, не знаючи частин?”. Він звертався до делегатів з’їзду з пропозицією створити регіональні та локальні

³⁵³ O. Balzer, W. Zakrzewski, L. Finkel, L. Świkliński, H. Sawczyński, Z. Hordyński, *Xawery Liske. Zarys biograficzny*, “КН”, 1891, s. 535.

³⁵⁴ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ), ф. 711, оп. 1, спр. 22, арк. 2-6 (Чорновик листа Л. Фінкеля до Крайового Сейму, 1888 р.).

³⁵⁵ *Statut Towarzystwa Historycznego*, Lwów 1886, s. 1.

наукові кола, аби “всі сили, що тільки чимось можуть прислужитись науці, зійшлися під одним прапором”³⁵⁶. Таким чином, можемо припустити, що основний дослідницький інтерес науковців Львівського університету знайшов своє відображення у тематиці зацікавлень часопису “КН”, принаймні у перші роки його діяльності.

Від початків свого існування часопис охоплював широкий діапазон історичних дисциплін та сповідував принцип різновекторності наукових досліджень. Однак редакційна політика “КН”, пов’язана з іменем його засновника і першого редактора К. Ліске, була спрямована передовсім на джерелознавчі пошуки. Найбільш вдало сформулював актуальне гасло новоствореного часопису учень Ліске О. Бальцер. В одній з рецензій він писав: “Завданням теперішньої науки є передусім якнай докладніший аналіз джерел, ретельна фіксація кожного факту, одне слово, ґрунтовна підготовча праця, яка, якщо в майбутньому буде здійснена, уможливить формулювання загальних висновків, синтез у найповнішому сенсі цього слова”³⁵⁷.

Своєрідною гарантією забезпечення цих постулатів стала традиція обирати редакторами часопису науковців з університетського середовища. Інспіратором творення видання та його першим редактором став К. Ліске³⁵⁸. Ґроно організаторів ІТ зростало науково ще у створеному Ліске у 1878 р. Академічному колі істориків, реальним керівником якого був Л. Фінкель. Зрештою, саме Л. Фінкель, за участю Ф. Папе, взяв на себе увесь технічний бік питання організації ІТ та його часопису. Після смерті К. Ліске редакцію “КН” впродовж 1891–1894 рр. очолював ще один його учень, історик права О. Бальцер. Від 1895 по 1922 рр. з невеликими перервами головним редактором був директор Бібліотеки Львівського університету А. Семкович. У 1923–1930 рр. виданням керував очільник кафедр всесвітньої історії та допоміжних історичних дисциплін Львівського університету Я. Птасьнік. Після нього справою видання часопису займався К. Тишковський, який у 1933–1934 рр. був деканом філософського факультету Львівського університету, а після смерті свого вчителя Л. Фінкеля очолював (1931–1939) архів Львівського університету. У 1931 р. К. Тишковський ділив крісло головного редактора з Ф. Буяком та С. Закшевським, а з 1932 до 1939 рр. практично одноосібно керував

³⁵⁶ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 26., оп. 7, спр. 329, арк. 1-2 (К. Liske, *W jaki sposób dalby się rozbudzić i rozwinąć ruch naukowy na prowincji*).

³⁵⁷ О. Balzer, [rec.:] *R. Hube, Prawo polskie XIV w.*, “КН”, 1887, s. 469.

³⁵⁸ О. Balzer, W. Zakrzewski, L. Finkel, L. Ćwikliński, H. Sawczyński, Z. Hordyński, *Xawery Liske. Zarys biograficzny*, “КН”, 1891, s. 465-548; T. Kondracki, *Ksawery Liske i początki Polskiego Towarzystwa Historycznego*, w: *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986. Zbiór studiów i materiałów*, red. S.K. Kuczyński, Wrocław 1990, s. 77-94; V. Julkowska, *Ksawery Liske (1838–1891)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, pod red. J. Maternickiego przy współpracy L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007, s. 181-200.

виданням. Правда, ювілейний 50-й річник “КН” (1937 р.) К. Тишковський видав у співпраці з Т. Е. Модельським.

Для з’ясування ступеня заангажованості істориків Львівського університету у видавничий проект ІТ важливим є реконструкція історіографічної мотивації створення часопису. З цього приводу дослідники висловлювали різні позиції. Так, К. Среньовська дотримувалася думки про те, що вихідним пунктом діяльності молодих організаторів ІТ стало створення видання для збільшення можливостей публікувати власні дослідження, адже вважалось, що для науковців у царині історії наприкінці XIX ст. їх бракувало. У числі таких видань називалися: львівський “Przewodnik Naukowy i Literacki” (1872–1919), краківський “Przegląd Polski” (1866–1914), варшавські “Ateneum” (1876–1901) та “Biblioteka Warszawska” (1841–1914), “Roczniki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” (1860–1928), видання краківської Академії Знань³⁵⁹. На перший погляд немало, але питання історії у цих виданнях займали лише частину змісту.

Своєю чергою, А. Галос спростовує твердження про брак видавничих площ, виходячи з характеру новоствореного часопису, який містив дуже мало досліджень і в перші роки займався переважно рецензійною діяльністю (за обсягом у першому річнику було 76% рецензій проти 22% досліджень та матеріалів). Тому, на його думку, одна-дві статті, опубліковані в кожному зошиті часопису, не могли вплинути на загальну ситуацію із забезпеченням потреби презентації наукової продукції львівського історіографічного осередку. Дослідник дійшов висновку, що відповіді на питання генези часопису треба шукати у сфері забезпечення потреби швидкого та якісного оновлення наукової інформації, яке гостро постало наприкінці XIX ст.³⁶⁰

Більш глобальне бачення зазначеної проблеми представив Є. Матерницький, який вважає, що поява часопису була логічним результатом внутрішнього розвитку польської історичної науки й тих змін, які відбувалися в добу позитивізму в історичній культурі польського суспільства³⁶¹.

Підсумовуючи сказане, мусимо відзначити слухність усіх наведених зауваг, які охоплюють й об’єктивні, й суб’єктивні чинники появи часопису. Щодо заперечення А. Галосом аргументів К. Среньовської, то хочемо зауважити, що часопис таки відкрив свої шпальта для молодих істориків – нехай

³⁵⁹ K. Śreniowska, *Uwagi o nauce historycznej polskiej w latach 1887–1900 w świetle „Kwartalnika Historycznego”*, w: *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Seria I. Nauki Humanistyczno-społeczne. Zeszyt 15: Historia*, Łódź 1960, s. 153-163.

³⁶⁰ A. Galos, *Powstanie Towarzystwa Historycznego i jego organu naukowego*, w: *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986. Zbiór studiów i materiałów*, s. 89-90.

³⁶¹ J. Maternicki, *Miejsce i rola „Kwartalnika Historycznego” w dziejach historiografii polskiej*, s. 275.

не так для розміщення дослідницьких матеріалів, як через організацію рецензійної діяльності останніх, що, своєю чергою, вимагало від дописувачів неабияких інтелектуальних зусиль, певної кваліфікації, дослідницького пошуку і таланту.

Ілюстрацією цього, на нашу думку, може слугувати організація роботи авторів часопису над наповненням його змісту. Йдеться, зокрема, про рубрику “Бібліографія закордонних творів”, яку провадив К. Ліске і яка з 1893 р. трансформувалася в “Огляд закордонної літератури”. Попри задекларований інтерес редакції до досліджень з історії Польщі, неабияких зусиль докладалося для забезпечення читачів інформацією про стан історіографічного процесу у світі.

Після смерті К. Ліске цю рубрику взявся забезпечувати Л. Фінкель, оскільки було мало працівників, які могли б створити самостійні оригінальні огляди такого типу, адже їхнє написання вимагало не лише копіткої праці, але, передусім, великої ерудиції. Мало значення й те, що закордонні видання потрапляли на полиці львівських книгарень та бібліотек із запізненням і в невеликій кількості, так що в оглядах часом доводилося спиратися на рецензії обговорюваних праць, а не на оригінальні тексти. Щоб зарадити цьому, 1895 р. рубрика ще раз змінилася на “Огляд літератури із всесвітньої історії”. З метою кращого її забезпечення у 1895–1897 рр. Л. Фінкель зорганізував колектив своїх університетських учнів, які мали систематично працювати над відповідними матеріалами (щоправда, подавали інформацію переважно не на підставі виданих наукових досліджень, а, знову ж таки, на основі рецензій, публікованих у закордонних історичних виданнях). Рубрику забезпечували оглядами, які готували Є. Барвінський, Ю. Фредберг, Б. Геберт, М. Конет, Е. Ярмутьський, М. Кордуба, Ю. Левицький, В. Рольний.

Є ще один момент, на якому потрібно наголосити, окреслюючи реляцію авторів часопису та Львівського університету. Йдеться про широко відомий факт – редакція часопису від початку його діяльності розташовувалася у приміщенні університетської бібліотеки. Вочевидь, це була взаємовигідна для Товариства та часопису угода, оскільки редакція користалася з фондів книгозбірні, котрі, своєю чергою, поповнювалися також і шляхом обміну номерів “КН” на періодичні видання інших наукових осередків.

Хоча, можливо, на вибір бібліотеки як локації часопису більшою мірою справила вплив традиція, оскільки саме там відбувалися зібрання Історичного кола, з якого вийшли засновники Товариства. Проте, після смерті К. Ліске і нетривалого перебування на посаді редактора О. Бальцера, ця традиція трансформувалася в іншу – очільниками редакції стають працівники бібліотеки університету. Так, А. Семкович очолював видання з невеликими перервами упродовж 1895–1922 років – в сумі понад чверть століття. Водночас з 1876 до 1912 р. він працював у бібліотеці Львівського університету, а з 1892 р. був її директором. У 1898 р. хворого А. Семковича на посаді редактора заміняв

його близький колега по бібліотеці Ю. Коженювський, а в 1905 р. функції редактора "КН" виконував заступник директора університетської бібліотеки Ф. Папе.

Якщо говоримо про К. Ліске як про інспіратора творення часопису та його програмних засад, то А. Семковича можемо представити як людину, що чверть століття втримувала усталений образ видання. Сучасники згадували про нього як про людину, що відзначалася неймовірною працездатністю, але за характером була замкненою у собі, уникала публічних виступів. Більшу частину редакційної роботи він виконував самостійно, готуючи сотні листів із замовленнями на ті чи інші публікації. Він надзвичайною ретельно добирав та редагував матеріали, а редакційний комітет у часи його головування був радше номінальним органом. Водночас, А. Семкович охоче залучав до співпраці молодих дослідників з університетського середовища і сприяв їм у їхній праці. Як згадує Є. Барвінський, тоді не було жодного молодого талановитого вченого, якого б А. Семкович не залучив до роботи у "КН". Радо допомагав їм, звертаючись до архівістів з проханнями посприяти в пошуках того чи іншого документа, багато робив для молодих учених як директор Бібліотеки Львівського університету³⁶².

Тривале розташування редакції "КН" у приміщеннях бібліотеки Львівського університету відбилося й на способі збереження архівних матеріалів видання. Так, деякі документи про діяльність часопису відклалися у фонді "Львівський університет" Державного архіву Львівської області. Там зберігається кореспонденція, пов'язана з початковим періодом видання часопису: налагодженням контактів з передплатниками, пошуком рецензентів для критичного розділу видання³⁶³. Збереглися листи співробітників часопису до Л. Фінкеля та А. Семковича про відновлення співпраці, перерваної Першою світовою війною³⁶⁴ тощо.

Ще одним важливим аспектом характеристики взаємодії університету з часописом є авторська географія його співпрацівників. Якщо про ІТ традиційно говоримо, що воно є дітищем істориків Львова і свідченням його "львівськості" (на момент створення організації 85% її членів були мешканцями столиці Галичини), то ця риса проявлялася у часописі не так промовисто: з 56 дописувачів першого номера 24 було зі Львова (52%), 16 – з Кракова, 3 – з Варшави, а решта 8 – з інших міст. Але з тих 24 львів'ян 10

³⁶² E. Barwiński, *Towarzystwo Historyczne 1901–1914*, "КН", 1937, s. 29.

³⁶³ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 811, арк. 4-53 (Кореспонденція редакції).

³⁶⁴ Ibid., арк. 53 (Кореспонденція редакції: А. Семкович до Л. Фінкеля, 24 червня 1920); арк. 4 (Кореспонденція редакції: О. Галецький до секретаріату ІТ, 3 січня 1920 р.); арк. 15 (Кореспонденція редакції: Ю. Дамбковський до редакції "КН", 20 лютого 1920 р.); арк. 29 (Кореспонденція редакції: М. Балабан до Л. Фінкеля (?), 8 квітня 1920 р.).

осіб, тобто більше третини, були працівниками Львівського університету, які, власне, і склали інтелектуальне осердя видання.

Залучення академічних істориків було запорукою забезпечення високого фахового рівня часопису, до чого, як згадувалося вище, і прагнули його засновники. Але зростання фахового рівня видання згодом стало випробовуванням для існування самого часопису. Адже з 1899 по 1903 рік кількість передплатників часопису зменшилася з 207 до 170³⁶⁵. Причиною такого стану речей стало те, що задекларований керівництвом Товариства та редакцією часопису дуже високий науковий рівень публікацій не сприяв залученню до співпраці широкого загалу, зокрема значної кількості вчителів історії, які для “КН” так і залишилися лише потенційною аудиторією. Ці проблеми викликали стурбованість тодішнього керівництва “ТН”. Відомо, зокрема, що Я. Птаський та А. Семкович у 1909 р. обговорювали плани реорганізації товариства в бік сприяння поширенню історичної культури серед суспільства, які, однак, так і не були реалізовані³⁶⁶, а подолати кризу вдалося допіру у 1912 р. зі створенням Краківського кола історичного товариства.

Сказане вище дозволяє констатувати високий ступінь заангажованості наукових працівників і студентів Львівського університету у видавничому проєкті “Історичного товариства” – часописі “Kwartalnik Historyczny”, який тривалий час був фаховою історіографічною трибуною та рупором, передовсім, львівського осередку істориків.

³⁶⁵ ЦДАУЛ, ф. 711, оп. 1, спр. 128, арк. 79 (Кореспонденція редакції часопису з науковими установами та організаціями: листування фірм, товариств і приватних осіб про передплату “КН” у 1887–1903 рр.).

³⁶⁶ E. Barwiński, *Towarzystwo Historyczne 1901–1914*, s. 22.

Історичні дослідження Інституту суспільних наук Львівського державного університету ім. І. Франка (1963-1969 рр.)

Олександр Луцький

В останні десятиріччя науковий доробок істориків Львівського національного університету ім. І. Франка другої половини ХХ ст. вже привертав увагу окремих вчених, які зробили помітний внесок у вивчення проблеми³⁶⁷. Проте чимало її аспектів досі залишаються невивченими. Серед них виявилася й означена тема. Пояснити це, очевидно, можна лише тим, що сучасними дослідниками не брався до уваги той факт, що протягом 1963–1969 рр. Інститут суспільних наук АН УРСР у Львові (від 1993 р. – Інститут українознавства ім. І.П. Крип'якевича НАН України) з існуючим у його складі відділом історії України перебував у підпорядкуванні Львівського державного університету ім. І. Франка в статусі його автономного підрозділу. Відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про заходи з покращення діяльності Академії наук СРСР і академій наук союзних республік” від 11 квітня 1963 р. львівський академічний інститут всупереч волі його колективу у вересні того ж року опинився в системі Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти Української РСР, де знаходився до квітня 1969 р. Згубність такого рішення для працівників інституту швидко стала очевидною. Істотно скоротилося фінансування науково-дослідної роботи, виникли значні труднощі в координації наукової роботи та у виконанні тематики, яка розроблялася спільно з установами АН УРСР.

Особливо негативно це впливало на моральний стан колективу ІСН, послаблюючи його творчу активність і підриваючи віру у перспективність існування рідної установи, різке зменшення видавничих спроможностей, що унеможливило своєчасне видання багатьох запланованих монографій. Якщо у 1960 р. в інституті побачили світ 8 монографій і 4 тематичні збірники загальним обсягом 145 друкованих аркушів, у 1961 р. відповідно 9, 4, 194, у 1962 р. – 10, 3, 114, то у 1964 р. лише дві монографії і два тематичні збірники, причому три з них опубліковано у видавництві АН УРСР у відповідності із затвердженим раніше планом. Натомість у видавництві університету за два роки була опублікована одна монографія обсягом 15 друкованих аркушів. На липень 1965 р. в інституті було підготовлено до друку 22 монографії, а у план університетського видавництва на 1965 рік було внесено лише дві з них³⁶⁸.

³⁶⁷ Див.: К. К. Кондратюк, О. М. Щодра, *Розвиток історичної науки у Львівському університеті за роки Радянської влади*, “Вісник Львівського університету. Серія історична”, Львів 1989, вип. 25, с. 81-93; О. М. Щодра, *Історична наука у Львівському університеті в 1945-1995 рр.*, w: *Lwów: Miasto-społeczeństwo-kultura. Studia z dziejów Lwowa*, Kraków 1998, т. II, s. 573-581.

³⁶⁸ Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 7, спр. 1, арк. 45-46.

У зв'язку з обставинами, викликаними зміною підпорядкування Інституту, його залишила частина висококваліфікованих спеціалістів. Більшість нових співробітників у 1969 р. не мала наукових ступенів. Тому якщо на кінець 1962 р. понад 80% наукового персоналу Інституту суспільних наук мали вчений ступінь, то у квітні 1969 р. при виході установи з-під підпорядкування Львівського університету – 64,4%, що ставало перешкодою для розгортання і поглиблення наукових досліджень³⁶⁹. Однак, незважаючи на короткочасність свого перебування в складі Львівського університету і несприятливі умови роботи, вчені ІСН і, зокрема, його історики залишили вартій уваги науковий доробок.

В окреслений період основний кістяк відділу історії України з середньорічною штатною кількістю усіх співробітників 14-15 осіб становили кваліфіковані вчені з вагомим попереднім доробком й широким діапазоном наукових зацікавлень, що робило їх помітними не лише у рамках інституту: завідувач – доктор історичних наук М. Івасюта, старші наукові співробітники – В. Грабовецький, Я. Ісаєвич, Г. Ковальчак, М. Кравець, М. Куц, В. Огоновський, Ю. Сливка, Ф. Стеблій, молодші наукові співробітники – С. Білецький, М. Драк, Д. Низовий, бібліограф – Я. Дашкевич. Не всі вони довго затрималися в інституті. У 1964 р. через різні обставини відділ залишили М. Куц і Д. Низовий, у 1966 р. під надуманим приводом звільнили з роботи Я. Дашкевича, у наступному 1967 році на посаду завідувача відділу конкретно-соціологічних досліджень ІСН перевели Г. Ковальчака, ще через рік – у 1968 р. на викладацьку роботу перейшов М. Кравець, який пройшов по конкурсу і очолив кафедру історії УРСР Львівського університету. Водночас, у відділ на посаду молодших наукових співробітників були зараховані нові, переважно без наукових ступенів працівники: В. Гавриленко, О. Кірсанова, В. Падус, С. Трусевич, С. Мовчан, В. Масловський, Я. Полотнюк³⁷⁰. Усі вони прийшли у різний період зі своїми темами або темами на “соціальне замовлення”, проте компенсувати кадрові втрати вони повноцінно не змогли.

Дослідницьке поле діяльності істориків Інституту охоплювало переважно західний регіон України від пізнього середньовіччя і до радянського періоду включно. Відділ працював в основному над двома проблемами: вузлові питання історії західноукраїнських земель дорадянського періоду та соціально-економічні і культурно-політичні процеси в регіоні за радянської влади.

Проблеми середньовічної та ранньомодерної історії найактивніше розробляли В. Грабовецький, Я. Ісаєвич, Я. Дашкевич. Характеризуючи стан наукової розробки вказаних проблем, насамперед необхідно згадати праці В. Грабовецького, який займався вивченням оспіваного у фольклорі опришківського руху. Важко перерахувати усі праці вченого з цієї проблеми, серед

³⁶⁹ Там само.

³⁷⁰ Там само, ф. 1, оп. 1, спр. 477, с. 1, спр. 806, арк.1.

яких монографії “Народний герой Олекса Довбуш. Історичний нарис” (1957), “Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII – першій половині XVIII ст.” (1962); “Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XIX ст.” (1966), що лягла в основу його докторської дисертації, захищеної у 1968 р., та багато інших меншого обсягу студій, у тому числі різноманітні принагідні довідкового характеру виступи у пресі³⁷¹.

Діяльність опришків привертала увагу багатьох дослідників. В українській радянській історіографії опришківство оцінювалося не лише як невід’ємна складова частина національно-визвольного руху українського народу проти феодально-кріпосницького гніту в Галичині, на Буковині і в Закарпатті в XVI – початку XIX ст., а й як цілком позитивне соціальне явище в тогочасному суспільстві. Радянські історики практично одностайно, без будь-яких застережень схвалювали дії опришків, підкреслювали їхню ключову роль як захисників соціальних прав українського населення, ігноруючи те, що попри велику відвагу опришки часто поєднували в собі грабіжницькі інстинкти з напівальтруїстичними прагненнями помститися за кривди і гноблення співвітчизників шляхом вбивств і експропріації власності, внаслідок цього їхня боротьба часто набирала характеру звичайного розбою. Зрештою, в цьому не було нічого унікального. Соціальне грабіжництво було досить поширеним явищем і в інших антифеодальних рухах в Європі.

В. Грабовецький загалом не виходив поза межі існуючої радянської наукової парадигми, часом істотно грішив проти очевидного, підганяючи факти під певну теоретичну конструкцію при практично цілковитій безкритичності щодо цього явища, тобто без врахування психологічної складової діяльності учасників опришківського руху, трансформації комплексу індивідуальних мотивацій його учасників тощо. Але треба віддати належне вченому: він, сумлінно опрацювавши велику кількість архівного матеріалу, насамперед діловодчу документацію, в тому числі частково раніше опублікованого (передусім з фондів гродських і земських судів Руського воєводства), істотно розширив джерельну базу дослідження карпатського опришківства у його часовому розвитку. Вчений увів до наукового обігу значний документально-статистичний матеріал, виявив раніше невідомі факти з історії галицьких повстанців, уточнив дані про їх чисельність, окреслив локалізацію поширення, вказав соціальний стан учасників руху, відзначивши наявність серед них священників і дрібної шляхти, а також виокремив фактори, які впливали на загальний характер, напрямки, форми і методи діяльності опришків. За-

³⁷¹ Тут і далі детально про науковий доробок див.: *Праці наукових співробітників Інституту суспільних наук АН УРСР. 1951-1969. Бібліографічний покажчик / Уклали В. О. Гавриленко, О. Д. Кізлик, С. П. Мовчан. Відп. редактор М. К. Івасюта, Львів 1970, 491с. (Для службового користування).*

галом, В. Грабовецькому вдалося показати цілісну картину боротьби галичан проти соціального і національного гніту в XVI–XVIII ст., причини якої він убачав, в першу чергу, у соціально-економічних відносинах на західно-українських землях. Здобутком дослідника також можна вважати й детальну просопографічну характеристику ватажків опришківського руху, передусім О. Довбуша і В. Баюрака.

Надзвичайно цілеспрямовано працював у ці роки і Я. Ісаєвич. У 60-ті роки в поле зору молодого вченого, який відразу був зорієнтований І. Крип'якевичем на глибоке вивчення джерел, переважно архівних, потрапили питання розвитку національної культури, виникнення друкарства і братського руху в Україні. У 1966 р., в умовах дедалі більшої видавничої скрути, з'явилася його книга "Братства та їх роль у розвитку української культури XVI–XVIII ст.", яка мала широкий розголос³⁷². Вона стала першою в українській радянській історіографії монографією, в якій висвітлено усі найважливіші аспекти культурного життя цього періоду. В ній автор, творчо використавши напрацювання дорадянської історіографії, в тому числі праці, заганні у спецфонди, і спираючись на власноруч опрацьований архівний матеріал, через призму діяльності братств як громадських організацій українських міщан розглянув розвиток освіти, науки, видавничої справи і книжкової торгівлі, завдяки чому зумів показати головне – формування національної культури. В книзі приділено велику увагу суспільно-політичній діяльності братств, їхнім практичним заходам, спрямованим на захист національних, культурних і соціальних прав українців. Намагаючись з'ясувати причини виникнення братств, насамперед провідного і найдавнішого з них – Львівського, дослідник, на відміну від більшості своїх попередників, не абсолютизував соціально-економічних умов кінця XVI – поч. XVII ст., а наголошував також на чинниках іншого характеру: національних, релігійних, культурних, які, на його думку, й визначили оригінальність, самобутність братств. Важливо, що розглядаючи генезу братств, їхню багатогранну діяльність, Я. Ісаєвич не обмежився одним Львівським братством (хоча таки саме на його історії та діяльності сфокусована головна авторська увага), а показав характерні риси всього братського руху. Багато з джерел, на основі яких написана монографія, заклали фундамент для підготовки вченим ряду наступних видань з проблем культури, насамперед з історії української книжності.

Науковою новизною і різноманітністю тематики вирізнявся численний доробок Я. Дашкевича. Ще з кінця 50-х років високоерудований вчений, приневолений як бібліограф відділу історії України до виконання насамперед

³⁷² Про обставини її публікації див. детальніше: *Я на сповіді сказав би. Інтерв'ю Юрія Зайцева з Ярославом Ісаєвичем. Документи / Передмова і упор. Ю. Зайцева, Львів 2011, с. 34-38.*

науково-довідкових завдань, ретельно досліджував, головню на підставі автопсії, комуністичну пресу Західної України на великому хронологічному відтинку (з метою впорядкування більш-менш вичерпного реєстру), як цілісне джерело інформації про тогочасну історико-культурну реальність, однак не полишав інших джерелознавчих студій, регулярно оглядав поточну історіографію, дуже активно писав огляди і рецензії на історичні та бібліографічні праці радянських і польських учених, археографічні публікації тощо³⁷³. З початку 60-х років він також активно вивчав багатотомові зв'язки між Вірменією та Руссю-Україною, поселення вірмен на українських землях в XI–XIX ст., їх роль у торгівлі зі Сходом, значення для розвитку ремесла і мистецтва в цілому тощо.

Спеціалісти з проблем нової доби переважно досліджували питання з історії аграрних відносин, селянського руху в Галичині в XIX ст. (М. Кравець, Ф. Стеблій), революційні контакти галицьких українців з польськими повстанцями 1863 р. (С. Трусевич). Праці згаданих авторів зберегли наукову актуальність і значення донині, передусім через введення в науковий обіг значного джерельного матеріалу, слушні спостереження, які в поєднанні з сучасними методиками історичних досліджень можуть стати підґрунтям для нових ширших висновків і узагальнень. Науковий інтерес становить монографія Миколи Кравця – вченого з чітко сформованою дослідницькою манерою, який завжди прагнув до скрупульозного вивчення джерельного матеріалу, насамперед архівного, і широким комплексним підходом до соціально-економічної історії західноукраїнського регіону (“Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст.”, 1964). У цьому багатоплановому дослідженні розглянуто різні аспекти аграрних відносин на західноукраїнських землях після реформи 1848 р. до кінця XIX ст., подано розгорнуту характеристику соціально-економічного і політичного становища селянства, детально розкрито різні форми його соціальної боротьби, зроблено науково обґрунтовану спробу визначити її періодизацію. Належна теоретична підготовка, досвід науково-дослідної роботи, знання мов, багаточисленний зібраний і ретельно опрацьований архівний, статистичний і публіцистичний матеріал дозволили М. Кравцю достатньо глибоко висвітлити згадані питання і виявити загальні тенденції і специфіку розвитку капіталістичних відносин у сільському господарстві Східної Галичини і Північної Буковини окресленого

³⁷³ І. Гирич писав: “Ще у 60-ті рр. його талант вченого-концептуаліста й аналітика був належно оцінений. Майже кожне число “Архівів України” й збірника “Історичні джерела та їх використання” виходили зі статтями, публікаціями джерел і рецензіями пера Я. Дашкевича. За радянським принципом, одного автора не дозволялося друкувати більше двох разів на рік, тому його матеріали публікувалися під десятком прибраних псевдонімів” (Див.: І. Гирич, *Від Данила Галицького до Омеляна Пріцака: штрихи до історіографічних студій Ювіляра*, в: Я. Дашкевич, *Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури*, Львів 2006, с. 9.

періоду. Позитивним у роботі є й той факт, що вчений одним з перших в українській радянській історіографії намагався урізноманітнити спектр наукової проблематики, а також показати ставлення різних політичних партій Східної Галичини і Північної Буковини (звичайно, оцінюючи їх як “буржуазні”, “дрібнобуржуазні” і критикуючи за їх соціальну природу, “класову й ідейно-політичну обмеженість”, “хибні” тактичні доктрини тощо) до селянського питання, яким особливо переймалися чільні представники тогочасного галицького і буковинського політикуму, і визначити його місце в суспільно-політичній боротьбі другої половини XIX ст. У 1965 р. вказана монографія стала основою захищеної докторської дисертації М. Кравця.

Ще з кінця 50-х років дослідницький інтерес М. Кравця і Ю. Сливки до проблем новітньої історії західного регіону України міжвоєнного періоду розвивався у напрямку від детальної реконструкції тогочасних суспільних подій до їх наукової інтерпретації. Своє завдання вони бачили не в тому, щоб давати політичні оцінки подіям і особам, а в поясненні причин того чи іншого явища та його наслідків. Учені прагнули подати в своїх працях якомога ширшу картину подій, причому намагалися з’ясувати окремі важливі питання суспільно-політичної історії українських земель у загальноєвропейському контексті. Монографія Ю. Сливки “Підступи міжнародної реакції на Закарпатті в 1938–1939 рр.” (1966), попри помітні кон’юнктурні та ідеологічні штампи, властиві часу, чи не вперше в радянській історіографії пролила світло на передісторію Карпатської України, відкривши таким чином нові перспективи в дослідженні замовчуваної проблеми національного державотворення XX ст.

Під час дослідження проблем радянського періоду зусилля науковців зосереджувались на висвітленні історії соціалістичної індустріалізації, колективізації сільського господарства в західних областях УРСР у відповідності з усталеними офіційними настановами і меншою мірою – питань суспільно-політичного і культурно-освітнього життя. За незначним винятком цей важливий напрямок досліджень продовжував перебувати на узбіччі пріоритетних інтересів більшості провідних істориків відділу, попри всі спроби його керівництва через вимушену переорієнтацію наукової тематики привернути до нього щораз більше високопрофесійних виконавців. Наукові пошуки з історії радянського періоду відчували особливо сильний ідеологічний вплив з боку партійних органів, які, власне, й визначали “актуальність” наукових досліджень у відповідності до встановлених догм і схем, де факти, як правило, слугували своєрідною начинкою до сформульованих заздалегідь висновків, а інші або зовсім відкидалися, або трактувалися тенденційно.

Більшість робіт, присвячених початковому етапові утвердження радянського тоталітарного режиму в західних областях України, концентрувалися навколо проблем соціалістичної індустріалізації та колективізації і мали за своїм характером і змістом здебільшого апологетичний характер. Їх автори

(М. Івасюта, Г. Ковальчак) віддавали перевагу безособовому статистичному підходу до висвітлення порушених аспектів. Наукові пошуки, звичайно, велися на макроісторичному рівні, а теоретичні надбання і методологічні підходи обмежувалися схемами, що спиралися на дослідження фактів та кількісних показників і виявилися завузькими для аналізу суспільних явищ на рівні теоретичного, історіософського осмислення. Аналіз негативних явищ та суперечливих тенденцій фактично залишився поза увагою дослідників, змушених дотримуватися у своїх наукових пошуках чітко визначених ідеологічних орієнтирів. Проте й за цих обставин монографія Г. Ковальчака “Розвиток промисловості західних областей УРСР за 20 років. Історико-економічний нарис”(1965) стала кроком вперед у дослідженні історії соціалістичної індустріалізації західних областей України. Слід визнати, що вона є практично першою узагальнюючою історико-економічною працею з вказаної проблеми в українській радянській історіографії. Одержані Г. Ковальчаком результати збагатили і доповнили існуючі на той час дослідження процесів промислового розвитку регіону, уточнили уявлення про них, рельєфніше засвідчили своєрідність їх перебігу.

У монографії Г. Ковальчака основною тезою проходила думка, що індустріалізація західних земель України була можлива лише в умовах соціалізму. Все, що було зроблено в регіоні в процесі соціалістичної індустріалізації, інтерпретувалося за тогочасною радянською історіографічною традицією у “світлих” тонах, у позитивних образах з чітко окресленою тенденцією до апологетики досягнень. Хоча, як згадував Я. Дашкевич, Г. Ковальчак у перших чорнових начерках своєї книги написав об’єктивно про “ніколи не виконані плани, постійні зриви поставок, розкрадання, розбазарювання, просто знищення машин та різних матеріалів, вивантажених під голим небом, введення в дію з порушенням термінів і технології, імпорт росіян під видом спровадження спеціалістів, напади українських повстанців”³⁷⁴. Проте, ці правдиві сторінки першої редакції монографії, які прирікали працю на “шухляду”, так ніколи й не побачили світу.

Спробу порівняно об’єктивного дослідження політики радянського режиму в українському селі в період колективізації здійснив М. Куц. У монографії, підготовленій за час роботи в Інституті, автор на основі численних, переважно нових, не уведених раніше до наукового обігу архівних матеріалів дослідив маловивчені в радянській історичній науці факти і явища розвитку колгоспного будівництва в Україні у 1929–1941 рр., зокрема, діяльність партійних і радянських органів у процесі колективізації. На відміну від чисельних попередників, М. Куц намагався значно глибше дослідити окреслені питання, дошукатись першопричин, за його означенням, “викрити недоліки і

³⁷⁴ Я. Дашкевич, *Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури*, с. 615.

помилки в колгоспному будівництві”³⁷⁵ Він один з перших в УРСР вказав на численні внутрішні суперечності і проблеми соціалістичних перетворень й технічної реконструкції аграрного сектору у 30-х роках, зокрема звернув увагу на першопричини його низької економічної ефективності у рільництві й тваринництві, окремо вказав на роль масових сталінських репресій щодо селян у практиці колгоспного будівництва. Книга М. Куца позначена виразною творчою індивідуальністю і на час її виходу у світ була, очевидно, однією з найоб’єктивніших в українській радянській історіографії цієї проблематики.

Під час висвітлення традиційних для радянської історіографії проблем історії соціалістичної індустріалізації та колективізації чітко прослідковувалося прагнення інститутських дослідників показати якомога більший масштаб т. зв. “соціалістичного змагання” між окремими працівниками, первинними виробничими колективами, цехами, підприємствами, колгоспами, радгоспами, галузями за перевиконання виробничих планів, економію матеріалу, сировини, робочого часу тощо як вирішального фактору науково-технічного і соціального прогресу й, водночас, замовчувати його очевидну заформалізованість, коли бажане видавалося за дійсне, а за багатьма різного роду ініціативами, починами і рекордами приховувалася лише імітація «бурхливої діяльності» управлінців, некомпетентність й небажання мислити реальними економічними категоріями. Прикладом такого підходу можуть служити статті М. Драка і його дисертація “Рух за комуністичну працю на підприємствах Львівщини (1958–1965 рр.)”, що виконані точно у руслі тогочасної історіографічної традиції і мають чимало вразливих місць.

Історики інституту намагалися знайти свою нішу й у дослідженні різних аспектів розгалуженої мережі допоміжних історичних дисциплін, до розвитку яких вони діяльно долучилися під впливом академіка І. Крип’якевича ще з початку 60-х років. Такими студіями особливо активно займалися Я. Дашкевич, В. Грабовецький, Я. Ісаєвич, М. Кравець, які чимало уваги приділили питанням джерелознавства, історичної бібліографії та історіографії. Вони порушували порівняно невеликі, чітко окреслені питання, які раніше не висвітлювались або мало заторкувались в історичній літературі. Від 1968 р. В. Гавриленко, В. Грабовецький, М. Кравець, Ф. Стеблій опрацьовували тему “Джерелознавство та історіографія історії України”. У процесі її виконання М. Кравець підготував книжку “Галицька історіографія другої половини ХІХ ст.”, але оскільки опублікувати її у такому вигляді він не зміг, то друкував окремими статтями. Окремою книжкою вченого зі згаданого дослідження була монографія “Іван Франко як історик”. Вона вийшла друком, коли М. Кравець уже залишив Інститут.

³⁷⁵ М. Т. Куц, *Питання колгоспного будівництва на Україні (1929-1941 рр.)*, Львів 1965, с. 7.

В історичній демографії джерельною евристиккою вирізнялися праці В. Огоновського. Він, традиційно демонструючи високий рівень наукового аналізу, вперше в українській радянській історіографії порушив важливі питання зміни структури населення західноукраїнських земель у 1857–1959 роках, зокрема, статево-вікового, професійного і національного складу. Ці питання лежали в основі його докторської дисертації, яка, на жаль, не вийшла у стадію завершення.

Чималими були досягнення співробітників відділу в галузі історичного краєзнавства. І. Крип'якевичу та В. Огоновському належав задум створення історико-географічного словника України. Первісна назва новаторського проекту, підготовча робота над яким почалася ще у 1960 р. в рамках проекту “Соціалістичні міста і села Радянської України”. У словнику передбачалося стисло викласти історію кожного міста і села з часу виникнення до сучасності³⁷⁶. Ідею львівських вчених підхопили у Києві і згодом (1962 р.) вона трансформувалася в історію міст і сіл Української РСР, яка пізніше була реалізована у 26-томному спеціальному виданні. Це було перше в радянській історіографії багатотомне видання, яке за певною системою висвітлювало історію України у краєзнавчому плані, започаткувавши перехід від вибіркового вивчення окремих населених пунктів до комплексного дослідження історії міст і сіл в межах усієї області та республіки в цілому³⁷⁷. Подібної роботи в Україні досі не існувало.

Колектив Інституту суспільних наук працював над томом про Львівську область як складової частини 26-томного видання. У його створенні взяли участь 52 працівники Інституту – всі співробітники відділів історії України, філософії, економіки, археології, частково – мовознавства і української літератури. Об’ємне фундаментальне дослідження виконувалось як планова тема за завданням Ради Міністрів Української РСР впродовж 1964–1966 рр. Проте, редагування, укладання й доопрацювання нарисів і довідок, доповнення їх новими даними продовжувалось ще й у 1967 р.

Науковці Інституту суспільних наук підготували 37 великих нарисів, 7 історико-економічних характеристик районів і 305 довідок про населені пункти, центри селищних і сільських рад Львівської області. Всього у зв’язку з неодноразовими змінами методичних вказівок Головної редколегії видання було написано по 2-3 варіанти нарисів і довідок. Обсяг тому, відправленого у

³⁷⁶ Н. П. Кот, *Краєзнавча робота на Львівщині*, “Український історичний журнал”, 1961, № 4, с. 172.

³⁷⁷ Я. Ісаєвич згадував, що І. Крип'якевич не схвалював рішення видавати не повну історико-географічну енциклопедію, а “Історію”, в якій би статті або довідки подавалися лише про міста і центри, а не про всі населені пункти. – Я. Ісаєвич, *Іван Крип'якевич – історик і організатор наукового життя*, в: *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць*, Львів 2001, вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві, с. 14.

1966 р. до Головної редколегії, складав 174 друковані аркуші. У зв'язку із скороченням обсягу в книгу, зокрема, не було включено 12 нарисів співробітників ІСН про населені пункти та значно скорочено обсяг написаних довідок про сільські ради. Книга "Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область" вийшла з друку у 1968 р. обсягом 110,25 друкованих аркушів. 1978 р. з'явився її російськомовний варіант.

Це видання ввело в науковий обіг дуже важливі для краєзнавчих досліджень і незалежні від ідеологічної кон'юнктури довідкові матеріали, які уточнювали час виникнення населених пунктів, основні події в різні періоди їхньої історії, про зародження і розвиток різних галузей господарства, подало інформацію про археологічні, архітектурні, історико-культурні пам'ятки тощо. З іншого боку, впадає у вічі надмірно ідеологізований схематизм тексту книги, прагнення авторів через призму населених пунктів прикрасити радянську дійсність, підкреслити керівну роль партії, довести незаперечну перевагу соціалістичного способу життя, зрештою, підпорядкувати зміст видання поточним партійним постановам.

Працею, яка підвела певні підсумки роботи не лише відділу історії України, а й всього Інституту за майже 20-літній період існування, стала колективна монографія, яка побачила світ 1968 р. у видавництві Львівського університету під назвою "Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною". Обсяг книги становив 55,2 друковані аркуші, хоча у видавництво було подано 72. У роботі над цим дослідженням виявилася одна з переваг Інституту – його комплексність, яка дозволила залучити до розробки важливих проблем історії і культури західного регіону істориків, археологів, філологів установи. До складу авторського колективу книги увійшло 11 співробітників історичного відділу (В. Гавриленко, В. Грабовецький, М. Драк, М. Івасюта, Я. Ісаєвич, О. Кірсанова, Г. Ковальчак, М. Кравець, В. Огоновський, Ю. Сливка, Ф. Стеблій).

Загалом, попри методологічну недосконалість колективної монографії (історія західноукраїнських земель подавалася в рамках класового підходу і традиційної "формаційної теології"), відверту заідеологізованість окремих ключових формулювань, включно з самою назвою, попри всі її інші недоліки, пов'язані з тогочасним ідеологічним контекстом, визначальним у праці є те, що в ній на широкій джерельній базі науково підтверджується факт існування на західноукраїнських землях автохтонної, повноцінної частки українського народу зі своєю історією, традиціями, культурою, показана її спільна історія з основною частиною українського народу, яка проявлялася в економічній, суспільно-політичній, духовній єдності, у спільній боротьбі проти іноземних загарбників і соціального гноблення, у прагненні до возз'єднання усіх українських земель в єдиній українській державі. На той час це була прогресивна концепція, підтверджена фактами, що сприймалася як об'єктивність. Тож не випадково праця, що загострювала національну проблематику, вводячи її у

суспільно-інтелектуальний обіг, викликала тоді серйозні застереження партійних “кураторів” та їхніх adeptів з наукового середовища, які практикувалися на вилученні ідеологічних “гріхів” серед вчених³⁷⁸. Монографія й до сьогодні зберігає історико-пізнавальну вартість у плані системного розгляду багатовікової історії краю, залучення в науковий обіг багатого фактографічного матеріалу.

Отже, у 1963–1969 роках, незважаючи на притаманні для того часу запрограмовану односторонність методологічних підходів та пропагандистський характер висновків, наявність ідеологічних і політичних штампів, більшість праць працівників відділу історії України була виконана на різноманітній джерельній базі, із залученням невідомих, подекуди унікальних архівних документів, даних статистики, матеріалів преси, що тоді вперше були запроваджені до наукового обігу і сформували основу для подальших глибших студій.

Колектив історичного підрозділу ІСН брався за розв’язання складних наукових проблем. І хоча необхідною умовою його існування було суворе дотримання обов’язкового ідеологічного канону, усе ж продукція відділу вирізнялася на тлі більшості тогочасних історичних праць з окреслених проблем широтою досліджуваної тематики, багатством конкретики, системністю викладу, зорієнтованістю на виявлення глибинної сутності суспільних явищ і подій.

³⁷⁸ Див.: *Культурне життя в Україні: Західні землі: документи і матеріали, т. III: 1966–1971* / упорядники Т. Галайчак, О. Луцький, Львів 2006, с. 172–190, 466–468.

Дослідження історії Галицько-Волинського князівства на історичному факультеті Львівського університету

Ольга Щодра

Дослідження історії Галицько-Волинської держави, як й історичні дослідження на історичному факультеті загалом, відображають два основні періоди його історії: радянський і період української незалежності, а в межах цих періодів – основні тенденції розвитку української історіографії. Вони визначалися як організаційною структурою історичної науки, так і історичною політикою, коли цілі періоди історії і напрями історичних досліджень визнавалися неактуальними і фактично не розвивалися.

Неактуальною для радянської історіографії виявилася, зокрема, історія Галицько-Волинського князівства, яке продовжило розвиток державотворчої традиції на українських землях в епоху середньовіччя після розпаду Київської Русі і є невід'ємною сторінкою історії України та історії української державності. Якщо Київській Русі присвячено десятки монографій і сотні статей, то радянська історіографія Галицько-Волинського князівства обмежується кількома монографічними дослідженнями, зокрема, працями І. Крип'якевича³⁷⁹, В. Пашуто³⁸⁰, М. Котляра³⁸¹, А. Генсьорського³⁸², К. Софроненка³⁸³.

Причиною такої неуваги була загальна схема історії СРСР (а, фактично, Росії), створена радянською історіографією, в якій Київській Русі відводилася роль “колиски східнослов'янських народів”, а після розпаду Русі, згідно з цією схемою, естафету державотворення переймала Владимиро-Суздальська земля. У цю схему не вписувалася історія Галицько-Волинського князівства, правителі якої зуміли в складних геополітичних умовах, спричинених завоюваннями Чингізидів у Східній Європі, не тільки зберегти створену ними державу, а й продовжували відігравати помітну роль у міжнародній політиці, на відміну від владимиросуздальських князів, котрі або загинули під час монголо-татарських завоювань, або стали васалами ординських ханів. Галицько-Волинське князівство і після утворення Золотої Орди продовжувало залишатися активним суб'єктом європейської політики, тоді як Владимиро-Суздальська земля надовго перетворилася в ординський улус. Тому і замовчувалася радянською історіографією, як і попередньою та сучасною російсь-

³⁷⁹ І. Крип'якевич, *Галицько-Волинське князівство*, Київ 1984.

³⁸⁰ В.Т. Пашуто, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, Москва, Ленинград 1950.

³⁸¹ М. Ф. Котляр, *Данило Галицький*, Київ 1979; Його ж, *Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси в IX–XIII вв.*, Киев 1985.

³⁸² А. Генсьорський, *Галицько-Волинський літопис*, Київ 1958 (2-е вид. Київ 1961).

³⁸³ К. А. Софроненко, *Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси в XI–XIII вв.*, Москва, 1955.

кою, історія Галицько-Волинського князівства, а натомість підносилися і всіляко перебільшувалася політична роль владими́ро-суздальських правителів. На противагу відомому і видатному діячу епохи королю Данилу Романовичу був штучно створений героїчний образ князя Олександра Ярославовича (Невського) з його вигаданими військовими звитягами.

Загальне історіографічне тло і особливості розбудови радянського Львівського університету впливали на розвиток університетських студій з історії Галицько-Волинського князівства. На створеному у Львівському університеті історичному факультеті у перші післявоєнні десятиліття працювали в основному професори з Москви, Свердловська, Ленінграда, Одеси, Києва та інших міст, у коло наукових інтересів яких історія України загалом й історія Галицько-Волинського князівства, зокрема, не входили. Дослідження історії Галицько-Волинської держави розпочалися на історичному факультеті зі студій над історією середньовічного Львова. Їх започаткували випускники історичного факультету Іван Крип'якевич і Ярослав Кісь. У 1945 р. І. Крип'якевич видав довідник про Львів³⁸⁴ і статтю “Старий Львів”³⁸⁵.

З відходом І. Крип'якевича з університету у 1947 р. середньовічну історію міста досліджували Я. Кісь і Григорій Гербильський. Ці студії активізувалися під час підготовки до 700-річного ювілею Львова. У 1956 р. Львівський університет опублікував “Історію Львова. Короткий нарис”. Відповідальним редактором видання був ректор університету, член-кореспондент АН УРСР, професор-геолог Євген Лазаренко. Видання було розраховане на масового читача, однак історики університету залучили для написання нарисів окремі архівні матеріали. Нарис початкової історії міста (XIII–XV ст.) написав Г. Гербильський. Статтю, присвячену розвитку ремесла і торгівлі у Львові у XIV ст., підготував Я. Кісь.

Окрім окремих питань історії середньовічного Львова, інші аспекти історії Галицько-Волинського князівства на історичному факультеті тривалий час не вивчалися. Історія міста також досліджувалася лише час від часу, як правило у зв'язку з ювілейними датами.

Більш систематичного характеру студії з історії Галицько-Волинського князівства набувають тільки від 1990-х років. У цей період починаються дослідження питань етнічної та етнополітичної історії Галицької і Волинської земель, які базуються на археологічних джерелах, зібраних під час археологічних експедицій науковців факультету. Так, Микола Пелещин, підсумовуючи зібраний археологічний матеріал, зробив спробу реконструкції етнокультурної історії Північного Прикарпаття у стародавні часи та в період

³⁸⁴ І. Крип'якевич, *Короткий путівник по Львову*, Львів 1945.

³⁸⁵ І. Крип'якевич, *Старий Львів*, “Радянський Львів”, 1945, № 5–6, с. 56–60.

раннього середньовіччя³⁸⁶. Особливу увагу він приділив проблемам етногенезу слов'ян і етнополітичним процесам у регіоні в добу Київської Русі та Галицько-Волинського князівства.

Історія Перемишльської землі в стародавні часи і добу середньовіччя стала предметом спеціальних археологічних та історичних досліджень Василя Рудого³⁸⁷. Він вивчав господарські та торговельні зв'язки населення краю, а також питання політичної й етнічної історії найстарішого історичного центру Галичини. Використовуючи в основному археологічні джерела, В. Рудий обґрунтовує східнослов'янський, зокрема, хорватський склад населення басейну Сяну і Верхнього Подністров'я у давнину.

Зовнішньоекономічні зв'язки Галицької і Волинської земель у X – першій половині XIV ст. стали предметом дисертаційного дослідження аспіранта факультету Андрія Копитка³⁸⁸. Узагальнивши нагромаджений впродовж XIX–XX ст. археологічний матеріал, він спробував відтворити цілісну картину економічних і торговельних зв'язків регіону з країнами Європи і Сходу. Особлива увага в його дисертації приділялася русько-візантійській торгівлі, зокрема, її інфраструктурі. Внаслідок проведених досліджень було зроблено обґрунтовані і підкріплені великим фактичним матеріалом висновки про провідну роль Галицької і Волинської земель у русько-візантійській торгівлі XII – першій половині XIV ст., про масове використання населенням цих земель візантійських імпортованих товарів, таких як амфорна тара і вироби зі скла, про розвинуту інфраструктуру русько-візантійської торгівлі, зокрема мережу торговельних шляхів і митниць, а також про постійні торговельні

³⁸⁶ М. Пелешин, *Стародавня Яворівщина. Нариси історії та археології*, Львів 1996; Його ж, *Міграційний фактор в етнокультурній історії Північного Прикарпаття і Західної Волині у V–I тис. до н.е.*, “Вісник Львівського університету. Серія історична”, Львів 1998, вип. 33, с. 11-21.

³⁸⁷ В. Рудий, *Господарство та торговельні зв'язки населення Перемишльської землі в IX–XIII ст.*, “Вісник Львівського університету. Серія історична”, вип. 37, с. 71-85; Його ж, *Етнічна окраїна у пошуках державності: Перемишльська земля в середньовічній Східній Європі*, “Вісник Львівського університету. Серія історична”, Львів 2001, вип. 35–36, с. 14-31.

³⁸⁸ А. Копитко, *Інфраструктура зовнішньоекономічних зв'язків Галицької і Волинської земель (XIII – перша половина XIV ст.)*, в: *Король Данило Романович та його доба (XIII ст.). Матеріали міжнародної наукової конференції*, Львів 2002, с. 26-41; Його ж, *Галицька та Волинська землі і Візантія в системі міжнародних економічних зв'язків (XIII – перша половина XIV ст.)*, в: *Король Данило Романович і його місце в українській історії. Матеріали міжнародної наукової конференції 29–30 листопада 2001 р.*, Львів 2002, с. 97-103; Його ж, *Зовнішньоекономічні зв'язки Галицької і Волинської земель (кінець X – перша половина XIV ст.)*. Автореф. дис. ... канд. іст. наук, Львів 2003 та ін.

зв'язки Галицьких і Волинських земель із сусідніми європейськими країнами і Золотою Ордою.

У 1990 – 2000-х роках історики факультету досліджували також джерелознавчі та історіографічні аспекти зовнішньоекономічних зв'язків Галицько-Волинського князівства³⁸⁹. Грунтовні архівні студії В. Александровича започаткували вивчення історії українського мистецтва, передусім оригінальної малярської традиції в Галицькій і Волинській землях³⁹⁰. Вони відкрили Дорогобузьку ікону – найвидатнішу пам'ятку української мистецької культури другої половини XIII – першої половини XIV ст., а також перемиську українську школу малярства, початок формування якої припадає на XIV ст., й одного з її видатних представників – перемиського священика Гайля, маляра короля Владислава II Ягайла.

Дослідження широкого спектру дискусійних проблем етнополітичної передісторії та історії Галицько-Волинської держави розпочалося з приходом у 2002 р. на факультет Леонтія Войтовича. Його численні публікації з цієї тематики підсумовані у збірнику статей “Галицькі етюди” і трьох монографіях, присвячених галицько-волинським правителям Данилу Романовичу і Леву Даниловичу³⁹¹.

Збірник “Галицькі етюди” став підсумком тривалих десятирічних студій автора над історією Галицько-Волинського князівства. В ньому зібрані наукові розвідки, які охоплюють широке коло питань політичної і етнічної історії, історичної географії і генеалогії, джерелознавства і історіографії й опубліковані впродовж 2000–2010 років у різних часописах і наукових збірниках. Разом вони створюють цілісну картину середньовічної історії Галицької і Волинської земель, починаючи від племінних князів східних слов'ян і до останніх десятиріч існування Галицько-Волинської держави. У статтях збірника ґрунтовно досліджується ранньосередньовічна історія регіону, зокрема проблеми етногенезу слов'ян, локалізації та історії державних утворень східнослов'янських племен, зокрема, об'єднання волинян і Великої Хорватії³⁹².

³⁸⁹ О. Щодра, А. Копитко, *Торговельні зв'язки Галицької і Волинської земель з Візантією і Північним Причорномор'ям у X – першій половині XIV ст.: історія досліджень та історіографія*, в: *Галичина: етнічна історія. Тематичний збірник статей*, під ред. С. Макарчука, Львів 2008, с. 33-45; О. Щодра, *Торговельні зв'язки Волинської землі з Візантією і Північним Причорномор'ям: підсумки археологічних і історичних досліджень*, “Науковий вісник Волинського університету імені Лесі Українки”, Луцьк 2009, № 22, с. 10-14.

³⁹⁰ В. Александрович, *Українське малярство XIII–XV ст.*, Львів 1995.

³⁹¹ Л. Войтович, *Галицькі етюди*, Біла Церква 2011; Його ж, *Король Данило Романович*, Біла Церква 2013; Його ж, *Князь Лев Данилович* Львів 2012 (вид. 2-е, Львів 2014).

³⁹² Л. Войтович, *Прикарпаття другої половини I тисячоліття н. е.: найдавніші князівства*, в: Його ж, *Галицькі етюди*, с. 10-46.

Л. Войтович обґрунтовує висновок про те, що в складних асиміляційних процесах у Прикарпатті слов'янський елемент переміг дакійський, германський і сарматський, внаслідок чого сформувався хорватський масив племен, який у VI ст. утворив об'єднання, відоме з пізніших джерел як Велика Хорватія. Її територія простягалася від середньої течії Пруту і Дністра на сході до верхньої течії Вісли і Ельби на заході, а центром було Прикарпаття. Пізніше, в процесі міграцій хорвати розселилися на Балканах і далі на північ – до верхів'їв Вісли і Одри, де утворили Білу (західну) Хорватію.

Продовжуючи реконструкцію політичної історії Прикарпаття, Л. Войтович вказує, що після розпаду Великої Хорватії у IX столітті на її землях сформувалося ряд племінних князівств, зокрема у Прикарпатті – князівства засян (присян), требовлян і поборан (бобрян), а у Закарпатті – Землинсько-Ужавське, Боржавське і Верхньотисянське. Закарпатські князівства у X – на початку XI ст. були завойовані уграми. Прикарпатські князівства у IX ст. входили до складу Великоморавської держави, а після її розпаду на початку X ст. стали незалежними. Наприкінці X ст. всі хорватські князівства Прикарпаття були приєднані до Київської Русі.

Розглядаючи історію політичного об'єднання волинян, Л. Войтович особливу увагу приділяє Пліснеському городищу, яке, на його думку, було крупним центром міжплемінного обміну волинських і хорватських племен та найбільшим у східнослов'янських землях VIII–IX століть осередком міжнародної торгівлі. На думку Л. Войтовича, це унікальне городище, яке не має аналогів серед поселень такого типу у східних слов'ян, в другій половині I тисячоліття за розмірами і масштабами торгівлі не поступалося скандинавській Бірці.

Отже, дослідження Л. Войтовича показують, що до кінця X ст., коли Володимир Великий приєднав Галицьку і Волинську землі до Київської Русі, вони вже мали тривалу історію державотворення.

Після ґрунтового аналізу етнополітичної передісторії Волинського і Галицького князівств Л. Войтович розглянув дискусійні і маловідомі сторінки їх історії. Серед діячів Галицького князівства дослідник виділив суперечливу постать князя Івана Ростиславовича (Бирладника), навколо якої серед істориків давно тривають дискусії³⁹³. Всупереч гіпотезам більшості дослідників про його перемиське походження, Л. Войтович доходить висновку, що Іван Ростиславович був сином теребовлянського князя Ростислава Васильовича, у володіннях якого знаходився Галич, а тому користувався підтримкою галичан як єдиний легітимний спадкоємець галицького княжого стола. Аргументована версія Л. Войтовича пояснює складні перипетії політичного життя в Галицькому князівстві в середині і другій половині XII ст., зокрема симпатії

³⁹³ Л. Войтович, *Князь Іван Бирладник: загадкова постать*, в: *Його ж, Галицькі етюди*, с. 184-195.

галичан до Івана Ростиславовича і його вперте протистояння з Володимиром Володаревичем та Ярославом Осмомислом.

Дослідник долучився також до тривалої дискусії стосовно південних кордонів Галицького князівства³⁹⁴. Проаналізувавши практично всі доступні археологічні та писемні джерела, історіографію проблеми, Л. Войтович аргументовано обстоює думку, що Пониззя Дністра і Дунаю у першій половині XII ст. належали теребовлянському, а пізніше галицькому князям, а не перебувало під контролем половців, як це стверджували деякі історики, зокрема М. Котляр, К. Кудряшов, В. Пашуто, М. Бібіков.

Досліджуючи історію Галицько-Волинського князівства, львівський історик перш за все приділяє увагу маловідомим або дискусійним питанням. Він, зокрема, зробив спробу реконструкції біографії засновника Галицько-Волинської держави князя Романа Мстиславовича у волинський період його життя³⁹⁵. Цікавою і доволі переконливою є версія вченого про участь волинських князів Романа Мстиславовича і Мстислава Німого у поході проти половців у 1185 р. Як аргумент, Л. Войтович використовує опис автором “Слова о полку Ігоревім” військового обладунку, а саме згадки про “мечі харалужні” і “шоломи латинські”, які, на його думку, були характерні саме для волинської дружини.

Не оминає дослідник головного питання політичної історії князівства, а саме: гострого протистояння князя Романа Мстиславовича і династії Романовичів і галицьких бояр. Серед головних причин такої ситуації він називає відсутність у князя законних прав на галицький стіл, без яких його дії виглядали (і розцінювалися сучасниками) як узурпація влади в обхід легітимних спадкоємців – онуків Ярослава Осмомисла чернігівських Ігоревичів і Мстислава Удатного. Л. Войтович слушно наголошує, що в руських князівствах діяла певна система успадкування влади і без врахування цього факту не можна зрозуміти всіх складних перипетій політичної боротьби в Галицько-Волинській державі, зокрема, впертого небажання галицьких бояр приймати Романа Мстиславовича і його нащадків. Цю важливу причину політичного конфлікту між Романовичами і галицькими боярами сучасні дослідники, як правило, оминали увагою.

Цікавими є численні екскурси Л. Войтовича в генеалогію династії Романовичів. Дослідник наводить переконливі аргументи на користь візантійського походження Єфросинії-Ганни, другої дружини князя Романа Мстиславовича і матері Данила та Василька. Він наголошує, що тільки якщо Єфросинія була дочкою візантійського імператора Ісаака II Ангела, стають зрозумілими її родинні зв'язки з угорською королівською сім'єю, з австрій-

³⁹⁴ Л. Войтович, *Галицька земля в кінці X–XII ст.*, в: *Його ж, Галицькі етюди*, с. 151-183.

³⁹⁵ Л. Войтович, *Роман Мстиславович і утворення Галицько-Волинської держави*, в: *Його ж, Галицькі етюди*, с. 196-228.

ськими Бабенбергами і німецькими Гогенштауфенами, які, своєю чергою, є ключем до розуміння багатьох подій зовнішньополітичної історії Галицько-Волинського князівства і, зокрема, походу Романа Мстиславовича у 1205 р. та його війни з краківським князем Лешком Білим.

Наголошуючи на близьких родинних і тісних політичних зв'язках між галицько-волинськими правителями і візантійськими імператорами на початку XIII ст., Л. Войтович однозначно висловився на підтримку достовірності відомого факту втечі візантійського імператора Олексія III Ангела у 1204 р. до Галича і князя Романа Мстиславовича, що його деякі історики піддають сумніву.

Велику увагу приділив Л. Войтович ключовій постаті історії Галицько-Волинської держави – князю Данилу Романовичу³⁹⁶. У нього є багато цікавих міркувань з приводу різних дискусійних моментів біографії князя, зокрема, стосовно причин і наслідків коронації Данила Романовича. Історик розглядає цю подію в контексті русько-ординських взаємин. Він припускає, що Данило Романович мав претензії на київське старшинство, які не були підтримані золотоординським ханом. Тому галицько-волинський князь зацікавився пропозицією папи Інокентія IV. Переконливим є висновок дослідника про те, що коронація Данила послом папи римського була викликом золотоординському правителю, виявом непокори, а титул короля, по суті, зрівняв його у владній ієрархії з Батием, який відносно імператора – “каана” – теж був королем – ханом. Титул “світлішого короля Русі”, який Данило отримав унаслідок коронації у Дорогичині, ще раз підтверджує той факт, що його владні амбіції не обмежувалися лише Галицько-Волинським князівством, а сягали сюзеренних прав на усій землі колишньої Русі.

Вказуючи на ймовірне укладення Данилом Романовичем унії з Римом у 1253 р., Л. Войтович зауважує, що немає потреби замовчувати цей факт, як і не треба протиставляти Данила батькові – Роману Мстиславовичу, який у свій час відхилив пропозицію унії (як і коронації): в обох випадках дії князів зумовлювалися виключно прагматичними політичними розрахунками, а не чимось іншим.

Предметом спеціальних монографічних досліджень і численних наукових публікацій Л. Войтовича стала постать одного з найбільш талановитих нащадків короля Данила – Лева Даниловича³⁹⁷. Як свого часу його дід та

³⁹⁶ Л. Войтович, *Король Данило Романович*, в: Його ж, *Галицькі етюди*, с. 229-280; Л. Войтович, *Король Данило Романович*, Біла Церква 2013.

³⁹⁷ Див.: Л. Войтович, *Князь Лев Данилович*, Львів 2012; Його ж, *Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл.1225 – бл.1301)*, Львів, 2014; Його ж, *Штрихи до портрета князя Лева Даниловича*, “Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.)”, Київ 2005, вип. 5, с. 143-156; Його ж, *Реформи армії князями Данилом*

батько, Лев Данилович був серед провідних політичних діячів Центрально-Східної Європи другої половини XIII ст., “чия діяльність формувала загальний образ європейського середньовіччя”.

На відміну від попередніх дослідників, які не виходили за межі вітчизняної літописної традиції, а тому висвітлювали діяльність князя доволі фрагментарно і однобічно, Л. Войтович зосередив свою увагу на хроніках і актових матеріалах Угорщини і Польщі, а також східних джерелах, що суттєво доповнюють літописну інформацію і дозволяють йому “по-іншому глянути і оцінити багато епізодів з життя князя Лева Даниловича, особливо з другої половини його життя, котрі досі залишалися або невідомими, або дискусійними”³⁹⁸.

Пояснюючи окремі факти біографії князя Лева, зокрема появу його імені, яке, як і ім'я його батька Данила, вперше з'явилося серед руських княжих імен, Л. Войтович знову наголошує на зв'язках Романовичів з візантійським імператорським родом і пов'язує імена Данило і Лев із візантійською іконографічною традицією, у якій святий Данило Стовпник, патрон Данила Романовича, був духовним батьком василевса Лева I. Цей зв'язок, на думку дослідника, і відбився в парі імен галицько-волинських князів Данила і Лева³⁹⁹.

Висвітлюючи діяльність князя Лева, Л. Войтович робить розлогі екскурси в історію взаємин галицько-волинських правителів з володарями сусідніх держав, зокрема Польщі, Литви, Угорщини, Австрії, Золотої Орди. Політика Лева Даниловича розкривається в широкому історичному контексті, що дозволяє більш глибоко і масштабно оцінити її наслідки, простежити спадкоємність її пріоритетних завдань і цілей, які полягали в розширенні, експансії і централізації.

У дослідженнях, присвячених Леву Даниловичу, історик продовжує тему коронації Данила Романовича та її політичних наслідків для діяльності Лева Даниловича. На його думку, незважаючи на те, що Лев не наважився офіційно прийняти титул короля, враховуючи нові несприятливі реалії відносин з Ордою, а саме піднесення улусу Ногая на південно-східних рубежах Галицько-Волинської держави, фактично він був сюзереном королівства Русі, як продовжували називати його державу західні джерела. Залучення латиномовних хронік і зарубіжної історіографії дозволило Л. Войтовичу обґрунтувати висновок про те, що західні правителі й хроністи титулували Лева коро-

Романовичем та Левом Даниловичем у середині XIII ст., “Вісник національного університету “Львівська політехніка”. Держава та армія”, Львів 2006, № 571, с. 89-93; Його ж, *Нові (невикористані) джерела до історії Галицько-Волинського князівства та біографії князя Лева Даниловича*, “Вісник НТШ”, Львів 2013, число 49, с. 24-27.

³⁹⁸ Л. Войтович, *Князь Лев Данилович*, с. 8.

³⁹⁹ Там само, с. 11.

лем, і саме він сприймався в Європі як єдиний легітимний спадкоємець короля Данила⁴⁰⁰. Дослідник навів факти, які переконливо засвідчують статус Лева Даниловича як сюзерена Русі, васалами якого були волинські Романовичі. На думку вченого, цьому статусу мало відповідати і перенесення столиці до Львова, розташованого на порубіжжі галицьких і волинських земель, яке відбулося в останній чверті XIII ст.⁴⁰¹

Особлива увага в монографічних дослідженнях приділена зовнішній політиці Лева Даниловича, яка висвітлюється на широкому історичному тлі, що дозволяє розкрити глибинні пружини міжнародної політики, встановити не лише очевидну, а й можливу приховану мотивацію дій Лева Даниловича, історію політичних союзів і конфліктів, дає можливість краще зрозуміти їх характер і суть. Це стосується, зокрема, ґрунтовно висвітлених у монографіях русько-литовських відносин. Автор, розкриваючи причини конфронтації князя Лева і литовського правителя Тройдена в середині 1270-х років, аналізує весь спектр політичних зв'язків, який склався на той час у Східній Європі, і приходять до висновку, що основна причина конфронтації приховувалась у союзі королівства Русі і Тевтонського Ордену, який був небезпечний для Литви і викликав відповідну реакцію литовського правителя. Л. Войтович заперечує традиційну літописну версію походу монголів проти Литви у 1277 р. як самостійну акцію Ногая і вважає, що цей похід був здійснений для підтримки князя Лева у його протистоянні з Тройденом⁴⁰².

Так само ґрунтовно аналізуються обставини боротьби Романовичів за литовську спадщину і мотиви дій князя Лева у протистоянні з литовським правителем Войшелком і братом Шварном. На думку Л. Войтовича, Лев Данилович намагався не допустити посилення Шварна і використання ним литовських сил в боротьбі за Галич, оскільки це загрожувало йому перспективою перетворитися в дрібного удільного князя. Л. Войтович доходить висновку, що Войшелк, передаючи литовський престол Шварну, разом з ним визнавав зверхність волинського князя Василька Романовича як сюзерена королівства Русі, порушуючи права Лева Даниловича⁴⁰³. Підсумовуючи, дослідник вказує, що політичний заповіт Войшелка спричинив боротьбу за корону між Васильком Романовичем, якого підтримали племінник Шварно і литовський правитель, і Левом Даниловичем, владні права якого визнавали угорський король та інші європейські правителі.

Перипетії особистого протистояння князя Лева з братом та волинськими родичами і литовським правителем не залишили поза увагою дослідника більш глобальну проблему, на якій свого часу наголошував М. Грушевський,

⁴⁰⁰ Там само, с. 90.

⁴⁰¹ Там само, с. 102.

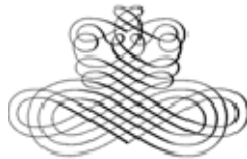
⁴⁰² Там само, с. 130.

⁴⁰³ Там само, с. 95-99.

а саме: на можливості створення сильної русько-литовської держави на чолі з Романовичами, здатної реально протистояти Орді, яку відкривала литовсько-руська унія. Л. Войтович робить висновок, що перспективну ініціативу князя Войшелка не змогли розвинути і використати галицькі та волинські князі, зайняті особистими конфліктами⁴⁰⁴.

Сюжети досліджень Л. Войтовича, присвячених Галицько-Волинському князівству, не вичерпуються названими темами. Серед історичних персонажів епохи він приділяє також увагу постатям князя Юрія Львовича⁴⁰⁵, королеви Марії Львівни⁴⁰⁶, висвітлює питання зовнішньої і внутрішньої політики галицько-волинських правителів⁴⁰⁷.

Дослідження з історії Галицько-Волинської держави, проведені істориками університету в останні десятиріччя, формують новий погляд на історію українського і східноєвропейського середньовіччя, зокрема, на розвиток державотворчих процесів в регіоні. Вони переконливо показують, що, починаючи з другої половини XII ст., центр політичного життя, політичних і економічних зв'язків руських земель з Європою змістився з Наддніпрянщини до Галицько-Волинської держави.

⁴⁰⁴ Там само, с. 101.

⁴⁰⁵ Л. Войтович, *Юрій Львович і його політика*, в: Його ж, *Галицькі етюди*, с. 319-325.

⁴⁰⁶ Л. Войтович, *Загадка королеви Марії Львівни*, в: Його ж, *Галицькі етюди*, с. 337-341.

⁴⁰⁷ Див.: С. О. Козловський, *Наукові праці Леонтія Войтовича*, в: Л. Войтович, *Галицькі етюди*, с. 431-446.

Частина III. Історики та їхній творчий доробок

Історико-культурні дослідження Ігнаца Яна Гануша

Михайло Кріль

Львівське історичне середовище другої чверті XIX ст. було представлене кількома постатями, які залишалися тривалий час у науковій тіні університетського професора Йозефа Маусса. Дослідники про них згадували принагідно, переважно в контексті узагальнюючих праць з історії Львова, констатували їх зацікавлення історією, філософією чи літературознавством. Одним з них був чеський учений Ігнац Ян Гануш, автор праць з історії, філософії, мовознавства, славістики, фольклористики, бібліографії. Десятилітній період його життя і діяльності пов'язаний зі Львовом та університетом зокрема.

Народився він 28 листопада 1812 р. у Празі. Навчався у Староміській гімназії, де його вчителями були відомі діячі чеського національного Відродження – історик Франтішек Свобода та філолог Йозеф Юнгман. Обидва вони за власною ініціативою напівлегально проводили заняття чеською мовою, що не могло не вплинути на національні почуття окремих гімназистів. Саме завдяки їм допитливий юнак зацікавився чеською мовою та історією, а погляди вчителів вплинули на формування його національної свідомості. Після закінчення гімназії поглиблював свої знання у празькому монастирі оо. премонстрантів, де вивчав філософію, грецьку та старовврейську мови. Одним з його наставників став учений монах Стоппані, який зумів зацікавити свого підопічного не лише філософією, а й давньою історією. Очевидно, монастирська атмосфера не сприяла навчанню, через що І. Гануш залишив монастирські стіни і почав працювати як домашній учитель. Водночас він студював право та історію філософії в університеті під керівництвом професора Екснера, 1834 рік провів у Віденському університеті, де поглиблював свої знання з права та історії філософії. У 1835 р. отримав посаду ад'юнкта філософії на кафедрі свого професора Йозефа з Ліхтенфельсу. Наступного року здав у Празькому університеті відповідні екзамени, захистив дисертацію і отримав науковий ступінь доктора філософії. Очевидно, наукове середовище Відня й Праги стало визначальним у формуванні філософських та історичних поглядів. Він сприйняв ідеї Г. Гегеля та Ф. Шеллінга, які постійно і цілеспрямовано популяризував. Через це його справу зі звинуваченням у гегельянстві в 1844 р. спеціально розглядали навіть у Галицькому намісництві.

Восени 1836 р. Гануш прибув до Львова разом з молодою дружиною, де в університеті отримав посаду “ц.-к. професора філософії та її історії”. Двічі, у 1839 і 1846 роках, був деканом філософського факультету. Крім філософії, викладав також історію Австрії замість професора Й. Маусса, який хворів. Сучасники засвідчують, що лекції І. Гануша мали велику популярність, їх відвідували навіть студенти, не записані в нього. До речі, в університеті професор у 1841 р. закінчив свої правничі студії. Оскільки він займав офіційну посаду, то для цього місцева влада видала спеціальний дозвіл. Львівські умови для наукової праці його не зовсім задовольняли, тому у 1847 р. переїхав до Оломоуца, де одержав посаду професора філософії. Там його й застали революційні події 1848–1849 рр. Вже весною 1848 р. він редагував видання Голцла “Нова газета” (“Die neue Zeit”), а незабаром спільно з Й. Гелцелетом – “Оломоуцьку національну газету” (“Holomoucké prstonárodní noviny”). Проте, дуже швидко ці видання припинилися, а І. Гануш уже в 1849 р. отримав посаду професора в місцевому університеті, де став деканом філософського факультету. При допомозі своїх друзів, Й. Гелцелета та настоятеля чоловічого монастиря о. Кабеша організував чеське відділення філософських студій, приступив до написання чеських шкільних підручників.

Цього ж 1849 р. І. Гануша запросили на кафедру філософії Празького університету, яка виявилася вакантною після переходу Ф. Екснера на роботу австрійським міністром освіти і віровизнання. Через три роки новим міністром став Л. Тун, який категорично не сприймав гегельянське вчення. За таких умов І. Гануш вимушено залишив не лише університет, але й Прагу, і перебрався до Брно, де зайнявся науковою роботою. Після смерті Й. Шафарика повернувся до Праги як директор університетської бібліотеки, де працював останні роки свого життя. Помер він зранку 19 травня 1869 р.¹

Заслуги І. Гануша належно оцінила наукова громадськість. Він був дійсним членом Чеського наукового товариства в Празі (1852), почесним членом Чеського економічного товариства по відділенню історії та статистики у Брно (1853), Московського археологічного товариства (1867), Сербської матиці (1868) та ін.

На тлі цих коротких біографічних відомостей можна охарактеризувати наукову діяльність І. Гануша як історика та дослідника проблем, дотичних чи пов’язаних з історією та іншими близькими до неї дисциплінами. Науковий доробок вченого містить понад 30 праць з цих питань, надрукованих як окремими виданнями, так і у вигляді статей в різних періодичних виданнях, що виходили в Австрії. Повну бібліографію праць І. Гануша уклав П. Новак та опублікував у 1872 р. у “Бібліографічному віснику” (“Věstník bibliografický”, гоґ. 4). Ознайомлення з нею дало підстави поділити всі наукові роботи вченого на кілька умовних груп: історія, філософія, літературознавство, етно-

¹ М. Кріль. *Гануш Ігнацій Ян*, в: *Енциклопедія Львова*, Львів 2007, с. 496.

логія, фольклористика, бібліографія. Кожна з його наукових розвідок містить глибокий огляд джерел і літератури, котрі прямо чи дотично стосуються питань, які він розглядав.

Із праць на історичну тематику виділяються його дослідження з історії первісного суспільства, написані, передовсім, з навчальною метою. Перша з них, "Історія первісного суспільства з погляду людської культури" була опублікована у Львові. За змістом вона невелика, 36 сторінок формату in 8°, містить короткі відомості про особливості культури конкретних народів у різні історичні епохи. Всього наведено 42 довідки, як от: міфи, американська раса, кавказька раса, грецька культура як осередок античної, кельтська культура, германська культура, слов'янська культура та ін.² Очевидно, цей матеріал дав вченому підставу зробити ґрунтовніше дослідження, яке завершив вже під час праці в Оломоуцькому університеті. Впродовж 6 січня – 2 травня 1849 р. в цьому навчальному закладі він прочитав для студентів 19 лекцій, тексти яких опублікував окремою книжкою під назвою "Лекції із загальної історії культури"³. Кожній лекції передувє деталізований план. Наприклад, у першій з них професор виділив такі пункти: "Світ – це історія", "Матеріальна культура", "Людина і мікросмос", "Культура або знання", "Природність", "Культурна історія", "Людські раси", "Індивідуальність". У 10-й лекції, прочитаній 4 березня, Гануш акцентував увагу на питаннях про кельтів, германців, слов'ян. Наступна лекція від 11 березня була повністю присвячена історії давніх слов'ян. Учений виділив такі основні питання: міграція слов'ян у Європу; серби і вєнеди; відмінності між німецькою і слов'янською культурами; політичні відносини та релігія давніх слов'ян; торгівля. 16-а лекція від 6 травня була присвячена давньому Риму та римським впливам у Європі.

Цікавою і обширною за змістом виявилася остання лекція. Історик назвав найбільше пунктів, порівняно з попередніми заняттями. Серед них переважали питання культурного розвитку. Він коротко охарактеризував духовні рицарські ордени та значення хрестових походів для розвитку європейської культури, звернув увагу на готичну архітектуру, малярство, згадав про трубадурів, зміст романтичної поезії, назвав твори А. Данте, Ф. Петрарки, Д. Бокаччо. Значну увагу звернув на стан народних шкіл і університетської освіти, підкреслив особливості розвитку наукових знань в контексті відкриттів і винаходів.

Окремий блок питань стосувався кризи католицької церкви та поширення реформаційних вчень. Виклав суть вчення Д. Вікліфа, Я. Гуса, Д. Сованароли, М. Лютера. Охарактеризував появу єзуїтів та їхні програмні принципи.

² I. J. Hanuš, *Blicke in die Urgeschichte der menschlichen Kultur*, Lemberg 1847, 36 s.

³ I. J. Hanuš, *Vorlesungen über die allgemeine Kulturgeschichte der Menschheit gehalten an der Universität zu Olmütz im Jahre 1849*, Brunn 1849, 246 s.

У завершальній частині лекції йшлося про німецьку філософію, появу національних держав, виникнення таємних організацій, політичні перевороти та революційні потрясіння включно до сучасних йому років.

Як видно, І. Гануш подав струнку і всеохопну історію світової цивілізації, звернув увагу на найважливіші історичні події, які значно впливали на долю багатьох народів, зокрема європейських. Він був добре ознайомлений з тогочасною історіографією проблеми. Це підтверджує зміст завершального розділу книжки, який містить загальний список рекомендованої літератури до всіх прочитаних тем. Проте, окремої лекції з цього приводу він, очевидно, не читав, оскільки не наведені дата і місце викладу, як це вказано в попередніх розділах.

Помітним явищем у слов'янознавстві стала його фундаментальна праця “Дослідження слов'янського міфу в найширшому розумінні, разом зі старопруссько-литовським міфом”, опублікована в 1842 р. одночасно у Відні і Львові⁴. Вона заснована на глибокому вивченні джерел і дослідницької літератури: бібліографічний список налічує близько 500 позицій. Серед них автору були відомі 11 видань “Слова о полку Ігоревім”, “Русалка Дністрова” та ін. В центрі уваги вчений поставив аналіз міфології слов'ян. Структурно праця складається з передмови та 19 розділів, кожен з яких має по кілька підрозділів. В 11-ти розділах йдеться про теоретичні питання міфології, де автор подав її власне бачення⁵.

Слов'янознавча проблематика захопила вченого, і згодом він опублікував низку оригінальних досліджень на теми міфології та фольклору давніх слов'ян. У 50-х роках часописи “Koleda” і “Kritische Blätter” надрукували ряд спеціальних наукових розвідок невеликого змісту, як-от “Literatura přislovnictví slovanského”, “Děva, zlatovlasá bohyně”. Окремими виданнями вийшли дослідження про побут і звичаї давніх слов'ян⁶, міфологічний календар⁷.

Науковим дослідженням сприяла його робота в бібліотеці Празького університету, куди його запросили після смерті П. Й. Шафарика. В її фондах він знайшов багато матеріалу для своїх студій, зокрема історії, давньої чеської літератури, фольклористики. Так, у 1863 р. він окремою книжкою опублікував додаткові відомості, які доповнювали, уточнювали чи виправляли текст “Історії бібліотеки Празького університету”, яку в 1851 р. видав Й. А. Ганслік. Книжка складається з поширеного вступу, в якому наведена

⁴ I. J. Hanuš, *Die Wissenschaft des slawischen Mythos im weitesten, den altpreussisch-lithauischen Mythos mitumfassenden Sinne*, Wien 1842, 432 s.; Lemberg 1842, 432 s.

⁵ Н. Неборак, *Перша слов'янська енциклопедія слов'янської міфології*, “Міфологія і фольклор”, Львів 2008, № 1, с. 55.

⁶ I. J. Hanuš, *Ueber die altertümliche sitte der Angebinde bei Deutschen, Slaven und Litauern. Als ein Beitrag zur comparative deutsch-slavischen archäologie*, Prag 1855, 42 s.

⁷ I. J. Hanuš, *Bájeslovní kalendář slovanský čili pozůstatky pohansko-svátečných obřadův slovanských*, Praha 1860, 264 s.

коротка біографія дослідника, та двох розділів. Перший названий “Доповнення і виправлення”, а другий – “Іменний покажчик до “Опису””⁸.

Помітним є дослідження про історію давнього слов’янського письма – глаголиці та кирилиці. Він дуже відповідально підійшов до вивчення цієї проблематики, опрацював численні джерела, наявну на той час наукову літературу. Не оминув увагою й статтю І. Вагилевича з 1836 р. про давні наскельні написи. Першою більш-менш ґрунтовною працею на цю тематику стало дослідження про слов’янські руни, яке він завершив у жовтні 1855 р.⁹ Цю проблему він розвинув у статті про болгарського монаха Храбра¹⁰. Його вчений охарактеризував як історичну особу, подав всю виявлену бібліографію про нього. Окремо навів текст праці монаха про слов’янське письмо, причому прокоментував його з огляду на палеографію.

27 квітня 1857 р. І. Гануш на засіданні філологічної секції Чеської академії наук виголосив доповідь, у якій зробив висновок, що слов’янський першопросвітник Константин (Кирило) створив глаголичні письмена. При цьому він спирався на працю Храбра, який зафіксував 38 письмових знаків, створених Кирилом. Далі вчений аргументував, що в проаналізованих ним глаголичних текстах є найбільше 38 літер. Для порівняння він навів текст Остромирового Євангелія, написаного кирилицею, яке налічує 44 літери. Далі в своєму виступі він зробив спробу пояснити назви всіх літер обох слов’янських азбук. Передовсім, на відміну від Й. Добровського, який говорив про запис звуку, І. Гануш висловив думку, що глаголиця походить від слова “читати” або “говорити”. При цьому він припускав, що глаголиця від самого початку призначалася для проведення святої літургії, яка вимагала швидшого читання або співу, що неможливо при використанні складового чи іншого письма.

Далі вчений висловлював думку, що глаголиця має ще іншу назву – “буквиця”. Цю назву він пов’язував з початковим вирізуванням літер (букв) на дерев’яній, буковій дошці. Найраніші літери не мають звичних заокруглень, які важко було робити на дереві. Вони появились пізніше на пергаментних текстах.

Викликають зацікавлення його роздуми про рунічну основу глаголиці. При цьому він виходив з думки, що початково глаголичне письмо вивчали на підставі укладеної т. зв. азбучної молитви. Наприклад, перша літера в гла-

⁸ I. J. Hanuš, *Zusätze und Inhalts-Verzeichnisse zu Hanslik's "Geschichte und Beschreibung der k.k. Prager Universitäts-Bibliothek"*, Prag 1863, 92 s.

⁹ I. J. Hanuš, *Sv. Kyril nepsal kyrilsky než hlaholisky*, Praha 1857, 26 s.

¹⁰ I. J. Hanuš, *Der Bulgarische "Munch Chrabr" (9-10 Jahrhundert). Ein Zeuge d. Verbreitung glagolischen Schriftwesens unter den Slaven bei deren Bekedrung durch die heiligen Kyril und Method*, in: *Archiv fur Kunde Österreichischer Geschichte*, Wien 1857, bd. XVIII.

голиці позначалася у вигляді хреста як символу християнства, а в давніх германців перша руна означала “Бог”. Пояснюючи походження азбук і конкретних букв, Гануш наводив багато варіантів написання, зібрав великий фактичний матеріал, сьогодні переважно недоступний дослідникам. Через це праця чеського вченого залишається вагомим джерельним базисом для подальшого вивчення проблеми давнього слов’янського письма.

У травні цього ж року текст доповіді І. Гануша був опублікований¹¹, що викликало сенсацію в науковому світі. Публікація “До питання про руни у слов’ян з особливим оглядом рунічних старожитностей ободритів, а також глаголиці і кирилиці. Як внесок у порівняльну німецько-слов’янську археологію” започаткувала тривалу дискусію про первинність і слов’янських азбук, й їх ймовірних творців. У цій дискусії взяв участь й П. Й. Шафарик, який зазначив, що дослідження Гануша проклало новий шлях у галузі вивчення проблеми походження слов’янського письма¹². Зроблені І. Ганушем висновки залишаються актуальними досі. Доречно також зазначити, що на них покликається багато вчених, які не цитують самого І. Гануша, а подають як само собою зрозумілий і відомий факт.

Загальну картину історії слов’янського письма та його поширення в чеських землях І. Гануш подав в одній зі своїх останніх праць. Вчений розглянув питання існування слов’янського письма до часів місіонерсько-просвітницької діяльності святих Кирила і Мефодія, детально зупинився на проблемах співіснування латинської, кириличної та глаголичної письмових систем у Великоморавській державі та у південних слов’ян¹³.

Певне місце в історико-культурній спадщині І. Гануша займають праці з бібліографії. Зокрема, у 1854 р. він опублікував окремою книжкою “Систематичний і хронологічний каталог праць і спогадів”. У ньому вчений виділив два розділи. У першому він навів бібліографічні відомості з природничих наук. Другий розділ має 15 підрозділів, які стосуються географії, історичних джерел і дипломатики, нумізматики і геральдики, археології, всесвітньої історії, історії Чехії і Моравії, біографістики, економічної історії, права, політики і статистики, естетики та історії мистецтва, мовознавства, філософії,

¹¹ I. J. Hanuš, *Zur Slavischen Runen-Frage mit besonderer Rücksicht auf die obotritischen Runen-Alterthümer so wie auf die Glagoliza und Kyriliza. Als ein Beitrag zur comparativen germanisch-slavischen Archäologie*, in: *Archiv für Kunde Österreichischer Geschichts-Quellen*, Wien 1857, bd. XVIII, s. 1-114.

¹² М. Кріль, *Слов’янознавчі дослідження Ігнація Яна Гануша*, “Проблеми слов’янознавства”, Львів 1995, вип. 47, с. 50-51.

¹³ I. J. Hanuš, *Das Schriftwesen und Schrifttum der böhmisch-slovenischen Völker-stämme*, Prag 1867, 114 s.

літературознавства і бібліотекознавства, слов'янського літературознавства, а також історії суспільства і науки Чеського королівства¹⁴.

У 1858 р. І. Гануш редагував науковий часопис бібліографічного змісту “Критичний журнал для літератури і мистецтва” (“Kritische Blätter für Literatur und Kunst”), який видавав у Празі і Лейпцігу І. Л. Кобер. У ньому були відомості про нові видання з релігієзнавства та церковної історії (буддизм, вірування давніх народів, вірування корінних мешканців Америки, коментування приповідок Соломона, історія української церкви та ін.), історії письма та мовознавства, мистецтвознавства, літературознавства, історії культури, міфології, археології. В рубриці “Історія і біографія” окремо виділені дослідження зі слов'янської та української історії, а в рубриці “Історія культури” є відомості про німців на Буковині. Серед біографій викликає зацікавлення книжка Куттлера про київських правителів Ольгу і Володимира. Назагал же ознайомлення зі сторінками цього бібліографічного видання дозволяє розширити наше уявлення про те, що знала освічена Європа в середині XIX ст. про українців і з яких видань вона черпала ці відомості.

¹⁴ I. J. Hanuš, *Systematisch und chronologisch geordnetes Verzeichniss sämtlicher Werke und Abhandlungen der königlich Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*, Prag 1854, 68 s.

Ksawery Liske i jego działania na rzecz profesjonalizacji badań historycznych na Uniwersytecie Lwowskim

Violetta Julkowska

Ksawery Liske (1838–1891) to jeden z historyków najsilniej kojarzonych z Uniwersytetem Lwowskim w dobie autonomicznej. Jego działalność naukowa, dydaktyczna i organizacyjna jaką podejmował w latach 1869–1890, stawia go w szeregu osób najbardziej zasłużonych w dziejach uczelni. Rozpoczął swoją karierę na Uniwersytecie Lwowskim od stanowiska prywatnego docenta, był profesorem historii powszechnej i wieloletnim kierownikiem seminarium historycznego, okresowo pełnił również funkcje przedstawiciela kolegium filozoficznego w Senacie, dziekana wydziału filozoficznego i rektora (1879/1880)¹⁵.

Dorobek naukowy Ksawerego Liske oceniany jest przez badaczy historiografii jako niewielki i tematycznie niezbyt rozległy, skoncentrowany głównie na XVI wieku¹⁶. Jednak osobisty wkład Liskego w rozwój nauki historycznej wykraczał daleko poza prace badawcze i był efektem jego licznych inicjatyw, zmierzających do wzmocnienia środowiska naukowego we Lwowie. Liske wzorował się formach organizacji oraz praktykach badawczych i dydaktycznych stosowanych na uniwersytetach niemieckich. We Lwowie, dokąd przybył w 1869 roku, rozpoznał dogodne warunki do pracy naukowej, czemu sprzyjały obszerne zasoby archiwalne. Podjęcie wykładów na uniwersytecie zbiegło się z momentem przyjęcia ustawy o prowadzeniu studiów w językach krajowych (1871), czego konsekwencją była repolonizacja uniwersytetu. To z kolei wiązało się z koniecznością przygotowania merytorycznego i warsztatowego nowych kadr naukowych, które zastąpiłyby niemieckich wykładowców. W ich wykształceniu istotną rolę odegrało seminarium historyczne, którego twórcą na gruncie polskim uważany jest Ksawery Liske¹⁷.

Działania zapoczątkowane przez Liskego prowadziły m. in. do podniesienia rangi historii jako dyscypliny naukowej oraz wzmocniły pozycję lwowskiego środowiska historycznego. Niezwykła aktywność historyka na polu krytyki naukowej, wieloletnie zaangażowanie w opracowanie i edycję źródeł historycznych, jak również prowadzona równoległe na Uniwersytecie Lwowskim szeroko zakrojona

¹⁵ L. Finkel, L. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894, cz. II, s. 136-144.

¹⁶ L. Finkel zestawiał bibliografię prac Ksawerego Liske, w: „Kwartalnik Historyczny”, 1891, s. 540-548.

¹⁷ O. Balzer, W. Zakrzewski, L. Finkel, L. Ćwikliński, H. Sawczyński, Z. Horodyński, *Ksawery Liske. Zarys biograficzny*, „Kwartalnik Historyczny”, 1891, s. 465-539; A. Knot, *Ksawery Liske, pseud. Poznańczyk (1838-1891)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, 1972, t. 17, s. 462-465.

praca naukowo-dydaktyczna, przyczyniły się do powstania fenomenu określanego mianem lwowskiej szkoły historycznej Ksawerego Liske¹⁸.

Poszukując źródeł inspiracji naukowych Ksawerego Liske należy zwrócić się ku jego doświadczeniom zdobyтым podczas studiów uniwersyteckich we Wrocławiu i Berlinie, kiedy to zapoznał się z warsztatem badawczym i metodami pracy niemieckich historyków, wydawców źródeł i redaktorów fachowych pism historycznych. Liske uważał się za pośrednika pomiędzy niemiecką i polską historiografią, co przekładało się m.in. na jego aktywność w obszarze krytyki naukowej. Pochodzący z Wielkopolski Liske rozpoczął swą edukację w latach 1850–1859 w niemieckim gimnazjum klasycznym w Lesznie. Pomimo postępującego po 1848 roku procesu germanizacji, szkoła ta cieszyła się wśród Polaków z Wielkiego Księstwa Poznańskiego opinią placówki zapewniającej wysoki poziom kształcenia. Do grona jej nauczycieli należało wielu utalentowanych badaczy, m.in. historyk Józef Kazimierz Plebański, późniejszy wykładowca Szkoły Głównej w Warszawie, a w latach 1855–1859 nauczyciel Ksawerego Liske. Plebański studiował we Wrocławiu i Berlinie, gdzie zetknął się z Richardem Roepellem, Carlem Ritterem, Leopoldem Ranke i Johannem Gustawem Droysenem. To właśnie Plebańskiemu zawdzięczał lwowski historyk solidne podstawy z geografii i historii, zainteresowanie związkami historii polskiej i powszechnej, rozwój pasji historycznych, a w końcu i wybór miejsca studiów.

W maju 1859 roku Liske, idąc w ślady swojego nauczyciela, rozpoczął studia na uniwersytecie we Wrocławiu na wydziale filozoficznym. Podczas pierwszego semestru słuchał wykładów z historii starożytnej R. Roepella. Przejściowo zapisał się na wydział medyczny (1859/60), ale po krótkiej przerwie w studiach (1860/61), spowodowanej najprawdopodobniej trudną sytuacją materialną i koniecznością podjęcia pracy, powrócił na wydział filozoficzny. W latach 1861–1864 ponownie słuchał wykładów R. Roepella i Wilhelma Junkmanna, uczestniczył w ćwiczeniach Colmara Grünhagena z dyplomatyki, uczęszczał na zajęcia z filologii klasycznej Gustava Stenzla oraz z literatury polskiej i niemieckiej Wojciecha Cybulskiego, a ponadto z filozofii, logiki, estetyki i historii sztuki. Liske zaangażował się w pracę akademickiego Towarzystwa Literacko-Słowiańskiego, stając się animatorem życia naukowego w środowisku studentów, zwłaszcza Polaków studiujących we Wrocławiu.

¹⁸ Por. M. Bobrzyński, *Kilka słów o najnowszym ruchu na polu naszego dziejopisarstwa*, w: *Historycy o historii 1775-1918*, red. M.H. Serejski, Warszawa 1963, s. 155; K. Śreniowska, *W sprawie kryteriów podziału szkół historycznych doby pozytywizmu na ziemiach polskich*, „Historyka”, Poznań 1977, t. 7, s. 98; A. F. Grabski, *Zarys historii historiografii*, Poznań 2000, s. 134-136; J. Maternicki, *Polskie szkoły historyczne we Lwowie w XIX w.* w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku*, pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka, Rzeszów 2005, t. III, s. 23-45.

Udział Ksawerego Liske w powstaniu styczniowym (1863–1864) spowodował przerwę w studiach, a ostatecznie skreślenie z listy studentów. Liske współpracując z władzami powstańczymi zajmował się organizacją transportów ludzi i broni do Królestwa, za co był poszukiwany przez policję pruską. Aresztowany w Berlinie i osadzony w więzieniu moabickim z braku dowodów nie został osądzony. Groziła mu dwuletnia, ciężka służba wojskowa. Aby jej uniknąć sam zgłosił się do wojska jako jednoroczny ochotnik. Zwolniony pod koniec 1864 rozpoczął starania o przeniesienie się z uniwersytetu wrocławskiego na berliński. Studia w Berlinie rozpoczął w styczniu 1865 roku. Z relacji Wincentego Zakrzewskiego wynika, że w tym okresie koncentrował się głównie na pracy naukowej. Studia berlińskie dostarczyły mu nowych doświadczeń. Ważne było zwłaszcza uczestnictwo w ćwiczeniach i seminariach prowadzonych przez Leopolda Ranke oraz Johanna Gustava Droysena. Dodatkowo studiował paleografię i dyplomatykę u Philippa Jaffé, ucznia Rankego.

Na seminarium J. G. Droysena przedstawił swoją pierwszą rozprawę naukową o kongresie wiedeńskim 1515 roku, zyskując uznanie profesora i kolegów. To wystąpienie, podobnie jak kilka późniejszych prac, oparł na wydawnictwie źródłowym „Acta Tomiciana”, które nie było wówczas szerzej znane niemieckim badaczom. Ta okoliczność spowodowała niezwykle zainteresowanie wydawców z niemieckich czasopism naukowych pracami młodego polskiego historyka. Liske opublikował je w najbardziej liczących się wówczas pismach niemieckich: w „Forschungen zur Deutschen Geschichte” Georga Waitza rozprawę o kongresie wiedeńskim¹⁹, oraz w „Historische Zeitschrift” Heinricha Sybla – pracę o stosunku dworu polskiego do elekcji Karola V²⁰.

Z pobytom w Berlinie wiąże się również sprawa repliki historycznej K. Liskego na mowę Otto Bismarcka. Przygotował ją na życzenie posłów Koła Polskiego w Sejmie Związku Północnoniemieckiego („Graff Bismarks Rede gehalten an 18 März 1867 in der Sitzung des Nord Duetschen Reichstags vom Standpunkt der Geschichte beleuchtet”). Bismarck zarzucił Polakom zdobycie Prus Zakonnych przemocą oraz gnębienie pruskiej ludności chłopskiej i niszczenie źródeł kultury niemieckiej. W mowie Bismarcka zabór Prus Wschodnich w XVIII wieku został uznany za sprawiedliwy powrót cywilizacji niemieckiej na tamtejsze ziemie. Kanclerz twierdził z kolei, że Wielkie Księstwo Poznańskie przypadło państwu pruskiemu w wyniku zwycięskich wojen, a więc w sposób podobny do tego, w jaki wcześniej powstało państwo polskie. To stronnicze stanowisko domagało się oficjalnego stanowiska strony polskiej. Broszura z repliką przygotowaną przez Liskego, została wydana anonimowo i rozdana wszystkim parlamentarzystom, do-

¹⁹ K. Liske, *Der Wiener Congress 1515 und die Politik Maximilianus gegen über Preussen und Polen*; „Forschungen zur deutschen Geschichte”, 1868, t. 18.

²⁰ K. Liske, *Des polnischen Hofes Verhältnis zur Wahl Kaiser Karls V*; „Historische Zeitschrift”, 1867, z. 16.

starczając argumentów dla oficjalnych przemówień posłów polskich na forum parlamentu²¹. Liske zbijał wywody Bismarcka wyłącznie w oparciu o prace historyczne znanych niemieckich badaczy takich jak R. Roepell, Georg Voigt, J. G. Droysen i Jacob Caro.

W 1867 roku Liske na uniwersytecie w Lipsku przedstawił u Geoga Voigta rozprawę o polskiej dyplomacji w 1526 roku (*„Polnische Diplomatie in J. 1526”*), która wraz z pracami wcześniej oddanymi do druku w czasopiśmie niemieckich, stała się podstawą do uzyskania tytułu doktora.

Rok 1868 był przełomowym z punktu widzenia podjętych przez Liskego prac z zakresu krytyki naukowej oraz edytorstwa źródeł. Debiutem Liskego był tu artykuł przygotowany na zamówienie G. Sybla dla *„Historische Zeitschrift”* (*„Übersicht der polnischen historischen Literatur der letzten Jahre”*, t. 17). Ocenę go należy w kategorii swoistego przełomu w dziejach polskiej krytyki historycznej, z powodu wrzenia jakie wywołał w środowisku historycznym. Liske na długo przed wystąpieniami Władysława Smoleńskiego, Tadeusza Korzona i Bronisława Dembińskiego dokonał krytycznego przeglądu polelelewelskiego dorobku polskiego dziejopisarstwa, któremu wystawił niezwykle ostrą ocenę. Liske odmówił miana naukowej historiografii większości recenzowanych przez siebie prac, a przykładając do nich standardy niemieckiej historiografii krytycznej, zarzucał im przewagę walorów literackich nad naukowymi, tendencyjność i podstawowe braki warsztatowe. Czynionymi zarzutami zraził sobie środowisko historyków krakowskich oraz częściowo także poznańskich. Równocześnie jednak potrafił docenić i wykazać na forum niemieckiej historiografii doniosłe znaczenie naukowe wydawnictw kórnickich Tytusa Działyńskiego (*„Acta Tomiciana”*). Krytycznie wypowiedział się na temat pierwszych *„Roczników Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”*, wskazując tylko na pojedyncze pozytywne przykłady publikowanych w nich prac historycznych Jana Nepomucena Romanowskiego, Mieczysława Jabczyńskiego i Augusta Mosbacha²².

Udany debiut zaowocował w latach 1867–1883 stałą współpracą Liskego z prestiżowymi pismami niemieckiej nauki historycznej, w których ukazało się ponad 450 tekstów informacyjno-recenzyjnych, przybliżających polską historiografię środowisku niemieckiemu²³. Dzięki tym publikacjom Liske jeszcze przed

²¹ Tekst repliki autorstwa Liskego przedrukowano w *„Dzienniku Poznańskim”* (nr 88-91/1867). Argumenty historyczne Liskego zostały przyjęte przez społeczeństwo wielkopolskie z dużym uznaniem. Mimo, że oficjalnie nie podano nazwiska autora, to sama publikacja spotkała się z życzliwym zainteresowaniem ze strony znanych i wpływowych osób w Wielkopolsce.

²² Por. W. Knapowska, *Ksawery Liske o środowisku naukowym Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, *„Roczniki Historyczne”*, 1957, r. 23, s. 353-366; Też: *Ksawery Liske (okres wielkopolski 1838-1868)*, *„Roczniki Historyczne”*, 1958, r. 24, s. 67-112.

²³ K. Liske, *Übersicht der polnischen historischen Literatur der letzten Jahre*, *„Historische Zeitschrift”*, 1867, t. 17, s. 359-410. Por. omówienie szczegółowe tego artykułu w: V. Jul-

przybyciem do Lwowa dał się poznać jako “gruntowny badacz dziejów polskich, odznaczający się krytycznym sądem i stosujący ścisłą metodę badawczą”²⁴. Przebywający w 1868 roku w Poznaniu profesor Uniwersytetu Lwowskiego Antoni Małecki, reprezentujący komisję nadzorującą opracowanie akt Archiwum Bernardyńskiego, złożył Liskemu propozycję współpracy nad ich edycją. Oferta stałej pracy we Lwowie otwierała realną szansę młodemu historykowi na podjęcie badań źródłowych oraz na uniwersytecką karierę. Edycja dawnych polskich akt sądowych, grodzkich i ziemskich, zgromadzonych w klasztorze bernardyńskim, była finansowana ze środków fundacji Aleksandra Stadnickiego. Począwszy od stycznia 1869 roku Liske objął kierownictwo naukowe wydawnictwa “Aktów grodzkich i ziemskich z czasów Rzeczypospolitej polskiej”, zobowiązując się do ich regularnego ogłaszania. Zadbął nie tylko o ich wysoki poziom krytyczno-naukowy ale ponadto wymógł zgodę na pogłębienie idei wydania akt jako “Kodeksu Dyplomatycznego Rusi Halickiej” oraz na rozszerzenie akcji wydawniczej poza materiały zgromadzone w Archiwum Bernardyńskim.

Dzięki staraniom Liskego w latach 1869–1889 ukazało się trzynaście kolejnych tomów akt (t. II–XIV) oraz ostatni (t. XV) już po śmierci historyka. W 1878 roku Archiwum Bernardyńskie przeszło pod zarząd Wydziału Krajowego, który powołał Liskego na stanowisko dyrektora Archiwum Krajowego.

Podsumowując aktywność Ksawerego Liskego na polu krytyki naukowej należy dodać, że publikował swoje prace, recenzje i omówienia krytyczne zarówno na łamach niemieckich jak i polskich czasopism. Do tych ostatnich należały: lwowski “Dziennik Literacki” oraz “Przewodnik Naukowy i Literacki” (redagowany z osobistym udziałem Liskego przy współpracy z Władysławem Łozińskim), a także “Przegląd Krytyczny”, “Przegląd Polski”, “Biblioteka Warszawska” i “Niwa”.

Od momentu powstania we Lwowie “Kwartalnika Historycznego” (1887), który szybko zyskał renomę naukowego pisma polskiego środowiska historycznego, Liske skoncentrował na nim całą swoją uwagę i aktywność informacyjno-krytyczną. Do 1891 roku systematycznie zamieszczał w nim bibliografię prac historycznych wychodzących za granicą.

W 1868 roku Liske podjął starania o katedrę historii powszechnej na Uniwersytecie Jagiellońskim, które zakończyły się niepowodzeniem. Po nostryfikacji doktoratu we Lwowie rozpoczął zabiegi z myślą o pracy na miejscowym uniwersytecie, co udało się pomyślnie sfinalizować w marcu 1869 roku. Po przedstawieniu dotychczasowego dorobku w postaci siedmiu publikacji w języku niemieckim i jednej po polsku, uzyskał uchwałą grona profesorów Wydziału Filozoficznego zwolnienie z kolokwium habilitacyjnego.

kowska, *Historia dla wyobraźni. Recepcja i interpretacja pisarstwa historycznego Karola Szajnochy*, Poznań 2010, s. 127-135.

²⁴ Por. L. Finkel, L. Starzyński, *op. cit.* s. 143.

Począwszy od semestru letniego 1869 roku rozpoczął jako prywatny docent wykład z historii powszechnej, który zgodnie z obowiązującymi przepisami prowadził początkowo w języku niemieckim (po polsku wykładali jedynie Antoni Małecki literaturę polską oraz Mikołaj Lipiński filozofię). Pomimo sprzeciwu niemieckich profesorów Liske wniósł do Ministerstwa podanie o zezwolenie na prowadzenie powierzonych mu wykładów z historii powszechnej i dyplomatyki w języku polskim, motywując to dobrem studentów, przygotowujących się do zawodu nauczycielskiego. Profesorowie niemieccy odpowiedzieli memoriałem przesyłanym do Wiednia, domagając się utrzymania języka niemieckiego jako wykładowego. W swoim liście dowodzili, że niefortunny eksperyment z językiem polskim narazi ich na upokorzenia, a spolszczenie Uniwersytetu Lwowskiego będzie sprzeczne z potrzebami przeważającej części ludności niemieckiej. Ministerstwo wyraziło ostatecznie zgodę na prowadzenie wykładów w języku polskim, wyprzedzając tym precedensem rozwiązanie ustawowe z 1871 roku, mówiące o powoływaniu na katedry kandydatów zdolnych do wykładania w jednym z dwu języków krajowych: tzn. polskim lub ukraińskim. Postanowienie cesarskie doprowadziło do emigracji części profesorów niemieckich oraz stworzyło okazję do zatrudnienia i awansu zawodowego nowej kadry historyków polskich i ukraińskich. W listopadzie 1871 roku Liske minowany został profesorem nadzwyczajnym i przejął po Heinrichu Zeissbergu katedrę historii powszechnej. Po otrzymaniu profesury tytułarnej (1872) rozpoczął kierowanie samodzielnym oddziałem seminarium historycznego (1873).

Okres największej aktywności badawczej historyka przypadł na lata 1868–1880. Pierwsze prace naukowe to wspomniane wyżej rozprawy napisane w języku niemieckim, wieńczące uniwersyteckie studia Liskego, przedrukowane następnie po polsku w zbiorze „*Studia z dziejów wieku XVI*” (Poznań 1867). Z kolei w okresie lwowskim powstały „*Przyczynki do historii wojny moskiewskiej*” (Lwów 1868), „*Dyplomacja polska 1527*” (Lwów 1869), „*Zjazd w Poznaniu w roku 1510*” (Kraków 1875), „*Cudzoziemcy w Polsce*” (Lwów 1879). Poważną częścią tego dorobku są publikowane w różnych czasopismach artykuły z zakresu krytyki historycznej, ponadto drobne prace historyczne i przyczynki do dziejów Polski w XVI–XVIII wieku²⁵. We wszystkich pracach historycznych Liske nawiązywała do osiągnięć niemieckiej krytyki historycznej, kierując się ściśle jej zasadami. Miał ambicję przeszczepić je na grunt polski.

Cechą charakterystyczną stosowanej przez niego metody była krytyka źródeł, nawiązująca do metody filologicznej. W dłuższej perspektywie doprowadziła ona do zwrotu w kierunku pojmowania historii jako nauki „tekstowej” oraz uznania interpretacji, zgodnie z intencją J.G. Droysena, za sedno metody historycznej. Pra-

²⁵ Por. V. Julkowska, *Ksawery Liske (1838-1891)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, pod red. J. Maternickiego, przy współpracy L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007, s.189-191.

ce historyczne Liskego odznaczały się precyzyjnym warsztatem oraz gruntownością i wszechstronnością ujęcia tematu. Charakterystyczną cechą kultury historycznej Liskego było formułowanie twierdzeń analitycznych wyłącznie w oparciu o samodzielnie przeprowadzone badania źródłowe. Uważał, że tylko takie podejście w połączeniu z gruntowną znajomością literatury naukowej upoważnia do konstruowania ujęć syntetycznych i przedstawienia własnej oceny dziejów. Zasadą tą kierował się w konstrukcji własnych prac historycznych, przesuując punkt ciężkości z tradycyjnego przedstawiania (*Darstellung*), operującego obrazem historycznym i artystycznie przetworzonym opowiadaniem, w kierunku rzeczowej i wyczerpującej relacji wyników badania naukowego (*Forschung*). Przykładem są „*Studia z XVI wieku*” oraz „*Dyplomacja polska 1527*”, prace uznawane wówczas powszechnie przez środowisko historyków za wzorcowe pod względem metody krytycznej i analitycznego sposobu opracowania.

Mniej znanymi pracami Liskego są krytyczne opracowania źródeł polskich do dziejów Szwecji, za których przygotowanie historyk otrzymał w 1874 roku od szwedzkiego króla Oskara II Order Gwiazdy Północnej. Przygotował również, w wersji językowej hiszpańskiej, relacje czterech polskich podróżników: Mikołaja z Popielowa, Jana Dantyszka, Eryka Lassoty i Jakuba Sobieskiego, pochodzące z XV–XVII wieku. Ogłosił je jako źródła polskie do dziejów Hiszpanii. Z kolei wydana w 1876 roku przez Liskego książka „*Cudzoziemcy w Polsce*”, zawierała relacje pięciu podróżujących po Polsce osób, pochodzących z różnych krajów europejskich. Każdy z zamieszczonych w tomie tekstów stanowił swoiste odkrycie źródłowe Liskego²⁶.

Działalność na rzecz organizacji życia naukowego oraz zajęć dydaktycznych pochłaniała znaczną część energii historyka. Jego dom stał się miejscem nieformalnych spotkań profesorów, adiunktów i studentów, podczas których dyskutowano o pracach naukowych, postępach młodzieży i sprawach uniwersytetu. O skali zaangażowania Liskego w sprawy uczelni świadczą wydarzenia z lat 1873–1875, kiedy to toczyła się kampania prasowa na temat rzekomego upadku uniwersytetu i stałego obniżania się jego poziomu kształcenia. Środowisko akademickie traktowało początkowo ów jego poziom z dystansem. Realne zagrożenie jakim była likwidacja uczelni pojawiło się w chwili, kiedy na forum parlamentu poseł Edward Suess – profesor Uniwersytetu Wiedeńskiego – zreferował projekt zmniejszenia dotacji z budżetu, co groziło finansową zapaścią uniwersytetu we Lwowie. Odpowiedzią był słynny list otwarty w obronie Uniwersytetu Lwowskiego autorstwa Liskego napisany w imieniu całej społeczności akademickiej („*Der angebliche Niedergang der Universitaet Lemberg. Offenes Sendschreiben an des Reichsratsmitglied Herrn Dr. Eduard Suess, Prof. an der Universitaet Wien 1875*”). List rozpropagowano w Izbie poselskiej w Wiedniu, rozesłano po redakcjach pism polskich oraz zagranicz-

²⁶ Tamże, s. 192.

nych. Akcja ta odbiła się głośnym echem w kołach wiedeńskich i dzięki pozyskanemu poparciu przegłosowano budżet korzystny dla uczelni. Liske uznał, że najlepszym uzasadnieniem prawa społeczeństwa do drugiej po Krakowie wszechnicy będzie przedstawienie znaczących osiągnięć naukowych lwowskiego środowiska akademickiego. Ponadto wskazał na systematyczny wzrost liczby studentów, na skuteczność procesu edukacyjnego w ramach wykładów i seminariów, którego świadectwem były dobre wyniki egzaminów, liczne publikacje seminarzystów oraz duża liczba wypromowanych doktorów.

Pierwszoplanowym zadaniem w skali całej uczelni stało się w obliczu odpływu wykładowców niemieckich, pozyskanie i szkolenie młodych kadr naukowych. Dla Liskego był to czas wielkiej mobilizacji wokół pracy seminarium historycznego. Prowadzone przez niego zajęcia, były szkołą nowoczesnego warsztatu badawczego i praktycznego wykorzystania nabytych umiejętności. Próba rekonstrukcji przebiegu tych zajęć, dokonana na podstawie relacji studentów, ukazuje wybitnie dydaktyczny charakter szkoły historycznej Liskego.

Najszerzy krąg studentów uczestniczył w wykładach Liskego z historii powszechnej, które cieszyły się dużą frekwencją. Historyk potrafił utrzymać uwagę słuchaczy dzięki jasnej i spójnej konstrukcji wykładu, przemyślanego z logiczną precyzją i wypełnionego rzeczowym materiałem, który uzupełniał dygresjami. Mówił żywo i barwnie, z pasją o tym co go szczególnie zajmowało, ale bez zbędnych efektów dramatycznych, bez frazesów i głoszenia historiozoficznych poglądów. Przygotowywał swoje wykłady gruntownie, uwzględniając najnowsze wyniki badań, często dokonywał rekonstrukcji drogi jaką nauka historyczna dochodziła do danej wiedzy.

Na ćwiczenia z paleografii i z dyplomatyki przyjmował studentów po bezpośredniej rozmowie z zainteresowanymi. Jasno przedstawiał studentom cel zajęć oraz określał swoje wymagania, oczekiwał regularnego i aktywnego uczestniczenia w zajęciach i terminowego składania prac zaliczeniowych. Zajęcia prowadzone były w sposób nowoczesny pod względem metodycznym: koncentrowały się na zaprezentowaniu pracy analitycznej wokół tekstów źródłowych oraz powtarzaniem wielokrotnie, samodzielnym opracowywaniu tekstów przez studentów pod okiem profesora. Zajęcia te były skutecznym sposobem dochodzenia do wysoko cenionych wówczas umiejętności warsztatowych.

Najwyżej cenioną formą zajęć prowadzonych przez Liskego było uczestniczenie w pracach jego seminarium historycznego, które prowadził od 1873 roku. Metodę pracy seminaryjnej, którą upowszechnił L. Ranke, a którą Liske poznał podczas zajęć w Berlinie, między innymi u Droysena. Liske przyjmował na swoje seminarium wyłącznie studentów historii, których sam wybierał z grona uczestników ćwiczeń. Na seminariach czytano w oryginale teksty źródłowe, następnie tłumaczono je i interpretowano. Gruntownie omawiano problemy poruszane w danym materiale tekstowym, dokonując jego interpretacji z różnych perspektyw. Studenci przygotowywali samodzielne wykłady (na poziomie historycznej edukacji

gimnazjalnej), po czym wygłaszali je i wysłuchiwali koleżeńskich uwag krytycznych, co było pomyślane jako kształcenie kompetencji przydatnych w zawodzie nauczyciela.

Najpoważniejszym zadaniem studentów seminarium było przygotowanie i przedstawienie pracy pisemnej, co odbywało się w kilku etapach. Pierwszy polegał na włączaniu nowych roczników studentów do aktualnie prowadzonych prac seminaryjnych: przysłuchiwali się wypowiedziom studentów starszych roczników oraz przygotowywali się do udziału w dyskusjach. Następnym krokiem było wyznaczenie przez profesora indywidualnego obszaru badań i sformułowanie tematu pierwszej pracy seminaryjnej. Celem tej pracy było wprowadzenie w epokę oraz poznanie indywidualnych predyspozycji i uzdolnień studenta. Studenci porównywali najczęściej różne źródła lub poglądy historyków. Jednocześnie Liske wyznaczał osobę recenzenta, którego zadaniem było gruntowne zaznajomienie się z tematyką pracy. Na tydzień przed terminem prezentacji recenzent otrzymywał tekst pracy do wglądu i przygotowywał recenzję polemiczną albo uzupełniającą. Kolejnym etapem była prezentacja pracy i recenzji podczas seminarium, przeradzająca się w otwartą dyskusję wszystkich uczestników z końcowym podsumowaniem, które pozostawało w gestii kierownika seminarium. Po przejściu pierwszej próby seminarzyści przystępowali do pisania właściwej pracy. W pracach studentów Liske tropił wszelkie nieścisłości, surowo osądzał brak dbałości o wyczerpanie materiału źródłowego oraz nieznanostwo najnowszych opracowań. Wybaczał pominięcie faktów lecz nigdy nie godził się na pobieżność krytyki źródeł. Tępił plagiaty i powoływanie się na cudze ustalenia bez zdania o tym sprawy. Był wyrozumiały dla osób nieśmiały, pomagał w zdobywaniu stypendiów, zachęcał dobrym słowem, znajdował czas na prywatną rozmowę ze studentami, interesował się ich sytuacją życiową, pożyczał książki i polecał do druku pozytywnie ocenione prace seminaryjne. W latach 1871–1886 liczba publikacji seminarzystów przekroczyła trzydzieści, a część z nich stała się punktem wyjścia kariery naukowej.

W latach 1888–1891 Liske ciężko i obłożnie chory nadal prowadził seminarium w swoim domu. Żaden z ówczesnych historyków lwowskich i krakowskich nie miał tak licznego grona uczniów. Najwybitniejsi z nich zostali profesorami historii, a znaczna część pracowała jako nauczyciele w gimnazjach, bibliotekarze i archiwiści, inni popularyzowali wiedzę z zakresu historii, literatury i etnografii²⁷.

²⁷ Do grona uczniów Ksawerego Liske zalicza się (wg. zweryfikowanej listy A. Knota, uzupełnionej przez J. Maternickiego i V. Julkowską): Oswalda Balzera, Henryka Biegeleisena, Ferdynanda Bostla, Michała Chylińskiego, Bronisława Czarnika, Wiktora Czermaka, Aleksandra Czołowskiego, Ludwika Finkla, Bronisława Gorczaka, Kazimierza Górskiego, Maksymiliana Gumplowicza, Zdzisława Horodyńskiego, Saturniana Kwiatkowskiego, Michała Lityńskiego, Antoniego Lorkiewicza, Stanisława Lukasa, Romana Maurera, Fryderyka Papée, Stanisława Schnür-Pepłowskiego, Antoniego Prochaskę, Karola Rawera, Wilhelma Rolnego, Henryka Sawczyńskiego, Aleksandra Semkowicza, Stanisława Smolkę.

W świetle powyższych ustaleń można przyjąć za J. Maternickim, że szkoła historyczną Liskego była szkołą typu dydaktycznego. Dawała znakomite przygotowanie warsztatowe, uczyła krytyki źródeł i precyzyjnego wnioskowania na podstawie zgromadzonych informacji, wpajała przekonanie o zachowaniu powściągliwości i ostrożności w konstruowaniu faktów. Znalazło to wyraz w rzeczowym, stroniącym od literackich form przedstawieniu dziejów. Liske świadomie nie pretendował do tworzenia historiozoficznej wizji dziejów na wzór szkoły krakowskiej czy warszawskiej. Wynikało to z przekonania o pilnej potrzebie prac monograficznych, uzupełniających luki w wielu obszarach badań nad historią Polski. Zachęcał do podejmowania badań z zakresu historii średniowiecznej i nowożytnej oraz poszerzanie tematyki politycznej o zagadnienia społeczno-kulturowe.

Przedłużeniem zajęć seminaryjnych była praca Akademickiego Koła Historyków, powstałego w 1878 roku przy Czytelnicy Akademickiej. Liske był jego honorowym patronem. Samodzielny i twórczy wkład w jego działalność wnieśli pierwsi uczniowie i doktoranci profesora: St. Lukas, L. Finkel, H. Biegeleisen, B. Czarnik, B. Gorczak, F. Zych, O. Balzer.

W 1881 roku z powodu pogarszającego się stanu zdrowia Liske zrezygnował z funkcji rektora i zaprzestał wykładów publicznych, nie tracił jednak kontaktu ze środowiskiem naukowym Lwowa. W 1886 roku dzięki zabiegom i poparciu Liskego, przy czynnym współudziale jego uczniów: Ludwika Finkla, Fryderyka Papee, Aleksandra Semkowicza powołano do życia Towarzystwo Historyczne we Lwowie, którego prezesurę dożywotnią powierzono Liskemu²⁸. Równoległe pojawiła się idea, by głównym zadaniem naukowym Towarzystwa Historycznego stało się redagowanie i wydawanie periodyku poświęconego krytyce historycznej. Pismo powołane w 1887 roku nazwano z inspiracji Kalinki "Kwartalnikiem Historycznym". Liske zadbał o wysoki poziom i fachowość pisma, a pozyskując do współpracy najlepszych historyków polskich i docierając do wszystkich dzielnic, stworzył nieoficjalny organ całego polskiego środowiska historycznego.

Z kolei na podstawie rękopisu zawierającego imienny wykaz 32 seminarzystów Liskego, którzy w latach 1871–1886 ogłosili drukiem swoje prace oraz na podstawie materiałów archiwalnych Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Lwowskiego (fot. członków seminarium prof. Liske z 1880 roku) należy dodać jeszcze kolejne nazwiska, są to: Mieczysław Błażowski, Józef Drzewicki, Klemens Dzieduszycki, Stefan Frenkel, Tadeusz Gromnicki, Emil Kalitowski, bracia Aleksander i Zygmunt Lisiewicz, Bohdan Mardorosiewicz, Władysław Menda, Teodor Nacher, Tadeusz Rybicki, Edward Schirmer, Marceli Turkawski, Kornel Zakliński, Franciszek Zych. Nadal będzie to jednak lista niepełna, zważywszy że na seminarium historyczne Liskego uczęszczało każdego roku kilkudziesięciu studentów.

²⁸ T. Kondracki, *Ksawery Liske i początki Polskiego Towarzystwa Historycznego*, w: *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886-1986*, red. S. K. Kuczyński, Wrocław 1990, s. 77-84.

Ostatnią inicjatywą Ksawerego Liske było zorganizowanie we Lwowie II Zjazdu Historyków Polskich w 1890 roku. Nie mógł już osobiście uczestniczyć w obradach, ale w jego imieniu referat, zawierający nowatorską ideę rozbudzania i rozwijania ruchu naukowego na prowincji, wygłosił Oswald Balzer. Bronisław Dembiński zaproponował rozszerzenie tej inicjatywy także w zaborze pruskim i włączenie do akcji Toruńskiego i Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Uczestnicy Zjazdu odwiedzili Liskego w jego domu, gdzie złożono mu hołd z okazji jubileuszu 20-lecia pracy na Uniwersytecie Lwowskim²⁹.

Wprowadzone przez Ksawerego Liske innowacje na polu metody krytycznej i edycji źródeł a także wypracowane zasady uprawiania krytyki naukowej i edukacji akademickiej, wraz z seminarium historycznym były punktem wyjścia do podniesienia poziomu naukowego i kultury historycznej całego środowiska historycznego. Dzięki jego inicjatywom organizacyjnym Uniwersytet Lwowski wzmocnił swoją pozycję, stając się ośrodkiem o ustabilizowanej kadrze naukowej, posługującej się standardową w nauce europejskiej metodą krytyczną oraz ugruntowaną formą pracy seminaryjnej. Każda z wymienionych wyżej aktywności Liskego na rzecz profesjonalizacji środowiska historyków służyła równocześnie jego konsolidacji wewnętrznej oraz – jak było to w przypadku Towarzystwa Historycznego – nadania naukowej działalności historycznej jak najszerszego zasięgu społecznego.

²⁹ Ksawery Liske zmarł niedługo później, 27 lutego 1891 roku we Lwowie, pochowany został na cmentarzu Łyczakowskim.

Ksawery Liske (1838–1891) i jego wkład w edytorstwo źródeł historycznych, ze szczególnym uwzględnieniem dyplomatyki*

Maria Agnieszka Dutkowska

O znaczeniu działalności Ksawerego Liskego na polu edytorstwa historycznego świadczy przede wszystkim pokaźna ilość wydanych dokumentów i źródeł naracyjnych średniowiecznych i wczesno-nowożytnych. Wydał szereg dokumentów średniowiecznych i zapisek sądowych w serii “Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego w skutek fundacji śp. Aleksandra Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego”, których 14 tomów ukazało się pod redakcją Liskego. Na edycjach tych odciskała się metoda krytyczna, którą poznał w czasie studiów na uniwersytetach we Wrocławiu, Berlinie oraz Getyndze i Lipsku.

Zasady, którymi kierował się Liske, wyróżniały go wśród polskich wydawców, w dużej części amatorów, bibliofilów, samouków historycznych. Odpowiadały w tym czasie najnowszym osiągnięciom nauki historycznej, która w ramach krytyki źródeł rozwinęła dziedziny pokrewne: paleografię, chronologię oraz geografję historyczną. Liske czerpał z zasad wypracowanych w Niemczech, przejętych od twórcy nowoczesnego edytorstwa, Karola Lachmanna, i rozpowszechnionych przez jedną z najpopularniejszych edycji źródłowych w Europie “*Monumenta Germaniae Historica*”.

K. Liske przyczynił się również do kontynuowania wydawnictwa “*Monumenta Poloniae Historica*” Augusta Bielowskiego. Z ramienia Akademii Umiejętności, do której należał od 1873 r. wszedł do komitetu redakcyjnego wraz z Antonim Małeckim i Wojciechem Kętrzyńskim. Wydał w III tomie “Katalogi biskupów gnieźnieńskich” (“*Monumenta Poloniae Historica*”, t. III, 1877) i udowodnił, że najdawniejsze zapiski gnieźnieńskie zostały przepisane z katalogu arcybiskupów w Moguncji. Wydany wraz z Antonim Lorkiewiczem “*Memoryał Jana z Komorowa*” w tomie V “*MPH*” z roku 1888, był pod względem edytorskim lepiej przygotowany niż poprzednia wersja Zeissberga. Dla epoki nowożytnej wydał w 1877 r. “*Dwa dyaryusze kongresu wiedeńskiego z roku 1515*” oraz “*Ulryka Werduma dyaryusz wyprawy Jana Sobieskiego z r. 1671*”, a także wspomniane wyżej zapiski sądowe³⁰.

* Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2011/03/N/HS3/00915.

³⁰ O. Balzer, L. Ćwikliński i inni, *Xawery Liske, Zarys biograficzny*, w: „*Kwartalnik Historyczny*”, 1891, rocz. V, s. 506-507; V. Julkowska, *Ksawery Liske (1838-1891)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaszkiłniaka, Rzeszów 2007, s. 181-200; S. Ciara, *Nauki pomocnicze na Uniwersytecie Lwowskim do 1918 r.*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. J. Maternicki i L. Zaszkiłniak, Rzeszów 2005, t. 3, s. 201-202.

O tym, na ile Ksawery Liske znał współczesne osiągnięcia nauk historycznych, świadczą doświadczenia wyniesione ze studiów na niemieckich uniwersytetach, pod kierunkiem uczonych niejednokrotnie zasługujących na miano pionierów danej dziedziny. Naukową peregrynację po uniwersytetach niemieckich rozpoczął od Wrocławia. Na tamtejszy Wydział Filozoficzny uczęszczał od maja 1861 r. Uczestniczył w seminarium historycznym Wilhelma Junkmanna, urodzonego w 1811 roku w Münster w Westfalii, od 1850 roku docenta Akademii w rodzinnym mieście, który przyczynił się do edycji „Regesta Historiae Westfaliae”. Ponadto Junkmann opublikował prace z zakresu historii sądów, w tym spraw dotyczących oskarżenia o czary. W 1847 roku ukazała się jego praca „Katholische Stimmen gegen die Hexenprozesse zur Zeit ihrer Blüte”. W latach 1855–1886 był profesorem na Uniwersytecie we Wrocławiu. W pracy dydaktycznej przykładał wagę do bezpośrednich relacji ze studentami i do poruszania nowych zagadnień historycznych³¹.

Liske uczestniczył też w zajęciach, które prowadził Richard Roepell, znakomity znawca źródeł do średniowiecznej historii Śląska. Brał udział w posiedzeniach Koła Polskiego studentów wrocławskiego uniwersytetu, związanych z wykładami jego opiekuna Wojciecha Cybulskiego, który wykłady poświęcone twórczości Adama Mickiewicza oraz historii prowadził w języku polskim³². Liske uczestniczył też w organizacji Towarzystwa Literacko-Słowiańskiego. Wziął udział w powstaniu styczniowym (naczelnik cywilny powiatu bydgoskiego). Wytoczono mu proces, kilka miesięcy spędził w więzieniu moabickim. Ostatecznie zwolniono go z powodu braku oczywistych dowodów. W tym czasie, z powodu nieobecności na zajęciach, został skreślony z listy studentów uniwersytetu wrocławskiego³³.

Kolejny etap studiów rozpoczął w styczniu 1865 r. na uniwersytecie w Berlinie pod kierunkiem Johanna Gustava Droysena, który oprócz prowadzenia prac seminaryjnych polegających na krytyce źródeł, przygotowywał edycje tekstów średniowiecznych w „Monumenta Germaniae Historica”. Liske prowadził prace źródłoznawcze ukierunkowane na zbiór dokumentów i listów „Acta Tomiciana”, badał czasy Zygmunta Starego, w tym zwłaszcza dzieje kongresu wiedeńskiego 1515 roku.

Wykorzystanie przez młodego badacza zbioru „Acta Tomiciana” zwróciło na niego uwagę Georga Waitza, znanego już wówczas profesora w Getyndze. Waitz był współpracownikiem Georga Heinricha Pertza, a później dyrektorem wydaw-

³¹ J. Nettesheim, *Junkmann Wilhelm, Dichter, Publizist, Historiker*, w: *Neue Deutsche Biographie*, Berlin 1974, t. X, s. 697-698.

³² N. Davies, R. Moorhouse, *Mikrokosmos, portret miasta środkowoeuropejskiego, Vratislavia, Breslau, Wrocław*, Kraków 2002, s. 267.

³³ M. A. Dutkowska, *Od udziału w ruchach niepodległościowych do edycji źródeł: losy historyków lwowskich*, w: *Galicja a powstanie styczniowe*, red. M. Hoszowska, A. Kawalec, L. Zaskilniak, Warszawa, Rzeszów, 2013, s. 565 i in.

nictwa "Monumenta Germaniae Historica". Uniwersytet w Getyndze uzyskał miano "uniwersytetu historycznego" już w drugiej połowie XVIII wieku. Dzięki wypracowanej metodzie historię traktowano tu jako autonomiczną naukę. Przyczynił się do tego Johann Christoph Gatterer. W latach 1756–1799 opracował pięć podręczników do historii z zakresu nauk pomocniczych, w tym dyplomatyki. Przedmiot ten wprowadził także do programu kształcenia uniwersyteckiego³⁴.

Pracę doktorską "Der Congress in Wien im Jahre 1515. Forschungen zur deutsche Geschichte" Liske napisał i obronił w 1867 r. pod kierunkiem Waitza. Natomiast w Lipsku podczas kwerend źródłowych poznał Johannes Voigta, który ułatwił mu dostęp do biblioteki w Lipsku. Voigt w latach 1836–1861 wydał sześć tomów dokumentów z archiwum w Królewcu w ramach "Codex diplomaticus Prussicus – Urkundensammlung zur ältesten Geschichte Preußens aus dem Königlichen Geheimen Archiv zu Königsberg, nebst Regesten".

Wydany w 1867 r. zbiór pt. "Studia z dziejów wieku XVI", ulubionej epoki Liskego, stanowił uwieńczenie jego dotychczasowych prac naukowych. Zawierał, oprócz artykułu opisującego wydarzenia kongresu w 1515 r., opracowania dotyczące polskiej polityki wobec elekcji Karola V, konfederacji magnatów węgierskich w 1519 r., dyplomacji polskiej w 1526 r. Jednocześnie był uzupełniony o nowe rękopisy tomicjanów z biblioteki w Lipsku. Tym samym Liske odkrył "Acta Tomiciana" dla nauki niemieckiej, a przez kwerendę w bibliotece lipskiej odnalazł część rękopisów nieznanym polskim badaczom.

Jednocześnie Heinrich von Sybel, twórca "Historisches Zeitschrift", pozyskał Ksawerego Liske do wieloletniej współpracy w tym czasopiśmie, w dziale traktującym o najnowszej literaturze historycznej krajów słowiańskich. W krytycznych recenzjach historiografii polskiej pisanych do "Historisches Zeitschrift" Sybla, Liske uznawał jedynie warsztat i kunszt Waleriana Kalinki oraz Karola Szajnochy.

Doświadczenie wyniesione z uniwersytetów niemieckich to przede wszystkim zetknięcie się z najwybitniejszymi przedstawicielami europejskiej historiografii i jednocześnie znawcami w dziedzinie edycji źródłowych. Byli wśród nich wymienieni wyżej: J. G. Droysen, H. Sybel, G. Waitz, a także Phillip Jaffé, u którego Liske przyswoił sobie zasady paleografii³⁵.

Przygotowaną na życzenie posłów Koła Polskiego w Sejmie Związku Północnoniemieckiego, anonimową odpowiedzią na zarzuty Bismarcka, bronił Liske polskiej racji stanu. Tezom o wyższości niemieckiej kultury i cywilizacji niesionej na wschód, przeciwstawił argumenty historyczne poparte wnikliwą analizą i krytyką źródeł historycznych³⁶. Uprawianą krytyką naukową oraz publicystyką zwrócił

³⁴ A. F. Grabski, *Dzieje Historiografii*, Poznań 2006, s. 354-357.

³⁵ W. Zakrzewski, *Ksawery Liske*, „Kwartalnik Historyczny”, 1891, r. V, s. 470-473 oraz A. F. Grabski, *op. cit.* s. 485-495.

³⁶ [K. Liske] *Graf Bismarck's Rede gehalten am 18 März 1867 in der Sitzung des Norddeutschen Reichstags von Stadtpunkte der Geschichte beleuchtet*, Berlin 1867.

na siebie uwagę Antoniego Małeckiego, profesora literatury polskiej na Uniwersytecie Lwowskim. Dzięki jego staraniom otrzymał propozycję podjęcia prac nad edycją źródłową „Aktów grodzkich i ziemskich z archiwum tzw. bernardyńskiego”. Edycja pierwszego tomu przygotowanego przez Lucjana Tatomira, była w istocie nieuporządkowanym zbiorem dokumentów i aktów sądowych, tworzący specyficzną *silva rerum*.

Komisja Wydziału Krajowego zdecydowała, aby edycję dalszych tomów powierzyć osobie bardziej kompetentnej i za pośrednictwem Oktawa Pietruskiego zaproszono Liskego do podjęcia prac nad wydawnictwem. Wymagały one dużej dyscypliny, gdyż regularnie w odstępach półtorarocznych należało przedstawiać Komisji do zatwierdzenia gotowy do druku tom materiałów źródłowych. Zachętą była stosunkowo dobrze płatna posada i możliwość pracy na Uniwersytecie Lwowskim. Liske podjął pionierską pracę, bowiem w tym czasie nie ukazał się jeszcze tom drugi „Starodawnych prawa polskiego pomników” Antoniego Zygmunta Helcla, ze zbiorem zapisek sądowych. Był pierwszym, który potraktował archiwalia nie tylko z perspektywy znaczących wydarzeń i postaci historycznych, ale także z uwagi na możliwość odtworzenia przy ich pomocy społecznych relacji i obyczajów. Posadę przyjął w styczniu 1869 roku³⁷.

„Akta grodzkie i ziemskie z archiwum tzw. bernardyńskiego” (AGZ) obejmowały oblatowane dokumenty w księgach miejskich oraz zapiski sądowe ziemskie i grodzkie od połowy XIV w. Ksawery Liske określił we wstępie do drugiego tomu AGZ zasady edytorskie, którymi kierował się w całej edycji, dokonując tylko nieznacznych zmian wymuszonych charakterem kolejnych tomów. Tomy od II do X to zbiór dokumentów oblatowanych, czyli wpisanych w księgach sądów szlacheckich Rusi Halickiej. Dokumenty poświadczające własność były gorliwie zgłaszane i wpisywane do ksiąg, gdyż każda adnotacja stanowiła dodatkowe potwierdzenie i uwierzytelnienie³⁸. Natomiast wpisy w księgach były dokonywane niedbale przez pisarzy sądowych, a treści dokumentów nie podawano w pełnym brzmieniu. Nastręczały też one wielu trudności przy odczytaniu. Liske poszukiwał oryginalnych dokumentów, zwłaszcza, że wiele oblat nie nadawało się do druku. Istniejące wpisy zastępował całymi dokumentami, powołując się na zasady edycji sformułowane przez Jacoba Caro. W ten sposób pierwsze tomy wykraczały znacznie poza zasób samego Archiwum Bernardyńskiego.

Wydane w zbiorze dokumenty opatrzone były tytułem w języku polskim. Tytuł stanowił jednocześnie streszczenie dokumentu: nadania, sprzedaży posiadłości,

³⁷ O. Balzer, *Ksawery Liske*, „Kwartalnik Historyczny”, 1891, r. V, s. 476-478 oraz Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, rkps. 11555/I, List O. Pietruskiego do K. Liskego, Lwów 2.XII.1868, k. 82-85.

³⁸ K. Liske, *Przedmowa*, w: *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego w skutek fundacji śp. Aleksandra Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego*, wydał K. Liske, Lwów 1870, t. II, s. III-VII.

przywilejów, zwolnień podatkowych etc. Średniowieczna data rozwiązana była według kalendarza i podana wraz z tytułem dokumentu. W przypisach Liske przytaczał w miarę możliwości informacje o wymienianych w tekście osobach i miejscowościach. Przykładał dużą wagę do jak najwierniejszego wydawania dokumentów.

W archiwach Lwowa i okolicznych miast wyszukiwał oryginały oblatowanych w księgach wpisów dokumentów, ewentualnie korzystał z możliwie najlepszej kopii. Kwerendą objął oprócz Archiwum Krajowego Aktów Grodzkich i Ziemskich, także archiwa kościelne: kapitulne, konsystorskie, arcybiskupie obrządku łacińskiego, dominikańskie, a ponadto archiwum miasta Lwowa, bibliotekę Ossołińskich i Dzieduszyckich we Lwowie. Z miast Rusi Halickiej penetrował archiwa miasta Przemyśla i kapituły przemyskiej, archiwum miejskie Nowego Sącza, Krosna, Drohobycza. Poza dokumentami wpisanymi do ksiąg uwzględnił także dodatkowo nie wyszczególnione w spisach miejskich, natomiast istotne ze względu na wartość historyczną m. in. akty własności przydatne do dziejów miejscowości. Tym sposobem powstał „Kodeks dyplomatyczny Rusi Halickiej”. W ośmiu tomach wydanych w latach 1870–1883 znalazło się 1200 dokumentów z drugiej połowy XIV i XV wieku. Tom X stanowił rodzaj „Kodeksu dyplomatycznego miasta Lwowa”³⁹.

Pomimo podjęcia obowiązków docenta – od 2 maja 1869 r., profesora nadzwyczajnego – od 30 listopada 1871 r. i zwyczajnego – z dniem 24 grudnia 1872 r., Liske nie tylko podołał pracy nad edycją AGZ, ale i przedstawiał Komisji Historycznej Wydziału Krajowego tak bogaty materiał źródłowy, że część dokumentów musiała czekać na wydanie w kolejnych tomach⁴⁰. Przy odczytywaniu pisma XIV oraz XV-wiecznego pomocne były umiejętności zdobyte u znanego paleografa Jaffe’go. Znając pismo wczesnośredniowieczne, Liske porównywał wcześniejsze dokumenty z późniejszymi kopiami, i tym sposobem opanował późnośredniowieczną paleografię⁴¹.

Dokumenty ogłaszane w AGZ sięgały czasu nadań króla Kazimierza Wielkiego, księcia Władysława Opolczyka, króla Władysława Jagiełły. Z czasów Kazimierza Jagiellończyka wydane źródła poruszały m.in. ciekawe zagadnienie aspiracji rodu Melsztyńskich do odzyskania własności ziemi samborskiej⁴². Jako cezurę drukowania pełnych dokumentów Liske przyjął rok 1506. Po tej dacie teksty podawał w ekscerptach: opuszczał powtarzające się formuły, a przedstawiał samą

³⁹ O. Balzer, *Ksawery Liske*, „Kwartalnik Historyczny”, 1891, r. V, s. 486 in.

⁴⁰ K. Liske, *Przedmowa*, w: *Akta grodzkie i ziemskie ...*, wyd. K. Liske, Lwów 1872, t. III, s. VI.

⁴¹ B ZNiO, rkps 11555/I, List Pietruskiego do K. Liskego, Lwów 2.XII.1868, k. 82-85.

⁴² K. Liske, *Przedmowa*, w: *Akta grodzkie i ziemskie ...*, wyd. K. Liske, Lwów 1876, t. VI, s. V.

treść wraz ze zmodernizowaną pisownią łacińską. Ta metoda umożliwiła wydanie dokumentów kapituły przemyskiej w jednym tomie⁴³.

Zbiór dokumentów stanowił też podstawę do badań nad społeczeństwem stanowym w średniowieczu. W indeksach uwzględniał spis urzędników wymienianych w dokumentach. Dziejów mieszczaństwa dotyczyły także przywileje, nadania, układy, rozkazy królewskie, dzierżawy żup solnych: drohobyckich, przemyskich, oraz przywileje górnicze⁴⁴. Historia rodów szlacheckich zyskała nowe wiadomości dotyczące pieczęci i herbów na nich przedstawianych. Niejednokrotnie edycje dyplomów i opisy pieczęci wносиły nowe wyjaśnienia lub sprostowania do dotychczasowych herbarzy szlachty polskiej, w tym herbarza Kaspra Niesieckiego. Aby ułatwić korzystanie z opisów pieczęci zamieszczonych w tomach II–V, utworzono ich spis zbiorczy w tomie piątym. Franciszek Piekosiński odczytał 44 pieczęcie z konfederacji 1464 r. oraz dostarczył kilka odpisów źródłowych, a także skopiował dokumenty multańsko-mołdawskie. Wyjaśnieniem konfederacji szlachty lwowskiej i miasta Lwowa z 1464 roku był protokół wyboru biskupa lwowskiego w 1450 roku⁴⁵.

Liske stał na stanowisku konieczności zachowania gramatyki i ortografii tekstu. Wyznacznikiem była zasada jak najmniejszej ingerencji w tekst źródła historycznego. Ortografię zmieniał jedynie w przypadku liter: “u” i “v” oraz “ii” i “ij” lub “y”, które były używane zamiennie. Natomiast uważał, że interpunkcja była stosowana na tyle swobodnie, że historyk może ją zmieniać dowolnie z uwagi na łatwiejsze zrozumienie tekstu. Wiedzę i umiejętności z zakresu nauk pomocniczych Liske wykorzystywał do oznaczania dat dokumentów, identyfikowania nazw miejscowości, opisu strony zewnętrznej dokumentu z uwzględnieniem materiału, na którym był sporządzony, charakteru pisma, atramentu, stanu zachowania pieczęci, barwy sznura użytego do jej zawieszenia. Podawana przez niego charakterystyka miała służyć określeniu autentyczności źródła, a zarazem ułatwić ocenę historykowi, który nie musiał już wyszukiwać zabytków piśmiennictwa po wielu archiwach a otrzymywał je w przystępnej formie. Zamieszczane na końcu tomów indeksy ułatwiały poszukiwania według zagadnień.

Dążenie do ustalenia ścisłej metody wydawania tekstów średniowiecznych, pobudzało polemiki między uczonymi lwowskimi a krakowskimi. Spór dotyczył ustalenia ujednoczonych zasad edycji, na co Liske kładł duży nacisk, ale i pomniejszych kwestii m.in. sprawy ingerencji w interpunkcję średniowieczną⁴⁶.

⁴³ Tegoż, *Przedmowa*, w: *Akta grodzkie i ziemskie ...*, wyd. K. Liske, Lwów 1880, t. VIII, s. V-VI.

⁴⁴ Tegoż, *Przedmowa*, w: *Akta grodzkie i ziemskie ...*, wyd. K. Liske, Lwów 1883, t. IX, s. V-VI.

⁴⁵ Tegoż, *Przedmowa*, w: *Akta grodzkie i ziemskie ...*, wyd. K. Liske, Lwów 1878, t. VII, s. V-VI.

⁴⁶ Tegoż, *Odpowiedź na „Kilka uwag w sprawie wydawania kodeksów dyplomatycznych” p. M. Bobrzyńskiego*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, Lwów 1874, t. II, s. 80-82.

Dyskusję budził sposób odróżniania autentycznych dokumentów od falsyfikatów. Dowolnością podejścia do kwestii autentyczności dokumentów wyróżniał się Franciszek Piekosiński. Prowadziło to często do ogłaszania drukiem falsyfikatów, powiększało chaos, choć przyczyniło się także do zachowania średniowiecznych relikwów przeszłości⁴⁷.

W ocenie Oswalda Balzera, postęp dotyczący metody wydawania dyplomatariszy stawiał Ksawerego Liskego na równi z Wojciechem Kętrzyńskim oraz Franciszkiem Piekosińskim⁴⁸. Warto więc przypomnieć, że Wojciech Kętrzyński wydał „Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego” w 1875 r. oraz „30 dokumentów Katedry Płockiej” w 1888 r. Od roku 1876 ogłosił wiele źródeł do historii Polski w „Monumenta Poloniae Historica”, będąc też głównym redaktorem serii. Franciszek Piekosiński był edytorem licznych zbiorów dyplomatycznych. Dzięki jego staraniom ukazały się „Kodeks dyplomatyczny Małopolski” (4 tomy w latach 1874–1905), „Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa” (w 1874 r.), „Prawa, przywileje i statuta miasta Krakowa” (2 tomy w latach 1885–1892) oraz „Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej” (2 tomy w latach 1874–1883). Tom piąty „Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski” wydał Piekosiński w 1881 r. wraz z Ignacym Zakrzewskim. „Diplomata monasterii Clarae Tumbae prope Cracoviam” – zbiór dokumentów klasztoru cystersów w Mogile, ukazał się przy współpracy z ks. Eugeniuszem Janotą w 1865 roku. Porównanie dokonań Ksawerego Liskego z osiągnięciami postaci tak znaczących w dziedzinie edytorstwa dokumentów, świadczy wymownie o znaczeniu podejmowanych przez niego działań na tym polu.

⁴⁷ K. Liske, [rec:] F. Piekosiński, *Kodeks dyplomatyczny katedry św. Wacława*, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, 1875, t. I, s. 278-296.

⁴⁸ O. Balzer, *Ksawery Liske*, „Kwartalnik Historyczny”, 1891, r. V, s. 488-489.

Педагогічна діяльність Освальда Бальцера (1858–1933) у Львівському університеті

Оксана Руда

Серед знаних польських учених Львова кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. одне з чільних місць належить історику права Освальду Бальцеру. Визнання у польському суспільстві та європейських наукових колах він здобув як науково-педагогічною діяльністю, так і громадською активністю, виступаючи на захист національних прав польського народу. Його праці з історії польського права та державного ладу давньої Речі Посполитої були знані і високо оцінювались європейськими та українськими науковцями, зокрема, М. Грушевським, С. Томашівським, Я. Дашкевичем, М. Капралем, Л. Войтовичем та ін.

Понад сорок років життя, від 1885 по 1933 рр., О. Бальцер присвятив викладацькій діяльності у Львівському університеті. Свою педагогічну працю на посаді приват-доцента кафедри історії німецького права вчений розпочав у період піднесення юридичної науки у Львівському університеті, коли на правничому факультеті навчалася найбільша кількість студентів, майже половина з усіх випускників. У 1885 р. О. Бальцеру доручили читати курс “Історія польського права”, який не належав до обов’язкових предметів⁴⁹. А вже від 1885/86 н. р. він також викладав “Польське приватне право” та курс “Реформа найвищого польського судочинства в ХVІ ст.”⁵⁰. У курсі польського приватного права О. Бальцер використовував джерела партикулярного права мазовецького, пруського, литовського, а також звичаєвого права у значно ширшому обсязі, ніж його попередники. Він вважав, що джерела, зокрема зі звичаєвого права, є цінним історичним матеріалом, вони допомагають простежити еволюцію польських правових засад⁵¹. У листі до польського вченого М. Бобжинського Бальцер писав, що на початках академічної праці для викладання обрав історію польського права. Зокрема, зосередився на вивчен-

⁴⁹ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Rękopisy (далі – Rkps. BOssol.), 7708/III, mikrof. № 2103, k. 243-252.

⁵⁰ С. К. *Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład personalu i program wykładów w letnim półroczu 1884/1885*, Lwów 1885, s. 25; С. К. *Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład personalu i program wykładów w zimowym półroczu 1885/1886*, Lwów 1885, s. 26; W. Hejnosz, *Przedmowa*, w: O. Balzer, *Przewód sądowy polski w zarysie. Wykład uniwersytecki*, przedmową oraz indeksem opatrzył W. Hejnosz, („*Studia nad historią prawa polskiego*”), Lwów 1935, t. 15, zes. 1, s. IV.

⁵¹ Г. Гуменюк, *До питання про Освальда Бальцера – видатного викладача-новатора*, в: *Актуальні проблеми історії держави і права країн Центрально-Східної Європи (присвячено 150-річчю Освальда Бальцера): Матеріали міжнародної наукової конференції 24–25 квітня 2009 р.*, Львів 2009, с. 118.

ні державного устрою Польщі та дотримувався періодизації, обґрунтованої М. Бобжинським. О. Бальцер зазначав, що виокремив чотири періоди: князівського права, який тривав до привілеїв 1214 та 1215 рр., що ними Костел отримав імунітет; станового самоврядування (до 1505 р.); період шляхетської Речі Посполитої (1505–1788) та період від реформ Чотирирічного сейму до поділів Речі Посполитої⁵². Польський дослідник Ю. Семенський зауважував, що поділ О. Бальцера не втратив актуальності донині, новаторським було твердження, що перед падінням держави в її устрої розпочався наступний період, четвертий, який характеризувався перебудовою держави та суспільства на новий лад⁵³. У цьому ж листі до М. Бобжинського О. Бальцер також писав, що планує висвітлювати історію польського права не лише в лекційних курсах, а прагне запровадити семінари, на яких студенти знайомилися б з джерельним матеріалом, а він скеровував би їх до самостійної наукової праці. Згодом він став одним з ініціаторів створення історично-правничого семінару.

Академічна кар'єра О. Бальцера стрімко розвивалася⁵⁴. У 1887 р. він отримав звання надзвичайного професора та очолив кафедру історії польського права (держави та права Польщі) Львівського університету (до 1933), а у 1890 р. – звичайного професора⁵⁵. Саме тоді відбулися важливі зміни у викладанні польського публічного і приватного права у Львівському університеті. Польський дослідник З. Войцеховський писав: “Професура Бальцера означала перелом у навчанні історії польського права в Університеті Яна Казимира у Львові, оскільки до того цей курс був пов’язаний з кафедрами інших предметів; першим професором власне історії польського права став саме Бальцер”⁵⁶.

⁵² Biblioteka Jagiellońska w Krakowie. Rękopisy (далі – Rkps. BJ), mikrof. P. 337/2 (Korespondencja M. Bobrzyńskiego [Balzer Oswald. List do Michała Bobrzyńskiego. Lwów, 24 lutego 1885 r.]), k. 108-109.

⁵³ J. Siemieński, *Balzer – historyk ustroju Polski*, „Przegląd Historyczny”, 1932–1933, seria 2, t. 10 (30), s. 312.

⁵⁴ У 1892–1893 рр. та 1912–1913 рр. перебував на посаді декана правничого факультету, а в 1895–1896 рр. обраний ректором Львівського університету. У 1893–1894, 1913–1914, 1915–1916 – продекан правничого факультету, а в 1896–1897 рр. – проректор Львівського університету. Детальніше про це див.: Rkps. BOssol. 7708/III, mikrof. № 2103 (Papiery Oswalda Balzera. T. 1: Papiery rodzinne i osobiste 1829–1932), k. 273-274, 283-284; М. Питер, *Бальцер Освальд*, в: *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 т.*, Львів 2011, т. 1: А–К, с. 173.

⁵⁵ Rkps. BOssol. 7708/III, mikrof. № 2103 (Papiery Oswalda Balzera. T. 1: Papiery rodzinne i osobiste 1829–1932), k. 257-258, 267-268; Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 4929, арк. 5, 9-10.

⁵⁶ Z. Wojciechowski, *Oswald Balzer*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 47: 1933, t. 1, zesz. 3, s. 331.

У 1887/1888 н. р. О. Бальцер започаткував новий курс “Нарис польського судового розгляду”, який у зимовому семестрі читав по 2 години на тиждень, а в літньому був перейменований на “Польський судовий розгляд. Ч. 2 (вирок, правові засоби та виконання судового вироку)” – 1 годину; від 1892/1893 н. р. 2 години на тиждень⁵⁷. Цей лекційний курс протягом 1895–1899 рр. називали по-різному, було відведено й різну кількість годин, однак від 1899/1900 до 1919/1920 н. р. О. Бальцер незмінно читав студентам курс “Польський судовий розгляд”⁵⁸ (5 годин на тиждень у літньому семестрі). У 1919/1920 н. р. впроваджено новий курс “Польське судове право (право приватне та судовий розгляд)”. У 1920/1921 н. р. цей предмет почав викладати учень і колега О. Бальцера П. Домбковський⁵⁹.

О. Бальцер, як і М. Бобжинський, не обмежувався дослідженням судового права, акцентував на історії державного ладу. Свідченням цього слугують його лекції, видані як навчальний посібник “Історія устрою Польщі” (“*Historja ustroju Polski*”)⁶⁰, який перевидавався 7 разів у 1898–1933 рр. Цей лекційний курс О. Бальцер почав читати у зимовому півріччі 1895–1896 рр. і продовжував до 1932 р.⁶¹ Викладаючи дисципліну “Історія устрою Польщі”, він побіжно торкався проблем минулого слов’ян, полемізував із прихильниками норманської теорії походження Польської держави, зосереджував увагу на висвітленні польської середньовічної та нової історії⁶². Ці лекції викликали схвальні відгуки як студентів, так і науковців. Керівник кафедри політичного (конституційного) права юридичного факультету Львівського університету С. Стажинський зокрема писав, що зміст лекцій дуже багатий та різносторонній, виклад матеріалу – майстерний, вищий будь-яких похвал, результат глибоких та обдуманих досліджень цілого життя⁶³. З. Войцехов-

⁵⁷ C. K. *Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład personalu i program wykładów w zimowym półroczu 1887/1888*, Lwów 1887, s. 26; C. K. *Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład personalu i program wykładów w letnim półroczu 1887/1888*, Lwów 1888, s. 26.

⁵⁸ Лекції О. Бальцера посмертно видав В. Гейнош у 1935 р.: О. Balzer, *Przewód sądowy polski w zarysie. Wykład uniwersytecki, przedmową oraz indeksem opatrzył W. Hejnosz*, (“*Studia nad historią prawa polskiego*”), Lwów 1935, t. 15, zesz. 1, 293 s.

⁵⁹ *Uniwersytet Jana Kazimierza. Program wykładów w półroczu letnim 1919/1920*, Lwów 1920, s. 6; W. Hejnosz, *Przedmowa*, s. IV-V.

⁶⁰ O. Balzer, *Historja ustroju Polski: (na podstawie stenogramu za zezwoleniem autora)*, Lwów 1911, 633 s.

⁶¹ C. K. *Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład personalu i program wykładów w zimowym półroczu 1895/1896*, Lwów 1895, s. 43.

⁶² П. Юрейко, *Медієвістичні студії у Львівському університеті в міжвоєнний період (1919–1939): дис. ... канд. істор. наук: 07.00.02*, Львів 2012, с. 160.

⁶³ S. Starzyński, *Balzera „Historia ustroju Polski”*. *W pierwszej rocznicę śmierci Wielkiego Uczonego*, „*Kurier Lwowski*”, 15 stycznia 1934, nr 13.

ський також вважав, що з праць О. Бальцера про державний лад давньої Речі Посполитої буде користати ще не одне покоління польських науковців⁶⁴. Свої зауваження стосовно цього курсу лекцій висловлював і М. Грушевський, який вважав, що автор “занадто обтяжає свій курс, вводячи в нього історію кодифікації в кн. Литовського (Великого князівства Литовського – О. Р.), а навіть рецепцію сього права правом Московської держави”⁶⁵. Певні застереження в українського вченого викликало перевидання цього курсу лекцій 1905 р. М. Грушевський зазначав, що ця розвідка надто стисла, не знайомить читачів з поглядами автора.

Лекції О. Бальцера про державний лад Польщі були змістовними та хронологічно послідовними, відрізнялися від текстів інших професорів університету та були популярними серед студентів. У 1918–1939 рр. викладачі польських університетів системно не викладали фактичний матеріал та не зосереджували уваги на методології навчального курсу. Вони були зобов’язані ознайомити студентів із підручниками та методикою їх використання. Більшість лекцій мали монографічний характер та були пристосовані до актуальних досліджень викладача, що зумовлювало порушення хронологічної єдності окремих лекцій⁶⁶. Тому можна стверджувати, що лекції О. Бальцера якісно відрізнялися від занять інших викладачів. Це було пов’язано насамперед з нетрадиційною методикою викладання: вчений наводив приклади, вказував на аналогії, аналізував невідомі факти з історії польських правових інституцій⁶⁷. Один з його учнів, В. Семкович, писав, що лекції Бальцера з історії устрою Польщі викликали інтерес у студентства, їх відвідували не лише слухачі правничого факультету, а й майбутні історики⁶⁸. Ю. Семенський так згадував про свого вчителя: “Ми тягнулися тут до нього не лише як до професора, але як ніби юрба тягнеться до пророка польськості. Ми самі дивувалися, що йдемо на заняття Бальцера, як на щось звичне. Ми самі дивувалися, що це не містика якась відбувається, коли цей визначний польський учений переказує молоді свої знання (...) Не один з нас, завдяки його лекціям, віднайшов власну нішу в польській творчості, задля загального

⁶⁴ Z. Wojciechowski, *Oswald Balzer*, s. 406–407.

⁶⁵ М. Грушевський, [Рец. на:] *Balzer Oswald. Historia ustroju Polski, przegląd wykładów uniwersyteckich. Kraków, 1905, 33 s.* (Відбиток: *Sprawozdania z czynności Akad[emii] Umiejętności*); нім. мовою: *Verfassungsgeschichte Polens [w:] Bulletin internationale de l'Academie, 1905, [N] XII, s. 97–137*, “Записки НТШ”, 1906, т. 72, кн. 4, с. 211.

⁶⁶ Р. Лаврецький, *Організація історичних студій у Львівському університеті в контексті освітніх реформ Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.)*. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vldubzh/2009_3/Statti/28.pdf

⁶⁷ R. Nowacki, *Oswald Balzer (1858–1933)*, Opole 1998, s. 278. (Uniwersytet Opolski. *Studia i Monografie*, nr 256).

⁶⁸ W. Semkowicz, *Oswald Balzer jako profesor*, „Kurier Poznański”, 05. 03. 1933, nr 105, s. 7.

добра”⁶⁹. Таким чином, одним з елементів притягальності лекцій О. Бальцера, був їх відкритий чи прихований польський патріотизм.

Лекційний курс О. Бальцера з історії державного ладу і державного права Польщі, який завершувався екзаменом, був обов’язковим для студентів гуманітарного та правничого факультетів⁷⁰. Чимало українських учених і громадсько-політичних діячів відвідували заняття польського дослідника. З-поміж них варто назвати Б. Барвінського, С. Томашівського, Т. Дацьківа, М. Чубатого, О. Когута, К. Личковського, В. Порайка, Р. Ставничого, І. Стрийського, Ю. Колцуняка, Р. Заклинського, Д. Вітовського та ін.⁷¹

Від 1894 р. О. Бальцер розпочав читати лекції з історії державного ладу Австрії. У зимовому семестрі 1894/1895 н. р. він викладав курс “Історія Австрійської держави”⁷², а з літнього семестру 1894/1895 н. р. і до 1918 р. – “Історія устрою Австрії”⁷³. На відміну від австрійських викладачів, О. Бальцер значну увагу приділяв історії державності слов’янських народів, які увійшли до складу Австрії, зокрема чехів, поляків, українців Галичини, а також угорців. На лекціях він критично висловлювався про австрійський централізм та абсолютизм другої половини XVII – середини XVIII ст., обстоював ліберальний політичний режим і конституційний лад Австро-Угорщини після 1867 р. Його підручник “Нарис історії устрою Австрії” (“*Historia ustroju Austrii w zarysie*”)⁷⁴ здобув схвальні оцінки та викликав жвавий інтерес польських і австрійських учених⁷⁵. О. Бальцер ґрунтовно висвітлив політичну, правову, економічну, суспільну та духовну історію доби середньовіччя Австрії та Угорщини. Більшість рецензентів зійшлися на тому, що виокремлюючи історію устрою деяких народів Австро-Угорської монархії, автор вказав правильний напрям подальших досліджень. Учень О. Бальцера В. Семкович зазначав:

⁶⁹ *Warszawa prof. Balzerowi*, „Kurier Warszawski”, 13 grudnia 1928, nr. 344, s. 18.

⁷⁰ Р. Лаврецький, *Історична освіта та наука на правничому факультеті Львівського університету в 1918–1939 роках*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka, Rzeszów 2005, t. 3, s. 420.

⁷¹ Детальніше про це див.: Державний архів Львівської області (далі – ДАЛЮ), ф. 26, оп. 6, спр. 737, 2 арк.

⁷² С. К. *Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład personalu i program wykładów w zimowym półroczu 1894/1895*, Lwów 1894, s. 28.

⁷³ С. К. *Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład personalu i program wykładów w letnim półroczu 1894/1895*, Lwów 1895, s. 28.

⁷⁴ О. Balzer, *Historia ustroju Austrii w zarysie*, Lwów 1899, 597 s.

⁷⁵ Б. Тищик, *Освальд Мар’ян Бальцер як науковець, керівник кафедри і педагог*, в: *Актуальні проблеми історії держави і права країн Центрально-Східної Європи (присвячено 150-річчю Освальда Бальцера): Матеріали міжнародної наукової конференції 24–25 квітня 2009 р.*, Львів 2009, с. 102; R. Nowacki, *Oswald Balzer (1858–1933)*, s. 41-42.

“Опублікований підручник “Нарис історії устрою Австрії” був досконалий, принаймні найкращий з усіх підручників з цього предмета, навіть німецьких”. Про лекції О. Бальцера він писав: “Лекції з історії Австрії викликали немале зацікавлення молоді завдяки ретельному та ґрунтовному їх опрацюванню, цікавому та доступному викладу матеріалу, а також завдяки вмінню віднаходити навіть у такому, на перший погляд, сухому предметі певні цікаві моменти: зокрема проф. Бальцер основний акцент робив на устрої слов’янських країн Австро-Угорської монархії, проводячи аналогії з польським устроєм”⁷⁶.

Значний інтерес у студентів викликав також історично-правничий семінар, який О. Бальцер проводив у 1888–1932 рр., відомий згодом як історично-правнична школа Львівського університету. З-поміж слухачів, які відвідували ці заняття, були студенти не лише правничого, а й філософського та інших факультетів. В. Семкович пригадував, що заняття відвідували від 20 до 40 осіб, зокрема П. Домбковський, О. Гурка, Ф. Яворський, В. Семкович, К. Малечинський, Г. Полячкувна, Я. Рутковський, А. Шельонговський, Ю. Семенський, А. Скальковський, З. Войцеховський та багато інших істориків та юристів⁷⁷. Семінар відвідували й українські студенти, зокрема Б. Барвінський, С. Томашівський, М. Чубатий та ін. Правознавець, історик і громадський діяч М. Чубатий саме під впливом О. Бальцера вирішив спеціалізуватися в галузі українського права. За порадою польського вченого він, здобувши ступінь доктора філософії (серпень 1917 р.), у 1917–1918 рр. навчався на правничому факультеті, готуючись до габілітації на доцента слов’янського права. О. Бальцер запропонував йому тему наукової роботи: “Державно-правне становище руських земель Литовської держави під кінець XIV ст.”⁷⁸.

Саме на семінарських заняттях студенти здобували основну фахову підготовку. Практичні заняття, самостійна робота під керівництвом викладачів і асистентів були найважливішими в університетському навчанні. О. Бальцер дотримувався власної системи проведення семінарських занять. Насамперед вказував мету та завдання, які ставив перед студентами, подавав бібліографію, акцентуючи на першоджерелах, зокрема на архівних документах. Учений пропонував теми рефератів, даючи студентам можливість самостійно обирати конкретну тему. Вказував на головну мету кожного конкретного дослідження і найважливіші його проблеми. Підготовлені реферати студенти

⁷⁶ W. Semkowicz, *Oswald Balzer jako profesor*, s. 7.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 7.

⁷⁸ Н. Григоруку, *Микола Чубатий – науковець та громадський діяч*, в: *Україна – Європа – Світ: міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця*, редкол.: Ю. М. Алексєєв, Л. М. Алексієвєць, М. М. Алексієвєць [та ін.], Тернопіль 2010, вип. 5: Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку: у 2 ч., ч. 1, с. 206.

зачитували на семінарах, згодом обговорювали їх. Наостанку О. Бальцер детально аналізував висновки, методи дослідження, а також використаний автором джерельний матеріал⁷⁹. Професор відзначав тих студентів, які відстоювали свої позиції, аргументовано відповідали на критику. Зокрема, Б. Барвінський підготував реферат на тему: “Правові відносини селян на Волині у XVI ст.”⁸⁰. Найкращі реферати вчений допомагав публікувати у наукових журналах: “Історичному кварталнику” (“Kwartalnik Historyczny”), “Огляді права й адміністрації” (“Przegląd Prawa i Administracji”), а також у “Студіях над історією польського права” (“Studia nad Historią Prawa Polskiego”) та ін.⁸¹

Поява на початку XX ст. історично-правничої школи була пов'язана насамперед зі змінами, що відбувалися в тогочасній польській історіографії, яка почала приділяти увагу тим галузям суспільного життя народу, які раніше не були в полі зору істориків. Саме під впливом німецької історичної школи права польські дослідники більше уваги почали звертати на державний лад давньої Речі Посполитої. У Львові критичними історичними дослідженнями та виданням джерел займався К. Ліске, продовжувачем його справи власне і став О. Бальцер, якому вдалося створити одну з кращих в Європі історично-правничих шкіл⁸². Представники цієї школи досліджували проблеми устрою в нерозривному зв'язку з різними сферами суспільного життя, головну увагу приділяли вивченню державного устрою та законодавства давньої Польщі⁸³.

Інтерес студентів до занять О. Бальцера та схвальні відгуки про них свідчили про високий фаховий рівень ученого. Рада факультету права неодноразово зверталася до міністерства віровизнань та освіти з проханням продовжити перебування О. Бальцера на посаді завідувача кафедри попри пенсійний вік⁸⁴. Зважаючи на активну діяльність, значний авторитет О. Бальцера було подовжено термін його педагогічної діяльності на посаді звичайного професора від 1923 до 1933 р.⁸⁵

⁷⁹ J. Siemieński, *Balzer – historyk ustroju Polski*, s. 317.

⁸⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 6, спр. 595, арк. 5.

⁸¹ В. Кахнич, *Професор О. Бальцер в історії юридичного факультету Львівського університету*, “Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична”, 2010, № 3, с. 67.

⁸² М. Pyter, *Oswald Balzer i lwowska szkoła historycznoprawna*, Lublin 2010, s. 38-42; П. Юрейко, *Освальд Бальцер: медієвістична спадщина*, “Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки”, 2009, вип. 14, с. 223.

⁸³ A. Grabski, *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2000, s. 145.

⁸⁴ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 53, арк. 44.

⁸⁵ Р. Лаврецький, *Історична освіта та наука на правничому факультеті Львівського університету в 1918–1939 роках*, s. 420.

Отже, наукову працю О. Бальцер вміло поєднував з викладацькою діяльністю у Львівському університеті. Його лекційні курси були ґрунтовними й цікавими, їх охоче відвідували студенти правничого, філософського і теологічного факультетів. Популярним серед студентів, зокрема й українців, був історично-правничий семінар, відомий згодом як історично-правнича школа Львівського університету. Представники цієї школи висвітлювали проблеми польського устрою та державної організації на тлі тогочасних економічних, релігійних і військових процесів.

Перший професор львівської археології Кароль Гадачек і його наукова пасія

Наталія Булик

З когорти львівських праісториків зламу XIX–XX століть помітною є постать першого професора археології Кароля Гадачека. Його життя і діяльність в останні роки неодноразово привертала увагу дослідників. Однак в історії не можна поставити остаточну крапку. Коли видається, що більше немає чого сказати, відкриваються нові джерела, які суттєво доповнюють наші знання про події, людей, втрати і здобутки. Повною мірою стосується це першого львівського професора-археолога.

Народився К. Гадачек 24 січня 1873 р. у с. Грабовець Богородчанського повіту на Станіславщині (тепер Івано-Франківська область). Початкову школу та доповнювальний дворічний курс відвідував у Ляхівцях і Богородчанах. 1885 р. його як найкращого учня рекомендували на навчання до Станіславської гімназії, яку він закінчив з відзнакою 1893 р.⁸⁶ і в цьому ж році став студентом філософського факультету Львівського університету (1893–1897). В університеті доля звела допитливого студента з професором класичної філології Людвіком Цвіклінським. Саме цей вчений визначив майбутній шлях у науці К. Гадачека і впродовж життя сприяв та підтримував свого талановитого учня. Сам професор філології також мав за плечима студії з класичної археології, адже в 1875–1876 рр. впродовж півроку перебував в Італії, де вивчав класичні старожитності⁸⁷.

⁸⁶ *Sprawozdania dyrekcji c. k. Gimnazjum w Stanisławowie za rok szkolny 1892/93*, Stanisławów 1893, s. 65.

⁸⁷ S. Pilcz, *Ludwik Ćwikliński: 80-lecie urodzin i diamentowe gody z nauką*, “Kwartalnik Klasyczny”, 1933, т. 7, з. 4, s. 17.

Після закінчення Львівського університету за рекомендацією свого львівського вчителя К. Гадачек упродовж 1897–1900 рр. студіював класичну археологію, праісторію та нумізматику у Відні. Там він слухав лекції Е. Райша, Р. Боремана⁸⁸. Особливий вплив на майбутнього археолога мали лекції одного з кращих праісториків тогочасної Європи, австрійського вченого Моріца Хоернеса (1852–1917)⁸⁹, а також Отто Бенндорфа (1838–1907)⁹⁰.

Під час навчання у Відні К. Гадачек познайомився з ідеями культурно-історичної археології, головними постулатами якої були окрема археологічна культура, ареал її поширення і зв'язки⁹¹, отримав добру підготовку з класичної та праісторичної археології. З цього часу він нерозривно був пов'язаний з віденським науковим середовищем. Навчання у Відні закінчилося захистом докторату з філософії.

На цей час припадають перші польові дослідження молодого вченого. Влітку 1898 і 1899 рр. він проводив розкопки багат шарового поселення у Неслухові (нині – Кам'яно-Бузького району на Львівщині), які фінансував Тадеуш Дідушицький⁹². Відсутність практичного досвіду не дала змоги молодому науковцю правильно зорієнтуватися в типології матеріалів. Значну кількість знахідок автор відніс до черняхівської культури⁹³, в тому числі і матеріали раннього середньовіччя та Київської Русі.

Поки К. Гадачек навчався у столиці імперії, професор Л. Цвіклінський став депутатом Віденського парламенту (1901–1903). Він посприяв К. Гадачеку отримати трирічний дослідницький проект для подорожі до Греції, Італії, Німеччини й бути учасником тамтешніх археологічних експедицій⁹⁴. Під час цієї подорожі археолог оволодів технікою розкопок, що дозволило йому згодом критично оцінювати навіть власні дослідження попередніх років⁹⁵.

У 1903 р. у Львові К. Гадачек пройшов габілітацію з класичної археології. Слід відзначити, що не надто схвально про це відгукувався М. Грушевський,

⁸⁸ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 26, оп. 5, спр. 336, арк. 3; Р. Берест, *Карло Гадачек: штрихи біографії та наукової діяльності*, “Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Постаті української археології”, Львів 1998, вип. 7, с. 78.

⁸⁹ J. Lech, *Between Captivity and Freedom. Polish Archaeology in the 20th Century*, Warsaw 1999, p. 28.

⁹⁰ L. F. Karol Hadaczek. *Nekrolog*, “Kwartalnik Historyczny”, Lwów 1914, s. 606.

⁹¹ B. Trigger, *A history of Archaeological Thought*, Cambridge 1989, s. 148-206.

⁹² K. Hadaczek, *Grabarka Niesluchowska*, “TeKa Konserwatorska”, Lwów 1900, r. II, s. 71-73; B. Janusz, *Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej*, Lwów 1918, s. 157.

⁹³ K. Hadaczek, *Z badań archeologicznych w dorzeczu Bugu*, “TeKa Konserwatorska”, Lwów, 1900, r. II, s. 48-59.

⁹⁴ A. Abramowicz, *Historia archeologii polskiej XIX i XX wiek*, Warszawa; Łódź 1991, s. 83.

⁹⁵ K. Hadaczek, *Osada przemysłowa w Koszylowcach z epoki eneolitu*, Lwów 1914, s. 2-3.

який 21 червня 1903 р. у листі до Ф. Вовка зневажливо зазначав: “*Habemus Papam** Гадачек габілітувався з передісторичної і класичної археології (...) габілітацію сю спекли з нечуваною скорістю, за кілька день буде доцентом”⁹⁶. Після габілітації К. Гадачека наказом Міністра віровизнань і освіти від 10 листопада 1903 р. було призначено приват-доцентом⁹⁷. Посада приват-доцента у вищих школах була позаштатною і не оплачувалася, однак, як виняток і завдяки клопотанню Л. Цвіклінського, К. Гадачек за свою роботу отримував заробітну платню.

14 квітня 1905 р. приват-доцент Гадачек став надзвичайним професором класичної археології та праісторії Львівського університету⁹⁸. У травні цього ж року Намісництво підписало документ, в якому затверджено кілька окремих дисциплін з класичної археології та праісторії, що їх читав професор Гадачек⁹⁹. Оскільки кафедра ототожнювалася з професором, який вів семінар зі спеціальності та читав лекційні курси, то 1905 р. вважаємо часом заснування кафедри археології у Львівському університеті. Під керівництвом К. Гадачека кафедра класичної археології та праісторії проіснувала до 1914 р.

Кафедра розташовувалася на першому поверсі старого університетського корпусу поруч церкви св. Миколая. Поряд з нею формувалася археологічна колекція, основи якої заклав у останній чверті ХІХ ст. Л. Цвіклінський. Ця збірка слугувала, насамперед, для проведення практичних занять з археології¹⁰⁰. Початково археологічні матеріали використовували для занять з класичної філології. На початку ХХ ст. Археологічний кабінет перебував під керівництвом проф. Гадачека, який опікувався ним і поповнював знахідками з власних розкопок; з цього часу його можна було відвідувати в неділю після попередньої домовленості з охоронцем.

Важливим моментом розвитку університетської археології на етапі її становлення була наявність у бібліотеках Львова археологічної літератури з усього світу, що дозволяло викладачам та студентам знайомитися зі здобутками світової археології. У приватній бібліотеці професора зберігалися також книги та відбитки статей з автографами провідних праісториків того часу¹⁰¹.

* Латинський вислів, який сповіщає про обрання нового папи римського.

⁹⁶ *Листування Михайла Грушевського*, ред. Л. Винар, Київ 2001, с. 188.

⁹⁷ *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów, 1912, t. 2 (1898/9–1909/10), s. 476.

⁹⁸ *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów, 1912, t. 2 (1898/9–1909/10). s. 468; *Karol Hadaczek*, “Wiedeński Kuryer Polski”, 23 stycznia 1915, № 96.

⁹⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 336, арк. 34.

¹⁰⁰ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 586, арк. 70.

¹⁰¹ Свідченням цього є т. зв. сепарати Леона Козловського, які зберігаються у відділі археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Збережені автографи для К. Гадачека дають змогу відтворити коло контактів професора.

На жаль, маємо дуже мало інформації про роботу професора зі студентами, залучення їх до польових робіт, камеральної обробки матеріалів. Зрештою, як і даних про те, як професор читав лекції чи демонстрував ілюстративний матеріал, наскільки викликав зацікавлення в аудиторії. З небагатьох згадок у пресі можна дізнатися, що К. Гадачек читав також публічні лекції для широкої аудиторії, зокрема, “в міському Промисловім музею, котрий щороку уладжує популярні виклади з області штуки й артистичного промислу, розпічне цикль сегорічних відчитів проф. др. Кароль Гадачек на тему: “Артистичний промисл старинного Єгипту”. Виклад, пояснений світляними образами, відбудеться в неділю дня 11 січня с. р. о год. 5 пополудни в відчитовій салі музею (Гетманські вали). Вступ 20 сотиків від особи”¹⁰². З цитованого фрагменту оголошення можемо припустити, що К. Гадачек був здібний лектор, який міг зібрати й зацікавити чималу аудиторію.

У 1909 р. К. Гадачек став звичайним професором і членом-кореспондентом краківської Академії знань (Akademii Umiejętności). У цьому ж році при кафедрі засновано факультатив під назвою “Академічний гурток любителів археології”, який зібрав чимало студентів, охочих додатково вивчати археологію¹⁰³. На першому засіданні, що відбулося 13 листопада 1908 р., визначено мету діяльності гуртка, з якої на перший план виступало зацікавлення студентів класичною та слов’янською археологією¹⁰⁴. Особливе місце у діяльності спільноти відводилося практичній роботі. Студенти мали можливість брати участь у розкопках пам’яток та археологічних розвідках у Східній Галичині. Їх також залучали до камерального опрацювання археологічних матеріалів, які походили з різних розкопок. Усього членами гуртка стало 68 студентів. Загальне керівництво роботою студентської організації взяв на себе К. Гадачек.

Важливою сходинкою у кар’єрі К. Гадачека було обрання його деканом філософського факультету Львівського університету на 1913–1914 н. р.

Мабуть, важливою оцінкою роботи вченого є його учні. Серед студентів К. Гадачека зустрічаємо кілька прізвищ, які згодом стали відомими фахівцями з праісторії, зокрема, Ярослава Пастернака (1892–1969), Володимира Гребеняка (1892–1915), Володимира Антоневича (1893–1973), які були студентами професора у 1912–1914 рр. Упродовж одного навчального року (1909–1910) лекції Гадачека слухав Роман Якімовіч, який згодом переїхав до Кракова і продовжив навчання в археолога В. Деметрикевича¹⁰⁵.

¹⁰² *Виклади в міському Промисловім музею, “Діло і Нове Слово”, Львів 1914, 10 січня.*

¹⁰³ “Gazeta Narodowa”, 23.01.1909; “Słowo Polskie”, 23.01.1909.

¹⁰⁴ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 601, арк. 1.

¹⁰⁵ К. Przewoźna-Armon, *Życie poświęcone ochronie zabytków archeologicznych i studiom nad Wczesnym Średniowieczem. Roman Jakimowicz (1889–1951)*, “Slavia antiqua”, 1991/1992, t. 33, s. 187.

Пасією всього недовгого життя К. Гадачека була польова археологія. Йому вдавалося поєднувати викладацьку, наукову та пам'яткоохоронну діяльність. Завдяки посаді консерватора Центральної комісії старожитностей при Віденському Інституті археології, яку він займав від 1903 р., вдалося зібрати багату інформацію про археологічні пам'ятки Галичини¹⁰⁶. Важливо, що проведена робота послужила основою узагальнюючих праць автора, в яких він подавав історію відкриття, процес розкопок і, найголовніше, хронологічну та культурну приналежність пам'яток¹⁰⁷. Учений першим серед археологів Галичини використовував термін “археологічна культура”. У публікації результатів археологічних досліджень в Кошилівцях він писав про “оригінальну неолітичну культуру південно-східної Європи”¹⁰⁸.

За час роботи в університеті К. Гадачек відкрив низку поселень та нових археологічних культур. Частина цих робіт була здійснена за сприяння та фінансової підтримки університету¹⁰⁹.

У листопаді 1903 р. на запрошення Ф. Гневоча дослідник виїхав до Ясенова Бродівського повіту, щоб дослідити могильник, виявлений трьома роками раніше. На основі проведених досліджень відкритих поховань археолог констатував, що пам'ятка належить до тієї ж епохи, що й могильник, досліджуваний І. Шараневичем в Чехах¹¹⁰. У 1904 р., проводячи розвідку в околицях Ясенова, він відкрив сліди двох поселень висоцької культури, розташованих в урочищах Корчунок і На Сморках. Під час розвідувального обстеження цієї території досліднику вдалося зібрати невелику кількість кераміки та крем'яних знарядь, які згодом віднесено до висоцької культури. Ці дослідження наштотували критику Т. Сулімирського, який згодом відзначав, що матеріали “були перемішані і нема навіть сліду, який би дозволив припустити, що при їх розкопуванні зверталась увага на приналежність до того чи іншого захоронення”¹¹¹.

Лебединою піснею К. Гадачека в археології стали розкопки могильника біля с. Гаць неподалік Пшеворська та поселення Кошилівці на Тернопільщині. У 1904–1905 рр. К. Гадачек провів розкопки могильника, випадково виявленого роком раніше в с. Гаць. Ініціатором проведення робіт був А. Любомирський, який і фінансував розкопки. Один з перших звітів про ці роботи

¹⁰⁶ Р. Берест, *Карло Гадачек: штрихи біографії та наукової діяльності*, с. 78.

¹⁰⁷ К. Hadaczek, *Światowit, szkic archeologiczny*, “Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne”, Kraków 1903, VI, s. 116-118; К. Hadaczek, *Złote skarby michałkowskie*, Kraków 1904.

¹⁰⁸ К. Hadaczek, *Osada przemysłowa w Koszylowcach z epoki eneolitu*, Lwów 1914, s. 1.

¹⁰⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 7, спр. 586, арк. 73.

¹¹⁰ *Nowe wykopaliska w Galicyi Wschodniej*, “Słowo Polskie”, 28 listopada 1903, nr 556.

¹¹¹ Т. Sulimirski, *Kultura wysocka*, Kraków 1931, s. 83.

з'явився на сторінках “Kwartalnika Historycznego” за 1905 р., і у ньому К. Гадачек датував пам'ятку III–V ст. н. е.¹¹² Розкоп, закладений К. Гадачком, мав вигляд довгого рову, в якому траплялися урни. Навколо нього було закладено додаткові розкопи і у випадку виявлення поховань нові траншеї закладались у цьому ж напрямку. Така методика досліджень наштовхнула археолога на думку, що могильник мав форму прямокутника¹¹³. За наявним супровідним матеріалом археолог розділив чоловічі і жіночі поховання, а також описав поховальний обряд.

Під час дослідження було вивчено 180 інгумаційних поховань. Розкопки могильника дали багатий речовий матеріал, на основі якого науковець виділив окрему групу пам'яток¹¹⁴. Могильник у Пшеворську він датував II–III ст. н. е.¹¹⁵, пов'язуючи його з германськими племенами. За його теорією, “в римський час на цій території немає місця для слов'ян (...) Належить швидше прийняти, що територія розселення слов'ян починалася далі на схід від лінії Бугу і тягнулася центральною частиною Європи на певній віддалі від Балтійського і Чорного моря, можливо, аж до Уралу”¹¹⁶. Такі погляди співпадали з концепцією Г. Коссіні і наштовхнулися на гостру критику старших колег. Під час доповіді, присвяченої могильнику коло Пшеворська на засіданні Академії знань, одним з основних опонентів К. Гадачека був В. Деметрикевич; в одному з листів він відзначав: “Я критикував Гадачека, а він на мої зауваження реагував слабо”¹¹⁷.

Археологічні знахідки К. Гадачека з цих досліджень були розпорошені по різних музейних збірках. Сам автор розкопок у путівнику по музею Дідушицьких, описуючи залу XIV, відзначав: “Ліворуч знаходяться предмети, отримані з урнових могильників, відкритих професором К. Гадачком біля

¹¹² E. Barwiński, *Kronika. Grono konserwatorów Galicyi Wschodniej*, “Kwartalnik Historyczny”, Lwów 1905, s. 682.

¹¹³ A. Lasota, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w gaci koło Przeworska w świetle nowych badań*, w: *Archeologie barbarů 2010: hroby a pohřbiště Germánů mezi Labem a Dunajem: sborník příspěvků ze VI. Protohistorické konference*, Hradec Králové, 6–9. Září, 2010, s. 155.

¹¹⁴ Могильник у с. Гаць коло Пшеворська став епонімною пам'яткою пшеворської культури. Вперше цю назву у 1931 р. застосував чеський археолог Любор Нідерле.

¹¹⁵ K. Hadaczek, *Cmentarzysko ciałopalne koło Przeworska*, “Teki Konserwatorska”, Lwów 1904, r. III, s. 16.

¹¹⁶ Я. Лех, *З історії польсько-українських зв'язків в археології (кінець XVIII ст.–1939 р.)*, “Археологічні дослідження Львівського університету”, Львів 2006, вип. 9, с. 34.

¹¹⁷ Muzeum Archeologiczne w Krakowie, *Dział dokumentacji naukowej, Teki listow E. Majewskiego*, t. 2, list 430.

с. Гаць»¹¹⁸. Частина колекції потрапила до музею Любомирських, оскільки родина доклалася до фінансування досліджень, а також до краківських збірок. Пізніше усі ці пам'ятки були об'єднані в окрему колекцію пшеворської культури¹¹⁹.

До числа найвидатніших досягнень К. Гадачека належать дослідження поселення трипільської культури в ур. Обоз біля с. Кошилівці на Тернопільщині. Перші розвідки там було проведено у 1906 р.¹²⁰ Стационарні дослідження пам'ятки впродовж 1908–1912 рр. дали надзвичайно багатий матеріал. Відкрито 18 печей, що наштотувало К. Гадачека на думку про відкриття поселення гончарів¹²¹. Особливу увагу науковець звертав на мистецтво трипільців. Частина матеріалів, виявлених К. Гадачеком у Кошилівцях, зберігається у фондах Львівського історичного музею.

У монографії 1914 р. К. Гадачек уперше в практиці вивчення цієї культури детально описав сам процес польового дослідження, результати власних розкопок, а також висвітлив питання зв'язку культури мальованої кераміки з неолітичними культурами Південно-Східної Європи¹²².

У 1905 і 1907 роках К. Гадачек як консерватор Центральної комісії старожитностей проводив дослідження літописного Пліснеська. Пліснеське городище досі залишається об'єктом прискіпливої уваги істориків, археологів, туристів і належить до пам'яток, на яких, незважаючи на столітню історію досліджень, запитань залишається більше, ніж є відповідей. З цього часу збереглися листи до К. Гадачека, з яких переконаємося, що професор археології зі Львова мав добру підтримку у справі розкопок від власника місцевого маєтку, де і зупинявся під час польових робіт¹²³.

К. Гадачек уперше зняв топографічний план Пліснеського городища, провів візуальне обстеження валів, ровів та доріг, визначив місця, де знаходилися в'їзні ворота до гроду, а також заклав кілька траншей на його дитинці.

¹¹⁸ К. Nadaczek, *Dział przedhistoryczny muzeum im. Dzieduszyckich*, Lwów 1907, s. 99-100.

¹¹⁹ Д. Козак, *Пшеворська культура у Верхньому Подністрів'ї та Західному Побужжі*, Київ 1984, с. 9.

¹²⁰ К. Nadaczek, *Osada przemysłowa w Koszylowcach z epoki eneolitu*, Lwów 1914, s. 4-5.

¹²¹ В. Кравец, *Памятники Трипольской культуры Верхнего Поднепровья*, Львов 1951, с. 7 (Рукопис зберігається у архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, оп. 5, од. зб. 109).

¹²² К. Nadaczek, *Osada przemysłowa w Koszylowcach z epoki eneolitu*, Lwów 1914, s. 74; М. Пелешин, В. Конопля, *Східнокарпатський регіон у первісності (кам'яний вік)*, в: *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія та антропологія*, Львів 2000, с. 88.

¹²³ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника (далі – ЛННБУ), Відділ рукописів, ф. 26, спр. 13-д, арк. 34.

Не виявивши якихось решток мурів, дослідник припустив, що оборонні укріплення гроду були споруджені з дерева¹²⁴.

Більше уваги Гадачек приділив курганному могильнику в урочищі Поруби, розкопавши 8 курганів. У більшості це були безінвентарні поховання, лише у великих курганах зустрічалися предмети “музейної вартості”¹²⁵.

У 1909 р. під час будівництва дороги у с. Псари Рогатинського повіту на Станіславівщині випадково виявлено могильник, який наступного року розкопував професор К. Гадачек. Археолог дослідив чотири тілопокладення і на основі знахідок (фібул) датував могильник IV–V ст. н. е.¹²⁶

К. Гадачек у своїх роботах подавав не лише докладний опис пам’яток, а й їх ґрунтовну інтерпретацію. Зокрема, у 1911 р., підсумувавши результати розкопок, здійснених І. Коперницьким у Верхній Липиці, вчений вперше відніс матеріали з могильника до окремої археологічної культури. Зокрема, він писав, що “в керамічній галузі він відкриває окрему культуру, яка гарно розвинулась у варварській країні під впливом класичного світу”¹²⁷.

Свідченням наукового авторитету К. Гадачека як археолога-польовика є численні листи до нього колег з детальним описом проведених самостійних польових робіт. Прикладом можуть служити листи Й. Пеленського від 23 жовтня і 24 листопада 1909 р., у яких автор подавав детальний опис власних польових досліджень у Галичі¹²⁸.

Перелік робіт, які провів К. Гадачек, переконує в тому, що цей археолог вніс чималий вклад у львівську археологію. Він “перейшов своїх колег не лише досконалою методикою і освітою, але й широкою практикою, яку отримав в інших країнах. Додавалась до цього тиха скромність, з якою сам оцінював результати своєї праці; тішився, але ніколи не гордився ними”¹²⁹.

Водночас, постать К. Гадачека доволі суперечлива. З одного боку, він мав за плечима добрі студії, здійснив чимало наукових подорожей, під час яких мав змогу знайомитися з людьми, відкриттями, методиками, провів багато

¹²⁴ *Sprawozdania Grona c.k. Konserwatorów i Korespondentów Galicyi Wschodniej*, “TeKa Konserwatorska”, Lwów 1905, t. III, s. 9; *Sprawozdania Grona c. k. Konserwatorów i Korespondentów Galicyi Wschodniej*, “TeKa Konserwatorska”, Lwów 1907, s. 5.

¹²⁵ Я. Погоральський, *Пам’ятки доби Київської Русі у дослідженнях археологів Львівського університету*, “Археологічні дослідження Львівського університету”, Львів 2005, вип. 8, с. 136.

¹²⁶ К. Hadaczek, *Kultura dorzecza Dniestru w epoce cesarstwa rzymskiego*, “Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne”, Kraków 1912, t. XII, s. 28.

¹²⁷ *Ibid.*, s. 23-26.

¹²⁸ ЛННБУ, Відділ рукописів, ф. 26 (Управління консервації Львівського воєводства), спр. 13-д, арк. 9-12.

¹²⁹ А. Beck, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie podczas inwazji rosyjskiej w roku 1914/15*, Lwów 1935, s. 28.

польових робіт, опублікував їхні результати, а з іншого, – дуже часто доводиться чути, що професор був спеціалістом лише з класичної археології, не знався на праісторії; йому закидають відсутність будь-якої методики у розкопках і незнання фахової літератури. Доволі суперечливі спогади про львівського професора залишили його сучасники, в тому числі й учні.

Зокрема, В. Антоневич піддавав гострій критиці свого львівського вчителя, передусім, його методику досліджень¹³⁰. Він писав, що “в польових дослідженнях не відіграв Гадачек ролі творчої в методиці і техніці. Навпаки, праці ці містять багато недоліків і помилок”¹³¹. З іншого боку, в цій же праці В. Антоневич писав, що альбомні видання Гадачека є взірцем у тогочасній літературі. Неоднозначну оцінку К. Гадачека залишив і Ю. Костжевський, який 1949 р. відзначав, що техніка досліджень Гадачека не витримує критики, а його працям, присвяченим пшеворській культурі, бракує зв’язку між описами знахідок та їх інтерпретаціями¹³².

Важко погодитися з такою критикою, оскільки цитовані праці написані через тривалий час після смерті К. Гадачека, коли в методиці археологічних досліджень вже відбулися значні якісні зміни. Адже К. Гадачек працював в той час, коли археологія на наших теренах лише формувалась як самостійна дисципліна. Тому судити про те, чи доброю була методика досліджень, дуже важко. Натомість заслугою К. Гадачека було те, що більшість результатів досліджень археологічних комплексів він опублікував незадовго після завершення робіт, часто у вигляді монографій.

Як відзначає професор Я. Лех, “К. Гадачек тримався осторонь політики, міжнаціональних суперечок, що не вберегло його від згадуваних проявів неприязні, в якій, крім причин наукових, можна бачити і джерела політичні та непорозуміння між поколіннями”¹³³. Так чи інакше, лише відкриття всього пласту джерел дасть змогу поставити всі крапки над “і” та зрозуміти події столітньої давнини.

Здавалось би, що в 40-річному віці Кароль Гадачек мав усе, про що може мріяти вчений – кар’єрний ріст, добрий науковий доробок у вигляді польових відкриттів і монографій, керівництво кафедрою і факультетом, авторитет серед колег і талановитих учнів. Однак, в це налагоджене щоденне львівське життя внесла свої корективи війна. К. Гадачек пішов з життя в час російської окупації Львова “під впливом величезного нервового розладу, спричиненого

¹³⁰ W. Antoniewicz, *Karol Hadaczek jako prehistoryk. W drugą rocznicę zgonu*, “Przewodnik Naukowy i Literacki”, Lwów 1917, s. 481-488.

¹³¹ W. Antoniewicz, *Dotychczasowy dorobek archeologii Polski*, Warszawa 1953, s. 33.

¹³² J. Kostrzewski, *Dzieje polskich badań prehistorycznych*, Poznań 1949, s. 94-95.

¹³³ Я. Лех, *З історії польсько-українських зв’язків в археології (кінець XVIII ст.–1939 р.)*, “Археологічні дослідження Львівського університету”, Львів 2006, вип. 9, с. 34-35.

песимістичним настроєм у безвихідній ситуації взимку, замахнувся на своє ще молоде життя і 19 грудня 1914 р. пішов у вічність”. Його несподівана смерть справила сильне враження на громадськість Львова, яка з великим сумом супроводжувала труну з його тілом до могили на Личаківському цвинтарі, де опівдні 21 грудня відбулося поховання¹³⁴. У розквіті сил та zenіті наукової кар’єри перший професор археології зі Львова звів рахунки з життям, випивши отруту.

Спогади про цей трагічний день залишив проректор університету Адольф Бек, який у праці про російську окупацію Львова присвятив окремий розділ К. Гадачеку¹³⁵. Зокрема, він зазначав, що К. Гадачек “з першої хвили вторгнення російських військ почав впадати в стан розпачу, який переріс у депресію”. 19 грудня 1914 р. ректорат університету отримав повідомлення, що професора більше немає серед живих¹³⁶. У Львові в цей час існувала російська цензура, було неможливо роздрукувати навіть жалобні плакати. Церемонія похорону також мала обмеження, зокрема, не дозволялося виголошувати публічні промови. Тому університетські колеги попрощалися з ним в каплиці університету. Через десять років потому добрий приятель К. Гадачека професор Л. Фінкель говорить: “Було щось величне в тій групці людей, яка зібралася навколо каплиці анатомії¹³⁷, освіченої жовтими променями грудневого сонця, до якої звертався поважний, сивоволосий старець Тадеуш Войцеховський, а поруч похилилися дві інші білі голови: Людвіка Кубалі і Войцеха Кентжинського. Він говорив всупереч забороні всіх владних загарбників, щоб промов похоронних не було, покликаючись на дозвіл ректора Бека, який стояв поруч в оточенні професорів, що залишилися у Львові”¹³⁸.

Похований К. Гадачек на Личаківському цвинтарі Львова і, швидше за все, могила до наших днів не збереглася. Ситуацію дещо прояснює документ, датований серпнем 1917 р. і підписаний ректором університету К. Твардовським, у якому зазначено, що “могила з часу смерті д-ра Гадачека (...), який був похований на Личаківському кладовищі в звичайному гробі з дерев’яним хрестом і бляшаною табличкою, сьогодні вже занепадає. Не хочеться допустити до знищення місця вічного спочинку заслуженого археолога і дослідника нашої праісторії”, і тому ректорат просить усіх працівників зібрати гроші на встановлення “скромного, але довговічного” пам’ятника¹³⁹. Чи вдалося реалізувати цей задум, документи мовчать.

¹³⁴ B. Janusz, *293 dni rządów rosyjskich we Lwowie (3.IX.1914–22.VI.1915)*, Lwów 1915, s. 184-185.

¹³⁵ A. Beck, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie podczas inwazji rosyjskiej w roku 1914/15*, Lwów 1935, s. 26-30.

¹³⁶ Ibid., s. 27.

¹³⁷ Каплиця при Інституті патологоанатомії Львівського університету.

¹³⁸ Цит. за: A. Beck, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie podczas inwazji...*, s. 29.

¹³⁹ ЛННБУ, Відділ рукописів, ф. 26, спр. 13-д, арк. 71.

Після себе професор залишив чималу наукову спадщину. У його помешканні, яке знаходилося у центральній частині Львова за адресою вул. Супінського 3, зберігалася колекція матеріалів з розкопок у Кошилівцях та Неслухові, велика бібліотека та цінна збірка картин. Про колекцію згадали у 1918 р. До Львова було надіслано В. Антоневича, який розглядав можливість перевезення матеріалів до Кракова. Серед львівських установ теж було кілька претендентів на експонати. Однак, створена з цією метою комісія вирішила питання на користь музею Дідушицьких¹⁴⁰. Це було зумовлено тим, що, по-перше, матеріали, які походили зі Східної Галичини, не доцільно було вивозити до Кракова, по-друге, К. Гадачек був багатолітнім працівником цього музею і значна кількість його розкопок проводилась за сприяння та фінансування родини Дідушицьких.

Підводячи підсумки вивчення наукової і дидактичної діяльності Кароля Гадачека, варто зауважити, що, незважаючи на певні наукові прорахунки, заслуги вченого перед львівською археологією очевидні. Без його польових досліджень, викладацької роботи і великої кількості публікацій важко уявити процес становлення і розвитку археології у Львівському університеті й у Східній Галичині в цілому. Завдяки своїм публікаціям К. Гадачек був добре знаний у фаховому середовищі, його праці неодноразово цитувались вітчизняними та іноземними дослідниками. Історик не може застосовувати умовний спосіб, але у випадку з К. Гадачеком мимоволі задумуєшся: якби не війна і власноручно обірвана нитка життя, все могло би бути інакше...

¹⁴⁰ *Licytacja zbiorów archeologicznych ś. p. profesora K. Hadaczka*, "Wiek Nowy", 1918, 8 czerwca, nr. 5117.

Co byłoby gdyby... Helena Polackówna (1881–1942) habilitowała się na Uniwersytecie Lwowskim?

Stefan Ciara

Helena Polackówna urodziła się 24.II.1881 r. we Lwowie¹⁴¹. Jeszcze podczas studiów historycznych, w roku akademickim 1907/1908 odbyła aplikację w Krajowym Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich, zwanym powszechnie Archiwum Bernardyńskim i ponownie, już po ukończeniu studiów w latach 1909–1911. Zapewniło to jej nie tylko skromne wynagrodzenie ale przede wszystkim sprzyjało ugruntowaniu teoretycznej wiedzy z dziedziny dyplomatyki, paleografii i chronologii oraz doskonaleniu umiejętności warsztatowych w dziedzinie nauk pomocniczych historii¹⁴². Właśnie badania “ nauk dających poznać źródła historyczne ” a zwłaszcza heraldyki dominowały w przyszłości w dorobku Heleny Polackówny.

Jej mistrzami akademickimi byli znakomici luminarze lwowskiej nauki historycznej: Ludwik Finkel, Tadeusz Wojciechowski, Stanisław Zakrzewski, a zwłaszcza Oswald Balzer, wieloletni dyrektor wspomnianego Archiwum. W 1909 r.

¹⁴¹ Z najważniejszych opracowań dotyczących Heleny Polackówny wymieńmy biogramy: Anieli Kiełbickiej, *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 27, Wrocław 1982, s. 267-269 oraz Wandy Kaput, *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t.1, 1918-1984, red. M. Bielińska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa 1988, s. 170-172, w obu dalsza bibliografia. Autorki tych biogramów nie korzystały z obfitej korespondencji Heleny Polackówny z Oswaldem Balzerem, zawartej w zbiorach rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, rkps 7687/II (dalej cyt.: Oss., rkps 7687/II) a spożytkowanej m.in. przez autora niniejszego referatu w artykule *Helena Polackówna (1881-1942)* w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. 2, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaskilniak, Rzeszów 2014, s. 365-376. Na uwagę zasługuje fakt, że biogram Heleny Polackówny, jako jednej z 10 Polek znajduje się także w *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, Band 8, Wien 1983, s. 166.

¹⁴² Deržavnyj Archiv Lvivskoj Oblasti (dalej cyt. DALO), fond 26, opys 15, sprava 718, arkusz 79-80 zv: absolutorium z dnia 26.X.1907. Nieco światła na okoliczności uzyskania aplikantury i na osobowość Polackówny rzuca fragment pisanego wiele lat później, 29.X.1929 r. listu do Balzera, w którym wspomina “ czasy moich zabiegów o aplikanturę w archiwum, którą chciałam otrzymać z wolnego wyboru Pana Dyrektora, bez jakiegokolwiek nacisku z zewnątrz, tymczasem ś. p. prof. Mańkowski, dowiedziawszy się przypadkiem o moich zamiarach, z własnej inicjatywy i własnego popędu dobrego serca, pospieszył zaprotegować mnie u Pana Dyrektora, gdy starałam się rzecz zachować w najgłębszej tajemnicy. Musiałam silić się na uprzejmość by mu dziękować, gdy właściwie odczuwałam zawód ” (Oss., rkps 7687, s. 294, Lwów 25.IX.1929 (nb. Lwów wpisała autorka listu pomyłkowo, bo z jego treści wynika, że przebywała akurat w Zakopanem). – S. Ciara, *Archiwa a uniwersytety w Krakowie i Lwowie w latach 1877/78-1918*, Warszawa 2002, s. 95.

obroniła rozprawę doktorską “De Lumbres, ambasador francuski i jego misja dyplomatyczna w Polsce w latach Potopu 1656-1660”, jako trzeci doktorat w zakresie historii obroniony na Uniwersytecie Lwowskim przez kobietę, celująco oceniony przez promotora Ludwika Finkla, jak i recenzenta Bronisława Dembińskiego¹⁴³. Po kilkuletniej przerwie wypełnionej pracą w różnych instytucjach, w 1917 roku powróciła do Archiwum Bernardyńskiego, kolejno jako adiunkt, archiwista a wreszcie kustosz pracując tam aż do zajęcia Lwowa przez wojska sowieckie jesienią 1939 r.

W latach 1922–1923 studiowała w stolicy Francji w słynnej École des Chartes oraz École Pratique des Hautes Études. W liście do Oswalda Balzera pisanym latem 1922 r., tak precyzowała swe paryskie plany: “(...) Pragnę raczej podpatrzeć w École des Chartes urządzenia naukowe (...) zasoby źródeł, sposoby pracy naukowej, wreszcie zwiedzić niektóre archiwa średniowieczne”¹⁴⁴. Działając zgodnie z tym planem zgłębiała problemy dyplomatyki, heraldyki, paleografii, archiwistyki (“service des archives”), prawa cywilnego i prawa kanonicznego, historii instytucji politycznych, administracyjnych i sądowych Francji, źródła do historii Francji a także filologię romańską. Zyskała uznanie wykładowców: “M[onsieur]. Prinnet sam odczytał moje exposé o heraldyce polskiej uczestnikom swego kursu z pochwałami dla mnie, których zgola nie wyglądałam i nie byłam im rada”¹⁴⁵.

Po powrocie do Lwowa podjęła codzienną pracę w Archiwum Bernardyńskim: porządkowanie, inwentaryzację i rejestrowanie ksiąg grodzkich i ziemskich przemyskich stając się wybitną znawczynią staropolskich ksiąg sądowych. Zatrudnienie w Archiwum także inspirowało ją do pracy badawczej; jednym z efektów tej inspiracji był artykuł “Uwagi o porządkowaniu prywatnych archiwów rodzinnych” (“Archeion”, t. 16, 1938–1939, s. 1-20) wykorzystujący także francuskie doświadczenia autorki.

Największe sukcesy naukowe odniosła jednak na polu heraldyki. Już w 1909 r. “Miesięczniku Heraldycznym”, ukazała się pierwsza poważniejsza publikacja z tego zakresu “Materiały do heraldyki polskiej” (“Archiwum Komisji Historycznej Akademii Umiejętności”). Kontynuację i rozwinięcie tych badań stanowiły kolejne ważne teksty: “Najstarsze źródła heraldyki polskiej” (“Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, t. 2, z. 3, Lwów 1924) oraz edycja źródłowa “Stemmata Polonica: rękopis nr 1114 Klejnotów Długosza w Bibliotece Arsenалу w Paryżu”. W publikacjach tych Autorka najpierw uściśliła ustalenia Franciszka Piekońskiego (1844–1906), jako autora “Heraldyki polskiej wieków średnich” dotyczące tzw. zawołań herbowych zestawiając ponad 170 tych zawołań powiązanych z her-

¹⁴³ J. Suchmiel, *Działalność naukowa kobiet w Uniwersytecie we Lwowie do roku 1939*, Częstochowa 2000, s. 104-105.

¹⁴⁴ Oss., rkps 7687/II, s.83, list z 17.VIII.1922.

¹⁴⁵ Ibidem, s. 113, Paryż, 21.III.1923.

bami rycerskimi, a w drugiej z wymienionych rozpraw poddała miazdzącej krytyce głoszoną przez Franciszka Piekosińskiego runiczną teorię genezy polskich herbów, będącej pochodną teorii najazdu, której gorącym, acz odosobnionym rzecznikiem był ten krakowski uczony. Spełniła zatem obietnicę zawartą w liście do Balzera, pisanym z Paryża w lipcu 1923 r., by “jedną z hipotez Piekosińskiego położyć na łopatkę”¹⁴⁶. Dokonała także pierwszej od czasów Lelewela udanej systematyzacji polskiej terminologii heraldycznej¹⁴⁷. Interesującą próbą połączenia problemów i metod badawczych heraldyki, sfragistyki i genealogii była obszerna rozprawa “Ród Wezenborgów w Polsce i jego pierwotne gniazdo” (“Rocznik Towarzystwa Heraldycznego”, t. 7, 1924–1925, wyd. 1926, s. 131-274). W tymże roku w “Księdze pamiątkowej ku czci Oswalda Balzera” ukazał się jej cenny artykuł “Geneza herbów polskich w Herbarzu Flamandzkim” – efekt dobrze badawczo wykorzystanego pobytu we Francji i Belgii. Wkrótce po powrocie Polaczkówny z zagranicznego stypendium wyszła drukiem solidna edycja “Najstarszej księgi sądowej wsi Trześniowa 1419-1609”, położonej w ziemi sanockiej (Lwów 1923), uhonorowana prestiżową nagrodą Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Badawcze osiągnięcia w zakresie heraldyki mogły mieć też zastosowanie praktyczne; dostrzegła je i doceniła Rada Archiwalna powołując Polaczkównę w grudniu 1928 r. w skład komisji ds. herbów wojewódzkich dla województw nie istniejących w dawnej Rzeczypospolitej zatem nie mających staropolskich tradycji heraldycznych, jak kieleckie, łódzkie, białostockie, tarnopolskie czy stanisławowskie. Kilkanaście miesięcy później Wydział Archiwów Państwowych powołał ją do kierowanej przez prof. Władysława Semkowicza komisji opiniującej (nb. zdecydowanie negatywnie) nową wersję godła państwowego Rzeczypospolitej.

Tak znaczący dorobek naukowy miał być podstawą przewodu habilitacyjnego. Szanse swych ewentualnych starań o *veniam legendi* rozważała Polaczkówna jeszcze przed wyjazdem do Paryża, w liście do Oswalda Balzera z dnia 11.VIII.1922: “Myśl o habilitacji po trosze odrzucam, a w każdym razie odkładam ją na plan dalszy. To mnie kusiło bardzo, gdy byłam młoda i gdy mi to kładziono w uszy, dzisiaj rozumiem dobrze, że bez docentury można nawet lepiej pracować aniżeli z nią. Trzeba by co najmniej ½ roku lub rok poświęcić obkuwaniu przed habilitacją, a potem wykłady, posiedzenia, to tylko zabiera czas od studiów i pracy. Przy tym i warunki fizyczne mam nieświatne: głos nikły, jakiś brak odwagi czy czegoś do mówienia publicznie; wszystko to składa się raczej na to, aby i tę drogę obrzydzić niż do niej zachęcić i jeszcze w tymże liście: a w końcu, gdybyż to w Polsce docentura była patentem na mądrość, ale nic podobnego! A raczej wręcz przeciwnie: łut szczęścia i tyle”¹⁴⁸.

¹⁴⁶ Ibidem, rkps 7687/II, s. 178, Paryż, 18.VII.1923.

¹⁴⁷ A. Kiełbicka, *Helena Polaczkówna 1881-1942*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej cyt. PSB), Wrocław 1982, t. 27, s. 267-269.

¹⁴⁸ Oss., rkps 7687/II, s. 81.

Zdecydowanie wyżej oceniał habilitacyjne szanse Polaczkówny Jan Ptaśnik, kierujący w latach 1920–1930 Zakładem Historycznych Nauk Pomocniczych Uniwersytetu Jana Kazimierza. Pisał o niej do Stanisława Zakrzewskiego w liście z Rzymu datowanym 8.II.1926 r.: “Prawdę powiedziawszy sam zamierzałem się do niej zwrócić z propozycją habilitacji, nie mam nic przeciwko temu, będzie lepiej, kiedy ktoś zajmie się kontynuacją katalogowania pieczęci. Może się habilitować do heraldyki i sfragistyki, nie do nauk pomocniczych. [sic! S. C.] Przykro mi jednak, że wyjdę na protektora samych bab, bo i Charewiczową z czasem chciałbym habilitować do historii miast...”¹⁴⁹.

Z wymienionych w cytowanym liście pań Łucja Charewiczowa habilitowała się chlubnie w 1937 r., natomiast pannę Helenę czekały poważne perypetie zanim osiągnęła upragnioną *veniam legendi*. W liście do Balzera, datowanym z Zakopanego, 7.V.1927 r. Polaczkówna porównywała swe szanse habilitacyjne z innymi naukowcami dość osobliwie ale i pragmatycznie zarazem prezentując motywy swych starań: “Pisze mi Silnicki [Tadeusz – S.C.], że sprawa jego została pomyslnie na Radzie Wydziałowej załatwiona. Widzę z tego, że jego habilitacja odbędzie się prędzej niż moja, choć podanie moje od roku zalega w dziekanacie ale nie zazdrozczę mu tego, bo to jest niezmiernie porządny człowiek, może nie orzeł, ale solidny i sumienny, co może lepiej niż orłem po obłokach bujać, zwłaszcza w Polsce. Zresztą dla niego jest to sprawa bytu, a dla mnie, ot tak: nie chcę żeby w przyszłości Małeczyński, może Lutman, Stroński, Mendys et tutti quanti potracali mnie łokciami”¹⁵⁰. Jak widać, dążenie lwowskiej archiwistki by nie uchodzić za gorszą wśród męskiej załogi Archiwum Bernardyńskiego skłaniało ją do przewyciężenia wahań mimo, że marudne tempo przewodu habilitacyjnego nie wróżyło szybkiego finału.

Wszelkie nadzieje rozwiąła definitywnie uchwała Rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Jana Kazimierza z 23.I.1929 r. odrzucająca wniosek komisji o dopuszczenie Polaczkówny do habilitacji.

Zbulwersowany tą sprawą Oswald Balzer niecałe 2 miesiące później tak pisał do jednego z historyków Uniwersytetu w Poznaniu (prawdopodobnie do Kazimierza Tymienieckiego), referenta sprawy Polaczkówny na posiedzeniu komisji ds. habilitacji tamtejszego Wydziału Humanistycznego: “Panna P. wniosła właśnie podanie habilitacyjne do Wydz. Humanistycznego Uniw. Lwowskiego; były już wtedy jednak znaki, iż sprawa ta napotkać tu może na różne przeszkody, i to właśnie było powodem, że poruszyłem ją już wtedy wobec P. Kolegi. Przewidywania te okazały się usprawiedliwionymi. Mimo wyraźny przepis ustawowy, że podanie habilitacyjne winno być załatwione w ciągu 6 miesięcy, przyszło p. P[olaczkówn]-ej czekać na samą ocenę Komisji fachowej, do tego wyznaczonej

¹⁴⁹ Ibidem, rkps 7348/II, s. 200.

¹⁵⁰ Ibidem, rkps 7687/II, s. 261-262.

po upływie ok. 1 ½ roku od wniesienia podania – aż do lata 1928 r., t.j., razem przez ok. 2 lata. Widocznie nawet Komisji nie spieszyło się z tą sprawą; ostatecznie jednak wniosek jej, jak było do przewidzenia, skoro mógł się oprzeć tylko na samych przedłożonych pracach, wypadł pomyślnie. Zdawałoby się, że wobec tego samo dopuszczenie do habilitacji przez Wydz. Humanist[yczny], jest już tylko kwestią formalną, skoro była pomyślna opinia komisji fachowej, zalecająca dopuszczenie kandydatki do habilitacji z nauk pomocniczych historii średniow[iecznej], ze szczególnym uwzględnieniem genealogii, heraldyki i sfragistyki. Aliści stała się rzecz nieoczekiwana. Po kilkumiesięcznej dalszej zwłoce Wydz. Humanistyczny większością (nieznaczna) głosów uchwalił odmówić prośbie p. P[olaczków]ny o dopuszczenie do habilitacji. Oczywiście nie mogło się to stać z powodów rzeczowo-naukowych, weszły tu w grę inne pobudki, z którymi nie kryli się niektórzy członkowie – nastroje antyfeministyczne na tym polu. P. P. zdecydowała się wobec tego wnieść podanie o habilit[ację] do Waszego Uniwersytetu; podanie to przed ok. tygodniem zostało wysłane do Poznania¹⁵¹. Echa tych nastrojów antyfeministycznych pobrzmiwają także w cytowanej wypowiedzi Jana Ptaśnika, który choć pisze w żartobliwej formie, odczuwa niemal rodzaj wstydu z powodu popierania karier “samych bab”.

Sama Polaczkówna przyjęła werdykt Rady Wydziału Uniwersytetu Jana Kazimierza, z najwyższym rozgoryczeniem, wyrażonym w liście do Balzera: “... Od początku aż do tej chwili nie mogę się zapatrywać inaczej na sprawę mojej habilitacji, jak na bezprawie popełnione na mojej osobie i to wyłącznie dlatego, że nie mogę i nie chcę “czapką, papką itd.” niewolić sobie ludzi, których w głębi duszy uważam bądź za jednostki przewrotne bądź za głupców i którymi pogardzam. Jestem przekonana, że wybiegi antyfeminizmu nie istniałyby, gdyby chodziło o kogo innego, o innym charakterze i innych poglądach politycznych, nawet przy mniejszych wymaganiach naukowych. Pocieszam się tym, że u nas w Polsce robi się wszystko wbrew prawu i moja osobista sprawa jest tylko kroplą w morzu¹⁵². Istotnie, znaczna część konserwatywnej kadry profesorskiej Uniwersytetu Jana Kazimierza zdecydowanie sprzeciwiała się habilitacjom kobiet; opór ten wyrażano w trakcie prac legislacyjnych dotyczących ustroju szkolnictwa wyższego jak i w poszczególnych przypadkach kobiecych starań o uzyskanie *veniae legendi*. Kadra tamtejsza musiała “wykruszyć” najbardziej antyfeministycznych pro-

¹⁵¹ Archiwum Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, nr 148/43. Cyt. za D. Mazurczak, *Kariery akademickie kobiet w Polsce – Uniwersytet Poznański*, w: *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym Państwie Polskim*, zbiór studiów pod red. A. Żarnowskiej i A. Szwarca, Warszawa 1996, s. 132.

¹⁵² *Ibidem*, s. 294.

fesorów i “dojrzeć” w latach trzydziestych XX w. do udzielenia *veniae legendi* Karolinie Lanckorońskiej z historii sztuki i Łucji Charewiczowej z historii miast.

Młodszy znacznie od lwowskiego Uniwersytet Poznański okazał się bardziej postępowy: uznał za całkowicie wystarczający dotychczasowy dorobek panny Heleny, a dnia 3.XII.1929 r. komisja złożona m. in. z profesorów – “lwowiaków” Bronisława Dembińskiego, Adama Skałkowskiego podjęła decyzję o dopuszczeniu do kolokwium habilitacyjnego. Brak w Archiwum Uniwersytetu Adama Mickiewicza protokołów z obrad Rady Wydziału, podczas których odbyło się kolokwium i wykład habilitacyjny Polaczkówny, kompensują jej nieocenione listy.

Na gorąco po wykładzie habilitacyjnym, 4.XII.1929 r. napisała do swego Mistra: “Przed godziną odbył się wykład habilitacyjny, mam wrażenie, że wypadł dobrze. Wczorajsze colloquium było słabe, ale nie dopisały mi nerwy, a dzisiaj rozklekotały się na dobre¹⁵³. W dalszym ciągu listu padają słowa wdzięczności pod adresem Balzera, “który mi to całe przejście najlepszą swoją osobą ułatwił”¹⁵⁴.

Istotnie, Polaczkówna nie przesadzała pisząc, że jej wykład habilitacyjny był udany, poświęcony “Genezie orła Piastowskiego” wiązał powstanie owego godła ze zjednoczeniowymi dążeniami Henryka IV Probusa i Przemysła II. Ogłoszony w “Rocznikach Historycznych” (t. 6, 1930) do dzisiaj jest cytowany i wymieniany w zestawieniach bibliograficznych jako klasyczna publikacja.

Uniwersytet Poznański, który wreszcie nadał pannie Helenie habilitację zatrudniał ją jako kontraktowego docenta nauk pomocniczych historii. Rokrocznie przez kilka tygodni urlopowana z lwowskiego Archiwum prowadziła tam, najczęściej w kwietniu-maju (a więc w trzecim, wiosennym trymestrze, zgodnie z ówczesnym podziałem roku akademickiego) cykl wykładów i ćwiczeń z zakresu chronologii, sfragistyki piastowskiej, heraldyki i genealogii.

Nie zaniedbywała działalności badawczej. W 1930 r. prowadziła z ramienia Polskiej Akademii Umiejętności kwerendę w Archiwum Watykańskim. W Rzymie poznała dr Karolinę Lanckorońską, która po wielu latach wspominała, “że p. Helena miała już ważną pozycję naukową. Była bardzo przystępna i dobra”¹⁵⁵.

Nie do końca można się zgodzić z wielokrotnie wyrażanym przekonaniem Polaczkówny o jej niedocenianiu przez sfery naukowe. Była jednak aktywną członkinią licznych instytucji oraz towarzystw naukowych: Polskiego Towarzystwa Historycznego, Komisji Historycznej Polskiej Akademii Umiejętności, Sekcji Kultury i Sztuki Towarzystwa Naukowego we Lwowie i Polskiego Towarzystwa Heraldycznego. Weszła też w skład Komisji Historycznej PAU a gdy powstawał

¹⁵³ Ibidem, s. 311.

¹⁵⁴ Ibidem, s. 312.

¹⁵⁵ Karolina Lanckorońska do Stanisława Polaczka, Rzym 15.V.1995 nadesłany mi uprzejmie w formie skanu przez pana Piotra Polaczka.

“Polski Słownik Biograficzny” znalazła się w składzie jego Komitetu Redakcyjnego¹⁵⁶.

Doskonale przygotowanie lingwistyczne¹⁵⁷ i liczne kwerendy w archiwach i bibliotekach Paryża, Rzymu, Brukseli, Wiednia, Zurychu i Pragi sprzyjały dążeniu Heleny Polackówny do usilnego rozwijania międzynarodowej współpracy naukowej w zakresie nauk pomocniczych historii. Jeśli chodzi o heraldykę program takiej współpracy zaprezentowała w referacie na VII Międzynarodowym Kongresie Nauk Historycznych obradującym w Warszawie w 1933 r. pt. “De l’utilite d’une collaboration internationale pour la publication des armoriaux du Moyen-Age (La Pologne au VII-e Congres International des Sciences Historiques)”. Także “internacjonalny” charakter miała obszerna rozprawa “Księga bracka św. Krzysztofa na Arlbergu w Tyrolu (Rękopis Archiwum Państwowego w Wiedniu Nr. 473)”, ogłoszona w 1931 r., najpierw w odcinkach w kolejnych numerach “Miesięcznika Heraldycznego”, a następnie w tymże roku jako osobna publikacja. Zawierała ona edycję reprodukcji 11 polskich herbów zawartych w tej księdze. Siedem lat później Polackówna wraz z Annie Isabellą Cameron opublikowała w Edynburgu ciekawy dokument nobilitacyjny “Diploma of Nobility of Thomas Cumming, 1727”. Z powodu wybuchu II wojny światowej nie udało się jej niestety wydać bogato ilustrowanej kolorowymi planszami polskiej części “Herbarza Flamandzkiego” w oparciu o zasoby Archiwum Królewskiego w stolicy Belgii.

Koncentrując swe badania naukowe głównie na heraldyce, w pewnym zakresie także na genealogii i sfragistyce mniej uwagi poświęcała dyplomatyce, ale tu też miała dorobek w postaci cennych artykułów np. “Roty przywileju Henryka I Brodatego dla Trzebnicy z 1208 r.” (“Księga pamiątkowa Władysława Abrahama”, Lwów 1930), czy “Zapis Teodora Gryfity dla cystersów”. Nie zaniedbywała też prac edytorskich wydając “Księgę radziecką miasta Drohobycza 1542-1563 (z papierów pośmiertnych ś.p. Stefana Sochaniewicza)” (Lwów 1936).

Sporadycznie podejmowała też tematy z historii regionalnej i to nie tylko z historycznych ziem ruskich, *exempli gratia* rozprawa “Szlachta na Siewierzu Biskupim w latach 1442-1770” (Lwów 1913) oraz artykuł “Z przeszłości miasta Grzymałowa” (“Z księgi pamiątkowej Leona Pinińskiego”, Lwów 1936).

Po tej prezentacji dokonań badawczych i perypetii habilitacyjnych Heleny Polackówny czas przypomnieć kontrfaktyczne pytanie postawione w tytule niniejszego artykułu i podjąć próbę udzielenia na nie odpowiedzi. Na pewno pomyślny przebieg procedur habilitacyjnych na Uniwersytecie Jana Kazimierza i

¹⁵⁶ T. Kondracki, *Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1918-1939*, Toruń 2006, s. 25, 54, 164-165; P. Sierżega, *Kazimierz Tyszkowski (1894-1940). Z dziejów nauki polskiej w międzywojennym Lwowie*, Rzeszów 2011, s. 204, 250, 394.

¹⁵⁷ Archiwum Akt Nowych (dalej – AAN), MWRiOP, nr 5088, s. 1; w kwestionariuszu osobowym zapisano biegłą znajomość języków: francuskiego, niemieckiego, łaciny i greki a bierną – angielskiego, ruskiego, czeskiego.

ewentualne podjęcie we Lwowie zajęć dydaktycznych sprzyjałyby podniesieniu poziomu badań z zakresu nauk pomocniczych historii i prowadzonych z nich wykładów. Polaczkówna była wszak uczoną klasy europejskiej, mająca liczne kontakty z zagranicznymi naukowcami oraz instytucjami.

Nie mam pewności i jestem zdany raczej na przypuszczenia, że korzystny przewód habilitacyjny, jako ewidentny dowód uznania naukowej pozycji Polaczkówny mógłby stępić ostrze jej niechętnych mężczyznom ocen i wystąpień.

Uważając się za renomowaną specjalistkę w zakresie heraldyki i sfragistyki w listach do Balzera słusznie pisała, nie przebierając w słowach o umiejętnościach i poglądach innych, tj. artykule Mariana Gumowskiego: “Trudno zaiste o większą mieszaninę poglądów fałszywych, nieco spostrzeżeń dobrze zaobserwowanych wygłoszonych z tupetem arogancji, na jaką się może zdobyć tylko wielki nieuk. Trzeba mu będzie odpowiedzieć w toku pracy, jakkolwiek rzecz nie jest łatwa dać skondensowaną odpowiedź na takie gadanie bez kośćca. Doprawdy żal mi szczerze, że nie mam nic z daru polemicznego Pana Dyrektora, jakkolwiek widzę dobrze ułomności wywodów mojego przeciwnika”¹⁵⁸.

W porównaniu z kolegami, których kariery naukowe przebiegały gładko i bez zakłóceń Polaczkówna czuła się też skrzywdzona wysokością otrzymywanego wynagrodzenia. Gdy w 1934 r., w apogeum wielkiego kryzysu gospodarczego obniżano pobory urzędnikom, nauczycielom i innym grupom zawodowym opłacanym przez państwo (w związku ze spadkiem dochodów budżetowych ale także kosztów utrzymania, zwłaszcza cen żywności) również ją zdegradowano z VI do VII grupy uposażenia służbowego. Skarżyła się na swą sytuację w liście do prof. Marcellego Handelsmana: “Sytuacja jest taka, że posiadam dzisiaj równe uposażenie z kolegami dr. Maleczyńskim, dr. Hejnoszem, którzy stawiali pierwsze kroki w archiwum, gdy ja miałam za sobą szereg prac naukowych i robót archiwalnych. Rozumiem, że im obu także się przykrzy sytuacja bez zmian na stanowiskach archiwalnych i zaczynają czynić starania, co im jako mężczyznom jest łatwiejsze i niewątpliwie się powiedzie. Ja zaś muszę się liczyć z tym, że gdyby mi przyszło przejść na emeryturę bez poprawy mego stopnia służbowego, los mój byłby nie do pozazdroszczenia. Zresztą i obecnie gdy cały mój czas pochłania praca archiwalna i studia naukowe, nie jest rzeczą słuszną abym była krępowana czy to w kwestii zakupu książki zagranicznej, czy wyjazdu zagranicę, bez czego moje prace nie mogą prosperować”¹⁵⁹.

Do wybuchu wojny Helena Polaczkówna nie doczekała się uregulowania tej sprawy; musiała się godzić na pobory równe wypłacanym jej młodszym – wiekiem i stażem pracy – kolegom. Państwo Polskie miało u progu lata 1939 r. pilniejsze i ważniejsze wydatki.

¹⁵⁸ Oss., rkps 7687/II, s. 426, Zakopane, 7.I.1932.

¹⁵⁹ Polska Akademia Nauk. Archiwum, Materiały Marcellego Handelsmana, nr 452, nlb, Lwów [?] 19.VI.1939.

Луція Харевічова і Ян Птасьнік: взаємини учня і вчителя

Ольга Гуль

Луція Харевічова – відомий історик Львова, викладач Львівського університету, одна з трьох жінок, допущених до габлітації у міжвоєнному Львові, і перша жінка-кустош Історичного музею міста Львова. Окрім того, дослідниця долучалася до організації наукового життя у міжвоєнному Львові, а також була активним громадським діячем. Її наукова та професійна діяльність тривала трохи більше 20 років. Зважаючи на те, що прожила вона лише 46 років, можна ствердити – весь період свідомого життя Харевічова присвятила науці, досліджуючи і популяризуючи історію Львова та міст загалом.

Професійну діяльність Луції Харевічової можна поділити на два періоди. Перший (1918–1930 рр.), коли вона навчалася, а згодом працювала в Університеті Яна Казимира; в цей час дослідниця тісно співпрацювала з професором Яном Птасьніком. Другий період розпочався у 1930 р., коли після смерті свого наставника вона залишила роботу в університеті й була прийнята на посаду кустоша (охоронця фондів) в Історичному музеї міста Львова, продовжуючи займатися науковою і дидактичною діяльністю¹⁶⁰. Наше дослідження присвячено висвітленню першого періоду наукової діяльності Луції Харевічової, коли значний, чи навіть вирішальний вплив на становлення її як

¹⁶⁰ Детальніше про життєвий шлях та наукову діяльність Л. Харевічової див: M. Friedberg, *Lucja Charewiczowa (1897–1943)*, „Kwartalnik Historyczny”, 1939–1945, (wyd. 1946), z. 3–4, s. 436–220; H. Winnicka, *Charewiczowa Lucja*, w: *Słownik historyków polskich*, koncepcja i opracowanie redakcyjne M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 2; A. Kusiak, *Lucja Charewiczowa – inicjatorka badań nad przeszłością kobiet polskich*, w: *Kobieta i kultura: kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim*. Zbiór studiów pod red. A. Żarnowskiej i A. Szwarca, Warszawa 1996, s. 99–103; H. Mađurowicz-Urbańska, *Lucja Charewiczowa i jej Lwów*, w: *Kraków–Małopolska w Europie Środką. Studia ku czci profesora Jana Małeckiego w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. K. Brońskiego, J. Purchli, J. Szpaka, Kraków 1996, s. 189–193; J. Suchmiel, *Lucja Charewiczowa (1897–1943). Życie i dzieło*, Częstochowa 2001; O. Гуль, *Життєвий шлях та професійна діяльність Луції Харевічової*, w: *Pamiętnik VIII Ogólnopolskiego Zjazdu Studentów Archiwistyki (Archiwista w świecie źródeł historycznych)*. Lublin, 28–29 kwietnia 2005, pod red. Janusza Łosowskiego, Lublin 2007, s. 203–209; O. Гуль, *Луція Харевічова як історик Львова*, w: *Польща та поляки в дослідженнях молодих вчених*. Збірник праць Третьої міжнародної міжвузівської науково-практичної конференції молодих вчених, укладачі: А. Івашко, Я. Єндрисяк, Н. Крилова, Т. Наумова, Маріуполь 2008, с. 155–163; D. Malczewska-Pawełec, *Lucja Charewiczowa (1897–1943)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, pod redakcją naukową J. Maternickiego, P. Sierżęgi, L. Zaskilniaka, Rzeszów 2014, tom II, s. 517–535.

історика, організатора наукового життя у Львові мав професор Ян Птаський – історик-медієвіст, керівник кафедри загальної історії середніх віків, один з найвідоміших дослідників культури у міжвоєнній Польщі¹⁶¹. Більшість сучасних науковців вважають Л. Харевичову його найвідомішою ученицею і послідовницею¹⁶².

Знайомство Л. Харевичової і Я. Птаського відбулося 1919 р. у Кракові, коли вона, будучи студенткою першого року навчання філософського факультету Університету Яна Казимира, записалася на літній семестр (1918/1919 навчального року) до Ягеллонського Університету (філософське відділення)¹⁶³. Причиною переведення до краківського університету послужило призупинення дидактичної і наукової роботи в освітніх інституціях Львова через польсько-український конфлікт¹⁶⁴. Відомо, що у Кракові Л. Харевичова, окрім занять професорів Владислава Семковича, Станіслава Віндакевича, Вацлава Собеського, відвідувала монографічні лекції Яна Птаського “*Życie w Polsce w XVI i XVII wieku*”, а також брала участь у його науковому семінарі¹⁶⁵.

Дослідниця Ядвіга Сухмель пов’язувала її повернення до Львова із переїздом сюди Я. Птаського, але згідно з даними особових справ обох істориків, Луція Харевичова перебувала у Львові вже у першому семестрі 1919/1920

¹⁶¹ Детальніше про Яна Птаського див: F. Bujak, *Życiorys Jana Ptańskiego*, „Kwartalnik Historyczny”, 1930, s. X–XLV; A. Banach, *Jan Ptański*, w: *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Historycznego*, pod red. J. Dybca, Kraków 2000, s. 214-223; J. Kolbuszewska, *Historia kultury jako samodzielna dziedzina badawcza a lwowskie prace Jana Ptańskiego*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2005, t. III, c. 430-439; J. Kolbuszewska, *Historyczno-kulturowa refleksja Jana Ptańskiego na tle polskiej historiografii dwudziestolecia międzywojennego*, w: *Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях*, ред. Л. Зашкільняк, Є. Матерницький, Львів; Жешув 2006, т. IV, s. 410-420; J. Kolbuszewska, *Jan Ptański*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki przy współpracy L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007, s. 469-482; *Korespondencja Jana Ptańskiego z Jarosławem Bidło*. Oprac. Piotr Biliński (UJ) i M. Durczanski (UK w Pradze), „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, Warszawa 2011, t. LVI, nr 2., s. 7-44.

¹⁶² J. Suchmiel, *Działalność naukowa kobiet w Uniwersytecie we Lwowie do roku 1939*, Częstochowa 2000, s. 186; Р. Лаврецький, *Історична медієвістика на Гуманітарному факультеті Львівського університету в 1918–1939 роках*, w: *Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях*, ред. Л. Зашкільняк, Є. Матерницький, Львів; Жешув 2006, т. IV, s. 451; J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Rzeszów 2012, s. 54.

¹⁶³ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДАУ у м. Львові), фонд 710, опис 1, справа 1, аркуш 31.

¹⁶⁴ J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939)*, s. 45.

¹⁶⁵ ЦДАУ у Львові, ф. 710, оп. 1, спр. 1, арк. 18-19.

навчального року, де активно відвідувала лекції в університеті¹⁶⁶. Натомість, Ян Птасьнік став керівником кафедри загальної історії середніх віків та очолив заклад допоміжних історичних дисциплін Університету Яна Казимира лише 2 грудня 1919 р.¹⁶⁷ Однак, остаточний його переїзд до Львова через проблеми із житлом затягнувся до початку лютого 1920 р.¹⁶⁸

Варто зазначити, що переїзд Я. Птасьніка до Львова припав на досить складний період в його житті. Більшість біографів історика вказували, що його науковий шлях був дуже важким, адже закінчивши навчання у Ягеллонському університеті 1903 р. зі ступенем доктора (наукова робота про магнатську родину Бонерів), він був залучений до наукового проекту (т. зв. “Римської експедиції”) з виявлення й опублікування польських документів у архівах Риму¹⁶⁹. Підсумком виконання цього проекту, який тривав 10 років, стало 3-томне видання “*Monumenta Poloniae Vaticana*” (1913–1914 pp.). Протягом цього часу Я. Птасьнік плідно займався науковою діяльністю, зокрема у 1907 р. отримав габілітацію за працю “*Udział Włochów w organizacji poczty w Polsce*” (“Участь італійців в організації пошти в Польщі”). Однак, незважаючи на значні наукові успіхи, до 1919 р. він не міг отримати постійного працевлаштування в університеті, а джерелом прибутків була робота в гімназії. У 1910 р. заява науковця із зверненням до Міністерства віровизнань і освіти про отримання посади керівника кафедри не була підтримана, вченому присвоїли статус титулярного професора, що надавав право викладати лише спецкурси. Варто зазначити, що його колеги Францішек Буяк і Вацлав Собеський у цей час вже були керівниками кафедр. У 1918 р., по смерті проф. Станіслава Кжижановського, він розраховував, що отримає вакантну посаду керівника кафедри польської історії, натомість Сенат Ягеллонського університету номінував його надзвичайним професором з правом викладати історію культури¹⁷⁰. Зневірившись у можливості будь-якого кар’єрного росту у Кракові, Ян Птасьнік прийняв пропозицію Станіслава Закшевського, тодішнього декана філософського факультету Львівського університету, переїхати до Львова і очолити новостворену кафедру загальної історії середніх віків і заклад допоміжних історичних дисциплін. С. Закшевський пишався тим, що посприяв переїзду відомого вченого до Львова і вбачав у цьому свою велику

¹⁶⁶ ЦДАУ у м. Львові, ф. 710, оп. 1, спр.1, арк. 20.

¹⁶⁷ ЦДАУ у м. Львові, ф. 146, оп. 53, спр. 711, арк. 9-10.

¹⁶⁸ 31 січня 1920 р. телеграмою він повідомив Ректорат Університету Яна Казимира: “Ponieważ wszelkie moje starania o mieszkanie we Lwowie są bezowocne, proszę o zarekwirowanie mi przez władzę miejskie na podstawie ustawy sejmowej tymczasowego mieszkania, inaczej trudno mi będzie spełniać obowiązki urzędowe” (Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 26, оп. 5, спр. 1566, арк. 23).

¹⁶⁹ J. Kolbuszewska, *Jan Ptaśnik*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej...*, s. 471.

¹⁷⁰ ЦДАУ у м. Львові, ф. 146, оп. 53, спр. 711, арк. 1.

заслугу, адже це відбувалося в період масової еміграції наукових кадрів зі Львова¹⁷¹.

Утворення кафедри загальної історії середніх віків як окремої структурної одиниці університету було результатом реорганізації історичних студій відповідно до поділу загальної історії на три окремі епохи. Так, 16 липня 1919 р. рада філософського факультету ухвалила рішення про створення нових кафедр: стародавньої історії, загальної історії середніх віків і загальної історії нового часу¹⁷². У листопаді цього ж року посаду звичайного професора загальної історії середніх віків та допоміжних історичних дисциплін запропоновано Я. Птасьніку¹⁷³. Передбачалося, що новостворена кафедра об'єднає два навчальні предмети¹⁷⁴.

Прибувши до Львова, Я. Птасьнік почав активно займатися науковою та дидактичною діяльністю. Роботу у Львівському університеті він розпочав з організації Семінару історії середніх віків. Наукові семінари на той час були основними центрами організації історичних досліджень, метою діяльності яких було теоретичне та практичне ознайомлення його членів з методами самостійної наукової праці; керівник також скеровував молодих науковців у виборі тематики їх праць¹⁷⁵. Семінари професора Птасьніка з історії середньовічної культури та історії міст користувалися популярністю серед студентів. Особливо багато в семінарі професора було жінок, які, очевидно, віддавали перевагу тематиці з історії культури. Активною учасницею цих семінарів протягом чотирьох років навчання була також Луція Харевічова¹⁷⁶. Вона записалась на всі лекції професора Яна Птасьніка: у 1919/1920 н. р. відвідувала його монографічні лекції "Wędrówki ludów"¹⁷⁷, "Epoka Karolińska"¹⁷⁸, у 1920/1921 – "Czasy wypraw krzyżowych"¹⁷⁹, "Życie prywatne w wiekach średnich"¹⁸⁰, у 1921/1922 – "Czasy wczesnego odrodzenia"¹⁸¹, "Dzieje

¹⁷¹ J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918–1939)*, s. 48.

¹⁷² Р. Лаврецький, *Історична освіта та наука у Львівському університеті в 1918–1939 роках*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, Львів 2000, с. 44.

¹⁷³ Там само, с. 46.

¹⁷⁴ Там само, с. 48.

¹⁷⁵ Р. Лаврецький, *Організація навчального процесу в галузі історичних дисциплін у Львівському університеті в 1918–1939 роках*, в: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2004, t. II, s. 300.

¹⁷⁶ ЦДІАУ у м. Львові, ф. 710, оп. 1, спр. 1, арк. 21, 22, 23, 25, 26, 28, 30.

¹⁷⁷ Там само, арк. 21.

¹⁷⁸ Там само, арк. 22, 36.

¹⁷⁹ Там само, арк. 23, 40.

¹⁸⁰ Там само, арк. 25.

rapieskie na tle stosunków włoskich XIV i XV w.”¹⁸² Окрім того, вона була активною учасницею практичних занять із допоміжних історичних дисциплін (дипломатики та латинської палеографії), ведення яких входило до обов’язків Яна Птасьніка¹⁸³.

На початку 1920-х років професор Я. Птасьнік займався налагодженням діяльності новоствореної кафедри загальної історії середніх віків та закладу допоміжних історичних дисциплін, залучаючи до викладацької діяльності молодих медієвістів, своїх учнів та колег¹⁸⁴. Завдяки його рекомендації у 1921 р. Луцію Харевічову ще студенткою прийняли на посаду асистента (спершу молодшого (1921–1924 рр.), а згодом старшого (1924–1930 рр.)). У рекомендаціях професор вказував, що вона “сумлінно віддається історичним студіям, зокрема в галузі допоміжних наук” („gorliwie oddaje się studiom historycznym, szczególnie z zakresu nauk pomocniczych”)¹⁸⁵. Основним її завданням було упорядкування та інвентаризація колекції печаток, що була на балансі Закладу допоміжних історичних дисциплін; вона також займалася упорядкуванням кафедральної бібліотеки¹⁸⁶. Винагорода за роботу мала дорівнювати 2/3 від оплати праці молодшого асистента¹⁸⁷. Оплата була дуже мізерною на той час, тому професор звертався до Сенату з проханням перевести її на вищий щабель в ієрархії асистентури¹⁸⁸. Частково прохання було задоволене в грудні 1923 р., коли вона отримувала 50% від оплати праці асистента¹⁸⁹. Фінансове становище Л. Харевічової покращилося лише після захисту докторської дисертації у 1924 р., коли її перевели на посаду старшого асистента з правом отримання повної винагороди за роботу¹⁹⁰. 23 червня 1925 р. Харевічовій було довірено викладання предмету “Вступ до історичних наук” („Wiadomości wstępne do nauk historycznych”, 2 години на тиждень)¹⁹¹. Лекції з цієї дисципліни вона читала впродовж наступних років. Окрім того, періодично, замінюючи хворого професора Птасьніка, молода

¹⁸¹ Там само, арк. 26.

¹⁸² Там само, арк. 28.

¹⁸³ Там само, арк. 23, 25, 26, 28, 33,35.

¹⁸⁴ Р. Лаврецький, *Історична медієвістика на Гуманітарному факультеті Львівського університету в 1918–1939 роках*, с. 452.

¹⁸⁵ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1980, арк. 2.

¹⁸⁶ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1980, арк. 2.

¹⁸⁷ ЦДІАУ у м. Львові, ф. 710, оп. 1, спр.1, арк. 41, 44; ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1980, арк. 2, 4, 8.

¹⁸⁸ J. Suchmiel, *Łucja Charewiczowa (1897–1943). Życie i dzieło*, s. 26.

¹⁸⁹ ЦДІАУ у м. Львові, ф. 710, оп. 1, спр.1, арк. 48; ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1980, арк. 13, 20.

¹⁹⁰ ЦДІАУ у м. Львові, ф. 710, оп. 1, спр.1, арк. 49; ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1980, арк. 14, 15.

¹⁹¹ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1980, арк. 31.

дослідниця читала лекційний курс “Міста і міщанство в середньовіччі” (“Miasta i mieszczaństwo w wiekach średnich”).

Працюючи під керівництвом професора Я. Птасьніка, Харевічова паралельно готувала під його керівництвом докторську дисертацію. До 1924 р. організація навчального процесу у Львівському університеті базувалася на нормах законодавства, яке визначало діяльність навчального закладу ще за часів імперії Габсбургів. Відповідно до нього студент, який закінчував навчання в університеті, виконавши відповідні умови, отримував ступінь доктора. Зокрема, треба було отримати диплом про закінчення навчального закладу, представити наукову роботу, що мала бути результатом ґрунтовного дослідження. Згодом її мали оцінити науковий керівник (промотор) та рецензент (корєферент)¹⁹². Луція Харевічова отримала ступінь доктора у 1924 р. за наукову роботу “Торгівля Львова в XV столітті” (“Handel Lwowa w XV wieku”)¹⁹³. Праця отримала схвальну рецензію наукового керівника, котрий вказував, що “після деякого доопрацювання праця має бути опублікованою”, а також професора Ф. Буяка, котрий відзначив високий рівень дослідження¹⁹⁴.

Цього ж року на сторінках “Квартальника історичного”, друкованого органу Польського історичного товариства, було опубліковано її першу статтю „Handel Lwowa z Mołdawią i Multanami w wiekach średnich” (“Торгівля Львова з Молдавією і Мультанами в середні віки”)¹⁹⁵. Мабуть, публікація статті відбулася за сприяння Яна Птасьніка, котрий на той час був редактором цього видання¹⁹⁶. Очевидно, друк першої праці молоді дослідниці у такому авторитетному виданні став доброю заявкою для її подальшого наукового росту. Від того часу вона фактично щороку публікувала у цьому виданні статті, рецензії та огляди.

Варто зазначити, що саме в цей час Польське історичне товариство почало виходити з кризи, яку переживало в період Першої світової війни¹⁹⁷. Позитивні зміни відбулися після обрання у 1923 р. нового керівного складу

¹⁹² J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza 1918–1939*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2004, t. I, s. 233.

¹⁹³ ЦДАУ у м. Львові, ф. 710, оп. 1, спр. 2, арк. 97.

¹⁹⁴ J. Suchmiel, *Lucja Charewiczowa (1897–1943)*, s. 31.

¹⁹⁵ Ł. Charewiczowa, *Handel Lwowa z Mołdawią i Multanami w wiekach średnich*, „Kwartalnik Historyczny”, 1924, r. XXXVIII, s. 37-67.

¹⁹⁶ T. E. Modelski, *Towarzystwo Historyczne (1914–1924)*, „Kwartalnik Historyczny”, Lwów 1937, r. LI, s. 73.

¹⁹⁷ Ibid., s. 53; Л. Лазурко, *Проблеми становлення польської історичної науки міжвоєнного періоду на сторінках „Історичного Квартальника”*, в: *Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях*, ред. Л. Зашкільняк, Є. Матерницький, Львів; Жешув 2006, т. IV, s. 397.

Товариства, до якого входили Станіслав Закшевський (голова), Францішек Буяк (заступник голови), Ян Птасьнік – редактор друкованого органу цього товариства “Квартальника історичного”¹⁹⁸. Водночас, покращилося функціонування “Квартальника”. Новий редактор усі зусилля спрямовував на те, аби часопис дійсно виходив щоквартально¹⁹⁹. Цю мету було досягнуто у 1925 р., коли вийшло друком чотири номери і видання почало займати чільні позиції серед наукових видань міжвоєнної Польщі. Кількість співробітників редакції збільшилася до 46 осіб²⁰⁰. Стараннями професора до редакційної роботи над цим виданням була залучена також Луція Харевічова; вона, починаючи від 1924 р. і до 1939 р., була його незмінним секретарем²⁰¹. Згідно зі спогадами історика Мар’яна Тировича, у виконанні цих обов’язків їй допомагав Болеслав Стахоній²⁰². Серед епістолярної спадщини Л. Харевічової є багато листів до неї як секретаря редакції “Квартальника”: дописувачі узгоджували з нею умови публікації своїх статей. Серед них, зокрема, листи від Ю. Відаєвича²⁰³, М. Єдлуби²⁰⁴, П. Пометака²⁰⁵ та дописувачки Софії з Кракова²⁰⁶.

У 1925 р. на основі дисертації Харевічова підготувала і видала монографію “Торгівля середньовічного Львова”²⁰⁷. Її науковий дебют був дуже вдалим, на книгу було написано п’ять рецензій, причому три в іноземних виданнях – двох німецьких і французькому; рецензенти підкреслювали важливе значення праці для дослідження історії торгівлі у містах²⁰⁸.

Завдяки успіху на науковій ниві Л. Харевічова отримала можливість поїхати на стажування до Франції, де протягом 1925–1926 н. р. як стипендіатка французького уряду вивчала історію комунальних рухів у містах Західної Європи. Зокрема, брала активну участь у лекціях та практичних заняттях з історії міст професора Марцеля Пое у Практичній школі вищих студій при Сорбонському університеті та в Інституті урбаністики²⁰⁹.

¹⁹⁸ T. E. Modelski, *Towarzystwo Historyczne (1914–1924)*, s. 73.

¹⁹⁹ Ibid., s. 75.

²⁰⁰ Ibid.

²⁰¹ K. Tyszkowski, *Polskie Towarzystwo Historyczne 1925–1936*, „Kwartalnik Historyczny”, 1937, r. 51, s. 125.

²⁰² M. Tyrowicz, *Lwowski ośrodek historyczny w okresie międzywojennym (1918–1939). Garść wspomnień*, w: *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej*. Praca zbiorowa pod redakcją Jerzego Maternickiego, Warszawa 1990, cz. V, s. 321.

²⁰³ ЦДІАУ у м. Львові, ф. 710, оп. 1, спр. 10, арк. 1, 2.

²⁰⁴ Там само, арк. 11–12.

²⁰⁵ Там само, спр. 13, арк. 10–11.

²⁰⁶ Там само, спр. 15, арк. 6, 7.

²⁰⁷ Ł. Charewiczowa, *Handel średniowiecznego Lwowa*, Lwów 1925.

²⁰⁸ D. Malczewska-Pawelec, *Łucja Charewiczowa (1897–1943)*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, s. 520–521.

²⁰⁹ ЦДІАУ у м. Львові, ф. 710, оп. 1, спр. 2, арк. 19.

Завдяки старанно зібраному матеріалу, а також фаховому його опрацюванню Л. Харевічова впродовж другого десятиріччя ХХ ст. під керівництвом свого наставника опублікувала чимало статей та монографій з історії Львова, серед яких – “Ograniczenia gospodarcze nacji schizmatyckich i Żydów we Lwowie”, “Dziesięciolecia badań nad dziejami miasta Lwowa”, “Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski Przedrozbiorowej”, “Klęski zaraz w dawnym Lwowie”. У них вона продовжувала розвивати тематику, започатковану професором Я. Птасьніком, зокрема досліджувала конфлікти і суперечки економічного характеру у Львові, тоді як Ян Птасьнік займався висвітленням конфліктів, пов’язаних з устроєм міст у період середньовіччя і ранньомодерного часу.

На кафедрі, якою керував професор Я. Птасьнік, дослідниця пропрацювала близько 10 років. Після його смерті у лютому 1930 р. вона залишалась тут до кінця червня 1931 р.²¹⁰; після цього влаштувалася на посаду кустоша в Музеї міста Львова. Надалі Л. Харевічова лише частково співпрацювала з університетом, викладаючи курс “Wiadomości wstępne do nauk historycznych” та лекційний курс з історії міст²¹¹.

По смерті Я. Птасьніка Л. Харевічова долучилася до упорядкування випуску “Квартальника історичного”, присвяченого вшануванню його пам’яті, зокрема уклала бібліографію професора та присвятила йому “Wspomnienia uczniowskie”²¹², а також 17 березня 1930 р. поряд із професорами Ф. Буяком, С. Закшевським, О. Бальцером, Г. Шрамом виступила з промовою на вечорі пам’яті Я. Птасьніка²¹³. В “Учнівських споминах” дослідниця скромно окреслювала себе як “багаторічну товаришку праці” (“od lat towarzysząca mi towarzysza pracy”) і вказувала, що “незважаючи на високі вимоги і скупість на похвали, тримання учнів на далекій дистанції, не було прірви між Професором та учнями, а, навпаки, формувалася понад усе сильний вузол взаємного пов’язання”²¹⁴.

Відомо, що Л. Харевічова підтримувала приязні відносини з дружиною Я. Птасьніка. Збереглося декілька листів від Софії Птасьнікової (Малаховської) до неї. Усі вони датовані 1930–1931 рр.; у них вдова професора детально описувала процес підготовки встановлення пам’ятника на його мо-

²¹⁰ ЦДАУ у м. Львові, ф. 55, оп. 1, спр. 255, арк. 4.

²¹¹ ДАЛО, ф. 26, оп. 5, спр. 1980, арк. 75, 76, 139.

²¹² Ł. Charewiczowa, *Nekrolog ś. p. Jana Ptasnika. Bibliografia prac*, „Kwartalnik Historyczny”, 1930, r. XLIV s. I-X; Ł. Charewiczowa, *Nekrolog ś. p. Jana Ptasnika. Wspomnienia uczniowskie*, „Kwartalnik Historyczny”, 1930, r. 44, s. LXXXIV-LXXXVII.

²¹³ A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, Kraków 2012, s. 511.

²¹⁴ “Mimo tych wysokich wymogów, a skąpstwa nawet pochwały, mimo trzymania uczni na daleki dystans, nie by przepaści między Profesorem a uczniami, a owszem wytwarzała się nader wszystko silna więź wzajemnego powiązania” (Ł. Charewiczowa, *Nekrolog ś. p. Jana Ptasnika. Wspomnienia uczniowskie*, s. LXXXIV-LXXXVII).

гилі²¹⁵. В одному з листів вона просила Л. Харевічову, щоб та нагадала А. Вагнеру і С. Пазурі, котрі обіцяли допомогти при встановленні пам'ятника, аби вони "навідалися" на Янівське кладовище і підготували місце²¹⁶. З листування стає зрозуміло, що пані Птасьнікова цікавилася ситуацією, що склалася на кафедрі по смерті її чоловіка. В листі, від 29 квітня 1931 р. вона запитувала: "Чи ще продовжується безкоролів'я в семінарі?"²¹⁷.

Листи від вдови професора дещо розкривають причину звільнення Харевічової з університету і переходу на роботу до Історичного музею м. Львова. Після раптової смерті Я. Птасьніка фактично не було особи, яка могла б його замінити на посаді. На засіданні ради 7 травня 1930 р. С. Закшевський від імені історичної комісії запропонував розділити кафедру загальної історії середніх віків та допоміжних історичних дисциплін на дві окремі. Він же запропонував кандидатуру колишнього доцента Львівського університету Теофіля Еміля Модельського на керівника об'єднаної кафедри до її поділу на дві самостійні. Від 20 вересня 1930 р. Модельський вже іменувався звичайним професором загальної історії середніх віків²¹⁸. Тобто, номінально у квітні 1931 р. "безкоролів'я" в Семінарі не було, але, очевидно, була напружена ситуація, адже далі у листі С. Птасьнікова вказувала: "Може проф. Модельський прилапаний у Вільні? Далі просить мене Пані нічого не судити і сумніватись? Чи до літа вирішать щось з тим. Уявляю собі, як це Пані нервує, але добре, що Пані не розраховує тільки на ту посаду і в кожному разі знайде інше заняття"²¹⁹.

На початку 1930-х років на знак пам'яті про Я. Птасьніка Л. Харевічова готувала до друку працю про міста і міщанство у Польщі, яку професор за життя не встиг опублікувати. Опрацювавши численні виписки і регести,

²¹⁵ Так, 2 листопада 1930 р. Софія Птасьнікова повідомляла, що будучи у Львові, замовила пам'ятник за 1400 злотих (ЦДІАУ у м. Львові, ф. 710, оп. 1, спр. 14, арк. 2-3); 28 травня 1931 р. пані професорова писала, що відмовилась від пам'ятника, запроєктованого п. Залевським, оскільки той був дуже важким (4 т) і великим (висота 6 м), а тому незручним для транспортування і виглядав би непропорційно на фоні інших пам'ятників (ЦДІАУ у м. Львові, ф. 710, оп. 1, спр. 14, арк. 6); 18 червня 1931 р. дружина професора подала детальний опис замовленого пам'ятника, вказуючи, що його висота становить 3 м, напис виконано готичними літерами, і він має бути невдовзі готовим (ЦДІАУ у м. Львові, ф. 710, оп. 1, спр. 14, арк. 6).

²¹⁶ ЦДІАУ у м. Львові, ф. 710, оп. 1, спр. 14, арк. 2-3.

²¹⁷ Там само, арк. 8-9.

²¹⁸ Р. Лаврецький, *Історична освіта та наука у Львівському університеті в 1918–1939 роках*. Дисертація..., с. 50.

²¹⁹ "Może prof. Modelski załapiony w Wilnie? Dalej prosi mnie Pani nic nie posądzać i wątpić? Czy do lata zdecydują coś o tem. Wyobrażam sobie jak to Panią denerwuje, ale dobrze że nie jest Pani zdana tylko na tę posadę, a w każdym razie znajdzie drugie Pani zajęcie" (ЦДІАУ у м. Львові, ф. 710, оп. 1, спр. 14, арк. 8-9).

зібрані ним, Л. Харевічова виконала коректуру тексту, звірила посилання і уклала покажчик. Праця побачила світ у 1934 р. і, як зазначав Ф. Буяк, була “першим всебічним образом розвитку польських міст від XIII ст. до кінця існування Речі Посполитої, становила синтез 30-річної наукової праці і найбільш зрілий продукт його дослідницької думки”.

Підсумовуючи, слід зазначити, що саме під впливом Яна Птаського відбулося становлення Луції Харевічової як історика міст, зокрема Львова. Протягом 1930-х років вона займала посаду кустоша Історичного музею м. Львова і надалі активно займалася науковою діяльністю, писала статті і дослідження з історії міста, особливо зацікавилася історією жіночого руху. Її праці привнесли в історичну науку багато нових цінних фактів, часто її опрацювання спричинялися до виникнення нових наукових проблем і були підставами для нових досліджень. Підтвердженням вагомості значення і актуальності наукових досліджень Яна Птаського та його учениці Луції Харевічової може бути факт перевидання їхніх найважливіших праць²²⁰.

²²⁰ J. Ptański, *Kultura włoska wieków średnich w Polsce*, Warszawa 1945; Ejusd., *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, wydanie drugie, Warszawa 1949; Ejusd., *Kultura wieków średnich*, Warszawa 1959; Ł. Charewiczowa, *Historiografia i miłośnictwo Lwowa*, Warszawa 1990; Ejusd., *Czarna kamienica i jej mieszkańcy*, Warszawa 1990; Ejusd., *Kobieta w dawnej Polsce: do okresu rozbiorów*, Poznań 2002.

Дослідження з політичної історії Австро-Угорщини в науковій спадщині Степана Томашівського

Надія Халак

Степан Томашівський – дослідник насамперед політичної історії. Ще до Першої світової війни вчений викладав у Львівському університеті курси з історії Австрії (від 1848 р.), Угорщини (від 1868 р.), Австро-Угорщини та Галичини в її складі. Його лекції були оформлені у вигляді окремих розвідок, які висвітлюють історію дуалістичної монархії зі середини ХІХ (а саме з 1867 р.) по 1918 р. (час припинення її існування). Деякі з цих розвідок залишаються в рукописах донині.

Історик досліджував і значно давніше минуле Австрії та Угорщини. Зокрема, свою книгу “Українська історія. Нарис. Старинні і середні віки”²²¹ він присвятив давньому періоду до Люблінської унії 1569 р., розглядаючи його в контексті європейської історії.

Пізніше вчений запропонував гіпотезу про належність Передбужжя, Посання й Подністров’я до володінь угорської династії Арпадів, як автономної держави в 1018–1031 роках. Подальшу долю Руського князівства С. Томашівський пов’язував з Угорщиною. У статті “Перемисько-руський князь, якого ми досі не знали. В 900-ті роковини смерти князя Генриха” він ствердив як історичний факт правління першого відомого історикам князя в Перемишлі – Генриха-Емерика, сина угорського короля Стефана Святого. Дослідник припускав, що дружиною угорського королевича була Ольга, донька руського князя Святополка, сина Володимира Великого.

С. Томашівський докладно вивчав угорську боротьбу за незалежність початку ХVІІІ ст., зокрема угорське повстання під проводом Ференца ІІ Ракоція 1703–1711 рр. проти Австрії, а також ставлення європейських держав до угорського самостійницького руху. Ця тематика розкривається в більшій праці “Угорщина і Польща на початку ХVІІІ ст.”, у якій її автор використав матеріали австрійських та угорських архівів. Ця наукова студія цікава для нас ще й тим, що в ній апробовано широкий підхід до опрацювання теми, який передбачав ґрунтовну постановку проблеми в європейському контексті.

Цей підхід історик згодом застосує і при дослідженні української історії в її переломних моментах. Йдеться про ті події в недержавні періоди існування українського народу, коли національно-визвольна боротьба під проводом Б. Хмельницького в середині ХVІІ ст. чи міждержавні союзи гетьмана І. Мазепи початку ХVІІІ ст., здавалося, могли кардинально змінити ситуацію. Кожен з цих історичних переломів учений розглядав у політичній площині,

²²¹ С. Томашівський, *Українська історія. Нарис І: Старинні і середні віки*, Львів 1919, 150 с.

поєднавши з європейською історією, відтворюючи взаємозв'язок і взаємозалежність політики українських гетьманів і політики сусідніх держав.

До аналогічного дослідницького методу С. Томашівський вдався й під час осмислення українських визвольних змагань початку ХХ ст., сучасником і активним учасником яких сам був.

Зберігся рукопис історика “Устрій Австро-Угорщини”²²², у якому хронологічно структуровано правно-політичні документи, що визначали умови приєднання різних країв до Габсбурзької монархії, починаючи з XVI ст., а також закони, котрі регламентували успадкування престолу та єдність усіх земель монархії. Очевидно, це текст лекцій, які вчений читав у Львівському університеті напередодні Першої світової війни.

Погляди С. Томашівського на політику Австро-Угорщини наприкінці XVIII ст., зокрема в добу поділів Речі Посполитої, відображала низка його опублікованих і рукописних праць. Так, у рукописі “Перший розбір Польщі”²²³ проаналізовано тогочасну міжнародну обстановку та окреслено інтереси Росії, Пруссії й Австрії. На думку дослідника, втручання Росії та Пруссії у внутрішні справи Речі Посполитої й російська експансія, метою якої було забезпечити перевагу Російської монархії на сході Європи й посунути російські межі до Чорного моря, Дунаю і Карпат, змусили Австрію, попри загальну пасивність і найменшу агресивність щодо Польщі, взяти пропорційну участь у її поділах 1772 та 1795 рр.

Окрім наукових розвідок, конспектів лекцій політична історія Австро-Угорщини була представлена в публіцистиці С. Томашівського, у якій він порушував актуальні політичні проблеми, а також характеризував зовнішню та внутрішню політику Австро-Угорщини впродовж XIX–XX ст. Так, у статті “Війна й Україна”²²⁴ історик, поставивши запитання, як з погляду історичного розвитку української нації оцінювати приєднання Галичини до Австро-Угорщини, відповів, що саме завдяки цьому й стало можливим створення “українського П'ємонту”.

Роки правління Франца Йосифа I (1848–1916) учений назвав окремою добою в історії Габсбурзької монархії. 1916 року, після смерті монарха, С. Томашівський опублікував статтю “Австрія за цісаря Франца Йосифа I”²²⁵, у якій показав еволюцію зовнішньої політики монархії: від зародження та підтримки ідеї створення великоавстрійської держави (70 млн. населення),

²²² Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАУЛ), фонд 368, опис 1, справа 63.

²²³ ЦДІАУЛ, ф. 368, оп. 1, спр. 38.

²²⁴ “Вісник Союзу Визволення України”, Відень 1915, числа 29-30, 47-48, 51-52, 59-60.

²²⁵ С. Томашівський, *Австрія за цісаря Франца Йосифа I*, “Діло”, Львів 1916, число 286.

яка здійснювала б політичне керівництво світом, на початку правління австрійського імператора – до її повного занепаду на кінець правління цесаря. Учений пояснює нереалізованість великоавстрійської ідеї неприхильністю Пруссії та сепаратистськими змаганнями угорців і поляків.

Перешкоди в закордонній політиці монархії творила також її внутрішня політика, що утвердилася в Австрії в 1860-х роках і полягала в підтримці сильних націй проти слабких. Відтак, “родилися і виростили питання: сербське, чорногорське, румунське, болгарське – у формі і напрямі, що не все відповідали політичним інтересам монархії як цілості”²²⁶. Підсумовуючи огляд політики монархії, вчений писав: “Перед семи десятками літ в Австрії думано універсальними категоріями, в Пруссії партикулярними; сьогодні відворотно: “середноєвропейські” кличі лунають із Німеччини, Пруссії, в Австрії, натомість, глядається мікроскопом, який би то ще край можна відокремити (...) Збираючи разом, мусимо ствердити, що проблема політичної організації середньої Європи як була актуальна 2 грудня 1848, так остала ся нерозв’язана 21 листопада 1916, тільки що шанси її розв’язки значно погіршилися”²²⁷.

Історик писав практично про всі найважливіші європейські події початку ХХ ст., ставлення до них в Австро-Угорщині, проектуючи вплив цих подій на українське питання. Так, 1909 р., після анексії Австро-Угорщиною Боснії й Герцеговини у статті “Балканські справи й Україна”, яка зберігається в рукописі, С. Томашівський висловлювався про те, що політична криза на Балканах і, зокрема, участь у ній Австро-Угорщини, суперечать українським національним інтересам: “Ми, австрійські українці, будемо тільки податковим грошем й гарматним м’ясом причинятися до піднесення політичного престижу Габсбургів та торувати на схід дорогу чесько-німецькій фабричній мандаті”, “очевидно, серед народностей Угорщини Українці залишають хіба останнє місце в безпосереднім заінтересованню новою ситуацією”²²⁸.

Низка статей стосувалася української політики в Галичині. Будучи причетним до створення й діяльності на цих теренах національно-демократичної партії, Томашівський виступав її речником в Австро-Угорщині і перед війною, і у воєнні роки. 1911 року в газеті “Діло” він обґрунтував політичну доктрину українських національних демократів у Галичині. Своєрідність цього виступу полягала в тому, що стаття “Наша політика і проф. Грушевський”, яка стала офіційною відповіддю на критику лінії партії, була анонімною і спрямованою проти брошури М. Грушевського “Наша політика” – тут Томашівський категорично не погоджувався з громадянською позицією свого вчителя-історика.

²²⁶ Там само.

²²⁷ Там само.

²²⁸ ЦДАУЛ, ф. 368, оп. 1, спр. 6.

Напередодні Першої світової як ідеолог партії С. Томашівський також підтримав позицію Української парламентської репрезентації (УПР) під час реформи крайового статуту та зміни виборчої ординації до галицького сейму (стаття “Історичний момент”²²⁹, 1914). Історик наголошував на необхідності досягнення українсько-польського порозуміння в справі виборчої реформи Австро-Угорщини. Високо цінуючи заслуги УПР, яка, прийнявши відповідне рішення, довела, на його переконання, свою політичну зрілість, учений вказав на важливість угоди, мотивуючи це насамперед історичними аргументами. Зробивши історичний огляд польсько-українських договорів (Зборівського, Переяславського, Гадяцького та поділу українських земель, здійсненого 1667 р.), Томашівський назвав сучасну йому угоду такою, яка “перший раз в історії українсько-польських взаємин здобуває нашому народови певний докладно означений правний простір для політичного розвитку”. За його словами, таких гарантій український народ не мав у державно-правових актах від 1772 р.

Під час Першої світової війни Степан Томашівський написав чимало статей і з новітньої європейської політичної історії. У них мовиться про політичні плани воюючих сторін – Австро-Угорщини та Росії, а також про їхнє ставлення до творення незалежної Української держави. На землях, звільнених від російської окупації, вчений пропонував провести цілий комплекс змін, щоб відновити діяльність Греко-католицької церкви (брошура “Церковний бік української справи”²³⁰). У цій же праці, не заперечуючи проти проголошення самостійного Польського королівства на етнічних польських землях, завдання українських політиків в Австро-Угорщині автор вбачав у тому, щоб запобігти прилученню українських теренів до новопосталої Польської держави. Ці аспекти досить широко розглянуті також у його німецькомовній брошурі “Польша від моря до моря”²³¹, яка вийшла 1915 р. (авторство приховане під псевдонімом “Польшак”).

Хоча західноукраїнські політики, в тому числі й Томашівський, були розчаровані тим, що Австро-Угорщина й Німеччина своїм актом від 5 листопада 1916 р. про проголошення Польської держави та відокремлення Галичини пішли назустріч польським вимогам, проте навіть найсміливіші їхні політичні домагання з 1916 р. не сягали далі пропозицій перебудови габсбурзької монархії. Публіцистичні статті Томашівського пов’язували долю українського народу з інтересами Австро-Угорщини. Ще 1916 р. історик висловлював оптимізм щодо майбутнього монархії за умови її перебудови на засадах рівноправності народів. Проблема внутрішньо-державного устрою, як поясню-

²²⁹ С. Томашівський, *Історичний момент*, “Діло”, 1914, ч. 34, 36.

²³⁰ С. Томашівський, *Церковний бік української справи*, Відень 1916, 19 с.

²³¹ Pölschschak [С. Томашівський], *Polen von der Ostsee bis zum Schwarzen Meer*, Berlin 1916, 36 s.

вав учений, у 1916 р. була такою ж актуальною, як і на початку правління монарха: “Якби новий цісар почав своє панованє оголошенєм маніфестів з 2 грудня 1848 і 3 марта 1849 р. з підчеркненєм австрійської державної ідеї і рівності перед нею всіх народностей – в тім не було ніякого анахронізму”²³².

Аналізуючи російські плани в Першій світовій війни, Томашівський постійно шукав союзників для українців. Звідси його увага до українсько-угорських відносин, їхньої взаємозалежності та спільності цілей у протидії російському вторгненню. “Державна самостійність Угорщини держиться і падає з захованєм українського північно-східного валу”, – стверджував історик у статті “Угорщина і Україна”²³³. Саме через українські й угорські землі російські політики планували забезпечити собі прохід на Царгород. З цих позицій учений також розкривав ціль російської пропаганди серед марамороських українців, наполягав на визнанні мешканців північно-східних комітатів, греко-католиків за віровизнанням, українцями. Він підкреслював, що власне українці як “східна гранична охорона” є найціннішими союзниками угорців, Угорської держави та Європи.

У своїх публікаціях, частину з яких ми вже оглянули, Томашівський коментував також політику Австро-Угорщини в українському питанні. Історик описав її переорієнтацію після 1848 р. на протегування національно сильнішим меншинам – полякам, угорцям. Найслабшим аспектом внутрішньої політики монархії, на його думку, було невирішене національне питання, яке обмежувало й зовнішньополітичну активність Австрії. У зв’язку з планами включити українські етнічні території до складу Польщі, вчений виклав наукові аргументи української сторони щодо історичного кордону Галичини, етнографічних і мовних українських меж.

У квітні 1916 р. С. Томашівський знову порушив проблему перебудови внутрішньополітичного устрою Австро-Угорщини, зокрема поділу Галичини на автономні національні області та вказав на необхідність наукового обґрунтування цієї політичної вимоги українців. У його статті “Королівство Галичини і Володимирії”²³⁴ знаходимо низку положень, у яких аргументовано доведено некоректність даних австрійської офіційної статистики та публікацій, відповідно до яких Східна Галичина представлялася польським краєм. Дослідник розглянув історичні кордони Галичини у періоди української державності та бездержавності, порівнюючи їх із значно меншою територією Східної Галичини (простором вишого крайового суду). Він простежив племінно-мовну межу українців на заході, релігійні та мовно-етнічні відносини,

²³² С. Томашівський, *Австрія за цісаря Франца-Йосифа I*.

²³³ Hungaricus [С. Томашівський], *Угорщина й Україна*, “Вістник СВУ”, Відень 1916, № 55.

²³⁴ С. Томашівський, *Королівство Галичини і Володимирії*, “Діло”, 1916, ч. 104.

на основі чого склав таблиці, у яких подав відомості про мову та віросповідання населення. Аналізуючи цифри, Томашівський виявляв застосовані у статистичних переписах способи фальшування – ототожнення між віросповіданням і національністю, релігією та мовою. Водночас, він закликав українських науковців розпочати систематичні студії з історії, географії, етнічно-мовної й національно-політичної специфіки, господарства Галичини. Результати цих досліджень повинні були стати науковою основою для подальших кроків українських політиків.

Така ініціатива мала свою передісторію. Ще 1907 р. на засіданні етнографічної комісії НТШ історик запропонував членам товариства спільними зусиллями укласти етнографічні мапи Галичини, Буковини та українських земель у складі Російської імперії, на зразок уже підготовленої ним етнографічної карти Угорської Русі. Того ж року Томашівський радив українським послам до Державної ради Австро-Угорщини ініціювати обговорення такої актуальної політичної справи, як поділ Галичини на українську й польську частини, при цьому спонукаючи українських учених до опрацювання наукових підстав для українських політичних вимог. Та ці пропозиції в той час не знайшли відгуку.

Проте, задуму свого історик не полишав. На початку 1914 р. він увійшов до гурту галицьких національно-демократичних політиків і науковців, разом із членами якого (В. Охримовичем, В. Панейком, М. Лозинським, С. Рудницьким, Л. Цегельським) взявся за підготовку спільної публікації про Галичину. Окрім етнографічних карт розселення українського народу, ця колективна праця мала містити відомості з історії, географії, економіки Галичини і Буковини, а також про етнографічно-мовні та національно-політичні відносини на цих землях. Таке видання було покликане теоретично обґрунтувати завдання українського політичного проводу, довівши необхідність поділу Галичини. Перша світова війна перешкодила реалізації цього проекту, тому вже згаданою статтею 1916 р. Томашівський знову актуалізував це питання. Тоді ж він опрацьовував і давній державницький період української історії й конструював власну концепцію творення новітньої Української держави, що мало розпочатись із західноукраїнських теренів.

У 1915–1916 рр. історик неодноразово писав про потребу створення окремої української держави (називав її Королівством Галичини і Володимирії) – спочатку як національної автономії у складі монархії, рівної в політичних правах з іншими націями. У брошурі “Галичина як політичний і воєнний чинник колись і тепер” (1915 р.)²³⁵ учений вперше навів політико-географічні та історичні аргументи на користь утворення на цій території незалежної

²³⁵ С. Томашівський, *Галичина як політичний і воєнний чинник колись і тепер*. 2-ге вид., Львів 1915, 32 с.

держави. При цьому він апелював до традиції українського державництва XII–XIII ст. на західноукраїнських землях.

Високою оцінкою ролі галицьких земель, вірою в можливість їхнього розвитку в межах Австро-Угорщини й, водночас, баченням їхнього політичного майбутнього в єдності з усіма іншими частинами України відзначаються всі праці дослідника. 1914 року він зазначав: “Без національно-політичного відродження Галичини не можлива буде розв’язка українського питання в цілій широті”²³⁶, а 1916 р. продовжував свою думку: “Якщо в сій світовій війні прийде хоч до частинного розв’язання українського питання в користь Українців, то се буде виключно на західних її землях і ся розв’язка буде рішаюча для всього дальшого розвитку українського народу, не виймаючи Київ, Чернігова, Полтави й Одеси”²³⁷.

Завершеної форми напрацьована Томашівським концепція давньої української історії набула в праці “Українська історія”, де, нагадаємо, він подав розгорнутий огляд політичного розвитку України від найдавніших часів до Люблінської унії 1569 р. (у виданні як рік виходу книги фігурує 1919-й, однак насправді вона вийшла ще перед Листопадним зривом 1918 р.). Головну увагу вчений зосередив на політичній історії Галичини, яку виклав на тлі європейського історичного процесу. Політичні орієнтації галицьких князів – укладення династичних та міждержавних союзів, політичне протистояння й намагання захистити українські землі, головні напрями політики стосовно сусідніх держав, перипетії взаємин із руськими та суздальсько-московськими князями, українсько-польські, українсько-угорські відносини докладно висвітлені в цій книзі, яка написана з позиції українських національних інтересів.

Автор виділив постаті творців української державності на західноукраїнських землях. Історичне значення князя Романа він вбачав у злуці Галичини і Володимирії, що була своєрідним виразом української державницької ідеї на протигагу панрусизмові суздальсько-московських князів у час занепаду Києва. Основою Галицько-Волинської держави – національної української держави – стала Галичина, перша українська земля, що відокремилася від Русі. Сорокалітня боротьба князя Данила зробила його найідеальнішою постаттю української історії.

Детально описано стосунки із сусідніми державами. Один з найважливіших напрямів таких контактів – українсько-угорські відносини в давній період. Томашівський підкреслює важливу роль посередництва Угорщини, через територію якої йшли до Галичини впливи католицького Заходу. Історик зауважив, що перша реальна спроба введення на галицьких теренах церковної

²³⁶ С. Томашівський, *Історичний момент*.

²³⁷ С. Томашівський, *Королівство Галичини і Володимирії*.

унії відбулася власне за угорського правління – за посередництвом угорського короля Андрія II було проголошено злуку Церков, але без успіху.

У середині 1916 р. С. Томашівський прилучився до обговорення післявоєнного устрою т. зв. “Серединної Європи” (план “Mitteleuropa”). Під час війни в Німеччині та Австро-Угорщині виникла нова політична ідея, яка отримала назву “Серединної Європи”. Її реалізація передбачала створення політично-економічного союзу між Німецькою імперією й Австро-Угорською монархією та перетворення його на центр новітньої політичної системи. Йшлося про федеративні відносини між Німеччиною й Австро-Угорщиною, майбутні відносини між центральними державами та іншими членами нової федерації. У зв’язку з цим у середовищі європейських науковців почалася дискусія щодо означення самого терміна “Серединна Європа” та її територіальних меж.

На тему “Серединної Європи” (Томашівський вживає також синонім “Центральна Європа”) історик мав доповідь у віденському Інституті дослідження Сходу. Зберігся розлогий рукопис цього виступу німецькою мовою, який, очевидно, готувався для друку як брошура чи монографія²³⁸. Текст свідчить про добру обізнаність зі справою політичного облаштування стосунків в цілому регіоні, зокрема, згадувались імена Фрідріха Наумана (і його праця “Середня Європа”), Вільгельма Ріттера (праця “Органічна структура Європи”) та інші. Сам же Томашівський намагався обґрунтувати формування “Серединної Європи” з погляду історичного, географічного, політичного, економічного, державно- й народно-правового становища. Союз тісно пов’язаних з Німеччиною держав він бачив у формі федерації. Реалізувати цю ідею, на переконання історика, можна було через переоблаштування Австро-Угорської монархії: унормування австро-угорської угоди, державно-правового становища Галичини, Буковини, Боснії, майбутні відносини між державними й коронними країями, врегулювання національного питання, також політичний уклад новонабутих земель. Без полагодження цих проблем труднощі близьких союзних відносин між Австро-Угорщиною та Німеччиною не усунути. Майбутні правові взаємини між центральними державами та рештою європейських і позаєвропейських союзників на той час учений вважав ще невизначеними.

Загалом, ці думки Томашівського перегукувалися з проектами представників консервативно-католицького напрямку (Ріхард фон Кралік, історик, державний діяч Міхаель Меєр). Це була нова культурно-політична течія кінця XIX – початку XX ст. в Габсбурзькій монархії, котра почала витіснити панівний досі ліберальний напрям.

С. Томашівський поставив у нову площину аргументацію про територію, зокрема східний кордон Центральної Європи. Європейські науковці прово-

²³⁸ ЦДІАУЛ, ф. 368, оп. 1, спр. 7, 142 арк.

дили цей кордон по Карпатах і м. Гданську²³⁹. Український історик, нато-мість, наголошував, що межу треба посунути на схід аж до лінії оз. Ладога, р. Дон і Каспійського моря. Згідно з ним, західний кордон Середньої Європи лежить між Адрією та Північним морем, а східний – між Азовським морем (де починається азіатсько-європейський земний кордон) і фінськими морськими берегами. Лише така Середня Європа, з географічного погляду, здатна створити баланс між Сходом та Заходом і загальний міцний фундамент, спільний з Передньою Азією. Цьому твердженню С. Томашівський дав географічне обґрунтування, підкріпивши його спостереженнями військових подій. Він усвідомлював потребу безпечного з'єднання Європи з країнами Передньої Азії.

Відповідь на запитання, чи стане центральноєвропейська ідея актуальною політичною проблемою, залежить від стану її теоретичного опрацювання, а головне – від вирішення національного питання. Історик розумів її подальший вплив на політичне життя Середньої Європи, оскільки, за його визначенням, вона цілком підходила для формування платформи нової внутрішньої й зовнішньої політики Центральних держав після війни.

Оцінку ліквідації Австро-Угорщини 1918 р. та політичного становища держави в післявоєнній Європі Томашівський подав у публіцистиці 1920-х років. Історик вважав, що цей факт не має аналогів в історії кінця XIX – початку XX ст. “Вона (Австро-Угорщина. – *Н. Х.*) розлетілася на шматки без погрому й армії, без революції, з цілою доброю адміністрацією і що більше – без хотіння, якщо не проти волі її переможців. Австрія до фізичної смерті умерла морально”. “Найбільше чудацький твір паризької конференції – то сама сучасна Австрія, якій не дозволено навіть змінити своєї назви, хоч вона такий самий політичний новотвір, як Чехо-Словаччина, Польща тощо. Все це на тільки, щоб мати на кого вложити казкові кошти, репарації і т. ін. Тягарі ніколи не можливі до зреалізування, зате дуже наручні як довбня вразі неслухняности (...) В таких обставинах як Австрійці можуть мріяти про злуку з Німеччиною? Державна самостійність поневолі!”²⁴⁰.

В іншому огляді Томашівський порівнював стан державницької свідомості різних станів Австрії та Угорщини: “До того, коли в Австрії, після упадку виродженої династії, не було ні зорганізованої національної аристократії (двірська розбилася одночасно із цісарським двором), ні політично зрілої буржуазії, щоб взяти в руки керму державної машини і заступати державну ідею, то в Угорщині було все навпаки: не тільки стара історична аристократія оправдала в цілості свою давню славу державного елементу, а й інші класи – міщанство, селянство і навіть малочисельне робітництво – виявили великий

²³⁹ Див. докладно: D. Th. Murphy, *The Heroic Earth: Geopolitical Thought in Weimar Germany, 1918-1933*, Kent State University Press 1997, 338 р.

²⁴⁰ *По Європі*, “Українське Слово”, Берлін 1921, 13 грудня.

засіб національного ентузіазму; державотворчої енергії”. Саме завдяки політичній зрілості й державотворчій енергії угорських станів політичні перспективи Австрії та Угорщини виявилися кардинально різними: для Австрії – це поступове перетворення в країну, залежну від сильніших сусідів, а для Угорщини – новий сплеск змагань за державну незалежність²⁴¹.

Історик схвалював намагання країн-наступниць Австро-Угорської монархії досягти в економічних відносинах певного *modus vivendi* та усунути перешкоди в міждержавних взаєминах. При цьому найпевнішою запорукою незалежності кожної держави він називав визнання незалежності сусідніх народів. Національний принцип учений розглядав як засадничий для державотворення та господарського й культурного відродження Європи²⁴².

Зацікавлення історією Австро-Угорщини у працях західноукраїнського історика Степана Томашівського охоплювали тривалий за обсягом період – від давньої історії до початку ХХ ст. і були пов’язані, головним чином, із політичним минулим її народів. У кожному зверненні історика до цієї тематики помічаємо широке європейське тло, актуалізацію маловивчених в історіографії тем, сміливі гіпотези та інтерпретації.

Твори Томашівського часів Першої світової війни та невдовзі після неї торкалися різних питань політичної історії Австро-Угорщини нової доби. Науковець розкривав зв’язок зовнішньої та внутрішньої політики держави, аргументував потребу перебудови монархії на засадах автономії національних областей, першим в українській історіографії висунув концепцію творення на західноукраїнських землях незалежної Української держави. Він також долучився до європейського дискурсу про “Серединну Європу”, подаючи власну інтерпретацію її території, зокрема доводячи належність України до Центральної (Середньої) Європи.

У сучасній історіографії існує термін “Нова Східна Європа”, яким означають Україну, Білорусь і Молдову. За такої градації не згадуються історичні, географічні докази входження українських теренів до Центральної (Середньої) Європи, а також актуальні сьогодні, в час російської військової інтервенції, міркування військового та геополітичного характеру. Натомість, С. Томашівський ще 100 років тому виклав аргументи на користь належності українських земель до Центральної Європи – з огляду на географію, соціально-культурні та історичні обставини. Цих аргументів, очевидно, не чули українські політики наприкінці 80 – початку 90-х років ХХ ст., коли організувалася Вишеградська група, країни якої тепер є членами Європейського Союзу. Цікавим історично-політичним питанням є, чому Україна тоді не ввійшла до співдружності європейських держав. Мабуть, окрім розстановки міжнародних політичних сил, свою роль зіграла відсутність єдиної націо-

²⁴¹ Там само, 30 грудня.

²⁴² *Мала Антанта*, “Українське Слово”, Берлін 1921, 5 липня.

нальної ідеї та аргументації української сторони (хоча насправді підстави для відповідного самоозначення України, як бачимо, існували). Для українців був втрачений історичний шанс мирно вийти зі сфери впливу колишнього СРСР, за що сьогодні розплачуємося тисячами життів українських співгромадян.

Маврицій Горн: штрихи до наукової біографії

Мар'ян Хомяк

Маврицій Горн – один із найавторитетніших знавців історії Руського й Белзького воєводств XVI – першої половини XVII ст., історії євреїв в українських і білоруських землях в XVI–XVIII ст., а також блискучий дослідник актових джерел, що збереглися в численних томах гродських і земських книг.

Горну випало працювати на історичному факультеті Львівського університету не більше року; проте вся подальша його наукова діяльність була тісно пов'язана з його малою батьківщиною – Галичиною.

Маврицій Горн народився у Відні 16 листопада 1917 року в сім'ї інтелігентів²⁴³. Батьками Мавриція були Адольф (Вольф) та Стефанія з дому Вайс. Обоє навчалися у Львівському університеті. Батько працював учителем німецької і французької мов²⁴⁴. Коли вибухнула Перша світова війна, Адольф Горн був мобілізований до австрійської армії, а мати, коли Галичину зайняли

²⁴³ Archiwum Uniwersytetu Opolskiego, 120. Profesor, dr. hab. Maurycy Horn (07. 11. 1957–30. 09. 1983). Zyciorys, 8.01.1958, s. 1 (далі – AUO, 120). Про Горна див.: S. Gaşiorowski, *Profesor Maurycy Horn (1917-2000)*, “Studia Judaica”, 2000, тт 2(6); D. Grinberg, *Profesor Maurycy Horn*, “Studia Judaica”, 2000, тт 2(6); *Kto jest kim w Polsce 1984, Informator biograficzny*, Edycja I., Warszawa 1984, s. 301-302; St. Nicieja, *Alma Mater Opoliensis. Ludzie, fakty, wydarzenia. Księga jubileuszowa w 50 rocznicę WSP w Opolu i 10 rocznicę powstania Uniwersytetu Opolskiego*, Opole 2004, s. 67-69. Ejustdem, *Maurycy Horn*, “Miejski Biuletyn Informacyjny”, Opole 1994, nr 12(28); Ejustdem, *Maurycy Horn, prorektor WSP w latach 1961-1965, rektor WSP w latach 1966-1968, Opolska Alma Mater 1950-1985. Fakty i ludzie*, Opole 1985, s. 99-103; Ejustdem, *Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Opolu 1950–1990*, Opole 1990, s. 89-90; Ejustdem, *W czterdziestolecie pracy naukowej profesora Maurzego Horna*, “Biuletyn ZIH”, Opole 1986, nr 1-2 (137-138), s. 211-214 (ця ж стаття з'явилася передруком у виданні “Trybuna Opolska”, 1985, nr 168, 20-22, VII); *Współcześni uczeni polscy. Słownik biograficzny*, Warszawa 1999, t. II: H-L, s. 78; *Złota księga nauki polskiej 2000. Naukowcy przełomu wieków*, Warszawa 2001. s. 168.

²⁴⁴ St. Nicieja, *Maurycy Horn*.

російські війська, опинилася серед втікачів, котрі шукали прихистку у Відні²⁴⁵. У 1918 р., по закінченні війни, батьки Горн переїхали до рідних їм Бережан; звідти у 1920 р. преребралися до Львова²⁴⁶.

У Львові Маврицій закінчив V гімназію імені гетьмана Станіслава Жулкевського²⁴⁷. Після отримання у 1936 р. атестату зрілості Горн розпочав історичні студії в Львівському університеті Яна Казимира. Маврицій відвідував семінари професора Станіслава Лемпіцького (1886–1947) – відомого знавця культури польського ренесансу. Лемпіцький до того ж був Горновим науковим керівником²⁴⁸. Найбільший вплив на молодого історика мали лекції професорів Теофіля Модельського (історія середніх віків), Станіслава Гошовського (історична статистика), Францішека Буяка (економічна історія) та Людвіка Колянковського (історія Великого князівства Литовського)²⁴⁹.

Навчання в університеті Горн закінчив 31 липня 1940 р. вже за радянської влади²⁵⁰. Диплом отримав 31 грудня цього ж року. Невдовзі одружився з Ельжбетою Буксбаум²⁵¹. Через місяць, у лютому 1941 р., М. Горн влаштувався науковим працівником у Львівському державному архіві. Після 22 червня 1941 р. архів разом із працівниками був евакуйований²⁵². Спочатку Горн опинився у Києві²⁵³, невдовзі – в Чернігові, де був старшим науковим працівником в обласному архіві. Згодом працював вчителем середньої школи у селі Свинуха Саратовської області (вересень 1941 – вересень 1943 рр.), вчителем середньої школи у радгоспі Цазарбаг (Узбецька РСР; вересень 1943 – липень 1944 рр.). Протягом липня-вересня 1944 р. очолював Польський дім дитини в Цісарі (Таджицька СРР). У 1943–1945 рр. був членом Союзу польських патріотів в СРСР²⁵⁴.

Від вересня 1944 р. до липня 1945 р. Горн знову працював в Чернігівському архіві. До Львова повернувся у липні і влаштувався заступником

²⁴⁵ St. Nicieja, *W czterdziestolecie pracy naukowej*, s. 212. В іншій статті С. Ніцея пише, що коли розпочалася Перша світова війна, Адольф Горн разом з вагітною дружиною Стефанією покинули Львів і поїхали до Відня, до родичів, щоб там перечекаати війну. (St. Nicieja, *Maurycy Horn*).

²⁴⁶ АУО, 120. *Życiorys*, 8.01.1958, k. 2.

²⁴⁷ St. Nicieja, *W czterdziestolecie pracy naukowej*, s. 212.

²⁴⁸ St. Nicieja, *Wyższa Szkoła Pedagogiczna*, s. 89.

²⁴⁹ St. Nicieja, *W czterdziestolecie pracy naukowej*, s. 212.

²⁵⁰ АУО, 120. *Życiorys*, 8.01.1958, k. 1.

²⁵¹ St. Nicieja, *W czterdziestolecie pracy naukowej*, s. 212. Ельжбета, яка походила з Перемишля, була колегою Мавриція по навчанню (St. Nicieja *Maurycy Horn*).

²⁵² Архів Львівського національного університету ім. І. Франка (далі – АЛНУ), ф. 21, оп. 1: Особова справа Маврикія Горна, автобіографія, арк. 5 зв. Батьки Горна та брат загинули у Львові в 1943 р.

²⁵³ St. Nicieja, *W czterdziestolecie pracy naukowej*, s. 212-213.

²⁵⁴ АУО, 120. *Życiorys*, 8.01.1958, k. 35 zw.

директора у Центральному державному історичному архіві; працював тут до серпня 1950 р.²⁵⁵

Аспірантуру М. Горн закінчив у Києві у формі екстернату²⁵⁶. Дисертацію підготував на тему “Класова боротьба селян Руського воєводства напередодні Визвольної війни українського народу 1648–1654 рр”. Захист відбувся в червні 1948 р. в Педагогічному інституті ім. О. Герцена в Ленінграді²⁵⁷. Робота, як згадував Горн, була високо оцінена відомим російським істориком Володимиром Мавродінім²⁵⁸.

Викладацьку діяльність Маврицій розпочав у Львівському пединституті 1 вересня 1948 р., а 6 вересня був зарахований на посаду старшого викладача кафедри загальної історії. Після отримання диплому доцента (4 вересня 1952 р.) працював на посаді доцента тієї ж кафедри²⁵⁹. Водночас, до листопада 1950 р., був заступником директора ЦДІА у Львові²⁶⁰.

Від 1 вересня 1956 р., після закриття пединституту, М. Горн почав працювати у Львівському університеті ім. Івана Франка на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків на посаді доцента²⁶¹.

У вересні 1957 р. Маврицій Горн разом з дружиною Ельжбетою в рамках т. зв. “другої репатріації” покинув Львів²⁶². У Польщі Горни отримали три пропозиції стосовно праці: від університету імені Марії Кюрі-Склодовської у

²⁵⁵ АУО, 120. Dokumentacja wniosku o nadanie tytułu naukowego profesora zwyczajnego prof. nadzw. doktorowi Maurycemu Hornowi; Skrócony wniosek o nadanie tytułu naukowego profesora zwyczajnego w zakresie nauk humanistycznych, k. 3. У Львові Горн мешкав на вул. Інститутській, 14 (АЛНУ, ф. 21, оп. 1: Особова справа Маврикія Горна. Личный листок по учету кадров, арк. 4 зв.).

²⁵⁶ АУО, 120. Ankieta personalna, k. 5.

²⁵⁷ St. Nicieja, *W czterdziestolecie pracy naukowej*, s. 213.

²⁵⁸ АУО, 120. Autoreferat o zainteresowaniach i osiągnięciach w działalności naukowo-badawczej prof. Maurycego Horna, k. 1.

²⁵⁹ Ibid., k. 2 zw., 63.

²⁶⁰ Ibid., r. 2.

²⁶¹ Ibid., k. 3. Така інформація подана в усіх автобіографіях Горна, окрім однієї, написаної в Опале 8 січня 1958 р. Там місцем праці записано кафедру історії західних і південних слов'ян (к. 2 zw). Цю ж інформацію помилково подає Станіслав Ніцея (St. Nicieja, *W czterdziestolecie pracy naukowej*, s. 213). Заяву на ім'я ректора про прийняття на роботу М. Горн написав 7 вересня 1956 р. (АЛНУ, ф. 21, оп. 1: Особова справа Маврикія Горна, арк. 2).

²⁶² 30 серпня 1957 р. Горн був звільнений з університету у зв'язку з виїздом (АУО, 120, к. 63). Після виїзду до Польщі Горн неодноразово приїжджав до Львова працювати в архіві. Точних відомостей, коли це було, виявити не вдалося, окрім однієї: Горн перебував на двомісячному стажуванні у Львові і працював в архіві впродовж 11 грудня 1962 р. – 30 січня 1963 р. (Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. R-1, оп. 2, особова справа № 381: Горн Маврикій Вольфович).

Любліні та від Гданської й Опольської вищих педагогічних шкіл. Вибір Ополья був вмотивований тим, що там обіцяли одразу надати помешкання²⁶³.

Проректор Опольської ВПШ Алоїзій Гембала запропонував Горну викладати історію на російській філології. Наступного року було відкрито історичні студії²⁶⁴. Можна сміливо вважати, що прибуття М. Горна до Опольської ВПШ прищвидшило процес відкриття тут історичних досліджень як окремого напрямку. Посаду доцента, яку Горн отримав в СРСР 1953 р., було підтверджено у Польщі в 1958 р²⁶⁵.

Від 19 травня 1960 р. М. Горн займав посаду декана філологічно-історичного відділу (факультету). Початок 1960-х років був особливо успішним для нього. 18 травня 1961 р. М. Горна було обрано проректором Опольської Вищої педагогічної школи на період 1961–1964 рр. На цій посаді він проявляв особливу активність щодо організації студентської наукової роботи, був серед ініціаторів наукової співпраці студентів Вищої школи зі студентами іноземних вищих навчальних закладів (СРСР, НДР, Франції, Данії)²⁶⁶.

У 1961 р. в Опольській ВПШ було створено кафедру історії феодальної Польщі. Її керівником було обрано М. Горна. У 1963 р. Горн очолив ще й кафедру історії Польщі, після того як К. Ожеховський офіційно її покинув. На посаді керівника Горн перебував до 1 січня 1970 р²⁶⁷.

Від 1 вересня 1966 р. Горн – надзвичайний професор кафедри історії Польщі. Перед отриманням цього звання історик мав опубліковану монографію, 12 статей, 3 науково-популярні праці, рецензію, повідомлення. У той час ще неопублікованими, але вже поданими до друку були ще одна монографія, 3 статті, 3 науково-популярні статті та повідомлення²⁶⁸.

Активну наукову і громадську діяльність історик провадив і поза ВПШ в Опольє. 20 січня 1961 р. Горн став членом правлячої Опольської об'єднаної робітничої партії (ПОРП)²⁶⁹; у 1962–1966 рр. входив до партійного комітету

²⁶³ St. Nicieja, *W czterdziestolecie pracy naukowej*, s. 213. В Опольє М. Горн проживав у новозбудованому Будинку Професора на вул. Матейка, 12.

²⁶⁴ Ibid., s. 213.

²⁶⁵ AUO, 120, s. 3, 10. Головою Центральної кваліфікаційної комісії для працівників науки, яка надала 30 жовтня 1958 р. Горнові звання доцента, був професор Стефан Жулкевський.

²⁶⁶ AUO, 120. Ocena działalności dydaktyczno-wychowawczej i organizacyjnej, k. 2.

²⁶⁷ Ibid., k. 68, 123. Колегія ректорату на засіданні від 17 вересня 1969 р. постановила відкликати М. Горна з посади керівника кафедри історії Польщі. Новим завідувачем мав стати Ян Середика.

²⁶⁸ Ibid., k. 3, 26-28. Перед отриманням посади доцента М. Горн був автором 9 статей.

²⁶⁹ AUO, 120. Ocena działalności dydaktyczno-wychowawczej i organizacyjnej, k. 2 zw. Цю дату Горн подає в автобіографії, написаній 2 грудня 1963 р. в Опольє. В пізнішій автобіографії від 20 квітня 1967 р. вступ до ПОРП датовано 1960 р. (к. 4). Правильною є

ВПШ, а 1964–1967 рр. – до його виконавчого органу; від 1965 р. – голова відділу науки при Комісії пропаганди й агітації комітету ПОРП²⁷⁰.

У 1956–1960 рр. Горн був головою Відділу Союзу Польських Учителів у ВПШ в Ополє, у 1960–1961 рр. – головою Опольського відділення Польського історичного товариства, у 1961–1964 рр. – головою Опольського Товариства Друзів Наук. Від березня 1964 р. до вересня 1965 р. посідав посаду директора Сілезького науково-дослідного інституту в Ополє. У 1977 р. М. Горна включили до складу Комітету з відзначення 100-річчя від дня народження Януша Корчака та до складу Президії цього комітету²⁷¹, наступного року – до складу Комітету орієнтальних наук ПАН і до Президії цього ж комітету²⁷².

Випробування для Горна почалися з кінця 1960-х років. Антисемітські акції 1968 р. його не оминули: історика усунули з посади ректора. Офіційна критика інсценізації твору А. Міцкевича “Дзяди” спровокувала в країні виступи патріотично налаштованої молоді. Першими 8–9 березня виступили студенти Варшавського університету. В подальшому акції протесту відбувались в інших вищих навчальних закладах: до протестів долучалась шкільна молодь, інтелігенція. У пресі почалася шалена агітація з метою скомпрометувати активістів руху. Наприкінці березня відбувались арешти студентів, професорів та опозиційної інтелігенції. Загалом було заарештовано 2,5 тис. осіб. ЗМІ невпинно розкручували кампанію проти “сіоністів” та інтелігенції як провідників “антипольських” впливів²⁷³.

М. Горн став однією з перших жертв антисемітської кампанії. Його звинувачували у надмірній толерантності до студентів та зв'язках з “сіоністами”. 8 липня 1968 р. у листі до Воєводської комісії партійного контролю ПОРП Горн пояснював, що під час березневих подій, будучи ректором Опольської ВПШ, намагався впливати на студентів не лише адміністративними засобами, а й шляхом діалогу, відповідей на поставлені студентами запитання²⁷⁴.

перша дата, яка підтверджена в подальших документах (наприклад, персональний анкеті) (Ibid. Ankieta personalna, k. 6 zw.).

²⁷⁰ Ibid., k. 4, 11.

²⁷¹ Ibid., k. 10.

²⁷² Ibid., k. 3.

²⁷³ Л. Зашкільняк, М. Крикун, *Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів*, Львів 2002, с. 586-587.

²⁷⁴ У листі Горн зазначав: “Я не хотів допустити, щоб студентські протести переросли у вуличні виступи. Я досяг поставленого завдання. Вважаю також, що моя позиція, як і позиція партійних активістів та членів Сенату, спричинилася до того, що страйк припинився вже через декілька годин. У цей період такий випадок не мав прецеденту” (Z. Bereszyński *Wyprzedzić rektora Horna*, “Gazeta Wyborcza”, 2008, 15 marca, № 64).

Запевнення Горна не вплинули на воєводську партійну верхівку на чолі з першим секретарем Мар'яном Міськевічем та службу безпеки. Декількох студентів було виключено з Опольської ВПШ; ректор у рішенні вказав на основну роль міліції у цій справі. Звинувачення на адресу М. Горна не припинялися. В такій атмосфері 30 квітня 1968 р. його відкликали з посади ректора, а 15 травня цього ж року – виключили з партії²⁷⁵.

Від серпня 1968 р. за М. Горном вели спостереження працівники Служби безпеки. Серед іншого, піддано контролю його кореспонденцію; особлива увага зверталася на листи, писані на івриті. Спостереження за ним велось до 1974 р.²⁷⁶.

Після усунення з посади ректора Горна позбавили усіх адміністративних посад. Можливо, тому він отримав звання звичайного професора так пізно²⁷⁷.

Від 1973 р. М. Горн розпочав працю в Єврейському історичному інституті (*Żydowski Instytut Historyczny*, ЄІІ)²⁷⁸, що діє донині у Варшаві. З початком праці в ЄІІ Горни перебираються до столиці, де мешкали на вул. Корчинській, 15²⁷⁹. Історик продовжував також працювати викладачем в Опольській ВПШ.

У ЄІІ від 1 березня 1973 р., після відставки Мар'яна Фукса, М. Горн працював на посаді директора. Інститут історії євреїв, заснований ще у 1944 р., в другій половині 1960-х років переживав не найкращі часи. Постійно відбувався відтік кадрів; відчутним був брак фінансування. У 1968 р. питання нестачі коштів особливо загострилося, оскільки припинилися дотаційні надходження від Єврейського соціально-культурного товариства у Польщі (*Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce*), яке отримувало гроші з-за кордону²⁸⁰.

²⁷⁵ Z. Bereszyński, *Wypędzić rektora Horna*. Разом з ректором свої посади залишили інші представники адміністрації ВПШ.

²⁷⁶ Ibid. З нотаток Служби безпеки З. Берешинський робить висновок, що розглядався варіант про виїзд М. Горна з Ополе.

²⁷⁷ St. Nicieja, *Wyższa Szkoła Pedagogiczna*, s. 89.

²⁷⁸ Горн сам твердив, що зв'язки з цим Інститутом він підтримував віддавна. – М. Horn, *Działalność Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce w latach 1967–1979*, “Biuletyn ŻIH”, 1979, nr 3 (111), s. 13.

²⁷⁹ *Kto jest kim w Polsce*, s. 302.

²⁸⁰ Ibid., s. 7-8. У цей непростий період директором ЄІІ був один з найкращих тодішніх знавців історії єврейства Артур Ейсенбах (1906-1992). Коли 28 червня 1968 р. Ейсенбах залишив посаду директора, новим обрали Адама Рутковського. Ситуація істотно не змінилася, тому що до вересня 1968 р. п'ять працівників залишили працю в інституті, а сам А. Рутковський був серед тих, хто виявив бажання покинути Польщу. Відтік кадрів був спричинений в першу чергу антисемітськими акціями 1968 року.

Після кількох років боротьби за існування (були проекти реорганізації ЄІІ в науково-дослідний інститут на кшталт інших наукових товариств у Польщі) з 1969 р. настає період стабілізації. Того року на посаду директора ЄІІ було запрошено Шимона Датнера, який приступив до виконання обов'язків 1 лютого. Він, а також його наступник Мар'ян Фукс (директором був упродовж I.VIII.1971–28.II.1973), вперше відійшли від принципів монотематики, характерної для попередніх періодів.

З появою М. Горна на чолі ЄІІ вивчення історії євреїв набуло більш комплексного характеру, охоплюючи ширше коло проблематики. В намірах приділяти значно більше уваги історії євреїв до 1939 р. новий директор мав односторонця – свого заступника Зигмунда Гофмана. Окрім Горна, історією євреїв старопольського періоду займався Анатоль Лещинський²⁸¹, історією єврейського шкільництва міжвоєнного періоду – З. Гофман, єврейським робітничим рухом кінця XIX і XX ст. – Л. Гамська і Г. Пясецький. Про розширення тематики досліджень свідчать видання друкованого органу – “*Biuletyn ŻIH*”. Плідна діяльність інституту не залишилась непоміченою. Протягом 1973–1979 рр. в журналі вмістили свої праці, серед інших, професори Т. Цесьляк, А. Ейсенбах і І. Левін (США), А. Шейбер (Угорщина), а також Є. Томашевський, М. Тирович, Е. Горнова, М. Шулькін, А. Виробіш і Ш. Датнер²⁸².

Після тривалої перерви Інститут знову розпочав активно випускати друковану продукцію. 1975 р. Горн надрукував свою першу книгу, яку написав як працівник Інституту. Накладом Державного наукового видавництва (PWN) було видано дві книги – авторства М. Горна²⁸³ і Рути Саковської²⁸⁴. Через три роки появились ще три монографічні видання, підготовлені в інституті²⁸⁵.

Під час перебування Горна на посаді директора Інституту було відзначено важливий ювілей – вихід у світ сотого номера “*Biuletynia ŻIH*”²⁸⁶. Тематика праць,

²⁸¹ Ibid., s. 13.

²⁸² Ibid., s. 14-15.

²⁸³ M. Horn, *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w.: działalność gospodarcza na tle rozwoju demograficznego*, Warszawa 1975.

²⁸⁴ R. Sakowska, *Ludzie z dzielnic zamkniętej: Żydzi w Warszawie w okresie hitlerowskiej okupacji, październik 1939-marzec 1943*, Warszawa 1975.

²⁸⁵ M. Horn, *Powinności wojenne Żydów w Rzeczypospolitej w XVI i XVII wieku*, Warszawa 1978; H. Piasecki, *Żydowska Organizacja PPS 1893–1907*, Warszawa 1978; M. Fuks, *Z dziennika muzycznego*, Warszawa 1977; M. Horn, *Działalność Żydowskiego Instytutu Historycznego*, s. 14.

²⁸⁶ Перший номер “*Biuletynia ŻIH*” з'явився в середині 1951 р. Тоді в склад редакційної колегії входили: головний редактор та засновник часопису Бернард Марк (про нього див.: М. Горн, *W dziesiątą rocznicę śmierci profesora Bernarda Marka*, “*Biuletyn ŻIH*”, 1976, nr 3 (99)), Артур Ейсенбах (М. Горн, *Profesor doktor Artur Eisenbach (w*

що друкувалися в ньому, істотно змінилась. Тепер праці про гетто становили не більше 35%²⁸⁷.

З 1970-ми роками пов'язаний успіх ЄП поза межами Польщі. Різноманітні конференції, присвячені, серед іншого, річницям повстання у Варшавському гетто 1943 р., привертали увагу до Інституту представників різноманітних організацій, пов'язаних з євреями. В середині листопада 1976 р. до Варшави прибула група рабинів зі США, котрі гостювали і в ЄП. Вже незабаром в стінах інституту приймали євреїв з Угорщини, Румунії та НДР. Їхній візит був пов'язаний з відзначенням сотої річниці заснування Єврейського театру. У грудні 1977 р. колектив Інституту вітав у своїх стінах директора Інституту національної пам'яті в Єрусалимі Іцхака Арада, керівника Музею Героїв гетто (Lochamej Hagettaot) Цві Шнера і зберігача цього ж музею Міріам Новіч. Через два тижні до ЄП завітали запрошені члени керівництва Федерації польських євреїв у США на чолі з віце-керівником Елі Зборовським. У січні 1978 р. гостями Інституту були: директор Документального архіву австрійського руху опору у Відні проф. Герберт Штейнер, керівник Світової федерації союзів євреїв – учасників руху опору в Польщі, член Міжнародного освенцімського комітету і колишній керівник Антифашистського блоку у Варшавському гетто Стефан Граєк, а також директор Європейської секції Світового конгресу євреїв Арманд Каплан²⁸⁸.

5–20 вересня 1978 р. М. Горн перебував в Ізраїлі, де відвідав п'ять наукових інституцій: Університет у Тель-Авіві, Університет івриту в Єрусалимі, Інститут національної пам'яті в Єрусалимі, Музей Героїв гетто у Західній Галілеї та Музей Мордехая Анелєвіча поблизу Гази. Метою поїздки було налагодження зв'язків з місцевими науковими установами.

Під кінець 1970-х років Горн відчув погіршення стану здоров'я. 26 жовтня 1981 р. він отримав запрошення очолити кафедру історії Польщі та загальної історії до кінця XVIII ст. в Інституті історії на філологічно-історичному факультеті ВПШ в Ополє на період з 1 жовтня 1981 по 30 вересня 1984 р. Але від цієї пропозиції він відмовився²⁸⁹.

Звання звичайного професора М. Горн отримав 1 серпня 1982 р. Відповідне рішення було ухвалено у ВПШ 12 липня цього ж року. Через рік історик завершив роботу у ВПШ в Ополє. Таке рішення, очевидно, було пов'язане зі станом здоров'я. У 1980 р. Горн пережив інфаркт. У 1982 р. Рада

osiemdziesięciolecie urodzin), "Biuletyn ŻIH", 1986, nr 1–2 (137-138)), Тетяна Бернштейн, деякий час – Францішек Купфер та Адам Вейн (M. Fuks, M. Horn, *XXV lat – 100 numerów "Biuletynu Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce"*, "Biuletyn ŻIH", 1976, nr 4 (100), s. 4-5).

²⁸⁷ M. Horn, *Działalność Żydowskiego Instytutu Historycznego*, s. 15.

²⁸⁸ Ibid., s. 17-18.

²⁸⁹ AUO, 120, k. 220.

відділу прийняла його звернення стосовно зниження кількості годин. У 1982/1983 навч. році Горн працював на півставки. У заяві стосовно звільнення з роботи (17 березня 1983 р.) йшлося про погіршення стану здоров'я. На той час він уже досягнув пенсійного віку (16 листопада 1982 р.). 27 вересня 1983 р. в Інституті Історії Вищої педагогічної школи в Ополі відбулося урочисте прощання з М. Горном та його дружиною, теж істориком Ельжбетою Горн. В Ополі Горни пропрацювали 27 років²⁹⁰. За цей період під його керівництвом написали і захистили магістерські роботи близько 200 осіб, 5 – докторські дисертації²⁹¹. Горн виступав офіційним опонентом кандидатських робіт українських істориків Василя Інкіна, Володимира Грабовецького, Юрія Гроссмана та Ярослава Кіся²⁹², тричі рецензував габілітаційні дисертації²⁹³.

В Опольській ВПШ Горн читав лекції з курсів: “Історія середньовічної Польщі”, “Елементи статистики й демографії” та “Історична географія”²⁹⁴. Йому приписують впровадження т. зв. відкритих проблемних форм лекцій²⁹⁵. Учений тісно співпрацював зі студентськими організаціями, створеними при педагогічній школі. Уряд молодіжних організацій присвоїв йому Гонорову відзнаку Асоціації польських студентів (1965 р.) та Золоту гонорову відзнаку Союзу сільської молоді (1967 р.)²⁹⁶. У 1964 р. М. Горна було нагороджено Кавалерським Хрестом Ордену Відродження Польщі, у 1966 р. – Медаллю Тисячоліття Польської держави, 12 вересня цього ж року – індивідуальною нагородою міністра освіти другого ступеня за особливі здобутки у вивченні економічної історії Польщі XVII ст.²⁹⁷ Про високу ерудицію історика свід-

²⁹⁰ St. Nicieja, *Maurycy Horn, prorektor WSP*, s. 102.

²⁹¹ AUO, 120. Dokumentacja wniosku..., k. 6. Докторантами М. Горна були: Стефан Заброварний (*Wieś przemyska w pierwszej połowie XIX w. Kształtowanie się układu kapitalistycznego*, 1970), Казімеж Вірський (*Zbiegostwo chłopów na Mazowszu w XVI – XVII w. na tle stosunków gospodarczo-społecznych*, 1972), Євгеніуш Косік (*Dzieje Małogoszcza do roku 1795*, 1975) та Анатоль Лещинський (*Żydzi ziemi białkiej od połowy XVII wieku do 1795 roku. Studium osadnicze, prawne i ekonomiczne*, 1977). (Ibid., k. 1).

²⁹² Ibid., k. 17.

²⁹³ AUO, 120. Ocena działalności..., k. 2. М. Горн брав участь у ролі рецензента чи експерта при захисті габілітаційних робіт Мар'яна Щепаняка (*Karczma – Wieś – Dwór: Rola propinacji na wsi wielkopolskiej od połowy XVII do schyłku XVIII wieku*, 1976), Яна Середики (*Rzeczpospolita w ostatnich latach panowania Zygmunta III (1629-1632). Zarys wewnętrznych dziejów politycznych*, 1977) та Мар'яна Фукса (*Prasa żydowska w Warszawie w latach 1823-1939*, 1978) (AUO, 120. Informacja o działalności kandydata w zakresie kształcenia młodej kadry naukowej, k. 1).

²⁹⁴ AUO, 120., k. 164.

²⁹⁵ Ibid. Ocena działalności..., k. 2.

²⁹⁶ Ibid. Dokumentacja wniosku..., k. 6.

²⁹⁷ Ibid. Ankieta personalna, k. 6.

чить його знання мов: Горн вільно володів російською та українською мовами, читав – німецькою, англійською, французькою та латинською²⁹⁸.

На сьогодні бібліографія праць М. Горна складає 291 публікацію²⁹⁹, в тому числі 13 монографій³⁰⁰. Як він сам зазначав: “Головною метою моїх тридцятилітніх досліджень було і є надалі відтворення соціально-економічної історії Руського й Белзького воєводств у XVI і XVII ст., що займали площу бл. 70 тис. км кв. і нараховували в 1648 р. понад 250 міст і кілька тисяч сіл”. Сам дослідник проблематику своїх досліджень поділив на чотири сфери: 1. Історична демографія з особливим акцентом на ролі впливу воєн, пожеж та інших катаклізмів; 2. Історія міст і міщанства; 3. Історія селянства; 4. Історія євреїв у Польщі³⁰¹.

Маврицій Горн помер 12 листопада 2000 р. у Варшаві. Похований на Єврейському кладовищі.

²⁹⁸ АЛНУ, ф. 21, оп. 1, Особова справа Маврикія Горна. Личный листок по учету кадров, арк. 1.

²⁹⁹ Бібліографію праць М. Горна за 1948–1987 рр. уклала його дружина Ельжбета Горн (*Bibliografia prac Mauryczego Horna za lata 1948–1987 (w 70-tą rocznicę urodzin)* “Biuletyn ŻIH”, 1987, тт 3/4).

³⁰⁰ Донині, як нам видається, з’явилася лише одна стаття авторства Яна Середики, в якій подано наукову оцінку наукового доробку М. Горна: J. Seredyka, *Problematyka najazdów tatarskich w badaniach naukowych Mauryczego Horna*, w: *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga Jubileuszowa Profesora Krystyna Matwijowskiego / pod redakcją Bogdana Roka i Jerzego Maronia*, Toruń 2006.

³⁰¹ АЛНУ, ф. 21, оп. 1, Особова справа Маврикія Горна. Личный листок по учету кадров, арк. 1-2.

Микола Андрусак та Університет Яна Казимира у Львові

Марина Чебан

За понад 350-літню історію Львівського університету чимало його випускників стали відомими вченими, громадськими діячами, політиками. Не винятком є і випускник Гуманістичного факультету Університету Яна Казимира, відомий історик та історіограф, дійсний член Наукового товариства імені Шевченка Микола Андрусак – один з небагатьох студентів-українців, якому довелося тут навчатися у міжвоєнний період, а згодом працювати.

Майбутній вчений народився 1902 р. в селянській родині Анастасії та Григорія Андрусаків у селі Переволочна Золочівського повіту (тепер Буський район Львівської області). Дитячі та юнацькі роки М. Андрусяка припали на непростий період в історії України – розгортання Першої світової війни, української національно-визвольної боротьби, що не могло не позначитися на формуванні його світогляду. Через суспільно-політичні умови навчання у гімназіях краю (Бродівській, Яворівській, Золочівській) хлопцеві доводилося неодноразово переривати. У травні 1919 р. він одягнув однострій Української галицької армії (УГА), а пізніше вступив до армії Української Народної Республіки (УНР), зокрема, перебував у складі її Юнацької школи³⁰², сформованої наприкінці травня 1920 р. з ініціативи полковника Миколи Лорченка та за підтримки ректора Кам'янецького університету Івана Огієнка³⁰³. Служба у збройних силах Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) та УНР, особливо на Великій Україні, посилювала державно-соборницькі прагнення юнака й актуалізувала необхідність подальшої наукової праці, насамперед в історичній галузі. Тому, повернувшись наприкінці 1920 р. до Галичини, М. Андрусак вирішив продовжити перерване війною навчання та вступив до Академічної гімназії у Львові, яку закінчив наприкінці травня 1923 р.³⁰⁴

Здобувати вищу освіту М. Андрусак вирішив в Університеті Яна Казимира, який після польсько-української війни 1918–1919 рр. розміщувався у величній будівлі Галицького сейму. Нова польська адміністрація часто використовувала право на обмеження у зарахуванні студентів, насамперед осіб непольської національності, які, до того ж, не служили в польській армії. З особливою недовірою ставилися також до тих українців, що воювали в

³⁰² М. Чебан, *Микола Андрусак як учасник і літописець українських визвольних змагань* “Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність”, Львів 2009, вип. 18, с. 556-563.

³⁰³ В. Євтимович, *До історії Кам'янецької спільної юнацької школи*, “Літопис Червоної Калини”, Львів 1936, ч. 4, с. 4-6.

³⁰⁴ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові), фонд 388, опис 1, справа 1, аркуш 13.

лавах УГА: їх навчання взагалі вважалося “небажаним” і “шкідливим”³⁰⁵. Однак, незважаючи на це, 1923 р. М. Андрусяку вдалося вступити на філософський, а (після його поділу 1925 р. на гуманістичний і математично-природничий) продовжити навчання на Гуманістичному факультеті університету³⁰⁶. Викладання тут велося виключно польською мовою та й більшість студентів були поляками. Серед незначної кількості українців, що навчалися одночасно з Миколою Андрусяком, потрібно згадати Іллю Витановича, Івана Гладилевича, Івана Карпинця, Романа Зубика, Микиту Думку³⁰⁷. Тоді ж на факультеті остаточно сформувалися наукові школи польських істориків, відомими репрезентантами яких були вихованці професора Францішека Ксаверія Ліске – Людвік Фінкель, Францішек Буяк, Станіслав Закшевський та деякі інші.

Навчальний рік в університеті тривав з 1 жовтня до 1 липня і поділявся на триместри, в кожному з яких студенти прослуховували по 10–13 предметів. Навчання в університеті було платним, у 1920-х роках студенти та вільні слухачі зобов'язані були сплатити за вступ 30 злотих, а також вносити щорічну оплату в розмірі 50 злотих. Якщо студент хотів відтермінувати оплату, то мав подати до деканату заяву і свідоцтво про малозабезпечений стан. Так робив і М. Андрусяк, про що є записи у його заліковій книжці³⁰⁸.

Кожен студент міг обрати предмети, які бажав прослухати – основні, в межах яких отримував спеціальність, і додаткові. Так, М. Андрусяк відвідував лекції Я. Птасьніка (середньовічні міста, історія лицарства, дипломатика, палеографія), К. Хилінського (епоха пелопоннеських війн, історія Греції і Риму), Ф. Буяка (суспільна та економічна історія в XVII–XVIII ст., економічна історія Польщі), В. Долмаєра (історія старонімецької літератури, німецька література XVI–XIX ст.), К. Твардовського (етика, грецька філософія, теорія пізнання, вступ до психології), М. Вартенберга (вступ до метафізики), К. Айдукевича (логіка), С. Закшевського (козацькі війни, джерела до козацьких війн, польська історіографія, семінар з історії Польщі) та інших³⁰⁹.

Історичні лекції в університеті були монографічними, базувалися на наукових зацікавленнях професорів. Фахову підготовку студенти здобували на семінарах, адже в університетських студіях акцент робився, насамперед, на

³⁰⁵ І. Соляр, *Освіта*, в: *Історія Львова*, редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій, Львів 2007, т. 3, с. 83-85.

³⁰⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 388, оп. 1, спр. 1, арк. 14-24; 44-53.

³⁰⁷ J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza 1918–1939*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku*, pod red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka, Rzeszów 2004, t. 1, s. 233-249.

³⁰⁸ Я. Пritула, Р. Тарнавський, *Університет Яна Казимира у Львові 1918–1939*, в: *Енциклопедія. Львівський національний університет імені Івана Франка*, Львів 2011, т. 1: А–К, с. 85-86.

³⁰⁹ ЦДІА України у Львові, ф. 388, оп. 1, спр. 1, арк. 58-61.

самостійній роботі студентів під керівництвом викладачів. Від 1925 р. М. Андрусяк відвідував семінар із середньовічної історії Польщі під керівництвом завідувача кафедри польської історії С. Закшевського³¹⁰.

Професор був одним з провідних медієвістів Львова міжвоєнного періоду, його лекції користувалися популярністю серед студентів, адже він критикував застарілі методи навчання, зокрема запам'ятовування підручників. М. Андрусяк згадував, що професор-медієвіст давав студентам опрацьовувати теми польсько-українських відносин, причому українцям, переважно, з української національної історії. Звернувши увагу на здібного студента, що часто брав участь в дискусіях, професор взяв Андрусяка до свого семінару, звільняючи від вступного передсемінарійного колоквиуму³¹¹. Відвідуючи семінар, дослідник-початківець написав рецензію на працю Антонія Лукашевського, присвячену гетьману Петру Конашевичу-Сагайдачному. Слухачі семінару розробляли наукові дослідження та реферували їх на засіданнях, після загального обговорення керівник оцінював роботу. Збереглися рецензії М. Алексеви́ча (1927) та А. Красницького (1928) на роботу М. Андрусяка “Й. Шумлянський, перший львівський уніатський єпископ” та Й. Яцняцької (1926) “Православне питання за Владислава IV”. М. Андрусяк теж рецензував праці колеґ-істориків – К. Левицького “Князь Костянтин Острозький і Берестейська унія” (1929), Ф. Висмерського “Дорошенко за Собеського в 1665–1676 рр.” (1926), В. Черевко “Війна Хмельницького з Річчю Посполитою” (1927), Я. Воронжак “Бій під Хотиним в 1621 р.” (1929) та А. Лукашевського “Петро Конашевич-Сагайдачний” (1925)³¹².

У зв'язку з тим, що у 1926 р. в університеті було запроваджено магістерську систему, С. Закшевський порадив здібному студенту записатися на п'ятий рік. Під час навчання М. Андрусяк заробляв просвітянськими лекціями і лише на останньому курсі за сприяння професора почав отримувати щомісячну стипендію (45 злотих). Варто відзначити, що на той час державні стипендії мали лише 1,5–2% від загальної кількості студентів³¹³.

Зацікавившись діяльністю греко-католицької Церкви в XVII ст., М. Андрусяк, за підтримки С. Закшевського, почав вивчати недосліджені матеріали львівських архівних збірок (зокрема, Архіву давніх актів міста Львова) до

³¹⁰ Л. Зашкільняк, *До історії українсько-польських наукових взаємин у Львові міжвоєнного періоду*, в: *Львів: місто–суспільство–культура*, Львів 1999, с. 550–551; Р. Лаврецький, *Історична медієвістика на Гуманітарному факультеті Львівського університету в 1918–1939 роках*, в: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku*, Rzeszów 2006, t. 4, с. 454–456.

³¹¹ М. Андрусяк, *Автобіографія (вересень 1932 р.)*, упоряд. Л. Тиміш, в: *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, Дрогобич 2000, вип. 4, с. 469, 470.

³¹² Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 26, оп. 11, спр. 2061; спр. 2176; спр. 2103; спр. 2063; спр. 2064; спр. 2065; спр. 2066; спр. 2067.

³¹³ ЦДІА України у Львові, ф. 388, оп. 1, спр. 1, арк. 71.

життєпису єпископа Йосифа Шумлянського та готувати докторат (докторську дисертацію) на цю тему³¹⁴.

Відзначимо, що здобувати ступінь доктора в Університеті Яна Казимира можна було на підставі розпорядження Міністерства віросповідань і народної освіти від 11 вересня 1924 р., згідно з яким докторант мав виконати чотири умови: по-перше, подати диплом про отримання вищої освіти; по-друге, подати написане польською мовою наукове дослідження – результат ґрунтовного вивчення джерел, літератури, що засвідчувало самостійність та оригінальність власних висновків. Необхідною була також рецензія наукового керівника. Рецензії С. Закшевського часто не перевищували однієї сторінки. Він цінував докторантів за ретельне використання джерел та літератури, але, водночас, і за об'єктивність, сумлінність, ретельність³¹⁵. Останній пункт – складання двогодинного іспиту з головного предмета й одногодинного – з додаткового предмета, а також філософії. Іспити були платними, на Гуманістичному факультеті оплата складала 50 злотих. М. Андрусяк згадував: “Видатки, зв’язані з докторськими іспитами й промоцією, покрити я завдяки щедрій допомозі акад. Михайла Грушевського, який платив мені за збирання бібліографічних матеріалів”³¹⁶. Зазначимо, що у 1928–1930 рр. історик збирав матеріали до бібліографічного реєстру “Західна Україна”, задуманого Грушевським, та надрукованого у 2-х випусках київського збірника “Україна”³¹⁷.

Екзаменатором з головного предмета найчастіше був С. Закшевський, що приймав іспит з історії Польщі. Знання М. Андрусяка з цього предмета 23 лютого 1931 р. він оцінив “достатньо”³¹⁸. Професор досить суворо оцінював студентів, найчастіше на “достатньо” і “недостатньо”³¹⁹. Достеменно не відомо, який додатковий предмет обрав докторант, однак найчастіше складали історію освіти і шкільництва або німецьку мову. 16 грудня 1930 р. молодий вчений склав одногодинний іспит з філософії³²⁰. Після успішного складання екзаменів комісія приймала ухвалу про призначення докторського ступеня та

³¹⁴ М. Андрусяк, *Автобіографія*, с. 469; ЦДІА України у Львові, ф. 55, оп. 1, спр. 119, арк. 58.

³¹⁵ J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza 1918–1939*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX I XX wieku*, Rzeszów 2004, t. 1, s. 236.

³¹⁶ М. Андрусяк, *Автобіографія*, с. 473.

³¹⁷ *Лист М. Грушевського до І. Крип’якевича від 17 жовтня 1928 р.*, “Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність”, Львів 2001, т. 8 (Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві), с. 346.

³¹⁸ ЦДІА України у Львові, ф. 388, оп. 1, спр. 1, арк. 91.

³¹⁹ J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza 1918–1939*, s. 234.

³²⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 388, оп. 1, спр. 1, арк. 91.

сповіщала про це ректора і сенат, які її затверджували³²¹. Ступінь доктора філософії М. Андрусяку було присвоєно 18 березня 1931 р.³²², а диплом із текстом, написаним латинською мовою, він отримав 24 березня³²³. На основі докторату “Йосиф Шумлянський – перший львівський уніатський єпископ 1667–1708. Його життя та діяльність” (“Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708): Zarys biograficzny”) у 1934 р. М. Андрусяк видав монографію, де вперше в історичній науці комплексно дослідив постать владики: подав біографічні відомості, охарактеризував усі сфери церковно-релігійного життя та національно-культурної діяльності, з’ясував боротьбу за єпископську кафедру, відносини з Львівським братством³²⁴.

Студенти-історики Львівського університету для поглиблення своїх знань і полегшення навчального процесу об’єднувались у гуртки. Відзначимо, що у 1926 р. з ініціативи українських студентів Іллі Витановича (Барана) (історика кооперативного руху, від 1937 р. директора Кооперативного ліцею у Львові), Івана-Костянтина-Онуфрія Гладилевича (політичного діяча та журналіста), Романа Зубика (історика Львова, економіста), Миколи Пасіки (з 1926 по 1939 р. співредактора львівських газет і журналів “Поступ”, “Нова Зоря”, “Батьківщина” тощо) при “Студентській громаді” утворилася нова секція студентів-істориків – “Історичний кружок”. М. Андрусяка обрали до її складу, а вже на другому засіданні призначили керівником³²⁵. Серед матеріалів особистого фонду М. Андрусяка збереглося посвідчення члена цього гуртка³²⁶.

На зібраннях члени “Історичного кружка” виголошували реферати, зокрема М. Андрусяк: “Ідеологія українських суспільних верств на Україні в першій половині XVII ст.”, “Про інтерпретацію історичних джерел”, “Яка користь є для студента-історика з власної фахової організації”, “Записки хорвата Ю. Крижанича про Україну”, “Праця українських істориків за царського режиму”, “Нерозв’язані питання в українській історіографії” та “Досліди над минулим України”. Наприкінці 1926 – початку 1927 р. через внутрішні суперечки в товаристві М. Андрусяк, І. Гладилевич та М. Пасіка спробували відокремити “Історичний кружок”, а згодом просили дозволу в ректораті університету заснувати окреме науково-історичне “Товариство студентів-українців Гуманістичного виділу Львівського університету”, однак безус-

³²¹ J. Pisulińska, *Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza 1918–1939*, s. 233-235.

³²² ЦДІА України у Львові, ф. 388, оп. 1, спр. 1, арк. 91.

³²³ ДАЛО, ф. 26, оп. 15, спр. 1355, арк. 530.

³²⁴ M. Andrusiak, *Jozef Szumlanski, pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708): Zarys biograficzny*, Lwow 1934, 212 s.

³²⁵ М. Андрусяк, *Автобіографія*, с. 470; О. Ясь, *Микола Андрусяк – історик та публіцист: матеріали до біографії*, “Молода нація”, Київ 2003, № 3(28), с. 252-253.

³²⁶ ЦДІА України у Львові, ф. 388, оп. 1, спр. 1, арк. 78.

пішно³²⁷. М. Андрусак згадував, що сенат не дозволив його відкрити через термін “українців”, а тогочасний ректор-палеонтолог Юзеф Семірадзький заявив, що “сам з Харкова, але там населення не говорить по-українськи, тільки по-малоруськи”³²⁸.

Одним із завдань гуртка було налагодження і підтримка контактів між студентами й відомими вченими. Зокрема, члени секції “Студентської громади” написали листа до М. Грушевського з пропозицією співпраці. У відповідь вчений запропонував опрацювати матеріали, що стосувалися Галичини австрійського періоду та надіслав примірники двомісячника “Україна”, “Наукового збірника Історичної секції ВУАН” та четвертий том своєї праці “Історія української літератури”. Так було започатковано бібліотеку “Історичного кружка”, яку доповнив виданнями з власної бібліотеки студент І. Гладилевич³²⁹. За два роки секція збрала бібліотеку, в якій, зокрема, був комплект “Історії України-Руси” М. Грушевського. М. Андрусак згадував, що М. Грушевський “по-батьківському ставився до молодих істориків”. Тому на 60-ліття історика в 1926 р. студентський “Історичний кружок” надіслав йому зі Львова вітальну телеграму. У листопаді 1928 р. польські студенти напали на Академічний дім, де знаходилася бібліотека “Історичного кружка”, і під час погрому знищили її. Після того як Микола Андрусак склав повноваження голови, секцію очолив прихильник праворадикальних поглядів Микола Дужий, а згодом Володимир Янів³³⁰. Однак вже на початку 1930-х років “Історичний кружок” припинив діяльність.

Ще будучи студентом, М. Андрусак почав писати перші наукові розвідки. Дебютна публікація молодого амбітного історика побачила світ в авторитетних “Записках НТШ” за сприяння І. Крип’якевича; його студії з’являлися також у “Записках ЧСВВ”, а рецензії – в київській “Україні”. У 1927–1939 рр. М. Андрусак писав статті і до галицької преси – часописів “Нова Зоря”, “Новий час”, “Мета”, “Неділя”, “Життя і знання”, “Діло”, “Літопис Червоної Калини”. Загалом, у міжвоєнний період опубліковано понад двісті книг, статей, рецензій історика з історії України від княжих часів до початку ХХ ст., а також історіографії, джерелознавства, біографістики, краєзнавства.

³²⁷ М. Андрусак, *Автобіографія*, с. 470; В. Качкан, *Противник антрактів у дослідженнях історії України. (Наукові візії М. Андрусяка)*, в: *Хай святиться ім’я твоє: Українознавство та пресологія (XIX – п. п. ХХ ст.)*, наук. ред. М. Романюк, Львів 1998, кн. 3, с. 242-243.

³²⁸ Ю. Бескид, *На сторожі історичної правди. Сорокаліття (1927–1967) наукової праці історика, що досліджував також Лемківщину*, в: *Лемківський календар на 1967 р.*, Торонто 1967, с. 52.

³²⁹ Микола Андрусак, *Михайло Грушевський як історик-народник і державник*, “Записки НТШ”, Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто 1978, т. 197, с. 17-18.

³³⁰ М. Андрусак, *Автобіографія*, с. 470; Микола Андрусак, *Михайло Грушевський як історик-народник і державник*, с. 18.

Поряд із дослідницькою діяльністю Андрусяк брав активну участь в українських та польських наукових (Наукове товариство імені Шевченка, Польське історичне товариство, Богословське наукове товариство), культурно-освітніх (Просвіта), комбатантських (Молода громада) і робітничих (українське робітниче товариство “Сила”) товариствах. У 1927 р. за сприяння директора Бібліотеки НТШ І. Кревецького М. Андрусяку вдалося влаштуватися на посаду бібліотечного помічника. Оскільки гонорари за статті та зарплатня бібліотекаря не були значними, вченому доводилося шукати вихід зі скрутного матеріального становища, зокрема давати приватні уроки. Як й інші випускники Гуманістичного факультету, М. Андрусяк прагнув отримати роботу вчителя, подав документи до Державної екзаменаційної комісії, щоб одержати можливість викладати в середніх школах історію як основний предмет і німецьку мову як додатковий³³¹. Успішно склавши необхідні іспити, вчений отримав дозвіл на викладання, однак знайти відповідну роботу не зміг. Починаючи з 1937 р., М. Андрусяк почав викладати в новоствореному університеті Товариства українських робітників “Сила”³³².

Після приєднання Західної України й Північної Буковини до УРСР радянська влада на початках надавала особливого значення функціонуванню українського університету у Львові. До міста на посаду ректора було скеровано історика Михайла Марченка, який наприкінці жовтня 1939 р. запропонував М. Андрусяку посаду “помічника проректора” із навчальної роботи. Таким чином історик знову переступив поріг Львівського університету, однак цього разу вже як працівник.

Новозатверджений ректор розпочав реорганізацію навчального закладу на радянських засадах, обмеживши викладацько-наукову монополію польських учених, створивши дві українські кафедри – історії України й історії української літератури. М. Андрусяк фактично став посередником між польськими професорами та радянським ректором. Однак, на цій посаді вчений працював лише до 15 грудня 1939 р.³³³ Це пояснюється тим, що історик негативно ставився до радянської системи та не бачив можливостей для кар’єрного росту за нових обставин. Розуміючи, що над ним нависла реальна небезпека арешту, він, як і багато інших політичних та культурних діячів, на початку січня

³³¹ ЦДІА України у Львові, ф. 175, оп. 1, спр. 19, арк. 8.

³³² О. Пасіцька, *Національне питання у діяльності Українського робітничого товариства “Сила”*, “Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність”, Львів 2010, вип. 18: Західноукраїнська Народна Республіка: до 90-річчя утворення, с. 263-267; В. Мороз, *Товариство українських робітників “Сила”*, в: П. Мірчук, *Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки*, Київ 2007, с. 556-557.

³³³ М. Андрусяк, *Жмуток спогадів у зв’язку з редагуванням д-ром Олегом Кандибою “Збірника Українського наукового інституту в Америці”*, в: “Український історик”, 1976, № 1/4, с. 111.

1940 р. перебрався до Кракова, що став осідком нової української політичної еміграції.

Підсумовуючи, відзначимо, що значний вплив на формування світогляду М. Андрусяка справило здобуття освіти в Університеті Яна Казимира – одному з провідних історичних осередків Польщі. Історик-медієвіст С. Закшевський, під керівництвом якого М. Андрусяк писав докторат, навчив його навикам наукової роботи: реферуванню, рецензуванню, критичному підходу до аналізу джерел, архівному пошуку та створював умови для публікації результатів самостійних досліджень молодого історика на сторінках “Kwartalnika Historycznego”. Окрім співпраці з польськими вченими, М. Андрусяк в студентські роки налагоджував контакти і співпрацював з визначними діячами української історичної науки – І. Крип’якевичем, М. Грушевським, І. Кривецьким та іншими, досліджував проблеми церковної історії та козаччини XVII ст. Був активним у громадському житті українського студентства університету.

Наукова та педагогічна діяльність Михайла Скорика у 1944–1947 роках

Ігор Гілевич

Серед українських народознавців другої чверті XX ст. чільне місце займає постать Михайла Скорика, який відомий, насамперед, як один із співзасновників та найактивніших співробітників самбірського товариства й музею “Бойківщина”. Досі низку невеликих спеціальних біографічних розвідок про М. Скорика наприкінці 1970 – початку 1990-х років опублікував Григорій Дем’ян³³⁴. Лише в 2014 р. автором цих рядків була опублікована велика за обсягом стаття, у якій на основі залучення значної кількості джерельного матеріалу (архівного, опублікованого, усних спогадів родичів та колег) уперше комплексно досліджено основні етапи біографії вченого, спектр його творчих зацікавлень, методика та результати наукової роботи, місце творчої спадщини в українській етнологічній науці та суміжних народознавчих дисциплінах³³⁵. Проте, й досі однією з найменш досліджених сторінок біографії М. Скорика залишається його педагогічна праця у Львівському державному

³³⁴ Найповнішою з чотирьох публікацій була остання: Г. Дем’ян, *Таланти Бойківщини*, Львів 1991, с. 228-240.

³³⁵ І. Гілевич, *Михайло Скорик – етнолог, історик, фольклорист*, “Вісник Львівського університету. Серія історична”, Львів 2014, вип. 50, с. 206-243.

університеті ім. І. Франка (далі – ЛДУ) упродовж 1944–1947 рр. Пропонована розвідка покликана частково заповнити цю прогалину.

Для комплексної характеристики цього важливого етапу в житті та науковій праці М. Скорика залучено архівні та опубліковані джерела, а також спогади його родичів та сучасників³³⁶.

Михайло Скорик народився 19 листопада 1895 р. у с. Лука Самбірського повіту в багатодітній сім'ї сільського вчителя Михайла Васильовича Скорика та Анжели Даньковської. У 1914 р. він закінчив Самбірську державну гімназію, а вже у травні 1915 р. його мобілізували до австрійської армії. Потім воював в УГА (Українська Галицька Армія), брав участь у поході на Велику Україну, а повернувшись додому, упродовж вересня 1920 – січня 1921 р. працював учителем приватної гімназії у рідному селі. Потім М. Скорик навчався у Віденському університеті, де в грудні 1923 р. отримав науковий ступінь доктора філософії з історії за роботу “Семен Палій – білоцерківський полковник”.

Від вересня 1924 р. Михайло Михайлович викладав у приватній учительській жіночій семінарії в Самборі, а в 1932 р. став її директором. Основна дослідницька діяльність М. Скорика тоді була зосереджена довкола заснованого в 1927 р. самбірського товариства “Бойківщина” та однойменного музею. Учений брав активну участь у проведенні численних експедицій, виданні друкованого органу товариства – “Літопис Бойківщини” (1931–1939 рр., 11 випусків), організації з'їздів українських музейників Галичини. На сторінках “Літопису Бойківщини” побачили світ його ґрунтовні статті з етнографії, історії, фольклористики й топоніміки цього краю³³⁷.

На початку першої радянської окупації у вересні 1939 р. М. Скорик очолив новостворену СШ № 1 м. Самбора. Добре знав і цінував наукову діяльність самбірського вченого академік Філарет Колесса, на запрошення якого 15 червня 1941 р. М. Скорик перейшов на посаду старшого наукового співробітника до Львівського відділення Інституту українського фольклору

³³⁶ В. Скорик, *Спогади про батька Скорика Михайла Михайловича*, “Літопис Бойківщини”, (ЗСА; Канада) 2002, число 2/63 (74), с. 29-36; В. М. Скорик, *Війна дитячими очима*, в: *Діти війни. Життя і долі. Спогади дітей війни Львівщини*, Львів 2013, с. 276-281. У 2014 р. нами також було записано спогади синів М. Скорика – Володимира та Мирослава, його молодшого колеги професора Романа Кирчіва та колишнього студента Андрія Пашука (нині завідувач кафедри історії філософії Львівського університету), які передано до архіву (Архів Львівського національного університету ім. І. Франка (далі – Архів ЛНУ), ф. Р-119, оп. 17, спр. 518-Е, 33 арк.).

³³⁷ М. Скорик, *Про назву “Бойки”*, “Літопис Бойківщини” (далі – “ЛБ”), Самбір 1931, ч. 1, с. 6-23; Його ж, *Бойківські писанки*, “ЛБ”, 1935, ч. 4, с. 20-28; Його ж, *Походження назви міста Самбора*, “ЛБ”, 1935, ч. 5, с. 40-50; Його ж, *В десятиліття існування Товариства та Музею “Бойківщина” в Самборі*, “ЛБ”, 1938, ч. 10, с. 3-18.

АН УРСР³³⁸. Щоправда, успішно розпочату працю перервав початок німецько-радянської війни. У важкі роки німецької окупації він деякий час викладав історію, географію та українську мову в І українській гімназії у Львові.

Після нового приходу до Львова радянської влади в липні 1944 р. уже з 1 серпня М. Скорик повернувся на посаду старшого наукового співробітника Львівського відділення Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (далі – ЛВ ІМФЕ АН УРСР)³³⁹. Водночас, за дорученням ректорату ЛДУ і тодішнього декана історичного факультету Івана Крип'якевича Михайло Михайлович зайнявся організацією кафедри історії середніх віків³⁴⁰. На такому виборі позначились як його значний досвід на науковій і педагогічній ниві, так і обставини роботи ЛДУ в перші повоєнні роки: тодішній ректор Іван Белякевич “добре розумів духовну атмосферу Львова та університету, відчував необхідність залучити до викладацької роботи не лише скеерованих Києвом працівників, а й місцеві кадри, попри їхні можливі ідейні розходження з марксизмом-ленінізмом”³⁴¹.

У серпні 1944 р. М. Скорика призначили на посаду в. о. доцента кафедри середньовічної історії й, тимчасово, керівником цієї кафедри. У 1944–1945 навч. р. на кафедрі також працював старший викладач Омелян Терлецький (на півставки)³⁴². Останній досі був гімназійним професором у Тернополі, Чорткові та Львові, а з серпня 1944 р. основним місцем його праці було Львівське відділення Інституту історії АН УРСР.

Забезпечення кафедри науковою та навчальною літературою було незадовільним. Бібліотека кафедри в І семестрі мала лише 220 позицій, переважно радянських видань. Їх М. Скорик, разом із лаборантом І. Кроппом, перенесли зі складу університетських книг на вул. В. Стефаніка. Натомість спеціалізована бібліотека кафедри (бл. 7 тис. томів) була складена у дальній частині згаданих складських приміщень. Лише пізньої весни чи на початку літа 1945 р. вона, нарешті, потрапила на кафедру³⁴³.

³³⁸ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 1389, арк. 16.

³³⁹ Там само, арк. 2 зв.

³⁴⁰ Г. Дем'ян, *Таланти...*, с. 237.

³⁴¹ С. Макаруч, *Львівський державний університет імені Івана Франка (1939–1991)*, в: *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2 т.*, Львів 2011, т. I, с. 84.

³⁴² Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 1389, арк. 2 зв., 20; оп. 6, спр. 3, арк. 10, 134. Варто зауважити, що в найдавнішій розвідці про історію повоєнної кафедри історії середніх віків жодного з них з ідеологічних міркувань не згадано (О. Г. Бандровський, Ю. М. Гроссман, *Кафедра історії стародавнього світу і середніх віків Львівського університету (1939–1983)*, “Вісник Львівського університету. Серія історична”, Львів 1984, вип. 20, с. 71–77).

³⁴³ ДАЛО, ф. Р-119, оп. 17, спр. 9, арк. 6, 7, 9 зв.

Навчання в університеті відновили 10 жовтня 1944 р. Співробітники кафедри читали такі навчальні дисципліни: М. Скорик – методику викладання історії (IV курс, VII сем., 48 год.) та історіографію (IV курс, VII–VIII сем., 40 год.), О. Терлецький – історію середніх віків (II курс, III–IV сем., 122 год.) і джерелознавство (IV курс, VII сем., 32 год.). У II семестрі викладачі кафедри також прочитали курс з історії західних та південних слов'ян для істориків II курсу (О. Терлецький) та курс загальної історії для першокурсників філологічного факультету. М. Скорик також керував педагогічною практикою студентів IV курсу. При кафедрі діяв історичний гурток з 11 студентів (кер. – О. Терлецький), було проведено 5 засідань, на яких студенти виголосили 4 реферати³⁴⁴.

Члени кафедри працювали над спільним колективним дослідженням – складання бібліографії з історії України XIX ст. (стан виконання у річному звіті про роботу кафедри оцінено на 80%). Водночас, кожен з них провадив індивідуальні дослідження, тематика яких, очевидно, збігалася з проблематикою їхніх наукових студій за основним місцем праці. Так, М. Скорик закінчив працю “Архів фольклорних записів акад. Д. І. Яворницького. Т. 1. Українські думи та пісні”. О. Терлецький готував дослідження про Головну Руську Раду 1848 р., а лаборант І. Кропп вивчав літературу до теми “Історичний огляд Покуття”³⁴⁵.

У квітні-травні 1945 р., як і перед тим у 1941 р. та опісля в 1946 р., представники факультету подавали клопотання до АН УРСР стосовно присвоєння М. Скорика наукового ступеня кандидата наук. До цих листів були додані ґрунтовні рецензії Ф. Колесси на розвідки М. Скорика в ділянці народознавства та І. Крип'якевича на його працю про С. Палія³⁴⁶. Проте, всі ці прохання, як і в багатьох інших схожих випадках, тоді не принесли жодних результатів.

А вже 3 липня 1945 р. М. Скорик звернувся до тодішнього ректора університету І. Белякевича з проханням з нового навчального року перевести його на кафедру фольклору й етнографії філологічного факультету, позаяк прагнув поєднувати свої народознавчі студії в інституті з викладацькою діяльністю на цій же ниві, а, водночас, залучати студентів до збирання фольклорно-етнографічних матеріалів та організації наукових експедицій³⁴⁷. Цей документ був

³⁴⁴ Там само, спр. 2, арк. 4 зв.–5; спр. 9, арк. 2-3, 5-7, 9-9 зв.

³⁴⁵ Там само, спр. 9, арк. 4, 10 зв.

³⁴⁶ Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – АНФ РФ ІМФ-Е), ф. 14–2, спр. 20 а, арк. 131-132; Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 1389, арк. 11–12; Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (далі – ВР ЛННБУ), ф. 9, спр. 562, арк. 5-6, 8-8 зв., 12-13; ДАЛО, ф. Р-119, оп. 17, спр. 9, арк. 1.

³⁴⁷ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 1389, арк. 13.

підкріплений відповідним клопотанням завідувача кафедри фольклору й етнографії Ф. Колесси³⁴⁸. Це прохання задовольнили. Тож, повернувшись з відпустки 15 вересня, М. Скорик офіційно перейшов на посаду в. о. доцента кафедри фольклору й етнографії³⁴⁹.

Стосовно ж кафедри історії середніх віків, то у жовтні 1945 р. її залишив і О. Терлецький, який перейшов на новостворену кафедру історії західних і південних слов'ян, а після смерті М. Кордуби у травні 1947 р. став в. о. її завідувача. Проте, у січні 1948 р. через постійні цькування сам звільнився і повністю присвятив себе науковим студіям³⁵⁰. Натомість кафедру історії середніх віків восени 1945 р. очолив відомий дослідник аграрних відносин у Великому князівстві литовському XVI–XVIII ст. Дмитро Похилевич (1897–1974).

На кафедрі фольклору й етнографії в 1944–1945 навч. р. працювали Ф. Колесса (завідувач), відомий етнограф, педагог та психолог Іван Кухта (доцент) та Лідія Козакевич (лаборант). Викладачі кафедри в II семестрі читали такі навчальні курси: український фольклор (Ф. Колесса), загальний західноєвропейський, російський, польський, англійський, французький, німецький, класичний фольклор та етнографія (для студентів-істориків) (І. Кухта)³⁵¹. Проте, у травні 1945 р. у зв'язку зі значною перевантаженістю (він очолював три народознавчі осередки Львова), похилим віком і поганим станом здоров'я Ф. Колесси його було звільнено від викладацької роботи, але залишено на посаді завідувача кафедри³⁵².

Саме у цей науковий колектив мав влитися М. Скорик. Однак, ще перед початком навчання І. Кухта виїхав до Польщі, де його сліди невдовзі загубилися. Тож у 1945–1946 навч. р. на цій кафедрі працювали лише Ф. Колесса, М. Скорик та лаборант Л. Козакевич³⁵³. Вона тоді знаходилася в одній з аудиторій головного корпусу університету, її підручна бібліотека налічувала лише 60 книг, позаяк багату книгозбірню довоєнної кафедри етнології (до 8 тис. бібліотечних позицій або ж 16 тис. книг) у 1942 р. німці вивезли до

³⁴⁸ Там само, спр. 728, арк. 33.

³⁴⁹ Там само, спр. 1389, арк. 17-19.

³⁵⁰ В. Чорній, *Заснування та перший період діяльності кафедри історії слов'ян Львівського університету ім. І. Франка (1945–1947)*, "Вісник Львівського університету. Серія історична", Львів 1998, вип. 33, с. 266, 268-270.

³⁵¹ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 6, спр. 3, арк. 137; ДАЛО, ф. Р-119, оп. 20, спр. 5, арк. 1, 3-4; В. Івашків, Р. Марків, *Біля витоків української фольклористики у Львівському університеті*, "Міфологія і Фольклор", Львів 2010, № 3–4 (7), с. 21-22.

³⁵² Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 728, арк. 7, 8.

³⁵³ ДАЛО, ф. Р-119, оп. 20, спр. 12, арк. 4 зв., 7.

Кракова до “Інституту для німецької роботи на Сході”, звідки повернути її так і не вдалося³⁵⁴.

Зі звіту про роботу філологічного факультету в I семестрі вказаного навчального року дізнаємось, що, у зв’язку зі зміною навчальних планів, лекції з фольклору не читали, Ф. Колесса постійно перебував у відпустці за станом здоров’я, а М. Скорик, хоч офіційно й числився на кафедрі фольклору й етнографії, проте, фактично, і надалі працював на історичному факультеті – читав історіографію, методику викладання історії та проводив педпрактику зі студентами IV курсу³⁵⁵.

В II семестрі 1945–1946 навч. р. М. Скорик читав курс з етнографії для студентів I курсу історичного факультету. Лекції тоді відбувалися у сучасній ауд. 336 головного корпусу університету. Тодішній студент А. Пашук пригадує: “Вся етнографія, що це за наука і так далі, що стосується різних народів, давав описи цього, покликався на наукові джерела. А крім того він говорив про етнографію українську. І говорив дуже так гарно, добре говорив. Може комусь це і не подобалося, ну але це він говорив те, що мав би говорити викладач, правильно говорив він”³⁵⁶.

Михайло Михайлович був також керівником фольклорно-етнографічного гуртка, до якого належали студенти молодших курсів історичного та філологічного факультетів. Для студентів проводили інструктажі що і як записувати, їм видавали спеціальні посвідчення. “І це робилося офіційно. То не так, що там десь він собі щось (...) Все через ректорат йшло, в ректораті про це говорили, пояснювали студентам, що, як, до чого. Я також тим займався. То значить було збирати такі народні приказки, пісні, якісь традиції, звичаї”, – свідчить А. Пашук³⁵⁷. Студенти фіксували фольклорно-етнографічні матеріали у рідних селах та здавали їх на кафедру. Проте, знайти докладнішу інформацію про обсяг зібраних тоді матеріалів та їхню подальшу долю поки що не вдалося³⁵⁸.

Після смерті Ф. Колесси (3 березня 1947 р.) директор ІМФЕ АН УРСР Максим Рильський призначив М. Скорика в. о. керівника ЛВ ІМФЕ АН УРСР. М. Скорик доклав чимало зусиль для нормалізації науково-дослідної роботи народознавчого осередку, покращення внутрішньої атмосфери та подальшого

³⁵⁴ ДАЛО, ф. Р-119, оп. 20, спр. 5, арк. 3; спр. 12, арк. 9, 19 зв.; Ф. Колесса, *Обнова української етнографії й фольклористики на Західних областях УРСР*, Київ 2011, с. 50, 155.

³⁵⁵ ДАЛО, ф. Р-119, оп. 20, спр. 12, арк. 4 зв., 16. зв.

³⁵⁶ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 17, спр. 518-Е, арк. 29.

³⁵⁷ Там само, арк. 30.

³⁵⁸ В архіві виявлено лише зроблені в липні 1946 р. фольклорні записи студентів А. Пашука (з сіл Скорики та Медин сучасного Підволочиського р-ну Тернопільської обл.) та Віри Столярчук (с. Боратин поблизу Луцька). – АНФ РФ ІМФЕ, ф. 34–2, спр. 22, арк. 1-15.

фахового зростання його співробітників. Упродовж 21 березня – 26 квітня 1947 р. з власної ініціативи він прочитав курс лекцій з історії загальної етнології, які відвідували більше 20 осіб – науковці ЛВ ІМФЕ АН УРСР та Етнографічного музею, а також аспірант кафедри фольклору й етнографії ЛДУ Ярослав Шуст³⁵⁹.

У березні 1947 р. Михайла Михайловича також призначили в. о. завідувача кафедри фольклору й етнографії ЛДУ. Щоправда, у звіті філологічного факультету за 1946–1947 навч. р. ця кафедра не згадується. Тут знаходимо лише відомості, що найбільш системно на факультеті працювали два гуртки: лінгвістичний і фольклорно-етнографічний під керівництвом, відповідно, Євгена Кротеви́ча та М. Скорика. Водночас, тут були висловлені й певні зауваження до їхньої роботи: “Тематика і цикл гуртків обмежувалась більш питаннями навчальної програми. Можливості крайознавчої лінії в роботі гуртків шкодила відсутність потрібної матеріальної бази (потрібний фонограф та ін.). Цим і пояснюється недостатний науковий рівень більшості розроблених на гуртках тем: (...) “Сторіччя з дня народження Миклухо-Макля”, “Про радянську етнографію”, “Народні казки” (фольклорно-етнографічний гурток)”³⁶⁰.

3 червня 1947 р. М. Скорик написав заяву на ім’я ректора ЛДУ з проханням перевести його на півставки в. о. доцента кафедри фольклору й етнографії, позаяк тоді основне місце його праці було в ЛВ ІМФЕ АН УРСР на посадах старшого наукового співробітника та в. о. керівника відділу³⁶¹. Це прохання було задоволено наказом ректора від 15 липня того ж року³⁶². У I семестрі 1947–1948 навч. р. М. Скорик читав навчальний курс з українського фольклору для студентів I курсу філологічного факультету³⁶³.

Стосовно ж тогочасних наукових студій ученого, то вони в основному були пов’язані з його працею в ЛВ ІМФЕ АН УРСР. Їхній докладний аналіз зроблено у вже згаданій нашій статті³⁶⁴, тож тут немає потреби повторюватись. Зазначимо лише, що спектр наукових зацікавлень М. Скорика тоді був досить широким (впорядкування архіву фольклорних записів Д. Яворницького, народознавчі студії В. Гнатюка та Ф. Колесси, традиційний та сучасний фольклор, робітничий побут тощо), проте і надалі у центрі його

³⁵⁹ Архів Інституту народознавства НАН України, ф. ДМЕ, оп. 1 а, спр. 4, арк. 111, 113-117, 119; ВР ЛІННБУ, ф. 9, спр. 562, арк. 2 зв.; Г. Дем’ян, *Таланти...*, с. 237–238.

³⁶⁰ ДАЛО, ф. Р-119, оп. 20, спр. 18, арк. 10. Окремі автори помилково стверджують, що після смерті Ф. Колесси очолювану ним кафедру закрили (В. Івашків, Р. Марків, *Біля витоків...*, с. 22), насправді ж вона проіснувала до жовтня 1947 р., тобто до арешту її останнього керівника М. Скорика.

³⁶¹ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 1389, арк. 22.

³⁶² Там само, арк. 23.

³⁶³ Там само, арк. 24, 25.

³⁶⁴ І. Гілевич, *Михайло Скорик...*, с. 225-232, 234-235.

наукових інтересів перебувала традиційна культура рідної Бойківщини, насамперед писанкарство. З усіх підготовлених тоді праць через різні обставини було опубліковано лише одну³⁶⁵, деякі з них побачили світ згодом ще в радянський період чи вже в незалежній Україні (дослідження про генезис народного орнаменту, передмова до збірника народних дум у записах Д. Яворницького), рукописи частини з них зберігаються в архівах (праці про С. Паля та Ф. Колессу, окремі фольклорні записи). Водночас, доля частини наукових праць невідома (очевидно, вони були втрачені під час арешту вченого).

Упродовж праці в інституті М. Скорик був постійним учасником засідань наукового семінару ЛВ ІМФЕ АН УРСР та Державного етнографічного музею. Натомість, масштаби його збирацької роботи тоді були незначними, стосувалися, очевидно, його досліджень традиційної культури бойків і т. зв. радянського фольклору, а, водночас, обмежувалися, насамперед, теренами Сколівщини та сусідніх районів Бойківщини³⁶⁶.

У цей період учений проводив й активну громадську роботу: працював у комітеті з організації парку української культури у Львові³⁶⁷, був одним із нечисленних представників тогочасної львівської інтелігенції (М. Возняк, М. Деркач та ін.), які відкрито виступили проти передачі Польщі етнічних українських земель³⁶⁸.

На перешкоді завершенню значної частини з уже згаданих праць та реалізації інших творчих задумів ученого став його арешт. Спершу наприкінці травня 1947 р. за розповсюдження антирадянських листівок у числі 12 учнів 9 класу СШ № 8 заарештували його сина Володимира, якого невдовзі засудили до 10 років концтаборів. Ув'язнення юнак відбував у таборах Мордовії та Казахстану³⁶⁹.

У ніч із 20 на 21 жовтня 1947 р. заарештували Михайла Михайловича разом з дружиною Марією-Соломією та наймолодшим сином Мирославом. Сім'ю вивезли на заслання до м. Анжеро-Судженськ Кемеровської області Росії³⁷⁰. 27 жовтня наказом ректора № 330, заднім числом (22 жовтня 1947 р.), його було звільнено з університету³⁷¹.

³⁶⁵ М. М. Скорик, *Работа Львовского отдела Института искусствоведения, фольклора и этнографии АН УССР в 1947 г.*, "Советская этнография", 1947, № 3, с. 158-159.

³⁶⁶ В архіві вдалося знайти лише записи 27 коломийок та 2 пісень, зроблених ним у серпні 1946 р. у с. Дубині на Сколівщині від пастушки з с. Синевідська (АНФ РФ ІМФЕ, ф. 34-2, спр. 22, арк. 16-19).

³⁶⁷ ДАЛО, ф. Р-119, оп. 17, спр. 9, арк. 7.

³⁶⁸ С. А. Макаруч, *Переселення поляків із західних областей України в Польщу у 1944-1946 рр.*, "Український історичний журнал", Київ 2003, № 3, с. 109.

³⁶⁹ В. М. Скорик, *Війна...*, с. 280-281.

³⁷⁰ Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 17, спр. 518-Е, арк. 16.

³⁷¹ Там само, оп. 1 о/с, спр. 1389, арк. 27.

Тодішній студент-третьокурсник А. Пашук згадує: “А потому він зник. Я не знав, де він подівся, бо викладав, викладав і нема (...) Я вже довідався про то так як в розмові приватно, що його вивезли. За що вивезли? Чого? Та то всіх чіпалися. “Дайте нам человека, а ми дело прішйом!”³⁷².

Перебуваючи на засланні, народознавець спершу працював сторожем цегляного заводу та касиром у лазні, згодом йому вдалося влаштуватися учителем німецької мови у вечірній школі робітничої молоді.

У 1957 р. сім'я повернулася на Батьківщину. Проте, не маючи можливості замешкати у Львові, вони поселилися у с. Дубині на Сколівщині. М. Скорик постійно слідкував за громадським і культурно-освітнім життям краю та намагався по можливості долучатися до нього. Лише частково йому вдалося продовжити свої народознавчі студії.

Помер М. Скорик 5 березня 1981 р., похований на Янівському цвинтарі у Львові.

Таким чином, можемо ствердити, що М. Скорик є одним з тих незаслужено призабутих українських педагогів-ентузіастів, які, поруч зі своєю педагогічною діяльністю, змогли зробити помітний внесок у розвиток музейництва, народознавчої науки та культури. Поряд з порівняно добре висвітленим в історіографії періодом його праці в Самборі в 1920–1930-х роках, досить продуктивною була і трирічна праця у Львівському університеті та ЛВ ІМФЕ АН УРСР. Переломним моментом у житті вченого став арешт, який перервав його педагогічну і науково-дослідну діяльність та унеможливив завершення низки важливих наукових проектів і повнішу реалізацію його значного творчого потенціалу.

³⁷² Там само, оп. 17, спр. 518-Е, арк. 29, 32.

Григорій Гербільський – історик і викладач Львівського університету: повоєнні роки (1946–1953)

Ольга Перелигіна

Три десятки років трудового стажу українського вченого-історика Григорія Юлійовича Гербільського (1904–1991) пов'язані з працею на історичному факультеті Львівського державного (нині – національного) університету ім. І. Франка. Старший викладач (1946–1954), доцент (1954–1966), згодом професор (1967–1977) колишньої кафедри історії СРСР, Г. Гербільський залишив помітний слід у розвитку історичної науки та навчально-виховної діяльності на факультеті.

Після виходу на пенсію (1977) він ще кілька років працював в Університеті з погодинною оплатою праці, головним керівником студентських дипломних робіт.

Відомий, хоча й спірний афоризм “не вивчайте історію – вивчайте біографії” у стосунку до життєпису Г. Гербільського – вченого та викладача вишу – має особливе значення. Вивчення архівних та інших джерел дало можливість авторці цих рядків підготувати кілька статей, що висвітлювали окремі періоди його біографії та початки науково-дослідної діяльності. Щоразу зауважувала, як у вихорі несприятливих обставин людина, що навчалася та працювала в умовах радянських реалій, могла реалізувати себе та впливати на оточення. У цій статті авторка прагне реконструювати початковий, чи не найважчий, період діяльності Г. Гербільського у Львівському університеті – перші повоєнні роки (1946–1953).

До Університету Г. Гербільський прийшов у зрілому віці, маючи 42 роки, пройшовши половину життєвого шляху.

Дитинство і молоді літа Григорія Гербільського минули у колишньому Катеринославі (з 1926 р. – Дніпропетровську). Він та його брат-близнюк Михайло народилися 14 грудня 1904 р. в єврейській родині. Батько за фахом був зубним лікарем і мав власний стоматологічний кабінет. Михайло став лікарем, а Григорій обрав шлях історика. У 1928 р. він закінчив Дніпропетровський інститут народної освіти. Навчався у відомих українських істориків – Дмитра Івановича Яворницького, Володимира Олександровича Пархоменка, Михайла Федотовича Злотникова.

Після одержання диплому Гербільський працював на викладацькій роботі (середня школа, професійна школа, робітфак, виш), згодом як науковий працівник – у Дніпропетровському історичному архіві (нині –

Державний архів Дніпропетровської області), Дніпропетровському музеї (нині – Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького). З другої половини 30-х років на шпальтах обласних газет та журналу “Штурм” з’являються його перші публікації – повідомлення та статті про минуле Катеринославщини. У Дніпропетровську молодий історик набував також досвід лекторської майстерності. Більш докладно цей період описаний у нашій статті³⁷³.

У 1940 р. Народний комісаріат освіти скерував Г. Гербільського на роботу до Львівського державного історичного музею, де він працював до початку німецької-радянської війни³⁷⁴.

З наступом німецьких військ улітку 1941 р. Г. Гербільський та його дружина Зінаїда Андріївна Володченко, з якою він працював у Львівському історичному музеї, були направлені та роботу до одного з дитячих будинків для іспанських дітей. Займалися евакуацією маленьких іспанців вглиб країни, облаштували їх побут у станиці Михайлівській на Кубані, а потім у Саратові та Саратовській області³⁷⁵. Після реформування дитбудинку Гербільський звільнився і отримав можливість вступити до аспірантури Ленінградського університету, який був евакуйований до Саратова. Радянська влада ставила перед евакуйованими вищими завдання продовжувати роботу та організовувати навчання студентів та аспірантів. На кафедрі історії СРСР, якою керував відомий російський історик Володимир Васильович Мавродін, фахівець з історії України Г. Гербільський працював над дисертацією “Петр Первый в Западной Украине (1706–1707)”. Архівні джерела до теми опрацьовував ще під час першого перебування у Львові, досліджуючи фонди Львівського архіву давніх актів (нині – Центральний державний історичний архів України, м. Львів). У Ленінградському університеті в Саратові проводив навчальні заняття зі студентами. Як і більшість українських істориків, під час війни писав про героїчне минуле українського народу, зокрема підготував

³⁷³ О. Перелигіна, *Катеринослав-Дніпропетровськ у біографії українського історика ХХ ст. Григорія Гербільського*, в: *Роль музеїв у культурному просторі України й світу: Зб. матеріалів загальноукр. наук. конференції з проблем музеєзнавства. Дніпропетровськ, 21–22 жовтня 2009*], упоряд. В. М. Бекетова; голова редкол. Н. І. Капустіна, Дніпропетровськ 2009, вип. 11, с. 181-201.

³⁷⁴ О. Перелигіна, *Історія одного відрядження. Григорій Гербільський у Львівському історичному музеї (серпень 1940 – червень 1941 рр.)*, “Наукові записки Львівського історичного музею”, Львів 2009, вип. 13, с. 235-245.

³⁷⁵ О. Перелигіна, „Іспанська” сторінка в біографії українського історика ХХ ст. *Григорія Гербільського*, “Наукові записки Львівського історичного музею”, Львів 2009, вип. 13, с. 246-251; Її ж, *Неизвестная страница биографии украинского историка Григория Гербильского: детский дом для испанских детей*, в: *История и историческая память: Межвуз. сб. науч. тр.*, Саратов 2011, с. 179-193.

брошуру “Українські козацькі полки і українське ополчення у вітчизняній війні 1812 року” (слово “вітчизняна” в оригіналі написано з малої літери – *О. П.*), що вийшла друком 1943 р. в евакуйованому до Москви українському видавництві “Укрвидав ЦК КП(б)У”³⁷⁶. Про це нами опублікована окрема стаття³⁷⁷.

Коли університет повернувся до Ленінграда, Г. Гербільський з дружиною виїхав до Києва. З вересня 1944 р. почав працювати в Центральному державному архіві України в Києві. Займався упорядкуванням архівних фондів. Підготував разом із відомим українським архівістом В’ячеславом Іллічем Стрельським збірник документів “Український народ у Вітчизняній війні 1812 року”. Збірник побачив світ лише 1948 р., коли Г. Гербільський вже працював у Львівському університеті³⁷⁸.

Працюючи в Архіві, навесні 1946 р. він захистив у Ленінградському університеті кандидатську дисертацію “Петр Первый в Западной Украине. (1706–1707)”³⁷⁹. У Києві в 1945–1946 рр. Гербільський також працював у Вищій республіканській школі пропагандистів при ЦК КП(б)У (за наказом № 5 від 28.05.1945 р. був зарахований “викладачем по історії народів СРСР та (...) історії України”³⁸⁰). У серпні 1946 р. за рішенням ЦК КП(б)У Школу ліквідували³⁸¹. Є підстави думати, що в 1945–1946 рр. Григорій Юлійович викладав також у Київському державному університеті: його прізвище вказано серед викладачів історичного факультету цього вишу³⁸².

Наприкінці літа 1946 р. Г. Гербільський переїхав до Львова на постійне проживання. На початку вересня того ж року був зарахований на посаду старшого наукового співробітника Львівського державного республікансько-

³⁷⁶ Г. Гербильский, *Українські козацькі полки і українське ополчення у Вітчизняній війні 1812 року*, ред. І. Назаренко, [Москва] 1943, 20 с.

³⁷⁷ О. Перелигіна, *Брошура Григорія Гербільського 1943 року про участь українців у війні з Наполеоном: історіографічний факт та історіографічний міф*, “Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія”, Дніпропетровськ 2013, вип. 21, с. 158-165.

³⁷⁸ *Український народ у Вітчизняній війні 1812 року: Збірник документів*, упорядники В. І. Стрельський, Г. Ю. Гербільський; ред. М. Ляхович, Київ 1948, 148 с.

³⁷⁹ *Диссертации, защищенные в Ленинградском ордена Ленина государственном университете имени А. А. Жданова. 1934-1954 гг.*: [Библиогр. указатель] / Ленин. гос. ун-т. Науч. б-ка им. М. Горького; Сост.: Н. Н. Кирикова, Е. П. Таубина; Отв. ред. А. А. Екимов, Ленинград 1955, с. 154.

³⁸⁰ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України), фонд 176, опис 1, одиниця зберігання 2, аркуш 24.

³⁸¹ ЦДАГО України, ф. 176, оп. 1. од. зб. 2, арк. 97.

³⁸² *Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле і сьогодення (1834-2004 рр.)*, під ред. Г. Д. Казьмирчука, Київ 2004, с. 327.

го історичного музею³⁸³. Майже одночасно, у жовтні, його зарахували на посаду викладача кафедри історії народів СРСР³⁸⁴. У Музеї Гербільський працював недовго. Суміщати два місця праці виявилось занадто складно, і в листопаді 1947 р. він звільнився з Музею.

Наприкінці 1946 р. Г. Гербільський згаданий у наказі ректора як старший викладач³⁸⁵. На цій посаді він працював до липня 1954 р., коли за наказом ректора Є.К. Лазаренка (№ 514 від 21.07.1954) був затверджений на посаді доцента³⁸⁶.

Зауважимо, що до університету Г. Гербільський прийшов, маючи захищену кандидатську дисертацію, низку публікацій (складена авторкою бібліографія Г. Гербільського налічує за 1936–1946 роки 26 позицій), стаж викладацької роботи у виші, досвід лекторської майстерності, а також, що особливо важливо для науковця, – значний досвід роботи з архівними та музейними джерелами. Це позитивно вирізняло його серед інших викладачів кафедри.

Коли Г. Гербільський розпочав працю у Львівському університеті, а саме в 1946–1947 навч. році, кафедра історії народів СРСР (згодом переіменована на кафедру історії СРСР) нараховувала у своєму складі лише чотирьох викладачів. Старший викладач Г. Гербільський та доцент Ганна Іванівна Глядківська (1886–1965) мали захищені кандидатські дисертації. Старший викладач Володимир Васильович Тисс (1903–1960) готувався до складання кандмінімуму (кандидатську дисертацію захистив у 1953 р.). Василь Костянтинів Осечинський (1904–1981) ще не мав вченого ступеня (захистив кандидатську дисертацію у 1949 р.). Проте, як єдиний комуніст, член ВКП(б) з 1926 р., Осечинський очолював кафедру³⁸⁷. У 1950 р. до колективу приєдналася Тетяна Григорівна Соколовська (1912–2002), випускниця історичного факультету ЛДУ, старший викладач, член КППС (захистила кандидатську дисертацію у 1958 р.). У повоєнні роки ці викладачі складали незмінний кістяк кафедри. Колектив збільшувався, особливо після об'єднання кафедри історії СРСР з кафедрою історії України у червні 1949 р. Відтак, кафедра історії СРСР мала дві спеціалізації (виокремлення кафедри історії України

³⁸³ О. Перелигіна, *Львівський історичний музей у біографії Григорія Гербільського та Зінаїди Володченко. (Перші повоєнні роки)*, “Наукові записки Львівського історичного музею”, Львів 2012, вип. 15, с. 266-283.

³⁸⁴ Архів Львівського національного університету ім. І. Франка (далі – Архів ЛНУ ім. І. Франка), фонд Р-119, накази ректора за 1946 рік, наказ ректора № 202 від 17.10.46, аркуш 82.

³⁸⁵ Архів ЛНУ ім. І. Франка, фонд Р-119, накази ректора за 1946 рік, наказ ректора № 243 від 23.12.46, арк. 12.

³⁸⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, особова справа Гербільський Григорій Юлійович”, арк. 62.

³⁸⁷ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. Р-119, оп.217, спр. 41, арк. 1.

відбулося лише у 1957 р.)³⁸⁸. На об'єднаній кафедрі певний час працювали також викладачі, які згодом з різних причин залишили роботу в Університеті чи перейшли працювати в інші підрозділи вишу.

Про педагогічне навантаження Г. Гербільського, як і інших викладачів кафедри, довідуємося зі звітів історичного факультету та кафедри історії СРСР (звіти зберігаються в ДАЛО, ф. Р-119, оп. 17). У повоєнні роки Гербільський читав на історичному факультеті курс історії СРСР від найдавніших часів до кінця XVIII ст., курси з історіографії та джерелознавства СРСР. Вів читав також спецкурс “Зовнішня політика Росії за Петра I” та вів спецсеминари (“Північна війна. 1700–1721”, “Російська культура у др. половині XVIII ст.”, “Російсько-польські взаємовідносини у XVIII ст.”). При існуючій у той час системі русифікації навчального процесу³⁸⁹ Гербільський всі заняття вів українською мовою. Проте, коли до нього зверталися російською, давав відповідь російською. Обома мовами володів досконало. До речі, українську мову та літературу студенту Г. Гербільському у Дніпропетровському інституті народної освіти викладав талановитий український філолог Петро Олександрович Єфремов, рідний брат відомого українського літературознавця Сергія Олександровича Єфремова.

Як сприймали Григорія Юлійовича студенти повоєнних років? Звернімося до спогадів Степана Арсентійович Макарчука, студента істфаку 1951–1956 років: “У вересні 1951 року, коли першокурсники з інтересом приглядалися до університетських викладачів, насамперед із надією виявити в них щось незвичне, нове у зіставленні із шкільними вчителями, тодішній доцент Григорій Юлійович Гербільський вже з привітання, з першої лекції їх не розчарував. У вступній лекції до курсу історії СРСР він не наголошував, як це робили деякі інші викладачі, яке то велике значення мають знання з історії СРСР та якою є роль СРСР в історії світової цивілізації, а дуже просто вже з першого речення так заговорив про джерела політичного життя і державності в Давній Русі, що всі першокурсники мимоволі переконувалися у тому, що про ту роль треба знати. І я не пам'ятаю, аби Григорій Юлійович закликав до тиші в аудиторії”³⁹⁰.

У першому семестрі 1948–1949 н. р. при кафедрі історії СРСР почав працювати студентський науковий гурток. Багато років керував ним саме Григорій Юлійович. Наведемо один показовий приклад. Один з перших сту-

³⁸⁸ Ю. Киричук, К. Кондратюк, *Кафедра новітньої історії України*, в: *Історичний факультет Львівського національного університету імені І. Франка (1940–2000): Ювілейна книга до 60-річчя історичного факультету*, Львів 2000, с. 8.

³⁸⁹ Ю. Киричук, К. Кондратюк, *вказ. пр.*, с. 8.

³⁹⁰ С. Макарчук, *З професором Григорієм Гербільським серед істориків Львівського університету. Спогад. 1951–1956 і 1973–1977 роки*, “Наукові записки Львівського історичного музею”, Львів 2012, вип. 15, с. 284.

дентів цього гуртка Зеновій Васильович Матисякевич під керівництвом Г. Гербильського підготував доповідь “Львів у XIII ст.”, з якою успішно виступив на університетській конференції і був рекомендований до участі в загально-міській студентській науковій конференції³⁹¹. З позитивної сторони доповідь була відзначена в університетській газеті “За радянську науку”³⁹². А вже після літніх канікул у вересні 1949 р. З. Матисякевича виключили з Університету за нібито націоналістичну діяльність, а фактично – за небажання співпрацювати з КДБ. Про останнє авторка цих рядків довідалася від Марії Михайлівни Матисякевич, вдови Зеновія Васильовича. Вона також розповіла, як Григорій Юлійович намовив талановитого хлопця до вступу саме на історичний факультет, хоча спочатку З. Матисякевич планував вступити на англійську філологію. Згодом він відновився на факультеті, продовжив навчання і 1955 р. отримав диплом. Г. Гербильський всіляко підтримував його прагнення займатися науковою роботою. Був керівником кандидатської дисертації З. Матисякевича “Історичні погляди Я. Ф. Головацького”, яку через “націоналістичне” минуле він зміг захистити лише у 1974 р. Зеновій Васильович був одним з близьких учнів, хто приїхав на похорони Учителя до Києва у березні 1991 р. Взагалі, тема стосунків Григорія Юлійовича з учнями варта висвітлення в окремій публікації.

З власної ініціативи Г. Гербильський проводив для студентів екскурсії старим містом. Вони запам'ятовувалися надовго. С. Макарчук, колишній студент, а згодом доктор історичних наук, професор, багаторічний декан історичного факультету, пройшовши довгий життєвий шлях, описав у спогадах таку екскурсію, що відбулася у вересні 1951 р. та подав світліну, яку зробили студенти разом з екскурсоводом на Високому замку: “Часто вкотре дивлюся на те фото, і кожного разу воно поновлює у пам'яті образ молодого ще викладача (мав тоді 47 років) як наставника, людини, що чи не першою відкривала мені дорогу в новий світ, у невідоме майбутнє, що виявилось нелегким і суперечливим. Пізніше, коли вже сам став викладачем Університету, намагався так само бути близьким до студентів, проте мені, мабуть, досягнути такого ступеня взаємопорозуміння з ними, яке мав незабутній Григорій Юлійович, не вдавалося”³⁹³.

Всі викладачі кафедри зобов'язані були також читати лекції на громадських засадах у студентському та міському лекторіях, в учбових закладах (головно школах), на різноманітних підприємствах та в установах Львова і області. “З метою підвищення ідейно-теоретичного” рівня готували виступи на теоретичних семінарах та конференціях (такі виступи не друкувалися –

³⁹¹ ДАЛО, ф. Р-119, оп. 17, спр. 99, арк. 11-12.

³⁹² І. І. Белякевич, *Блискача перемога університету. Краці доповіді зробили студенти-історики*, “За радянську науку”, Львів 1949, 10 травня (№ 13), с. 2.

³⁹³ С. Макарчук, *вказ. пр.*, с. 287.

О. П.). Г. Гербільський, крім того, читав лекції у вечірньому університеті марксизму-ленінізму. Таке громадське безоплатне навантаження забирало багато часу та життєвої енергії. Кількість прочитаних викладачами лекцій вражаюча. Так, у звіті про роботу кафедри за 1950–1951 н. р. вказано 640 (!) лекцій³⁹⁴, у звіті за 1951–1952 н. р. повідомляється про 592 доповіді³⁹⁵. У самому лише студентському лекторії для студентів різних факультетів у 1953–1954 н.р. викладачами кафедри (на той час 7 осіб – О. П.) було прочитано 48 лекцій³⁹⁶. У порівнянні з іншими провідними викладачами Гербільський вирізнявся тим, що прагнув до читання лекцій з історичної, не заідеологізованої тематики. Не секрет, що актуальні лекції здебільшого присвячувалися “найлютішим ворогам українського народу” – українським “буржуазним” націоналістам або “геніальним” творам Сталіна. Навіть тема “провідної ролі КПРС” у той час ще не набула такої “популярності”, як у пізніші роки. Тематика лекцій Г. Гербільського випадала із загального контексту. Він виступав з такими темами: “Першодрукар Іван Федоров”, “Історичне минуле Львова та боротьба за його індустріалізацію”, “Визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького”, “Участь українського народу у Вітчизняній війні 1812 року”, “Періодизація історії СРСР у світлі дискусій в журналі “Вопросы истории”.

Наукова діяльність на факультеті перебувала нібито під суворим контролем. Вона відображалася в окремих звітах, обговорювалася на засіданнях Вченої ради та факультетських кафедр. Проте, достатнього часу для цієї роботи не відводилося, адже крім педагогічного навантаження, викладачі зобов’язані були займатися виховною роботою, підвищенням свого “ідейно-теоретичного” рівня, виконанням громадських доручень. Авторка цих рядків не знаходила у звітах, наприклад, повідомлень про наукові відрядження, що необхідні для опрацювання архівних джерел чи для роботи у бібліотеках, про стажування викладачів у інших вишах. Обговорення результатів наукової роботи часто зводилося до того, чи достатньо гостро критикує автор “фальсифікації” українських “буржуазних” націоналістів з того чи іншого питання. Створювалося враження, що націоналісти мали наукові публікації з будь-яких історичних проблем, але читати чи цитувати ці твори заборонялося. Тільки критикувати. Причому, зміст самого поняття “критика” спрощувався і зводився до одного – безапеляційного осуду. Оскільки у Г. Гербільського була найбільша кількість публікацій, від такої “критики” він і потерпав найбільше. Особливо неприємні наслідки мала перевірка комісією ЦК КП(б)У роботи кафедри історії СРСР у 1951 р. Комісія виявила істотні хиби ідеоло-

³⁹⁴ ДАЛО, ф. Р-119, оп. 17, спр. 163, арк. 21.

³⁹⁵ Там само, спр. 184, арк. 38.

³⁹⁶ Там само, спр. 230, арк. 11.

гічного характеру. Г. Гербільського, наприклад, звинуватили в тому, що він читає лекції “в дусі буржуазного об’єктивізму”, а у своїх публікаціях “не викриває фальсифікації історії українськими буржуазними націоналістами”³⁹⁷. Про цю подію та реакцію на неї колективу кафедри варто було б написати окремо.

У нарисі, присвяченому кафедрі історії СРСР, Роман Сирота слушно зауважує: “У 1940–1950-х роках визначилися основні напрями наукової роботи кафедри. Це була передусім історія західноукраїнських земель. Чимало питань з минулого цього регіону вперше знайшло висвітлення в працях науковців кафедри”³⁹⁸. Проте, характеризуючи наукові зацікавлення та творчі здобутки викладачів кафедри перших повоєнних років, автор про Г. Гербільського навіть не згадав. Шкода. Варто ознайомитися зі звітами кафедри та факультету 1946–1953 років (зберігаються в ДАЛО, ф. Р-119, оп. 17), переглянути тогочасну бібліографію працівників кафедри³⁹⁹, щоби переконатися, що Григорій Гербільський був беззаперечним науковим лідером у колективі кафедри. Саме він першим серед викладачів кафедри та факультету опублікував окремим виданням наукову розвідку “Петро Перший в Західній Україні. 1706–1707 рр.”, написану на основі дисертаційної роботи⁴⁰⁰. Редактором книжки став Дмитро Леонідович Похилевич (1897–1974), на той час кандидат історичних наук, завідувач кафедри історії середніх віків ЛДУ. Видання було гарно ілюстровано творами графіки з фондів Львівського історичного музею, де, як відомо, до війни і після неї працював Г. Гербільський. Звичайно, під сучасну пору чимало з того, про що писав автор, історики трактують інакше, проте слід зауважити, що обрана Г. Гербільським тема не була опрацьована попередниками і написана дослідником на підставі неопублікованих джерел. Видання привернуло увагу, з’явилися розлогі рецензії⁴⁰¹.

³⁹⁷ Л. Кізя, А. Корнійчук, К. Стецюк, *Серйозні хиби у викладанні історії у Львівському університеті*, “Радянська Україна”, Київ 1951, 1 грудня (№ 282), с. 3; “За радянську науку”, Львів 1951, 13 грудня (№ 36), с. 2-3.

³⁹⁸ Р. Сирота, *Кафедра історії СРСР, в: Історичний факультет Львівського національного університету імені І. Франка (1940–2000): Ювілейна книга до 60-річчя історичного факультету*, с. 49.

³⁹⁹ *Друковані праці професорів, викладачів і співробітників Львівського університету за 1944–1960 роки: Бібліогр. Показчик*, склали: Н. Р. Бережна, І. Є. Громницька Ф. П. Максименко та ін.; Відп. ред. Ф. П. Максименко, Львів 1962, 768 с.

⁴⁰⁰ Г. Гербільський, *Петро Перший в Західній Україні. 1706–1707 рр.*, ред. Д. Похилевич, Львів 1948, 96 с.

⁴⁰¹ В. Королюк, [рец. на:] *Г. Ю. Гербільський. Петро Перший в Західній Україні. (1706–1707 рр.)*. Видавництво «Вільна Україна», Львів 1948, 95 с. *Г. Ю. Гербільський. Петр Первый в Западной Украине*, “Вопросы истории”, Москва 1950, № 3, с. 130-132; В. Біляєв, *Петро Перший в Західній Україні: Про нову книгу Г. Гербільського*,

Рецензенти на загал позитивно відзначили працю автора, повноту використаних джерел, послідовний логічний виклад, гарну мову тощо. Письменник Володимир Беляєв, щоправда, мав жаль до автора, котрий, на його думку, “відмовляє собі в можливості з усією силою прямої марксистської аргументації розгромити багато брехливих тверджень українських буржуазних націоналістів з приводу ролі Петра в історії України і Галичини”⁴⁰². Автором рецензії у московському науковому часописі “Вопросы истории” був російський історик Володимир Дорофійович Королук – випускник аспірантури Московського державного університету, який у 1948 р. захистив кандидатську дисертацію, присвячену російсько-польським взаємовідносинам у перші роки Північної війни. Отже, до праці українського історика поставився вимогливо, поряд з позитивними сторонами вказав на деякі недоліки, дав критичні зауваження щодо оцінки автором окремих подій. Насамкінець у підсумку зазначив: “Незважаючи на вказані недоліки, робота Г. Ю. Гербільського, що заторкує дуже важливе питання російсько-польських і російсько-шведських відносин, безсумнівно відіграє позитивну роль у з’ясуванні ще маловивчених моментів історії Русі та України XVII–XVIII століть”⁴⁰³.

Книжка Г. Гербільського була відома історикам поза межами України, про що свідчить покликання на неї у праці відомого російського історика Євгена Вікторовича Тарле⁴⁰⁴. Свою працю “Северная война и шведское нашествие на Россию” Є. Тарле написав ще у 1949 р., але вважав її незакінченою і не подавав до друку. Фактично, вона була опублікована після смерті автора.

Польсько-російські стосунки у XVIII ст., історія перебування у Західній Україні та Львові Петра I, участь російського царя у розробці “Жовківського плану” знайшли відображення в публікаціях Г. Гербільського в наукових університетських збірниках та часописах, у виступах на університетських конференціях⁴⁰⁵.

Іншою темою, яку розробляв Г. Гербільський ще з часів навчання в аспірантурі, була участь українців у війні з Наполеоном 1812 року. Згаданий

“Вільне життя”, Львів 1948, 3 грудня (№ 140), с. 4; В. Беляєв, *Петр Первый и Западная Украина*, “Львовская правда”, Львов 1948, 24 марта (№ 71), с. 6.

⁴⁰² В. Біляєв, *вказ. пр.*

⁴⁰³ В. Королук, *указ. соч.*, с. 132.

⁴⁰⁴ Е. В. Тарле, *Северная война и шведское нашествие на Россию*, в: Е. В. Тарле, *Сочинения*: в 12 т., Москва 1959, т. 10, с. 827, 857.

⁴⁰⁵ Г. Гербільський, *Жовківський план Петра I*, “Доповіді та повідомлення Львівського державного університету ім. І. Франка”, Львів 1947, вип. 1, с. 16; Г. Гербільський, *Петр Первый в борьбе за укрепление русского государства (К 275-летию со дня рождения Петра I)*, “Львовская правда”, 1947, 10 июня (№ 133), с. 5; Н. Herbilski, *Stosunki rosyjsko-polskie przy końcu wieku XVII i na początku XVIII. (Uwagi historyczne)*, “Czerwony Sztandar”, Lwów 1948, 23 listopada (№ 232), s. 3-4.

раніше збірник документів, упорядниками якого були Г. Гербільський та В. Стрельський, вийшов друком у Києві в тому ж 1948 році⁴⁰⁶. У виданні було вміщено 170 позицій документальних матеріалів, значна частина яких представляла неопубліковані раніше документи. Докладна рецензія на це видання з'явилася у згадуваному науковому часописі “Вопросы истории”⁴⁰⁷. Історії створення цього першого і на сьогодні єдиного збірника документів на таку тему присвячена окрема стаття авторки цих рядків⁴⁰⁸. Нині далеко не кожна наукова бібліотека має у своєму фонді таке раритетне видання. Рідкісними є примірники меморіального характеру. Наприклад, у своїй приватній бібліотеці зберігав примірник збірника відомий український історик Микола Павлович Ковальський (1929–2006), випускник історичного факультету ЛДУ 1952 р. Книжка була дуже дорогою пам'яткою для нього, адже на ній були автографи істориків, яких він уважав своїми вчителями: Г. Ю. Гербільського та Вячеслава Ілліча Стрельського⁴⁰⁹. З цієї тематики у перші повоєнні роки Г. Гербільський опублікував численні повідомлення і статті в наукових збірниках та пресі⁴¹⁰.

Із зрозумілих причин особливо актуальною на початку 50-х років стала тема Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Г. Гербільському доручили редагування книги К. Осипова “Богдан Хмельницький”. До цієї книжки він також написав вступну статтю⁴¹¹. Важливим громадським

⁴⁰⁶ *Український народ у Вітчизняній війні 1812 року: Зб. док.*

⁴⁰⁷ В. Вяликов, [рец. на:] *Український народ у Вітчизняній війні 1812 року: Збірник документів. Упорядкували: кандидати історичних наук В. І. Стрельський, Г. Ю. Гербільський. Київ. 1948. 144 стор. Украинский народ в Отечественной войне 1812 года: Сборник документов, “Вопросы истории”, 1950, № 4, с. 146-148.*

⁴⁰⁸ О. Перелигіна, *Збірник документів про участь України у війні 1812 року: проект (1945) та його реалізація (1948) в оцінюванні сучасників*, “Проблеми історії України XIX – початку XX ст.”, Київ 2013, вип. 21, с. 262-272.

⁴⁰⁹ М. П. Ковальський, *Джерелознавчі ідеї професора Вячеслава Стрельського*, “Проблеми архівознавства і джерелознавства”, Київ 2001, вип. 4 (Збірник наукових праць до 90-річчя від дня народження професора В. І. Стрельського), с. 54.

⁴¹⁰ Г. Гербільський, *Український народ у Вітчизняній війні 1812 року*, “Доповіді та повідомлення Львівського державного університету ім. І. Франка”, Львів 1949, вип. 2, с. 18-20; Його ж, *Створення козачих полків і ополчення на Україні в 1812 році*, “Наукові записки Львівського державного університету ім. І. Франка”, Львів 1949, т. 17, Серія історична, вип. 4, с. 41-58; Його ж, *Українські козачі полки і українське ополчення в боях вітчизняної війни 1812 року*, “Наукові записки Львівського державного університету ім. І. Франка”, Львів; Харків 1953, т. 25, Серія історична, вип. 5, с. 90-111; Його ж, *Спільна боротьба російського і українського народів під час Вітчизняної війни 1812 року*, “Вільна Україна”, Львів 1953, 25 січня (№ 278), с. 2.

⁴¹¹ Г. Гербільський, *Західноукраїнські землі в роки визвольної війни українського народу (1648–1654)*, в: К. Осипов, *Богдан Хмельницький*, ред. Г. Гербільський, Львів 1949, с. 92-112.

навантаженням на факультеті вважали написання публіцистичних статей для місцевої преси. Звісно, що тема Визвольної війни знайшла своє відображення у творчому доробку Г. Гербильського⁴¹².

Праця у Львівському історичному музеї поглибила зацікавлення історичним минулим Львова. Історія та культурна спадщина Львова посідали чільне місце в тематиці лекцій, прочитаних Г. Гербильським на громадських засадах. У друкованому доробку цього періоду знаходимо газетні публікації про окремі пам'ятки міста⁴¹³ та один з перших повоєнних довідників про Львів, написаний Г. Гербильським у співавторстві з Богданом Корниловичем Дудикевичем та Андрієм Йосиповичем Пашуком (обидва у повоєнні роки були директорами Львівського історичного музею – *О. П.*)⁴¹⁴. Довідник складався з трьох частин: історичний нарис, описи пам'яток архітектури та визначних місць, інформація про підприємства та різноманітні установи Львова. На жаль, обсяги статті не дають можливості докладніше розповісти про цю книжку. Парадоксально, але відзначені тогочасним рецензентом недоліки видання нині сприймаються майже як компліменти авторам: “Вся увага зосереджена на описі давніх часів, а для історії радянського Львова відведено тільки 7 сторінок”, “читач довідника не знаходить докладних матеріалів про те, як розквітає Львів під зорею радянської влади”, “не рахуючись з ідейною спрямованістю історичного нариса, автор путівника розглядає Львів як “своєрідне місто-музей” різнорідних архітектурних стилів”, “автор путівника нічого не сказав про те, що до вересня 1939 року і політехнічний інститут, і університет були розсадниками реакції і осередками фашистських бандитів” і т. д. і т. п. Ця рецензія за підписом Михайла Вовка мала красномовну назву “Неповноцінний довідник”⁴¹⁵. Сумнівно, щоби сучасний читач довідника погодився у цьому з автором рецензії.

Безперечно, на кафедрі Г. Гербильський був провідним і одним з найбільш шанованих викладачів та вчених на факультеті. Відсутність партквитка, мабуть, була головною причиною того, чому Г. Гербильський не піднімався шаблями кар'єри, наприклад, не став завідувачем кафедри. Ще замолоду він відмовився від громадської діяльності ідеологічного характеру. Навіть не

⁴¹² Г. Гербильський, *Богдан Хмельницький – славний син українського народу*, “Радянська Волинь”, Луцьк 1951, 26 червня (№ 126), с. 2; Його ж, *Участь трудящих західноукраїнських земель у визвольній війні українського народу в 1648–1654 рр.*, “За радянську науку”, 1953, 2 листопада (№ 27), с. 3.

⁴¹³ Г. Гербильський, *Високий Замок*, “Ленінська молодь”, Львів 1951, 25 березня (№ 24), с. 3; Його ж, *Площа Ринок*, “Ленінська молодь”, 1951, 29 квітня (№ 34), с. 4.

⁴¹⁴ Г. Гербильський, Б. Дудикевич, А. Пашук, *Львов: Справочник*, ред. Б. Дудикевич, Львов 1949, 200 с.

⁴¹⁵ М. Вовк, *Неповноцінний довідник* (Рец. на кн.: Львов: Справочник / Авт.: Г. Гербильський, Б. Дудикевич, А. Пашук; Под общей ред. Б. Дудикевича, Львов: Вільна Україна, 1949. 200 с.), “Вільна Україна”, 1950, 25 січня (№ 18), с. 4.

вступав до комсомолу. Можливо тому почував себе вільніше. У його творчому доробку не було публікацій, присвячених критиці “найлютіших ворогів” українського народу – “українських буржуазних націоналістів”, вихвалянню “геніальних” творів Сталіна чи “провідної ролі КПРС”; він ніколи не виступав на конференціях з подібними доповідями, не керував дипломними чи аспірантськими роботами такої тематики. Мабуть, вибір при бажанні був і в той час, принаймні для безпартійних. Інша річ, чим людина була готова жертвувати. У таких випадках лише талант, велика працездатність, особистісні моральні якості дають можливість самореалізації навіть усупереч несприятливим обставинам, про що переконливо свідчать життя та діяльність Григорія Юлійовича Гербільського. Колеги, що оточували його, відзначали важливу рису його внутрішньої сутності – інтелігентність. Запам’яталися слова, сказані Марією Матисякевич у розмові (при зустрічі 29.06.2008 – *О. П.*) з авторкою статті: “Тригорій Юлійович Гербільський – інтелігент високої проби”.

Ігор Свешніков (1915–1995) та його діяльність у Львівському університеті

Катерина Юхимчук

З часу входження Західної України до складу СРСР Львівський університет поступово почав втрачати статус одного з головних осередків розвитку археологічної науки, якого він набув наприкінці XIX – початку XX ст. Це стало наслідком запровадження в науку “єдиної правильної” марксистсько-ленінської ідеології, яка змістила акценти в історичних дисциплінах. Тому в академічній археологічній науці після бурхливого розвитку, фактично, розпочався період “застою”. Проте, про цілковитий занепад археології у стінах Львівського університету говорити не варто. Традиції потужної Львівської археологічної школи австрійського і польського періодів продовжили її вихованці – представники “радянського покоління” археологів, які в умовах тогочасних реалій зробили свій вагомий внесок у становлення та розвиток археологічної науки у цьому навчальному закладі. Зокрема, у цей час на історичному факультеті в галузі археології працювали Ярослав Пастернак, Маркіян Смішко, Іван Старчук, Йосиф Пеленський, Микола Ратич, Микола Пелешишин та ін.

З-поміж цих науковців треба виділити відомого українського археолога Ігоря Кириловича Свешнікова (1915–1995), спеціаліста з археології енеоліту та доби бронзи, дослідника давньоруських городищ і козацьких старожитностей. Знаний, перш за все, як працівник Львівського історичного музею

(далі – ЛІМ) та науковий співробітник Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, далі – ІСН АН УРСР), у своїй науковій діяльності також мав безпосереднє відношення до археологічної науки у Львівському університеті: спочатку як студент, згодом – як викладач.

Постать І. Свешнікова привертала увагу багатьох дослідників. Перші публікації, присвячені діяльності вченого, належать перу його колеґ-співробітників, учнів і послідовників. Певна частина їх була опублікована на пошану видатного археолоґа. Зокрема, на сторінках збірників та наукових видань знаходимо повідомлення Леоніда Мацкевого⁴¹⁶, Миколи Мерперта⁴¹⁷, Юзефа Нікольченка⁴¹⁸, Олександра Булиґи⁴¹⁹, Тетяни Пономарьової⁴²⁰. Важливою для дослідження основних віх життя І. Свешнікова, його поглядів і діяльності стала стаття Віри Гупало⁴²¹. Вагоме місце у висвітленні наукової роботи археолоґа займає бібліографічний покажчик праць І. Свешнікова, упорядкований Юрієм Малєєвим з написаною короткою біографією вченого⁴²². Окремі відомості про життєвий шлях, наукову діяльність та здобутки дослідника містяться також у роботах Олександра Ситника⁴²³, Ярослава Погоральського⁴²⁴, Василя Рудого⁴²⁵.

⁴¹⁶ Л. Мацкевий, *Багатогранність таланту Ігоря Свешнікова*, “Матеріали та дослідження з археолоґії Прикарпаття та Волині” (далі – МДАПВ), Львів 1998, вип. 7, с. 53-54.

⁴¹⁷ М. Мерперт, *Бронзовий вік у творчості Ігоря Свешнікова*, там само, с. 55-56.

⁴¹⁸ Ю. Нікольченко, *Історико-краєзнавчі студії І. К. Свешнікова*, в: *Життєвий і творчий шлях І. К. Свешнікова: збірник тез наукової конференції 2005 р.*, Рівне 2005, с. 61-64.

⁴¹⁹ О. Булиґа, Т. Пономарьова, *Археолоґічні матеріали Ігоря Кириловича Свешнікова у фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею*, в: *Життєвий і творчий шлях І. К. Свешнікова: збірник тез наукової конференції 2005 р.*, с. 8-10.

⁴²⁰ Т. Пономарьова, *Архів І. К. Свешнікова*, в: *Берестецька битва в історії, літературі та мистецтві: Науковий збірник*, Рівне 2001, с. 82-88.

⁴²¹ В. Гупало, *Ігор Кирилович Свешніков: віхи життєпису*, “МДАПВ”, 2005, вип. 9, с. 7-14.

⁴²² Ю. Малєєв, *Список наукових праць професора, доктора історичних наук Ігоря Кириловича Свешнікова*, “Волино-Подільські археолоґічні студії”, Луцьк 1998, вип. 1, с. 5-10.

⁴²³ О. Ситник, *Постаті археолоґії Львівського університету у фокусі столітньої історії*, “Археолоґічні дослідження Львівського університету” (далі – АДЛУ), Львів 2005, вип. 8, с. 11-45; О. Ситник, *Археолоґічна наука у Львові. Перша половина ХХ століття*, Львів, Жешів 2012, с. 146.

⁴²⁴ Я. Погоральський, *Пам'ятки доби Київської Русі у дослідженнях археолоґів Львівського університету*, “АДЛУ”, 2005, вип. 8, с. 133-150.

Варто згадати і про наукову конференцію, приурочену 90-річчю від дня народження І. Свешнікова, підсумком якої став збірник тез “Життєвий та творчий шлях І. К. Свешнікова”. У ньому вміщено матеріали істориків, літературознавців, краєзнавців, журналістів, тих, кому доводилося працювати поруч з українським археологом або знати і спілкуватися з ним. Цікаві факти про життя науковця, його зацікавлення, розвідки та розкопки можна довідатися зі спогадів Юрія Макеєва⁴²⁶, Надії Мельник⁴²⁷, Зиновія Суходуба⁴²⁸.

Незважаючи на те, що до постаті І. Свешнікова зверталось чимало дослідників, деякі сторони його наукової та педагогічної роботи, зокрема, висвітлені фрагментарно. Метою цієї роботи є простежити історію формування наукових поглядів ученого у Львівському університеті, описати його участь в організації та здійсненні навчального процесу на історичному факультеті.

Джерельною основою для написання статті слугували документи та матеріали фонду Р-119 (Історичний факультет) Державного архіву Львівської області⁴²⁹, фондів Архіву Львівського національного університету імені Івана Франка⁴³⁰, а також опубліковані спогади І. Свешнікова⁴³¹ та Л. Крушельницької⁴³².

Штрихи до біографії. Народився І. Свешніков 19 жовтня 1915 р. у м. Києві, де через події Першої світової війни в евакуації перебували його батьки – Кирило Свешніков та Надія Радченко⁴³³. По батькові І. Свешніков – родовитий російський дворянин. Його прадід, Лев Павлович Свешніков, родом з дворян Смоленської губернії, присвятив своє життя флоту й у 37 років став контр-адміралом, володів землями у Смоленській, Нижньогородській, Волинській губерніях. Батько Ігоря Кириловича в 1918 р. служив у військах гетьмана П. Скоропадського, а у 1919 р., вже як цивільна особа, разом з “білою”

⁴²⁵ В. Рудий, *Видатні та маловідомі археологи України (біографічні нариси): довідник*, Львів 2007, 322 с.

⁴²⁶ Ю. Макеєв, *Невтомний дослідник козацької старовини*, в: *Життєвий і творчий шлях І. К. Свешнікова: збірник тез наукової конференції 2005 р.*, с. 41-45.

⁴²⁷ Н. Мельник, *Хотин у житті Свешнікових*, Там само, с. 53-57.

⁴²⁸ З. Суходуб, *Земля повертає пам'ять*, Там само, с. 66-73.

⁴²⁹ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), фонд Р-119 (Історичний факультет), опис 17, справа 472, 59 арк.; оп. 17, спр. 514, 17 арк.; оп. 17, спр. 539, 16 арк.; оп. 17, спр. 567, 17 арк.; оп. 17, спр. 579, 14 арк.

⁴³⁰ Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – Архів ЛНУ ім. І. Франка), фонд Р-119 (Історичний факультет), опис 120, справа 6158, 17 арк.; оп. 65, спр. 8279, 24 арк.

⁴³¹ І. Свешніков, *Спогади музейного працівника*, “Пам'ятки України: Історія та культура”, Київ 2008, число II, с. I–XXXVIII.

⁴³² Л. Крушельницька, *Рубали ліс. Спогади галичанки. (Третє доповнене видання)*, Львів 2008, с. 352.

⁴³³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 65, спр. 8279, арк. 5.

армією дістався Криму. Як припускають, його розстріляли червоноармійці в 1920 р. біля Житомира. Мати, рятуючись від громадянської війни, разом з двома дітьми була змушена втікати до родового маєтку Свешнікових на Волині (у той час територія Польщі)⁴³⁴. Таким чином, з 1921 р. сім'я мешкала у своєму маєтку в с. Хотин Дубенського повіту Волинського воєводства (тепер Радивилівський район Рівненської області), де Ігор провів дитячі роки.

У 1930–1935 р. він навчався у польськомовній Дубенській державній гімназії, після завершення якої поступив на юридичний факультет Львівського університету. Незабаром, захопившись лекціями і літературою з археології, одночасно став студентом гуманістичного факультету зі спеціалізацією в археології⁴³⁵. У 1939 р. перервав навчання і працював учителем неповної середньої школи с. Хотина. Саме тоді, отримавши відкритого листа (дозвільний документ – Ю. К.) на археологічні роботи від Польської академії знань (Краків), розпочав перші власні розкопки.

У 1945–1959 рр. Ігор Свешніков очолював відділ історії первісного суспільства ЛІМу та, за можливості, продовжував археологічні дослідження. У 1958 р. в Інституті археології АН СРСР захистив кандидатську дисертацію на тему “Пам’ятки племен бронзової доби Прикарпаття і Західного Поділля”.

Нова сторінка в діяльності І. Свешнікова розпочалася у 1959 р. 20 вересня 1959 р. він перейшов на роботу до Відділу археології ІСН АН УРСР, де в 1959–1994 рр. працював на посадах молодшого, старшого і провідного наукового співробітника⁴³⁶. Там минула основна і найбільш плідна частина його наукового життя. У 1961–1967 рр. вчений одночасно за сумісництвом працював старшим викладачем кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Львівського університету.

За час роботи в ІСН АН УРСР Ігор Кирилович провів кілька десятків експедицій у Львівській, Волинській, Тернопільській та Рівненській областях. Головною темою його наукових зацікавлень в цей час залишались дослідження населення енеоліту і доби бронзи на території Прикарпаття, Волині та Поділля⁴³⁷. Ця проблематика стала визначальною при написанні докторської дисертації на тему “Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тис. до н. е.”, яку він захистив у 1972 р. в Інституті археології АН СРСР (Москва). Проте, впродовж наукової діяльності вчений

⁴³⁴ Ю. Макеєв, *Невтомний дослідник козацької старовини...* с. 42.

⁴³⁵ В. Гупало, *Ігор Кирилович Свешніков: віхи життяпису...* с. 7.

⁴³⁶ Там само, с. 10.

⁴³⁷ І. Свешніков, *Культури шнурової кераміки західної частини УРСР*, в: *Археологія Української РСР*, Київ 1971, т. 1, с. 292-363.; Його ж, *Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до н. е.*, Київ 1974, 206 с.; И. Свешников, *Культура шаровидных амфор. Археология СССР. Свод археологических источников. В1-27*, Москва 1983, 86 с.

кілька разів змінював спрямування і тематику своїх досліджень, його наукові зацікавлення часто охоплювали значно ширший хронологічний діапазон: від кам'яної доби – до середньовіччя.

У 1970 р. археологічна експедиція, очолювана І. К. Свешніковим, розпочала розкопки на полі Берестецької битви 1651 р. (с. Пляшева Радивилівського району Рівненської області), які безперервно тривали до 1990 р. За час роботи було досліджено 2,5 га площі та виявлено багатий комплекс достовірно датованих козацьких речей, значна частина яких є унікальними. Це була перша спроба в Україні дослідити місце козацької битви XVII ст. археологічними методами⁴³⁸.

У 1982 р. І. Свешніков розпочав черговий етап археологічних досліджень літописного Звенигорода (с. Звенигород Пустомитівського району Львівської області), які тривали до 1994 р.⁴³⁹. Ці розкопки отримали широкий резонанс. Найбільші наукові відкриття принесли дослідження північно-східної ділянки передмістя, де вченому вдалося виявити мостову, прокладену від міських укріплень у північному напрямі через все передмістя, обабіч якого розташовувалось близько 50 будинків з господарськими спорудами. Вперше в Україні тут були знайдені берестяні грамоти початку XII ст.⁴⁴⁰

Улітку 1995 р. археолог розпочав вивчення замку у м. Дубно, де йому вдалося виявити давньоруський дитинець Дубенського городища. 20 серпня 1995 р. серпень перервала польові роботи вченого⁴⁴¹.

Студіювання археології у Львівському університеті. Ігор Свешніков здобув освіту та формувався як археолог у стінах Львівського університету. У 1935 р., закінчивши гімназію, він здав конкурсні іспити на юридичний факультет Львівського університету. А згодом, через рік, як згадує дослідник, “мене захопили лекції по археології Л. Козловського”⁴⁴². Я слухав їх із величезним зацікавленням, відбув на кафедрі археології практичні заняття і став

⁴³⁸ І. Свешніков, *Битва під Берестечком*, Львів 1993.

⁴³⁹ В. Гупало. *Ігор Кирилович Свешніков: віхи життєпису...* с. 12.

⁴⁴⁰ І. Свешніков. *Звенигород: Краєзнавчий нарис*, Львів 1987.

⁴⁴¹ В. Рудий. *Видатні та маловідомі археологи України...* с. 235.

⁴⁴² Леон Тадеуш Козловський (1982–1944) – польський археолог та державний діяч. У 1921–1931 та 1935–1939 рр. був професором археології у Львівському університеті, очолював кафедру доісторичної археології зі спеціальним оглядом праісторії польських земель (частіше вживалась назва “кафедра праісторії”) та був керівником Інституту (семінару) доісторичної археології. У політичному житті був послом Сейму, сенатором, міністром земельних реформ, внутрішніх справ, прем’єр-міністром Польщі. Автор понад 30 наукових праць з археології, опублікованих польською, німецькою, французькою мовами. – *Енциклопедія українознавства*, Львів 1994, т. 3, с. 1071.; Н. Білас, *Археологічна наука у Львівському університеті (XIX – 30-і рр. XX ст.)*, “АДЛУ”, 2005, вип. 8, с. 46-114.; М. Kozłowski, *Sprawa premiera Leona Kozłowskiego. Zdrój czy ofiara*, Warszawa 2005, 328 s.

активним учасником археологічних семінарів”⁴⁴³. Це послужило важливим підґрунтям, аби ректор університету, антрополог, професор Ян Чекановський у 1938 р. задовольнив прохання здібного студента навчатись одразу на двох факультетах: юридичному і гуманістичному (спеціалізація археологія)⁴⁴⁴. Таким чином, з власної ініціативи І. Свешніков розпочав студіювати археологію під керівництвом професора Леона Козловського, тодішнього асистента кафедри Маркіяна Смішка⁴⁴⁵ та, частково, професора Ягеллонського університету Тадеуша Сулімірського⁴⁴⁶.

Восени 1938 р. Ігор Свешніков, як і всі студенти, що навчались на кафедрі праісторії, був зобов’язаний проходити тритижневу практику з консервації та реставрації пам’яток. Спершу вона відбувалася у приміщенні кафедри, але після накопичення археологічного матеріалу в Музеї Червенських городів⁴⁴⁷

⁴⁴³ І. Свешніков, *Спогади музейного працівника*, с. IV.

⁴⁴⁴ В. Гупало, *Ігор Кирилович Свешніков: віхи життяпису... с. 7.*

⁴⁴⁵ Маркіян Юліанович Смішко (1900–1981, Львів), археолог, дійсний член НТШ (з 1933 р.). 1932–1939 рр. – асистент кафедри археології Львівського університету, у 1940–1941 та 1944–1951 роках завідував відділом Інституту археології АН УРСР. 1947 р. – кандидат історичних наук. З 1951 р. працював в Інституті суспільних наук АН УРСР. Розробляв питання походження та ранніх етапів розвитку східних слов’ян, зокрема, полів поховань західноукраїнських земель; уперше всебічно дослідив групу пам’яток липицької культури і культури карпатських курганів (“Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego”, 1933; “Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери”, 1960 та ін.). – *Енциклопедія українознавства*, Львів 1994, т. 8, с. 2918; В. Цигилик, *Маркіян Смішко – видатний український вчений*, “Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині”, 1992, вип. 2, с. 3-5.

⁴⁴⁶ Тадеуш Сулімірський (1898–1983) – польський археолог, доцент Львівського університету (1931–1935 рр. – приват-доцент, 1935–1937 рр. – ад’юнкт), отримав докторський ступінь за роботу з праісторії та антропології; доктор права та філософії. З 1937 р. – професор кафедри доісторичної археології Ягеллонського університету у Кракові. У 1939 р., після окупації польських земель німецькими військовими, вступив до лав польської армії, у складі якої в 1940 р. потрапив до Великобританії. У 1941 р. став Генеральним секретарем польського Міністерства освіти в Лондоні. По війні викладав у Лондонському університеті, з 1958 р. – професор археології Центральної і Східної Європи в Інституті археології Лондонського університету. Подорожував і викладав у багатьох навчальних закладах європейських країн (1952–1965) і США (1968–1969). Вважається відомим дослідником бронзової доби та ранньозалізного часу на території Галичини (“Kultura wysocka”, 1931, “Scytowie na zachodnim Podolu”, 1936 та ін.). – О. Ситник, *Археологічна наука у Львові. Перша половина XX століття*, с. 136-138.

⁴⁴⁷ Керівництво Львова для ствердження давніх прав на місто і його довколишніх територій у 1940 р. вирішило відкрити Музей Червенської землі у колишньому палаці Бєсядецьких (площа Галицька, 10). Передбачалося створити музей з трьох відділів – антропологічного, археологічного та етнографічного; для кожного відділу було призначено кадрових консультантів (професорів університету): антрополога

її перенесли до лабораторії цієї установи. Ця робота настільки захопила молодого науковця, що фактично до червня 1939 р. він щоденно з'являвся у музеї. Керували практикою Ірена Сібек та ад'юнкт кафедри археології Маркіян Смішко, інколи консультував і професор Леон Козловський⁴⁴⁸. Ігор Свешніков був одним з останніх учнів Л. Козловського. Власне, цікавою є його характеристика, яку І. Свешніков подав у своїх спогадах: "Серед усіх професорів університету, яких я знав як студент, Козловський був найбільш простим та доступним для кожного. Коли він заходив у невелику аудиторію на кафедрі і заставав там декілька студентів, він вітався, подаючи кожному з нас руку"⁴⁴⁹. Така відкритість та приязнь сприймалася студентами з повагою.

У зв'язку з подіями 1939 р. Ігорю Кириловичу довелося залишити навчання в університеті та на період війни перейти на вчительську роботу в рідному селі Хотин. Проте, він не полишив займатися археологією і записався до новоствореного у радянському Львівському університеті історичного факультету як екстерн⁴⁵⁰. З початком воєнних дій в 1941 р. навчання припинилося повністю.

У 1944 р., на історичному факультеті Львівського університету було створено кафедру історії стародавнього світу та археології (очолив Іван Вейцківський⁴⁵¹). У цей час, працюючи вже старшим науковим співробітником Львівського державного історичного музею, Ігор Свешніков наважився втретє поступити до університету на історичний факультет. Цього разу – на перший курс заочного відділення, оскільки попереднє незавершене навчання у польському університеті йому не зарахували. У 1950 р. він завершив навчання, здобувши диплом про вищу освіту. Фактично, на цьому моменті закінчується перший, пов'язаний з Львівським університетом, етап у житті вченого.

Я. Чекановського, археолога Л. Козловського та етнографа А. Фішера. Директором музею став А. Чоловський. Через початок Другої світової війни організований музей так і не відкрили (І. Свешніков, *Спогади музейного працівника...* с. VII).

⁴⁴⁸ І. Свешніков, *Спогади музейного працівника...* с. VII.

⁴⁴⁹ Там само.

⁴⁵⁰ В. Гупало, *Ігор Кирилович Свешніков: віхи життєпису...* с. 8.

⁴⁵¹ Іван Іванович Вейцківський (1900–1977) – радянський історик, дослідник історії античного світу, античного джерелознавства та історіографії, історії міжнародних відносин в епоху стародавнього світу, доктор історичних наук (1961), професор (1962). З 1937 р. працював викладачем у вузах Москви, Саратова. З 1944 р. – у Львівському університеті. В 1949–1971 рр. – завідувач кафедри історії стародавнього світу Львівського університету, 1971–1977 рр. – її професор. – О. Бандровський, *Кафедра археології, античності та середньовіччя*, в: *Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000)*, Львів 2000, с. 17-29.

Робота на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків Львівського університету (1961–1967 рр.). Удруге безпосередні відносини з Львівським університетом Свешніков мав на початку 60-х років ХХ ст. Цей період у його житті варто описати детальніше, адже аналіз роботи в навчальному закладі дає змогу оцінити І. Свешнікова не лише як археолога-дослідника, а й педагога.

Із початком радянського періоду в історії Львівського університету відбулися зміни в організації та змісті навчального процесу, насамперед, на історичному факультеті, оскільки він став ідеологічним. У порівнянні з польським періодом (до 1939 р. окремо існували кафедри класичної археології та праісторії⁴⁵²) на історичному факультеті у 1944 р. організовано лише одну кафедру, що мала хоча б якесь відношення до археології – історії стародавнього світу і археології (завідувач – історик-античник І. Вейцківський). Проте, і її в 1949 р. об'єднано з кафедрою середніх віків, унаслідок чого утворилася кафедра історії стародавнього світу та середніх віків (завідувач – І. Вейцківський)⁴⁵³. Такі перетворення були зумовлені ідеологією тогочасної радянської влади, яка не заохочувала вивчення давньої історії, а вимагала, зокрема, дослідження передумов соціалістичних перетворень і будівництва соціалізму. Ця структурна реорганізація суттєво вплинула на ефективність та інтенсивність розвитку археологічної науки у Львівському університеті. Слово “археологія” взагалі зникло з назви кафедр університету аж до 22 червня 1994 р., коли утворилася кафедра археології, античності та середньовіччя (завідувач – М. Пелешишин)⁴⁵⁴.

У 50–60-х роках ХХ ст. ядром львівської археологічної школи, фактично, був відділ археології ІСН АН УРСР. У 1963 р., незважаючи на значний спротив науковців, реорганізаційні зміни науково-освітньої галузі торкнулися і його. Президія АН УРСР передала ІСН АН України у підпорядкування Львівському державному університету імені Івана Франка, в системі якого він перебував як окрема структура до 1969 р.⁴⁵⁵ Ці процеси доволі негативно вплинули на наукову діяльність двох установ. Олександр Ситник зазначав: “З Інституту відійшло чимало найбільш підготовлених спеціалістів, здебільшого докторів та кандидатів наук, які не були повноцінно замінені. Рівень науково-організаційної роботи Інституту значно відстав від рівня

⁴⁵² Н. Білас, *Археологічна наука у Львівському університеті (XIX –30-і рр. ХХ ст.)*, “АДЛУ”, 2005, вип. 8, с. 64.

⁴⁵³ О. Бандровський, *Кафедра археології, античності та середньовіччя...*, с. 17.

⁴⁵⁴ О. Ситник, *Археологічна наука у Львові. Перша половина ХХ століття...*, с. 194.

⁴⁵⁵ О. Ситник, *Постаті археології Львівського університету у фокусі столітньої історії...*, с. 24.

інших академічних установ. Для університету Інститут виявився звичайним тьгарем”⁴⁵⁶.

Унаслідок таких змін Ігор Свешніков, який у той час був старшим науковим співробітником Інституту, розпочав викладацьку діяльність на історичному факультеті. Згідно з наказом від 30 жовтня 1961 р. його зарахували на посаду старшого викладача кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Львівського університету на 1961–1962 навчальний рік⁴⁵⁷. На той час на кафедрі працювали 6 викладачів (І. І. Вейцківський – завідувач, А. О. Лозинський, Ю. М. Гроссман, О. М. Цибенко, З. П. Калініна, Л. В. Свистунович⁴⁵⁸). З огляду на те, що педагогічне навантаження науковця становило лише 45 годин, йому запропонували роботу за сумісництвом із погодинною оплатою⁴⁵⁹. Варто зауважити, що програма університетської освіти на історичному факультеті з початку 50-х років ХХ ст. не передбачала спеціальних навчальних дисциплін, які б давали поглиблене знання з археології. Тому не дивно, що фахівці в галузі археології не мали відповідного педагогічного навантаження. На таких умовах (у 1964–1965 н. р. кількість годин зросла до 62, а у 1966–1967 – до 75) Свешніков працював у 1963–1967 рр., викладаючи курс “Основи археології” для студентів першого курсу денної форми навчання⁴⁶⁰.

Науковцю вдавалося поєднувати викладацьку роботу з археологічними дослідженнями. Як співробітник ІСН, він проводив активну польову діяльність, свідченням чого були результати щорічних розкопок та розвідок⁴⁶¹. До того ж, у 1962–1967 рр. І. Свешніков виступав керівником археологічних практик, оскільки студенти історичного факультету брали участь в експедиціях учених-археологів ІСН Львівського університету⁴⁶².

Важливою віхою у діяльності дослідника на історичному факультеті була його участь в організації факультетського археологічного музею. Це, власне,

⁴⁵⁶ Там само.

⁴⁵⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 120, спр. 6158, арк. 4.

⁴⁵⁸ ДАЛО, ф. Р-119, оп. 17, спр. 472, арк. 24.

⁴⁵⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 65, спр. 8279, арк. 1.

⁴⁶⁰ Там само, оп. 120, спр. 6158, арк. 4-7.

⁴⁶¹ І. Свешніков, *Пам'ятки культур инурової кераміки в басейні р. Устя*, “МДАПВ”, 1962, вип. 4, с. 44-53; Його ж, *Пам'ятки милоградської культури в басейні р. Горинь*, в: *39-та наукова конференція, присвячена підсумкам наук. роботи Університету за 1964 рік. Тези доповідей*, Львів 1965, с. 64; Його ж, *Нове поселення стжижовської культури у Ровенській області*, в: *40-ва наукова конференція, присвячена підсумкам наукової роботи Університету за 1965 рік. Тези доповідей*, Львів 1966, с. 81; Його ж, *Раскопки кургана бронзового века у с. Іванья Ровенской области*, в: *Археологические открытия 1966 г.*, Москва 1967, с. 197-199.

⁴⁶² ДАЛО, ф. Р-119, оп. 17, спр. 514, арк. 11.; спр. 539, арк. 14; спр. 567, арк. 14; спр. 579, арк. 8.

один з позитивних наслідків процесів реорганізації ІСН АН УРСР. У 1966 р. виникла ідея відновлення діяльності на історичному факультеті вузівського музею археології, першого на теренах тодішнього СРСР⁴⁶³. Ініціатором і організатором його створення виступив завідувач Кабінету допоміжних історичних дисциплін Володимир Зварич⁴⁶⁴. Основний проект доручили розробити співробітникам відділу археології ІСН Львівського університету Ігорю Свешнікову та Ларисі Крушельницькій⁴⁶⁵. Тоді ж розпочалась активна та копітка робота над створенням музейної експозиції, проте із втіленням ідей виникали певні труднощі. Лариса Крушельницька у своїх спогадах про це згадує: “Ми хотіли створити, як на той час, найбільш модерний музей. Це у декого викликало спротив. Але Ігор Кирилович не був позбавлений гумору і ми, часом, незважаючи на обмежені кошти, короткий термін виконання і усі інші перешкоди, доволі насміялися”⁴⁶⁶.

⁴⁶³ Я. Погоральський, *Археологічний музей Львівського університету – 40 років з часу відновлення діяльності*, “АДЛУ”, 2007, вип. 10, с. 321.

⁴⁶⁴ Володимир Васильович Зварич (1919–1998) – український вчений-нумізмат і археолог. У 1945–1950 рр. навчався на історичному факультеті, після закінчення якого йому, як одному з найкращих випускників, запропонували роботу в Науковій бібліотеці Львівського університету. Від жовтня 1960 р. працював завідувачем Кабінету допоміжних історичних дисциплін університету (нумізматики). Ініціатор і один з організаторів в 1967 р. археологічного музею у Львівському університеті, згодом його очолив (1967–1972). Працював також старшим викладачем кафедри історії СРСР, а згодом – кафедри історії України. Автор “Нумізматичного словника” (1972 р., перевидання у 1975, 1976, 1979, 1980 рр.; останнє видання – “Нумізматика. Довідник” (у співавторстві з Р. Шустом) вийшло в 1998 р.). – Р. Шуст, *Слово про вчителя*, “АДЛУ”, 2005, вип. 8, с. 405-407.

⁴⁶⁵ Л. Крушельницька, *Рубали ліс. Спогади галичанки. Третє доповнене видання*, Львів 2008, с. 294. Лариса Іванівна Крушельницька (5 квітня 1928, Стрий) – археолог, бібліотекознавець, доктор історичних наук (1991), професор (1999). Випускниця історичного факультету 1960 р. У 1961 р. стала молодшим науковим співробітником ІСН АН УРСР, а у 1973 р. захистила кандидатську дисертацію й наступного року була переведена на посаду старшого наукового співробітника. Після захисту у 1991 р. докторської дисертації займала посаду провідного наукового співробітника. У жовтні 1991 р. призначена директором Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН України (з квітня 2008 – Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника), керувала цією установою до 2003 р., потім стала її почесним директором. Водночас, у 1999–2003 рр. працювала (за сумісництвом) професором Львівського національного університету. Основне наукове зацікавлення – бронзовий вік і початок залізного віку на території Прикарпаття і Волині. У її доробку близько 200 наукових праць, у тому числі 9 монографій. – М. Вальо, *Передмова*, в: Л. Крушельницька, *Бібліографічний покажчик*, Львів 1998; М. Бандрівський, *Лариса Крушельницька: життя, віддане науці*, “МДАПВ”, 2008, вип. 12, с. 11-15.

⁴⁶⁶ Там само.

Ядром експозиції стала багата збірка Музею сфрагістики, геральдики та нумізматики, який у 1949–1959 рр. працював при кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків. Для формування музею було також передано низку матеріалів фондів відділу археології ІСН та Інституту археології АН УРСР, які значно поповнилися після воєнних часів завдяки плідним польовим роботам співробітників цих установ. Зокрема, були представлені матеріали з тогочасних археологічних досліджень Олександра Черниша, Миколи Пелешишина, Ігоря Свешнікова, Лариси Крушельницької та ін. На вітринах з'явилися експонати з таких відомих пам'яток, як Молодове V, Кормань IV, Зимне, Ріпнів та низки інших⁴⁶⁷.

У січні 1967 р. Музей вперше відкрили для відвідувачів. На цій події були присутні ректор університету М. Максимович, проректори Ф. Деркач і В. Рогаченко, професори І. Вейцківський, Д. Похилевич, А. Зашкільняк, О. Черниш, секретар парткому Г. Давидова та ін.⁴⁶⁸ Першу екскурсію мала честь проводити Лариса Крушельницька⁴⁶⁹. Експозиція, представлена у чотирьох окремих залах, відтворювала головні риси матеріальної та духовної культури населення заходу України та сусідніх регіонів від палеоліту до пізнього середньовіччя. Створений Музей у своїй діяльності, окрім фондової та експозиційної роботи, поєднував ще й навчальну.

14 квітня 1969 р. ІСН був знову переданий у підпорядкування АН УРСР, що вплинуло й на долю його співробітників. І. Свешніков перейшов працювати безпосередньо до ІСН АН УРСР, завершивши таким чином свою педагогічну діяльність у Львівському університеті. Проте, організація та відкриття Музею археології на історичному факультеті – першого і єдиного музею даного профілю у вишах на теренах колишнього СРСР – стало найбільшим досягненням ученого.

⁴⁶⁷ Т. Милян, *Музей археології Львівського університету*, "АДЛУ", 2005, вип. 8, с. 222.

⁴⁶⁸ Я. Погоральський, *Археологічний музей Львівського університету...*, с. 323.

⁴⁶⁹ Л. Крушельницька. *Рубали ліс...*, с. 294.

Історики Львівського університету випуску 1960 року: життєві долі і наукові здобутки

Оксана Франко

У 1955 р. ми стали студентами історичного факультету Львівського державного університету. Нас було тоді близько сімдесяти.

Напередодні початку навчального року студенти Львова зібрались в Зеленому театрі парку ім. Б. Хмельницького, де нас вітали. Тоді я вперше виступала перед студентською громадою від першокурсників. Ми відчули себе часткою багатотисячного студентства міста. Ці почуття були такими безмежними, що, здавалося, не вмщались у грудях...

Серед старшокурсників виділялись Степан Макарчук, Анатолій Яртись, Степан Злупко та інші. Вони організовували вечори, зустрічі, керували групами на сільгоспроботах в колгоспах.

Університет тоді очолював видатний вчений-геолог, член-кореспондент Академії наук України, згодом академік Євген Лазаренко, який підніс статус вузу на міжнародний науковий рівень. А що то за людина була... Один факт: він ходив до нас в гуртожиток та на студентські вечори, щоб ближче пізнати наші потреби. Його кабінет завжди був відкритий для студентів⁴⁷⁰.

Коли мені надали гуртожиток, я була дуже рада. Хотілось жити разом зі своїми друзями. Гуртожиток знаходився в університетському корпусі на теперішній вулиці Дорошенка. Ми мешкали в кімнаті № 119 та третьому поверсі. У великій кімнаті проживала 21 дівчина (не тільки однокурсники-історики, були серед нас і філологи).

Провчившись два тижні, ми виїхали до колгоспу на Кіровоградщину. Там важко працювали аж до початку листопада на збиранні кукурудзи та на баштанах. Людей в селах майже не було. Ми жили в сільському клубі без необхідних вигод. Почалася справжня праця на безкраїх українських ланах. Там кожен проявив себе або з доброї, або з поганої сторони. Все було наяву... Ми приїхали до Львова іншими людьми – окріпими, засмаглими, з першим життєвим досвідом... Пізнали один одного, міцно подружили. Правда, спочатку створились окремі групи: львів'ян, селян та вихідців з містечок, але до п'ятого курсу відмінності між нами майже стерлись.

Книжок було дуже мало. В бібліотеці ми стояли в чергах, щоб дістати на годину-дві книжку і вивчити матеріал. Проте, у всіх було бажання вчитись. Декілька студентів "відсіялось" на першому курсі, а потім всі дійшли до п'ятого курсу і закінчили успішно університет. Старались добре вчитись, бо

⁴⁷⁰ О. Франко, *Людина, осяяна ореолом*, в: *Академік Євген Лазаренко. Нарис про життєвий і творчий шлях*, Львів 2005, с. 212-214.

вижити без стипендії було неможливо. За мізерну стипендію 12–18 карбованців ще дехто умудрявся купити додому радіоприймач, якусь одежину матері чи молодшим братам і сестрам. У колгоспах нічого не заробляли, на виробництвах так мало, що не вистачало на життя, а часто їм роками не виплачували зарплати. Однак ми надавали перевагу духовному життю. Разом з філологами, з якими ми мешкали в гуртожитку, брали участь в засіданнях літературного гуртка “Франкова кузня”. Ми вважалися першими “шестидесятниками”. “Франкову кузню” очолював Дмитро Павличко. Її учасниками були Михайло Косів, Олег Васюков та інші. Збереглась наша фотографія біля пам’ятника І. Франку на Личаківському цвинтарі 1956 р. (100 років від дня народження письменника). Це був перший своєрідний несанкціонований мітинг.

На першому курсі ми ще вивчали твори класиків марксизму-ленінізму, але з другого вже відчувався дух свободи, ми навіть мали право читати “Історію України-Руси” М. Грушевського. Правда, не всі томи, а лише ті, де розглядалась давня історія та економіка (перші п’ять томів).

Найбільшою повагою і популярністю серед викладачів користувався професор Дмитро Похилевич, який очолював кафедру історії південних і західних слов’ян. Він був справжнім професором з енциклопедичними знаннями, умів чудово викласти матеріал і демократично ставився до студентів. Надзвичайно вимогливим запам’ятався професор Андрій Вовчик, його побоювались. Студентки любили професора Ярослава Кіся за його інтелігентність, цікаві лекції, риторичу. На партах можна було знайти напис “Кісь – любов моя”. Цікавими були лекції Івана Вейцківського, Романа Бродського. Часто відвідував університет археолог професор Маркіян Смішко. Повернувся із заслання Ярослав Дашкевич та Ліда Коць, і хоча вони не викладали в університеті, про них ходили легенди, як про знаменитостей. Десь на 3-му курсі до нас направили багато китайців, які навчались окремою групою, але були деякі спільні з нами заняття.

В університеті навчались і в’єтнамці. Вони були маленького зросту, худенькі і дуже рухливі. Всі їх жаліли, бо вони перенесли довгу і криваву війну. Деякі викладачі, серед яких А. Вовчик, їздили на семестр чи два викладати до В’єтнаму.

Знаннями і наполегливістю в навчанні на першому курсі виділялись Анаїї Ситник, Петро Сардачук, Михайло Швагуляк, Іван Тимошенко, Володимир Чабан, Світлана Соколова, Таміла Климко, Віктор Мухін. Завжди з книжкою ходив Роман Ковалюк. Організаторськими здібностями відзначались Іван Тимошенко, Стелла Гненьюк, Оксана Ладика, Валя Вегера, Іра Путько. Іра до цього часу є організатором наших зустрічей, вона збирає всі відомості, не жаліючи часу і зусиль. Поетами і філософами ми вважали Віталія Гаврилюка, В’ячеслава Попика, Віталія Масловського, естетом і художницею – Анісію Мусій. Чудовий голос мала Мірра Фалькович – вона навіть виступала як солістка на престижних концертах. Модні сучасні віяння

приносили нам Таміла Климко, Неля Васильєва, Майя Хітрова. Всі любили Аллу Леоненко. Вона була дуже гарною і доброю. Запам'яталась красунею з тугою, довгою косою, великими чорними очима і постійною усмішкою. Нам довелось навіть разом мешкати на одній квартирі. Вона ніколи не сперечалась, досить було їй посміхнутись і все одразу ставало на свої місця.

Надзвичайно скромними і працьовитими студентами були Ярослава Гіль, Йосип Гладун, Катерина Олексин, Лариса Гресько, Ольга Ткаченко, Варвара Зелена, Юлія Головач. Остання ні з ким не любила спілкуватись, але дуже добре вчилась. Мовчазною і закритою була Алла Райхінштейн. З Катериною Олексин ми разом мешкали на квартирі. Такої щирої, доброї і працьовитої людини я не зустрічала більше ніколи в житті.

Особливою і загадковою запам'яталась Зіна Чекірда, впевненою і покладистою Іра Дуб, доброю і ніжною Стелла Дупак, скромним Семен Олексів, непосидючим Зеновій Гнатик, непослідовним Петро Чмур. Останній нерідко пародіював викладачів перед лекцією, притому так, що всі сміялись та не помічали викладача, який в ту мить заходив. Одного разу доцент Микола Ратич сам здивувався такому вмінню і похвалив Петра за його талант.

Усі любили і поважали Івана Федака. Він був на пару років старший за нас – гарний, тактовний. Дівчата симпатизували йому, в тому числі і я, але він не помічав цього. Нерозлучними подругами були Параска Пельо і Марія Мельничук. Одного разу знесилені після екзаменів вони одночасно втратили свідомість. Ми жартували, що вони “нерозлийвода”, навіть в таких надзвичайних випадках.

Першою з нас вийшла заміж Ніла Калініченко, потім побралась наша пара однокурсників Петро Сардачук та Надя Іленьків. У студентські роки оженився Іван Тимошенко зі старшокурсницею Зоєю, вийшли заміж Т. Климко, Т. Левашова, Н. Казанакова, А. Варягіна, М. Солтис. На прощальному університетському вечорі побралась ще одна наша пара – Валя Вегера та Олег Кордуба, які симпатизували одне одному з першого курсу. Зразу після закінчення університету я отримала направлення до Музею Івана Франка, але місця там не було і я, пропрацювавши два місяці у Львівському обласному архіві, вийшла заміж за випускника нашого Політехнічного інституту Дмитра Данилюка та виїхала до Ленінграда. Туди його раніше направили на роботу. Деякий час ми працювали на Півночі (Архангельщина) та Прибалтиці (Вільнюс), упродовж 1968–1990 років – у Києві.

В університеті завжди був чудовий хор і танцювальний колектив. Я брала участь у танцювальному гуртку, заняття на дуже високому рівні проводив балетмейстер з оперного театру. Він ставив великі вимоги до учасників гуртка. Пам'ятаю одне зі занять в Будинку вчених, на якому були старшокурсники, серед яких – Валентин Мороз. Ми навіть танцювали з ним в одній парі. До них першокурсники ставились з особливою повагою і навіть “п'єтетом”.

Багато студентів, серед яких і я, були “театралами”: ми брали білети на дешеву гальорку, а потім, коли починався спектакль, займали вільні місця в залі. Весь репертуар театрів оперного та драми ім. М. Заньковецької був нами освоєний. При філармонії існував гурток пізнання класичної музики, ми ходили туди також, прослуховували твори класиків у супроводі пояснень музикознавців.

На факультеті діяли гуртки польської і болгарської мов. Особливого значення надавалося польській мові, тому що знання її були необхідні для використання літератури та роботи в архівах.

Майже всі студенти захоплювались спортом. Серед інших виділялись: Теодозій Сисін, який фактично любив всі види спорту, Василь Віхоть – боротьбу, Олег Кордуба, Петро Чмур, Олексій Мельничук, як і більшість хлопців, полюбляли футбол і волейбол. Ірина Путько, Надія Іленьків, Анісія Мусій, Галина Хоменко, я та інші дівчата були розрядниками по спортивній гімнастиці. Ми виступали на спортивних змаганнях і місцевих олімпіадах.

Т. Сисін не покинув спорт і навіть став директором спортивного ліцею у Львові. Спорт був змістом його життя. Ще в студентські роки Василя Віхотю запросили в оперний театр, де він виступав на сцені. Він був силачем, юнаком гарної спортивної статури. Ці виступи для нього були тільки підробітком. Дехто влаштовувався влітку працювати в дитячі табори відпочинку. Ми з Марією Солтис, з якою я дружила всі студентські роки, два місяці також працювали вихователями в дитячих таборах.

Щороку у вересні, як правило, ми їздили до колгоспів на Кіровоградщину. Навчені гірким досвідом, тепер вже старалися зупинитись по декілька студентів в хатах селян. Коли ми прокидалися вранці, господиня, сидючи при каганці, вишивала. Люди спали всього 5–6 годин. На світанку вже всі працювали в полі.

У хатах було багато ікон і всі вони прикрашались вишитими рушниками. В основному вишивали хрестиком, застосовуючи рослинний орнамент (квіти, калина, вазони). Улюбленими були півники, зозульки, лелеки. Коли доходило до їх вишивання, господиня приспівувала, приговорювала до них як до живих.

Ми були присутні на сільському весіллі, яке проводилось за усіма українськими традиціями і продовжувалось цілий тиждень. Студенти були дуже бажаними гістьми – (“весільними генералами”). Пам’ятаю, на другий день весілля зв’язали матір і водили по селу за те, що її дочка “не донесла вінка” до шлюбу. Всі дієства відбувались делікатно, дотепно, без злості, люди просто кепкували, сміялись.

Улітку 1959 р. ми проходили практику в Ленінграді. Було чудово... Білі ночі... Зранку до пізнього вечора ми ходили на екскурсії по місту, відвідували Ермітаж, музеї, бібліотеки, театри.

У науковій бібліотеці ім. М. Салтикова-Щедрина сталася така пригода. Ми зайшли в читальний зал, кожен тоді вже мав тему дипломної роботи і хотів виявити літературу по своїй тематиці в бібліотеці. Познайомивши нас з фондами, працівник сказав такі слова: “Якщо будете добре вчитися, напишете дипломну, а потім дисертацію і станете такими, як цей професор”. При тому вказав на антресоль, де з картотекою працював старезний, згорблений удвоє чоловік. Нам здалось, що він столітній. Покотився несамопитий регіт... Така перспектива нам, молодим, була дивною.

Проживаючи в 1960–1968 роках в Ленінграді, я неодноразово працювала в цій бібліотеці, завжди посміхалась, згадуючи ті слова. Тут та в інших бібліотеках і архівах я виявила багато цінних документів з історії та етнографії України, які згодом використала в своїх наукових дослідженнях.

У період проходження практики ми зупинились на історичному факультеті – безпосередньо в аудиторіях. Так судилося, що в Ленінграді я мешкала в будинку на набережній Макарова поруч з цим корпусом і постійно поверталась в думках до того часу.

Успішно закінчивши університет, ми влаштували випускний вечір. Усі виглядали святково, дівчата одягли вечірні наряди, хлопці – нові костюми, співали, танцювали, але було дуже, дуже сумно... Ми прощались, а з деякими друзями назавжди.

Не знаємо долі Оксани Ладики, Олі Ткаченко, Павла Чмура, Лариси Гресько, Галини Хоменко...

Який життєвий шлях всіх інших наших випускників? До цього часу ми влаштовуємо наші зустрічі. Кожних 5 років, а то й частіше у Львові зустрічається основне ядро курсу. У 2010 р. відзначили 50-річчя випуску. Велику допомогу надає ректор Європейського університету, професор Іван Тимошенко, організаторами зустрічей є Іра Путько, Ніла Калініченко (Павлюченко), дечим і я допомагаю. Я і мій син Андрій зняли вже декілька відеофільмів цих подій, а І. Тимошенко видав два збірники під назвою “На крутосхилах історії”⁴⁷¹, в яких колишні випускники публікують свої праці, спогади, вірші, а також короткі відомості про своє життя і діяльність після закінчення університету. Редактором цих збірників є наш випускник – кандидат філософських наук Віталій Гаврилюк.

Самостійне життя кожен будував по-своєму. Більшість випускників пішли працювати у школи та інші навчальні заклади, присвятивши своє життя педагогічній діяльності (Ірина Дуб, Стелла Дупак, Іван Федак, Ярослав Гіль, Йосип Гладун, Віктор Мухін, Катерина Олексин, Семен Олексів, Парасковія Пельо, Валентина Петровська, Лариса Гресько, Людмила Гончарова, Галина Хоменко, Іван Климчук, Олег Кордуба, Алла Леоненко, Олексій Мельничук, Теодозій Сисін, Марія Солтис, Ананій Ситник, Володимир Чабан, Алла Ва-

⁴⁷¹ *На крутосхилах історії*, Київ 2000, кн. 1; 2005, кн. 2.

рягіна, Неля Васильєва, Валентина Вегера, Варвара Зелена, Мірра Фалькович, Зеновій Гнатик).

Найбільших успіхів досягли декілька наших випускників, насамперед, Петро Сардачук, який в 1986–1991 роках обіймав високу державну посаду генерального консула в м. Кракові (Польща), в 1993–1995 роках був Надзвичайним і Повноваженим послом України у Словацькій республіці, в 1995–1998 роках – Надзвичайним і Повноваженим послом України в Республіці Польща, а згодом – Фінляндії та Ісландії. Петро Сардачук працював також заступником Міністра закордонних справ України (1999–2001 рр.). Останнім часом він очолює кафедру міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, досліджує українсько-польські відносини. Часто зі своєю дружиною – нашою випускницею Надією – вони приїжджають на зустрічі і є одними з їх організаторів.

Надія Сардачук (Іленьків) 15 років працювала педагогом у школах Львова, Львівщини та Києва, а також інструктором відділу іноземного туризму в Івано-Франківську (1976–1987 рр.). А головне, що була і є вірною дружиною, другом і підтримкою свого чоловіка. В його високому кар'єрному злеті якоюсь мірою є й її заслуга. Завжди дисциплінована, відповідальна – такою знаю колишню нашу однокурсницю Надію. З Сардачуками ми зустрічались в Києві, Москві, Івано-Франківську та, звичайно, Львові. Вони ніколи не цурались своїх однокурсників, незважаючи на високе становище в суспільстві.

Великі організаторські здібності проявив професор Іван Тимошенко, який у 1991 р. створив Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу в Києві, на базі якого організував Європейський університет. Тут впроваджуються європейські програми і стандарти, які заклали підвалини Болонського процесу, направленого на створення єдиного всеєвропейського освітнього простору. Університет входить до Асоціації Європейських університетів і реєстру ЮНЕСКО. В усіх регіонах України Європейський університет має в своїй структурі три університети, 25 підрозділів, де навчається близько 30 тис. студентів. Іван є головою Асоціації навчальних закладів України приватної форми власності. Він є організатором наших зустрічей і фінансує їх, видав два томи збірника статей “На крутосхилах історії” (2000, 2005 рр.), допомагає у виданні книг наших випускників.

Великих успіхів в науці досягла професор Таміла Климко (Потьомкіна). Доля їй судила зайнятися археологією на Приураллі, в Сибіру та Середній Азії, а з 1972 р. вона переїхала до Москви, де продовжила археологічні дослідження, захистила кандидатську дисертацію. Виїжджала на розкопки до Угорщину та інших країн. Вона автор понад 120 наукових праць. У 1987–1990 роках була заступником директора Інституту археології з наукової роботи, а впродовж 1990–1994 років – завідувачем його видавничого відділу. На той час директором Інституту археології був відомий російський історик академік Борис Рибakov. Незважаючи на відстань, вона періодично приїжджає

до Львова на наші зустрічі. Дуже тужить за Україною, за знаменитою Диканькою на Полтавщині, де народилась. Розповідала, що там накупила старовинних вишиваних сорочок і дивує Москву, одягаючи їх. Допомагає нам у встановленні наукових зв'язків, у 2010 р. передала до бібліотек книги наших випускників.

Михайло Швагуляк (1936–2013) відразу проявив потяг до наукових досліджень. Вчасно захистив кандидатську, потім докторську дисертації⁴⁷², став завідувачем сектору Інституту суспільних наук АН України (Львів), а з 1996 р. – завідувачем кафедри нової та новітньої історії Львівського національного університету імені Івана Франка. На жаль, нашого старости групи, дорогого товариша не стало...

Професором, автором багатьох наукових праць, зокрема, книг “Український студентський рух”, “Волинський записник Дмитра Вітовського” був наш однокурсник Роман Ковалюк (1938–2011).

Ананія Ситника (1938–2012) ще в студентські роки вважали науковцем за його розлогі знання, але він присвятив своє життя педагогічній діяльності. Написав декілька підручників, філософських та історичних нарисів, серед яких “Праматір України (з історії Галицько-Волинських земель з найдавніших часів до XIV ст.)”. На прощання в 2010 р. подарував всім нам свою збірку поезій⁴⁷³.

Кандидат філософських наук Віталій Гаврилюк з 1965 до 1994 р. працював доцентом та завідувачем кафедри філософії Краматорського індустріального інституту. Від 1994 р. був старшим науковим співробітником Європейського університету у Києві та головним редактором його видавництва. Філософом і поетом ми бачили його ще на студентській лаві, і він виправдав наші сподівання. Щира і добра людина, талановитий у всьому, за що б не брався, завжди енергійний – таким є наш Віталій.

“Відмінником народної освіти”, “вчителем-методистом” та багаторічним директором школи в рідному селі І. Франка Нагуєвичях є Володимир Чабан. Він веде активну громадську діяльність, очолює науково-пошукову роботу по увічненню пам'яті односельчан. Зібрані ним відомості ввійшли до “Книги Пам'яті України”. Пишається успіхами своїх чотирьох синів та онуків.

Неоніла Калініченко (Павлюченко) працювала спочатку викладачем у львівській школі, у технікумах радіотехніки та легкої промисловості, згодом займала там посади заступника директора з навчальної роботи, а впродовж 2000–2013 років працювала завідувачем навчальної частини у Львівській

⁴⁷² М. Н. Швагуляк, *Україна в експансіоністських планах германського фашизму*, Київ 1983.

⁴⁷³ А. Ситник, *І серця щем, і крик душі*, Володимир-Волинський 2008.

філії Європейського університету. Серед викладачів та студентів користується повагою та авторитетом, має багато публікацій та нагород.

Плідно працює на педагогічній ниві у Львові Валентина Петровська (Лотоцька). Вона є однією з організаторів наших зустрічей. Завжди життєрадісна та мила, вона для всіх є зразком рівноваги, жіночості та довголітньої працездатності.

Світлана Соколова захистила кандидатську дисертацію та опублікувала монографію “Філософсько-психологічні аспекти творчості викладача вузу”. Працює у Львівському лісотехнічному університеті. Зрідка приходять на наші зустрічі.

Алла Мошина перекваліфікувалась і працювала все життя економістом у Вільнюсі (Литва). Мені також довелося там мешкати в 1963–1964 роках. Цікаво, що в перший день мого приїзду до Вільнюса я випадково зустріла Аллу в центрі міста, і ми спілкувались з нею впродовж мого перебування. До того ж ми проживали у Вільнюсі на одній вулиці.

Понад двадцять років кандидат історичних наук Анісія Мусій (Козій) працювала на посаді доцента історичного факультету ЛНУ. Улюбленими темами її досліджень були рідна Холмщина та середньовічні фільварки⁴⁷⁴. Ще навчаючись в університеті, Анісія закінчила курс живопису і згодом неодноразово проявляла свій талант, окрім цього вона була солісткою академічної капели “Чорногора”, пробувала себе в поезії.

З повною віддачею все життя працювали вчителями Марія Солтис (Бугаєць) та Катерина Олексин (Довга). Це мої близькі подруги, з якими я постійно підтримую дружні стосунки. Вони пишаються своїми дітьми та онуками.

Мені довелося багато “помандрувати” по світу: Ленінград, Котлас Архангельської обл., Вільнюс, Київ і тільки через 30 років повернулася до Львова. Працювала переважно науковцем у державних архівах (від архіваріуса до завідувача). На наукових конференціях, у відрядженнях та в туристичних подорожах була в багатьох містах Європи: Парижі, Відні, Берліні, Празі, Варшаві, Кракові, Бухаресті, Москві та ін. Від 1990 р. працюю у Львівському університеті на кафедрі етнології. У 1985 р. захистила кандидатську, а у 2000 р. – докторську дисертацію. В 2011 р. одержала звання професора. Маю близько 200 публікацій, серед яких “Кирило-Мефодіївське Товариство” (у 3-х томах, Київ 1990, співавтор), “Щоденник О. Ф. Кістяківського” (у 2-х томах, Київ 1994–1995, співавтор), “Федір Вовк – вчений і громадський діяч” (Київ 2000), “Федір Вовк” (Нью-Йорк 1997)⁴⁷⁵. Брала участь у впорядкуванні і ви-

⁴⁷⁴ А. М. Козій, *Фільварково-панцинна система в Речі Посполитій (проблеми генезису)*, Львів 1994.

⁴⁷⁵ О. Франко, *Федір Вовк*, Нью-Йорк 1997 (Серія: “Українська Вільна Академія Наук у США. Джерела до новітньої історії України”, т. 4), 237 с.

данні «Зібрання творів» Івана Франка (т. 51, 2008; т. 54, 2011). У 1992 р. організувала Музей Івана Франка в Калуші, для чого передала власний будинок як почесний громадянин міста Калуша.

Частина IV. Навчання історії

Seminaria historyczne na Uniwersytecie Lwowskim: podstawy prawne i organizacja (1852-1918)

Agnieszka Kawalec

Seminaria, jako instytucje systematycznego i profesjonalnego kształcenia naukowego w uniwersytetach, powstały w pierwszej połowie XIX wieku w Prusach. Organizacja studiów oparta o seminaria na kierunkach humanistycznych oraz instytuty na przyrodniczych, była wynikiem reformy uniwersytetów pruskich według koncepcji Friedricha Wilhelma von Humboldta i cieszyła się rosnącą popularnością także w innych krajach. Jak zauważył Zdzisław Surman, seminaria i instytuty posiadały wszelkie cechy szkoły organizującej studia na jednym kierunku. Powoływane były do życia na zaawansowanym szczeblu rozwoju danej dyscypliny studiów. Zrzeszały autonomiczne katedry, profesorów i docentów pod jednym kierownictwem w celu uporządkowania toku studiów. Opierały swą działalność na statucie, posiadały wydzielony lokal, bibliotekę, budżet itd.¹

Prekursorem tej formy kształcenia w dziedzinie historii był Leopold Ranke w Berlinie, który przeszczepił na grunt historii i rozwinął doświadczenia zdobyte na seminarium filologii klasycznej w Lipsku. Jego seminarium miało przede wszystkim charakter naukowo-badawczy, gdzie adepci Klio zgłębiali tajniki metody krytycznej, prowadząc badania źródłowe nad tematami wskazanymi przez mistrza. Ranke na swym legendarnym seminarium wykształcił niemal całe pokolenie historyków, którzy propagowali następnie tę metodę kształcenia na innych uniwersytetach europejskich².

Jednym z najwybitniejszych uczniów Rankego, który zasłynął międzynarodową sławą jako wybitny mediewista, kierownik seminarium historycznego oraz twórca swej szkoły historycznej, był Georg Weitz, pracujący na uniwersytecie w Getyndze. Jego seminarium cieszyło się jeszcze większą sławą niż to prowadzone przez Rankego³.

We Wrocławiu seminarium historyczne wykształciło się z prowadzonych od dwu dekad ćwiczeń. Założono je 15 kwietnia 1843 r., a jego organizatorem i pierwszym dyrektorem został Gustav Stenzel. Według jego koncepcji seminarium miało kształcić nauczycieli szkół średnich. Inne stanowisko prezentował fakultet i ministerstwo, według których seminarium miało przygotowywać najzdolniejszych

¹ Z. Surman, *Seminarium historyczne Uniwersytetu Wrocławskiego (1843-1918)*, „Sobótka”, 1983, z. 1, s. 61.

² A. F. Grabski, *Dzieje historiografii*, Poznań 2003, s. 470.

³ „Jego seminarium historyczne (...) słynęło (...) jako najznakomitsza szkoła historyczna i ściągало uczniów wszelkich narodowości. Weitz żył głównie dla swoich uczniów, kierował nimi z rzadkim zmysłem dydaktycznym, nie krępującym ich samodzielności, a wpajając silne zasady krytyki historycznej, czuł prawdziwie po ojcowsku nad ich pracami”, by w przyszłości, jak sam twierdził, tworzyli dzieła lepsze od jego. – Ibidem, s. 479.

studentów do pracy naukowej. Na tym tle doszło do sporów. Ostatecznie, po odejściu Stenzela, dyrektorem seminarium w 1852 r. został Richard Roepell i kierował nim do 1893 r.⁴ W latach 1843–1918 seminarium zrzeszało 4 katedry zwyczajne, w jego skład wchodziły także katedry bądź profesury nadzwyczajne oraz docenci prywatni. Seminarium posiadało wydzielone pomieszczenia, niewielki budżet na nagrody dla studentów, a także utworzenie i utrzymanie biblioteki podręcznej. Oczywiście seminarium kształtowało się latami, osiągając dojrzałą postać w latach 90. XIX wieku⁵.

Wzorem uczelni pruskich seminaria wprowadzono również na uniwersytetach austriackich, niemniej ich organizacja różniła się nieco w poszczególnych uczelniach. W 1850 r. rozesłano opracowany przez prof. Wilhelma Heinricha Grauerta plan mającego powstać seminarium historyczno-filozoficznego. Zakładał on utrzymanie równowagi między wykształceniem naukowym kandydatów, a ich przygotowaniem pedagogicznym do zawodu nauczyciela.

W Krakowie zamierzenia te zrealizowano dopiero 10 lat później, kiedy to Antoni Wachholz i Antoni Walewski w porozumieniu z profesorem filologii przygotowali statut seminarium. Wzorowali się na statutach innych uniwersytetów oraz doświadczeniach A. Wachholza zdobytych we Lwowie⁶. W latach 1860–1861 seminarium prowadzone było na wzór „praktische Übungen”, i dopiero w roku 1866 ćwiczenia te zamieniono na seminarium historyczne, prowadzone na wyższym poziomie⁷. Jednak głównym celem tych zajęć było „obznajomić dokładniej z historią kandydatów na nauczycieli historii gimnazjalnych”⁸.

Seminarium dzieliło się na dwa oddziały: oddział polski, kierowany przez Walewskiego, poświęcony był historii powszechnej, głównie starożytnej; drugi oddział, austriacki, kierowany przez Wachholza, obejmował historię krajów habsburskich. Z czasem następcy wymienionych historyków zmodyfikowali założenia ministerialne. Uniwersytet Jagielloński położył nacisk przede wszystkim na kwestie naukowe. Stąd ministerstwo oświaty wielokrotnie w korespondencji zarzucało władzom UJ, że eksponując wiedzę, lekceważą przygotowanie pedagogiczne kandydatów na nauczycieli gimnazjalnych. Ministerstwo żądało, by ćwiczenia z zakresu historii starożytnej stały się główną osią nauczania oraz by zwrócić uwagę na wdrażanie kandydatów do przygotowywania dobrych wypracowań pisemnych⁹. Od

⁴ M. Pater, *Historia Uniwersytetu Wrocławskiego do roku 1918*, Wrocław 1997, s. 147.

⁵ Z. Surman, *op. cit.*, s. 61-80.

⁶ J. Hulewicz, *Seminarium historyczne Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1861-1918*, w: *Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie katedry historii Polski UJ 1869-1969*, pod red. C. Bobińskiej i J. Wyrozumskiego, Kraków 1972, s. 47.

⁷ J. Garbacik, *Rozwój mediewistyki w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Studia z dziejów wydziału filozoficzno-historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, pod red. S. Mikuckiego, Kraków 1967, s. 69.

⁸ Z. Jabłoński, *Historia nowożytna i najnowsza w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1805-1909*, w: tamże, s. 115-116.

⁹ J. Hulewicz, *op. cit.*, s. 48.

1870 r. dzięki Józefowi Szujskiemu, nadano pracom seminaryjnym tok przypominający już system dwudziestowieczny. Od 1872 r. pod kierownictwem Wincentego Zakrzewskiego, realizowano nowy cel, jakim było wprowadzanie uczestników w samodzielną pracę badawczą. Organizację seminarium ulepszył Stanisław Smolka, wykształcony na seminarium G. Weitzta w Getyndze, dzieląc poszczególne oddziały na dwie sekcje: metodyczną i dydaktyczną. Nadał on zajęciom charakter studium naukowego, koncentrującego się na badaniu źródeł i ich krytyce. Seminarium posiadało swą bibliotekę oraz fundusz stypendialny¹⁰.

We Lwowie powstanie seminarium regulowało rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 23 września 1852 r. Zmiany w systemie kształcenia uniwersyteckiego były konsekwencją przeprowadzonej w 1849 r. reformy szkolnictwa średniego. Powołanie ośmioletnich gimnazjów o profilu humanistyczno-filologicznym, w których istotną rolę odgrywała znajomość łaciny i greki, wymusiło reformę szkolnictwa wyższego. Nagle wzrosło zapotrzebowanie na nauczycieli języków klasycznych oraz przedmiotów nowych (m.in. matematyki, historii naturalnej), przeniesionych po reformie z uniwersytetu na poziom gimnazjalny. Odtąd wydział filozoficzny miał być z jednej strony studium zawodowym dla nauczycieli szkół średnich, z drugiej, miał pielegnować wszystkie dziedziny wiedzy, nie wchodzące w skład fakultetów zawodowych, by umożliwić słuchaczom uniwersytetu swobodny rozwój¹¹.

Powołane na wydziale filozoficznym seminarium o profilu filologiczno-historycznym, przeznaczone było głównie dla przyszłych nauczycieli gimnazjalnych. Miało ono charakter pracowni wydziałowej z podręczną biblioteką i czytelnią¹². Szczegółowe zasady jego funkcjonowania określał statut, wydany we Lwowie w 1852 r.¹³ Seminarium zostało podzielone na dwa oddziały: filologiczny i historyczny: pierwsze działało pod przewodnictwem profesora zwyczajnego filologii, drugim kierował profesor historii. Każdy z oddziałów działał odrębnie, realizując program nauczania, odpowiadający określonej dziedzinie wiedzy.

Seminarium historyczne, w myśl zapisów statutu, miało trwać trzy lata. Ćwiczenia obejmowały historię starożytną, średniowieczną, czasów nowożytnych, w części politykę zagraniczną (zewnętrzną), sprawy państwowe, życie prywatne, religię, obyczaje, kulturę i naukę. Statut podkreślał potrzebę zwracania szczególnej uwagi na te materiały historyczne, których dokładna znajomość jest konieczna dla nauczycieli szkół średnich (gimnazjalnych).

Poszczególne członkowie seminarium mogli wybrać sobie temat realizowany na zajęciach, zgodnie ze swoimi zainteresowaniami, pod warunkiem jednak, że był on uzgodniony z kierownikiem seminarium na początku semestru. Wszystkie zajęcia

¹⁰ *Historiografia polska w dobie pozytywizmu (1865-1900). Kompendium dokumentacyjne*, pod red. R. Przelaskowskiego, Warszawa 1968, s. 166.

¹¹ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894, cz. 1, s. 316-317.

¹² *Historiografia polska w dobie pozytywizmu...*, *op. cit.*, s. 168.

¹³ *Statuten des philologisch-historischen Seminars zu Lemberg*, Lemberg 1852, s. 1-8.

odbywały się w języku niemieckim i miały być realizowane z myślą o wykształceniu przyszłych nauczycieli historii.

Studenci, w ramach pracy na seminarium, powinni zrealizować określone zadania. Mieli przygotowywać, w formie pisemnej, powiązane ze sobą tematycznie wykłady. Po ich wygłoszeniu odbywała się dyskusja z udziałem referenta. Członkowie seminarium zobowiązani byli również przygotować prace pisemne, które podlegały recenzji i ocenie kierownika seminarium. Odbywały się też dyskusje na określone tematy historyczne pomiędzy dwoma seminarzystami wyznaczonymi przez profesora. Uczestnicy seminarium musieli zaliczyć w połowie roku kolokwium z omawianego na ćwiczeniach materiału, co miało na celu utrwalenie i kontrolę stopnia opanowania wiedzy¹⁴.

W seminarium uczestniczyli członkowie zwyczajni i nadzwyczajni. Członkami zwyczajnymi byli studenci immatrykulowani, tzn. wpisani do metryki wydziałowej, a stamtąd wciągnięci do albumu Uniwersytetu. Tylko słuchaczom immatrykulowanym przysługiwały prawa i obowiązki studenta, tylko oni podlegali opiece i nadzorowi władz uczelni. Ponadto wyłącznie studenci zwyczajni mogli być dopuszczeni do egzaminów ścisłych (rygorozów) lub rządowych, wymagających uprzednio studiów uniwersyteckich¹⁵.

Statut precyzyjnie określał warunki przyjęcia na seminarium. Członek zwyczajny musiał posiadać maturę, uczestniczyć co najmniej przez jeden rok w zajęciach studium historycznego oraz przedłożyć pracę pisemną z zakresu historii. Członka nadzwyczajnego obowiązywały podobne wymogi, z tą różnicą, że żądano od niego jedynie półrocznego uczestnictwa w zajęciach studium historycznego. Decyzja o przyjęciu lub nieprzyjęciu studenta należała do kierownika seminarium¹⁶.

Seminarium lwowskiemu przyznano 6 stypendiów w wysokości 60 fl. rocznie dla najlepszych członków zwyczajnych.

Zarówno członkowie zwyczajni, jak i nadzwyczajni, mieli prawo do korzystania z księgozbioru biblioteki uniwersyteckiej, zgodnie z powszechnie obowiązującymi zasadami¹⁷.

W omawianym okresie, tj. do roku 1860, katedrą historii kierował Antoni Wachholz. Kiedy został przeniesiony do Krakowa, katedrę na krótko, objął Gotfryd Muys. Od r. 1861/1862 do kwietnia 1863 nie było na wydziale filozoficznym profesora historii¹⁸.

Sytuacja zmieniła się wraz z powołaniem Henryka Zeissberga na katedrę historii (od 1869 historii powszechnej). To pierwszy historyk Uniwersytetu Lwowskiego, który prowadził systematyczne badania naukowe. Wykładał we Lwowie od 26.VI.1863

¹⁴ Ibidem, § 3, s. 4.

¹⁵ Ogólne przepisy o pobieraniu nauki na wydziałach uniwersyteckich: w Wiedniu, Pradze, we Lwowie, Krakowie, w Ołomuńcu, Gracu, Insbrucku (ogłoszone rozporządzenie ministra wyznań i oświaty 1.X.1850). – O immatrykulacji, § 3, 4, w: *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych*, wyd. 2, oprac. Jerzy Piwocki, t. 6: *Sprawy szkolne*, Lwów 1913, s. 719.

¹⁶ Ibidem, § 4, 5, s. 5-7.

¹⁷ Ibidem, § 6-8, s. 7-8.

¹⁸ L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, cz. 1, s. 318-319.

do roku 1871, najpierw jako docent, profesor nadzwyczajny, a od 1865 r. jako profesor zwyczajny, i od tego momentu, zgodnie ze statutem, mógł objąć seminarium.

W swych badaniach historyk ten skupił się wówczas na niemiecko-polskich stosunkach w czasach średniowiecza, szczególnie w epoce pierwszych Piastów¹⁹, natomiast tematyka jego wykładów i ćwiczeń była bardzo różnorodna, od historii starożytnej po nowożytną, choć dominowała historia średniowieczna²⁰. Tematyka seminariów historycznych wiązała się z problematyką poruszaną równolegle na wykładach i ćwiczeniach²¹.

Od roku ak. 1869/1870 Zeissberg dzielił zajęcia z prof. Edwardem Robertem Rösslerem, który objął osobną katedrę historii austriackiej²². Jak wynika z programów studiów, w semestrze letnim r. ak. 1869/1870 r. seminarium historyczne prowadził tylko Rössler. W kolejnym roku 1870/1871, w semestrze zimowym seminarium prowadził Zeissberg (historia powszechna), natomiast w semestrze letnim ponownie Rössler (historia średniowieczna)²³. Semina odbywały się w wymiarze dwóch godzin tygodniowo.

Niewątpliwie Zeissberg potrafił zachęcić młodzież do samodzielnych prac badawczych oraz rozbudzić w nich ambicje naukowe²⁴. Kilku jego seminarzystów uzyskało doktoraty, a w przyszłości habilitacje. Do uczniów Zeissberga zaliczyć

¹⁹ Ibidem, s. 318-319.

²⁰ Rkp. Ossol. 6320 III, k. 121, indeks Aleksandra Hirschberga: np. w sem. zimowym 1865 prowadził wykłady z historii Europy od końca XV do końca XVII w. w wymiarze 3 godz. tyg., ćwiczenia seminaryjne z historii w wymiarze 2 godz. tyg. oraz 1 godz. krytyka źródeł średniowiecznych (kronika Wincentego Kadłubka).

²¹ *Akademische Behörden an der k.k. Universität zu Lemberg sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Winter-Semester des Studien-Jahres 1868/1869*, Lemberg 1869, (dalej: *Ordnung der Vorlesungen...*). 1868/69, sem. zim. s. 21; sem. let. s. 21: np. w sem. zim 1868/9 prowadził wykłady z historii powszechnej XVI i XVII w., historii Austrii oraz seminarium z historii współczesnej, w semestrze letnim wykłady z historia cesarstwa rzymskiego, historii XV stulecia, ćwiczenia z chronologii średniowiecza chrześcijańskiego oraz ćwiczenia z historii średniowiecznej.

²² L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.* cz. 1, s. 319-320.

²³ *Ordnung der Vorlesungen...*, 1869-1870, sem. let. 1870, s. 24, 27; 1870/71, sem. zim. s. 24; sem. letni 1871, s. 22.

²⁴ "Był w tym uniwersytecie [Lwowskim] jednym z pierwszych słuchaczy Zeissberga, wówczas młodego docenta, który mimo braku rutyny, umiał już wtedy rozbudzić w młodzieży zamiłowanie do nauki historycznej i przyuczyć ją do pracy krytycznej, wedle ścisłej metody niemieckiej. Wpływ tego nauczyciela dodatni widać na całej działalności naukowej śp. Lewickiego, bo działalność tę cechowały te same przymioty, dzięki którym Zeissberg zdobył sobie dobre imię u nas i w Wiedniu, to jest ścisłość krytyczna i szersze traktowanie tematów naukowych z umiejętnym uwzględnieniem tła powszechno-dziejowego. Uzyskałszy stopień doktora filozofii w Uniwersytecie Lwowskim, przyjął obowiązki profesora historii w gimnazjum w Przemyślu, następnie we Lwowie do r. 1883, kiedy to otrzymał katedrę historii austriackiej na UJ". – W. Czermak, *Anatol Lewicki (1841-1899). Wspomnienie pośmiertne*, Kraków 1899, s. 5-6.

można m.in. historyka literatury Romana Pilata, bibliotekarza Karola Reifenkugela, Aleksandra Hirschberga, Aleksandra Semkowicza, Władysława Łozińskiego, Augusta Sokołowskiego, Aleksandra Barwińskiego, Anatola Lewickiego²⁵. Uczniowie z okresu wiedeńskiego (po 1871 r.) to: Fryderyk Papée, Stanisław Krzyżanowski, Myron Korduba²⁶.

Według Jerzego Maternickiego, w latach 60. XIX w. instytucja promotora zaczynała się dopiero kształtować. W tym czasie dominowało przekonanie, że autor rozprawy doktorskiej może i powinien napisać swoje dzieło całkowicie samodzielnie. W latach 70. XIX w. niemal wszyscy “doktoranci” mieli już swoich opiekunów naukowych. Wcześniej zwyczaj ten, usankcjonowany później odpowiednimi przepisami, upowszechnił się jedynie w Niemczech²⁷.

W latach 70. XIX wieku seminarium historyczne przechodziło swoistą ewolucję dochodząc stopniowo do swej dojrzałej postaci pod kierownictwem nowych osób. W roku ak. 1871/1872 seminarium historii austriackiej po Rösslerze objął Izidor Szaraniewicz (kierował nim do 1899 r., następnie przejął je Ludwik Finkel). Z kolei po odejściu H. Zeissberga, seminarium historii powszechnej objął Ksawery Liske²⁸ (po nim w 1891 r. na krótko Tadeusz Wojciechowski, a od 1892 r. Bronisław Dembiński). Przez cały omawiany okres nie uległ zmianie wymiar godzin przeznaczony dla seminarium – były to 2 godziny tygodniowo.

Formalnie istniało tylko jedno seminarium historyczne z dwoma oddziałami. Faktycznie funkcjonowały dwa oddzielne seminaria: Szaraniewicz prowadził seminarium z historii austriackiej, Liske z historii powszechnej. Początkowo były one przeznaczone wyłącznie dla kandydatów na nauczycieli (nur für Lehramts – Candidaten)²⁹. W kolejnym roku ak. 1872/1873, Liske prowadził w swoim seminarium “ćwiczenia z dziejów starożytnych i wieków średnich”, natomiast Szaraniewicz “ćwiczenia w dziedzinie historii austriacko-węgierskiej monarchii w seminarzu nauczycielskim”³⁰.

Kolejny rok przyniósł dalsze zmiany. 29.IV.1873 r. formalnie już rozdzielono dawne seminarium filologiczno-historyczne na dwa odrębne: seminarium filologiczne³¹ oraz historyczne. Utworzono samodzielne seminarium historyczne z dwoma oddziałami: historii powszechnej i historii austriackiej i nadano mu nowy statut. Kierownictwo seminarium otrzymali: prof. Ksawery Liske historię pow-

²⁵ B. Wöller, *Heinrich Zeissberg (1839-1899)*, w.: *Złota księga historiografii lwowskiej*, pod red. J. Maternickiego, P. Sierżęgi, L. Zaskilniaka, Rzeszów 2014, t. 2, s. 100-102.

²⁶ Ibidem, s. 102.

²⁷ J. Maternicki, *Portret zbiorowy wykładawców historii nowożytnej na Uniwersytecie Lwowskim (1871/72-1917/18)*, s. 4, masz.

²⁸ Derżawnyj archiw Lwiwśkoji oblasti (dalej – DALO), fond 26, opys 7, sprawa 217, kartka 12.

²⁹ *Ordnung der Vorlesungen...*, 1871/1872, sem. zim, s. 24.

³⁰ *Ordnung der Vorlesungen...*, 1872/73, sem. let., s. 25-26.

³¹ DALO, f. 26, op. 7, spr. 227, k. 50. Osobno wydzielono seminaria filologiczne – filologii klasycznej z dwoma oddziałami (łaciny i greki) oraz literatury polskiej, literatury ruskiej i literatury niemieckiej.

szechną i prof. Izidor Szaraniewicz – austriacką³². Jeszcze przez dwa najbliższe lata Szaraniewicz prowadził ćwiczenia “w oddziale dla historii austriackiej seminarza nauczycielskiego”, ale już od roku ak. 1875/1876 były to “ćwiczenia w oddziale austriackim seminarium historycznego”³³.

Seminaria na wydziale filozoficznym zostały zorganizowane jako samoistne instytuty, z dotacją dla kierownika. Wynagrodzenie to było jednak niewielkie (200 złr. rocznie³⁴, od r. ak. 1900/1901 – 400 K; od 1906/1907 – 600 K³⁵), wysoko opodatkowane przez c.k. namiestnictwo i wypłacane dość opieszale (na co uskarżali się wykładowcy). Profesorowie, zgodnie ze statutem, mieli obowiązek pod koniec każdego roku akademickiego wysyłać sprawozdania z działalności seminarium do ministerstwa i od tego uzależniona była wypłata “remuneracji”³⁶. Stąd pod koniec każdego roku akademickiego, na posiedzeniach rady wydziału profesorowie wnosili prośbę o wypłatę remuneracji z tytułu prowadzonych seminariów.

Słuchacze seminarium dzielili się, podobnie jak poprzednio, na zwyczajnych i nadzwyczajnych. W oddziale historii powszechnej mogło być 6 członków zwyczajnych uprawnionych do pobierania stypendium, a w oddziale historii austriackiej – 4. Członkowie zwyczajni mieli prawo do drobnych stypendiów rządowych. O środki te wnioskował kierownik seminarium w corocznym sprawozdaniu, uzależniając ich pobieranie i wysokość od postępów w nauce. Budżet seminarium na dany rok wynosił 360 zł³⁷.

Początkowo studenci mogli wpisywać się na seminaria dowolnie. Zapisywali się w kwesturze, wnosząc przy tym odpowiednią opłatę i wskazywali nazwisko profesora, pod którego kierownictwem chcieli pracować. Okazywało się jednak, że na seminaria trafiały osoby przypadkowe, bez przygotowania merytorycznego, bez znajomości języków klasycznych, lub nie przykładające się do pracy. Stąd profesorowie w 1882 r. wnieśli prośbę do senatu o zmianę zasad. Prosilili, by wpisywać na zajęcia tylko tych słuchaczy, którzy wcześniej uzyskają zgodę konkretnego dyrektora seminarium³⁸.

Integralną częścią seminarium była biblioteka podręczna, która miała służyć studentom i profesorom w czasie zajęć i samodzielnej pracy, ułatwiając dostęp do

³² Tamże, f. 26, op. 5, spr. 2091, k. 32, 54.

³³ *Ordnung der Vorlesungen ...*, 1872/73, sem. let., s. 25-26; 1873/74, sem. let., s. 29; 1874/1875, sem. zim., s. 28, sem. let. s. 29; 1875/1876, sem. zim., s. 26, sem. let. s. 8-9.

³⁴ DALO, f. 26, op. 7, spr. 397, k. 16, 43. Np. 20.VII.1897 – prośba do c. k. namiestnictwa o wypłatę remuneracji w wysokości 200 złr dla B. Dembińskiego i I. Szaraniewicza, kierowników seminariów historii powszechnej i austriackiej; identyczna prośba r.ak. 1897/98 – po 200 złr.

³⁵ Tamże, f. 26, op. 5, spr. 557, k. 45, 56.

³⁶ Tamże, f. 26, op. 7, spr. 227, k. 50, Pismo z dnia 18.V.1881, podpisane przez K. Liskego, T. Staneckiego.

³⁷ L. Finkel, S. Starzyński, *op. cit.*, cz. 2, s. 391.

³⁸ DALO, f. 26, op. 7, spr. 240, k. 15, Pismo z dnia 18.VII.1882, podpisane przez profesorów Szaraniewicza i Cwiklińskiego.

podstawowych źródeł i opracowań. Seminaria miały wyznaczoną roczną dotację na jej potrzeby: uzupełnianie zbiorów i pensję dla bibliotekarza, która wynosiła 300 złr. rocznie³⁹. Jednak ze względów lokalowych, przez wiele lat biblioteki seminaryjne znajdowały się w gmachu Biblioteki Głównej, co było bardzo kłopotliwe. W 1891 r. profesorowie wydziału filozoficznego wystąpili z prośbą do senatu o przeniesienie bibliotek seminaryjnych do gmachu wydziału⁴⁰. Stało się to możliwe dopiero w roku 1909 (po przeniesieniu biblioteki głównej do nowego budynku). Korzystanie z bibliotek seminaryjnych unormowane było ogólnymi przepisami, obowiązującymi w Bibliotece Uniwersyteckiej⁴¹.

Najpóźniej, bo dopiero na początku XX w. pojawiło się we Lwowie seminarium historii Polski. Jego twórcą był Stanisław Zakrzewski, który już od roku ak. 1907/8 prowadził ćwiczenia historyczne z tego zakresu, będące w rzeczywistości nieformalnym seminarium. Oficjalne "Seminarium historii Polski" zostało wymienione po raz pierwszy w "Programie wykładów" sem. let. 1909/10, ale jego status nie był jeszcze ugruntowany, skoro w kolejnym semestrze (zimowym 1910/11) mowa była ponownie nie o seminarium, tylko o "ćwiczeniach historycznych" S. Zakrzewskiego. Poczynając jednak od sem. let. tego roku stosowano już konsekwentnie nazwę "seminarium historii Polski"⁴².

Staraniem S. Zakrzewskiego otrzymało ono osobną pracownię i bibliotekę oraz środki na działalność (nadzwyczajna subwencja rządowa 2000 K na organizację seminarium, stała subwencja 400 K rocznie na książki i czasopisma oraz 360 K na nagrody dla słuchaczy)⁴³.

Oprócz trzech oficjalnych seminariów, istniały też na wydziale filozoficznym tzw. seminaria "prywatne", nie ujęte w publikowanych "Programach wykładów". Takie zajęcia prowadził prawdopodobnie od początku XX w. Szymon Askenazy. Były one poświęcone historii Polski XVIII i XIX w., odbywały się nieregularnie, często korespondencyjnie, ale przynosiły owoce i cieszyły się popularnością wśród studentów. Podobne ćwiczenia historyczne, które w rzeczywistości były nieformalnymi seminariami, prowadził także Michał Hruszewski.

Historycy uczestniczyli też w zajęciach seminaryjnych pod nazwą "ćwiczeń pisemnych z historii literatury i języka polskiego". Zajęcia te cieszyły się sporym zainteresowaniem młodzieży, prowadził je Roman Pilat jeszcze przed 1876 r. Jednak formalnie seminarium dla filologii polskiej zostało wprowadzone dopiero 10.VII.1887 r.

Studenci wydziału filozoficznego uczęszczali też na seminaria na innych wydziałach, głównie na wydziale prawa. Szczególną popularnością cieszyło się seminarium Oswalda Balzera, historyka prawa, oraz seminarium Władysława Abra-

³⁹ Tamże, f. 26, op. 7, spr. 402, k. 61 Np. w roku 1897 B. Dembiński na bibliotekę seminarium historycznego dostał 300 złr.

⁴⁰ Tamże, f. 26, op. 7, spr. 333, k. 28.

⁴¹ W. Hahn, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1912, t. II: (1898/9-1909/10), s. 645.

⁴² J. Maternicki, *op. cit.*, s. 8-9, masz.

⁴³ W. Hahn, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, t. II, s. 567-568.

hama, kierownika katedry prawa kościelnego. Dużym uznaniem cieszyło się także seminarium ks. prof. Jana Fijałka na wydziale teologicznym.

Większość uczestników seminariów, to przyszli nauczyciele gimnazjalni. By uzyskać prawo do nauczania, kandydaci musieli zdać dość trudny i wieloetapowy egzamin kwalifikujący na nauczyciela rzeczywistego. Wśród wymaganych dokumentów, składali m.in. curriculum vitae, w którym opisywali dokładny przebieg swego kształcenia, dołączali świadectwa zdanych kolokwiiów i zaliczenia seminariów. Pierwszą część egzaminu stanowiły tzw. prace domowe, pisemne, które miały potwierdzić zdolność kandydata do przygotowania pracy naukowej. Z czasem przyjęła się praktyka przedkładania komisji egzaminacyjnej prac seminaryjnych, doktorskich, lub artykułów publikowanych w czasopismach naukowych⁴⁴.

Na seminariach historycznych powstawały również prace doktorskie. Aby uzyskać doktorat, należało spełnić określone wymagania. Zgodnie z ustawą Ministra Wyznań i Oświaty z dnia 27.IV.1871 § 14.2 pieczę nad seminariami sprawował dziekan i to on nadawał stopień doktora "pod powagą uniwersytetu"⁴⁵.

Prawo do przeprowadzania egzaminów ścisłych (rygorozów) mieli wyłącznie profesorowie zwyczajni (lub profesorowi nadzwyczajni, którym został przyznany tytuł profesora zwyczajnego – nazwisko takiego profesora uwzględniano w składzie grona profesorskiego)⁴⁶.

Do egzaminów ścisłych mogli przystąpić wyłącznie studenci immatrykulowani. Każdy student mógł być jednocześnie immatrykulowany tylko na jednym wydziale, ale miał prawo uczęszczać na wykłady, ćwiczenia i seminaria na innych wydziałach⁴⁷. Słuchacz wybierał sobie wykłady, które go interesowały, bez względu na wymogi egzaminów doktorskich⁴⁸. Aby być dopuszczonym do tych egzaminów, należało okazać świadectwo uczęszczania na uniwersytet przez okres czterech lat⁴⁹. W przypadku studiów zagranicznych, wymagany był przed uzyskaniem doktoratu z filozofii, jeden rok studiów na uczelni austriackiej (dla innych dyscyplin przynajmniej dwa lata)⁵⁰. By zaliczyć semestr, a w przyszłości być dopuszczonym do rygorozów, student zobowiązany był do uczęszczania na publiczne wykłady w wymiarze co najmniej 10 godzin tygodniowo. Do tych dziesięciu obowiązkowych godzin wykładowych na wydziale filozoficznym nie były wliczane ćwiczenia seminaryjne⁵¹. Wyjątkowo, za zgodą władz, można było zwolnić z

⁴⁴ A. Puszka, *Nauczyciele historii i geografii państwowych szkół średnich w Galicji w okresie autonomii*, Lublin 1999, s. 104-108.

⁴⁵ Ustawa z dnia 27.IV.1871 o urządzeniu władz uniwersyteckich, w: *Zbiór ustaw...*, s. 696.

⁴⁶ Reskrypt ministerstwa wyznań i oświecenia z 14.I.1879 o stanowisku akademickim odznaczonem tytułem i charakterem zwyczajnego względnie nadzwyczajnego profesora – profesora nadzwyczajnego względnie docenta prywatnego, w: *Zbiór ustaw...*, s. 709.

⁴⁷ Ogólne przepisy o pobieraniu nauki na wydziałach uniwersyteckich..., w: *Ibidem*, s. 719.

⁴⁸ *Ibidem*, § 44, s. 729.

⁴⁹ *Ibidem*, § 47, s. 730.

⁵⁰ *Ibidem*, § 48, s. 731.

⁵¹ *Ibidem*, § 48, s. 731. Por. przyp. 1: § 3 rozporządzenia z 24.XII.1893.

powyższych wymagań studentów, którzy ze szczególną gorliwością zgłębiali określoną dziedzinę wiedzy.

Egzamin doktorski na wydziale filozoficznym obejmował cztery przedmioty: filozofię, matematykę, fizykę i historię powszechną. Egzaminy te można było zdawać w czasie trwania studiów. Czas na egzaminy został wyznaczony na 4 pierwsze tygodnie semestru zimowego tj. październik oraz 4 tygodnie kończące rok akademicki tj. lipiec. Skala ocen: bardzo dobrze, dobrze, dostatecznie, niedostatecznie.

Ustawa z 1850 r. zniosła możliwość “nauki prywatnej” w zakresie przystępowania do rygorozów bez uprzedniego uczęszczania na wykłady publiczne na danym wydziale⁵².

W marcu 1899 r. nastąpiła zmiana przepisów dotyczących egzaminów ścisłych na wydziałach filozoficznych uniwersytetów austriackich. Weszły one w życie z początkiem roku ak. 1899/1900⁵³. Odtąd każdy, kto chciał uzyskać doktorat na wydziale filozoficznym musiał przedłożyć rozprawę naukową i zdać dwa egzaminy ścisłe (rygoroza). Warunkiem dopuszczenia do egzaminu było uczęszczanie przez cztery lata na uniwersytet jako zwyczajny (immatrykulowany) student wydziału filozoficznego. W przypadku krótszego terminu studiów, należało uzyskać zgodę ministra. Rozprawa naukowa (pisana lub drukowana) powinna dotyczyć dowolnego tematu z dziedziny wiedzy reprezentowanej przez jedną z katedr na wydziale filozoficznym. Przedłożoną pracę dziekan oddawał do recenzji dwóm profesorom specjalizującym się w danej dziedzinie wiedzy. Profesorowie przygotowywali recenzję na piśmie i decydowali, czy dany kandydat może być dopuszczony do egzaminu ścisłego czy nie. W przypadku zgodnej i pozytywnej opinii obu profesorów, dziekan zawiadamiał kandydata; w przypadku opinii rozbieżnych, decyzję miało podjąć zgromadzenie profesorów.

Egzamin ustny składał się z dwu egzaminów: dwugodzinnego oraz jednogodzinnego. Dwugodziny egzamin obejmował przedmiot należący do grupy filozoficzno-historycznej lub matematyczno-przyrodniczej i był zdawany “łącznie z innym przedmiotem tych grup”. Przedmioty egzaminacyjne wybierał dziekan (student miał jedynie prawo wskazać swe preferencje). Przedmioty uzależnione były od dziedziny wiedzy, jakiej dotyczyła rozprawa. Przy doktoratach z historii można było zdawać np. egzamin z historii i jako dodatkowy przedmiot z zakresu nauk pomocniczych historii. Egzaminy ścisłe zdawano w języku wykładowym uniwersytetu.

⁵² Ibidem, § 49, 50, 55, s. 732-733.

⁵³ Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświaty z dnia 16.III.1899 zmieniony porządek egzaminów ścisłych na wydziale filozoficznym uniwersytetów królestw i krajów w radzie państwa reprezentowanych, w: *Zbiór ustaw uniwersyteckich, które uczniowie c.k. uniwersytetów w myśl § 17 Rozporządzenie Ministra Wyznań i Oświecenia z 1 października 1850 roku L. 8214 D.P.P., otrzymują przy imatrykulacji z dodaniem niektórych innych ustaw i przepisów młodzieży uniwersyteckiej potrzebnych*, Lwów 1903, s. 212-223. Dostęp do zasobów elektronicznych: <http://polona.pl/item/3771683/70/> (01.10.2014).

W skład komisji egzaminacyjnej wchodziło, w przypadku egzaminu dwugodzinnego, oprócz przewodniczącego – dziekana lub prodziekana – czterech profesorów (w tym dwóch recenzentów), oraz dwóch egzaminatorów do egzaminu jednogodzinnego. Egzaminatorami powinni być profesorowie zwyczajni, wykładający przedmiot, z którego zdawano egzamin. Egzamin odbywał się publicznie, ocena podlegała głosowaniu członków komisji, a ta orzekała większością głosów. Obowiązywała skala ocen: celująco, dostatecznie, niedostatecznie. W przypadku nie zdania egzaminu, student miał prawo do poprawki, nie wcześniej jednak niż za 3 miesiące. Kolejna poprawka możliwa była za rok. Jeśli po raz kolejny student nie zdał, tracił na zawsze prawo starania się o doktorat filozofii na uczelniach austriackich.

Aby otrzymać stopień doktora filozofii należało przedłożyć komplet dokumentów: świadectwo chrztu / akt urodzenia, świadectwo dojrzałości, świadectwo odejścia z uniwersytetu potwierdzające ukończenie czterech lat studiów i curriculum vitae.

Wymagano, by dysertacja była napisana w języku wykładowym uniwersytetu (na filologii klasycznej obowiązywała łacina). Manuskrypt należało złożyć w jednym, druk w czterech egzemplarzach. Jeśli dysertacja nie została uznana za wystarczającą, kandydat miał prawo złożyć nową, na ten sam lub inny temat – zasada podobna jak w przypadku egzaminów. Dokumenty składało się w kwesurze z należną taksą egzaminacyjną. W razie nie przystąpienia do egzaminu, pieniądze przepadały⁵⁴. Za recenzję pracy opłata wynosiła – 20 zł, za egzamin dwugodzinny – 40 zł, za jednogodzinny – 20 zł (pieniądze te były przeznaczone na wynagrodzenie dla recenzentów i egzaminatorów). Promocji doktorskiej dokonywał profesor zwyczajny pod przewodnictwem rektora i dziekana. Promocja mogła być prosta lub uroczysta (za tę ostatnią należało wnieść odpowiednio wysoką opłatę)⁵⁵.

Seminaryjna forma studiów okazała się bardzo skuteczna. Jej upowszechnienie na Uniwersytecie Lwowskim nastąpiło w ostatnich trzech dekadach XIX w. O ile w połowie wieku na wydziale filozoficznym funkcjonowało tylko jedno seminarium filologiczno-historyczne, to w roku 1915 dziekan wydziału wymienił ich już 18⁵⁶. Faktycznych seminariów było nawet więcej, bo obok oficjalnych, funkcjonowały także seminaria. “prywatne”.

⁵⁴ Ibid. s. 218-223. Dostęp do zasobów elektronicznych: [http://polona.pl/item/3771683/114/\(01.10.2014\)](http://polona.pl/item/3771683/114/(01.10.2014)).

⁵⁵ Ibidem, s. 212-217.

⁵⁶ DALO, f. 26, op. 7, spr. 713, k. 3-4. Dziekan wydziału filozoficznego w piśmie z dnia 22.XI.1915 wymienia 18 kierowników seminariów: 1. Kazimierz Twardowski – seminarium filozoficzne; 2. Mściśław Wartenberg – filozoficzne; 3. Ludwik Finkel – historii austriackiej; 4. Bronisław Dembiński – historii powszechnej; 5. Stanisław Zakrzewski – historii Polski; 6. Bronisław Kruczkiewicz – filologiczne (fil. klasyczna); 7. Stanisław Witkowski – filologiczne (fil. klasyczna); 8. Wilhelm Bruchnalski – historii literatury polskiej;

Utworzenie seminarium historycznego niewątpliwie było wydarzeniem przełomowym w dziejach lwowskich studiów historycznych. Prowadzenie seminarium traktowano bardzo prestiżowo. Było ono swoistym zwieńczeniem pracy naukowej i dydaktycznej profesora. Seminarium, początkowo powołane z myślą o kształceniu nauczycieli, pod kierownictwem wybitnych profesorów stawało się szkołą metody, forum dyskusyjnym⁵⁷, w końcu załączkiem szkół historycznych, z których wychodzili nie tylko nauczyciele historii, ale i wybitni później badacze.

9. Aleksander Kolessa – filologii ruskiej; 10. Wiktor Dollmayer – germanistyczne; 11. Edward Porębowicz – filologii romańskiej; 12. Józef Puzyna – matematyczne; 13. Jan Bołoz Antoniewicz – nowożytnej historii sztuki; 14. Konstanty Zakrzewski – fizyczne; 15. Bolesław Mańkowski – pedagogiczne; 16. Józef Henryk Kallenbach – filologii polskiej; 17. Cyryl Studziński – filologii ruskiej; 18. Wacław Franciszek Sierpiński – matematyczne.

⁵⁷ K. Stopka, *Nauki historyczne na Uniwersytecie Lwowskim*, w: *Universitati Leopoliensi trecentimum quinquagesimum anniversarium suae foundationis celebranti. In memoriam*, pod red. W. Lohman, Kraków 2011, s. 229.

Історичний семінар як форма фахового вишколу істориків у Львівському університеті в другій половині XIX ст.

Ірина Глушик

З професіоналізацією історичної науки у XIX ст. відбувся перехід від різносторонньої освіти в галузі історії (так званої *all-round education*) до вузькопрофесійної підготовки фахівців. Відповідно до цього, у системі вищих історичних студій відбулися значні зміни. Головною формою фахового вишколу молодих adeptів історії в університетах стало навчання в історичному семінарі, що прийшло на зміну лекціям.

Ідея історичного семінару вперше зародилася у німецьких університетах. За однією версією, заняття з історії у формі семінару, на якому студенти вивчали джерела та писали дослідницькі реферати про них, запропонував професор Геттінгенського університету Йоганн Крістоф Гаттерер у 1770-х роках⁵⁸. Інші дослідники стверджують, що неможливо чітко встановити час появи першого семінару, й констатують, що перші семінари з'явилися в умовах запровадження нової системи вищої освіти у німецьких землях на початку XIX ст., й сформувалися вони на основі студентських гуртків і товариств історичного спрямування, що діяли при університетах⁵⁹. Згідно з німецьким дослідником Маркусом Гюттнером, прототипи історичних семінарів діяли у Кьонігсберзі, Бреслау та Франкфурті-на-Одері вже у першому десятилітті XIX віку. Найважливішим осередком проведення семінару став однак Лейпциг, де у 1810-х роках працював філологічний семінар, а у 1830-х з'явився й спеціальний семінар з історії. Саме у Лейпцизькому університеті впродовж 1814–1817 рр. навчався, а також брав участь у філологічному семінарі й студентському товаристві з грецьких студій “батько німецької класичної історії” Леопольд фон Ранке⁶⁰.

Запровадження семінарських занять з історії традиційно пов'язують з його іменем. Ранке, який від 1825 р. працював у Берлінському університеті, почав проводити так звані історичні “вправи” (“*Übungen*”), що мали неформальний характер і відбувались у його помешканні в оточенні вибраних студентів, зацікавлених предметом. Професор навчав їх основам історичної критики й аналізу джерел, а також спрямовував на шлях самостійних історичних досліджень⁶¹. Зрозуміло, що Л. Ранке не був творцем семінарської форми занять як такої, але саме завдяки його плідній науково-дидактичній діяльності вона стала необхідною компонентою фахового вишколу істориків й підрунтам

⁵⁸ G. G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Middletown 2005, p. 25.

⁵⁹ R. Torstendahl, *The Rise and Propagation of Historical Professionalism*, New York 2014, p. 86.

⁶⁰ Ibid., p. 87.

⁶¹ Ibid., p. 86.

професіоналізації історії. До 1848 р. історичний семінар було запроваджено у більшості німецьких університетів, до кінця століття – в університетах Європи та Північної Америки.

Після реформ у сфері освіти 1849 р., проведених міністерством графа Лео фон Туна, німецьку “гумбольдтівську модель” освіти перейняла монархія Габсбургів. У результаті реформування вищих студій австрійські університети стали на шлях перетворення з утилітарних закладів, що займалися передусім підготовкою службовців державного апарату, на центри наукової думки, інакше кажучи, ставали університетами у сучасному розумінні слова. Змінилася роль філософського факультету, що відтепер полягала у підготовці випускників до самостійної наукової та педагогічної роботи. В цьому контексті в австрійських університетах, за взірцем німецьких, було запроваджено й історичний семінар⁶². Згідно з розпорядженням Міністерства віровизнань і освіти 1850 р., такий семінар було засновано у Віденському університеті, а через два роки – згідно з рескриптом Міністерства від 23 вересня 1852 р. – у Львівському університеті. З огляду на філологічну складову тогочасної освіти семінар складався з двох відділень – філологічного та історичного й був зорієнтований насамперед на підготовку педагогічних працівників для новостворених восьмикласних гімназій. Метою занять згідно із статутом львівського історично-філологічного семінару⁶³ було “здобуття студентами потрібної підготовки в галузі філології та історії для забезпечення ґрунтовного проникнення в ці науки і підготовки до їхньої майбутньої професії як вчителів навчальних закладів”⁶⁴.

Запровадження історичного семінару у Львівському університеті на практиці належить тогочасному професору загальної всесвітньої та державної австрійської історії Антонію Вахгольцу. Починаючи із зимового семестру 1853/1853 н. р. він почав проводити “Практичні вправи з історії для майбутніх вчителів гімназій” (“*Praktische historische Übungen für Gymnasial-Lehrhramts-Candidaten*”*)⁶⁵. Відомостей про цей перший семінар небагато; з програм навчання в університеті цього часу випливає лише те, що у різні півріччя заняття проводилися з давньої історії, історії середніх віків та історії нового часу. Втім, варто зауважити, що керівник семінару А. Вахгольц був вихованцем Львівського університету й належав до представників “старої

⁶² L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Cz. I: L. Finkel, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego do r. 1869*, Lwów 1894, s. 316-317.

⁶³ Як правило, два відділення працювали автономно під керівництвом різних професорів. Надалі у тексті для історичного відділення історико-філологічного семінару для зручності використовується назва “історичний семінар”.

⁶⁴ *Statuten des philologisch-historischen Seminars zu Lemberg*, Lemberg 1852, p. 3.

* Згодом заняття називали також “*Praktische Übungen für Lehramts Candidaten und Hörer des philosophischen Fakultät im historischen Seminar*” або ж просто “*Übungen historischen Seminar*”.

⁶⁵ *Ordnung der öffentlichen Vorlesungen an der k. k. Universität zu Lemberg im Winter-Semester 1852/3 (vom 1. October 1852 bis 16. März 1853)*, Lemberg 1853, p. 7.

філософії” щодо розуміння історії як науки⁶⁶. Це, очевидно, мало значний вплив на методіку проведення ним семінарських занять, їх дидактичні цілі і завдання.

Початок новочасних історичних студій в університеті пов’язаний з іменами професорів Готтфріда Муйса, що працював тут впродовж 1859–1861 рр., та його наступника на кафедрі історії – Генріха Ріттнера фон Цайсберга. Професор Муйс цікавився передусім історією античності та стародавнього світу, тому в роботі історичного семінару концентрувався в основному на критичному розборі праць давніх авторів⁶⁷. Відомо, наприклад, що в літньому семестрі 1859 р. студенти читали й аналізували працю “Музи” Геродота⁶⁸, в літньому семестрі 1860 р. – “Аннали” Тацита⁶⁹, а в зимовому семестрі 1860/1861 н. р. І книгу “Історії Риму від заснування міста” Тита Лівія⁷⁰. Згідно з науковими розвідками та рецензіями праць студентів, які постали в результаті роботи в семінарі, можна зробити висновок, що на своїх заняттях Г. Муйс торкався також таких джерел, як “Хроніка Длугоша” та “Повість минулих літ” Нестора-літописця, що, очевидно, були близькими для його учнів – поляків та русинів-українців⁷¹.

Більше відомостей залишилося про семінар Генріха Цайсберга, який він проводив, починаючи із зимового семестру 1863/1864 н. р. Тематично семінари Цайсберга зазвичай відповідали його лекційним курсам зі всесвітньої історії. Найбільше занять було присвячено стародавній та середньовічній історії. Окрім самого семінару, для його учасників професор проводив додаткові джерелознавчі курси, на яких упродовж цілого семестру розглядалось окреме історичне джерело. Так, у літньому семестрі 1866/1867 н. р. щотижня відбувались заняття з “читання та інтерпретації” (“*Lectüre und Erklärung*”) вибраних уривків з “Хроніки” Тітмара Мерзебурзького⁷², а в літньому семестрі 1867/68 н. р. – “Хроніки Поляків” Вінцентія Кадлубка⁷³. Учасником цих

⁶⁶ L. Finkel, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego do r. 1869*, Lwów 1894, s. 318, P. Lundgreen, *Uniwersytet Lwowski i jego historycy (1784–1914); perspektywy porównawcze niemieckiego i austriackiego rozwoju*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, pod red. J. Maternickiego, Rzeszów 2004, t. 1, s. 108.

⁶⁷ Варто зауважити, що впродовж цього часу (з літнього семестру 1859 р. до літнього семестру 1869 р. включно) на кафедрі залишався А. Вахгольд, який продовжував проводити семінарські заняття з історії.

⁶⁸ *Akademische Behörden an der k. k. Universität zu Lemberg, sammt der Ordnung der Vorlesungen an derselben im Sommer-Semester des Studien-Jahres 1858/9*, Lemberg 1859, s. 18.

⁶⁹ *Akademische Behörden an der k. k. Universität zu Lemberg... 1859/60*, Lemberg 1860, s. 18.

⁷⁰ *Akademische Behörden an der k. k. Universität zu Lemberg... 1860/61*, Lemberg 1861, s. 19.

⁷¹ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), фонд 26: Львівський університет, опис 15, справа 1336.

⁷² *Akademische Behörden an der k. k. Universität zu Lemberg... 1866/67*, Lemberg 1867.

⁷³ *Akademische Behörden an der k. k. Universität zu Lemberg... 1867/68*, Lemberg, 1868.

практичних занять з історії був, зокрема, український історик Олександр Барвінський, який згодом у своїх “Споминах” зазначав, що професор Цайсберг “провадив дуже розумно і вміло вправи в історичнім семінарі і заправляв дуже добре кандидатів до історичних праць наукових й історичної критики”⁷⁴.

У червні 1869 р. на кафедру австрійської історії було призначено доцента Віденського університету Едварда Роберта Рьослера. Починаючи з зимового семестру цього року, він почав проводити лекційні курси та окремий історичний семінар з австрійської історії⁷⁵. Тоді фактично відбувся поділ історичного семінару (історичного відділення історико-філологічного семінару) на два відділення – зі всесвітньої та австрійської історії. Оскільки на цей час припали значні зміни у внутрішньому житті університету загалом, період кінця 1860 – початку 1870-х років був дуже нестабільний в плані організації навчання, зокрема проведенні історичного семінару. Річ у тому, що з вимог окремих викладачів проводити заняття польською мовою розпочалась поступова дегерманізація навчального закладу, що наштовхнулася на опір німецьких професорів. Так, у вересні 1870 р. Міністерство віровизнань та освіти задовольнило прохання проводити лекції зі всесвітньої історії польською мовою приват-доценту Ксаверію Ліске, який нещодавно габілітувався в університеті. Відтоді, побоюючись, що патріотично налаштовані студенти надаватимуть перевагу заняттям польського колеги (з ним почав конкурувати професор Цайсберг), виник своєрідний конфлікт між викладачами, й атмосфера на факультеті стала досить напруженою⁷⁶.

На літній семестр 1870 р. Г. Цайсберг узяв творчу відпустку для підготовки до участі в науковому конкурсі Лейпцизького Товариства князя Яблонівського, тому на факультеті знову повернулись до проведення спільного історичного семінару, керівництво якого взяв на себе Роберт Рьослер⁷⁷. У зимовому семестрі 1870/1871 н. р. історичний семінар зі всесвітньої історії провадив Цайсберг – професор Рьослер, незважаючи на те, що свою заявку на проведення лекцій й історичного семінару на цей семестр подав, заняття, однак, з невідомих причин не проводив⁷⁸. Після схвалення постанови від 4 липня 1871 р. про запровадження навчання у Львівському університеті національними мовами, не бачачи перспектив своєї праці у сполонізованому

⁷⁴ О. Барвінський, *Спомини з мого життя, Частини перша та друга*, Нью-Йорк, Київ 2004, с. 104-105.

⁷⁵ ДАЛО, ф. 26: Львівський університет, оп. 7, спр. 134, арк. 22.

⁷⁶ В. Wöller, *Heinrich Zeissberg*, w: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, pod red. J. Maternickiego, P. Sięrzęgi, L. Zaskilniaka, Rzeszów 2014, t. II, s. 101.

⁷⁷ В. Wöller, *Heinrich Zeissberg*, s. 99, ДАЛО, ф. 26: Львівський університет, оп. 7, спр. 134, арк. 35, *Akademische Behörden an der k. k. Universität zu Lemberg... 1869/70*, Lemberg 1870, p. 24.

⁷⁸ ДАЛО, ф. 26: Львівський університет, оп. 7, спр. 144, арк. 23, *Akademische Behörden an der k. k. Universität zu Lemberg... 1870/1*, Lemberg 1871, s. 24.

закладі, Г. Цайсберг переїхав до Інсбрука, тому двома відділеннями семінару у літньому семестрі цього року керував його колега Р. Рьослер⁷⁹.

Переломним в історії історичного семінару у Львові став зимовий семестр 1871/1872 н. р., коли відбулись нові призначення на історичних кафедрах. Оскільки Цайсберг залишив Львів, лекції з всесвітньої історії було передано К. Ліске. Професора Рьослера наприкінці 1871 р. було переведено у Грац, тому історичний семінар залишився без керівника (у програмі занять два відділення історичного семінару залишалися під позначкою “*wird supplirt*”)⁸⁰. Цього ж семестру в університеті на посаді приват-доцента влаштувався русин Ісидор Шараневич. Урешті саме йому та К. Ліске було доручено керівництво історичним семінаром. Міністерство віровизнань та освіти офіційно підтвердило поділ семінару на два відділення своїм рескриптом від 29 квітня 1873 р., тоді ж було офіційно затверджено автономію історичного семінару від філологічного, затверджено його новий статут⁸¹.

Майстром історичного семінару, що уславив його далеко за межами Львова, став професор К. Ліске. Його учень Фердинад Бостель писав: “Історичний семінар Ліске був найкращою школою критичного сумлінного дослідження історії, ареною, на якій молоді працівники-початківці заправляли свої сили, пробували свій талант, гострили свій критичний розум, щоб озброєні й вишколені виступити на ширше поле науки”⁸². Взірцем для семінарської роботи для професора стали німецькі семінари з історії, зокрема семінар Йоганна Густава Дройзена у Берлінському університеті, в якому він брав участь упродовж 1865–1867 рр.⁸³

Завдяки щорічним звітам про результати роботи в семінарі із загальної історії, а також спогадам учнів Ліске можна відтворити форми роботи під час занять й атмосферу, що панувала на семінарі загалом. Значною мірою робота на заняттях визначалася статутом семінару: головними складовими мали бути усні доповіді студентів на історичні теми, критичне опрацювання ними історичних джерел, написання власних наукових розвідок, а також участь у наукових диспутах (так званих “*disputationes*”)⁸⁴. К. Ліске, зрозуміло, дотримувався цих положень статуту, однак він запровадив багато нововведень у роботу семінару, що створювали особливу атмосферу, притаманну заняттям,

⁷⁹ *Akademische Behörden an der k. k. Universität zu Lemberg... 1871*, Lemberg 1871, s. 21-22.

⁸⁰ ДАЛО, ф. 26: Львівський університет, оп. 7, спр. 143, арк. 75, *Akademische Behörden an der k. k. Universität zu Lemberg... 1871/2*, Lemberg 1872, s. 24.

⁸¹ L. Finkel, S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego*, Cz. II: S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego 1869-1894*, Lwów 1894, s. 381-382.

⁸² F. Bostel, *Xawery Liske*, “Muzeum”, Lwów 1891, s. 216.

⁸³ L. Finkel, *Ksawery Liske*, w: *Encyklopedia Wychowawcza*, pod red. J.T. Lubomirskiego, E. Stawiskiego, S. Przystańskiego, J. K. Plebańskiego, Warszawa 1904, t. VI, s. 530.

⁸⁴ *Statuten des philologisch-historischen Seminars zu Lemberg*, s. 4.

* Участь у семінарі була відкрита також для учасників палеографічно-дипломатичних занять К. Ліске.

й вирізняли їх з-поміж інших. Цікаво, що часто методи Ліске, здавалося, навпаки мали б відштовхувати студентів: приміром, щоб отримати доступ до семінару, за розпорядженням Ліске студентам потрібно було не просто записатися у квестурі університету, а й пройти попередню співбесіду на предмет готовності до праці в семінарі, а на самих заняттях керівник був дуже суворий і вимогливий – студент повинен був дотримуватися термінів здачі наукових робіт, а за плагіат міг бути виключений з університету. Однак унікальне поєднання організаторського хисту, дисципліни й позитивного ставлення та прихильності Ліске до своїх учнів забезпечило семінару під його керівництвом значну кількість відвідувачів й зробило його притягальним центром для студентської молоді⁸⁵.

Типове семінарське заняття К. Ліске змалював його учень Генрик Савчинський: “Ми читали працю котрогось з стародавніх історичних авторів, як наприклад, *Аннали* або *Германію* Тацита, переклади її і аналізували, або обговорювали певну проблему, при чому учні вдома мали приготуватись до диспуту; або ж один із членів мав так званий пробний виклад, тобто такий виклад, який він мав би виголосити на лекції зі всесвітньої історії у середній школі, після чого такий виклад піддавався критиці; або зрештою хтось з учнів зачитував свою самостійну працю, інший – її рецензію, після чого відбувалась дискусія, в якій кожен міг зробити й обґрунтувати свої зауваження”⁸⁶.

Згідно звітів про роботу семінару із загальної історії, які К. Ліске надсилав Міністерству віровизнань та освіти, щорічно у семінарі відбувалося тричотири пробні лекції студентів, які слугували своєрідними пробними уроками в школі; впродовж усього часу його керівництва семінаром на ньому справді з року в рік читалися праці Тацита, часто мали місце науково-історичні дискусії. Найважливішою складовою семінару все ж була самостійна дослідницька робота студентів, написання власних наукових досліджень, які згодом презентувалися ними на заняттях. Щорічно з’являлося до двадцяти таких наукових розвідок (багато студентів писали по кілька робіт), найкращі завдяки сприянню К. Ліске публікувалися⁸⁷.

Перші праці студентів мали загальний характер: переважно це були огляди джерельних публікацій чи відомих монографій або розвідки, в яких порівнювалися різні погляди істориків на певну проблему (“*referaty sprawozdawcze*”). Наступні – найчастіше з польської історії і права, мали критичну основу – це були праці, написані з використанням джерел. Студентам, які були схильні до поверховості, але мали “літературну жилку і фантазію” давалися теми, що вимагали опрацювання ширших висновків і узагальнень, а ті, хто не вирізнялися особливим літературним талантом, писали досліджен-

⁸⁵ H. Sawczyński, *Działalność profesorska i stosunek do uczniów*, w: *Xawery Liske: zarys biograficzny*, Lwów 1891, s. 57-67.

⁸⁶ *Ibid.*, s. 59.

⁸⁷ ДАЛО, ф. 26: Львівський університет, оп. 12, спр. 466.

ня, де розбирали сумніви щодо автентичності документів, року їх видання тощо⁸⁸.

Модель семінару з австрійської історії, який провадив Ісидор Шараневич, була загалом схожою з Ліске – студенти працювали над усними лекціями, критично опрацьовували друковані історичні джерела з австрійської історії та займалися написанням власних джерельних розвідок⁸⁹. Переглядаючи щорічні звіти про результати роботи у цьому відділенні семінару, вражає різноманіття текстів, які читались й аналізувались на заняттях: якщо у професора Ліске впродовж усього керівництва ним семінаром розглядалися переважно лише “Аннали” Тацита, то на семінарі Шараневича у кожному півріччі розбиралося декілька різних за часом й походженням джерел⁹⁰. Важливо відзначити, що професор Шараневич зробив спробу запровадити практичні заняття семінарського типу з русько-української історії. Впродовж 1884/1885 і 1885/1886 н. рр. він проводив “Вправи на полі руської історії”, присвячені минулому Галицько-Володимирської Русі та історії наддніпрянської України⁹¹. Ці заняття також мали джерелознавчий характер. Так, у літньому семестрі 1885/1886 н. р. вони були присвячені критичному розгляду літопису Самійла Величка.

У семінарських заняттях з історії брали участь студенти філософського факультету, які вивчали історію та географію, й ті, хто спеціалізувався в інших, зокрема, філологічних дисциплінах, однак цікавився історією, а також студенти правничого й теологічного факультетів. У двох відділеннях історичного семінару пліч-о-пліч працювали студенти поляки та українці, молодь єврейського, вірменського, чеського походження. Сучасники відзначають, що між ними, зокрема між поляками та українцями, до середини 1890-х років панували приязні і мирні взаємини⁹². Переважно студенти брали участь паралельно у двох відділеннях семінару, так, вихованцями Ксаверія Ліске були українці – Лев Рудницький, Михайло Вагилевич, Володимир Паславський, Омелян Калитовський, Корнило Заклинський, Володимир Коцовський, Іван Матіїв, Василь Білецький, Северин Зарицький, Іван Прийма, Єронім Калитовський, Григорій Величко, Євген Левицький, а під керівництвом Ісидора

⁸⁸ H. Sawczyński, *Działalność profesorska i stosunek do uczniów*, s. 62.

⁸⁹ ДАЛО, ф. 26: Львівський університет, оп. 12, спр. 466.

⁹⁰ Там само.

⁹¹ C. K. *Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład personalu i program wykładów w zimowym półroczu 1884/5*, Lwów 1884; C. K. *Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład personalu i program wykładów w letnim półroczu 1884/5*, Lwów 1885; C. K. *Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład personalu i program wykładów w zimowym półroczu 1885/6*, Lwów 1885; C. K. *Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład personalu i program wykładów w letnim półroczu 1885/6*, Lwów 1886.

⁹² Див. напр.: О. Назарук, О. Охримович, *Хроніка руху української академічної молодіжи у Львові, в: Історичний огляд життя в студентських українських організаціях*, Львів 1908, с. 32.

Шараневича студіювали відомі польські історики того часу – Александр Семкович, Роман Мауер, Кароль Равер, Станіслав Люкас, Франц Зих, Генрик Бігеляйзен, Людвік Фінкель Броніслав Чарнік, Фердинад Бостель, Казимир Гожицький, Александр Чоловський та ін.⁹³

Чисельність студентів-учасників історичного семінару із загальної історії була дещо вищою, ніж у відділенні з австрійської історії. В одному півріччі у семінарі К. Ліске в середньому брала участь 21 особа, у І. Шараневича – 14. Найменша кількість студентів в півріччі у К. Ліске – 11, у І. Шараневича – 4 (Див. *Табл. 1.*). “Такої інтенсивної роботи, як в семінарі Ліскового в літах 1874-1878 на львівським університеті не було і не так скоро буде”, – писав Омелян Калитовський, який у той час навчався семінарі польського історика⁹⁴. Надалі відвідуваність семінару залишалася високою. Варто зауважити, що з 1874 / 1875 н.р. аж до своєї смерті Ліске проводив заняття в той самий час – в середу пополудні з 15.00 до 17.00 години. Історичний семінар був для нього набагато важливіший, ніж лекції в університеті, тому він продовжував проводити семінарські заняття у власному будинку навіть під час важкої хвороби, будучи паралізованим⁹⁵. Від 1887 р. щотижня студенти збирались у помешканні професора на вул. Длугоша, 13 (вул. Кирила і Мефодія, 13), неподалік університету, де продовжували свої студії під його керівництвом⁹⁶. Кількість учасників була значною, наприклад, в останні три семестри перед смертю професора в його семінарі навчалось, відповідно, 27, 23 й 21 студент (Див. *Табл. 1.*).

Після смерті К. Ліске у лютому 1891 р. семінарські заняття з історії згідно з рескриптом Міністерства віровизнань та освіти від 17 березня 1891 р. проводив професор польської історії Тадеуш Войцеховський; починаючи з літнього семестру 1892 р. керівництво семінаром перейшло до наступника К. Ліске на кафедрі загальної історії – професора Броніслава Дембінського⁹⁷. І. Шараневич, своєю чергою, проводив семінар з австрійської історії до 1899 р., після цього його очолив Людвік Фінкель.

Варто додати, що з розбудовою і поглибленням спеціалізації історичної науки у Львівському університеті, окрім історичного семінару (зі всесвітньої та австрійської історії) тут почали проводитися додаткові семінарські заняття з історії („*świczenia*”). Так, професор Тадеуш Войцеховський, який 1883 р. очолив кафедру польської історії, свої лекційні курси супроводжував практичними заняттями, що носили назву “розбір і читання головних джерел” польської

⁹³ ДАЛО, ф. 26: Львівський університет, оп. 12, спр. 466.

⁹⁴ І. Чорновол, *Робітня Францішка Ксаверія Ліске у спогадах Омеляна Калитовського (матеріали із “Словника Івана Левицького”*, в: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, pod. red. J. Maternickiego, L. Zaskilniaka, Rzeszów 2007, t. V, s. 206.

⁹⁵ L. Finkel, *Ksawery Liske*, s. 529.

⁹⁶ H. Sawczyński, *Działalność profesorska i stosunek do uczniów*, s. 69.

⁹⁷ S. Starzyński, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego 1869-1894*, s. 382.

історії чи історії слов'янських народів⁹⁸. Подібні джерелознавчі заняття по своїх курсах запровадив у 1892/1893 н.р., отримавши посаду професора надзвичайного австрійської історії, Людвік Фінкель⁹⁹. А з відкриттям 1894 р. кафедри “всесвітньої історії зі спеціальним оглядом історії Східної Європи”, де-факто – кафедри української історії, яку очолив Михайло Грушевський, практичні заняття, на яких студенти займалися критичним аналізом історичних джерел та написанням наукових розвідок, було запроваджено й тут¹⁰⁰. Згадані викладачі однак, на відміну від керівників двох відділень історичного семінару, не мали права промоції докторів наук.

Табл. 1. Чисельність студентів учасників історичного семінару у Львівському університеті у 1871/1872-1893/1894 навч. рр.¹⁰¹

Навч. рік	Відділення зі загальної історії		Відділення з австрійської історії	
	I семестр	II семестр	I семестр	II семестр
1871/1872	17	25	6	14
1872/1873	33	27	23	27
1873/1874	34	28	25	20
1874/1875	26	24	25	27
1875/1876	25	20	15	18
1876/1877	20	18	10	10
1877/1878	20	19	11	12
1878/1879	27	27	18	21
1879/1880	28	21	18	15
1880/1881	30	21	19	14
1881/1882	24	23	13	16
1882/1883	19	17	10	6
1883/1884	21	18	13	10
1884/1885	13	15	7	4
1885/1886	20	18	7	10
1886/1887	20	19	13	22

⁹⁸ С. К. *Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka we Lwowie. Skład personalu i program wykładów w letnim półroczu 1882/3*, Lwów, 1883.

⁹⁹ С. К. *Uniwersytet Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład i program wykładów w półroczu zimowym 1892/93*, Lwów, 1892.

¹⁰⁰ С. К. *Uniwersytet Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład i program wykładów w zimowym półroczu 1894/5*, Lwów, 1894.

¹⁰¹ Опрацьовано на основі щорічних звітів професорів-керівників відділень історичного семінару Ксаверія Ліске та Ісидора Шараневича до Міністерства віровизнань та освіти (ДАЛО, ф. 26: Львівський університет, оп. 12, спр. 466) та відомостей Станіслава Стажинського (S. Starzynski, *Historia Uniwersytetu Lwowskiego 1869-1894*, s. 382-383).

1887/1888	16	15	11	9
1888/1889	11	15	9	7
1889/1890	20	20	6	8
1890/1891	27	13	13	9
1891/1892	21	14	13	11
1892/1893	18	18	15	15
1893/1894	17	15	12	9

Отже, на ґрунт львівської історичної науки було імплементовано найкращі взірці німецьких історичних семінарів. До кінця XIX ст. заняття на історичному семінарі стали необхідною і навіть обов'язковою компонентою професійної підготовки усіх студентів-істориків. Ці заняття стали вихідним пунктом освоєння ними критичного методу й навичок самостійної дослідницької роботи. Щобільше, в результаті постійної співпраці професорів зі студентами на історичному семінарі, зростанням наукової комунікації між ними, сформувалася своєрідна академічна спільнота молодих істориків (*academic community*), яка продовжувала працювати в студентських історичних гуртках і наукових товариствах, формуючи і розбудовуючи львівське історичне середовище в цілому. Саме на базі історичного семінару розвинулась знаменита історико-дидактична школа К. Ліске, що стала осердям цього середовища в другій половині XIX – на початку XX ст.

Studia historyczne na UJK. Oferta programowa w latach 1918–1939

Joanna Pisulińska

Studium historyczne Uniwersytetu Lwowskiego po odzyskaniu niepodległości znalazło się w trudnej sytuacji, głównie ze względu na brak odpowiedniej kadry naukowej. W roku akademickim 1919/20 wykłady zaproponowało zaledwie czterech historyków, trzech profesorów (Szymon Askenazy, Stanisław Zakrzewski, Adam Szelański) i jeden docent prywatny (Teofil Emil Modelski). Z roku na rok przybywało jednak wykładowców. W roku akademickim 1938/39, zamykającym interesujący mnie okres, było ich już 19 (6 prof. zw., 2 prof. tytularnych, 10 doc. oraz 1 dr). Ze zrozumiałych względów długość działalności dydaktycznej poszczególnych wykładowców zależała od ich wieku i przebiegu kariery uniwersyteckiej. Najdłużej wykładały osoby urodzone do roku 1880, związane z Uniwersytetem Lwowskim przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego (A. Szelański (19 lat), S. Zakrzewski (16), Franciszek Bujak (18)).

W latach 1918/1919-1919/1920 obowiązywał podział roku akademickiego na dwa semestry – zimowy i letni. W 1920 roku, zgodnie z ustawą “O szkołach aka-

demickich”, wprowadzono trymestry, a każdy z nich trwał 10 tygodni. Zajęcia obejmowały wykłady, ćwiczenia i seminaria. Ustawa ta również wprowadzała dwa stopnie naukowe: niższy – magisterium i wyższy – stopień doktora¹⁰².

Osobne rozporządzenia MWRiOP określały organizację studiów. Jeszcze w 1920 roku wydano rozporządzenia w sprawie organizacji studiów dla wydziałów uniwersyteckich: prawniczego, teologicznego, lekarskiego i farmaceutycznego. Najdłużej trwały prace nad określeniem zasad funkcjonowania wydziałów filozoficznych. Brakowało bowiem zgody w tej sprawie poszczególnych polskich uniwersytetów. Kwestiami, wokół których toczyła się dyskusja, były założenia egzaminów magisterskich oraz procedury nadania stopnia doktora filozofii¹⁰³.

Dyskusje te zakończono wydając 26 listopada 1925 rozporządzenie “W sprawie egzaminów magisterskich na wydziałach filozoficznych (humanistycznych i matematyczno-przyrodniczych)”, dopełnione następnie rozporządzeniami szczegółowymi, określającymi program studiów i egzaminów w zakresie poszczególnych dyscyplin naukowych. Dla historii zostało ono wydane 2 kwietnia 1926 roku¹⁰⁴. Student chcący uzyskać stopień magistra filozofii był zobowiązany do zaliczenia przynajmniej 11 trymestrów studiów na jednym z wydziałów. Ostatnie trymestry studiów w liczbie przynajmniej dwóch musiały być spędzone przez studenta na wydziale, na którym pragnął uzyskać stopień magistra filozofii, i na którym to wydziale została przyjęta jego praca magisterska. W ciągu studiów studenta historii obowiązywały egzaminy: z metod badań historycznych, podstawowych wiadomości z nauk pomocniczych oraz źródeł historycznych w zakresie historii Polski, dziejów starożytnych, historii średniowiecza polskiego i powszechnego, dziejów nowożytnych i nowoczesnych (polskich i powszechnych), a także głównych zasad nauk filozoficznych. Wszystkie te egzaminy były ustne i dodatkowo jeden (lub dwa)¹⁰⁵ pisemny “pod nadzorem”. Dopiero po zdaniu tych egzaminów i odbyciu przynajmniej 5 trymestrów zajęć seminaryjnych student mógł wybrać temat pracy magisterskiej. Temat mógł dotyczyć “pewnego okresu dziejów politycznych polskich lub powszechnych lub pewnego działu historii gospodarczej lub ustrojowej lub kulturalnej, albo nauk pomocniczych historii oraz geografii

¹⁰² Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach Akademickich, Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, nr 72, poz. 494.

¹⁰³ Derżawnyj Archiw Lwowskoji Oblasti (dalej: DALO), fond 26, opys 7, sprawa 828; Rozporządzenia Ministerstwa... 1921-1924, Por. J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński 1918-1939*, Kraków 2000, s. 223-226; J. Chodakowska, *Pierwsze magisteria w Uniwersytetach Drugiej Rzeczypospolitej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, Warszawa 2000, t. 39, s. 98.

¹⁰⁴ Były to pierwsze w dziejach polskiego szkolnictwa wyższego rozporządzenia określające zasady studiowania na Wydziałach Filozoficznych, do tej pory kierowano się rozporządzeniami określającymi wymagania w celu otrzymania stopnia doktora oraz złożenia egzaminu na nauczycielskiego w gimnazjach i szkołach realnych.

¹⁰⁵ Decydowała o tym Komisja Egzaminacyjna.

historycznej”¹⁰⁶. Temat pracy, według rozporządzenia, miał być tak sformułowany, aby można go było “starannie wykonać wciągu około dwóch semestrów”¹⁰⁷. Ostatni egzamin, polegał na dyskusji na temat zaprezentowanej przez studenta pracy magisterskiej oraz “kontrolowaniu” przez Komisję Egzaminacyjną wiedzy z zakresu wybranej przez niego dziedziny¹⁰⁸.

Natomiast tych studentów, którzy zamierzali uzyskać stopień doktora, a rozpoczęli studia na wydziale filozoficznym przed 15 września 1920 roku, obowiązywały przepisy jeszcze z czasów galicyjskich (z 1899 r.)¹⁰⁹. Obowiązywały one do 15 września 1926 roku. Według ustawy z 1920 roku oraz rozporządzenia MWRiOP z 1924 roku stopień wyższy można było otrzymać “po uzyskaniu stopnia niższego, złożeniu egzaminów doktorskich, przedstawieniu pracy naukowej, wydrukowanej w języku polskim, łacińskim lub języku wykładowym przedmiotu, z którego napisana jest praca doktorska”¹¹⁰.

Na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie w roku akademickim 1919/1920 zaproponowano studentom w trymestrze 6-7 wykładów, 4 ćwiczenia i 2 seminaria. Przeznaczono na nie 24 godziny tygodniowo. Nie było ich wiele w porównaniu z okresem przedwojennym, wówczas studentom oferowano o ponad 1/3 więcej zajęć i godzin tygodniowo¹¹¹. Należy jednak dodać, że już po trzech latach, wraz z powstaniem poszczególnych katedr i sprowadzeniem profesorów zwyczajnych, stan zajęć i przeznaczonych na nie godzin osiągnął stan z roku 1913/14. Następne lata to stopniowe zwiększanie liczby oferowanych zajęć. Dziesięć lat później było ich już 28-29 w trymestrze (58-60 godz. tyg.), a przed wybuchem II wojny światowej studenci historii mogli wybierać spośród 37-40 zajęć, na które przeznaczono aż 75-76 godzin tygodniowo w trymestrze.

¹⁰⁶ *Rozporządzenie MWRiOP z dnia 2 kwietnia 1926 roku, (...) w sprawie programu studiów i egzaminów w zakresie historii na stopień magistra filozofii (Dz. Urz. M.W.R. i O. P. Nr 8, poz. 80)*, w: *Zbiór przepisów o szkolnictwie akademickim. Ustawy, rozporządzenia, okólniki*, zebrał A. Ostrowski, Lwów, Warszawa 1938, s. 258-259.

¹⁰⁷ *Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego z dnia 26 listopada 1926 r. w sprawie egzaminów magisterskich na wydziałach filozoficznych (humanistycznych i matematyczno-przyrodniczych) uniwersytetów*, w: *Zbiór rozporządzeń na stopień magistra filozofii i egzaminów państwowych na nauczycieli szkół średnich*, Poznań 1931, s. 6.

¹⁰⁸ *Rozporządzenie MWRiOP z dnia 2 kwietnia 1926 roku, (...) w sprawie programu studiów...*, s. 259.

¹⁰⁹ *Rozporządzenie Wyznań i Oświaty z 16 marca 1899 L.56 Dz. Rozp. Min. W. i O. którem wydaje się zmieniony Porządek egzaminów ścisłych na Wydziałach filozoficznych uniwersytetów królestw i krajów w Radzie państwa reprezentowanych*.

¹¹⁰ *Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach Akademickich*, Dz.U, nr 72, poz. 494, art. 95.; *Rozporządzenie Ministra WRiOP z dnia 11 listopada 1924 roku w sprawie uzyskania stopnia doktora na wszystkich wydziałach państwowych szkół akademickich*, Dz. Urz. Min. W.R. i O. P, nr 20, poz. 207.

¹¹¹ W latach 1912-13-1913-14 oferta dydaktyczna studium historycznego Uniwersytetu Lwowskiego wahała się w granicach 38-44 godzin tygodniowo. Por. J. Maternicki, *Oferta programowa studium historycznego Uniwersytetu Lwowskiego 1892/93-1917/18* [w druku].

W roku akademickim 1936/37 dodatkowo uruchomiono Studium dla kandydatów na nauczycieli historii w szkołach średnich, w ramach którego wykłady ogłosili: Stanisław Hoszowski, Michał Wąsowicz, Władysław Podlacha, Mieczysław Gębarowicz, Marian Zimmermann. Proponowane przez nich wykłady razem z ćwiczeniami stały się obowiązkowe “dla wszystkich studentów historyków, a poświadczenia z odbycia ich z wynikiem dodatnim miały być warunkiem dopuszczenia studenta do ostatecznego egzaminu magisterskiego z historii”¹¹². Funkcjonowało ono przez dwa lata. W roku akademickim 1938/1939 wykłady te stały się jedynie zalecanymi dla historyków.

Studenci oczywiście nie musieli uczestniczyć we wszystkich proponowanych zajęciach, byłoby to nawet niewykonalne. Student miał prawo wyboru wykładów, także spośród tych proponowanych przez inne kierunki i wydziały. Każdy ze studentów korzystał z tej możliwości. Wybierano wykłady m.in. z zakresu filozofii, psychologii, filologii polskiej, ekonomii i przede wszystkim historii prawa. Aby natomiast móc uczestniczyć w ćwiczeniach, student musiał uzyskać pozwolenie kierującego nimi profesora¹¹³. Na ćwiczeniach najczęściej omawiano tematy i konstrukcje referatów opracowywanych następnie przez studentów na podstawie literatury, porównywano fakty historyczne, analizowano wybrane teksty źródłowe oraz metody badań historycznych. Zajęcia tego typu cieszyły się wśród studentów różną popularnością. Wynikało to niekiedy z faktu przyjmowania na nie studentów posiadających już wiedzę i umiejętności pozahistoryczne; na przykład Kazimierz Zakrzewski przyjmował na ćwiczenia z historii starożytnej wyłącznie osoby dobrze znające język starogrecki, a S. Zakrzewski osoby dobrze znające język łaciński.

Seminarium było również wybierane przez studentów. Bywało, że w danym trymestrze część studentów wybierała tylko jedno seminarium, podczas, gdy inni nawet cztery. Na przykład Karol Maleczyński na czwartym roku studiów w 1922 r. uczęszczał na cztery seminaria (Stanisława Zakrzewskiego, Jana Ptaśnika, seminarium historyczno-gospodarcze Franciszka Bujaka i spoza swojego wydziału seminarium prawa polskiego Oswalda Balzera), które stanowiły ponad 1/3 wszystkich jego zajęć¹¹⁴. Seminaria cieszyły się zróżnicowanym zainteresowaniem. W latach dwudziestych w zajęciach seminaryjnych, prowadzonych przez Jana Ptaśnika, brało udział od 60 do 90 studentów. Z kolei Franciszek Bujak, Stanisław Zakrzewski i Adam Szelański podawali, że w ciągu jednego semestru w prowadzonych przez nich seminariach uczestniczyło ok. 30-50 osób. Seminarium historii oświaty i szkolnictwa liczyło ok. 50-70 osób. Najpopularniejsze jak się wydaje było seminarium Konstantego Chylińskiego. Zdarzały się lata, że brała w nich udział ponad setka studentów¹¹⁵.

¹¹² *Spis wykładów w roku akademickim 1937/38*, Lwów 1937, s. 52.

¹¹³ *Ustawa z dnia 13 lipca 1920 roku...*, s. 1291.

¹¹⁴ DALO, f. 26, op. 15, spr. 660, Katalog studentów, k. 629.

¹¹⁵ *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1924/25...*, Lwów 1925, s. 123-124; *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1926/27...*, Lwów 1928, s. 136-137; *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1929/30...*, Lwów 1931, s. 98-109.

Na zajęciach seminaryjnych omawiano i dyskutowano referaty dotyczące określonych zagadnień, niekiedy o charakterze metodologicznym czy teoretycznym, ale przede wszystkim odczytywano i oceniano prace seminarzystów oparte na badaniach źródłowych.

Od roku akademickiego 1925/1926 niektórzy z profesorów wprowadzali zajęcia proseminaryjne, najczęściej skoncentrowane wokół określonego tematu. Jako pierwszy proseminarium historii starożytnej wprowadził Konstanty Chyliński, a głównym jego tematem był ustrój państwowy Aten. W latach późniejszych ćwiczenia proseminaryjne prowadził A. Szelągowski i przede wszystkim S. Łempicki ("Ćwiczenia proseminaryjne z historii oświaty i szkolnictwa (dla kandydatów na nauczycieli szkół średnich)"). Na te ostatnie uczęszczało rocznie ponad sto osób.

Przeprowadzona analiza oferty programowej oparta na spisach programów pozwala stwierdzić, że wykładowcy bardzo dbali o szersze prezentowanie przeszłości, nie koncentrowali się wyłącznie na kwestiach dotyczących dziejów narodowych. Przez cały okres międzywojenny tematy z zakresu dziejów powszechnych stanowiły ponad 45% wszystkich wykładów proponowanych studentom; z zakresu dziejów Polski z kolei nieznacznie ponad 35%. Bywały lata, gdy różnice były niewielkie i dotyczyły 1-2 wykładów, ale i takie, kiedy wykłady z dziejów powszechnych przeważały, i to znacznie nad pozostałymi. Na przykład w roku akademickim 1933/34 wykłady powszechnodziejowe obejmowały 2/3 ogółu proponowanych. Na jednakowym poziomie natomiast utrzymywała się liczba tematów tzw. "stykowych", które przeważnie były nakierowane na historię narodową. Nie przekraczały one trzech w ciągu roku. Jedynie w roku 1937/1938 było ich aż siedem, m.in.: "Polska a sprawa bałtycka w dziejach" (Szelągowski), "Dzieje stonsunków Chanatu Krymskiego z Polską XV–XVI wieku" (Ludwik Kolankowski), "Polityka Watykanu wobec Polski i Moskwy" (Kazimierz Tyszkowski). Było to zapewne spowodowane zleceniem wykładów osobom interesujących się kwestiami polityki międzynarodowej, zwłaszcza Ludwikowi Kolankowskiemu.

Należy jednak zauważyć, że w dużej liczbie wykładów z zakresu dziejów powszechnych, mieli znaczny udział znawcy przeszłości antycznej (Konstanty Chyliński, Kazimierz Zakrzewski, Franciszek Smolka, Jerzy Manteuffel, Ryszard Ganszyniec, Marian Auerbach, Stanisław Witkowski) oraz orientaliści (Władysław Kotwicz, Jerzy Kuryłowicz). Dyscypliny przez nich reprezentowane bardzo szybko rozwijały się w międzywojennym Lwowie, zyskując coraz większą popularność wśród młodych badaczy.

Najczęściej tematy z zakresu dziejów powszechnych proponował Adam Szelągowski, który miał też największe osiągnięcia w tej dziedzinie badań i wyróżniał się wśród innych historyków zatrudnionych na Wydziale Humanistycznym UJK. Na dwadzieścia sześć zaproponowanych przez niego wykładów tylko dwa dotyczyły dziejów Polski, sześć z nich kwestii pokazujących Polskę na tle Europy i świata, a pozostałe (aż 18) dziejów powszechnych XIX i XX wieku. Najczęściej omawiał okres Rewolucji Francuskiej i panowania Napoleona oraz powstanie Stanów Zjednoczonych. Wykłady te dotyczyły przeważnie kwestii politycznych, ale zdarzały się tematy z zakresu dyplomacji, wojskowości czy gospodarki. Od 1922/23 roku Szelągowski prowadził ćwiczenia (najczęściej traktujące o Polsce w

dobie nowożytnej), będące wprowadzającymi do zajęć seminaryjnych. Nie prowadził ich jednak systematycznie.

Na dziejach europejskich koncentrował się Jan Ptaśnik. Żaden z zaproponowanych przez niego 21 wykładów nie dotyczył wyłącznie spraw polskich. Jego wykłady uniwersyteckie, które bardzo rzadko powtarzał, dotyczyły życia prywatnego, politycznego i religijnego czasów średniowiecza i wczesnego odrodzenia. Kontynuatorem takiego podejścia był Teofil Emil Modelski, który zastąpił Ptaśnika na stanowisku kierownika katedry po jego przedwczesnej śmierci w 1930 roku. Nie tylko koncentrował się na kwestiach pozapolskich, ale jego wykłady miały często charakter syntetyczny (“Merowinowie i Karolingowie”, “Czasy wczesnego średniowiecza”). Kilka wykładów dotyczyło dziejów piśmiennictwa historycznego średniowiecza.

Do wysokiego wskaźnika liczby wykładów z dziejów powszechnych przyczynił się również Olgierd Górka. Wśród tematów, które zgłaszał od roku 1924/1925 do roku 1938/1939, z dwuletnią przerwą w latach 1935-1937, był tylko jeden obejmujący dzieje narodowe. Pozostałych dwanaście traktowało o kwestiach odnoszących się do dziejów krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Ponieważ specjalizował się w dziejach Rumunii i stosunków polsko-rumuńskich, w kilku wykładach poruszał właśnie tę problematykę.

Historykiem, który starał się zachować odpowiednie proporcje między dziejami powszechnymi a narodowymi, był Franciszek Bujak. Przeważnie jeden z wykładów w semestrze poświęcał zagadnieniom powszechnym historii gospodarczej, drugi zaś dziejom Polski (na ogół czasom średniowiecza). Podobnie postępowali jego uczniowie – Stefan Ingot i Stanisław Hoszowski.

Na sprawach z zakresu dziejów Polski koncentrował się przede wszystkim Stanisław Zakrzewski. Należał też do najbardziej popularnych profesorów wśród młodzieży studiującej historię na lwowskiej wszechnicy. Tylko jeden z 28 wykładów tego historyka dotyczyło spraw polsko-rusko-litewskich. Zakrzewski koncentrował się na omawianiu panowania w Polsce poszczególnych dynastii. Chronologicznie rozpoczynał od dziejów Polski za Piastów i kończył na epoce jagiellońskiej. W niektórych tylko latach wybierał tematy wychodzące poza przyjęty przez niego schemat i to one głównie zasługują na uwagę. Przedstawiał na przykład polską historiografię czy dzieje wojen kozackich.

Zakrzewskiego w 1936 roku zastąpił Ludwik Kolankowski. Katedra nie straciła na znaczeniu. Nadal wykłady, ćwiczenia i seminarium z tego przedmiotu cieszyły się ogromnym zainteresowaniem wśród studentów¹¹⁶. Kolankowski był uważany ówczesnie za najwybitniejszego znawcę epoki jagiellońskiej oraz dziejów litewskich i tych zagadnień dotyczyły ogłaszane przez niego w latach 1937–1939 wykłady.

Na dziejach Polski koncentrowali się również historycy kultury: Stanisław Łempicki i Kazimierz Hartleb. Pierwszy proponował studentom wykłady poświęcone historii polskiej oświaty i szkolnictwa, mecenatowi, życiu umysłowemu w Polsce,

¹¹⁶ DALO, f. 26, op. 7, spr. 1584, (“Dziło o działalności katedry historii Polski w 1938 g.”), k. 55.

prądom wychowawczym oraz polskim pedagogom i twórcom kultury w XVIII–XIX w. Na czterdzieści pięć wykładów, siedem dotyczyło kwestii pozapolskich m. in. szkolnictwa amerykańskiego, zachodnioeuropejskiej pedagogiki, a w dziewięciu z nich omówił stosunki kulturalne Polski z innymi krajami. Hartleb z kolei koncentrował się wyłącznie na dziejach kultury polskiej i tylko raz wśród piętnastu zaproponowanych wykładów prezentował związki kultury polskiej z zachodnioeuropejską.

Biorąc pod uwagę zakres chronologiczny proponowanych wykładów i ćwiczeń, najczęściej były one poświęcone zagadnieniom okresu średniowiecza i doby nowożytnej. Wykłady i ćwiczenia mediewistyczne w okresie międzywojennym stanowiły ponad 20 proc. oferty programowej. Zwłaszcza w latach dwudziestych ten wskaźnik był bardzo wysoki (wynosił 33%). Wynikało to z faktu, iż wielu ówczesnych wykładowców uprawiało twórczo tę właśnie dziedzinę. Przed 1914 rokiem, jak zauważył J. Maternicki, historia średniowieczna straciła na znaczeniu w ówczesnych programach studiów na rzecz historii XIX stulecia¹¹⁷, ale po 1918 roku znacznie zyskała, a było to zasługą nieprzeciętnych ówczesnych historyków lwowskich i badaczy dziejów średniowiecza, S. Zakrzewskiego, J. Ptaśnika i F. Bujaka.

W porównaniu natomiast z okresem wcześniejszym spadła ilość wykładów z zakresu historii nowożytnej. W latach 1919–1939 zajęcia z historii nowożytnej stanowiły blisko 17%. Wprawdzie nie było ich mało, ale jednak znacznie mniej niż przed 1918 r. Wykłady z tej tematyki proponowali przede wszystkim: Stanisław Łempicki, Kazimierz Hartleb, Czesław Nanke, Olgierd Górka.

Można natomiast zauważyć nieznaczny wzrost zainteresowania historią XIX wieku. Przez cały interesujący mnie okres zaproponowano 41 wykładów i ćwiczeń z tego zakresu, co stanowiło ok. 13% wszystkich wykładów i zajęć proponowanych studentom. Najczęściej tej tematyki dotyczyły prelekcje A. Szelałowskiego, ale również F. Bujaka i T. E. Modelskiego.

Nastąpił też, i to znaczący wzrost liczby wykładów i ćwiczeń z historii starożytnej. W pierwszym pięcioleciu Wolnej Polski było ich siedem, ale w latach trzydziestych już 15 (20%). Historia starożytna cieszyła się we Lwowie dużą popularnością wśród studentów¹¹⁸. Przyciągał ich zapewne Konstanty Chyliński, kierownik katedry historii starożytnej, ale również Kazimierz Zakrzewski, a w latach trzydziestych Franciszek Smolka i Jerzy Manteuffel.

Biorąc natomiast pod uwagę zakres rzeczowy prowadzonych we Lwowie wykładów i ćwiczeń to, podobnie jak w pozostałych polskich ośrodkach akademickich, oraz we wcześniejszym okresie, bezsprzecznie dominowała historia polityczna (stanowiła ok. 40% wszystkich wykładów). Wśród lwowskich historyków postacią, która w największym stopniu przyczyniła się do rozwoju badań nad nią,

¹¹⁷ Por. J. Maternicki, *Oferta programowa studium historycznego Uniwersytetu Lwowskiego...*, [w druku].

¹¹⁸ K. Zakrzewski, *Polskie prace w dziedzinie historii starożytnej*, „Przegląd Historyczny”, 1926–1927, t. VI, z. 1, s. 263.

był Stanisław Zakrzewski. Tematyka ta przeważała też w propozycjach uczniów S. Zakrzewskiego, ale i badaczy dziejów starożytnych (K. Chyliński, K. Zakrzewski), nowożytnych (Cz. Nanke, O. Górka) i XIX stulecia (A. Szelągowski, T. E. Modelski).

Spośród pozostałych wykładów najczęściej podejmowano tematykę z zakresu historii gospodarczej i społecznej. Zwłaszcza w latach trzydziestych, kiedy wykłady zaczęto powierzać uczniom F. Bujaka, problematyka ta stanowiła prawie 20% oferty dydaktycznej UJK. Franciszek Bujak proponował takie tematy wykładów i ćwiczeń, wokół których w danym roku (lub latach) chciał skupić uwagę studentów historii. Rozpoczął od osadnictwa na ziemiach polskich, następnie omawiał zagadnienia m.in. geografii historycznej, polityki agrarnej, metod badań monograficznych życia społeczno-gospodarczego i innych. Bujak najczęściej wprowadzał ćwiczenia z historii społecznej i gospodarczej dla początkujących. Powierzał także swoim młodym asystentom zajęcia o charakterze wprowadzającym. Problematykę społeczno-gospodarczą poruszali również: Ptaśnik, Szelągowski, Modelski, Chyliński, K. Zakrzewski, F. Smolka.

Sporo miejsca w ofercie dydaktycznej lwowskiego studium historycznego zajmowała historia kultury (Ptaśnik, Lempicki, Hartleb). Przez cały okres międzywojenny tematyka ta stanowiła ok. 15 % wszystkich proponowanych wykładów. Z kolei najrzadziej podejmowano kwestie dotyczące historii wojskowości, historii religii i Kościoła.

W latach dwudziestych XX wieku zauważalny był spadek zainteresowania wśród wykładowców – w porównaniu z okresem przed 1918 r. – naukami pomocniczymi historii i źródłoznawstwem¹¹⁹. Wielokrotnie narzekano na brak odpowiedniego wykładowcy mogącego poprowadzić zajęcia tak potrzebne “zarówno dla kandydatów na nauczycieli jak i do egzaminów magisterskich i doktorskich”. Lukę tę w jakimś stopniu miało wypełnić powierzenie Łucji Charewiczowej wykładów połączonych z ćwiczeniami “Wiadomości wstępne do nauk historycznych” w 1924/1925 roku¹²⁰. Uczęszczało na nie aż 250 osób¹²¹. Nie były one jednak prowadzone systematycznie. Obok Charewiczowej zajęcia z tego zakresu prowadzili: J. Ptaśnik z zakresu dyplomatyki, paleografii, sfragistyki, F. Bujak z geografii historycznej, toponomastyki, statystyki, Karol Maleczyński z dyplomatyki, paleografii, chronologii oraz uczniowie T. E. Modelskiego – Marian Haisig i Walenty Wagner (sfragistyka, paleografia).

Wielu historyków proponowało wykłady oraz ćwiczenia poświęcone źródłom historycznym z różnych okresów. Zajęcia te miały po części charakter informacyjny, ale i rozwijały umiejętności studentów w zakresie krytyki źródeł (Cz. Nanke, Górka, Bujak, Tyszkowski, Charewiczowa, Hartleb, Lempicki).

¹¹⁹ Stanowiły one 13 % oferty programowej.

¹²⁰ *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1924/25...*, Lwów 1925, s. 129.

¹²¹ *Kronika Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za rok szkolny 1926/27...*, Lwów 1928, s. 136.

Wzrosła natomiast w porównaniu z okresem wcześniejszym ilość tematów z zakresu historii historiografii. Wykłady z tej dziedziny prowadził Stanisław Zakrzewski. Sięgali po nie także Górka, Kolankowski, Modelski. Jeszcze w latach 1919–1929 było ich zaledwie 4, ale już w następnym dziesięcioleciu 13 i stanowiły prawie 7% wszystkich wykładów proponowanych w tym okresie. Wykładowcy proponowali m. in. prelekcje: “Historiografia polska w XVI w”, “Historiografia polska” (S. Zakrzewski); “Przegląd historiografii średniowiecznej Czech, Węgier i Rumunii” (O. Górka); “Zarys historiografii średniowiecznej” (T. E. Modelski).

Bardzo skromna była natomiast we Lwowie liczba wykładów z metodologii historii i, co ważne, nie odbywały się one regularnie. Wydaje się, że większą wagę do tego nurtu refleksji przykładali wykładowcy Uniwersytetu Lwowskiego przełomu XIX/XX wieku niż II Rzeczypospolitej. Olgierd Górka zaproponował w roku 1925/1926 “Metodologiczne ćwiczenia historyczne”, na które w pierwszej kolejności byli przyjmowani studenci I roku, a trzy lata później wprowadził “Kurs metodologii historycznej (z ćwiczeniami)”. W latach trzydziestych zaproponował już bardziej szczegółowy wykład tj. “Metodologia badań historycznych południowego Wschodu Europy (średniowiecze i czasy nowożytne)”.

Zagadnienia dotyczące kwestii metodologicznych, ale w odniesieniu do historii gospodarczej, podejmował również F. Bujak. Wspólnie z asystentem Hoszowskim prowadził wstęp do historii społecznej i gospodarczej, głównie w celu zaznajomienia studentów, zainteresowanych tą dyscypliną historyczną, z podstawowymi pojęciami, doktrynami ekonomicznymi i społecznymi oraz z metodą statystyczną. Od 1935 roku Franciszek Junkiewicz i Julian Pelc z kolei wykładali “Wskazówki praktyczne do pracy naukowej z historii gospodarczej”. Miały one przygotować studentów do samodzielnych badań z zakresu historii gospodarczej. Warto również wspomnieć o wykładach historyka młodszego pokolenia – Karola Maleczyńskiego – poświęconych filozofii historii. Trzykrotnie zaproponował tematy dotyczące tej właśnie problematyki.

Wnioski. Wydaje się, że najbardziej optymalna była oferta studium historycznego UJK od końca lat dwudziestych. Głównie z uwagi na jej bogactwo i zróżnicowanie. Starano się wówczas dostarczyć studentom wiedzę z zakresu wszystkich epok i dziedzin historycznych. Zaletą tej oferty było to, że wykładowcy nie koncentrowali się tylko na historii politycznej, choć nadal dominowała ona w ich propozycjach. Profesorowie i docenci starali się pogłębiać również wiedzę z zakresu historii społeczno-gospodarczej, kultury oraz nauk pomocniczych historii. Wydaje się, że absolwenci studium historycznego byli dobrze przygotowani do wykonywania zawodu historyka.

Ogromnym atutem grona wykładowców wszechniczy lwowskiej było podejmowanie zagadnień z zakresu dziejów powszechnych. Drastyczny spadek ilości wykładów dotyczących tej tematyki na początku wieku, który pozostawał w związku ze wzrostem nastrojów niepodległościowych, po 1918 roku został nie tylko zahamowany, ale wprost przeciwnie, historia powszechna wyprzedziła historię Polski. W dużej mierze było to wynikiem umacniania się w lwowskim środowisku historycznym pozycji badaczy dziejów antycznych. Rzadko natomiast (w porów-

naniu z okresem wcześniejszym) wykładowcy wychodzili z propozycjami wykładów dotyczących dziejów Rusi-Ukrainy. Nie poruszali również zagadnień dotyczących dziejów innych mniejszości narodowych zamieszkujących ziemie polskie, mimo niemałej przecież grupy studentów tych narodowości na UJK.

Docenić również należy otwieranie się studium historycznego, zwłaszcza w latach trzydziestych, na współpracę z wybitnymi uczonymi wykładającymi na innych kierunkach i zapraszanie ich do współpracy, co było z korzyścią dla obu stron. Wykłady powierzono m.in. wybitnemu orientaliście Władysławowi Kotwiczowi. Wygłosił on w latach 1934–1937 prelekcje poświęcone dziejom Turków i Mongołów do XIII wieku, ludom koczowniczym Azji Środkowej i ich ekspansji na zachód. W 1936 roku dołączył do niego Jerzy Kuryłowicz – kierownik katedry gramatyki porównawczej. Studentom historii zaproponował wykład “Ludy indo-europejskie i ich wędrówki”¹²². Wykłady powierzano również filologom klasycznym, historykom sztuki i literatury.

¹²² *Spis wykładów UJK na rok ak. 1936/37*, Lwów 1936, s. 49.

Studium Pedagogiczne dla kandydatów na nauczycieli historii szkół średnich na Wydziale Humanistycznym UJK

Paweł Sierżęga

Wraz z odzyskaniem przez Polskę niepodległości Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego rozpoczęło prace legislacyjne nad ujednoczeniem zasad szkolnictwa wyższego. Przyjęta 13 lipca 1920 r. ustawa o szkołach akademickich, w porównaniu do ustawodawstwa austriackiego, narzucała uniwersytetom nowe obowiązki. Wydziały filozoficzne, skoncentrowane dotąd na profilu naukowo-badawczym, musiały uwzględniać kształcenie w zakresie zawodowym (kandydatów na nauczycieli), a od 1933 r. realizować dodatkowo cele dydaktyczne wynikające z przyjętego ideału wychowania państwowego¹²³. Przyjęte rozwiązania niosły za sobą konieczność opracowania programów wykładów uwzględniających potrzeby utylitarne: praktyczno-nauczycielskie obok akademickich naukowobadawczych. Reforma studiów uniwersyteckich na wydziałach filozoficznych (zwłaszcza rozporządzenie o wprowadzeniu egzaminów magisterskich¹²⁴) spotkała się z krytyką środowisk uniwersyteckich. O ile stosunkowo łatwo wyobrażano sobie wprowadzenie do programu studiów zajęć podnoszących kwalifikacje warsztatowe studentów, co sprzyjało profesjonalizacji badań naukowych, to pedagogiczne stanowiły przedmiot ciągłych dyskusji. W odróżnieniu od Uniwersytetu Jagiellońskiego, gdzie wydzielono z wydziału kształcenie ogólnozawodowe (Studium Pedagogiczne na Wydziale Filozoficznym UJ powstało w 1921 r.), na UJK opowiadano się za jednolitym modelem studiów uwzględniających jedynie potrzeby przyszłych nauczycieli. Kanon przedmiotów miał obejmować wykłady i ćwiczenia z zakresu specjalności przedmiotowej oraz metodologiczne i warsztatowe, pozwalające na podejmowanie w większym zakresie samodzielnych badań naukowych. W 1930 r. UJK zweryfikował zajmowane dotąd stanowisko. W trosce o utrzymanie

¹²³ Dziennik Ustaw RP, 1920, nr 72, poz. 494: Ustawa z dnia 13 lipca 1920 r. o szkołach akademickich; Dziennik Ustaw RP, 1933, nr 29, poz. 247: Ustawa z dnia 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich.

¹²⁴ Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 27 września 1924 r. w sprawie egzaminów magisterskich na wydziałach filozoficznych (humanistycznych i matematyczno-przyrodniczych) uniwersytetów (Dziennik Urzędowy MWRiOP z 1924, nr 18, poz. 179); Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 26 listopada 1925 r. w sprawie egzaminów magisterskich na wydziałach filozoficznych (humanistycznych i matematyczno-przyrodniczych) uniwersytetów (Dziennik Urzędowy MWRiOP z 1926, nr 8, poz. 65). Student, który uzyskiwał stopień magistra w zakresie historii musiał przedstawić pracę magisterską oraz zdać egzaminy nauk pomocniczych historii, znajomości źródeł historycznych w zakresie dziejów Polski, historii starożytnej, średniowiecznej Polski i powszechnej, dziejów nowożytnych, z filozofii, a ponadto do wyboru zakresu dziejów politycznych, z historii gospodarczej, prawa, ustroju, kultury, geografii historycznej. Zob. Rozporządzenie MWRiOP z 2 kwietnia 1926 roku w sprawie programu studiów i egzaminów w zakresie historii na stopień magistra filozofii (Dziennik Urzędowy MWRiOP z 1926, nr 8, poz. 80).

wysokich standardów akademickich zwrócono uwagę na potrzebę większego zróżnicowania zakresu studiów zawodowych i stricte uniwersyteckich, sprzyjających większej samodzielności w zakresie studiowania przedmiotów pomocnych w uzyskaniu doktoratu¹²⁵.

Równocześnie MWRiOP ustaliło nowe zasady uprawniające do wykonywania zawodu nauczycielskiego. W myśl ustaw kwalifikacje zawodowe do nauczania w szkołach średnich i seminariach nauczycielskich posiadały osoby, które zdały egzamin państwowy na nauczyciela szkół średnich¹²⁶. Zgodnie z rozporządzeniem ministerstwa z 9 października 1924 r. warunkiem dopuszczenia do państwowego egzaminu było posiadanie obywatelstwa polskiego, „nieskazitelność pod względem moralnym”, „zdolność fizyczna do wykonywania zawodu” oraz ukończenie studiów pierwszego stopnia na Wydziale filozoficznym, potem humanistycznym UJK¹²⁷. Kryterium przystąpienia do egzaminów było ukończenie półtorarocznego (teoretycznego i praktycznego) studium pedagogicznego w Państwowym Instytucie Pedagogicznym lub w jednym z powołanych do tego uniwersytetów albo odbycie dwuletniej praktyki nauczycielskiej w wymiarze co najmniej 8 godzin tygodniowo. Kandydatów posiadających stopień doktora obowiązywała roczna praktyka¹²⁸.

¹²⁵ J. Chodakowska, *Pierwsze magisteria w uniwersytetach Drugiej Rzeczypospolitej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, Warszawa 2000, t. 39, s. 99-112.

¹²⁶ Ustawa z dnia 26 września 1922 r. dotycząca kwalifikacji zawodowych do nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich państwowych i prywatnych (Dziennik Ustaw RP, 1922, nr 90, poz. 828).

¹²⁷ Magister filozofii, który uzyskał ten stopień w zakresie historii miał prawo do nauczania historii jako przedmiotu głównego oraz do nauczania nauki o Polsce współczesnej o ile zdał egzaminy z ekonomii i geografii ekonomicznej, przewidziane programem magisterium z geografii; do nauczania przedmiotów dodatkowych: geografii (egzaminy z geologii, geografii ogólnej i geografii regionalnej przewidziane egzaminem magisterskim z geografii); do nauczania języka polskiego (egzaminy z gramatyki opisowej współczesnej polszczyzny, z podstawowych wiadomości z historii gramatyki jęz. polskiego i dialektologii, historii literatury polskiej); filologii francuskiej (egzaminy z gramatyki opisowej jęz. francuskiego, historii literatury francuskiej, znajomość jęz. francuskiego w piśmie i słowie); jęz. Niemieckiego (gramatyka opisowa i fonetyka niemiecka, zarys dziejów literatury niemieckiej oraz znajomość jęz. niemieckiego w piśmie i słowie); jęz. angielskiego (gramatyka opisowa jęz. angielskiego, zarys dziejów angielskich, znajomość jęz. angielskiego w słowie i piśmie); propedeutyki filozofii (logika i metodologia ogólna, psychologia ogólna bądź do wyboru etyka, estetyka, psychologia eksperymentalna). Rozporządzenie MWRiOP z dnia 22 marca 1927 r. w sprawie stopnia magistra filozofii [...], jako warunku dopuszczenia do egzaminu państwowego na nauczyciela szkół średnich (Dziennik Urzędowy MWRiOP z 1927, nr 6, poz. 82).

¹²⁸ Rozporządzenie Kierownika MWRiOP z dnia 3 lipca 1926 r. w sprawie praktyki przedegzaminacyjnej kandydatów na nauczycieli szkół średnich ogólnokształcących i seminariów nauczycielskich, Okólnik MWRiOP do Kuratoriów Okręgów Szkolnych w sprawie praktyki przedegzaminacyjnej kandydatów na nauczycieli szkół średnich ogólnokształcących i seminariów nauczycielskich, Okólnik Nr 115 z dnia 9 lipca 1932 r. o praktyce pedagogicznej kandydatów na nauczycieli szkół średnich. – *Zbiór przepisów w zakresie*

Absolwenci historii przystępowali do trzyczęściowego egzaminu pedagogicznego. Dzielił się on na praktyczny, pisemny i ustny składany w jednym terminie przed Komisją Egzaminacyjną powoływaną przez Ministra WRiOP. Egzamin praktyczny polegał na przeprowadzeniu lekcji próbnej na zadany wcześniej temat w obecności członków Komisji. Egzamin pisemny (pięciogodzinny) obejmował zagadnienia z zakresu pedagogiki, dydaktyki ogólnej (teorie wychowawcze i nauczania) lub szczególnej (przedmiotowej). Ustny (dwugodzinny) uwzględniał dodatkowo m.in. psychologię społeczną, organizację szkolnictwa w Polsce, historię wychowania, znajomość programów szkolnych, rozporządzeń i ustaw dotyczących szkolnictwa¹²⁹.

W kształceniu historyków coraz więcej miejsca przewidywano na przedmioty z zakresu historii kultury i oświaty, historii społeczno-gospodarczej oraz nauk pomocniczych historii, w tym historii historiografii, metodologii historii i dydaktyki historii¹³⁰. Te ostatnie, podporządkowane kształceniu zawodowemu, zostały wprowadzone do programu studiów z historii w roku akademickim 1934/1935. Powierzono je uczennicy Stanisława Zakrzewskiego, historykowi i dydaktykowi historii, nauczycielce lwowskich szkół średnich, kierownicze Ogniska Metodycznego Historii przy Kuratorium Okręgu Szkolnego we Lwowie, doktor Ewie Maleczyńskiej¹³¹. W drugiej połowie lat 30. XX w. należała ona do czołowych dydaktyków w środowisku lwowskim. Systematycznie współpracowała z wychodzącymi w latach 1933–1939 „Wiadomościami Historyczno-Dydaktycznymi”, jedynym pismem w okresie międzywojennym poświęconym sprawom nauczania historii¹³². Jej najważniejszą pracą z zakresu dydaktyki historii była rozprawa „Nauczanie historii w szkole średniej” (Lwów-Warszawa 1937). W latach 1934–1939 prowadziła na Wydziale Humanistycznym UJK wykłady poświęcone teorii i praktyce nauczania w szkołach średnich wraz z hospitacjami lekcji. W roku aka-

administracji szkolnictwa, t. IV: Kwalifikacja zawodowe nauczycieli szkół średnich ogólnokształcących, opracował W. Rychlewicz, Lwów 1938, s. 215-236.

¹²⁹ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w sprawie egzaminów państwowych na nauczycieli szkół średnich z 16 lutego 1921, w: tamże, s. 73-98; Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 9 października 1924 r. w sprawie egzaminu państwowego na nauczyciela szkół średnich. (Dziennik Ustaw RP, 1924, nr 91, poz. 859).

¹³⁰ J. Pisulińska, *Lwowskie środowisko historyczne w okresie międzywojennym (1918-1939)*, Rzeszów 2012, s. 216-217.

¹³¹ R. Heck, *Ewa Maleczyńska (13.V.1900 – 19.X.1972)*, „Kwartalnik Historyczny, Warszawa 1973, nr. 2, s. 524-526; J. Maternicki, *Polska dydaktyka historii 1918-1939. Materiały i komentarze*, Warszawa 1978, s. 246-259, 283-302; J. Centkowski, *Ewa Maleczyńska jako dydaktyk historii*, w: *Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях / Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku*, pod red. J. Maternickiego i L. Zaszkiłniaka, Lwów 2006, t. IV, s. 484-493.

¹³² P. Sierżęga, *Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne 1933-1939*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, pod red. J. Maternickiego i L. Zaszkiłniaka, Rzeszów 2007, t. V, s. 476-499.

demickim 1938/39 podzieliła zajęcia tak, że w kolejnych trymestrach omawiała “Nauczanie historii w gimnazjum czteroletnim. Wybrane zagadnienia”, “Nauczanie historii w liceum” oraz “Zagadnienia życia współczesnego a nauczanie historii”¹³³. Jej zajęcia oscyływały wokół tematów związanych z realizacją celów kształcenia, metod nauczania oraz form organizacyjnych i środków dydaktycznych. Dostarczała studentom rzetelnej wiedzy z zakresu dydaktyki szczegółowej.

W porównaniu z Uniwersytetem Jagiellońskim, czy Uniwersytetem Warszawskim, organizacja Studium Pedagogicznego na Uniwersytecie Jana Kazimierza była wyraźnie spóźniona¹³⁴. Dnia 24 listopada 1931 r. MWRiOP zwróciło się do Wydziału Humanistycznego UJK z zapytaniem o możliwości uruchomienia Studium Pedagogicznego (dalej SP), które mogłoby zastąpić praktykę przedegzaminacyjną w szkołach ogólnokształcących dla kandydatów na nauczycieli szkół średnich. Sondowano też możliwości finansowe i to czy możliwe byłoby utrzymanie studium w ramach już udzielonych UJK kredytów. Po wysłuchaniu referatu filozofa i logika Kazimierza Ajdukiewicza¹³⁵, któremu powierzono przygotowanie opinii w tej sprawie, 17 lutego 1932 r. członkowie Rady Wydziału Humanistycznego opowiedzieli się za utworzeniem SP. Przemawiały za tym zarówno oczekiwania studentów, jak i potrzeby w zakresie kształcenia zawodowego¹³⁶.

W sprawie uruchomienia SP została powołana komisja pedagogiczna. W jej skład weszli: prof. filozofii Kazimierz Ajdukiewicz, prof. muzykologii Adolf Chybiński, prof. historii starożytnej Konstanty Chyliński, prof. filologii francuskiej Zygmunt Czerny, prof. historii literatury polskiej Juliusz Kleiner, prof. historii oświaty i szkolnictwa Stanisław Łempicki oraz prof. filozofii Kazimierz Twardowski.

¹³³ *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Spis wykładów na rok akad. 1934/35*, Lwów 1934; tamże 1935/36, Lwów 1935; tamże, 1936/37, Lwów 1936; tamże 1937/38, Lwów 1937; tamże 1938/39, Lwów 1938; tamże 1939/40, Lwów 1939; Por. H. Wójcik-Łagan, *Uniwersytet Jana Kazimierza a nauczycielska edukacja historyczna w latach 1918-1939*, w: *Znani i nieznanymi międzywojennego Lwowa. Studia i materiały*, pod red. L. Michalskiej-Brachy i M. Przeniosło, Kielce 2009, t. 2, s. 151-153.

¹³⁴ Por. R. Dutkova, *Studium Pedagogiczne Uniwersytetu Jagiellońskiego 1921-1952. Zarys działalności*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1968, nr 4, s. 444-470; B. Nawroczyński, *Komisja egzaminów państwowych na nauczycieli szkół średnich i Studium Pedagogiczne Uniwersytetu Warszawskiego (1927-1939)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1968, nr 4, s. 438-443; H. Wójcik-Łagan, *Nauczyciele historii szkół średnich i powszechnych w latach 1918-1939. Kształcenie, doszkolanie, doskonalenie*, Kielce 1999, s. 41-48, 64-65, 78.

¹³⁵ Uczeń Kazimierza Twardowskiego. Habilitował się na UJK w 1921 r. na podstawie rozprawy “Z metodologii nauk dedukcyjnych”. Od 1934 r. był profesorem nadzwyczajnym UJK. Szerzej zob.: A. Jedynak, *Ajdukiewicz*, Warszawa 2003.

¹³⁶ Державний архів Львівської області (dalej DALO), фонд 26 (Університет ім. Яна Казимира во Львові), опис 7 (Гуманитарний факультет), справа 1258 (Отчеты заседаний факультетских комиссий и материалы к ним за 1931/32). “Wydział Humanistyczny UJK do Ministerstwa WRiOP w Warszawie. Departament Nauki i Szkół Wyższych”, k. 29.

dowski¹³⁷. Dnia 1 marca 1932 r., obradując wspólnie z analogicznie powołaną w tym celu komisją Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego, zgłoszono do własnych rad wydziału wnioski o powołanie Studium¹³⁸. Dnia 2 marca na posiedzeniu Rady Wydziału Humanistycznego dyskutowano nad programem SP. Jednomyślnie uchwalono zakres wykładów. Przyjęto, że powinny one obejmować przedmioty wiążące się z pedagogiczną częścią egzaminu nauczycielskiego. Podkreślono, że obsada kadrowa tych przedmiotów nie stanowiła dla wydziału żadnego problemu. Trudności wiązały się natomiast z finansowaniem studium. Na jego organizację można było przeznaczyć zaledwie 11 godzin ćwiczeń zleconych z zakresu dydaktyki, które obejmował aktualny budżet wydziału¹³⁹. Biorąc to pod uwagę, w odpowiedzi ministerstwu, Rada Wydziału Humanistycznego stwierdziła potrzebę zorganizowania SP przy RWH UJK, zastrzegając jednocześnie, że utworzenie studium nie może w żadnym przypadku zmniejszyć liczby godzin wykładów i ćwiczeń poświęconych kształceniu kierunkowemu / ogólnemu na wydziale. Podkreślono też, że warunkiem utworzenia SP jest przyznanie na ten cel przez ministerstwo odrębnych środków finansowych.

W siatce studiów jednorocznego Studium Pedagogicznego zaplanowano wykłady i ćwiczenia z zakresu pedagogiki i dydaktyki ogólnej (5 godz. wykładu i 2 godz. ćwiczeń), psychologii pedagogicznej (2 godz. wykładu i 2 godz. ćwiczeń), historii wychowania (2 godz. wykładu), organizacji szkolnictwa i ustawodawstwa szkolnego (1 godz. wykładu), higieny szkolnej (1 godz. wykładu) oraz metodyk przedmiotowych dla każdej po 1 godz. wykładu i 2 godz. ćwiczeń (gramatyka polska, literatura polska, filologia łacińska, filologia grecka, filologia niemiecka, filologia francuska, filologia ruska, historia powszechna, historia sztuki (dla rysunków), archeologia klasyczna (dla filologów), nauka obywatelstwa, geografia, zoologia, botanika, fizyka, chemia, mineralogia i geologia, matematyka, propedeutyka filozofii – razem 18 godzin wykładów i 36 godzin ćwiczeń. Ogółem w ciągu roku akademickiego na realizację programu SP przeznaczono 29 godzin wykładów i 40 godzin ćwiczeń. Zwracano też uwagę na potrzebę wskazania przez MWRiOP jednego lub dwóch gimnazjów (dobrze wyposażonych w środki dydaktyczne i obsad-

¹³⁷ DALO, f. 26, op. 7, spr. 1256 (Отчеты заседаний факультетского совета за 1931/31), Sprawozdanie z piątego posiedzenia Rady Wydziału Humanistycznego UJK 17 lutego 1932, k. 22; W 1934 r. poszerzono skład o Romana Ingardena. – Tamże, spr. 1366, Sprawozdanie z posiedzenia Rady Wydziału Humanistycznego UJK 18 stycznia 1934, k. 42.

¹³⁸ Tamże, Sprawozdanie z posiedzenia Komisji w sprawie uruchomienia studium pedagogicznego, Lwów 1 marca 1932 r., k. 28. Obradowano w składzie: A. Chybiński (przewodniczył), K. Ajdukiewicz, Stefan Banach, Z. Czerny, J. Kleiner, S. Łempicki, Kazimierz Kwietniowski, Wojciech Rogala, Hugo Steinhaus, Julian Tokarski. Nieobecni byli: Konstanty Chyliński i Kazimierz Twardowski.

¹³⁹ Były to zajęcia z: ćwiczenia z dydaktyki ogólnej (4 godz.); ćwiczenia z dydaktyki języka polskiego (2 godz.); ćwiczenia z dydaktyki języków klasycznych (2 godz.); ćwiczenia z dydaktyki literatury polskiej (2 godz.).

zonych przez doświadczonych nauczycieli), które zostałyby przeznaczone na szkoły ćwiczeń dla studentów SP¹⁴⁰.

W ciągu kilku następnych miesięcy został opracowany regulamin SP i plan studiów. Według pierwotnego projektu, celem studium było pedagogiczne i dydaktyczne przygotowanie kandydatów na nauczycieli szkół średnich oraz “pielegnowanie nauk pedagogicznych i dydaktycznych”. Sprawami SP miała zarządzać komisja (tworzyli ją wszyscy wykładowcy studium) pod przewodnictwem dyrektora studium, nie naruszając zakresu działania władz wydziałowych. Do kompetencji komisji należało przede wszystkim ustalanie programu studiów i zakresu egzaminów. Wykładowcami mogli być wyłącznie członkowie grona nauczycielskiego UJK. Dyrektor SP powoływany był na trzyletnią kadencję, przy czym nie wykluczano możliwości kierowania jednostką w kolejnych kadencjach. Studentem, lub wolnym słuchaczem Studium Pedagogicznego mógł zostać ten, kto ukończył co najmniej trzy lata studiów akademickich. Był on zobowiązany do zdania egzaminów z zakresu programu studium oraz do udziału w zajęciach praktycznych w szkole średniej, zarządzonych przez Komisję SP w porozumieniu z Kuratorium Okręgu Szkolnego¹⁴¹. Po konsultacjach z MWRiOP studium miało stanowić odrębną jednostkę budżetową. Na posiedzeniu Rady Wydziału Humanistycznego UJK w kwietniu 1933 r. zaproponowano kierowanie pracami studium Kazimierzowi Ajdukiewiczowi¹⁴².

Sprawa kształcenia kandydatów na nauczycieli historii stała się jednym z ważniejszych wyzwań jeśli chodzi o organizację studiów uniwersyteckich. Już sam fakt, że blisko 95% studentów Wydziału Humanistycznego UJK rozpoczynało studiowanie z myślą o wykonywaniu zawodu nauczycielskiego, wymagało opracowania programu pozwalającego sprostać wymogom edukacji szkolnej¹⁴³. Pokłosiem dyskusji dydaktyków historii na VI Zjeździe Historyków Polskich w Wilnie w 1935 r. było przyjęcie rezolucji o potrzebie kształcenia studentów w zakresie prowadzenia prac badawczych jak i przygotowania dydaktycznego, teoretycznego i praktycznego. Zdaniem uczestników zjazdu obok przedmiotów strictly historycznych, równie istotne dla kształcenia zawodowego było opanowanie przez studen-

¹⁴⁰ DALO, f. 26, op. 7, spr. 1258, Wydział Humanistyczny UJK ..., k. 30-32. Rolę szkoły ćwiczeń pełniło II Państwowe Gimnazjum im. Króla Stefana Batorego we Lwowie.

¹⁴¹ DALO, f. 26, op. 7, spr. 828 (Распоряжения Министерства вероисповеданий и просвещения и ректората по вопросу организации учебы на философском факультете и сдавание магистерских экзаменов), Projekt statutu Studium pedagogicznego UJK, k. 33, 35-36; tamże, Projekt organizacji Studium Pedagogicznego, k. 34.

¹⁴² DALO, f. 26, op. 7, spr. 1300 (Отчеты заседаний факультетского совета за 1932/33), Sprawozdanie z piątego posiedzenia Rady Wydziału Humanistycznego UJK 26 kwietnia 1933 r., k. 32.

¹⁴³ F. Bujak, *Przygotowanie naukowe nauczyciela historii w szkole średniej*, „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne”, 1935, z. 3/4, s. 88; Tegoż, *O nauczaniu historii zwłaszcza w szkołach zawodowych*, w: *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu historyków Polskich w Warszawie 28 listopada do 4 grudnia 1930*, pod red. K. Tyszkowskiego, Lwów 1930, t. I: Referaty, s. 625-632.

tów elementów prawa politycznego, ekonomii i statystyki, analizy artystycznej, nauki o stylach wraz z historią kultury oraz kartografią i geografią. Franciszek Bujak pisał: „Wobec tego, że rozdzielenie przygotowania kandydatów na nauczycieli szkół średnich między uniwersytety i osobne instytuty nauczycielskie nie wydaje się wskazane, Zjazd uważa za konieczne zorganizowanie w każdym uniwersytecie przeznaczonych dla kandydatów na nauczycieli historii osobnych wykładów i ćwiczeń z powyższych zakresów”¹⁴⁴.

Program Studium dla kandydatów na nauczycieli szkół średnich z historii po raz pierwszy został wyszczególniony w spisie wykładów Wydziału Humanistycznego UJK w roku akademickim 1936/1937, a następnie powtórzony w roku 1937/1938. Przez kolejny rok był ujmowany jako „Wykłady i ćwiczenia zalecane dla historyków”. Obejmował zagadnienia z zakresu historii sztuki, historii społeczno-gospodarczej i myśli ekonomicznej, kartografii i geografii oraz prawa. Były to zajęcia obowiązkowe dla wszystkich studentów historii, a ich zaliczenie stanowiło warunek dopuszczenia do egzaminu magisterskiego.

Obsada kadrowa SP była skromna. Najbardziej doświadczonym z wykładowców był profesor zwyczajny, historyk sztuki średniowiecznej i nowożytnej, ikonolog, Władysław Podlacha. Z uniwersytetem lwowskim związany był od czasu studiów. Po uzyskaniu habilitacji z zakresu „sztuki średniowiecznej ze specjalnym uwzględnieniem krajów wschodnioeuropejskich”, w 1919 roku objął katedrę historii sztuki połączoną z Zakładem Historii Sztuki Polskiej i Wschodnioeuropejskiej. Swe badania koncentrował na malarstwie późnobizantyjskim i polskim malarstwie średniowiecznym. Interesowały go też zagadnienia teoretyczne¹⁴⁵. Na SP wykładał, przez dwie godziny w każdym trymestrze, przedmiot „Analiza i opis dzieła sztuki” połączony z ćwiczeniami prowadzonymi przy udziale asystentów: dr Aleksandry Majerskiej i mgra Zbigniewa Cieklińskiego.

W Studium Pedagogicznym wykładał też uczeń W. Podlacha, Mieczysław Gębarowicz. Związany z Zakładem Narodowym im. Ossolińskich, Muzeum im. Lubomirskich i Biblioteką Pawlikowskich, prowadził jednocześnie zajęcia z historii sztuki na Politechnice Lwowskiej i Uniwersytecie Jana Kazimierza. Habilitował się w 1928 r. w zakresie historii sztuki nowożytnej (średniowiecznej i nowożytnej), a w 1936 r. uzyskał na UJK profesurę tytułową. Był uznanym specjalistą z zakresu kultury i sztuki europejskiej. Studenci chętnie wybierali jego zajęcia. Cenili jego życzliwość, umiejętność jasnego wyrażania myśli, erudycję, uwzględnianie europejskiego kontekstu poruszanych zagadnień¹⁴⁶. Na SP powierzono mu „Dzieje

¹⁴⁴ F. Bujak, *Przygotowanie naukowe nauczyciela*, s. 94.

¹⁴⁵ Z. Hornung, *Władysław Podlacha 1875-1951*, w: *Księga ku czci Władysława Podlacha*. („Rozprawy Komisji Historii Sztuki”), pod red. W. Floryana, Wrocław 1957, t. 1. s. 7-27; M. Zlat, *Władysław Podlacha (1875-1951)*, „Rocznik Historii Sztuki”, 2012, t. 37, s. 21-37.

¹⁴⁶ T. Żuchowski, *Mieczysław Gębarowicz (1893-1984)*, „Rocznik Historii Sztuki”, 2011, t. 36, s. 57-68; M. Matwijów, *Mieczysław Gębarowicz (1893-1984). Uczony i opiekun narodowych dóbr kultury*, Warszawa 2013, s. 34-119.

sztuki nowożytnej jako przedmiot szkolny (zasady dydaktyki)”. Na realizację zajęć przewidziano jedną godzinę w każdym trymestrze.

Tematy z zakresu historii gospodarczej wykladał jeden z najzdolniejszych uczniów Franciszka Bujaka, Stanisław Hoszowski. Habilitację uzyskał w 1935 r. Dał się poznać jako badacz cen we Lwowie w okresie XVI–XX w., był specjalistą z zakresu ekonomii i statystyki. Posiadał też bogate doświadczenie w pracy nauczycielskiej¹⁴⁷. Na SP prowadził wykłady i ćwiczenia z zasad ekonomii społecznej, historii doktryn ekonomicznych i statystyki (w każdym trymestrze dwie godziny wykładów i jedna godzina ćwiczeń).

Ważnym uzupełnieniem wiedzy historyków z geografii były wykłady i ćwiczenia (odpowiednio dwie godziny i jedna w każdym trymestrze) prowadzone przez docenta prywatnego Józefa Wąsowicza. Uczeń Eugeniusza Romera, zajmował się w swych badaniach geografiami fizyczną, a także wpływem środowiska geograficznego na życie i działalność człowieka¹⁴⁸. Do roku akademickiego 1938 / 1939 realizował tematy z zakresu “Zasady kartografii i geografii ze szczególnym uwzględnieniem antropogeografii”.

Ostatnim z wykładowców SP był historyk prawa administracyjnego Marian Zimmermann¹⁴⁹. Pracował w Katedrze Prawa Administracyjnego i Nauki Administracji kierowanej przez Zbigniewa Pazdro. Na SP wykładał “Zasady prawa państwowego (konstytucyjnego i administracyjnego) i jego doktryn” (dwie godziny wykładu i jedna ćwiczeń przez trzy trymestry). W roku akademickim 1939/1940 miał go zastąpić historyk prawa i archiwista Wojciech Hejnosz¹⁵⁰.

Zgodnie ze statutem SP¹⁵¹, w siatce przedmiotów studium mogły się znaleźć odpowiadające jego programowi wykłady i ćwiczenia realizowane w ramach studiów historycznych. Do takich należały wykłady, ćwiczenia, proseminarium i seminarium z zakresu historii oświaty i szkolnictwa prowadzone przez znanego pedagoga i wykładowcę Stanisława Łempickiego¹⁵² oraz z dydaktyki historii E. Ma-

¹⁴⁷ J. M. Małecki, *Stanisław Hoszowski (1904-1987)*, w: *Non omnis moriar. Wybitni profesorowie Akademii Ekonomicznej w Krakowie (1925-2000)*, red. naukowy A. Iwasiewicz, Kraków 2000, s. 145-163; J. Szpak, *Pięćdziesiąt lat działalności Katedry Historii Gospodarczej i Społecznej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie (1958-2008)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie”, Kraków 2010, nr 835, s. 8-9; J. Wadas, *Stanisław Hoszowski uczony i nauczyciel*, Kraków 2012, s. 15-26.

¹⁴⁸ J. Pawlak, W. Pawlak, *Obraz Józefa Wąsowicza (1900-1964) w stulecie urodzin*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, Warszawa 2000, nr 4, s. 271-287.

¹⁴⁹ A. Redzik, *Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1939-1946*, Lublin 2006, s. 36, 41, 44, 48, 59-60.

¹⁵⁰ A. Śródka, P. Szczawiński, *Biogramy uczonych polskich*, Wrocław 1983, cz. I: Nauki społeczne, z. 1: A-J, s. 98-99.

¹⁵¹ *Statut Studium Pedagogicznego przy Wydziale Humanistycznym i Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym UJK we Lwowie (odpis)*, w: K. Szmyd, *Twórcy nauk o wychowaniu w środowisku akademickim Lwowa (1860-1939)*, Rzeszów 2003, s. 485-487.

¹⁵² E. Brodacka-Adamowicz, *Stanisław Łempicki (1886-1947) – człowiek i historyk*, Toruń 2003, s. 37-39, 140-142; W. Szulakiewicz, *Stanisław Łempicki (1886-1947). Twórca lwowskiej szkoły historii wychowania*, Toruń 2012, s. 32-42.

leczyńskiej. Studenci historii musieli też zaliczyć przedmioty ogólnopedagogiczne. I tak np. Mieczysław Kreutz wykładał psychologię pedagogiczną, Kazimierz Sośnicki prowadził wykłady i ćwiczenia z zakresu dydaktyki ogólnej, pedagogiki i organizacji szkolnictwa, Mieczysław Ziemnowicz z dydaktyki psychologii, Zdzisław Steusing z higieny szkolnej¹⁵³.

Na koniec roku akademickiego student otrzymywał świadectwo ukończenia SP. Warunkiem był poświadczony w indeksie udział w wykładach i ćwiczeniach z zakresu przedmiotów ogólnych i jednego z dydaktyki przedmiotowej. Trudno jednoznacznie ocenić jak SP wpływało na przygotowanie słuchaczy do pracy szkolnej w zakresie nauczania historii. Istotne było to, że udało się wypracować spójny model studiów pedagogicznych, wspólnych dla Wydziału Humanistycznego. W ten sposób dostarczano słuchaczom zainteresowanym profesją nauczycielską niezbędną wiedzę z zakresu teorii wychowawczych, psychologii i pedagogiki, stanowiących podstawę dla dalszego samokształcenia. Studium Pedagogiczne niewątpliwie poszerzało horyzonty studentów, stając się istotnym elementem kultury historyczno-dydaktycznej przyszłych nauczycieli szkół średnich.

¹⁵³ K. Szmyd, *Twórcy nauk*, s. 267-272.

З досвіду викладання історії Центрально-Східної Європи у Львівському університеті (1992–2014 рр.)

Наталія Лешкович

Викладання історії Центрально-Східної Європи (далі – ЦСЄ) у вищих навчальних закладах пов'язано з проблемою визначення сутності цього терміна. Адже сьогодні залишаються дискусійними питання кордонів ЦСЄ, характеристика ознак цього регіону, співвідношення зі Західною Європою, перспективи розвитку тощо. Визнаючи особливості та історичну специфіку цього регіону, відомий вчений Пьотр Вандич зауважив, що “Центрально-Східна Європа – доволі непопулярний регіон. Вона майже не зацікавляє нікого, окрім фахівців; її історія здається складною і заплутаною. Регіон уявляють конгломератом проблемних народів із чудернацькими іменами. Історія Центрально-Східної Європи не настільки екзотична, щоб збудити цікавість, і не настільки знайома, щоб полегшити розуміння. Однак її значення є незаперечним. У цьому регіоні розпочалися дві світові, а також “холодна війна” (...) Падіння комунізму в Центрально-Східній Європі та її безпрецедентний перехід до політичної й економічної свободи несе в собі величезні надії, але й криє небезпеку”¹⁵⁴.

Тому важливим у вивченні цього регіону є, на нашу думку, звернення до історії виникнення поняття “Центрально-Східна Європа” та формування концепції східноєвропейського простору.

Уперше термін на означення території Центральної (Серединної) Європи почали використовувати німецькі вчені середини та другої половини XIX ст. Фрідріх Ліст, Людвіг фон Брук, Константин Франц, Пауль де Лагард. Їх роботи заклали підстави традиції Серединної Європи, в основі якої лежала ідея реорганізації простору держав центральної частини континенту. Під терміном “Серединна Європа” дослідники переважно передбачали об'єднання низки європейських країн в межах певної спільноти. Чіткого визначення терміна практично не існувало. Виходячи з економічної доцільності, Фрідріх Ліст та Людвіг фон Брук вважали, що ядром Серединної Європи повинен стати Німецький союз, до якого мала увійти також Австрія. Дотримуючись експансіоністських ідей, Константин Франц відносив до Серединної Європи Пруссію, російську частину Польщі і Прибалтики, Австро-Угорщину, балканські країни. Пізніше мали приєднатися Нідерланди, Данія, Швейцарія. У цій спільноті німці повинні були стати культурними посередниками. Серединна Європа для Пауля де Лагарда уявлялась у тісному союзі Німеччини з Австро-Угорщиною і розширенні кордонів на Схід¹⁵⁵.

¹⁵⁴ П. Вандич, *Ціна свободи: Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення*, Київ 2004, с. 15.

¹⁵⁵ Н. Н. Баранов, *Серединная Европа Фридриха Наумана: становление концепции*. Режим доступу: elar.urfu.ru/bitstream/10995/18504/1/iurg-2009-65-18.pdf

В роки Першої світової війни концепцію Середньої Європи розвинув німецький політичний діяч Фрідріх Науманн. Вона передбачала територіально-політичне об'єднання країн центральної частини континенту. В своїй праці "Mitteleuropa" Ф. Науманн обґрунтував ідею німецької гегемонії на території, що мала об'єднати європейські країни від Сербії та Греції до Данії й Бельгії і від Німеччини зі Швейцарією до Словаччини й Моравії¹⁵⁶. Для німецьких авторів XIX і першої половини XX ст. "Mitteleuropa" була простором німецької цивілізаційної місії і політичної домінації.

Перша світова війна кардинально змінила політичну карту Європи. Розвал Російської, Німецької та Австро-Угорської імперій у 1918 р. призвів до появи нових незалежних національних держав: Польська Республіка, Чехословацька Республіка, Королівство Сербів, Хорватів, Словенців, Австрія, Угорщина, Фінляндія, Литва, Латвія, Естонія. Перед істориками цих країн постала проблема визначення місця новоутворених держав в європейському просторі у минулому й майбутньому. За ініціативою польських істориків у 1927 р. була заснована асоціація "Федерація історичних товариств Східної Європи", яка діяла до 1939 р. в країнах, розташованих на схід від Німеччини – від Фінляндії на півночі до Греції на півдні. В її роботі брали участь чеські, угорські, польські та українські історики. Проте, вирішити питання про спільну назву для країн, що в неї входили, виявилось проблематичним.

У 1935 р. в Будапешті угорські історики випустили перший номер щорічного наукового журналу під назвою "Archivum Europae Centro-Orientalis". Так вперше було закріплено вираз "Центрально-Східна Європа".

Після Другої світової війни з'явився у вжитку термін "Східна Європа", який фактично відокремлював країни т. зв. соціалістичного табору від іншої частини континенту за політичною ознакою. Інші терміни, що почали вживати у літературі та публіцистиці ("Центральна та Східна Європа", "Центральна та Південно-Східна Європа"), також мали наголошувати на нібито ідеологічній єдності країн соціалістичного табору і окреслювати певну геополітичну реальність. Офіційною радянською пропагандистською версією був добровільний союз держав в межах "братської соціалістичної спільноти" з центром у Москві¹⁵⁷.

У таких умовах ця проблема активно досліджувалася еміграційними істориками. Вагомий внесок в її осмислення зробив польський еміграційний історик Оскар Галецький, який намагався обґрунтувати історичну специфіку розвитку саме "Центрально-Східної Європи". У працях 50–60-х років XX ст. він запропонував нову концепцію, згідно з якою європейський континент можна поділити на чотири частини: Західну, Центрально-Східну, Центрально-Західну та Східну¹⁵⁸. Ці ідеї знайшли продовження в працях угорця Іштвана Бібо,

¹⁵⁶ А. Портнов, "Ціна сподоби" і Центрально-Східна Європа десять років потому, в: П. Вандич, *вказ. пр.*, с. 357.

¹⁵⁷ Е. Клочовский, *Вступление*, в: *История Центрально-Восточной Европы*, под ред. А. Ю. Карачинского, В. В. Носкова, Санкт-Петербург 2009, с. 9.

¹⁵⁸ П. Вандич, *вказ. пр.*, с. 17.

чеха Яна Паточки, поляка Єжи Гедройця, угорця Єно Сюча¹⁵⁹. Водночас чехословацькі, польські та угорські інтелектуали (котрі здебільшого мешкали на Заході) – Мілош Кундера, Чеслав Мілош, Дьордь Конрад пропагували назву “Центральна Європа”, оскільки слово “східна” асоціювалося з визнанням примусового відокремлення від Європи.

У 70–80-х роках ХХ ст. концепт “Центрально-Східна Європа” (ЦСЕ) набув стійкого визначення насамперед серед науковців. Водночас, чеський публіцист Мілан Кундера в есеї “Трагедія Центральної Європи” дистанціювався від “зовнішньої імперії” – СРСР як “Східної Європи”, натомість категорія “Центральна Європа” ставала синонімом західноєвропейськості, яку тимчасово поневолив Схід. Цю ідею сприйняли й інші інтелектуали.

Після ліквідації тоталітарних режимів (1989 р.) у більшості пост комуністичних країн Європи постало питання назв центральної та східної зони Європи. У 1989 р. Андре і Жан Селльє видали в Парижі перше видання невеликого “Атласу народів Центральної Європи”. В ньому зазначалося, що відтепер не говорять “Східна Європа”, а знову “Центральна Європа”. Атлас представив всі країни європейського центру – від Фінляндії до Греції, включаючи Україну і Білорусь¹⁶⁰.

На сучасному етапі в зарубіжній та українській історіографії поширеним є підхід, за яким виокремлюється регіон Центрально-Східної Європи. Цей термін не означає об’єднання Центральної та Східної Європи, а відмежовує східну частину Центральної Європи від Німеччини і Австрії. Акцент на слові “Центральна” робиться для того, щоб підкреслити зв’язок із західною цивілізацією, приналежність до її культури при збереженні деяких особливостей історичного розвитку.

Проте, серед дослідників ЦСЕ немає одностайності щодо визначення країн, які складають даний регіон. Частина з них обмежує регіон ЦСЕ Польщею, Угорщиною, Чехією і Словаччиною. Англійський вчений Адріан Хюде Прайс вважає, що ці нові демократії формують особливу групу країн, яка обумовлюється унікальністю їх культури та історії, проведенням успішних економічних та політичних реформ, тісними відносинами із Заходом¹⁶¹. Близькою є позиція британського дослідника Аттілі Агха. До ЦСЕ він відносить Польщу, Угорщину, Чехію і Словаччину. В окрему групу виокремлюються країни Балканського регіону. Особливою групою, на думку дослідника, є країни Балтії¹⁶². Подібний погляд обґрунтовується і деякими українськими дослідниками. На їх думку, регіон ЦСЕ становлять небалканські країни з переважно

¹⁵⁹ Е. Клочовский, *Вступление*, с. 13-14.

¹⁶⁰ Там само, с. 16.

¹⁶¹ Див.: О. І. В’юницька, *Аналіз концептуально-теоретичних підходів до визначення поняття Центрально-Східна Європа*, “Актуальні проблеми міжнародних відносин”, 2002, вип. 33, ч. 1, с. 21.

¹⁶² А. Agh, *Emerging Democratic in East Central Europe and the Balkans*, Cheltenham 1998, p. 23.

європейським населенням, які сьогодні об'єднані інституційними форматами Ради Європи та Організації з безпеки і співробітництва в Європі. Цьому критерію відповідають країни Вишеградської групи* та Словенія, а також країни, що тривалий час перебували у складі Російської імперії і СРСР (Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Російська Федерація, Україна, Молдова). Балканський регіон визначається як сфера багатовікового домінування Османської імперії та ісламської цивілізації¹⁶³.

Група французьких та польських істориків, автори колективної монографії «Історія Центрально-Східної Європи» (Наталія Алексюк, Даніель Бовуа, Марі-Елізабет Дюкрю, Єжи Клочовський, Генрік Самсонович, Пьотр Вандич) поширюють це поняття на регіон, який включає Польщу, Чехію, Україну, Угорщину, Болгарію, Білорусь, Сербію, Естонію, Словаччину, Литву, Латвію, Румунію, Словенію, Чорногорію і Хорватію¹⁶⁴.

Значна частина дослідників до ЦСЄ відносить територію, що окреслюється річками Лабою і Одрою на заході, Дніпром і Доном на Сході, Балтійським морем на півночі і Середземним – на півдні. Це такі держави (перелік за географічним принципом): Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Україна, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова, Болгарія, Сербія, Чорногорія, Македонія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Словенія, Албанія, Греція¹⁶⁵. Таку позицію підтримано колективом авторів першого українського посібника «Історія Центрально-Східної Європи», виданому у Львівському національному університеті імені Івана Франка¹⁶⁶.

На думку українських істориків, регіональний поділ Європи, як і виокремлення регіону ЦСЄ є, передусім, інтелектуальною конструкцією. Це дає можливість пояснити історичні особливості, політичні події, ідеологічні концепції, що діяли в Європі, а також згрупувати і відрізнити одні країни від інших в їхньому матеріальному та духовному плані. Такий підхід українських дослідників у визначенні та окресленні простору ЦСЄ відповідає науковому напрямку, що сьогодні активно розвивається в західній науці та досліджує історію просторових проектів у свідомості людини. Йдеться, передусім, про застосування ментальних карт. Сучасні вчені визначають ментальну картографію як абстрактне поняття, що охоплює ментальні і духовні здібності, які дають можливість збирати, упорядковувати, зберігати, викликати і перетворювати в пам'яті ментальну карту, як суб'єктивне внутрішнє уявлення люди-

* Вишеградська група (Вишеградська четвірка) – угруповання чотирьох центральноєвропейських країн: Польщі, Чехії, Угорщини і Словаччини, утворена в 1991 році.

¹⁶³ *Специфіка регіону Центрально-Східної Європи в контексті глобальних тенденцій модернізації соціуму*. Див.: «Віче», Київ 2013, № 20 (Режим доступу: www.viche.info/journal/3901).

¹⁶⁴ Там само, с. 18.

¹⁶⁵ Ю. Каганов, *Центрально-Східна Європа як історичний регіон: зміст та еволюція концепції*. Режим доступу: istznu.org/dc/file.php?host_id=18path=page/issues/19/19/kaganov.pdf

¹⁶⁶ *Історія Центрально-Східної Європи*, за ред. Л. Зашкільняка, Львів 2001, с. 4, 7.

ни про частину навколишнього середовища. Ментальна карта відображає світ так, як його собі уявляє людина¹⁶⁷. Такий метод дозволяє охарактеризувати ЦСЄ як “ментальну карту”, яка є результатом колективних просторових уявлень, а також як історично-сформований регіон. За висновками німецького вченого Юргена Кокки, ЦСЄ – це особливо благодатне поле дослідження для ментальної картографії¹⁶⁸.

Термін “Центрально-Східна Європа” інституційно закріпився в назвах департаментів закордонних справ, міжнародних організацій, дослідницьких програм та університетських кафедр. У 1992 р. була створена Федерація інститутів ЦСЄ, яка почала здійснювати програму досліджень з історії цього регіону¹⁶⁹.

Вивчення історії країн ЦСЄ є важливим тим, що для України, яка межує з багатьма країнами цього регіону і знаходиться на перехресті багатьох впливів, важливо бачити свою історію в контексті цілісного східноєвропейського простору. Пошуки власної ідентичності, геополітичних та культурних орієнтирів, позбавлення почуття меншовартості стали провідними проблемами в наукових дискурсах багатьох українських дослідників¹⁷⁰. Своєю чергою, питання про стосунки України з Європою та про місце України в Європі завжди включало і питання конструкції самої Європи¹⁷¹.

Історія країн ЦСЄ є однією з професійно орієнтованих дисциплін, які вивчають у вищих закладах освіти студенти-гуманітарії. Лекційний курс “Історія Центрально-Східної Європи” є прикладом запровадження регіональної історії, який представляє частину минулого народів і країн Європи в їх розвитку від давнини до сучасності. Такий курс як нормативний почав викладатися у Львівському національному університеті імені Івана Франка на історичному факультеті замість курсу “Історія південних і західних слов’ян”. У 1992 р. кафедра історії південних і західних слов’ян була реорганізована у кафедру історії слов’янських країн, яка готувала фахівців зі спеціалізації “Історія зарубіжних слов’янських країн”. (З 1992–1997 рр. кафедрою завідував В. Чорній, у 1997–2007 рр. – Л. Зашкільняк, 2007–2014 рр. – М. Кріль).

¹⁶⁷ Див.: Ф. Б. Шенк, *Ментальные карты: конструирование географического пространства в Европе от эпохи Просвещения до наших дней*, “Новое литературное обозрение”, Москва 2001, № 6 (52).

¹⁶⁸ Див.: Л. Н. Шаншиева, *Немецкие историки о концепции Центральной Европы*, “Политическая наука”, Москва 2001, № 4, с. 159.

¹⁶⁹ Е. Ключовский, *Вступление*, с. 15.

¹⁷⁰ Я. Грицак, *І ми в Європі? в: Його ж, Страсті за націоналізмом. Історичні есеї*, Київ 2004, с. 309-324; Н. Яковенко, “Україна між Сходом і Заходом”: проекція однієї ідеї, в: Її ж, *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.*, Київ 2002, с. 333-365; О. Гнатюк, *Процання з імперією. Українські дискусії про ідентичність*, Київ 2005; О. Пахльовська, *Ave, Eurora! Статті, доповіді, публіцистика (1989–2008)*, Київ 2008, с. 10-19, 156-180.

¹⁷¹ Б. Веллер, *Історики-конструктори Європи: стратегії ментального картографування в українській історіографії 19-го століття*, “Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки”, Київ 2013, вип. 7, с. 79.

У 2010 р. на базі кафедри “Історії слов’янських країн” була створена кафедра “Історії Центральної та Східної Європи”, яка забезпечує викладання курсів “Історія Центрально-Східної Європи” та “Історія Росії”¹⁷².

Викладачі кафедри історії Центральної та Східної Європи видали низку підручників та монографій, які забезпечили ефективну підготовку та вивчення студентами курсу “Історії Центрально-Східної Європи”¹⁷³. Розроблено і запроваджено “Програму” дисципліни й “Тематику і методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять”. Пропонована тематика семінарських занять відповідає головним періодам світової історії, а також структурі зазначеного курсу. Виділено чотири умовних блоки-розділи, які охоплюють основні хронологічні періоди курсу.

Загальний курс історії ЦСЄ, що викладається студентам історичного факультету ЛНУ імені Івана Франка, умовно поділений на хронологічні періоди: перший – до кінця XVIII ст. (Н. Лешкович), другий – новий час (кінець XVIII – початок XX ст.) (Р. Сирота), третій – 1918 р. – початок XXI ст. (М. Кріль). Загальна кількість годин денної форми навчання – 324 години, з них – 86 годин лекцій і 69 годин семінарів, 69 – самостійної роботи студентів. Далі ми говоритимемо про досвід та особливості викладання першого хронологічного періоду історії ЦСЄ (34 год. лекцій і 17 год. семінарів).

Відповідно до освітньо-кваліфікаційного рівня “бакалавр” та кредитно-модульної системи організації навчального процесу створено робочу програму навчальної дисципліни та програму нормативної навчальної дисципліни. В програмі зазначається, що метою даного курсу (першого періоду) є: використовуючи найновіші здобутки історіографії, сформувати у майбутніх істориків-гуманітаріїв знання про головні етапи та події історичного розвитку країн ЦСЄ від V–VI ст. до кінця XVIII ст. Акцентовано увагу на розгляді соціально-економічних, політичних, культурних та інтелектуальних процесів в ЦСЄ на конкретний відрізок часу, аналізі впливу відмінних ідеологічних і культурних чинників, які визначили особливості формування суспільних структур та свідомості населення регіону.

¹⁷² *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. В 2-х т., Львів 2011, т. 1, с. 565-567.*

¹⁷³ В. Чорній, *Лужицькі серби*, Львів 1997; *Центральна і Східна Європа в XV–XVIII століттях: питання соціально-економічної та політичної історії*, за ред. Л. Зашкільняка та М. Крикуна, Львів 1998; М. Кріль, *Слов’янські народи Австрійської монархії: освітні та наукові взаємини з українцями. 1772–1867*, Львів 1999; *Історія Центрально-Східної Європи*, за ред. Л. Зашкільняка, Львів 2001; Л. Зашкільняк, М. Крикун, *Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів*, Львів 2002; М. Кріль, *Історія Словаччини*, Львів 2006; В. Чорній, *Історія Болгарії*, Львів 2007; М. Кріль, *Слов’янські країни на рубежі епох: трансформація суспільства наприкінці XX – на початку XXI ст.*, Дрогобич 2008; М. Кріль, *Історія Центрально-Східної Європи*, Київ 2008; І. Шпик, *Болгарія і Південно-Західна Русь: релігійно-культурні відносини останньої чверті XIV – першої половини XVI ст.*, Львів 2014.

Досвід викладання історії ЦСЄ показує, що найбільш ефективним є країнознавчий, локальний метод викладання матеріалу. Проте, в останні роки дослідники все частіше використовують цивілізаційний та компаративістичний (порівняльний) підходи у дослідженні історії країн ЦСЄ¹⁷⁴. В наукових працях такі підходи є виправданими, оскільки дають можливість зробити синтез історії ЦСЄ, зосередитися на загальних течіях і головних проблемах, визначити цивілізаційні особливості, уявити загальне та особливе в розвитку країн цього регіону. Проте, якщо цивілізаційний підхід взяти за основу викладу лекційного матеріалу для студентів, то ми апріорі закладаємо протистояння в культурних та релігійних відносинах країн центрально-східноєвропейського простору. Адже, наприклад, королівства Чехії, Угорщини і Польщі упродовж X–XI ст. розвивалися досить подібно. Вони прийняли римське християнство і, поступово, західну модель суспільства і культури¹⁷⁵. Але і в Хорватії, і в Сербії активно перепліталися католицькі і православні впливи, королі отримували титули і від константинопольської патріархії, і від римського папи¹⁷⁶. Візантійські впливи поширювалися не лише на болгар, сербів, а й на хорватів, чехів, словаків, торкнулися й поляків. Політика угорської династії Арпадів на початку своєї історії теж піддавалася візантійським впливам¹⁷⁷.

Синтетичні праці з історії ЦСЄ написані у порівняльному аспекті і подають скоріше уявлення ментальної картографії, загального та особливого в розвитку країн ЦСЄ, дозволяють висвітлити в порівняльному аспекті окремі проблеми розвитку кількох країн регіону. Але такий проблемний підхід не дозволяє студентській аудиторії зрозуміти суть і зміст окремих питань, оскільки в них відсутні знання послідовного історичного розвитку окремих країн, витоків та специфіки цього процесу у всіх його проявах та аспектах. Тому у викладанні лекційного матеріалу робиться акцент на сприйнятті студентами історичного матеріалу. Проблема полягає в тому, що курс ЦСЄ включає велику кількість країн, а годин виділяється доволі обмаль. Отже, важливо дати студентам загальне розуміння історичних процесів в окремих країнах, виділити специфіку, особливості, тенденції. Якщо в навчальній літературі надається

¹⁷⁴ Див.: Ф. Дворнік, *Слов'яни в європейській історії та цивілізації*, Київ 2000; П. Вандич, *вказ. пр.*; Ю. О. Каганов, *Компаративістика в історичних дослідженнях*, в: *Збірник матеріалів наукової конференції студентів, аспірантів і молодих учених 2003 г.*, Запорожжє 2003; *История Центрально-Восточной Европы*, под ред. А. Ю. Карачинского, В. В. Носкова, Санкт-Петербург 2009.

¹⁷⁵ Г. Самсонович, *История Центрально-Восточной Европы с древнейших времен до начала XIV в.*, в: *История Центрально-Восточной Европы*, под ред. А. Ю. Карачинского, В. В. Носкова, с. 41-49.

¹⁷⁶ С. М. Чиркович, *История сербов*, Москва 2009, с. 21-25, 49-50; В. Фрейдзон, *История Хорватии*, Санкт-Петербург 2001, с. 22.

¹⁷⁷ Л. Контлер, *История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы*, Москва 2002, с. 4.

досить обмежений матеріал щодо окремих країн, а деякі взагалі відсутні, то при читанні лекційного матеріалу ми намагаємося розкрити історію всіх країн¹⁷⁸. Разом з тим, у трактуванні регіону ЦСЄ ми виходимо з позицій певної єдності, акцентуємо увагу на спільних історичних процесах і закономірностях.

Тематика практичних занять для студентів складена з урахуванням проблемності постановки питання, поглибленого вивчення лекційного матеріалу та наявності джерельної бази. На жаль, годин на практичні заняття виділяється мало, тому і тематика (при наявності більш повної) обмежується провідними темами з історії країн і народів регіону, котрі вчинили помітний вплив на їх розвиток (наприклад, “Місіонерська та культурно-просвітницька діяльність святих Кирила і Мефодія”, “Республіка Дубровник VII–XVI ст.”, “Слов’янські “Хроніки” XII ст.”, “Законник Стефана Душана”, “Південно-слов’янські народи в період османського панування XV–XVIII ст.”, “Гуситський рух в Чехії”, “Польські публіцисти другої половини XVIII ст. про сучасну ім Польщу” тощо).

Зрозуміло, що не всі питання вдається висвітлити під час лекцій та винести на семінарські заняття. Цей факт залишає місце для самостійної студентської роботи. Тому низку вузлових питань, які ширше розглянуті в літературі, рекомендовано для самостійної роботи студентів. Завдання для самостійної роботи визначені відповідно до кожного з трьох змістовних модулів. Результати самостійної роботи студентів зараховуються як у формі рефератів, так і у формі колоквіумів. Наведемо для прикладу декілька таких завдань. Перший змістовий модуль: “Релігії на Балканах у VII–XV ст.”, “Хрестові походи та їх наслідки для Балкан”; другий змістовий модуль: “Легенди про виникнення чеської та польської держав”, “Німецька колонізація. Характер та наслідки її для ЦСЄ”; “Середньовічне місто та міське право в ЦСЄ”, “Золоте століття “чеської культури”, “Університети в ЦСЄ у XIV–XV ст. та їх значення”; третій змістовий модуль: “Політика Габсбургів щодо чеських земель в XVI – на початку XVII ст.”, “Барська конфедерація 1768–1772 рр. та її наслідки”, “Життя і діяльність Тадеуша Костюшка”, “Шляхетські сеймики в державно-політичному устрої Речі Посполитої”, “Просвітницькі ідеї в Польщі у XVIII ст.”, “Учені Центральної Європи та зміни в уявленнях про світ у XV–XVI ст.”.

Найбільш дискусійні та проблемні питання з історії країн ЦСЄ рекомендуються для написання студентами курсових, дипломних та магістерських робіт. Здебільшого, це проблеми історії країн ЦСЄ, що стосуються політичного розвитку, соціально-економічних відносин, культурно-релігійних взаємин, міжнародних відносин, політики імперських урядів, найважливіших джерел. Спектр проблем тут дуже різноманітний і враховує як зацікавлення студентів, так і наукові інтереси викладачів кафедри. Зокрема, під керівництвом М. Кріля студенти опрацьовують теми з історії Чехії, Словаччини та міжсло-

¹⁷⁸ Див.: *История южных и западных славян. В 2-х томах*, под ред. Г. Матвеева и З. Ненашевой, Москва 2001, т. 1; *Історія західних і південних слов’ян з давніх часів до XX ст.*, за ред. В. Ярового, Київ 2009.

в'янських взаємин у новий та новітній час, Т. Полещук – нової історії Болгарії та балканських народів, Н. Лешкович – середньовічної на нової історії Польщі, народів Балкан, Р. Сироти – нової та новітньої історії Польщі, югослов'янських народів, І. Шпика – давньої та нової історії Болгарії і Балкан.

Крім нормативного курсу з історії ЦСЄ, для студентів читаються спецкурси, які значно поглиблюють знання студентів з окремих проблем, викликають зацікавленість та спонукають до самостійних студій. М. Крикун (до 2011 р.) читав спецкурси “Джерелознавство історії південних і західних слов'ян (до кінця XVIII ст.)”, “Історична географія країн південних і західних слов'ян”. В останні роки І. Шпик запропонував студентам два спецкурси: “Середньовічна Сербська держава”, “Болгарія і Південно-Західна Русь: релігійно-культурні зв'язки останньої чверті XIV – першої половини XVI ст.”, Н. Лешкович – два спецкурси: “Правлячі династії в Центрально-Східній Європі (IX–XVIII ст.)”, “Народи Центрально-Східної Європи у складі Габсбурзької монархії (XVI–XVIII ст.)”.

У процесі викладання історії країн ЦСЄ низка теоретичних та методологічних питань залишаються дискусійними і потребують подальшого всебічного наукового дослідження. Тому під час лекційних і практичних занять увага студентів звертається на проблемні питання історії центрально-східноєвропейського регіону, їх трактування (часом відмінне) в історіографії, перспективи дослідження. Це викликає значний інтерес у студентській аудиторії, активізує їх навчальну і наукову зацікавленість. Серед таких проблем можна виділити зокрема такі: формування, закономірності та основні етапи розвитку державних форм, феодалізм, християнізація, взаємовідносини між західною та східною культурами, проблеми Реформації та Контрреформації, формування національної ідентичності, соціальні відносини, кріпацтво, формування культурної спадщини, втрата державності тощо. Ці проблеми визначають, здебільшого, особливості розвитку країн і народів центрально-східноєвропейського регіону з часу утворення державності і до кінця XX ст.

Вивчаючи історію країн ЦСЄ, ми наголошуємо, що для них був характерний однаковий період раннього розвитку державності – держав “дружинного типу”. Всі державні посади посідали дружинники, які і були носіями влади¹⁷⁹. Ці держави згодом перетворилися на феодальні. Зрозуміло, що феодалізм був спільним явищем, яке охопило більшість територій Західної Європи, а згодом і територію ЦСЄ. В Угорщині процес феодалізації суспільства протікав синхронно з іншими європейськими країнами, а в балканських країнах ці процеси були стимульовані хрестоносцями на початку XIII ст.¹⁸⁰ В сучасній історичній науці феодалізм розуміють, як систему суспільних

¹⁷⁹ Див.: П. Вандич, *вказ. пр.*, с. 31, 50.

¹⁸⁰ Див.: Л. Войтович, *Феодалізм в українських землях: проблеми існування і періодизації*, в: “Істину встановлює суд історії”. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка, Київ 2004, т. 2, с. 385-394.

відносин, породжену необхідністю формування рицарського війська. Державна структура ґрунтувалася на персональних угодах між вищими і нижчими – сюзеренами і васалами. Земля стала традиційною формою винагороди за службу. Хто не міг відбувати військової повинності, мали своїм коштом утримувати тих, хто її ніс. Збір податків держава передала тим, на чию користь він стягувався. Поступово до таких осіб перейшли інші судові та адміністративні функції, що перетворило їх на дрібних володарів з тенденціями до відокремлення від самої держави¹⁸¹.

Середні віки, згідно з новітніми дослідженнями, закінчуються з падінням феодалізму. В країнах ЦСЄ феодальні держави переросли в станові монархії (в Західній Європі – абсолютистські). На початок XVI ст. Чехія, Угорщина й Польща були сформованими становими державами з представницькими інституціями¹⁸².

Особлива увага у вивченні країн ЦСЄ приділяється релігії і церкві, які посідали особливе становище у середньовічному суспільстві як ідеологічна підвалина всього суспільного життя. На Заході Європи церква передувала утворенню держав, а в центрально-східноєвропейському регіоні церква появилася як місіонер. Християнізація тут відбувалася досить повільно. При цьому конфесійна різниця (західна, католицька або східна, православна) не відігравала суттєвої ролі. Правителі багатьох держав виходили передусім з кон'юнктурних політичних міркувань. Після церковного розколу 1054 р. релігійні суперечності підштовхували скоріше до пошуків унії, що характерно було для Болгарії, Сербії. Правителі Сербії, Болгарії приймали корони від папських легатів, у Хорватії мирно співіснували різні конфесії. Сербія і Болгарія остаточно потрапили в орбіту східної церкви, оскільки Балкани перебували під значним впливом Візантії. Але цей вплив почав слабнути після XIV ст. у зв'язку з османськими завоюваннями болгарських та сербських земель¹⁸³. На Польщу і Чехію вплив православ'я був меншим і обірвався після четвертого хрестового походу (1202–1204) та створення Латинської імперії. Чехія і Польща відразу прийняли католицизм в силу історичних обставин. Цей вплив укріпився, коли в гострій боротьбі з імператорами в XI–XIII ст. за право здійснення церковної інвеститури папство отримало перемогу. З другої половини XIII ст. в Польщі і Чехії посилюються західні впливи¹⁸⁴.

Значний інтерес у студентів викликає історія гуситського руху в Чехії. Деякі дослідники намагаються представити гуситський рух як руйнівний процес¹⁸⁵. Але насправді це було значне та оригінальне досягнення католицького

¹⁸¹ Л. Войтович, Н. Козак, Ю. Овсінський, М. Чорний, *Medium aevum; Середні віки*, за ред. Л. Войтовича, Львів 2010, с. 14.

¹⁸² П. Вандич, *вказ. пр.*, с. 82.

¹⁸³ В. Чорний, *Історія Болгарії*, Львів 2007, с. 106, 127, 147, 149.

¹⁸⁴ Г. Самсонович, *вказ. пр.*, с. 87.

¹⁸⁵ В. Носков. *Изобретая Центрально-Восточную Европу. К выводу в свет коллективного труда польских и французских историков "История Центрально-Вос-*

сходу в духовній сфері. Гуситська революція, яка була за суттю духовною та релігійною, відіграла значну роль у зростанні чеської національної свідомості, розширила концепцію політичної нації, зарахувавши до неї міщан та найсвідоміших селян¹⁸⁶. Гуситський рух став стимулом для Реформації в усій Європі.

Важливе значення для розуміння студентами культурних, ідеологічних та релігійних течій в історії країн ЦСЄ мають проблеми Реформації та Контрреформації. Реформація була практично продовженням процесу християнізації центрально-східноєвропейських країн. Розглядаючи ці проблеми, важливо відмовитись від антикатолицьких стереотипів цієї епохи. Разом з тим, треба враховувати, що реформація в країнах ЦСЄ мала поверхневий характер та не набула розмаху і глибини. Реформація більше зачепила Угорщину. Це був період втрати державності і значна частина антигабсбурзької шляхти перейшла на позиції кальвіністів, що викликало серйозний релігійний конфлікт¹⁸⁷.

Серед проблем економічної історії країн ЦСЄ особлива увага в процесі викладання звертається на дискусійне в історіографії питання формування фільварково-панщинного господарства, на яке покладається головна “відповідальність” за відставання цього регіону від Заходу. В XVI – першій половині XVII ст. в розвинутих країнах Західної Європи утверджувалися ринкові відносини. Суспільства країн на схід від Лаби не були підготовлені для ринкової перебудови. Для них визначальним стало утвердження фільварково-панщинної системи господарства. Вона характеризувалася захопленням селянських і громадських земель, створенням великих маєтків, переходом від фіксованої грошової ренти (чиншу) до переважно відробіткової ренти, виробництва товарної маси сільськогосподарської продукції для збуту на внутрішньому та зовнішньому ринках. В країнах ЦСЄ землевласники скоріше не мислили капіталістичними термінами і відповідали на потребу традиційними засобами¹⁸⁸.

В історіографії здебільшого вважалося, що зростання фільваркової економіки та кріпацтво стали головною перешкодою на шляху економічного відновлення, і це перетворило країни ЦСЄ на аграрно-сировинний додаток економічно розвинутих європейських країн. Проте, такий погляд останнім часом піддається сумніву. На сучасному етапі дослідники в центр уваги

точной Европы”, “Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории”, Москва 2010, вып. 32.

¹⁸⁶ П. Вандич, *вказ. пр.*, с. 60.

¹⁸⁷ Е. Клочовский, *вказ. пр.*, с. 201-202.

¹⁸⁸ Л. Зашкільняк, М. Крикун, *вказ. пр.*, с. 106; Е. Клочовский, *вказ. пр.*, с. 222-223; Ю. Приходько, *Відмінності інституційного середовища країн Східної Європи від передових країн Західної Європи у XVI–XVII ст.*, “Історія народного господарства та економічної думки України”, Київ 2009, вип. 42, с. 169-174.

ставлять питання історичної еволюції країн ЦСЄ¹⁸⁹. Що стосується т. зв. “другого видання кріпацтва”, то в сучасній історіографії поширеною є концепція, що кріпосне право у XVII ст. було першим і єдиним в Європі, а використання цього терміну зберігається як традиція. Процес утвердження кріпацтва був довготривалий і завершився не раніше XVII ст. У період середньовіччя в більшості країн ЦСЄ держава не мала розвинутого апарату і тому надавала землевласникам привілеї (судові, поліційні функції, збір податків), які законодавчо закріплювалися. Тягловий стан поступово трансформувався у підданство. До цього процесу додалися й інші чинники, зокрема, політичні. Держава намагалася забезпечити лояльність шляхти, у якої залишалася земля, і припинила втручатися у взаємини між паном і селянином. В умовах економічного буму це призвело до погіршення становища селян, обмеження їх в пересуванні, втрати прав та власності. Із зростанням фільваркової економіки в XVII ст. кріпацтво поширилося в Польщі, Чехії, Угорщині¹⁹⁰.

Одним з важливих факторів, який визначив історію держав ЦСЄ, була втрата ними державності. Ці процеси відбувалися переважно під впливом зовнішніх факторів. Вирішальними були такі події, як: поразка сербів у Косівській битві (1389 р.), падіння Тирновського (1393 р.) та Відінського (1396 р.) царств, поразка угорців у битві під Могачем (1526 р.), поразка в битві під Білою Горою в Чехії (1620 р.), поділи Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.). У цей період відбувається створення нових імперій, у складі яких опинилися держави ЦСЄ. Тому в процесі вивчення історії регіону особливу увагу звертаємо на відмінні політичні, соціально-економічні, етнічні та культурні умови, в яких опинилися народи ЦСЄ. Особливий акцент робиться на політиці імперської влади щодо підкорених народів.

У країнах ЦСЄ, які ввійшли до складу Габсбурзької монархії, носієм державності була тільки правляча еліта, тому важливе значення мали генеалогічні зв'язки з династією. Розрив між елітою та масами (він був більший, ніж на Заході) робило входження держав ЦСЄ до складу Габсбурзької імперії непомітним для населення. На початках втрату державності як такої не відчували чехи та угорці (зберігалася своя монета). Політичне підкорення Чехії династією Габсбургів у ранньомодерний період не відкинуло її назад до становища, яке можна було б назвати економічною відсталістю. Проте, вже у XVIII ст. Габсбурги розпочали проводити політику централізації, уніфікації, введення єдиної державної мови. Але, попри це, в Габсбурзькій імперії, у порівнянні з Османською та Російською, була іншою політична культура

¹⁸⁹ П. Вандич, *вказ. пр.*, с. 103; Л. Зашкільняк, *Історична думка в країнах Центрально-Східної Європи у 50–60-х роках XX ст.*, в: *Центральна і Східна Європа в XV – XVIII століттях: питання соціально-економічної та політичної історії*, Львів 1998, с. 235-242; Р. Сирота, *Концепція суспільного розвитку Центрально-Східної Європи XV–XVIII ст. у сучасній англомовній історичній соціології*, в: Там само, с. 243-250.

¹⁹⁰ Е. Ключовский, *вказ. пр.*, с. 161, 224, 227; П. Вандич, *вказ. пр.*, с. 103-105.

(діяли представницькі органи: в Хорватії – сабор, в Чехії та Угорщині – сейми), а також здійснювалася політика “освіченого абсолютизму”¹⁹¹.

Значну відмінність мала Османська імперія. Стосовно поневолених народів тут від початку проводилася централізаторська політика, встановилося чітко підлегле становище завойованих народів. До того ж традиції деспотичної влади султана виключали будь-які прояви політичної культури¹⁹². Росія на початках не проводила помітної централізаторської політики (зберігалися привілеї Ліфляндії, козацтва). Але, вже у XVIII ст. російські монархи розпочали жорстку централізаторську політику по відношенню до завойованих народів¹⁹³.

Проблема культурної спадщини країн ЦСЄ є важливою для розуміння їхньої ролі і місця в європейському просторі. Тому в процесі викладання історії ЦСЄ цьому питанню приділяється особлива увага. Слід визнати, що на першому етапі розвитку (VIII–XIII ст.) країни ЦСЄ (Болгарія, Сербія, Угорщина, Далмація) зазнали потужного впливу візантійської культури. Для деяких з них ця культура була домінуючою до кінця XV ст. У Хорватії співіснували дві культури – греко-слов’янська та романо-германська¹⁹⁴. Польща, Чехія від самого початку зазнали західних, романських впливів. З середини XI ст. в архітектурі (Польща, Чехія, Угорщина) утверджується романський стиль, з’являються перші архітектурні зразки романського стилю, побудовані на основі західних моделей¹⁹⁵.

Пізнє Середньовіччя (XIV–XV ст.) було вирішальним для зміцнення зв’язків між західною цивілізацією і країнами ЦСЄ. Особливо значущим воно було для формування основ чеської, хорватської і польської культур, що належали західному світу. Відбувається розквіт готичної архітектури (Чехія, Угорщина, Польща). Оригінальний характер регіону засвідчували такі терміни, як “віслянська готика”, “празька готика”, “Владиславська готика”. В Польщі розквіт готичного стилю (найважливіші сакральні споруди) припадає на XIV ст. Наприкінці середньовіччя посилюються французькі та італійські впливи, насамперед в Угорщині. З’являється чеська, польська та угорська писемна література, що не відстає від західноєвропейських зразків¹⁹⁶.

¹⁹¹ Е. Клочовский, *вказ. пр.*, с. 201; М.-Э. Дюкрё, *Монархия Габсбургов, Богемия и Венгрия с 1700 по 1900 гг.*, в: *История Центрально-Восточной Европы*, под ред. А. Ю. Карачинского, В. В. Носкова, с. 372, 381-389, 403-420; М. Кріль, *Слов’янські народи Австрійської монархії: освітні та наукові взаємини з українцями 1772–1867*, с. 18-21.

¹⁹² Див.: Б. Славіч, *Історія Балкан. XVIII і XIX століття*, Київ 2003, с. 55-164; В. Чорній, *вказ. пр.*, с. 121-160.

¹⁹³ Исабель де Мадариага, *Россия в эпоху Екатерины Великой*, Москва 2002, с. 21.

¹⁹⁴ Г. Самсонович, *вказ. пр.*, с. 75.

¹⁹⁵ Там само, с. 48, 108-109.

¹⁹⁶ Е. Клочовский, *вказ. пр.*, с. 184, 188-189, 191-192; П. Вандич, *вказ. пр.*, с. 50.

Країни ЦСЄ зазнали відчутного впливу італійського Ренесансу та гуманізму. Яскравим явищем стало хорватське літературне Відродження XVI–XVII ст., яке перебувало під значним впливом італійського Ренесансу. Творчість дубровницько-далматинських митців набула загальноєвропейського значення¹⁹⁷.

Значні впливи Ренесансу позначилися в Польщі, Угорщині, що проявилось в ренесансній архітектурі, високому рівні гуманістичної культури еліти країни. В Угорщині з'являються ренесансні палаци (двір Матяша Корвіна), хоча готичний стиль домінував до XVI ст. У Польщі відбувалося засвоєння античної спадщини, а також використання ідей західноєвропейських гуманістів для розвитку національної культури. У добу Відродження польська архітектура розвивалася в руслі впливів Ренесансу і пізньої готики. Королівський палац в Кракові на Вавелі, відбудований на початку XVI ст., демонструє ренесансні риси, а каплицю Сигізмунда Старого (1506–1548) вважають одним з найкращих зразків Ренесансу за межами Італії¹⁹⁸. Тріумф Ренесансу в мистецтві та архітектурі Чехії припав на кінець XVI – початок XVII ст. Прага перетворилася на культурний та інтелектуальний центр. Архітектура чеських та моравських замків стала оригінальним внеском у європейське мистецтво¹⁹⁹.

Болгарія і Сербія пережили візантійський “палеологівський” Ренесанс. Подібно до того, як гуманісти епохи Ренесансу в Італії активно розпочали вивчати античну спадщину, так і болгарські культурні діячі XIV ст. звернулися до власної старовини (спадщина св. Кирила і Мефодія)²⁰⁰.

Ідеї Реформації були також сприйняті країнами ЦСЄ, особливо в Угорщині, Чехії, дещо слабше в Польщі. Основні впливи Реформації відбувалися в царині культури і національної літератури, освіти, зростанні національної свідомості. Контрреформація вплинула, здебільшого, на розвиток літератури (особливо чеської, угорської, польської, хорватської), формування менталітету²⁰¹.

На зміну Ренесансу прийшла нова система цінностей – бароко. Попри те, що збереглися окремі елементи мистецтва Відродження, бароко стало проявом пошуків нових художніх цінностей, які втілилися в експресивності, емоційності, багатстві декору. В ідейному відношенні культура бароко була пов'язана з Контрреформацією, пошуком церквою нових засобів впливу на віруючих. Доба бароко відзначилася яскравими пам'ятками літератури в

¹⁹⁷ Е. Клочовский, *вказ. пр.*, с. 268.

¹⁹⁸ Л. Зашкільняк, М. Крикун, *вказ. пр.*, с. 162, 168, 172; Е. Клочовский, *вказ. пр.*, с. 263, 271-272; П. Вандич, *вказ. пр.*, с. 52.

¹⁹⁹ Е. Клочовский, *вказ. пр.*, с. 262, 269, 272.

²⁰⁰ І. Шпик, *вказ. пр.*, с. 169.

²⁰¹ Див.: Е. Клочовский, *вказ. пр.*, с. 241-267; П. Вандич, *вказ. пр.*, с. 108.

Чехії, Польщі, Угорщині, Хорватії, Словаччині, Трансильванії. Блискучий стиль бароко в літературі, мистецтві та архітектурі вплинув на світогляд і спосіб життя, стверджував абсолютизм та аристократичну ментальність²⁰².

XVIII століття стало добою нагромадження багатой культурної спадщини країн ЦСЄ. У мистецтві та архітектурі відбувся перехід від бароко до неокласицизму, в літературі виникали нові жанри. Важливим у цей період було проникнення ідей Просвітництва в інтелектуальні кола суспільств країн ЦСЄ. Ідеї Просвітництва поширювалися у польському суспільстві. В другій половині XVIII ст. тут сформувалася плеяда провідних ідеологів польського Просвітництва. Ініціатором проведення політики Просвітництва в Габсбурзькій монархії була династія. Просвітництво в Угорщині поширювалося згори (освіта), а частково в результаті популяризації французької політичної думки. Ідеї Просвітництва знайшли відображення в угорській літературі²⁰³.

Отже, навіть коли деякі країни ЦСЄ зазнавали певної орієнтації і поверталися спиною до Заходу (сарматизм у Польщі, угорське “поза Угорщиною життя немає”), регіон залишався невід’ємною частиною Європи. На теренах країн ЦСЄ відбулася християнізація, було сприйнято Відродження, здійснено Реформацію та Контрреформацію, поширювалися ідеї Просвітництва. Водночас, ці процеси відбувалися з урахуванням національних особливостей, тому їх глибина, межі, риси були відмінними.

Досвід вивчення історії країн ЦСЄ свідчить про важливість цього нормативного курсу у підготовці та формуванні сучасних істориків. У процесі викладання історії країн ЦСЄ студенти отримують комплекс знань з історії великого регіону Європейського континенту. Проблеми історії країн ЦСЄ завжди викликають жвавий інтерес в студентській аудиторії, про що свідчить активна участь студентів в науковій роботі. Вивчення нормативного курсу історії країн ЦСЄ має значні перспективи, оскільки за останні роки неухильно зростає науковий і громадський інтерес до багатьох проблем історії цього регіону.

²⁰² Л. Зашкільняк, М. Крикун, *вказ. пр.*, с. 163; П. Вандич, *вказ. пр.*, с. 100, 109.

²⁰³ Д. Бовуа, *Пространство польско-литовской республики в XVIII и XIX вв.*, в: *История Центрально-Восточной Европы*, под ред. А. Ю. Карачинского, В. В. Носкова, с. 300; Л. Зашкільняк, М. Крикун, *вказ. пр.*, с. 237; П. Вандич, *вказ. пр.*, с. 135, 154–155.

Summaries

Volodymyr Kachmar (Lviv)

The First Departments at Lviv University in 1784-1805

After the recovery Lviv University by Joseph II in 1784 it became one of the leading centers of science and culture of the Austrian monarchy. In its four departments were the faculties and training programs based on European model, and to the university came known scientists from Europe. The article describes the creation and operation of the first departments in Lviv University, named their leading professors. The role of its teaching staff consisted primarily to familiarize his students with the best achievements of European scientific thought, training professional personnel, not only for schools and other institutions Lviv and Galicia, but also for other educational and research centers in Austria and Europe. The author has showed tremendous impact of University on the overall progress Galician community in social, economic, cultural affairs and the modernization's processes in this part of the continent.

Oleksiy Sukhyi (Lviv)

Modern Historical Science in Ukraine: Visions and Directions

The issue elucidates terms and the content of new historical concepts' creations in Ukraine, the modern methodological basis' formation of historical research and new directions of scientific research – modernism, postmodernism, etc.

Iryna Kolesnyk (Kyiv)

University Historiography in Ukraine: Retrospect and Prospect

“University Historiography” as a concept and a reality is analyzed in this article. “University Historiography” includes four segments: university traditions, university historiography of the Soviet Epoch, Ukrainian historiography at universities in Europe and North America and recent university historiography in Ukraine. The historiography as a field of the knowledge arises from the second half of 19 th century. The historiography was formed in University courses and educational literature in the form of set of biographies of historians. Later in the framework of the Marxist ideology a historiography was considered as a struggle of ideological trends and directions in science: official noble's, bourgeois-liberal, revolutionary-democratic. On the West in the 20-50 of the XX th century the Ukrainian historians have interpreted Ukrainian historiography from point of view of the national -historical thought. Today historiography is represented as theory and history of science.

Vitalii Telvak (Drohobych), *Vasyl Pedych* (Ivano-Frankivsk)

Mykhailo Hrushevskyj and Polish Professorial Corporation of Lviv University: Between Cooperation and Conflicts

The issue deals with the problem of the relationship of M. Hrushevsky with the representatives of the Polish University Collegium during the end of XIXth - the first third of the XXth century. The reasons of the numerous conflicts between Ukrainian and Polish scientists, which were in the desire to *ukrainizing* various aspects of the life in the university, have been defined. The facts of cooperation of M. Hrushevsky with the Polish professors, due to the need to solve many current issues: the opening of new departments, their filling of specialists, promotions on the students' academic degrees have been shown. It is concluded that the relationship of M. Hrushevsky with Polish scientists can generally be considered typical for the relations of intellectuals environments between dominant and conquered nations. It actualizes the further study of the Polish-Ukrainian scientific cooperation, that will allow abandoning the widespread stereotypical view of total interethnic conflict in all areas of life.

Mariola Hoszowska (Rzeszów)

**Polish Schools of History in Lviv in the Didactic Perspective:
Reflections and Research Postulates**

The authoress of this article draws attention to the need for research on schools of the didactic type operating in Lvov in the second half of the 19th and at the beginning of the 20th century. Making reference to the discussion on "schools" in Polish historiography she indicates specific features of scientific teams concentrated around eminent creative individuals capable of exerting strong influence on certain problems being of interest as well as on the way of conducting studies. She also draws attention to various perspectives of looking at didactic schools. She suggests possible directions of research. She reflects on the source basis and formulates research questions. Referring to schools created in Lvov by Ksawery Liske, Ludwik Finkel and Szymon Askenazy she specifies research needs connected with them.

Mykola Il'kiv-Svydnyts'kyi (Lviv)

**"Erudite Historiography" and its Impact on Paleographic Studies at Lviv University
(1784–1848)**

In the XVII century monastic cells in Western Europe there is a scientific debate between Benedictine Congregation of St. Maur (maurists) and the Jesuits (bollandysts) on the original documents of the early Middle Ages. The emergence in 1681 J. Mabillon work "De re diplomatica libri sex" resulted in "erudite historiography". At various times in this historical and intellectual movement involved representatives of religious orders, monastic cells and in the XVIII century the movement involved university environment. The most significant studies of paleography and diplomatica include labor B. Montfaucon, H. G Eckhard, S. Maffei, Benedictine Tusten and Tassen, J. K. Gatterer and others. At the end of the XVIII century the main centers of diplomatica, paleography and other auxiliary sciences of history are the University of Vienna and Goettingen, which in 1784 involved Lviv University. The Department of diplomatica, heraldry and numismatics led G. Uhlich, who in his book "Praelationes diplomaticae" (Leopoli, 1785), considerable attention is devoted paleography. His successors T. Vuchich, L. Zenmark, J. Mouse to 1848 with varying degrees of originality, taught diplomtica and paleography within it based on the

works of “erudite historiography”. After all, the era of Professor J. Mauss coming to an end and the era erudites in paleography and diplomatica.

Leonid Zashkilnyak (Lviv)

The History of Ukraine in Lviv University in the Nineteenth Century

The knowledge on the history of Ukraine appeared in the walls of Lviv University under the influence of Enlightenment and Romanticism ideas were spread. The first bearer of this knowledge was the Greek Catholic clergy, who defended the language and traditions of the local Russ-Ukrainian population. During the revolution of 1848 Galician Ruthenians are aware of themselves as a part of the Ukrainian people and sought to develop their science and culture. Ukrainian national movement in Galicia met with opposition of Russophile and Polish representatives. This led to sharply polemical nature of Ukrainian historiography, which had to defend their right to the own history. Few Ukrainian historians working at Lviv University, but they have done a lot of to develop the national historiography. Especially prominent role in these played professors of the University J. Holovatsky, I. Sharanavych, Om. Ohonovskyy, who in their lectures and publications promoted romantic scheme of the Ukrainian past.

Jerzy Maternicki (Rzeszów)

Collective Portrait of Modern History Lecturers at the Lviv University (1871/72–1917/18)

Among modern history lecturers there were 11 Polish and 3 Ukrainians. Half of them came from outside of Galicia, from all social classes, however, mainly from the intelligentsia. As a rule they studied not only history but also – to a various degree – philosophy, philology, geography, law, economics etc. The vast majority did their basic or complementary studies abroad (9 in Germany), often under the guidance of eminent historians. They usually gained their doctoral degrees locally but in 5 cases it happened abroad. They usually advanced at the Lvov University and there they took Professors’ posts (in 2 cases they obtained these posts right after their doctorates). Many of them belonged to the lead of Polish and Ukrainian historiography of their times; 4 of them founded their own schools of history (K. Liske, L. Finkel, M. Hruszewski, S. Askenazy). They often dealt with not only political history but also socio-economic and cultural history (M. Hruszewski, A. Szelaḡowski, partly B. Dembiński). They were well-oriented in current methodological trends in European historiography and they significantly contributed to modernization of Polish and Ukrainian studies on modern history.

Krzysztof Królczyk (Poznań)

Ancient History at the Jan Kazimir University in the Interwar Period

In this text the author presents the development of the studies upon antiquity at the John-Casimir-University in Lviv in the interwar period. Until the end of the First World War these studies were mainly conducted by classical philologists, such as Zygmunt Węclewski and Ludwik Ćwikliński. In 1920 a very important act took place as the new Chair of Ancient History was set up. It was entrusted to Konstanty Chyliński, former professor of

ancient history at the University of St. Petersburg (Russia), who moved to Poland after the outbreak of the Russian revolution. Chyliński was in charge of the Chair until his death (February 1939) and was able to form solid basis for the future development of ancient history as a scientific discipline at the university of Lviv. Some of his former students (Kazimierz Zakrzewski, Jerzy Kulczycki, Tadeusz Siuta, Kazimierz Majewski) became assistants at the Chair of Ancient History. During the interwar period studies upon ancient times were also led by classical philologists (Stanisław Witkowski, Jerzy Kowalski, Ryszard Ganszyniec), assyriologists (Mojżesz Schorr) and archeologists (Edmund Bulanda, Kazimierz Majewski, and temporary Kazimierz Michałowski). Therefore it may be argued that the scientific community of scholars dealing with the history of antiquity at the university of Lviv was one of the best in contemporary Poland, comparable only to Warsaw and Cracow (and perhaps even exceeding both of these scientific centers), while firmly distancing the remaining Polish universities.

Jolanta Kolbuszewska (Łódź)

History of Culture and the Ways of its Practice at the University of Lviv (Jan Ptaśnik, Stanisław Lempicki, Władysław Podlacha)

The purpose of this issue is to show three different ways of practice history of culture at the University of Lviv in the interwar period. The protagonists of the considerations are Polish historians: Jan Ptaśnik, Stanisław Lempicki, Władysław Podlacha. Each of them was based on different methods and ways of practice history (positivistic historiography, history of literature and history of art) but they are united by the idea of deepening the research of culture and seeking inspiration for them in the humanities discipline. Theoretical declarations and the research practice these historians perfectly illustrate the diversity of the cultural reflection in the history, its transformation and evolution in the Polish (and the world) historiography those times.

Roman Shust, Oleksandr Tseluyko (Lviv)

Auxiliary / Special Historical Disciplines at the Lviv University: Historiography and Prospects for Further Research

History of the auxiliary / special historical disciplines at Lviv University has more than 240 years. The first chair of these disciplines was created yet in 1784. The development of the auxiliary / special historical disciplines in this university was studied by L. Finkel, J. Kis, J. Szymanski, R. Shust, S. Ciara, O. Tseluyko. They studied the main trends in the development of these disciplines, analyzed scientific and educational achievements of scientists who worked at the Lviv University. But now there are new tasks for researchers, including more detailed study of individual institutions, determine the role which was played by the Lviv University scientists in the development of auxiliary / special historical disciplines in Ukraine and Poland.

Andrzej Stepnik (Lublin)

Regional and Local History at the University of Lviv in the years 1918-1939

372 historians were active in Lviv between 1918 and 1939. Of these, as many as 75 (20 %) specialized in the history of the region, its towns and villages. This group comprised amateurs and professional historians, innovators and traditionalists. 49 persons had ties to the university. Some initiated breakthroughs in historiography, contributing to its development, to popularization of innovative research methods or ways of presenting research outcomes. These developments took place in 1) new socio-economic history, 2) women's history, 3) the history of historiography and 4) public history, and all transcended the canon of research specializations at the time. The interpretative framework for these activities was worked out by Franciszek Bujak, Lucja Charewiczowa and Aleksander Czołowski. Their research should provide a basis to re-evaluate widely-held notions on regional and local historiography; it also underscores the need to modernize the terminology and methodology applied to research into the history of historiography.

Roman Tarnavskiy (Lviv)

The institute of Ethnology in Lviv University (1924–1939) as a Formation's Basis of Adam Fischer's Scientific School

During the end of the 19 – the first third of the 20 cc. Lviv was one of the strongest ethnological centers of the East Central Europe. From 1895 the city was home to the Ethnological Society of Lviv and The Ethnographic Commission of the Shevchenko Scientific Society; from 1910 there existed specialized departments of ethnology at Lviv University. It was this scientific environment that encouraged the Polish scholar Adam Fischer to develop into a professional ethnologist, and in 1924 he founded the Institute of Ethnology of Lviv University. During 1924–1939 assistant professors of this scientific division formed the core of the so-called Adam Fischer Lviv Ethnological School, focused on studying Slavic ethnology by means of field ethnography and comparative historical method. These scholars' interests originally included the genesis of the phenomena of material and spiritual culture of various Slavic peoples, especially Ukrainians and Poles. Their research results were promoted by the journal "Lud", the organ of the Ethnological Society of Lviv, edited by the Institute of Ethnology of Lviv University.

Krzysztof Maciej Kowalski (Gdańsk)

Jan Leciejewski (Private Docent at the University of Lviv) as Researcher of the Runes and Slavonic Runic Monuments. Study of the History of Polish Runology

Nineteenth-century Polish researches examined the corpus of rune-inscribed artefacts and came up with various classifications. Objects were often uncritically accepted as genuine, but there were some attempts to differentiate authentic medieval objects from fakes. Judgements were hardly ever made on the basis of technical analysis, however, but usually depended rather on interpretation of the inscriptions. The high-point of research arrived with Leciejewski's classification of Slavonic runic monuments in 1906 (Jan Leciejewski, *Runy i runiczne pomniki słowiańskie* (The Runes and Slavonic Runic Monuments, Lwów 1906, 46 fig.). Five categories were identified: 1. monuments wrongly identified as rune-inscribed, 2. forgeries, 3. runic inscriptions wrongly identified as Slavonic. 4. runic inscriptions of uncertain origin. 5. authentic Slavonic runic inscriptions. This classification systematizes the observations and conclusions of Leciejewski and his predecessors. It also

indicates that the methodology of research was not far behind to present. The main problems in Leciejewski's publication: the existence of Slavonic runes, the dissemination of runes, the system of Slavonic runes (table which equates all the symbols found in the Slavonic runic inscriptions with the Polish alphabet), the origin of Slavonic runes and the date at which the Slavs stopped using runes. The following review considers Leciejewski's work and the state of Polish runology at the beginning of the twentieth century. Jan Leciejewski's research and projects were not continued. Controversy between followers and opponents of Slavonic runology faded away, and nothing was published on the question after the First World War. In recent years there has been some revival of interest in runes, though principally in publications concerned with magic and fortune-telling. In scholarly archaeological and epigraphical literature there have been very few references to runic script, and where they are found, they usually concern the history of Scandinavian monuments. The debate over Slavonic runes is an interesting episode in the course of Polish historical scholarship in the nineteenth and early twentieth centuries (with exposition in work of J. Leciejewski). This fascination with the script, the startling readings of authentic monuments and nineteenth-century forgeries alike, and the various fantastic hypotheses, may surprise us now. In the epoch of Romanticism, however, and in the circumstances of a loss of independence, Polish historians and archaeologists were eager to demonstrate close early links between Poland and Western civilization. It is against this background that we should set the theory of a widespread Slavonic adoption of runes, leading in turn to the earliest Polish inscriptions.

Lidia Lazurko (Drohobych)

Cooperation between "Kwartalnyk Historyczny" and Lviv University in 1887-1914

Founded in Lviv in 1886 the Historical society (Towarzystwo Historyczne) gathered the historians and established the periodical journal "Kwartalnyk Historyczny". The article reveals the facts about the cooperation the journal's contributors with Lviv University professors. The author proves, that the main bodies of contributors were the university professors. The motivation for the journals establishment is analyzed as the rising necessity to give a floor to younger generation of historians. University representatives and their academic interests influenced on the journal's goals and tasks.

Oleksandr Luts'kyi (Lviv)

Historical Research of the Institute of Social Sciences in Lviv Ivan Franko State University (1963-1969)

The author surveys academic activities of historians of the Institute of Social Sciences of the Lviv State University, defines their main results, and outlines their publications.

Olga Shchodra (Lviv)

The Research of Galicia-Volyn Principality's History at the Historical Department of Lviv National University

The main stages of studies' development of the Galicia-Volhynia principality history, including the history of Lviv, political and economic history, history of foreign relations of Galician-Volhynia rulers are described in the article.

Mykhajlo Kril (Lviv)

Historical and Cultural Studies of Ignac Jan Hanusz

There is basic biographical information about famous Czech scientist, humanist and Professor of Philosophy at Lviv University, Ignac Jan Hanusz (1812–1860). This article analyses his main scientific papers on world history, Czech history, history and folklore of Slavic people, cultural history and bibliography. It is indicated that the work on world history contains educational content while attention is paid to themes from Ukrainian history in his studies. Additionally, the scientist's contribution to the question of origin of the first Slavic alphabets is demonstrated.

Violetta Julkowska (Poznań)

Ksawery Liske and His Activities for Professionalization Historical Society at the Lviv University

The subject of the text is academic, didactic and organizational activity, which Ksawery Liske took in 1869-1889 at the Lviv University. Historical work of Ksawery Liske, which is innovational in view of method, but not very extensive, was concentrate on XVI century. However, from his personal input's in development in historical research point of view, what counts more is Liske's activity in the area of initiatives, which head for creating professional society in Lviv. Liske modeled on various forms of organization and didactic practice, which he personally acquainted with during his studies at German universities. Extraordinary activity of historian in the area of academic critics, lasting many years involvement in editing historical sources and also parallel academic and didactic research at the Lviv University contributed to creating the phenomenon called by historians of historiography by the name of "Lviv historical school of Ksawery Liske".

Maria Agnieszka Dutkowska (Warszawa)

Ksawery Liske (1838–1891) and His Contribution to the Editing of Historical Sources, with Particular Emphasis on Diplomatics

The study is evaluate the relevance of Ksawery Liske's achievements (1838–1891) in the field of historical editing, with particular emphasis on documents issued by the "Archiwum Akt Grodzkich i Ziemskich" in Lviv. The method of documents, issuing in the series of "Akta grodzkie i ziemskie z archiwum tzw. Bernerdyńskiego" was under influence of the earlier studies at German universities in Wroclaw, Berlin, Leipzig, Göttingen, under the guidance of scholars who were familiar with the latest findings of auxiliary sciences and used them in the field of editing historical sources. Among them were: W. Junkmann, R. Roepell, J. G. Droysen, H. Sybel, G. Waitz, P. Jaffé and L. Ranke. Another analyzed issue is the scope of released documents from archive, query the other libraries holdings, archives, critical analyses for their edition: introductions, the explanation information about people, places, dates according to the calendar, clarifications in the footnotes and enclose

indexes. Editions of the documents in the series of “Akta grodzkie i ziemskie” was presented a level in line with the development of historical sciences. Undoubtedly, Ksawery Liske contributed to the development of critical editions the studies of texts experience of German studies. At the same the method of editing and large number of released documents put Liske in the one row with Wojciech Kętrzyński and Franciszek Piekosiński, who were most active in the field of historical editing.

Oksana Ruda (Lviv)

Pedagogical Activity of Oswald Balzer (1858-1933) at the University of Lviv

This issue analyzes educational practices of the outstanding Polish historian of Law Oswald Balzer (1858-1933) at the University of Lviv. His teaching activities have lasted for more than forty years, from 1885 to 1933. In his lecture courses he covered the history of Polish Law, including Public Law and the Judiciary, and also focused on the history of the state system in Poland and Austria. Due to non-traditional methods of teaching O. Balzer’s lectures were qualitatively different from the classes of other lecturers; they were informative and chronologically consistent. The researcher also kept his own system of seminars conduction known later as the Historical and Law School of the University of Lviv. Lectures as well as the historical and law seminar met approval from the students, Polish and foreign scientists.

Natalia Bulyk (Lviv)

Karol Hadaczek – the First Professor of Archeology in Lviv and His Scientific Passion

The main purpose of the issue is to analyze the results of scientific and educational activities of Karol Hadaczek (1873–1914), first professor of archaeology at the University in L'viv. April 14, 1905 assistant-professor Hadaczek became an extraordinary professor of classical archeology and prehistory in L'viv National University. Since then, the history of the Chair also began. Professor combined teaching activity with field archeology. He brought students to archaeological work. The important role he assigned to involvement archaeological artifacts to the educational process, to accomplish by these the Archaeological Cabinet established by his teacher L. Cwiklinski. The results of archaeological research such monuments as Koshylyvtsi, Neslukhiv, Gats' near Przeworsk was introduced into scientific use. Of course, the best heritage of K. Hadaczek's activity became his talented students, who have made a significant contribution to the development of archeology (Ja. Pasternak, V. Hrebnyak, V. Antoniewicz) and attention to the monuments, studied by him, that not finishes until now.

Stefan Ciara (Warszawa)

What if ... Helena Polaczkówna Had Received Her Habilitation at the Univesity of Lviv?

Helena Polaczkówna (1881–1942) worked many years as the custodian of the Bernardine Archives in Lviv. However, she received her “veniam legendi” from the University of Poznan, because she was refused to obtain it from the University in her hometown. Till the end of the twenties of the 20th century the University of Lviv was against conferring on

women their qualification as a university professor. Convinced of her own high academic qualifications, she wrote bitterly in her letters about being underestimated by men. If her habilitation had taken place in Lviv, the University of this city would have gained an excellent professor of auxiliary sciences of history, a researcher of European level in heraldry, sigillography, archival sciences, and a very good editor of historical sources.

Olha Hul (Lviv)

Łucja Charewiczowa and Jan Ptaśnik: Relations Between the Follower and the Teacher

Research interests of Łucja Charewiczowa, a famous historian of Lviv and a teacher of the Lviv University, were formed under the influence of the professor Jan Ptaśnik. Under his academic supervision she wrote her doctor thesis “The Trade of Lviv in the 15th Century” (“Handel Lwowa w XV wieku”). In her student years she was an assistant in the department of the medieval history in the Lviv University in 1921. Jan Ptaśnik was a head of the department. Due to efforts made by his tutor she took part in the publishing of a press organ “The Historical Quarterly Journal” (“Kwartalnik Historyczny”) in the Polish Historical Society. She published her researches in it and worked as an editorial secretary. Her researches gave the history many new important facts and often provoked new scientific problems and were the background for new researches.

Nadiya Khalak (Lviv)

The Political History of Austria-Hungary in the Scientific Inheritance of Stepan Tomashivskyj

The interest to history of Austria-Hungary in the works of historian Stepan Tomashivskyj engulfed the period protracted on a volume – from old history to beginning of XX century and was related mainly to political history of people. In every circulation of historian to this subject he gave the wide European background, lifted insufficiently known in historiography themes, expressed bold hypotheses. Tomashivskyj’s works from the period of world war the first and shortly after war touched different questions of political history of Austria-Hungary of new period. He wrote the states about connection of foreign and internal policy, argued the necessity of re-erecting of monarchy on principles of national autonomy. He was the first in Ukrainian historiography, who proposed the idea of creating at Western Ukrainian lands the independent state, which should be the basis for the formation of a united Ukraine.

Marian Khomiak (Lviv)

Maurycy Horn: Finishing Touches to Scholarly Biography

The issue is focuses on the major events in the life and scientific work of the famous historian, a graduate of the Faculty of History of Lviv University Professor Maurycy Horn. Factual material was drawn from the personal files, that have been preserved in the archives University of Opole, University of Lviv and Central State Archive of Ukraine in Lviv, also with a few articles devoted historian. Particular attention was focused on the main stages of

scientific career researcher at the University of Opole (1957-1984), as well as his work at the Jewish Historical Institute (1973-2000).

Maryna Cheban (Lviv)

Mykola Andrusyak and Jan Kazimierz University in Lviv

The author explores the years of study at the Philosophy (subsequently – Humanities) Department of Jan Kazimierz University of a Ukrainian historian and public activist Mykola Andrusyak (1902–1985). It focuses on his dissertation “Life and activities of Iosyf Shumliansky, the first Lviv Uniate Church bishop, 1667–1708” defended in 1931. The article examines young man’s cooperation with famous Polish and Ukrainian historians: Stanisław Zakrzewski, Ivan Krypyakevych, and Ivan Krevetskyi. It also highlights participation of Mykola Andrusyak in the circle of history students “Istorychnyi kruzhok”.

Ihor Hilevych (Lviv)

The Scientific and Educational Activities of Mykhailo Skoryk During 1944–1947

Among the West Ukrainian intelligentsia of the end of the 19 – the middle of the 20 cc. there are a number of remarkably versatile personalities, who, despite the oppressive occupation regimes (Polish and Soviet in particular), have made a significant contribution to various domains of Ukrainian science and culture. One of them is Mykhailo Skoryk, an ethnographer, historian, folklorist, museum professional and educator. In the interwar period he was a co-founder of «Boykivshchyna» – an ethnographic and local history society in Sambir with its own museum and periodical; in the post-war years he reestablished the Chair of Medieval History of Lviv University. Mykhailo Skoryk commenced his ethnographic activities in 1920–1930-s in Sambir; in 1940-s he continued his work at the Department of Ethnography and Folklore Studies of Lviv University and at the Lviv department of Institute of art, folklore and ethnography of the Academy of Sciences of the USSR. The scientist also planned a comprehensive historical and ethnographic study entitled «Boykivshchyna» and a series of other substantial works. However, Stalin’s repressions against Ukrainian cultural activists, intensified in the second part of the 1940-s, hampered the publication of results of Skoryk’s scientific researches. A considerable part of Mykhailo Skoryk’s works of the postwar period of his activity was lost or remains in manuscripts and, therefore, is not introduced into scientific use.

Olha Pereyhina (Lviv)

Hrygoriy Herbilskyi: Historian and Lecturer of the Lviv University. The Post War Years (1946–1953)

The text of issue based on archival and published sources, Olga Pereyhina covers the early period of activity of Ukrainian historian Hrygoriy Yuliyovych Herbilskyi (1904-1991) in the position of a senior lecturer of the Department of History of the USSR at Ivan Franko Lviv State University in 1946—1953. The article refers to his involvement in the educational process, his pedagogical and social work, scientific researches and the published creative heritage. The author touches upon the problem of unfavorable conditions for

self-realization of a teacher and scientist in a higher education establishment in Soviet Union at the late Stalinist regime period and the problem of an individual's moral choice.

Kateryna Yukhymchuk (Lviv)

Igor Sveshnikov (1915–1995) and His Activity at Lviv University

The history of the formation of scientific views and activity of the famous Ukrainian archaeologist Igor Sveshnikov is examined. Attention is focused on the stages of his life, that were directly related to the History Department of Lviv University. In particular, the period of his training and formation of him as an archaeologist-scholar in this educational institution is examined, the teaching activity of the scientist and his part in the organization of the Archaeological Museum at the History Department are described.

Oksana Franko (Lviv)

Historians of Lviv University Graduated in 1960: Life's Destiny and Scientific Achievements

The recollections are devoted to Faculty of History of Lviv University during the second half of 1950th. The author characterizes academic process, specific of everyday life and leisure of students-historians. Special emphasis is placed on the figures of students, which graduated from the Faculty of History in 1960. The author gives further information about the fate of those, who after graduation have achieved considerable success in scientific, educational or socio-political field. Key words: Lviv University, Faculty of History, students, teachers, “Khrushchev Thaw”.

Agnieszka Kawalec (Rzeszów)

History Seminars at the Lviv University: Legal Basis and Organization (1852–1918)

Seminars are institutions of systematic and professional scientific education at universities. They were established in the first half of the 19th century in Prussia and in time they were adapted at other European universities. The establishment of the history seminar in Lviv was a breakthrough in history studies. Conducting the seminar was a really prestigious matter as consummation of a professor's didactic and scientific work. The seminar, initially established to educate teachers, led by eminent professors, was becoming a school of a method, a discussion forum, eventually an origin of history schools which promoted not only history teachers but future extraordinary scientists. In Lviv history seminars were conducted by H. Zeissberg, K. Liske, I. Szaraniewicz, B. Dembiński, L. Finkel, S. Zakrzewski. Apart from official seminars there were also “private” seminars not included in published programs of the University lectures. Classes of this kind were given by Sz. Askenazy and M. Hruszewski.

Iryna Hlushyk (Lviv)

Historical Seminar as a Form of the Professional Training of Historians in the University of Lviv in the Second Half of Nineteenth Century

In the early 19 century a significant change took place in the Western world generally in the way history was researched, written, and taught. History was transformed into a professional discipline and historians started receiving special professional training at universities. There significant change in the forms of studying took place; among lectures at most of the European universities special historical seminars for training historians in the critical examination documents and scientific research were introduced. In 1852 historical seminar was started at the University in Lviv, which was the part educational system of the Habsburg monarchy. Exercises in seminar were conducted by a professor of history. In 1873 historical seminar was divided into two departments – of general world history and of Austrian history. The greatest success came to the seminar led by Professor Xawer Liske. By the end of the 19 century studying in historical seminar became an integral component of training of all historians.

Joanna Pisulińska (Rzeszów)

The History Studies at the Jan Kazimierz University. Program offer in Years 1918–1939

The program offer of the history college at the Jan Kazimierz University in Lviv in years 1918–1939 was very rich. Its advantage was that it did not focus on political history (although it still dominated in historians' proposals) and on widely discussed issues on world history. Especially in the 30s of the 20th century lecturers attempted to provide students with knowledge on all historical epochs and fields in a more balanced way (compared to the period before 1918). Professors and associate professors made efforts to deepen the knowledge on socio-economic, cultural history and supportive sciences. It is worth to emphasize that this knowledge was not only theoretical but also or perhaps above all practical. It seems that students were well prepared for the profession of a historian.

Paweł Sierżęga (Rzeszów)

Pedagogical College for Candidates for History Teachers at Secondary Schools at the Humanist Faculty of the Jan Kazimierz University

Along with regaining independence by Poland the Ministry of Religion and Public Enlightenment initiated legislative procedure on unification of principles for higher education. Accepted solutions required that the lecture syllabi respected teaching and research needs. The issue of educating candidates for history teachers became one of the crucial challenges of the organization of university studies. For this purpose works on the program of a Pedagogical College (PC) at the Humanist Faculty of the Jan Kazimierz University were initiated. The program encompassed, among others, issues on art history, socio-economic history and the history of economic thought, cartography and geography, law, history of education, didactics of history, psychology, pedagogy and organization of education. Those were the obligatory subjects for all history students and gaining credits in all of them was the necessary condition for taking the master's examination. At the end of the academic year a student got a graduation certificate from the PC. A condition for that was the student's participation in lectures and classes on general subjects and one on subject didactics confirmed in the student's book. It is difficult to determine how the PC influenced students' preparation for working at school as history teachers. Important was the fact that a coherent

model of pedagogical studies was elaborated, common for the Humanist Faculty. In this way students interested in the teaching profession were provided with necessary knowledge on educational theories, psychology and pedagogy being the basis for further studies. The Pedagogical College undoubtedly widened students' horizons becoming a significant part of historical-didactic culture of future secondary school teachers.

Nataliya Leshkovich (Lviv)

The Experience of East-Central Europe History Teaching in Lviv University (1992–2014)

The author analyzed the history of origin of the notion “Central – Eastern Europe” and the formation of the concept of the East-European space. On the modern stage in the world and Ukrainian historiography the approach is being broaden, according to which the term “Central-Eastern Europe” is the intellectual construction of scientists to explain historical peculiarities, political events, ideological concepts, which acted in Europe. This gives the opportunity to group and difference one country from the others in their economical, socio-political and spiritual development. Having obtained institutional execution, “The History of Central-Eastern Europe” is one of the professional oriented subjects, which is studied by the students in the highest educational establishments, particularly in the Lviv National University named after Ivan Franko.

During the research period the lecturers of the chair of “History of Central and Eastern Europe” published line of textbooks and monographs, which provided effective preparation and learning by the students of particular course. The experience of teaching the history of Central-Eastern Europe for the history students proofs, that the most effective is the country studies, local method of teaching the material. Besides of the normative course in history of the Central-Eastern Europe the special courses are read which deepen the knowledge of the students in separate problems. The attention in the article is paid to the disputable theoretical questions of the course: the formation of the state, state-formation processes, feudalism, Christianity, the problems of Reformation and Counterreformation, the formation of national identity, social relations, the formation of cultural hereditary, the loss of state. These problems define the peculiarities of the development of the countries of the central-eastern European space.

Авторський колектив тому

Булик Наталія, кандидат історичних наук, науковий співробітник Відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів

Гілевич Ігор, кандидат історичних наук, науковий співробітник Кафедри етнології Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів

Глушик Ірина, аспірант Кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів

Гошовська Маріоля (Hoszowska Mariola), габілітований доктор, професор, керівник Закладу дидактики історії і знань про суспільство Інституту історії Жешівського університету, м. Жешів (Польща)

Дутковська Марія Агнешка (Dutkowska Maria Agnieszka), магістр, аспірант Варшавського університету, м. Варшава (Польща)

Зашкільняк Леонід, доктор історичних наук, професор, завідувач Кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів

Льків-Свидницький Микола, кандидат історичних наук, завідувач Відділу рукописних, стародруківаних та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів

Кавалец Агнешка (Kawalec Agnieszka), доктор історії, ад'юнкт в Закладі історії XIX ст., історії Полонії та еміграції Інституту історії Жешівського університету, м. Жешів (Польща)

Качмар Володимир, кандидат історичних наук, доцент, доцент Кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів

Ковальські Кшиштоф Мацей (Kowalski Krzysztof Maciej), габілітований доктор, професор, керівник Закладу методології історії та історії історіографії Інституту історії Гданського Університету, м. Гданськ (Польща)

Колесник Ірина, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Відділу української історіографії Інституту історії України НАН України, м. Київ

Кольбушевська Йоланта (Kolbuszewska Jolanta), габілітований доктор, професор, професор Закладу історії історіографії Інституту історії Лодзинського університету, м. Лодзь (Польща)

Кріль Михайло, доктор історичних наук, професор, завідувач Кафедри історії Центральної та Східної Європи Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів

Крульчик Кшиштоф (Królczyk Krzysztof), доктор історії, ад'юнкт Закладу історії античних суспільств Інституту історії Університету ім. Адама Міцкевича в Познані, м. Познань (Польща)

Лазурко Лідія, кандидат історичних наук, доцент, доцент Кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, м. Дрогобич

Лешкович Наталія, кандидат історичних наук, доцент, доцент Кафедри історії Центральної та Східної Європи Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів

Луцький Олександр, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів

Матерніцкі Єжи (Maternicki Jerzy), габілітований доктор, професор, професор-емерит Жешівського університету, м. Жешів (Польща)

Педич Василь, кандидат історичних наук, доцент, доцент Кафедри історії та політології, Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, м. Івано-Франківськ

Перелигіна Ольга, провідний науковий співробітник Львівського державного історичного музею, м. Львів

Пісулінська Йоанна (Pisulińska Joanna), габілітований доктор, професор, професор Закладу історії історіографії та методології історії Жешівського університету, м. Жешув (Польща)

Руда Оксана, кандидат історичних наук, науковий співробітник Центру досліджень українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів

Серженга Павел (Sierżega Paweł), габілітований доктор, професор, керівник Закладу історії історіографії та методології історії Жешівського університету, м. Жешув (Польща)

Стемпнік Анджей (Stępnik Andrzej), габілітований доктор, професор, керівник Закладу історичної освіти і культурної спадщини Гуманістичного факультету Університету ім. М. Кюрі-Склодовської в Любліні, м. Люблін (Польща)

Сухий Олексій, доктор історичних наук, професор, завідувач Кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів

Тарнавський Роман, кандидат історичних наук, доцент Кафедри етнології Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів

Тельвак Віталій, доктор історичних наук, професор, професор Кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка, м. Дрогобич

Франко Оксана, доктор історичних наук, професор, професор Кафедри етнології Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів

Халак Надія, кандидат історичних наук, науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, м. Львів

Хомяк Мар'ян, аспірант Відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Целуйко Олександр, кандидат історичних наук, доцент, доцент Кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів

Цяра Стефан (Ciara Stefan), габілітований доктор, професор, професор Закладу допоміжних історичних наук і методології історії Історичного Інституту Варшавського університету, м. Варшава (Польща)

Чебан Марина, кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів

Шуст Роман, кандидат історичних наук, професор, декан історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів

Щодра Ольга, кандидат історичних наук, доцент, завідувач Кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів

Юльковска Віолетта (Julkowska Violetta), габілітований доктор, професор, керівник Післядипломного навчання історії Інституту історії Університету ім. Адама Міцкевича в Познані, м. Познань (Польща)

Юхимчук Катерина, аспірант Кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів

Наукове видання

Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність

Відповідальний редактор – *Леонід Зашкільняк*
Науковий редактор – *Павел Серженга*
Коректор – *Володимир Мельник*

Колективну монографію видано в авторській редакції

Підписано до друку 20.07.15.
Формат 70x100/16. Папір офсетний. Друк на ризографі.
Гарнітура Таймс. Умовн. друк. арк. 26,8.
Наклад 100 пр.

“Видавництво “ПАІС”
Ресстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 року
вул. Гребінки, 5, оф. 1, м. Львів, 79007
Тел.: (032) 225-60-14, (032) 261-24-15
e-mail: pais@mail.lviv.ua; http: //www.pais.com.ua